

UNIVERSITY OF OTTAWA UKRAINIAN STUDIES
ETUDES UKRAINIENNES DE L'UNIVERSITÉ D'OTTAWA
УКРАЇНСЬКІ СТУДІЇ ОТТАВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

№4

ВАСИЛЬ СІМОВИЧ

УКРАЇНСЬКЕ МОВОЗНАВСТВО

Розвідки й статті

Упорядкування й вступна стаття
ЮРІЯ ШЕВЕЛЬОВА

The University of Ottawa Press
Ottawa, Canada
1981

VASYL SIMOVYČ
UKRAINIAN LINGUISTICS

UNIVERSITY OF OTTAWA UKRAINIAN STUDIES

Nº 4

VASYL SIMOVYČ

UKRAINIAN LINGUISTICS

Studies and Articles

Edited and with Introduction

by

GEORGE Y. SHEVELOV

EDITORIAL BOARD:

Constantine BIDA (*)

Theofil Ivan KIS

Paul YUZYK

University of Ottawa Press, 1981
ISBN — 27603—0904—5

UNIVERSITY OF OTTAWA UKRAINIAN STUDIES
ETUDES UKRAINIENNES DE L'UNIVERSITE D'OTTAWA
УКРАЇНСЬКІ СТУДІЇ ОТТАВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

№4

ВАСИЛЬ СІМОВИЧ

УКРАЇНСЬКЕ МОВОЗНАВСТВО

Розвідки й статті

Упорядкування й вступна стаття
ЮРІЯ ШЕВЕЛЬОВА

The University of Ottawa Press
Ottawa, Canada
1981

**The publication of this book is financed by the Iwachniuk Ukrainian
Studies and Research Fund at the University of Ottawa.**

Vaclav Simenyi on his balcony, Birkenwerder, 1922.

VASYL' SIMOVYC AND HIS WORK

by George Y. Shevelov

For many a prominent scholar, knowing his biography is marginal and accessory. His actual life is concentrated around and in his research; a knowledge of his day in day out existence is no more important than a knowledge of his dinner menu the day of his greatest discovery. This is not so with Vasyl' Simovyč. He had the potential of an outstanding scholar, but he was to live at the time and in the area of East European wars, revolutions — 1905, 1914-1920, 1939-1945 — and social upheavals. In such epochs only a few can achieve the self-realization they are capable of and seek. On the one hand, there are the pressures of disrupted living conditions; on the other, there develops a sense of obligation towards fellow-men, of involvement in their sufferings and strivings.

Both applied to Simovyč. In Ukraine, crushed and divided among Poland, Russia, Romania and Hungary, there simply were no scholarly institutions which could employ an independent Ukrainian scholar and secure for him the conditions necessary for research. Simovyč had to earn his living by teaching, mostly on a rather elementary level, and by editing various texts. This meant living for all his life from hand to mouth, when — as he put it in a letter to Volodymyr Vynnyčenko — "kožna kopijka karbovancem robyt'sja" (every penny counts as a dollar).

On the other hand, it would have been too selfish to retire into an ivory tower, forget the needs and requirements of the average Ukrainian and stay away from his conflicts. After all, the future of Simovyč's country and its very language were at stake. The country had to be fought for, and so had Ukrainians. It was a conflict not only for the soil of the Ukraine, but also for the souls of Ukrainians. The part Simovyč took in the political struggles directly was about nil, but he felt responsible for molding the souls of all his fellow-men he dealt with, hence his voluntary-involuntary involvement in education and social work.

All this left little time or psychological freedom for pursuing purely scholarly objectives. Simovyč knew that. It was no secret to him that his scholarly output stood in no proportion to his abilities, his knowledge, his methodological skill and the scope of his scholarly interests, be it in terms of books and articles written or in terms of problems solved. He did not produce a single scholarly monograph, and there were periods of several years with no scholarly articles written. As he

stated bitterly in his letter to Vynnyčenko of January 24, 1929, "nobody but me needs my beloved linguistics and philology."

No doubt this was a dramatic conflict, but its intensity was moderated by a feature inherent in Simovyč's personal character: he was born not only a scholar, but also a teacher, in the broad sense of that word. He found enjoyment in molding human souls, in contacts with various sorts of people who came to learn from him and whose minds and views he was able to shape or reshape. Obligations and involvements of that kind were to him not only a burden, they also brought him satisfaction, a peculiar gratification, a specific mixture of two feelings: the bitterness of wasting himself and the rewarding sense of overflowing into others.

Thus, for the reader who is interested in the natural history and typology of human souls, the biography of Simovyč may be an end in itself. It certainly reveals a remarkable and outstanding personality. For the reader who concentrates rather on the results of scholarly research and its weight in the history of the concerted efforts in a branch of our knowledge — and this is presumably the reader of this book — an acquaintance with Simovyč's biography is mandatory to determine what Simovyč *did not* perform, what he left only hinted at or unfinished, and, more prosaically, to find an explanation for the interruptions in his productivity as a scholar.

Unfortunately, a detailed biography of Simovyč is still a matter for the future: besides the as usual quite reticent official *vita* the only kinds of sources available are memoirs written by his contemporaries. As of now those on the middle period of his life are not too numerous, and on the early period they are very scanty.

He was born on March 9, 1880 in Galician Podolia not far from the Zbruč in the village of Hadynkivci (near Husyatyn, now in the Ternopil' oblast'). His father, Ivan Myxajlovych, was teacher at the elementary school and precentor (*djak*) of the local church; he was married to Julijanna Vasylivna (née Prokopovych). The family apparently stood on the borderline between the intelligentsia (teachers and clergy) and the peasants, but still belonged to the former.¹ They had six children (plus two from Ivan's first marriage), and Vasyl' was the youngest. The father died when he was five years old, and the conditions of life became quite miserable in their desolate, deteriorating cottage on the outskirts of the village, virtually unheated in winter (so that the boy had frostbitten feet). Vasyl' Simovyč to a very great

¹ Many details of Simovyc's childhood and the life of his family are given in his memoirs "Rizdvo v mojix dytjačyx rokax" and "Velykden' u spohadax iz mojix dytjačyx rokiv" published in *Krakius'ki visti* NoNo 4, 89, 90, 1943. He speaks of the way of life which was "dribnošljaxets'ko-seljans'kyj vid bat'ka i "popivs'kyj" po materi" ("Rizdvo...").

Vasyly Simovych's mother, Julia, née Prekopovych.

extent had to pave his way to education by himself. In 1891, he entered the secondary school (*hymnaziya*) in Stanyslaviv (now Ivano-Frankivs'k) and graduated from it in 1899. In the same year he moved to Cernivci, the capital of Bukovyna, and entered the university, where he remained until 1904.

His principal teacher there was Stepan Smal'-Stoc'kyj, the scholarly off-spring of Franz Miklosich's (Vienna) school in Slavic linguistics. Smal'-Stoc'kyj left an indelible imprint on the young Simovych. Simovych was not only his favorite student — they were close personally, Simovych being entrusted with the duties of house teacher of his two sons, Roman and Nestor. However, the relationship between the two was not simple. Smal'-Stoc'kyj transmitted to Simovych the "Viennese" tradition of precision and responsibility in philological work. He impressed Simovych with his ardent patriotism and the range of his public activity: Smal'-

Stoc'kyj was indefatigable in building the educational system and political representation of the Ukrainians in Bukovyna. In several decades he literally transformed this previously backward province. And yet, perhaps subconsciously, Simovyč felt that the two leading ideas of Smal'-Stoc'kyj the scholar, to the defence of which the latter devoted virtually all his scholarly life, were far-fetched and motivated more by an excess of patriotic zeal than by an impartial search for truth: the idea of no prehistorical and early historical ties between Ukrainian and Russian, and the idea of the purely folkloric principle in the rhythmic organization of U'krainian verse. Never challenging these ideas directly, Simovyč time and again introduced restrictions and modifications to them. What was at stake here – whether Simovyč realized it or not – was the difference in their scholarly temperaments: Simovyč was much more broadminded and objective, much more critical and capable of separating facts from wishful thinking. (More on Simovyč's attitude to Smal'-Stoc'kyj below, in section 6).

For his doctoral dissertation Simovyč took (or was given?) a strictly philological topic: "The verb in the writings of Joanikij Galjatovs'kyj" (†1688). Simovyč never tried to publish it, except for a small introductory fragment "Sproby perekladiv Sv. pys'ma v tvorax J. Galjatovs'koho" 1930. The dissertation was submitted as late as 1913. By that time Simovyč had already some small publications (most notably his "Dekil'ka sliv pro nauku hramatyky ukrains'koji movy v našyx serednix školax", a twenty-page review of S. Smal'-Stoc'kyj and Th. Gartner's Ukrainian grammar – in *Naša škola* 1911, 3; according to V. Dorošenko, "Literaturna i naukova dijal'nist' V. Simovyča na tli joho žyttja" – *Krakiv'ski visti* 1944, 61, this was Simovyč's debut as a linguist. His previous publications, such as "Rozvytok students'koho žyttja v Cernivcjax" – *Al'manax Sič*, Vienna 1908 – were concerned with social work. There were probably several reasons for the delay in his dissertation. That he was not fascinated by his topic is a possible assumption. The other two facts are indisputable: Simovyč had to make his living by working as a teacher at the Teachers' Seminary in Cernivci; and, no doubt, very time-consuming, too, was his active participation in Ukrainian political and cultural life, about which we know only fragments. He organized, and/or participated in, innumerable political rallies in Bukovyna; he helped (primarily as the technical editor) in the publication of the newspapers *Haslo* (1902 – 1903) and *Seljanyn* (1903 – 1904, later in L'viv) designed by the Ukrainian Revolutionary Party (R.U.P.) for Russian Ukraine but edited (by L. Kohut et al.) in Cernivci, as well as several propaganda booklets also sponsored by the R.U.P.; he organized on behalf of the society of Ukrainian students "Young Ukraine," later "Sič" a publishing house under the same name (1901 – 1902); he edited a series of publications for young readers ("Biblioteka dlja molodiži", ten books); he actively collaborated in the newspaper *Bukovyna* (according to

D. Kvitskov's'kyj), for a short time between 1904 — 1906 he even edited this leading periodical of the region²; he organized, with S. Smal'-Stoc'kyj, a "university for peasants" in Cernivci (1909 — 1911); he directed theatrical performances (e.g. "Sujeta" by I. Tobilevyc'); and so on.³ At that time Simovyč maintained active contacts with Ukrainian writers who lived in Cernivci (Makovej, Kobyljans'ka) and those who visited the city (Franko, Lesja Ukrainska, also M. Lysenko). In 1903 he went to Poltava as the delegate of Western Ukrainian students to take part in the celebration of the unveiling of the monument to Kotljarevs'kyj. Later on, in 1911, he organized an excursion of Bukovyna youth to Kiev, Kaniv, Poltava, Katerynoslav and the rapids of the Dnieper.

There also were some events independent of Simovyč's will which distracted him from research: apparently he was inducted into the army; he contracted tuberculosis and had to spend some time in sanatoria in Zakopane and in Alland near Vienna (his illness was reactivated in 1925 in Prague). Thus, in his Cernivci period Simovyč could have been a philologist and a scholar only marginally.

This period of his life (during which he also married, apparently in 1909, Izydora Hryhorivna Il'nyc'ka, also a teacher from an Orthodox Bukovynian family) came to an abrupt end with the outbreak of World War I in 1914. Before the war, contacts with the population of Russian Ukraine could be made chiefly through the illegal press (a tenuous and precarious channel); now many thousands of Ukrainians from the Russian army found themselves in Austro-Hungary and Germany as prisoners of war. One of the tasks of the Union for the Liberation of Ukraine (4 August 1914 — 1 May 1918, Lviv, later Vienna) was to segregate Ukrainian prisoners of war into special camps (organized in and after December, 1914) and to help them in their cultural life and political education. Founded by political refugees from Russian Ukraine, the Union was widely supported by Austrian Ukrainians. Among these, one of the most active was Simovyč, the tenor of whose activity was to awaken in the Ukrainian prisoners of war their national consciousness, to make them aware of their national identity after two centuries of exposure to Russian schools, to the Russian church and to the official ideology of the Russian empire, according to which Ukraine was but a province of Russia ("There was no Ukraine, there is none, there never will be any," in the paraphrased words of P. Valuev, the Minister of Interior, 1861 — 1868; he actually applied this to the Ukrainian language). In the four major camps of prisoners, Freistadt

² In D. Kvitskov's'kyj, T. Bryndzan, A. Žukov's'kyj eds., *Bukovyna, již mynule i sučasne*, Paris 1956, p. 620.

³ Some aspects of his activity in Bukovyna are described in M. Korduba, "Vasyl' Simovyč na Bukovyni," *Krakiv'ski visti* 1944, 62.

in Austria, north of the Danube, near the present-day frontier with Czecho-Slovakia, Rastatt near Karlsruhe, Salzwedel southwest of Hamburg, and Wetzlar near Giessen in Germany, up to 40,000 Ukrainian prisoners were concentrated. Simovyč first went, on behalf of the Union for the Liberation of Ukraine, to Freistadt, and later (beginning in the summer of 1916?) to Rastatt.

His work took many forms: organization of schools and courses, of reading rooms, of theatrical groups and athletic leagues, of cooperatives and printing offices, publication of newspapers (*Rozvaha* in Freistadt, *Rozsvit* in Rastatt, etc.), not to mention a large range of publications (books and periodicals) put out by the Union which were not limited to the camps.⁴ Simovyč plunged headlong into this work. As a teacher he taught many courses, some of them far removed from linguistics and philology. According to V. Dorošenko, they included, in Freistadt, the history of pedagogy, psychology, logic and Ukrainian literature up to the end of the 18th century.⁵ In Rastatt he is said to have taught courses in didactics, teaching methods, the Ukrainian language, and the history of Ukrainian literature from Kotljarev'skyj to Sevčenko, and to have given lectures on such subjects as: "The individual and society", "What is a nation?", "State-possessing and stateless nationalities", "The activities of P. Kuliš", "The Activities of Marko Vovčok", "Nation and nationality", and "National vs. Nationalistic".⁶ As throughout his R.U.P. period, the principal objective of his entire activity, as envisioned by him, was the social and national liberation of Ukraine. This was outspokenly reflected in the pen name he took in those years, Vasyl' Vernyvolja (in an approximate translation, "Recoverer of freedom and independence").

This activity did not come to a standstill with the peace of Brestija (February 9, 1918) and the capitulation of Germany (November 11, 1918). But the camps, now under the control of the Entente who tended to support the Russian White Army movement, were largely desegregated, and the conditions of work in the now as a rule multi-national camps, exposed to Bolshevik and White Russian propaganda, became extremely difficult. Yet when, under the auspices of the Ukrainian government (the Directory), the Ukrainian military mission for prisoners-of-war affairs was formed in Berlin in December, 1918 and Simovyč was offered the position of chief of its Department of Culture and Press, after some hesitation he accepted the offer. This position

⁴ V. Simovyč, "Sojuz vyzvolennja Ukrajiny. Z pryvodu čvert'stoletija zasnuvannja." *Kalendar-al'manax Dnipro na zvyčajnyj rik 1939*. Lviv 1938, p. 58, pass.

⁵ V. Dorošenko, "*Prosvita*" — jiji zasnuvannja i praca. Philadelphia 1959, p. 72.

⁶ Om. Terlec'kyj, *Ukrainci v Nemeččyni 1915 — 1918. Istorija ukrajin's'koji hromady v Rastatti*. Kiev — Leipzig 1919, p. 422.

Vasyly Simovyc and his wife Izadora, 1919.

involved constant inspections of the camps scattered throughout various parts of Germany, editing the newspaper *Šljax* (twice weekly, starting on February 20, 1919 in Salzwedel), publication of popular books (seven books appeared, in 5,000 to 10,000 copies each), and much more.¹ In 1920, however, the last prisoners left Germany and the work came to an end. Simovyc made an attempt to return to Cernivci, but Bukovyna had been occupied by the Romanians (since November 11-28, 1918).

¹ V. Simovyc. "Pered dvadzjat'ma rokamy. Spohady z praci po taborax polonenyx u Nimeččyni." *Kalendar-almanax Dnipro na perestupnyj rik 1940*. Lviv 1939, p. 95ff.

and at the University the chair of the Ukrainian language had been abolished. Simovyč had to assume the status of an émigré, go back to Berlin, and look for a new way of making his living.

In Berlin Simovyč settled in two very modest rooms in the suburb of Birkenwerder and started work as translator and editor for a Jewish-Ukrainian publisher from Kolomyja, Jakiv Orenštajn. His *Ukrajins'ka nakladnja* published hundreds of Ukrainian books, mostly paperbacks, and Simovyč translated, edited, and supplied with introductory articles a vast amount of these publications. Much of his time was also taken up by editorial work on the Ukrainian text and the German translation of V. Vynnyčenko's *The Sun Machine*, and similar commissions. Simovyč translated from German (which was virtually his second native language) and from Russian, among other works, parts of K. Marx' *Das Kapital*, F. Engels' *Anti-Dühring* and L. Tolstoj's *Resurrection* (not for Orenštajn), a choice which reveals Simovyč's social-democratic inclinations. (To be sure, his activity as a translator began much earlier, while still in Cernivci, when, for example, he translated N. Gogol's *Revizor*). The years 1920-1923 were for Simovyč years of hard toil paid for at incredibly low rates. In spite of this, his small place on Luisenstrasse in Birkenwerder was a real center of Ukrainian social life in Berlin. On Sundays, especially, the place swarmed with Ukrainians of all ranks, ages and convictions, including such personalities as the writer Volodymyr Vynnyčenko; the diplomat and linguist Roman Smal'-Stoc'kyj (son of Stepan, Simovyč's teacher); Arnold Margolin and his family; the historian Dmytro Dorošenko with his wife Natalja, an actress; the poet and historian Bohdan Lepkyj and his family; Zenon Kuzelja, an ethnographer; and many more, especially, many Ukrainian students. They all were attracted by Simovyč's intellect and wit, by his friendliness and ability to win their love and admiration.

During both periods, the years of war and the years of editorial drudgery — the entire decade 1914-1923 — Simovyč's energy was absorbed by his ungratifying activities as a social worker and an editor. He spent all of himself in social contacts. He made his investment in people and in books, though not his own. And yet, paradoxically, this waste of his talent and training as a scholar laid the foundations for his subsequent scholarly activity. The prisoners of war from Russian Ukraine had had their schooling exclusively in Russian. The first thing to be done was to teach them reading and writing in Ukrainian. Simovyč reacted by compiling and publishing a booklet, *Jak staty po-ukrajins'komu hramotnym* (Salzwedel 1919, authored, naturally, by Vasyl' Vernyvolja, 80 pp.). Its logical sequel was *Praktycna hramatyka ukrajins'koji movy* (Rastatt 1918, 367 pp.). This sufficed perhaps for his pupils, but not for the author. It only whetted his appetite for synchronic studies of the Ukrainian literary language and problems of its normalization. His grammar was almost doubled in its second edition

of 1921.¹ His work as a translator and style editor supplied him with more and more material. Part of it was absorbed into the second edition of his grammar, and more was included in his normalizing "Na temy movy", published in Vynnyčenko's *Nova Ukrayina*, Prague 1923, 7-12, and separately in 1924. The "filth and the clay" of his chores were to be transformed into the "philosopher's stone" of scholarship.

In October, 1923, Šimovyč moved to Prague, where the Myxajlo Drahomanov Ukrainian Pedagogical Institute had been founded (officially opened on 7 July, 1923). By that time Prague had become the main centre of Ukrainian emigration, at least in scholarly, literary and educational aspects. The Free Ukrainian University founded in Vienna in 1920 (official opening 17 January, 1921) had been there since October, 1921, with Ukrainian linguistics and philology in the hands of Stepan Smal'-Stoc'kyj and Oleksander Kolessa. The University (as well as the Ukrainian Academy of Economy in Poděbrady founded in 1922) had financial support from the Czecho-Slovak Ministry of Education. Now it was decided that the University was to be supplemented with a Teachers' Institute and Šimovyč became one of its professors, soon to take it over as the head (*Rector*, 1926 – 1930, and again in 1933). Contacts with Soviet Ukraine were limited (although Šimovyč managed to attend, on the invitation of the People's Commissariat of Education, as one of the "representatives of Western Ukraine," the orthographic conference convoked in Kharkiv on May 25 through June 4, 1927), political activity was virtually precluded, and Šimovyč could concentrate on teaching and research.

It was for the first, and, in fact, for the last time in his life that there was no absolute conflict between his need to earn and his academic interests. True, he had burdensome administrative duties; he had to compile courses and some textbooks for students (two of which

---

¹ The book was published without any indication of the year. Šimovyč's preface is marked "February, 1919." Usually the book is said to have been published in 1920, but Šimovyč in his "Ohljad lingvistyčnyx prac' ukrajins'koji emigraciji" and elsewhere puts the date as 1921.

"In his letter to Vynnyčenko of 14 February, 1929, Šimovyč summarized his impressions from this (his only) travel to Soviet Ukraine: "Certainly, it was very interesting. I saw much of things that I did not expect to see, but the economic situation of our land and its complete dependence gave fear, pain, and grief. Homeless children alone, prospective bandits and thieves... — this is such a horror that I am unable even to describe it. Still I understand you well and sympathize wholeheartedly: to have a glance at Ukraine, to breathe her air and... to come back where you live because your heart would not stand to be there a long time, your eyes will be unable to look at all that. There never has been in Ukraine so much falsehood, so much adulation, lack of dignity, meanness as now. Everybody is frightened, wretched and by the same token miserable, petty and base."

were published mimeographically: an Old Church Slavonic grammar, 1926, and a large — 450 pages — anthology of Old Church Slavonic and Old Ukrainian texts, 1932); true, he was on the brink of extreme poverty, constantly looking for additional jobs — he taught Ukrainian subjects at the Czech Commercial Academy,¹⁰ and was in charge of the publication (including proofreading) of the literary journal *Nova Ukrajina* — but all these were jobs of short duration. Mostly, supplementary sources of earning were not available. In his letter to Vynnyčenko dated February 14, 1929, he complained that his wife "had become quite short of clothes" and summarized the situation of several years by saying: "I have had no prospect to earn anything besides my salary from the Institute," and that was scanty. But it was precisely because the opportunities to earn were so limited in Prague and his work as a scholar was the only stable source of income that he was freer than ever for research, and what he accomplished during his ten meager years in Prague (actually he lived in the suburbs of Dejvice, then Všenory, then Revnice, where the Ukrainian Pedagogical Institute and the Ukrainian *hymnaziya* were located),¹¹ having at his disposal the rich libraries of the Czech capital, is unbelievable. He worked on a large study of Ukrainian anthroponymics, on a meticulously detailed history of Ukrainian spelling, and on many selected problems of Ukrainian historical phonology and morphology. The former two fields were approached chiefly by applying the philological method. We saw that Simovyč had already acquired this mastery in his Černivci period. But in the latter field he was strongly influenced by the theories of the Prague Linguistic Circle founded in 1926 by N. Trubetzkoy, V. Mathesius, et al. From 1932 on, Simovyč's studies greatly benefited from this influence. He became the first one to introduce this trend into Ukrainian linguistics, a trend which was gradually gaining more followers to permeate the entire field.

The Prague period in Simovyč's life came to an abrupt end in 1933 when the government of Czechoslovakia, in a move to tighten the budget (as a reaction to the economic crisis), discontinued its support of Ukrainian educational institutions and the Pedagogical Institute was obliged to close. Willy-nilly Simovyč had to accept an invitation from the society *Prosvita* in Lviv (led since 1931 by I. Bryk) to become the editor of its publications, specifically of *Žytija i znannja*, a popular monthly of universal character, founded in 1926, and of a

¹⁰ S. Naržnyj, *Ukrain's'ka emigraciya. Kułturna praca ukrajins'koji emigraciji miž dvoma svitovymi vijnamy*, i. Prague 1942, p. 77.

¹¹ As early as 1924, when Simovyč learned that Vynnyčenko sold his house, he commented on this: "We were glad to know that you had a house because we understand too well what this means, to have a house of your own." (Letter of 20 November, 1924). Simovyc's apartments in Prague consisted of hardly more than a room and a kitchen.

series of popular publications *Učitesja, braty moi*. Since Lviv was the city in which the Sevčenko Scientific Society operated, Simovyč became gradually involved in the work of this institution as well. He took over the editorial work of the philological volumes of *Zapysky Naukovoho Tovarystva im. Ševčenka* (beginning in 1936), and later of its monthly *S'ohočasne j mynule* (1939, four issues). Simovyč was also actively engaged in the editing of the last parts of the three-volume *Ukrajins'ka zahal'na encyklopedija*, an independent undertaking affiliated with the Sevčenko Scientific Society. The collaboration with the latter, in whose house on Carnec'kyj street he received a small three-room apartment — the largest he ever had, — his abode for the remaining years of his life, but whose funds were very limited, could not sustain Simovyč's existence financially and any concentration on research work was for Simovyč out of the question. With one or two exceptions, the output of Simovyč as an author, in these years, consists mostly of popular articles, numerous reviews and some reminiscences. The matter was further complicated by the fact that the philologists in the Sevčenko Scientific Society were conservative in their method and Simovyč's structuralism met on their part a rather hostile reaction.

Under the first Soviet occupation of Lviv, from September, 1939, to June, 1941, when both Sevčenko Scientific Society and *Prosvita* were closed, Simovyč for the first time in his life became a kind of state functionary. First, for about a month as the chief of the Ukrainian language courses at the Veterinary Institute in Lviv, then, beginning in November, 1939, he advanced to the position of professor of Ukrainian language at the University of Lviv; he also was entrusted with editing texts by Ivan Franko for the forthcoming publication of his works, then in preparation. Only one article of his, concerning a narrow problem in the language of Sevčenko, was published by him during this time.

The German occupation began in June, 1941. On July 1 Simovyč was elected *rector* of the University, but this was not allowed to function by the new authorities, and Simovyč's only activity was rescuing the book collections of various University seminars after the confiscation of the University building by the Gestapo. In the attempted Ukrainian nationalist government proclaimed on June 30 (soon to be liquidated by the Germans) he was offered the Ministry of Culture and Education but he declined the offer.¹² Instead he did take part in the delegation sent to Kraków by the liberal Ukrainian National Council, to clarify the status of Ukrainian Galicia. Soon Simovyč was arrested by the German authorities (but released after three days, on

¹² Kost' Pan'kivs'kyj, *Vid deržavy do komitetu*. New York 1957, p. 46f.

the intervention of the Ukrainian Committee of the region of Galicia headed by Kost' Pan'kiv'skyj).¹¹

Successively, we find Simovyč among the leading editors of the *Ukrainins'ke vydavnyctvo*, the only independent Ukrainian publishing house tolerated by the Germans. It was led by outstanding Ukrainian scholars: Ivan Zilins'kyj in Kraków, Ivan Krypjakevyč, Simovyč and Mykola Slemkevyč in Lviv. Under the watchful eye of German censorship, they succeeded in publication of a literary periodical *Naši dni* and of a number of valuable books free of any political propaganda. Simovyč, again, had to edit texts by other authors. Besides this, he gave much time and effort to assist refugees from Eastern and Central Ukraine who poured into Lviv during 1943-1944, fleeing from the Soviet offensive. Many of them, subsequently, remembered with deep gratitude and sincere devotion his openheartedness and his friendly helpful hand. (He also headed the board for protection of scholars at the Ukrainian Central Committee).¹²

His heart was weakened by the sinister conditions of life under the Soviet and Nazi occupations. On the eve of the expected new occupation by the Russians, on March 13, 1944, hesitating whether he should stay in Lviv or flee westwards, he fell victim of a sudden heart attack. His age was sixty four. He was buried on March 16 in the Lyčakiv cemetery in Lviv. The reappearance of the Soviet army which was expected to come soon was delayed: it entered Lviv on July 27, 1944.

The writings of Simovyč are not formally and entirely forbidden in Soviet Ukraine. In the sixties his research in anthroponymics was even praised,¹³ but other works of his were passed over in silence. As a rule, they have not been referred to afterwards. The *Ukrainins'ka radjans'ka encyklopedija* conspicuously has no entry on him.

2.

Simovyč's doctoral dissertation on the language of Joanikij Galjatovs'kyj remained unpublished, except for what probably was a chapter in it or an appendix, on quotations from the Bible in Galjatovs'kyj's works, which he probably revised in Prague and published in 1930 as a separate article. This is his only philological work we possess. It is a meticulous and precise analysis of the sources of Galjatovs'kyj's Biblical quotations as compared with the corresponding passages in the Bible of Ostrih (1581), in the Polish Catholic Bible (Wujek) and

¹¹ Kost' Pan'kiv'skyj, *Roky nimec'koji okupaciji*. New York 1965, pp. 74, 293.

¹² Pan'kiv'skyj, *Roky...*, p. 352.

¹³ Akademija Nauk Ukr.S.R., Instytut movoznavstva, *Movoznavstvo na Ukraini za p'yatdesiat rokiv*. Kiev 1967, p. 229.

in the Polish Protestant Bibles. (For Galjatovs'kyj's sermons compiled after 1663 the Moscow Bible of that year should be drawn for comparison, too, although this would hardly affect Simovyč's final conclusions because the Moscow Bible only slightly deviated from that of Ostrih). Such an analysis was indispensable for any serious study of Galjatovs'kyj's language for it would show what in his work was not his own text.

Simovyč's article, however, paid little attention to this purely philological aspect of the problem. Instead, he was carried away by the observation that Galjatovs'kyj had changed the quotations used by adapting them partly to the language of contemporary intellectuals and partly to the "people's language" ("z pohlijadu narodnosti"). Thus, the philological problem is to Simovyč only ancillary and even such a technical question as that of quotations is used to demonstrate an episode in the history of the literary language, which history is to him a series of concessions made by the literati to the language of the people (see also below, section 5).

The philological methods were at Simovyč's fingertips but that approach, to him, never was an objective per se. This is obvious also in his anthroponymic studies and even in his studies of the writers of modern times. His popular article on Ju. Fed'kovyč's language (1934) opens with remarks on the application of philological scrutiny to publications of the writer's texts; and in a special article also published in a popular periodical, Simovyč showed the futility of Ševčenko studies unless the philological examination of the poet's autographs is used as a premise (1935).¹ But all this was a preliminary to research, not research itself.

The conclusion is: Simovyč was a well qualified philologist who did not limit himself to work in philology, except possibly in his student years.

3.

The appearance of the first edition of Simovyč's grammar of modern Ukrainian at the printing office of Rastatt camp (*Praktyčna hramatyka ukrajins'koji mowy*, 1918) makes one conclude that the book resulted from teaching the prisoners of war the Ukrainian language. But this was not Simovyč's first effort to deal with the subject. His earliest grammar was published in 1915 and, as he says in the foreword, written before the war which began 1914: *Praktische Gram-*

¹ Incidentally, Simovyč's doubts concerning Ševčenko's line in "Osiji, hlava xiv" are not dispelled by the autograph. The line in question ("I vaše kroviju, sobaky") was skipped in his autograph and added later, possibly by another hand. See T. Ševčenko, *Bil'ša knyžka Avtohrafy poezij 1847 — 1860 rr.* Kiev 1963, p. 285.

matik der ukrainischen Sprache fur den Selbstunterricht, Vienna — Leipzig, s.a. (A Hartleben's Verlag). It must have been written still during the Cernivci period of his life and have grown from his experience as teacher in the local Teachers' Seminary. The small book began with chapters on the pronunciation (the basic rules) which were followed by morphology, interspersed with segments on syntax (the sentence and the functions of the cases) and remarks on word formation, and completed with a brief phrasebook, an anthology of literary texts and a glossary, — probably in the composition and the scope required by the pattern of the series in which the book appeared: *Bibliothek der Sprachkunde*, designed for non-native speakers. This was thus the earliest product of Simovyč's work on the descriptive grammar of Modern Ukrainian.

Subsequently, the work with the prisoners of war enriched Simovyč with a practical knowledge of the regional varieties of Ukrainian; the grammar changed its address, switching from foreigners to the native speakers, especially teachers, as the author clearly pointed out in his preface to its second edition (*Hramatyka ukrajins'koji movy dlja samonavčannja ta v dopomohu škil'nyj nauci*. Kiev — Leipzig — Kolomyja — Winnipeg 1921). From 151 small pages in his German-written grammar it grew to 347 of normal size in the first Ukrainian edition and to 584 in the second. It summarized the work of at least ten years, and it was unique for its time. Numerically, by 1921 when Simovyč's *opus magnum* in the synchronic description of the Ukrainian language was published, Ukrainian grammars were not few. Not counting the Galician grammars of the 19th century, obsolete by that time, a series of grammars were published after 1905 and particularly after 1917 in Russian Ukraine. As a rule these were school grammars utterly simplified in their presentation of the material, often even more than required by their audience of school children (P. Zaloznyj 1906, H. Serstjuk 1907, O. Kurylo 1917, M. Hrunc'kyj, M. Dobrovols'kyj, M. Levyc'kyj, O. Synjavskyj, P. Terpylo — all 1918); there were only four longer grammars. One of them, I. Nečuj-Levyc'kyj's, 1914, was outright incompetent; S. Smal'-Stoc'kyj and Th. Gartner's, 1913, mixed synchronic description with (mostly derivative) historical material and was rather regional; I. Ohijenko's, 1918, was also derivative and marred by an overpopular approach; Je. Tymčenko's, 1907, was relatively the closest to the ideal of a precise and rigid description but was in some aspects idiosyncratic and far from being comprehensive. Simovyč's 1921 Grammar was a new word in synchronic description of Ukrainian and in many respects constituted a predecessor of the greatest achievement of the 1920s, Ol. Synjavskyj's *Normy ukrajins'koji literaturnoji movy*, 1931.

But Synjavskyj's task in one sense was much easier. As the very title of his book emphasizes, he dealt with a language that had standards already set (if not always followed). Such a language can be

described as a system. But at the time when Simovyč wrote his grammar, the norms were still in the making and the literary language was rather an agglomeration of regional varieties. With a certain exaggeration, it can be said that the language of literature was reminiscent of a camp of prisoners of war in which all prisoners spoke Ukrainian but each with his regional peculiarities. Simovyč was a truly outstanding expert in both spoken and written Ukrainian; he also knew that, as he put it in the preface to his book, "grammar prescribes nothing.... it only collects whatever exists in the language, classifies and analyzes it,... establishes rules — and no more than that," — but this was not yet possible in 1919. Exposed to a plethora of variants he had no choice but to choose. This is why in his grammar (and in his synchronic work in general) contrary to his own postulate he ought to have selected and by the same token prescribed. In his grammar of 1921 this incapable selection was implemented expertly and tactfully.

Simovyč succeeded in avoiding the temptation to switch to a historical approach; to its great advantage, his grammar remained synchronic. The question of dialectal variations was solved ingeniously: Simovyč did not indulge in dialectology as such, he never forgot that his subject was indeed the standard language. But he took the standard language not as an abstraction, but as represented by writers, and consequently was able to discuss regional features as represented in their works. This is preceded, in his preface, by a very brief, three-page long characterization of the place taken by various authors in the history of the literary language, which introduces the reader to the references to follow in the text. It is thus that the standard is shown not in his arbitrary personal choice of a variant but through the interplay of regional varieties. Such references are given systematically in all parts of the book. Take for example the chapter on the palatalization of consonants (pp. 44 – 52). The rule on palatalization of dentals is followed by a statement on the "middle" *l* in the dialects of Poltava region and Bukovyna, which is demonstrated by the practice of two writers: Nečuj-Levyc'kyj and Kryms'kyj; the rule on the assimilative palatalization is supplemented by a brief characterization of deviating practice as seen in writings of the same two authors and P. Kuliš; peculiarities in the palatalization of labials are reflected through references to Hrinčenko and Drahomanov; Stefanyk, Fed'kovyč and H. Xotkevyc' demonstrate the variations in the palatalization of *r*. In other words, the contemporary language is taken in its temporal extension from Kotljarevs'kyj to the time of Simovyč and the synchrony is presented as dynamic and conflicting and, where the standard language was in flux, this is not concealed.

This is the individual feature of Simovyč's grammar, its innovation compared to other grammars then in existence, a revolutionary innovation if one likes, — and its attainment. With this attitude, Simovyč was able to cover a greater amount of peculiarities in the literary lan-

guage, to show their stylistic value, and to build an objective description entirely divorced — setting a precedent — from the history and dialectology of the language. This is applied in all four parts of his book: phonology and morphology (the latter, striving for comprehensiveness and meaningfulness, presents forms in connection with their functions), syntax and versification. Technically, this is mostly done by presenting the basic variant in the text while variations are assigned to footnotes.

But in selecting the data and the rules for the basic text Simovyč's descriptivism was bound to and did fail and instead of describing, contrary to his own statement, he indulged into prescribing. This contradiction was inherent in the very status of the literary language then. Nevertheless a contradiction it was. Normalization was to be done but it could not have been but subjective. The task which is usually performed by impersonal, collective commissions, institutions etc., was to be performed, for this book, by one person and, as tactful as this person was, it was to remain personal.

Faced with the necessity to normalize Simovyč had to elaborate criteria for that process. He was aware of that need and he presented his criteria in the preface to his grammar. They were several and, at the first glance, they seem contradictory. Two of them appear romantic and populistic: to listen to the language of old, illiterate peasants, especially women, and to learn from the language of the folklore and of the older writers. Much later, in his article devoted to V. Kmicykevyč (*Krakiv'ski visti* 1942, 199) he praised the latter for having had 'an ear for things popular' ("vuxo dlja narodnosti"). In the 1920s this became the program of the archaicizing group of Ukrainian linguists represented, for example, by O. Kurylo, Je. Tymčenko and S. Smerečyns'kyj. No doubt, Simovyč was close to this nationalistic trend. Simovyč's puristic *Na temy movy* (1924), his later popular articles "Naša tovarys'ka mova," "Deščo pro našu kupec'ku movu" and "Vel'koukrain'ski vyslovyy" (all 1934)¹ have as their tenor the fostering of peculiarities of the Ukrainian language which make it distinct from other Slavic languages, particularly Russian and Polish, and these are sought in the speech of uneducated peasants. The Kievan archaicizers apparently could have claimed Simovyč as their own and we can see why M. Johansen, in criticizing *Na temy movy* wrote that in this work Simovyč applied "a strictly chauvinistic point of view."²

Such conclusions are, however, hasty. There were ties between Simovyč and the archaicizers, but there were ties which united him with the moderate group of "Europeanists," most brilliantly represented

¹ Cf. also his later "Teatr i kul'tura movy" published in *Krakiv'ski visti* 1942, 70.

² Červonyj sljaz 1923, 4 — 5, p. 285.

by Oleksa Synjavs'kyj.¹ In the very same preface to his grammar of 1921 Simovyč commented upon the writers who innovated (P. Kuliš, M. Staryc'kyj, O. Konys'kyj, et. al.) and he spoke of them as those who "out of the people's Ukrainian language were making the language of the intelligentsia." In *Na temy movy* he concentrated on the people's speech ("I heard it myself in a Podolian village" — as the highest compliment) but here and there he evaluated positively the European influences on Ukrainian and defended the language of V. Vynnyčenko who traditionally was reproached for Russianisms. In "Naša tovarys'ka mova" Simovyč approved of some words and forms absent in the peasants' language because they were traditional (even if they were shared with Russian).

Simovyč's normalizing policy was complicated and sometimes contradictory. Often he was carried away by his patriotic feelings and his fondness for the Ukrainian language. He saw one of the tasks of the grammar in showing that the Ukrainian language was "beautiful (harna), rich in forms and words and had such a potential for development which makes it able to express the most profound ideas and the most refined feelings" (Preface to the first edition of his grammar, 1918). But — a characteristic detail — even here he spoke of the development of the language. As a whole, Simovyč sometimes is conservative and rejects modern language changes; in other cases he clearly accepts modern developments provided they are internally motivated; sometimes he is, speaking figuratively, with Smerečyns'kyj, in other instances, with Synjavs'kyj.

There is no room and no need to evaluate here every normalizing proposition advanced by Simovyč. Many of them are well founded and tend to eliminate those unorganic words and constructions which were brought about by the bilingualism of most Ukrainian intellectuals.

¹ The two trends are characterized in my "Pokolinnja dvadzjatx rokiv v ukrajins'komu movoznavstvi." *Zapysky Naukovoho tovarystva im. Ševčenka* 173 (1962), p. 314ff. Synjavs'kyj was very much aware of his antipopulist position. He ended his article "Na syntaktyčni temy" (an accidental parallel to Simovyč's title *Na temy movy* or a deliberate allusion? Synjavs'kyj does not mention Simovyč in this article but it can be construed as polemics with a section of his *Na temy movy*) by saying: "Ščodo bezohljadnoji orientaciji na narodnju movu, to vona tak že nebezpečna, jak koly b v arxitekturi na vse dyvytysja z pohljadu, movljav, "zvyčajnoji" seljans'koji xaty. Taka orientacija v movi nemynuće zvede jiji na stupin' movy dlja "xatn'oho vžytku" (*Kul'tura ukrajins'koho slova* 1. Kharkiv — Kiev 1931, p. 92). Simovyč would hardly have countersigned this statement. But — and this is a telling fact — when, in 1941, Simovyč began working in the *Ukrain'ske vydavnyctvo*, one of the first books he secured the publication of was Synjavs'kyj's *Normy!* In the preface written by Simovyč to that edition of the book (L'viv 1941) the question of the *narodnist'* of the literary language is not raised; but Simovyč praised Synjavs'kyj for "vdumlyvist'... i... hlybokij pidxid do movnyx javyšć" (p. 4).

A native of Galicia, he mastered the literary language perfectly and, generally, wrote and spoke without regionalisms. But he was justified in objecting to the fashionableness of some Central Ukrainian forms and constructions accepted simply because they were not Galician while actually they were products of Ukrainian-Russian bilingualism. His article "Velykoukrain'ski vyslov'y" seems to be a disguised polemics with I. Ohijenko who in the bimonthly *Ridna mova* edited by him propagated things "Great Ukrainian" (which does not mean that each phenomenon criticized by Simovyč was promulgated by Ohijenko).

In other cases, however, Simovyč was unable to notice that some language rules of older date have lost their productivity, as every phenomenon in the language does after a certain time. Two examples will suffice. One is taken from his grammar, the other appears in both the grammar and *Na temy movy*.

The first case concerns the palatalization of c. In his grammar Simovyč states that c is palatalized in Ukrainian without any reservations and adds that this feature singles Ukrainian out among all other Slavic languages (p. 52). The statement that other Slavic languages do not preserve c' is correct, but it should be supplemented by a mention that Ukrainian, too, tended towards the dispalatalization of c', except in the word- and stem-final position. Since the 16-17th century Ukrainian palatalized foreign c in the above position (*pracja, tacja, mic', herc'* – from Polish *praca, taca, moc, herc;* *trjascja* – from Belorussian *trasca*, etc.), but not within the root and not before the verbal suffix -a(ty): *cukor, macaty, cuvntar, cnota* – from Polish; *cap, caryna* – from Romanian, etc. This means that c' in Ukrainian became a morphological, no longer a phonetic feature and that Ukrainian was not free from the dispalatalizational trend which affected other Slavic languages.

Simovyč insists that the alternation u : v in word-initial preconsonantal position be applied consistently. Again he considers this a distinctive feature of Ukrainian. But the number of words which do not admit this alternation is high and is constantly growing (*Ukrajina, uhorec'*) and in many cases the choice of v- or u- is used to mark semantic distinctions (*vstop* vs. *ustup*, *uprava* vs. *uprava*, *uplyv* vs. *uplyv*, *usuvaty* vs. *usuvaty* a.o.). This means that old rule is extinct and its application is shrinking and developing towards lexicalization. Consequently, it can no longer be considered a rule.

In comparing the East-Central Ukrainian rendition of foreign (European) words with the West Ukrainian one Simovyč was right when he stated that the former was based on Russian mediation („looking at Europe through Muscovite eyeglasses” as he put it in *Na temy movy*); but he was mistaken in thinking that the Western Ukrainian tradition was free from foreign glasses: a subjugated nation with no or very limited contacts with foreign languages normally borrows foreign words through the language predominant in the country. Most foreign

words in the West Ukrainian from the 17th century on appeared through Polish and in a Polish form (except a few borrowed from German directly). It was, to a certain extent, Simovyč's insistence on, and ardent defense of, the Western Ukrainian way of rendering foreign words in their Polish form which led, in the "Kharkiv spelling" of 1928/1929, to the well known compromise (not so formulated): "Russian" rule for Greek based loan words, "Polish" rule for Latin based and modern words, a compromise that proved fatal for that spelling. As a result of that compromise the spelling was rooted neither in Western nor in Central-Eastern Ukraine, was equally unpopular here and there, and was easily removed.

In summary, in his descriptive studies and articles of 1915 – 1934 Simovyč proved to be a scholar of deep knowledge and penetrating insight, perhaps the best of his time alongside Synjavs'kyj, an observer with a keen eye and wide outlook. But his descriptions were influenced by normalizing and prescriptive tendencies (easily understandable at a time when the standard language was taking a definitive shape) which in turn were motivated by conflicting criteria rooted partly in romanticism and populism (the two usually were intertwined in Ukraine), partly in the needs and requirements of a modern society. As a result, in those years up to 1934 he did not produce any writing which could be characterized as strictly and comprehensively descriptive.

In fact, the only writing of his which meets such a requirement is the short article "[Ukrajins'ka] mova. Opys" which he wrote for *Ukrajins'ka zahal'na encyklopedija*, vol. 3 (1935). Written after his acquaintance with the Prague approach to phonology, the essay presents the system of Ukrainian phonemes in terms of correlations; but stress is not singled out into a suprasegmental feature and therefore stressed and unstressed vowels are treated as distinct phonemes, whence the statement that Ukrainian has twelve vowels. Otherwise the characteristic features of Ukrainian phonology, morphology, word-formation and syntax – against the background of other Slavic languages – are given rather as an enumeration of specific earmarks of Ukrainian in an arbitrary order. In phonology, one paragraph deviates into a historical commentary. The object of the description is the standard language but three dialectal features are ascribed to it: the epenthetic *l* in nouns of the type *zdrovljja*, the change *j* > *n'* after *m* (e.g. *mnjaso*) and the presence of some remnants of the dual in the declension. All three are typical of Podolia.

4.

Simovyč's interest in Ukrainian spelling, its principles and its history manifested itself later than his preoccupation with synchronic grammar. One of his articles on the subject has the title "Litery i polityka" (1943). In a colonial country, whatever are the linguistic foundations of an orthographic system, starting with the choice of the alpha-

bet, each modification in the spelling brings it closer — or else opposes it more sharply — to the spelling of the nationality's neighbor or master and willy-nilly becomes a demonstration of a political orientation. The degree of historicism in spelling determines the degree of preservation of cultural traditions or saps the continuity of generations. This aspect, no doubt, was not underestimated by Simovyč, and in what he wrote on these problems he gave it due attention. But, interestingly enough, he did not actively engage himself in the public discussions on the regulation of Ukrainian spelling which were so topical in the 1920s, even though he actively participated in the Kharkiv conference of 1927. It seems that he was more interested in the phonemic aspects of spelling. This would also explain why his actual active work on orthographic subjects unfolded mainly after his "conversion" to Prague structuralism. In fact, however, there was no contradiction between the political and the phonemic approaches. An ideally adopted phonemic spelling would also most adequately reflect the originality of the language and, hence, best serve the cause of political self-determination.

Not counting occasional remarks on spelling in Simovyč's early grammars, his first specific article in the field appeared in 1927: "Latynka dlja našoji bibliohrafiji." It is not accidental that it dealt with the Roman alphabet as applied to Ukrainian (a page was devoted to that problem also in his grammar of 1921). The Cyrillic alphabet was too much loaded with traditions going as far back as the age of Constantine and Methodius — in spite of all the modifications it underwent during the eleven centuries that followed. The very presence in it of the so-called "iotized" letters precluded it from being entirely phonemic. The Roman alphabet in its adapted Czech-Croate version was much more pliable. Simovyč was fascinated with these prospects. At the second Ukrainian scholarly congress in Prague, in March of 1932, he read a paper entitled "The System of a Ukrainian Roman Alphabet" (published 1934). In two large articles he, with utmost care and minuteness, unearthed the facts concerning the attempts to introduce the Roman alphabet for the Ukrainian language: in 1859 ("Josef Jiřeček i ukrajins'ka mova") and in 1881 — 1882 ("Pravopysni systemy M. Drahomanova," both 1932), probably two fragments of an unfinished or unpublished history of that alphabet in Ukraine.

Yet at the orthographic conference in Kharkiv, where the introduction of the Roman alphabet was debated very seriously¹ Simovyč voted against this proposition. Considerations of a cultural and political nature prevailed. The break with tradition would be too radical, an isolation of the Church would ensue and, specifically in Galicia, this would easily be grasped as a concession to the ruling Poles. In fact, in all his preceding articles Simovyč spoke only about the auxiliary role to be

¹ O. Synjavs'kyj, ed., *Kul'tura ukrajins'koho slova* I. Kharkiv -- Kiev 1931, p. 102f.

played by the Roman alphabet applied to Ukrainian: in bibliography and in the rendition of Ukrainian names and words in foreign texts, only occasionally and shyly hinting at the possibility of a parallel use of the two alphabets as is done in the Serbo-Croatian language. And yet — and this is to be made quite clear — even while speaking of bibliography Simovyč had in mind not a mere transliteration but the use of a parallel alphabet, even though on a very limited scale. For that reason even in his grammar of 1921 (p. 103) and in his early article of 1927 he suggested double correspondences for the "iotized" letters, e.g. *ja* word- and syllable-initially and after labials, but '*a* after a (non-labial) consonant.

Simovyč's articles of 1932 on the Roman alphabet adaptations by Jireček and by Drahomanov² are based on the most meticulous research, in the case of Jireček with the use of numerous unpublished archival materials. They show the proposed spelling systems in every detail and as a whole and go into their historical roots (e.g. the degree of continuity between Jireček's and Miklosich's systems of Romanization of the Cyrillic alphabets). They also reconstruct in the most plastic way the cultural background which determined the reception of the proposals and of their implementation, and the political implications contemporaries drew from them. They are studies in the history of linguistics as well as in social and political history. Perhaps the knowledge of the storm which was brought about by Jireček's proposals and their immediate failure to be accepted and implemented caused Simovyč to vote against the introduction of the Roman alphabet in Kharkiv in 1927.

As for the history of spelling in the Cyrillic alphabet, Simovyč gave a concise but lucid survey of it in his "Istorija ukrajins'koho pravopysu" written for the *Ukrajins'ka zahal'na encyklopedija*, 1935: he showed the highlights of numerous proposals which did not take root (especially typical of the mid-19th century) and dwelt more systematically on those which were more consequential: Kuliš's 1856 — 1862 with its modifications, Zelexivs'kyj — Smal'-Stoc'kyj's 1885 — 1893, Zytec'kyj — Myxal'čuk's (traditionally called Hrinčenko's) 1907 — 1909, that of the Sevčenko Scientific Society 1922 and Synjav's'kyj's (traditionally called the Kharkiv spelling) 1927 — 1929. Apparently this was a kind of summary of an extensive history of Ukrainian spelling (in the 19th century?), which Simovyč appears to have been preparing.³

² Chapters 3 and 4 of his article "Pravopysni systemy M. Drahomanova."

³ Speaking in this article of the situation in the 11th and 12th centuries Simovyč uncritically took over from A. Kryms'kyj the statement that the confusions of *i* and *y* and of *e* and *z* were typical of the spelling in the texts of the time. This is but one example (out of many) of Kryms'kyj's wishful thinking in placing modern features of Ukrainian in the Old Ukrainian period of time.

Three central episodes of this project were completed: on P. Kuliš, on M. Drahomanov, and on S. Smal'-Stoc'kyj.

Kuliš's spelling systems were the subject of a paper Simovyč read at a meeting of the Ukrainian Historical-philological Society in Prague in February, 1927, as he states in a footnote to chapter 8 of his article on the spelling systems of Drahomanov. This study was not published, but the popular article "Kuliševa mova j 'kulišivka'" 1937, in its second half probably was a summary of this paper.

The spelling of Drahomanov was elaborated by Simovyč with particular care, down to the most minute details. Simovyč succeeded in showing the sources of Drahomanov's system, its phonemic and not phonetic (contrary to its creator's own view) character, its continuity in relation to the systems of Maksymovyč and to the projects of Kuliš and its dependence, in many minutiae, on the Russian spelling, as well as the reasons for this system to have never been accepted.

S. Smal'-Stoc'kyj was not such a radical reformer of the Ukrainian alphabet and spelling as Kuliš and Drahomanov. In the greater part of his writings he used, with minor modifications, the spelling of Želexivs'kyj. The merit of Smal'-Stoc'kyj was rather his insistence on the introduction of that spelling in the school systems of Galicia and Bukovyna against the stubborn and often unscrupulous resistance of the conservatives. As Simovyč rightly emphasizes, Smal'-Stoc'kyj's victory after a protracted and bitter strife secured the linguistic unity of the Western regions of Ukraine with Central Ukraine. Apparently, Simovyč did not elaborate these problems as systematically as he did the episodes of Jireček and of Drahomanov. Yet he considered them important and he returned to the subject several times: three long paragraphs are devoted to it in his article "Naukova dijal'nist' akad. Smal'-Stoc'koho" (1938) and two in "Stepan Smal'-Stoc'kyj jak pedahoh i pedahohičnyj dijač" (1939). In more detail the history of the case is elucidated in the anniversary article (1893 – 1943) "Litery i polityka." (The article "Kulišivka" published in *Krakus'ki visti* 1943, 1, after discussing briefly the orthographic systems of Kuliš and Želexivs'kyj, centered its attention on Smal'-Stoc'kyj. This article may be considered as the first draft of the "Litery i polityka"). Needless to say, Simovyč admired both the spirit of the reform and the energy with which Smal'-Stoc'kyj defended it and carried it through. In this case Simovyč's veneration for his teacher was in harmony with the objective evaluation of the latter's achievement.

In the end, though Simovyč was far from having written a complete detailed history of Ukrainian spelling, his conception of it is clear from what he succeeded in writing. He evaluated various spellings from the point of view of their adequacy to the phonemic system of the language and from the point of view of how they secured national unity. In the best of his studies in the field he combined an amazing degree

of philological precision and of the knowledge of the social background with the analytical eye of a phonemicist.

We know little of Simovyč's actual engagement in the practical work on regulation of Ukrainian spelling. He may have made some suggestions in the 1925 — 1927 orthographic discussion but if so they are not available to us. The five bulletins "Ukrajins'kyj pravopys" published by *Visti* in February — May, 1927 contain no references to Simovyč; the proceedings of the conference were never published. During World War II, under the German occupation, it was I. Zilins'kyj who was entrusted, in Kraków, 1940 — 1941, with some (minor) revisions in the Kharkiv spelling, but when the frontier of the "General-Government" was, in 1941, moved eastwards to the Zbruč, Simovyč gave a paper on the changes to be introduced into the third edition.⁴ It was then that Oleksander Panejko prepared, on the basis of O. Izjumov's *Pravopysnyj slovnyk* (Kiev 1931) modified according to Zilins'kyj's rules, a corresponding book (Lviv 1941). This dictionary, actually edited by Simovyč, was prefaced by him. In a terse, restrained style he underlined — in defiance of the German and Russian occupants — the prerogative of the Ukrainian Academy of Sciences in Kiev, free from any outside pressure, to change the spelling, expressed his belief in the arrival of such a time (with all the implications!) and, in the meantime, called for orthographic discipline. This brief, succinct fragment of prose⁵ is a masterpiece of political statement under severe censorship. The dictionary itself deserves analysis and comparison with H. Holoskevyč's *Pravopysnyj slovnyk* (Kiev 1930). Both essentially followed the Kharkiv spelling but the dictionary sponsored and supervised by Simovyč had a number of minor modifications in the vocabulary (characteristically one does not find there either Hitler or Stalin!) and in the spelling. Random collation shows that an attempt was made to bring foreign words, especially proper names, closer to their sources, freed from Russian mediation (e.g. Šikago — in Holoskevyč Čikago, Nju-Jork, Njuton — in Holoskevyč N'ju-Jork, N'juton); there were also changes in the division of words (*ale ž* — in Holoskevyč alež, etc.).

In his own writings Simovyč travelled a long road from Smal'-Stoc'kyj's spelling in his early prose to the Kharkiv spelling. For a long time he tenaciously stuck to some idiosyncratic spellings: *prynjaty*, *slavjans'kyj*, *imenyk*, the roots of Greek origin -*loh-* and -*hraf-* with *g* and *l'*... By 1940 he gave all these peculiarities up, except *ale ž* and *bo ž*, which — as we have seen — he tried to legitimize.

⁴ *Ukrajins'kyj pravopys*, uporjadkuval Ivan Zilins'kyj. Kraków 1943, p. 3.

⁵ It was preceded by Simovyč's article "Zavertajmo do akademičnoho pravopysu" (*Krakiv'ski visti* 1942, 6).

Simovyč was an expert in the Ukrainian literary language in its development from the 17th century on. Ukrainian literature was the air he breathed. His taste for literary work was refined. And yet he left no systematic work on the history of the literary language, and, moreover, virtually no articles, with one exception. There are many penetrating remarks dropped occasionally in his studies of, and commentaries to, various literary works, from Sevčenko to B. Lepkyj and in his reviews of some later works. In his grammar of 1921 there are numerous remarks on the language and the style of various authors. But no synthetic picture would arise from all this.

Simovyč published several articles on the language of this or that writer. But they are all marginal in relation to the history of the literary language. A brief survey from that point of view will easily confirm the above statement. From his "Sproby perekladiv Sv. Pys'ma u tvorax J. Galjatovs'koho" (1930) the reader gains a knowledge of the influence of the Ostrih Bible and of Polish Catholic preachers upon Galjatovs'kyj and the lack of such an influence on the part of Polish Protestant writers; of some dialectal (Podolian) features in Galjatovs'kyj's language and of its typicalness in the framework of the language of 17th century Ukrainian intellectuals; but no conclusions concerning the general character of Galjatovs'kyj's language and its place in the general evolution of standard Ukrainian (and/or Ukrainian Church Slavonic). "Fed'kovyčeva mova" 1934 treats the problem of the reliability of publications of Fed'kovyč's work and points to the links of his language with the "people's" (i.e. peasants') language in his prose and poems written in folk song rhythms and the lack of such links in his poems in iambs. "Kuliševa mova j 'kulišivka'" demonstrated the felicitousness of Kuliš's neologisms and their use in the language of the intelligentsia. This alludes to the place of Kuliš in the history of the literary language, but no more than that.

Simovyč was particularly interested in Sevčenko's language. But all his writings on the subject save one are also marginal: "Cy možna vže studijuvaty Sevčenkova movu" 1935 discusses textological problems and raises objections to the Russifying policy of some Soviet editors — necessary preliminaries to a linguistic analysis but not the latter; "Sevčenkovi 'krylati slova'" 1935 shows the poet's impact on Ukrainian phraseology, again a marginal problem; "Nedosvit u Sevčenka" 1940 is a masterpiece of morphosemantic analysis performed on the basis of some phenomena in Sevčenko's word formation, — but it directly applies to only one unusual word in a poem.

The only article specifically devoted to a crucial problem in the development of the Ukrainian literary language is "Deščo pro Sevčenkova arxajizovanu movu" 1938. In richness of observations, in skilful-

ness of contrastive juxtapositions of various Sevčenko's texts and in its functional analysis the article is still unsurpassed among many studies of the poet's language and style. But it concentrates exclusively upon an intrinsic analysis without any attempt to place it in the development of the literary language (not counting a casual reference to Kvitka). Because of this isolation, a central point in Simovyč's analysis remains unproved, notably the question of the sources of Sevčenko's archaisms. Simovyč takes Church Slavonic components of Sevčenko's language not as a foreign element but alongside purely Ukrainian archaisms, not different from any of his archaisms. This is an interesting view and it opens some new prospects in the analysis. But it only can be accepted if the source of Sevčenko's archaisms in that broad sense (save his own archaicizing neologisms) was Ukrainian. Simovyč realizes this and that is why he states that Sevčenko's sources were the chronicles, the Igor's tale and the Bible in its Ukrainian attire ("staroukrajin's'kyj odjah Bibliji"). That he drew some archaic components from the chronicles (especially in the Old-Rus' segment of "Cari") and from the Igor's tale (in the translations from it) is indisputable. But only in a very limited sense does this apply to Sevčenko's other poems. The source of "archaisms" in them was first of all the Bible. Now, that the Bible was a substantial part of the Old and Middle Ukrainian culture is indisputable. But that at Sevčenko's time the Bible appeared in a Ukrainian attire is not so certain. As is well known, since the ukases of Peter I which started appearing in 1720 and especially after the Russification of the Kievan Academy under S. Myslavskyj (around 1786) the Orthodox church in Ukraine was forced to use the Russian variety of Church Slavonic and to stick to the Russian pronunciation. Granted, right-bank Ukraine was incorporated into the Russian empire first in 1793. Still it means that for Sevčenko's time, for two generations people had heard the Bible only in its Russian Church Slavonic disguise. Simovyč objects to the rendition of "jat'" in the Soviet publications of Sevčenko with *e* as in Russian. He may be right, but the point is still to be proved while in the article it is taken for granted.

Another point which is introduced without proving it is that Sevčenko's "archaisms" in his lofty style all come from Ukrainian sources. Can we rule out a suspicion that part of them could have come from contemporary Russian literature, which was well known to the poet? This point, too, in order to be finally accepted or refuted needs much spade work. One has to collate Sevčenko's "archaisms" with those actually used in the Bible and with those normal in Russian literature of the mid-19th century. An intrinsic examination alone cannot disperse the doubts and establish the place of Sevčenko's Church Slavonic components in the history of the Ukrainian literary language in spite of the subtleness of Simovyč's analysis and the power of his argumentation. In other words, this article of Simovyč furnishes precious material on the history of literary Ukrainian, conscientiously collected and skil-

fully classified, but it is not yet a chapter simply to be used in that history.

The reasons for the virtual non-existence of studies in the history of the literary language among Simovyč's writings are presumably several. On the one hand, the history of Slavic literary languages in those years was only in the cradle. Disregarding some preceding awkward attempts¹ the first successful works had been published quite recently, by V. Vinogradov for Russian (1934) and B. Havránek for Czech (1936). The subject was, so to speak, not yet on the international market; characteristically, the Linguistic circle of Prague during the years of Simovyč's stay in Czecho-Slovakia had not a single paper on it. No article on that topic was included in the *Ukrajins'ka zahal'na encyklopedija*. Simovyč, not by chance, published all his articles bordering on the subject in popular or semi-popular journals. The reader of these publications was not prepared for the problems of that discipline. He only wanted to learn more about this or that author whom he knew and respected; and that is what Simovyč did. Finally, proceeding to Simovyč the author, he was not prepared for such studies either, with his philological and neo-grammatician scholarly education, even with a later graft of Prague phonology.

This is how the paradoxical situation is to be explained that Simovyč who knew the history of the literary language so well and had such a taste for literary work left no contributions which would directly and entirely pertain to the field.

6.

The history of studies in Ukrainian linguistics was not the central domain for Simovyč the researcher. Needless to say, he knew this field intimately and well. "Hramatyčni doslidys" (1935) written for *Ukrajins'ka zahal'na encyklopedija* shows that he also had the proper perspective and evaluation of all of his predecessors. (The title is inadequate: the article surveys not only studies in grammar but also covers dialectology and lexicography). His "Ohljad lingvistyčnyx prac' ukrajins'koji emigraciji" (1934) presented at the Second Ukrainian Scholarly Congress in Prague (1932) is exhaustive. Basically this is a bibliography but restrained personal accents placed here and there betray his involvement and assessment (take, for example, his long list of I. Ohijenko's studies which ended with the sentence: "From all these studies [the image of] a historian of the language emerges, which Mr. Ohijenko considers himself"). Simovyč's acquaintance with the work in Ukrainian linguistics in the Soviet Ukraine was no less intimate and references to O. Kurylo, V. Hancov, O. Synjavs'kyj abound in his

¹ I list and briefly characterize them in my *Teasers and Appeasers*, Munich 1971, p. 221.

writings, while less significant authors are mentioned occasionally. Even works of marginal significance were given careful reading by Simovyč as, for example, a few articles of V. Hnatjuk deserved, first of all, as an anthropologist ("Pamjati Volodymyra Hnatjuka" 1926; cf. also the article-reminiscence "Volodymyr Kmicykevych" in *Krakus'ki visti* 1942, 199).

Simovyč systematically used appropriate occasions to introduce outstanding linguists to broader Ukrainian readers. In these popular presentations he naturally emphasized the Ukrainian aspects in their work and activity. Such is his centennial article "Oleksander Potebnja" (1935), which concentrates upon Potebnja's views on the part played by the language in the formation of the national identity and in the development of the national culture as well as upon Potebnja's studies of the Ukrainian language, his publications of Ukrainian classics and his translation of the *Odyssey* into Ukrainian (Potebnja's participation in the Kharkiv Ukrainian *Hromada* apparently remained unknown to Simovyč). Such is also Simovyč's obituary of N. Trubetzkoy ("Velyka vtrata dlja movoznavstva" 1938) which of all the aspects of the latter's work tackles only two which had a direct relation to Ukrainian cultural life: the creation of the phonological (structural) school in linguistics and Trubetzkoy's attitude towards the Ukrainian language. Such articles and obituaries make no claim to give a comprehensive characterization of the scholar in question.

There were, however, two linguists to whom Simovyč devoted studies in depth: Myxajlo Lučkaj and Stepan Smal'-Stoc'kyj. Simovyč became interested in them for quite different reasons. In 1929 Czechoslovakia celebrated on a large scale the centennial anniversary of Josef Dobrovský's death. It was felt painfully by the Ukrainian emigres in that country that in his most important work *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris* (1822) while giving a survey of the Slavic languages Dobrovský made no mention of Ukrainian. Eight years later, in 1830, a priest who resided in Užhorod Myxajlo Lučkaj (Lutskay) published his *Grammatica slavo-ruthena* based on Dobrovský's book and devoted to the description of Ukrainian Church Slavonic, with some Ukrainian parallels. To Simovyč a detailed analysis of Lučkaj's book was a means to re-claim the Ukrainian presence as it were in Dobrovský's classical work.

But once having undertaken this task Simovyč, as usual, went much farther than the patriotic commitment required. Down to the most minute detail he characterized the book, chapter after chapter and section after section, showing where it agreed with Dobrovský and followed him and again, in the same order, where it was independent from him, examined the book's connections with works of other grammarians (especially Mrazović, Tappe and Smotryc'kyj), established where Lučkaj referred to Church Slavonic and how often he deviated from it and slid into (Transcarpathian) Ukrainian. This is a very care-

ful and thorough study and, except two or three minor details (e.g., the forms of 1 sg *bdju*, *smerdju* [71] do not reflect dialectal Ukrainian forms but are patterned on Smotryc'kyj — and *bdju* even is directly transferred from his grammar — where they imitate such Bulgarian forms as *nosja*, *lazja*, etc.; in Ukrainian such forms developed at a much later date), entirely reliable. Unfortunately the second part of Simovyč's study devoted to the Ukrainian elements in Lučkaj, ready and accepted for publication in 1930, never appeared.

The immediate occasion for the Simovyč's two major articles on Stepan Smal'-Stoc'kyj was provided by the latter's death on August 18, 1938: "Naukova dijal'nist' akad. Smal'-Stoc'koho" 1938 and "Stepan Smal'-Stoc'kyj jak pedahoh i pedahohičnyj dijač" 1939.² But he made references to Smal'-Stoc'kyj time and again before and after that. The two scholars were in close contact for long spans of time: in Černivci Simovyč was a student of Smal'-Stoc'kyj's; they met while working for the Ukrainian revival of Bukovyna all the years before the war of 1914 — 1918; their paths crossed when Simovyč worked with the Ukrainian prisoners of war, although Smal'-Stoc'kyj was less engaged in that activity; in Prague, again, they resumed their contacts. Smal'-Stoc'kyj was Simovyč's teacher and older companion in many fields and for many years. Simovyč's prevailing attitude was that of admiration and loyalty of a faithful disciple, he never overtly criticized the man who had introduced him to practically everything: scholarly research, teaching, publication, and social work. And yet the two men were so different! Simovyč was a great patriot but in his scholarly work he nearly always preserved a sober judgment and respect for facts; Smal'-Stoc'kyj often was carried away by his temperament and his ideology; in linguistics Smal'-Stoc'kyj was a combination of a philologist and a neogrammarian — Simovyč mastered both methods and moved farther towards structuralism. There seems to have been a difference in personal temperaments and characters visible perhaps even in the portraits of the two men: Simovyč's eyes have provocative sparks of playful joy of life and of friendly perky wit; Smal'-Stoc'kyj looks so much blunter and graver, without a touch of a sense of humor. The roots of both were in the peasantry but Smal'-Stoc'kyj acquired nobility (*von'*), Simovyč never did and probably never cared. With all the sincerity of his respect and love towards Smal'-Stoc'kyj one would expect at least some manifestations of a critical attitude on the part of Simovyč.

¹ M. Smotryc'kyj. *Hrammatika slavenskija pravilnoe syntagma*. Jevje 1619. Hgg. von Ol Horbatsch. Frankfurt am Main 1974. p. 120.

² Simovyč wrote on Smal'-Stoc'kyj also on several occasions prior to that, beginning with his review of Smal'-Stoc'kyj's grammar, in 1911 (see section 1 above); in 1934 he greeted his teacher's 75th birthday with the article "Zasluhv vyznačnogo dijača i movoznavečja" (Čas. Černivci).

An attentive reader will find them indeed and, as reticent and suppressed as they are, they betray the rift between philologists of two different generations. Simovyč mentions, twice, the fact that Smal'-Stoc'kyj left a relatively small number of scholarly writings; Simovyč tried to represent Smal'-Stoc'kyj as "a forerunner of Ukrainian phonemics," which Smal'-Stoc'kyj never was so that the compliment in a careful reading turns out to be a criticism; Smal'-Stoc'kyj tried — against any verisimilitude — to prove that Ukrainian, among the Slavic languages, was the closest to Serbo-Croatian, — Simovyč, without naming his teacher, says that such a closeness is fictitious and based on an enumeration of features taken out of the systems of the two languages; Smal'-Stoc'kyj ferociously attacked the dialectological views of V. Hancov and I. Zilyns'kyj, denying their scholarly value entirely; Simovyč labels Hancov's studies "outstanding" and directly defends the work of Zilyns'kyj; on the versification theories of Smal'-Stoc'kyj Simovyč cautiously remarks that "one may disagree with some [of his] conclusions." Assembled together this is tantamount to a disagreement with all the principal theories of Smal'-Stoc'kyj.

The contradiction between Simovyč's expressions of love and respect on the one hand and these brief and reticent criticisms, on the other, is only apparent. True faithful disciples are not those who repeat what their *maitre* has said but those who build their own views on the foundation laid in the views of their teacher. This was the relation between Simovyč and Smal'-Stoc'kyj. The continuation also included overcoming and this was indeed the most salutary attitude. The self-affirmation, in Simovyč's case, was achieved not through a denial of his teacher but through an acceptance accompanied by a critical revision. This explains the recurrence of the topic "Smal'-Stoc'kyj" in Simovyč's writings.

On a smaller scale, this disciple-teacher complex is reflected also in Simovyč's 1938 article on N. Trubetzkoy. Here the biographical ties were tenuous and Trubetzkoy never was Simovyč's formal teacher. But it was from him that Simovyč learned the tenets of Prague structuralism. While defending Trubetzkoy from an accusation of hostility to matters Ukrainian and at the same time obliquely criticizing his view of the "Urrussisch," Simovyč, again, expressed his respect through criticism and his critical attitude through loyalty. Again, one can see friendly but cunning sparks spring in Simovyč's eyes.

7.

For international Slavists Simovyč's main contribution is to be found in his articles on problems of historical phonology and morphology as well as of anthroponymics. The anthroponymic studies will be surveyed below, in section 8. This section is devoted to the phonological and morphological problems (often intertwined) raised by Simovyč.

The author himself considered "morphology of the Ukrainian language from a historical perspective or from the structural-functional point of view" as his principal field of interest ("Ohljad lingvistyčnyx prac' ukrajins'koji emigraciiji" 1932 — 1934). All of these articles but one were written in Prague.

If arranged in chronological order, the cycle opens with "Ukrajins'ke ſčo" 1928, the only such article of Simovyč's prestructural period. After a presentation of the existing theories on the rise of the form *ſčo* (<*ſto*<*čto*) and critical remarks on them, Simovyč advances his own theory trying to derive *ſčo* from the sequence preposition + pronoun *z čoho* > [žčoho] > [ſčoho]. This view is, however, at best acceptable for the West Ukrainian dialects: in Standard Ukrainian as well as in the Northern and Eastern dialects no devoicing took place in the sequences voiced + voiceless (cf. *vyščyj* 'higher' but *dorožčyj* 'dearer', not *[doróščyj]). It also remains unclear, if *ſč* in the nominative comes from the prepositional genitive, why this *ſč* is not found in the genitive itself, not to speak about other oblique cases in which the *č*-forms are the only ones used.

The problem of Ukrainian *ſčo* is difficult. In many cases Modern Ukrainian *ſč* comes from *ſſ*, especially often in the comparative degree of adjectives and adverbs. E.g. Middle Ukrainian *vyſſe* became *vyšče*. It would be tempting to assume that such a phonetic change took place also in the pronoun in question: *ſto* (safely attested since the 14th century) > *ſſo (by assimilation) > *ſčo*. But this assumption falls for chronological reasons. In all other cases *ſč* < *ſſ* arose in the early 18th century (*kraščoy* 'better' gen sg fem — Onufrij 1699¹ seems to be the earliest example), while in the word *ſčo* the initial cluster is known to Simovyč from 1619 and, as the later research showed, it actually can be traced to 1502.² At that time, the change was restricted to just that word and, therefore, it could not have been phonetic. With this explanation discarded, there is no need to stick to one factor in the rise of the form *ſčo* while rejecting all other. Rather a joint impact of the forms of oblique cases with *č* (*čoho*, etc.), of the sequence with the preposition + oblique cases, as assumed by Simovyč, and of the intermediary hypothetic form **ſ't'o* (by assimilation in palatalization, from *ſ'to*) assilated into *ſ'č'o*, as suggested by A. Kryms'kyj, could have acted and intersected jointly, with variations according to various areas.

Tangentially, a problem of historical morphology is mentioned in Simovyč's anthroponymic studies "Ukrajins'ki jmennyyky čolovičoho rodu na -o v istoričnomu rozvýtku j osvitlenni" 1929 and "Ukrajins'ki

¹ V. Peretc, "Issledovaniya i materialy po istorii starinnoj ukrainskoy literatury XVI — XVIII vekov." *SbORJaS* 101, 2, 1926, p. 158.

² B. Unbegau, "Deux chartes ukrainiennes de 1502." *Slatia* 19 (1950), p. 341.

čoloviči jmennja osib na -no" 1931: the origin of masculine substantives in -o. Simovyč puts emphasis on their expansion after the loss of jers and tends to see in (most of) them petrified neuter forms of adjectives. This may limitedly apply to the historical development of some of them, but the very origin of such substantives goes back to the prehistorical Common Slavic when, in o-stems, the nominative singular masculine -os yielded the ending -o and the nominative singular neuter ending -um, accordingly -s, but under the influence of s-stems with their nominative singular neuter -os > -o, of masculine u-stems (with their -us > -s), of the demonstrative pronoun's nominative singular neuter *tod > to and, especially, as a result of the coalescence of the nominative and accusative singular (the latter, in masculine o-stems having -s < -um), the prevailing distribution, -s in masculine vs. -o in neuter was introduced, characteristic till now of all the Slavic languages; but a certain number of -o forms were retained in masculine, more often in personal names, in which the merger of the nominative and the accusative singular was particularly undesirable. It is the presence of such masculine substantives which served, after the loss of jers, as a catalyst in further spread of masculines in -o.

The archaic origin of masculines in -o (which are used also in those Slavic languages in which s did not yield o), especially in personal names, is witnessed by the presence of such forms in texts written before the loss of jers (e.g., *Petro*, *Pavlo* in *Izbornik*, 1073, f. 262c), by their independence of the loss of jers, by the presence of -o forms in some names which did not end in a consonant cluster, e.g. *Danilo*, *Kjurilo* in St. Sophia (Kiev) graffiti (1179, ca. 1233).³ If, subsequently, the forms *Petro* and *Pavlo* did not occur in texts for several centuries (according to Simovyč, 1419 and 1552 resp., but further excerption may narrow the gap in time) this is so because these forms were disapproved of by the Church. In the light of these facts, neither the transference of neuter forms into the masculine, nor the influence of the loss of jers should be assigned greater import than these phenomena actually had.

By 1932 at the latest Simovyč was a convert of the Prague structural school. The method was first applied by him in the two articles devoted to the interplay of e and o in Ukrainian: "Zur Frage e – 'o im 'Ukrainischen'" 1932, in a rather general treatment, and "Do morfolohiji ukrajins'kyx prykmetnykiv" 1933, in a specific application to the structure of the declensional paradigm of the so-called soft adjectives. The first of the two, as if symbolically, is dedicated to one of the founders of the Prague Linguistic Circle, V. Mathesius (i.e., it was published in his *Festschrift*).

³ S. Vysockij, *Dreinerusskie nadpisi Sofii kievskoj*, 1. Kiev 1966, pp. 61, 95.

Being the first attempts of the kind, these articles mark a turning point in the history of Ukrainian linguistic studies which should not be underestimated. On the other hand, as many first efforts in research, they are marred by some oversimplification and overzealousness in the use of the method. In certain cases they operate too broadly and too freely with such a dangerous notion — if it is not defined precisely — as tendency in language development, and substitute teleology alien to the language for causality. E.g., there was an imbalance (after the dis-palatalization of *l'* and *n'* in the late 12th century and the coalescence of *t* and *y* in the late 13th to the 15th centuries) in the distribution of palatalized and non-palatalized consonants in the soft adjectives: *syn'a* 'blue' nom sg fem, *syn'u* acc sg fem vs. *synyj* nom sg masc, *syneho* gen sg masc/neut, etc. In about the 17th century this imbalance was eliminated: in most Southwestern dialects, by the generalization of the non-palatalized consonant (*syna*, *synu*), in most Northern and Southeastern dialects by the generalization of the palatalized consonant (*syn'yj* — *syn'ij*, *syn'eho*). There also existed in many dialects an imbalance between some forms of the oblique cases of the pronoun of third person: *joho* vs. *neho*, etc. This pronoun, in its oblique cases, was in an interplay with the adjectival declension (their endings were basically identical). Hence, in further leveling *o* was introduced to replace *e* into the form *neho* and the soft adjectives; and the palatalized *n'* was introduced in the form *neho* > *n'oho*.¹ Thus the forms of the type *syn'oho* obtained; by the same token the distinction between the hard and the soft declension was preserved. This series of developments is presented in Simovych's article rather as the will of the language to preserve the opposition of the two adjectival declensions. In all likelihood this is no more than a figure of speech, but willy-nilly it does introduce teleological concepts. They are superfluous in principle and not borne out by the specific facts of the developments under scrutiny: the opposition of the two adjectival declensions served virtually no purpose and could be given up without any damage to the communicative functions of the language. As showed, the Southwestern dialects acted so and no catastrophe ensued.

Also in the 17th century, another generalization of palatalization in consonants took place, this time not in endings and suffixes alone but in roots as well. Here two cases may be distinguished: with fugitive *e* and with *e* alternating with *i*: *len* 'flax' : *l'nu* gen sg and *lid* 'ice' : *l'edu* gen sg. With the generalization of the palatalization, the forms of type *l'en* and *l'edu* presumably came into being. We do not know how long they existed but we know that starting in the 1620s the phonetic law operated in quite a few dialects by which *e* after palatalized dentals

¹ A phonetic law '*e* > *o*' in certain environments, which operated at the same time, could have affected these forms, too. See below.

before hard consonants changed into *o*, whence Modern Standard Ukrainian forms of the type *l'on* (and also secondary *l'onu*, etc.) and *l'ódu*.⁵ The phenomenon was perspicaciously noticed by Simovyč and he properly characterized it with copious examples. However, he formulated it, in what seems to be rather an irrational way, as a specific aversion or even abhorrence of Ukrainian towards the sequence palatalized consonant + *e*. Yet such sequences continued to exist, e.g. in the nominative singular neuter of adjectives of the type *syn'eje* (because what followed was *j* and not a hard consonant), whence Modern Ukrainian *syn'e*.⁶ The reader of our time must be tolerant about such generalizing statements which may be reminiscent of the romantic period in Ukrainian linguistics (when, for example, P. Žytec'kyj, in 1876,⁷ saw the entire history of the Ukrainian vocalism as the manifestation of a particular predilection the speakers of Ukrainian had to the vowel *i*), and look in the essence of Simovyč's structural studies. There he will benefit from their richness of observation and their insights into structural connections among various forms.

One more feature of Simovyč's structuralism is visible even in his first application of the method, and it will characterize him also in his subsequent work: his structuralism was essentially morphological and did not extend to the phonemic system as such. Simovyč saw the language as an intertwined set of morphological paradigms. The change '*e* > *'o*' discussed above, for example, marked in the historical phonology of Ukrainian a new step in the expansion of the opposition in palatalization in dentals. Previously admitted before *a* and *u*, it now spread to the position before *o* and, several decades later, with the change *u* > *u* > *i*, also to that before *i*, e.g. [dil] 'valley' vs. [d'il] 'affair' gen pl. Regularities of that kind are never discussed in Simovyč's writings so that we cannot even say if he rejected them or simply was unaware of them.

Dwelling specifically on the problems of the soft declension of adjectives as viewed by Simovyč one cannot help but notice in the article an internal contradiction: the author, who speaks emphatically of the logical structure of the adjectival declension with its restored opposition of the hard and soft types passes in silence the fact that in some case forms this opposition is based on the opposition of *y* in the hard forms vs. '*i*' in the soft forms (e.g., to take his examples, in the nominative and the instrumental singular masculine *harnyj*, *harnym* vs. *syn'ij*, *syn'im*, etc.) while in other case forms it is the opposition of *i*

⁵ It is by this law that the development in the endings of type *syn'eho* > *syn'oho* can be explained as well, as alluded to in the preceding footnote.

⁶ Not to speak of many dialects which changed the sequence *C' + a* into *C' + e* (e.g. *l'ak* 'fear' > *l'ek*).

⁷ P. Žytekij, *Očerk zlukovoj istorii malorusskogo narečija*, Kiev 1876 p. 158 pass.

vs. '*t*, e.g. in the dative singular feminine and in the nominative plural (*harnij*, *harni* vs. *syn'ij*, *syn'ti*). There is no visible reason why *y* is used in some cases and *i* in others. Hence, consistency is there in the palatalization of the stem-final consonant vs. lack of such palatalization, but not in the choice of the vowel. To make the system entirely "logical" (i.e., in this case, symmetrical) the language should have replaced every *y* in the endings of the hard type by *i* or vice versa.

Historically, this implies that the choice of *-i*, a new ending, in the nominative plural of hard adjectives was unmotivated (in the dative-locative singular feminine as well as in the locative singular masculine/neuter it undoubtedly originated from *o*: *harnij*, *harnim*). The statement that *i* in the nominative plural emerged on the pattern of *-ij*, *-im* in the dative-locative singular is arbitrary. If patterned on anything within the paradigm, it would rather be based on the nominative singular masculine with its *-y*; these ties are not too strong but certainly stronger than between the nominative plural and the dative/locative singular. In addition, prior to the emergence of *-i* in the nominative plural it was rather the opposition *y* vs. '*t* in the endings which opposed the hard and soft types in the nominal declension and not *i* vs. '*i* which was virtually unprecedented.

In his article on the "soft" adjectives Simovyč concentrates his whole attention on the opposition of the two types of the adjectival declension as such without giving an insight into the chronologically preceding stage: the transformation of disyllabic endings into monosyllabic. This is usually presented as contraction. Simovyč rejects the theory of contraction for the nominative singular neuter and actually, without saying this explicitly, for the nominative plural, but otherwise accepts it as granted, specifically for the nominative singular feminine. It was this view which precluded him from understanding how the monosyllabic endings came into being in Ukrainian.

As we see it now, the Modern Ukrainian adjectival paradigm was shaped by the interplay with the declension of the demonstrative pronouns and by truncation. The interplay of the adjectival and pronominal declensions proceeded in several stages. Before the loss of *jers* (in the 12th century), still in the prehistorical time (such forms are normal in the oldest extant texts) chiefly the trisyllabic endings in adjectives were affected: they were replaced by disyllabic ones taken from the pronominal paradigm (*dobr-aego* × *t-ogo* > *dobr-ogo* and *t-ogo* — gen sg masc/neut); accordingly, the pronominal monosyllabic endings were subsequently replaced by the corresponding disyllabic endings taken from the adjectival paradigm (*t-a* × *dobr-aja* > *t-aja* and *dobr-aja* — nom sg fem); the forms of the type *taja*, *toje* neut, *tyjy* nom pl were the normal forms beginning in the 14th century. A further series of changes which falls mainly in the 17th century, as Simovyč correctly showed, but in any case did not start before the 16th century, was triggered by the development of the new forms of predicativity and was

favored by a Polish influence. As a result of these shifts in functions the two forms of the nominative singular feminine, *dobra* (the nominal form) and *dobraja* (the pronominalized form) lost their functional distinction and the presence of the final syllable *-ja* became superfluous. This created conditions for truncation, which actually ensued and spread also to the accusative singular feminine (*dobru* ~ *dobruju* > *dobru*) while longer forms survived until our days as a stylistic variant of peripheral character. As for contraction, it was utterly untypical of Ukrainian. It did not take place even in such cases in which it would have involved no morphological complications (e.g. *pójas* 'belt' — cf. Polish and Sorbian *pas*, Slovak and Czech *pás*, Slovene and Serbo-Croatian (as a variant) *pás*). Least of all it may be expected in adjectival endings.

The form of the nominative singular neuter in *-oje* (*dobroje*, *toje*) was reshaped through a vowel assimilation, on the pattern of the feminine which had the identical vowel on both sides of *j*, into *-eye* (*dobreje*, *teje*), and this ending subsequently underwent truncation in turn, precisely as the feminine form did (*dobre*, *te*). Simovyč explicitly denies the possibility of such a development for chronological reason: he thinks that *-e* forms arose sooner than the *-eye* forms and concludes that the latter were secondary. He was misled by Demjančuk who falsely claimed to have found examples of the *e* forms beginning in the 14th and 15th centuries.*

The rise of the *-i* form in the nominative plural, the central point in Simovyč's article, is less clear than that of *-a*, *-u* and *-e*, but the explanation that that ending arose in the "hard" adjectives as a pendant to the "soft" adjectives' *-i* is unacceptable. To begin with, in the whole

* V. Demjančuk, "Morfologija ukrajins'kyx hramot XIV-ho i peršoji polovyny XV viku" (*Zapysky Istoryčno-filoložičnogo viddilu Vseukrajins'koj Akademiji Nauk*, 16. Kiev. 1928, p. 97) found in the entire body of the documents of the time 1349 — 1459 three examples, rather a negligible quantity. Of these, *Čerepyne*, a village name (Rozov, 30, 1386) is probably not an adjective at all but a neuter substantive which in Modern Ukrainian would sound *Cerepynnja; *pamyatne* (Rozov 157, 1451) is an adverb; the last example, *krščene ime* (Rozov 81 1412) has a *titlo* over the *n* which points to the omission of a letter, in this case *o*: the word appears at the end of a line. [References to V. Rozov, *Ukrajins'ki hramoty* 1. Kiev 1928]. Two examples added by Simovyč from Moldavian charters of about the same time (there are in fact a few more examples there) do not offer a higher degree of credibility either. Many Moldavian charters were written by speakers of Romanian who had training in various Slavic writing schools, Ukrainian, Belorussian, and Polish. The weakest spot in the texts of such scribes compiled in Slavic were the endings. They often played havoc: the three languages, in desinences, were confused mercilessly and often endings of other cases, genders and numbers replaced the correct ones. This material should be used with extreme caution and never *en masse*.

history of the Ukrainian adjective we observe the influence of the "hard" declension on the "soft" one but not vice versa; what is more important, if here such an influence occurred, the expected normal monosyllabic ending in the "hard" adjectives should be *-y* which was the principal counterpart of the soft-declension *-i* as shown above. Probably A. Kryms'kyj, whose view Simovyč following Myxal'čuk rejects, was closer to the truth: as the forms of the nominative plural in *-oje* in the texts of the 16th and 17th centuries show (and there is more of them there than was known to Kryms'kyj, Myxal'čuk and Simovyč), the insertion *-oj-*, typical of the demonstrative pronouns, was transferred here to the adjective, chronologically the last example of such an influence of pronouns upon the adjective. The form was treated as ending in *-oy*, after the mid-17th-century change of *y* to *i* after *j*, *-oji*, then, in the same way as in the singular neuter, assimilated into *-iji* (not palatalizing the preceding consonant) and truncated into *-i*. This view has some weak points but among the hypotheses so far advanced it still is the most convincing.

Simovyč was interested in the interplay of the "hard" and "soft" paradigms, therefore he did not go on his own into the problems of the alleged contraction (he rather followed here his predecessors) vs. truncation (which he did not consider at all), and this vitiated his conclusions. The merits of his article are the systematic approach and the establishment of the correct chronology.

Perhaps it was Simovyč's work on the adjectival paradigm which led him to the problem of what he called – not quite appropriately – the harmony of syllables ("Problema harmoniji skladiv u morfolohiji slovjans'kych mov" 1938): the survival, among several competing forms, of that one which had the same number of syllables as the rest of the paradigm or at least as the most closely related form. Among other examples, Simovyč examines from that point of view the choice between 2 singular in *-s* and *-si*, where the shorter form was given preference because it had the same number of syllables as 1 singular and (after the loss of *jer*s) 3 singular (*berú* – *beréš* – *beré*); the choice of a longer form of 1 plural (also after the loss of *jer*s) which corresponded, in the number of syllables, to 2 plural (*beremó* instead of *berém*, as *bereté*); and more forms taken from the verbal, substantival, adjectival and pronominal inflexion. In most detail he analyzes from that point of view the structure of the Ukrainian imperative with its innovation in 2 plural, of the type *berit'*; this is actually the main problem of the article.

Levelings in the number of syllables no doubt exist in the Slavic morphology. But the part they play in the development is subordinate. One can readily remember many instances in which the historical development brought about forms of different length and they underwent no change afterwards. The loss of *jer*s was particularly fraught in consequences of that kind. E.g., the disyllabic endings of the oblique cases of plural in substantives, vowel + *-má* in the dative, vowel + *-mi* in

the instrumental and vowel + *xə* in the locative, became heterosyllabic (e.g. *nōham*, *nōhax* vs. *nōhamy*) but this has not been eliminated, except in Serbo-Croatian, over many centuries, even although the dual supplied a homosyllabic pattern; the past tense of verbs (e.g. *brav* masc vs. *brála* fem, *brálo* neut) is another example. Simovyč's article, which incidentally contains more non-Ukrainian Slavic material and problems than other studies of his, is essentially a loose series of examples in favor of its principal idea; but examples to the opposite are not examined and because of that the reader does not know how powerful the factor of the "harmony of syllables" is. In its final effect the article raises the problem without solving it and is inconclusive.

Of all the articles by Simovyč on historical subjects the most lasting in its conclusions was that on the "vocalization" of *l*: "Pro poholosnene ukrajins'ke *l*" 1936 (The first version of its second part was prepared for the 2nd Congress of Slavists in Warsaw and published in its proceedings: "Pojava *w* (*u*) pislija holosnyx u formi myn. času čol. rodu odn. ukrajins'koho dijeslova typu: čytav (čytay), znav (znay)" 1934). The principal suggestions of that study now are nearly generally accepted, notably that the changes *l* > *v* in the words of the type *vovk* 'wolf', on the one hand, and in the forms of masculine singular preterit of the type *brav*, on the other hand, were not connected: they had different motivations, phonetic for the former and syntactic (confusion of two active past tense participles) for the latter, and their chronology was not the same. The dialectal (West Ukrainian) general change of the preconsonantal and word-final *l* into *v* (*w*) was again an independent development. The only amendment which can be introduced into these irrefutable propositions concerns the order of changes: Simovyč operates with the assumption that in the confusion of the two active past tense participles of the types *pasə* – *paslə* and *bbralə* – *bbravə* the second one (after a vowel) was patterned on the first one (after a consonant). In reality, however, the second confusion, after a vowel, seems to have preceded the first one: the use of the -*v* forms (type *brav*) in the function of a finite verb is attested since the 1510s, the use of the # ending forms in that function, since the 1540s (not counting isolated exceptional instances which may be found even in the Old Ukrainian period). The difference of about thirty years in the attestation may be accidental so that perhaps one could roughly speak about the simultaneity of the two processes; but in no case would one assume that the *brav*-type forms were based on the *pas*-type forms. Besides that the article may be supplemented in some respects: there was a chronological difference in the phonetic change *l* > *v* in the Northern Ukrainian dialects and in the Southwestern dialects – the mid-15th vs. the mid-17th century – which shows that the change expanded southwards. Secondly, the question remained untouched in Simovyč's article of how the change conditioned by the presence of jers (CəlC > CovC but not ColC and CələC) could have been implemented three centuries

after the loss of *jers*, — a controversy which probably may be resolved by assuming the existence of an allophonic distinction between the two *o*-s. Thus, the range of problems concerning the "vocalization" of *l* was not exhausted. But in what was discussed the article is one of the best ever written on the subjects of Ukrainian historical phonology.

The cycle of historico-phonological articles by Simovyč may be supplemented by two articles of his devoted to problems of synchronic (morpho)phonemics. The way the question is put in the first one, "Das unbetonte ukrainische *e* kein selbständiges Phonem?" (1936), is now obsolete: a researcher of today would not include suprasegmental (prosodic) features in the very notion of phoneme and speak, thus, of twelve vocalic phonemes in Ukrainian, six stressed and six unstressed. The contribution of the article is the clear statement (not so phrased by Simovyč) that the neutralization of unstressed *e* and *y* does not take place word-finally; as for the word-medial position, the distinction is kept only on morphophonemic level.

A little gem of semantic analysis of a morpheme is the article "Nedosvit u Ševčenka", 1940. Devoted to a very small topic, the explanation of a neologism of the poet, the article is a masterpiece of insight, precision and exhaustiveness in studying a prefix. Implicitly, it sheds new light on the personality and biography of the creator of the neologism with this prefix, bridging the gap between linguistic and literary analysis.

In summary, Simovyč never wrote a comprehensive historical phonology and/or morphophonemics of Ukrainian, nor its complete descriptive phonology, nor did he intend such books. His articles reveal that he had all the prerequisites for doing this: an interesting method based on the principles of Prague structuralism but his own in that it concentrated upon the systemic relationships within the morphology; broad knowledge of historical data; the ability to judge them against the general Slavic comparative background; and independence and originality of scholarly thinking. In many a study of his the new structural ideas served to preserve and modernize the older romantic concepts; but when one goes through his writings in chronological order, one sees the growth of precision and sobriety without the loss of interest in, and capability of, broad generalizations. Even when he is incomprehensive or mistaken or onesided he is stimulating and saying a new word in Ukrainian linguistic studies.

8.

In anthroponymics Simovyč published five articles. From these, one may gather that he had in mind a comprehensive study on masculine Ukrainian personal and family names. Brief summaries of certain parts of that project appeared as "Istoryčnyj rozvytok ukrajins'kyx (zdribnilyx ta zhrubilyx) čolovičyx xresnyx imen iz okremišn'oju uva-

hoju na zavmerli sufiksy" (1932) and, in a popular presentation, in "Ukrajins'ki prizvyšča z xresnyx imen" (1943). Only names ending in *-o* were elaborated fully; those in *-no* (mostly *-xno*) were singled out in a separate article "Ukrajins'ki čoloviči jmennja osib na *-no*" (1931), all the other having been examined in "Ukrajins'ki jmennky čolovičo-ho rodu na *-o* v istoryčnomu rozvylku j osvitlenni" (1929). Simovyč's work on these topics presumably fell into the time approximately between 1924 – 1929. There is no evidence available on how much of the work, if anything, was executed besides the published parts.

The anthroponymic studies of Simovyč are among his best contributions and are less dated than some of his inquiries into historical morphology. Their strength lies foremostly in collecting and exploiting an unusually vast amount of data, in their consistent historical approach (in both the history of name forms and of their ties with the general history of the people) and in the audacious and ingenious interpretation of individual facts. Much attention is given to the geographical, social and chronological stratification of names. In the accumulation of material, in the insight and in philological precision Simovyč's anthroponymic studies are virtually unsurpassed by later research. In most cases Simovyč was able to disentangle the complicated cobweb of social, emotional and morphological factors. He broadly used comparative material from other Slavic languages and boldly, in a pioneering way, but in most cases convincingly applied the notion of stem truncation. Especially if taken against the background of the then underdeveloped Ukrainian onomastics (mostly represented by studies of non-linguists, such as M. Sumcov, I. Franko, V. Oxrymovyč) these works by Simovyč appear as a milestone in the development of Ukrainian onomastics.

However, the fifty years that have passed since their publication have necessarily led to revision of some of Simovyč's statements and conclusions. Especially some of his considerations on the origin of some name types have proved to be vulnerable. Simovyč derived Ukrainian and Slavic masculine names in *-o* from neuter forms. Accordingly, he had to derive the names in *-enko* from the neuter of adjectives in *-en'kyj* of the type *bilén'kyj*; and he placed the rise of names in *-o* in the time after the loss of *jers* (mid-11th to mid-12th century) linking it to the tendency to get rid of "uncomfortable" consonantal clusters in the word-final position. All these genetic theses are hardly acceptable today. To begin with, the trend was to eliminate specifically word-final two-sonority-peak clusters and not all the clusters. (For example, the type *V + C + S* e.g. *vetrə* > *vitr* 'wind' was adjusted by inserting an anaptyctic vowel: *víter*, while the type *V + S + C* generally remained intact, e.g. *gɔrbə* > *horb* 'hump'. The notion of "uncomfortable" clusters without any further specification is ahistorical; actually, it changes with various languages and in various periods in the development of one language). The trend, in the long run, emerged after (and as the consequence of) the loss of *jers*, but with a substantial delay: if rare iso-

lated cases are disregarded as they should be, from the last quarter of the 16th century. Contrary to that, the *-o* forms of the type *Petro* are attested from the 11th century, i.e. before the loss of *jers*; they were not limited to names with a pre-*jer* consonantal cluster (*Danylo*, etc.) and, as pointed out above, in section 7, were rooted in the prehistorical interplay of *-o* and *-ɔ* forms at the time when masculine and neuter substantives were not yet opposed by the assignment of *-ɔ* to the masculines vs. *-o* in neuters. Hence their association, if any, with the neuter is secondary both in time and in factual causation.

The names in *-enko*, a much later formation, especially productive (fashionable) in the 16th and 17th centuries were not based on neuter adjectives either. The number of such names derived from adjectives was relatively small; secondly, with this approach, the loss of the palatalization in *n'* finds no explanation at all, and if *n* was originally palatalized, one would expect *e* to have changed into *i* (as in *kámin'* 'stone', *jacmín'* 'barley', etc.). For these morphological and phonetic reasons that view is to be and, indeed, has been abandoned, and the view of O. Tkačenko is accepted,¹ according to which the suffix *-enk-* in the *-enko* names is a compound one: the suffix *-en-* with the meaning of young beings as it appears in such substantives as *mysenjá* 'young mouse', *cyhanenjá* 'young Gipsy', *sobačenjá* 'puppy', etc., was followed by *-k(o)* which conveyed the meaning of personal name (its presumed original diminutive meaning by that time had been largely lost).² This view fits faultlessly into the chronological framework and creates no phonetic, morphological or semantic difficulties.

The faultiness of the genetic explanation does not, however, impair the anthroponymic studies of Simovyč, for they are centered not on the origin of suffixes and endings but on their historical development, and this is presented carefully, imaginatively and convincingly. In the interpretation of individual names there can be of course differing opinions. There is no room and no need to discuss those problems here. A few considerations of a somewhat more general nature may be brought here to the attention of the reader of Simovyč's anthroponymic studies:

1) Simovyč was, generally, very attentive to philological problems and the factual data he used are as a rule reliable. But some publications he used are to be taken cautiously. For some of them, most spe-

¹ "Ukrain'ski prizvysča z sufiksom *-enko* ta sporidneni utvorennja." Akad. Nauk UkrSR. *Slovjan'ske molozaistvo* 2. Kiev 1958. p. 38ff.

² The Ukrainian forms in *-en(ja)* are secondary, but they were used in the 16th century. The oldest attestation of the suffix *-en-* with the meaning of young beings is in the sequence of suffixes *-en-* + *-bc(b)* in Old Church Slavonic *mlad-en-vc'b* 'baby' (e.g. Sava Book. 124) and *pst-en-vc'b* 'nestling' (e.g. Codex Marianus 31b2). For some corrections of Tkačenko's view see J. P. Hursky, "The Origin of Patronymic Surnames in Ukrainian," *The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S.* 8 (1960), p. 171ff.

cifically the Zboriv register of Cossack names of 1649 as published by O. Bodjanskij (*Ctenija v Obščestve istoru i drevnosti rossijskix*, 1874) the student has no choice but to go to the — inaccessible — original. Also the rendition of names in M. Hrušev's'kyj's *Istorija Ukrajiny-Rusy* is far from meeting the requirements of a linguist. For the data of the Moldavian charters Simovyč had only one source, the publication of V. Uljanickij. They are accessible now in much better publications by M. Costăchescu (*Documentele Moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, Iaşi 1931 — 1932), Ch. Ghibănescu (*Surete și izvoade* 1 — 22, Iaşi 1906 — 1928), T. Balan (*Documente Bucovinene* 1 — 3, Černivci 1933 — 1937) and especially in the series started in 1969 by the Romanian Academy, *Documenta Romaniae historica*, seria A. Moldava. Even in the 1920s a better edition than Uljanickij's was I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare* 1 - 2, Bucharest 1913.

2) Many a name admits alternative derivation. Simovyč was aware of that and often gave more than one alternative, e.g. for *Barylo* (from *barytysja* 'linger' and from *barylo* 'barrel'), *Kakó* (from *kak* 'how' and from *Akakij*, personal name), etc. But sometimes he referred to the only solution he preferred although another one was equally or even more justified, e.g. *Zabélo* from *za* + *bulyj* 'excessively white' — cf. *zábil* 'sour cream, milk', Russian dial. *zabél* 'top of perch', *zabéla* 'man of top quality'; *Hylko* 1370 — from *Illja*, personal name, a derivation of little plausibility because the prosthetic *h* spread in Ukrainian beginning only in the 16th century; another possibility would be to trace the name to the interjection *hylja* (in calling geese) related to *hul* 'noise', etc.

3) As shown by the above example (*Hylko*) Simovyč, very careful in the chronology of names and name types, is not so reliable in the chronology of sound changes. Apparently, he adhered in this respect to the then available compendia on the phonological development of Ukrainian (A. Kryms'kyj, S. Kul'bakin, K. Nimčynov, possibly P. Buzuk and Je. Tmyčenko) which often were rather careless in this respect. Thus, in the 11th century, *ɛ* was not yet confused with *o* as Simovyč assumed in his discussion of the forms *Petro* and *Pavlo* in the Izbornik of 1073 and the related phenomena; *Ps'ol*, a river name, is not a Russianized form but results from a regular change '*e* > '*o*' of the 17th century: '*e*' yielded '*o*' if followed by a hard consonant; *i* from *o* could not have appeared in *Dribino* in the 16th century because it first developed in the mid-17th century, etc.

4) Occasionally, Simovyč cites Lithuanian forms. His acquaintance with that language was clearly second hand. (It is characteristic that in his Old Church Slavonic grammar, 1926, he quoted Lithuanian examples mostly in the long abandoned obsolete spelling, as they appeared in text books of Old Church Slavonic published mostly in the 19th century). For Ukrainian *žlukto* 'vat' borrowed via Belorussian *žlúkta* from Lithuanian *žlūgtas* 'vat; soaked washing' there was no need to refer to the Lithuanian ghost word *žluktas*. Accordingly, the reconstructed

Common Slavic **zlukt̥* is fictitious and the word may in no way illustrate word-final -o added in Ukrainian after consonantal clusters; the rendition of Lithuanian *a* with Slavic o was a normal procedure, not only word-finally. Equally misleading is the reference to Lithuanian *Jagallas*, personal name. Actually it was *Jagala* ~ *Jogala* rendered in various manners in Latin chronicles but hardly as cited by Simovyč.³

His chronologically latest publication on an anthroponymic topic Simovyč devoted to the stress in the -enko names, which is in some cases penultimate, in other prepenultimate, in still others fluctuating between the two: *Hrinčenko*, *Lýsénko*, *Davýdénko*, *Denýsénko* a.o. This is a thorny problem, and Simovyč did not succeed in establishing here firm rules, but his approach was more correct than (the later ones) of I. Varčenko⁴ and B. Unbegau⁵. J. Hurs'kyj⁶ added important data which deviate from Simovyč's rules but found no definitive solution in the sense of rigid rules either.

Simovyč's merit was to show that the stress place in the -enko names depends on the hierarchy of three factors: as the most essential he considered the number of syllables in the underlying word (more precisely: in the stem of the underlying word), with the impact however of the stress place in that word itself and of its morphological make-up: the presence of certain suffixes, the compounded character.⁷ The stress factor, however, was treated in Simovyč's article rather superficially, on the basis of its place in the nominative singular. As a result, the words, e.g., *vedmíd'*, *čabán* and *kravéc'* all were characterized summarily as oxytona although in *vedmid'* the stress rests in the paradigm on the same syllable (*vedmédja* gen sg) while in *čabaná* and *kravejá* it moves to the endings so that in *vedmid'* we deal with a root stress, in two other words with the desinential stress; the difference between the latter two is that in *čaban* the word becomes trisyllabic while in *kravec'* : *kravcja* it remains disyllabic. These distinctions can be indicated by writing *vedmid'* #, *čaban* # and *krav(e/ #)c'* #.

While a practical rule (or a set of such) is desirable for a speaker who wants to stick to the standard (dictors, lecturers, teachers, actors, etc.), for a linguist a more gratifying problem is the direction in the development, – and the very presence of accentual doublets nowadays

³ Cf. K. Buga, *Rinktiniai rastai* 1. Vilnius 1958, pp. 242, 250.

⁴ In his introduction to Ju. Red'ko, *Dovidnyk ukrajins'kyx prizvysć*. Kiev 1969, p. 13ff.

⁵ *Russian Surnames*. Oxford 1972, p. 270.

⁶ "Do pytannja nahołosu v ukrajins'kyx patronimičnyx prizvysćax" *Ukrajins'kyj vil'nyj universitet, Naukovyj zbirnyk* 7, *Symbolae in honorem Georgii Y. Shevelov*. Munich 1971, p. 163ff.

⁷ A. Superanskaja, *Udarenie v sobstvennyx imenax v sovremennom russkom jazyke*, Moscow 1966, treated also the Ukrainian stress in -enko names but did not go beyond an appeal to the same three factors as Simovyč.

shows that the development here did not come to completion (and by the same token precludes finding unexceptional practical rules). Simovyč and the students who discussed the problem after him, with the exception of Varčenko, did not pose the problem of the direction in that development explicitly. Nonetheless to a careful reader it is obvious that Simovyč viewed it as going from the original universal penultimate stress to deviations under the influence of the underlying word, i.e., e.g., *Martynénko* becoming *Martýnenko* as it yielded to the pressure of *Martýn*±. To Red'ko, Hurs'kyj and Varčenko the trend was the opposite, i.e. from variety to greater uniformity: first the stress place in -enko names was conditioned by the stress in the underlying word, later on in more and more names these ties were torn and the penultimate stress expanded to the instances where the stress originally rested on a preceding syllable. According to this view, first there was the form *Martýnenko*, later *Martynénko*. Varčenko even brought a particular example to show how the connection with the accentuation of the underlying word was disrupted: in the names derived from the forms in -kó (*Dánčenko* – *Dan'kó*) the original stress was on the root (*Dán'ko*); later the stress in -ko words as a rule shifted to desinential while the -enko names proved to be more conservative and still mostly preserve the prepenultimate (root) stress.

The entire question of the direction in the development cannot be considered solved but on the basis of what we know it seems that it was not Simovyč who was right but his successors: there is no attestation of accentuation in -enko names known in the 16th to the 18th centuries, but the general consideration tips the balance against Simovyč: the Slavic languages inherited from Common Slavic stress regulated by the distribution of quantity and pitch in vowels; the subsequent history of Eastern and (in part) South Slavic accentuation is the history of its morphologization, the simplest procedure in this being the fixation of the stress on a suffix. In fact, in the original stress distribution the stress in -enko names might have been totally free (except on the desinence) and fully reflecting the stress of the underlying word; its present-day limitation to the penult. or prepenult. syllable is already the result of a morphologization. In four-syllable -enko names derived from disyllabic (historically and in the oblique cases trisyllabic) words with initial stress, this could not have been retained after the introduction of the prepenultimate and penultimate limitation: *výnnýk*± – hypothetical original *Výnnýčenko > *Vynnyčénko*. Contrary to that, if in the underlying word the second syllable bore stress this is, with a few exceptional shifts, probably of more recent date, essentially preserved: *Juxým*± : *Juxýmenko*, *Martýn*± : *Martýnenko* (and the more recent and rather substandard *Martynénko*).

In words which are now monosyllabic in their basic form the -éňko stress is now fairly much generalized, independently of whether they had root or desinence stress: *kit*± : *Koténko* but also *zúb*± : *Zubénko*,

which presumably some time about the 16th century should have been *Zúbenko. Simovyč gave this as a general rule; Hurs'kyj (164) found some exceptions: Čýnčenko, Vlásenko, Stášenko, Fúrsenko, Vóvčenko (and Lýsenko should be added), and it certainly is not an accident that all the underlying words had here the root stress: čýnš̄=, Vlás#=, Stás'=, Fúrs#=, vóvk#=, lýš=. These are thus survivals of the original stress distribution. The impact of suffixes should be treated from the same point of view: Fedéňko derived from Fed' has the suffix stress because it is derived from a monosyllabic stem word; Fédčenko, however, is based on *Féd'=ko and therefore preserves the root stress. With this approach reference to suffixes can be eliminated from the hierarchy of factors which determine stress place in -enko names.

In conclusion, it seems that the stress in -enko names is now still in the process of shifting (which of course may last for centuries) from two-place location to one-place (penultimate) location; historically, at the preceding stage even the two-place location was not mandatory. This accounts for the fluctuations and also shows why exhaustive rules for placing stress in -enko names cannot be deduced. The purpose of Simovyč's article was rather practical: to advise Western Ukrainian speakers (to whom the -enko names are not native) how to stress the -enko names. By collecting rich material and establishing certain rules (or rather tendencies) Simovyč contributed to the search for more adequate methods of research. He himself did not go into that. Nevertheless the pioneering effort was his.

9.

Simovyč was trained as a Slavist. He was well acquainted and abreast with the trends in Slavic and general linguistics, especially during the Prague period of his life. His participation in the Prague Linguistic Circle has been pointed to above. The obituaries he wrote on T. Maretic the Croat grammarian and stylist (*S'ohocasne i mynule* 1939, 1), Vuk Karadžić (*Žyttja i znannja* 1936, 10), A. Meillet (*Nazstric* 1936, 19), N. Trubetzkoy (1938) show his broader interests,

* A parallel process has been virtually completed in Russian substantives in -enok which correspond to Ukrainian names in -enko: telénok 'calf', potářenok 'scullion', etc., with the sole exception of ščenók 'puppy' whose etymology and morphological make-up from the point of view of Modern Russian are obsolete and obscure. On the other hand, the Bulgarian equivalent of the Ukrainian -enko names, substantives in -ence, as a rule preserve the original stress distribution based on the underlying word (in Bulgarian they are neuter): séme 'seed' : sémence, známe 'banner' : známence vs. deté 'child' : détence, momčé 'boy' : momčence, prasé 'sucking pig' : prásence, orlé 'young eagle' : orlence, etc. (The examples are from L. Andrejčin, K. Popov, S. Stojanov, *Gramatika na balgarskija ezik*, Sofia 1977, p. 101f).

beyond the Ukrainian domain. But his heart was in Ukrainian studies. From his very first article on a historical subject ("Ukrajins'ke ſčo" 1928) through his anthroponymic studies, the articles on morphology of the adjective (1933), on the vocalization of *l* (1936) and particularly on what he called "syllable harmony" (1939), the data from other Slavic languages were adduced broadly in his writings, — but always as supporting comparative material to make the Ukrainian developments clearer and to make more tangible the features of Ukrainian.

His students' need for a textbook of Old Church Slavonic prompted Simovyč during the first years of his teaching in Prague to compile what appeared in 1926 as *Narys hramatyky starobolhars'koji (staro-cherkovnosloujans'koji) movy* (Prague, mimeographed, xxii - 385 pp.). The book is written conscientiously, with many details, but it lacks originality in every respect. It is a compilation from the textbooks by A. Leskien, V. Vondrák, S. Kul'bakin, O. Hujer, T. Lehr-Splawiński, A. Saxmatov, F. Fortunatov, W. Porzeziński and A. Meillet, to all of whom Simovyč constantly refers. Typically for the Neogrammarians, the approach is historical and comparative and the grammar of Old Church Slavonic is meant as a means to introduce the student into Common Slavic, to problems of which the text regularly switches. The very labeling of Old Church Slavonic as Old Bulgarian is typical of that school, to which the literary languages as such were of little interest; for the problems of the make-up of such languages they had no understanding. In relation to Old Church Slavonic specifically they preferred usually to ignore its various layers (Macedonian, Bulgarian, Moravian, etc.) and to pass in silence over its artificiality. Thus, Simovyč's was a consistently neogrammarian book, which, in 1926, certainly was not a new word, though other approaches had not yet emerged. Simovyč's own contribution lay only in giving Ukrainian parallels to some facts of Old Church Slavonic and, also, a very systematic, lucid presentation oriented at the student's level, with rich cross-references.

About the same time Simovyč conceived of another book as a supplement to this grammar, an anthology of Old Church Slavonic texts under the title *Starobolhars'ka xrestomatija z dodatkom vyboru z pamjatnyku staro- ta seredn'o-ukrajins'koji movy*, Prague 1926, and even the cover was prepared for that book. But the publication was delayed and the book appeared as late as 1932. In the interval a peculiar thing happened to the manuscript: the number of the selected Old Church Slavonic texts remained stable but the number of Ukrainian texts constantly grew. By the end, the Old Church Slavonic texts occupied 72 pages, those Old and Middle Ukrainian, 366. No wonder, the title had to be changed and, while the cover remained as before, the title page had it as *Xrestomatija z pamjatnyku staroukrajins'koji movy (staroho i seredn'oho periodu do kincja XVIII stol.) z dodatkom vyboru z starobolhars'kyx pamjatok z slovnyčkom* (Prague 1932, pp. 438 + xliv). This metamorphosis probably characterizes the compiler ideal-

ly. He could have been a Slavist of broad profile; he preferred to concentrate on Ukrainian.

In general linguistics, Simovyč left only one text, on the borderline with pedagogy, "Ridna mova j intelektual'nyj rozvytok dytyny" (1934), a very peculiar article easily subject to criticisms in its arguments and conclusions but important for the understanding of its author. For one thing, the article is not focused on one point: sometimes Simovyč speaks of bilingualism, in other cases of the imposition of another language instead of the mother tongue, which is clearly not the same. (One may combine the two phenomena under the common term of bilingualism but then one has to differentiate them by adjectival qualifiers, e.g. labeling (in the footsteps of W. Lambert) one as additive bilingualism, the other as subtractive bilingualism.¹ Secondly, Simovyč's article is internally contradictory, at least in two respects: it switches from the pragmatic approach to the idealistic one, and it takes the tenets of structuralism in order to build on them an unabashedly romantic edifice. The article begins with the statement that the language is not a national sacrosanctum but a practical tool of communication, the statement accompanied by a critical remark addressed to the romantic conceptions (symbolized here by J. Grimm); accordingly, the structure of the language is said to serve that practical purpose. But then, Simovyč goes on to characterize the uniqueness and inimitability of structure of each language, and the article culminates in a peculiar paean to the mother tongue and its preservation into eternity. Consciously or (rather) subconsciously, this is a passionate defense of the Ukrainian language as a unique tool of thought, as the quintessence of a certain worldview and as a means of education. In this sense, the article fits in the same range as A. Potebnja's famous "Jazyk i narodnost'" published (posthumously) in 1895 in *Vestnik Evropy* (and, probably not by chance, never reprinted in Soviet Ukraine), with its ardent protest against any kind of denationalization presented here as the devastation and destruction of all and every individual personality that belongs to the nation which has lost or is in the process of losing its identity. Like Simovyč's, Potebnja's article was an outcry against the Russification and/or Polonization of Ukraine.

Both articles are essentially speculative: they are not based on any study of a given number of persons, on any statistics or experiment. The adduced arguments are not too strong: in Simovyč the main thesis is that mastering the second language takes, on the part of a child, effort and time which otherwise would be spent on the acquisition of other sorts of knowledge and this generates intellectual retardation. This argument is not original. It was a commonplace in psychology and

---

¹ P. A. Hornby, ed., *Bilingualism. Psychological, social and educational implications*. New York 1977, p. 19.

linguistics (Laurie, Schuchardt, Jespersen, et al.) before the 1930s and it eked out its existence until, in 1962, the study by E. Peal and W. Lambert, "The Relation of Bilingualism to Intelligence" was published. Actually, however, the traditional view was undermined by pragmatic and systematic investigations of bilingual children, such as J. Ronjat's (*Le développement du langage observé chez un enfant bilingue*, 1913) and W. Leopold's (*Speech development of a bilingual child*, 1939 – 1949). In 1937, S. Arsenian thoroughly investigated groups of bilingual Italian and Jewish children in New York City and arrived at the conclusion that there was no "appreciable relationship between bilingual background and intelligence," "no retardation or acceleration in the mental development of children from ages 9 through 14... which might be attributed to bilingualism as such."² Of course, time and effort are needed to master a second language but there seems to be no proof that a child has a definite limited amount of energy to be spent and that its expenditure in acquiring a certain type of knowledge is subtracted from other fields of knowledge. The traditional view echoed by Simovyc was founded also on the unwarranted disregard of non-verbal thinking and on the assumption that the child's entire energy goes into the acquisition of knowledge. In fact, the turn to the opposite view is so strong nowadays that there are adepts of the thesis that bilingualism is beneficial to the child's mental development ("Test results suggested that the bilinguals had a more diversified structure of intelligence, as measured, and more flexibility in thought" – W. E. Lambert, in Hornby, p. 16) and, if so, bilingual education should become universal even in monolingual countries or regions (e.g. J. A. Fishman, *Bilingual Education*, Rowley, Mass. 1969).

The actual situation is of course rather complicated and there are cases of intellectual retardation, especially under the conditions of "immersion bilingualism," when a monolingual child is thrown into a school with a different language. But even then, apparently, what is decisive is not the confrontation of two languages *per se* but the social factors involved, especially the prestige of the two idioms. It seems that no or little shock or retardation occurs if the child's original language is endowed with higher prestige.

Our knowledge of all the factors involved and of their complex interplay is still fragmentary and, perhaps, in many respects fallacious. The proponents of straight views, be it bilingualism considered a curse (Simovyc) or a blessing (Fishman) no doubt are guilty of certain oversimplifications and are carried away by their biases. The curious point, however, is that the psychological motivation for both opposite extreme views seems to be the same: the desire to preserve the language.

---

² S. Arsenian, *Bilingualism and Mental Development*. New York 1937 (reprint of 1971), pp. 102, 120.

In a country like the Ukraine this required fencing the Ukrainian language off from the more aggressive and prestigious languages, the assertion of monolingualism in education; in the United States, the languages of minorities may be preserved against the victorious English only by fostering bilingualism.

In conclusion, the factual basis of Simovyč's article in question is tenuous, to say the least. The value of the article lies foremostly in its publicistic implications. The article is to be taken primarily as a programmatic defense of the Ukrainian language. As such, it sheds additional light on Simovyč as a scholar and as a person. As a scholar he paid tribute to the requirements of a pragmatic approach; as a person he yielded to the needs of the nation to which he belonged and for whose rights he was on guard. Again he appears here as a national romantic with a populist tinge. As we saw, this applies to his entire activity. Whatever he did was done without losing sight of the principal objective of his life: the national rebirth of his country, the end to the colonial status of his nation. In his youthful participation in the clandestine work of Ukrainian political parties; in his teaching Ukrainian youth; in his work as a translator and editor; and also in his publications and research he served the same idea. The means were subject to changes imposed by the history of twentieth-century Central and Eastern Europe and the turns of his personal life but the aim remained always the same. In this extraordinarily consistent loyalty to one guiding idea the scholarly activity was but a facet, and, in most periods of his life, a facet of subsidiary character.

The characterization by Simovyč of his teacher, Stepan Smal'-Stoc'kyj, in some features applies to himself. Smal'-Stoc'kyj, Simovyč writes, left a relatively small number of scholarly studies. The reason for this was the fact that — inasmuch as this was possible — he "made the history of the Ukrainian nation" in his geographical and professional area. He made history by means of his work, and his work was primarily the education of people, not only and perhaps even not so much as professionals but as human beings and members of society. "Industrious as he was — he never rested, he held work as the purpose of human existence, — he considered only that man a real worker who did not shun any labor and performed every task with the utmost conscientiousness... An incorrigible optimist full of faith in the success of his work, as very good educator and teacher is, he believed in time which brings success to indefatigable labor, —" these words fully apply to Simovyč himself.

While speaking of the singleness of the goal to the service of which Simovyč's entire life was put, it is vitally important to emphasize specifically that this service consisted of work, not of politics. Simovyč had of course his political convictions: in his young years he was close to the Ukrainian social-democrats and this attitude hardly changed to the very end of his life. But, as far as is known, he never joined the

party; and he never became a politician (which Smal'-Stoc'kyj did). His domain was culture, human intellect and human character. In that sense he remained an educator to the very last, as V. Kubijovyč quite appropriately stated in his funeral oration on March 16, 1944, over the grave which was to accept the body of *the great teacher*.

This explains a typical feature of Simovyč's writings as a scholar: concentrated on the history and structure of the Ukrainian language, they clearly reflect his love of that language and his desire to stress its specific peculiarities; but this does not result in the loss of objectivity, in distortions or omissions of unfavorable facts. Some views of Simovyč's may have been erroneous or become superseded but they never twisted the evidence. In other words, they may have been biased emotionally but not factually. For this reason, they do not belong to the history of political and/or ideological trends; their place is among the contributions to the objective knowledge of the Ukrainian language and its history. This contribution is solid and durable. Its durability is secured by Simovyč's vast knowledge, his thorough treatment of facts combined with philological precision and precision of methodology: first philological and neogrammarian, later structuralist in a specific variety which absorbed certain elements of traditional Ukrainian populistically tinged romanticism but managed in most cases to subdue them to the requirements of sober, objective analysis emanating from the West.

That Simovyč was the first structuralist in Ukrainian linguistics is enough to safeguard him a distinguished place in the history of this discipline. But besides that he succeeded in raising and partly solving many specific problems in the descriptive and historical knowledge of the Ukrainian language. His studies in the history of Ukrainian spelling and in Ukrainian anthroponymics were pioneering as well as in the problems of the morphological make-up of the Ukrainian word. His contributions to the problems of Ukrainian historical phonology and morphology broke fresh ground in these disciplines and prepared the setting for later research; at least one of them, on the "vocalization" of *l* was nearly definitive. Now perhaps we would prefer Simovyč to have been less of a cultural worker and a teacher and to have concentrated more on research, to have been not a potentially great scholar but a great scholar, period. But his impact upon Ukrainian linguistics was lasting, notwithstanding his lack of concentration on this field. Every objective surveyor cannot help but recognize that his life, of which his research was a part, was of stunning integrity and devotion to a progressive human and social idea.

New York City, August 1, 1978.

In writing section 1 of this article (Simovyč's biography) the author widely used reminiscences of Simovyč by his friends and contemporaries. The author is greatly indebted to all those who shared

with him their memories and their knowledge: Vasyl' Čaplenko, Halyna Efremov, Oleksa Horbatsch, Jurij Klynovyj, Volodymyr Kubijovyč, George Luckyj, Ljubov Margolena, Hanna Nakonetschna and a few others. Several persons helped in the search for some rare publications: Jurij Gerych, Roman Malanchuk, J. S. Muchin and D. Shtohryn were especially helpful. Particularly invaluable was the assistance of Sofia Janiw in locating rare publications and establishing bibliography and of Maria von Jasienicki in rereconstructing Simovyč's biography. Without them this book hardly could have come into being. Constantine Bida encouraged the author during his work on the book and secured the publication. After Bida's death the latter part was taken over by Jarosław R. Pinczuk. The author wholeheartedly thanks all these men of good will.

ВСТУПНІ РОЗДІЛИ З „ГРАМАТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ”

ДО ЧИТАЧА

Ця книжка має свою історію.

Зразу мені думалося подати коротенький нарис української граматики, позбирати всі цікавіші явища нашої мови, та, порівнявши їх із російською граматикою, пустити їх у світ невеличкою книжечкою. З такою думкою я надрукував у Раштаті в 1916 році „*Коротку поуку для коректорів*”, яка зробила свою прислугу, але — тепер ніде вже її не добудеш¹.

Однаке з часом плян поширився, і з нарису, яким мала бути ця граматика, виросла досить здорована книжка.

Щоправда, це ще й тепер не *поена* граматика нашої мови. Та все ж таки вона містить у собі майже все те, що покищо потрібне тим, що хочуть знати, як виглядає українська мова.

Ця граматика *ненаукова*. Не такі часи, щоб можна собі сісти спокійно, обікластися зі всіх боків матеріалами та списувати з них книжку. І де їх набрати, тих матеріалів? Що було в голові, те стягнено на папір. А коли можна було де дістати яку книжку, щоб на ней покластися та списати з неї приклади, то я це зробив. За те, що списав із пам'яті, не ручу, чи воно списане вірно. Колись буде можна перевірити й переправити...

Та й не така мета цієї книжки, щоб служити для других джерелом виводів, та ще й наукових. Вона — граматика *практична*, має собі за завдання в найкоротшому часі зазнайомити читачів із найважнішими законами української мови та приклади ті закони до життя, себто використовувати ті закони в мові та на письмі.

¹) Її двічі, не назвавши автора, передруковано в 1917 р. в Білій на Підляшшю Й. з Фрайштадті (в Австрії), оба рази під заголовком “*Коротенька українська правопись*”. Та, нарешті, я сам сильно переробив її, спопуляризував, — книжечка призначена для полонених українців, що вміють по-московському писати — приспособив до теперішнього (урядового, т.зв. грінченківського) правопису вживаного в Наддніпрянщині Й видав під заголовком. Василь Верниволя “Як стати по-українському грамотним” — коротка українська правопись із додатком “Лещо з українською граматики”, Зальцведель, 1919 р. Книжечка вийшла накладом Української Військової Місії в Берліні

Пишучи цю книжку, я мав на увазі всіх тих, що вже хоч трохи познайомлені з граматикою, хоч би й російською. То так із книжки можуть користати всі, що хоча трохи вчилися, що скінчили хоч би й найнижчий тип народньої школи в Росії. Я старався так доступно розкладати, щоб усі могли книжку зрозуміти. Чи мені це вдалося, то вже скажуть ті, що перечитуватимуть мою граматику.

Але передусім я мав на оці наше вчительство. Вихованого в російській школі, познайомленого зі старими методами навчання цього предмету, мені бажалося нашого українського вчителя повести цією книжкою на інший, новий шлях розуміння цієї гарної, бо живої, науки. А щоб це розуміння в ньому самому не зачинилося, щоб воно ширилося далі, я укладав цю граматику так, що звертав увагу на спосіб, як би то цього предмету вчити других. Досить буде тільки придивитися до цілого укладу, до того, як я роз'яснюю поодинокі явища, щоб упевнитися, що в мене така була думка.

Не всі часті граматики однаково докладно розібрани. Алеж бо й у цих тяжких часах треба дивитися на те, що для нас зараз найважніше.

А найважніше для нас то те, щоб ми навчилися правильно (як це розуміти, гляди далі) вживати значків на звуки, що їх має українська мова, та форм, якими вона розпоряджає.

Через те дві перші частини граматики вийшли куди ширшими, ніж третя — наука про речення. Але й тут, хоч, щоправда, коротко зібрано все найважніше, що треба би знати у практиці.

Ще одна причина, чому дві перші частини вийшли більші, ніж третя. Багацько законів, які відносяться до складні, поміщено в перших частинах, щоб за ними не дуже шукати. І загалом системи я не дуже додержувався, а вміщував поодинокі явища там, де думав, що вони читачеві найшвидше впадуть у вічі (напр., ступеновання прикметників при відміні їх, повстання прислівників при самих прислівниках і т. д.).

Само по собі, що в цій книжці грас немалу ролю роз'яснення граматичних назв, які виведено теж методичним способом так, що тими вказівками може користуватись і український учитель, і читач із народа, який цікавиться українською граматикою.

Щоб читачеві, який учився в російській школі російської граматики, ще ясніші стали різниці з російською мовою, щоб він іще ліпше впевнився, що українська мова *самостійна*, що має свої окремі закони, зовсім не такі, як у російській мові, граматику уложенено так, що легко покласти в думці побіч себе явища в обох мовах і поробити з того відповідні висновки.

Я вважаю, що цей час для науки української мови *переходовий*, й сâме тому вибрав цей шлях. Пізніше цього не буде треба, бо перед нами не будуть уже вічною марою стояти закони росій-

ської граматики, які ми придбали собі тяжкими зусиллями. Тепер же ніяк іще не можуть вилетіти з тямки всі ці „іменітельні”, „существітельні”, „междуместія”, „яті в корис” і т. д. — то так треба було з тим лічитися.

Наголосів у книжці скрізь я не давав із-за технічних причин. У друкарні їх небагато, треба було вдоволятися чимнебудь, ставити наголоси хоч там, де вони були конечні. Зрештою, для такої мети, з якою писана ця книжка, я вважаю, що це хиба не велика, тим більше, що в нас наголос іще не устаткувався.

Пускаючи у світ о цю практичну граматику, я нічого більше не бажаю, як тільки того, щоб вона послужила доброму ділу, щоб із неї читачі набралися новаги до рідної мови, щоб, пізнавши її закони, впевнилися в тому, що вона й гарна, й багата й формами, і словами, й що вона має такі завданки розвитку, що нею виска жеш усі найглибші думки й найтонші почування!

Раштат, у липні 1917 р.

ПЕРЕДМОВА ДО ДРУГОГО ВИДАННЯ

Не минуло року, як зайшла потреба видати цю книжку удру ге. Перший наклад — п'ять тисяч — розійшовся розмірно швидко. На Україну попало всього 2000 примірників, і їх розхоплено на протягу двох тижнів, дарма що продавці, цілком небажано й без інтенції видавців — таборове товариство „Український Рух” у Раштаті — і самого автора, й „Союза визволення України”, що допомагав виданню, визначили велику на той час (1918 р.) ціну, 10 карбованців за примірник.

„Практична граматика” — такий був її заголовок у першому виданні — зустрінулася з прихильними відгуками. Крім дуже прихильної рецензії д. Володимира Дорошенка в „Віснику політики, літератури й життя”, ч. 33, стор. 486, який обговорював книжку загально, мені попав у руки ще й гарний огляд проф. Свєнга Тимченка у „Книгар”-і з 1918 р. (стор. 716-718). Чи ще хто де писав про неї, мені невідомо. Із приватних голосів назбу лист мюнхенського славіста проф. Бернекера й радника Гартнера, який, ізокрема, був ласкав указати на деякі хиби в книжці. Всі вваги я прийняв до відома, використав у цьому виданні і складаю за них на цьому місці свою ширу подяку.

Нове видання виходить трохи переробленим, побільшеним — головно щодо прикладів — і, може, з технічного боку кращим. На жаль, у самому укладі не треба було ще робити ніяких змін, бо від минулого року не то мало, але таки нічого не змінилося в нашому шкільному життю...

І, на жаль, задля невідрядних політичних обставин далеко на чужині, не можна було й подумати про те, щоб провірити ввесь

матеріал. Що однаке можна було добути, я використав у цьому виданню та провірив. Бо хоч ця книжка не наукова в такому розумінні цього слова, як ми його вживамо, а практична, але ж без джерел її пускати не можна, вже хоч би й того, що в нас що не друга людина або „філолог” або письменник і вважає за необхідне забирати слово у справах мови та що відбитися від неї, в інтересі справи, можна тільки, покликавшись на якийсь прийнятій уже авторитет. Докладну провірку цілого матеріалу — доводиться відкласти до нового видання. Одне ж можу завважити, що майже всі граматики, які з'явилися в нас ув останніх двох роках, я мав під руками, докладно їх переглянув і використав, що міг, використав і граматичну термінологію, ухвалену комісією мови при „Українському Товаристві Шкільної Освіти в Києві” з 1917 р. та, що вважав за потрібне, взяв до своєї книжки.

Ніяких змін я не заводив у цьому виданню у правописі. Не з якоїнебудь „галицької” впертості або з яких інших причин, а попросту задля своєго розуміння дисциплінованості і в такій дрібниці, як правопис. Я в цьому певен, що цей правопис — я зву його науковим, бо в ньому є наукові основини — будучини не має, що життя візьме своє (воно вже, може, і взяло!), і цей правопис уступить місця іншому. Як практичний учитель, я добре знаю, яку мороку наводить у початках на учнів і у тих частинах нашої землі, де не чується різниці між обома і. Що важко воно дається селянинові й робітникові, про те я теж переконався, навчаючи правопису по таборах полонених українців. Що більш, моя думка така, що краще хай завалиться вся науковість правопису, коли він має спиняти грамотність межи народом або поділяти людей на добре-, слабо- й малограмотних! Та все ж я не зважуюся в цій книжці, призначений у першу чергу для вчителів, переходити вже тепер на т. зв. практичний правопис, доки в цій справі не сказала ще свого слова наша найвища наукова інституція, цим разом уже Українська Академія Наук у Києві.

Берлін, у лютому 1919 р.

У ВІД

1. ЩО ТАКЕ ГРАМАТИКА Й ЯК Ї РОЗУМІТИ

Граматика — слово грецьке. Колись воно значило стільки, що тепер наша азбука. Отже в нас ще й досі звуть грамотою — штуку писати та читати, граматка — це буквар, грамотний — це такий чоловік, що вміє читати та писати. Ми все ще балакаємо про неграмотних, поганенько грамотних та добре грамотних. У цих словах усе ще міститься давнє значення слова граматика.

Тепер під граматикою розуміють збір законів, які є в якісь мові. Мова річ жива, і все, що живе, має свої закони, по яким живе. Так, як сама природа. Ці закони пізнається по явищах. І мова, як кожна природна річ, має свої явища. Ті явища одні на одні впливають, одне явище друге витискає, щоб собі зайняти його місце в мові, то через те її закони мови змінюються, і разом із тим зміняється її мова.

Мов на світі багато. Одні живуть та розвиваються, другі гинуть, розвинувши, треті завмирають, що не встигли ще й розвинутися. Це так цілком, як у природі: одне живе, друге гине старим, третє пропадає, не дійшовши до своєго розвитку.

Звичайно поділяємо мови на

живі й мертві.

Живі — то такі мови, що ними тепер люди балакають, мертві ж такі, що ними колись люди балакали, писали навіть книжки, — але з часом перестали балакати, то так вони й завмерли. До мертвих мов належать: сергейська (не змішувати з жидівською, живою мовою, якою балакає жидівський народ), латинська, грецька, церковнослов'янська.

Щоб знати ці мови, треба їх вивчити з книжок, у яких зібрані закони цих мов.

Колись людство думало, що тільки той розумний, хто знає мертві мови. От і через те скрізь по школах тільки ці мови були в пошані, на живі ж мови ніхто не звертав уваги. Але що мертвю мовою ніхто вже не балакав, то, щоб її вивчити, треба було всі її закони, цілу її граматику, вбити собі в голову, витвердити її досконально, словом: треба було *вивчити її напамять*.

От із цього то її вийшов погляд — навіть і тоді, як уже живі мови почали шанувати —, що граматика має за мету витверджувати напамять усе те, що в ній зложене.

Через те граматика у школі стала найгідкішим предметом науки, всі її боялися, як вогню, й ненавиділи її, як щось осоружне та дике.

І цьому нема чого дивуватися. Людський ум насильства не терпить, а казати комусь витверджувати граматичні правила напамять — це насильство. А ось таке насильство сповнювало в нас школа не тільки в науці граматики мертвих мов, але й живої, та тільки правда — чужої для нас. Московський царський уряд сказав собі колись, що ми, українці, такі ж руські, як москалі, й насильно завів московську мову до наших шкіл.

Ураз із цією мовою прийшла і граматика цієї мови. З граматикою ж московської мови прийшло нове насильство — стара система науки: наших дітей приневолювали вивчати закони московської граматики напамять, на те хіба, щоб зогідити дитині

раз на все цю науку, приневолювали витверджувати „нар'чія” та „в *вз* корнѣ”, і то частенько на те тільки — головно на селі — щоб, коли прийдеться селянинові написати щонебудь, написати цілком не так, як приписано!

От і через те граматика вважалася в нас і все ще вважається зненавидженою науковою, от і через те в нас так мало добре грамотних. Правда — с ще й інші причини, але ця причина чи не найдружніша.

Та коли до чужої, хоч і живої, мови можна б іще сяк-так прикладти правило: „заучуй напамніть граматику” (тепер зовсім не так уже учатъ чужих мов, не з граматики вчать, а просто практикою, балакаючи відразу чужою мовою) — то до граматики

рідної мови

прикладати це правило, значить: грішити.

Не можна забувати, що кожний із нас рідну мову знає сяк-так із дому, розмовляє нею дитиною, чув на вулиці, на селі, та що тільки призабував її в чужій школі та через інші причини, от хоч би через салдатчину. Учитися напамніть того, що вже знаєш — шкода часу, та ще й до того — це дурниця!

2. ЯК ЖЕ ТОДІ РОЗУМІТИ НАУКУ ГРАМАТИКИ

А так, що граматика нічого не приписує, вона самовільно нічого не творить, сама не укладає, а тільки збирає все те, що в мові є, сортус, розбирає, звідкіля що взялося та куди належить — словом: із усього цього матеріалу, що в мові є, складає закони й більш нічого!

Уесь цей матеріал, який граматика розбирає, у нас самих є, тільки що ми ним несвідомо користуємося, вживасмо його так, як нам наше чуття каже. А граматика на те, щоб дати нам свідомість, чому ми кажемо так, а не інакше (що „я боюся чоловіка”, а не — „чоловікові”, що я „придивляюся чоловікові”, а не — „чоловіка”), чому ми тоді вживасмо того слова, а другий раз іншого (що на кравця кажемо кравець, а на його жінку — кравгиха, вчитель — великий, а вчителька — велика), чому ми вживасмо тоді такої форми, а іншим разом інакшої, словом — граматика освідомлює з законами мови так, як фізика з законами природи, геологія з законами творення землі і т. д.

Ми бачимо блискавку, чуємо грім, а що воно таке, то це вияснює фізика. Так само ми вживасмо слів: камінь, камінець, камінчик, каменище, каменюка, яс треба й як треба, але аж граматика вияснює й освідомлює нас із тим, чому ми так кажемо, а не інакше. І як нам треба світла в тому, чому блискас, чому горить — так

само треба нам знати, чому ми так говоримо, а не інакше, через те нам треба знати граматику. Алеж як нікому не впаде в голову вчитися напамнять, чому доці падас, чого блискас, — так нехай нікому й не думається вчитися граматики напамнять!

Іще одне завдання має граматика, крім того, що вона освідомлює нас із законами мови.

На світі немає двох людей, щоб однаково балакали: кожний має все щось таке в собі, що його мова відрізняє його від другого. Алеж усе таки люди, що живуть у якомусь селі чи місті більш-менш однаково балакають, уживають тих самих слів, і по тому, як вони говорять, і по словах їх зараз пізнати, звідкіля вони. Кожне село, кожне місто має свою говірку, отже, мова народу ділиться на багацько говірок. Одна говірка, яка ще найбільш зрозуміла для всіх, стає з часом *мовою письма*.

Як хто хоче написати яку книжку й забажас, щоб усі в народі його зрозуміли, то він уже кидас говірку свого села й береться писати цію говіркою, що найбільше зрозуміла для всіх. Таким чином витворюється *письменницька мова*, що також собі говірка, але що вона ввійшла до писемства, що нею пишуть книжки й далі що нею вчать по школах, що її вживають по урядах, і найважніше, що вона для всіх зрозуміла — то вона і стає *спільною мовою цілого народу*.

Алеж у цій спільній мові є свої закони, що не раз відрізняють її потрохи від усіх інших говірок. То на те вже є граматика письменницької мови, щоб контролювати, чи те, що я скажу, буде для всіх у народі зрозуміле, чи ні, чи те, що я напишу, розберуть усі так, як я хотів сказати. От задля того треба знати граматику, щоб сконтролювати, чи те, що я скажу чи напишу, буде по-письменницькому або, як то кажуть, *правильно чи ні!*

Розуміється, що всі люди балакають *правильно*. Кожне слово в народі, кожна форма — усе *правильне*. В кожному селі, в кожному місті правильно балакають, але тільки для *того села чи міста*. І салдат, що було вийде з війська, теж правильно балакав по-салдатському, для себе. *Кожний для себе балакає — правильно*. І задля того можна і скласти граматику кожного села чи міста, можна найти закони (хоч як це тяжко!) в салдатському жаргоні. Тільки ж це непотрібне. Усюди потрібне *єднання*, потрібне воно й тут.

Тому то як ми щонебудь творимо на письмі, то вживасмо такої мови, щоб була нам усім спільна, вживасмо письменницької говірки, письменницької мови. Вона одна тоді являється *правильною, а всі інші говірки вже нібито неправильні*.

А щоб розібратися, що „*правильне*”, а що „*неправильне*”, то на те є граматика письменницької мови. Вона розбирає, яких форм уживати, яких ні, як вимовляти яке слово, як його напи-

сати, як і складати слова докупи, щоб усім було зрозуміло, вона розсіває всі сумніви, чи що по-літературному, чи ні.

А ця граматика — це граматика письменницької мови на Україні.

3. ЩО ТАКЕ УКРАЇНСЬКА ПИСЬМЕННИЦЬКА МОВА

Українська мова — слов'янська. Вона посестра сербській (хорватській), болгарській, словінській, руській (московській), польській, білоруській, чеській та словацькій. Звичайно залишають її до східної групи слов'янських мов, до якої належить іще московська та білоруська. Але ж сюди належить вони тільки подібністю форм (відміною); звуковими своїми законами вона наближається до південнослов'янських мов, до сербської та болгарської.

А тому, що всі слов'янські мови знають відміну, то й українська мова враз із усіма слов'янськими мовами (та й романськими, як ось: італійською, французькою і т. д., і германськими: німецькою, англійською, шведською, данською і т. д.) належить до т. зв. *відмінних мов у світі*.

Як усі мови, має й українська мова і свою письменницьку мову, має і свої говірки.

Великий простір заселений українським народом і, здавалося б, багацько в українській мові говірок. Звичайно, говірки є, але як на такий великий престір, то їх розмірно мало. Із тих говірок вирізнюються мова закарпатських українців, деякі галицькі й буковинські говірки (гуцули, лемки, бойки, підгіряни), мова поліщуків і мешканців північної Чернігівщини. А так, у цілому, ще трошечки своєю мовою вирізняються хібащо західноукраїнські говірки (галицькі, західноволинські, західноподільські). Зрештою ж, одна говірка поволеньки, непомітно переходить у другу. Через те воно не диво, що українська письменницька мова зрозуміла скрізь на цілому просторі України.

Українська письменницька мова розвинулася з наддніпрянських говірок. Це мова Київщини, Полтавщини та південної Чернігівщини.

На це склалося багацько причин. Ми назвемо найважніші.

Наддніпрянщина — серце України. Там же лежить Київ, що все був осередком українських духових інтересів. Цей наш край на протягу цілої нашої історії був видовищем великих подій, сюди переходило в різні часи багато наших людей. Візьміть тільки еміграцію подоляків на Слобожанщину в XVII ст., і вона йшла наддніпрянською країною. А всі ці перегони людей із лівого боку Дніпра на правий за часів Руїни? А всі ці пересування влади гетьманів із лівого боку Дніпра на правий? Усе це мусіло відбитися й на мові, й на її розвитку. Одні люди до других прислужувалися,

одні від других слова переймали так, що поволенъки різниці в говорках вирівнювалися, і з часом і ті люди, що тільки переходом побували над Дніпром, і ті, що лишалися, балакали вже більш менш однаково.

Наддніпрянські говорки найбільш одностайні щодо свого складу; вони дуже зрозумілі для людей із інших сторін України, виявляють найбільшу зі всіх говорок скількість слів, у мові наддніпрянців багато гарних образів, до того народ балакає там, немов співаючи, має багацько гарних пісень, і їх більш, ніж у інших наших людей, і т. д.

Але найважніше, чому наддніпрянські говори стали основою нашої письменницької мови, то це те, що звітділя пішло *наше нове письменство*.

Хто як не полтавець Котляревський почав у нас перший писати народною мовою? І всі письменники до Шевченка теж наддніпрянці. Рамки нашої письменницької мови, з чисто народної на мову інтелігенції, розширили борзенець Кулін і полтавець Старицький. Найкраща щодо складу слів мова в киянки Марка Вовчка та полтавця Панаса Мирного, словом, — усі найкращі письменники, яким доводилося творити письменство, або самі родом із-над Дніпра, або жили *над Дніпром*.

Алеж наше життя так і складалося, що самій Наддніпрянщині не судилося довести до краю розвитку нашої письменницької мови. Варварська заборона українського письменства в Росії царським указом із 1876 р. перенесла наше письменство до тій частини України, що належала до колишньої Австрії. Тутечки була більша змога витворитися нашему цілому національно-політичному життю, для того ж знову треба було розширювати рамки письменницької мови.

Через те, що між обома частинами України прокинено непрехідну колоду указом із 1876 р., прикарпатські (колишні австрійські) українці мусіли частенько обмежуватися на своїх власних говорках, мусіли на основі своїх говорок творити те, чого від них вимагало життя. Таким чином вони витворили *наукову* мову, по складали підручники для українських шкіл — і все на основі своїх, прикарпатських говорок. Коли ж у наддніпрянській Україні повстала знову змога розвивати письменницьку мову (1905 р.), то наддніпрянська мова почала вже збагачуватися надбаннями прикарпатських українців, головно галичан.

Правда, не все без розбору, що придбали галичани, ввійшло у склад письменницької мови. Як-не-як, а галицька письменницька мова витворювалася ще й із великою підпомогою чужих мов, передусім із підмогою польських слів, головно польської складні. Ось і тому те, що різalo вуха наддніпрянських письменників, вони відкидали, та ще й відкидали своєрідні галицькі форми, які над

Дніпром давно повимириали і ще тільки збереглися на Прикарпаттю.

Алеж усе таки багацько з того, що придбали прикарпатські українці, ввійшло до письменницької мови, головно, з наукового письменства.

4. ЯКА ЦЕ ГРАМАТИКА

Отже, наша українська письменницька мова — це мова Наддніпров'я, та тільки збагачена придбаннями західної України, головно щодо наукових слів та висловів.

Та й і ця граматика, що її дасмо в руки Громаді, у своїй основі граматика мови наддніпрянської України, т'алеж тої мови, що більш-менш устаткувалася вже в творах наших письменників.

Але що давнішими часами, доки ще не було в мові такого сднання, як оце тепер, майже кожний письменник писав так, як чув од народа своєї околиці — то в письменство повходило багацько таких граматичних творів (форм), що для загалу українців незрозумілі, й теперішня письменницька мова іх уже не знає. То щоб улегшити читачеві читання творів давніших письменників, — передусім давніших західноукраїнських письменників, — ми поміщували такі форми надолині, під текстом, із тим, що іх уживати в письменницькій мові — *не треба*, але щоб іх розуміти, як де іх у книжці вичитаєш. При тому ми по змозі зазначували, в котрих околицях, у яких письменників такі твори (форми) подибуються.

Щодо граматичних висловів, граматичних назв (термінології) — то вони вживаються в цій книжці загалом так, як у граматиці проф. д-ра Степана Смаль-Стоцького. Ці назви дуже гарні, мають за собою традицію, легко поутворювані, що навіть малограмотна людина швидко в них розбереться, скопить іх та засвоїть. Ось, як і переглянути „Грамати~~гу~~ну термінологію”, ухвалену Комісією мови при Українському Товаристві Шкільної Освіти в Києві (1917), якою користуються майже всі автори новіших граматик, то там найдете мало що не половину граматичних назв із граматики проф. Стоцького. І цією „Граматичною термінологією” я теж користувався, брав ізвідтіля такі вислови, що мені видавалися створеними вдатніше, для вуха кращими або такі, що іх у граматиці проф. Стоцького не було (напр., назви відмінків), та не всі такі, як у тій книжечці, деяку назву, що я вважав за кращу й ліпшу, взяв від проф. Кримського. Розуміється, що коли мене не задовольняли ні назви у проф. Стоцького, ні ці назви, то я собі придумував інші, думаючи, що під теперішній час я тим іще заколоту не вношу, бож у нас час творення ще не завершився.

Бувало й таке, що я подавав побіч себе й кілька назв, і це теж не гріх, бо по граматиках інших старіших мов, щасливіших за нашу, теж бувас по кілька висловів на одну якусь річ.

5. ЯКИЙ ПРАВОПІС У ГРАМАТИЦІ

Щодо правопису, то в нас були донедавна, і ще й досі є, деякі, хоч і незначні, різниці в поодиноких виданнях Наддніпрянщини і Прикарпаття¹⁾). Придуманий письменником Кулішем, — з того й назва *кулішівка* — наш правопис задля політичного розрізу між нами розвивався та видосконалізувався тут і там трохи *інакше*, то й через те виникли деякі дрібненькі різниці. Ці різниці зазначені на відповідних місцях у завважах або під текстом.

Правопис річ неважна, він повинен бути якнайлегший. Алеж не може так бути, щоб кожний писав собі, як йому завгодно, по своїй уподобі. Як усюди, так і в такій дрібниці, як правопис, мусить бути дисципліна, мусить бути хтось такий, що його голосу повинні всі слухати.

А що це річ *науки*, який правопис для мови найкращий, то тут одинокий, хто має слово, то тільки вчені люди, які цію справою займаються. Наші вчені, які гуртувалися по українських наукових товариствах, у *Науковому Товаристві ім. Шевченка* у Львові і в *Українському Науковому Товаристві* в Києві, подали *найголовніші правила* задля *нашого правопису*, тих правил самі придержується у своїх виданнях, то й ми в цій граматиці додержуємося в самій основі правопису наших наукових товариств, тим більше, що зорганізована нещодавно наша найвища наукова установа, *Українська Академія Наук* у Києві, яка для нас усіх мусить являтися авторитетом у справі правопису, не встигла ще й досі сказати тут свого останнього слова.

Правда, велику вагу має тут, як і всюди, саме життя, практика, те, на що златинська кажуть *iusus*, і на нього очей замикати не можна, і не звертати на нього уваги ніхто не має права. Може скластися так, що життя поведе наш правопис своїм шляхом, без огляду на Академію Наук, і тоді Академія сама, хоч-не-хоч, за життям піде.

Маючи це на увазі, ми лічилися з т. зв. практичним правописом, уживаним у нас зараз, і визначили йому належне місце. Цей найбільш уживаний у нас правопис, т. зв. *грінченківка*, в чечому різниться від того, яким написана ця книжка. На ці різниці (іх усього 5) всюди у книжці вказано, і загалом вона складена так, що всяк, що пройде її, цілком поправно писатиме хоч цим, хоч тим правописом.

Цей правопис, що проводиться у цій книжці, більш *науковий*, зате той, що ним загалом користуються тепер на Україні, легший, і тому так швидко прийнявся.

¹⁾ Закарпаття, т. зв. Русланія, вживає й досі офіційно т. зв. етимологи

6. ЧИ З ГРАМАТИКИ МОЖНА НАВЧИТИСЯ МОВИ

Виходячи з того, що ми сказали про завдання граматики, що вона, мовляв, тільки з законами мови освідомлює та контролює, що по-письменницькому, а що ні — можна сміло сказати, що зі самої граматики ніхто ніколи ще мови не наєчився й не навгиться.

Бож, щоб мову знати, треба передусім знати дуже багацько слів, треба знати, як і коли якого слова вжити, як і коли сполучити одне слово з другим (фрази), треба розбиратися в тонкостях мови, в образах, а цьому граматика, та ще така, як ця, не може присвячувати багацько місця.

Творці народніх пісень, головно народніх дум, не раз люди й дуже вчені, але граматики народньої мови не вчилися; тим часом, мова народніх історичних дум може для нас усе бути зразком. Не вчилися української граматики ні Шевченко, ні Шашкевич, ні Фед'кович, не знали граматики Марко Вовчок, не заучували Панаса Мирний, Глібів, Руданський, Тесленко, Проскурієва, не терпів шкільної граматики Франко. А великий знавець народньої мови Іван Негуй-Левицький, дуже гарний письменник — але у справах граматики набалакав такого, що стас за нього сором (читайте його „Криве дзеркало української мови“). З другого ж боку, досить добре знавці граматичної справи дуже частенько балакають та пишуть такою мовою, що мало хто їх розбере (*Верхратський*).

І Куліш, і Старицький, і Грінченко, і Самійленко, і Леся Українка не докінчували „курсу“, і Кониському було до цієї справи ніколи. І багато-багато гарних і добрих письменників, мова яких дуже гарна, граматики з книжки не проходили, хоч дуже гарно писали, і з іх творів доводилося витягати закони для граматики. Для них граматикою було вухо та ще ногуття, що те, що вони писали й як балакали, правильно по-українському. Через те то вони, зі зростом українського життя, самі творили багацько слів та висловів на основі скарбу народньої мови, і творили так, що й не пізнати, чи народ тут творець, чи письменник.

Виходило б, що граматики вчитись не треба, коли так?

Ні, вчитися треба, та не можна вимагати від цієї науки більш за те, що вона дас й яке її завдання.

7. ЯК ЖЕ ЙОГО НАВЧИТИСЯ ПО-УКРАЇНСЬКИ

Не граматика вчить мови, а живе слово. Тим то, хто хоче добре знати українську мову, той повинен багато балакати по-українському та гитати українські книжки.

Через те, що наша письменницька мова у своїй основі народня, то нам треба прислухуватися до народу, як він балакас. Але що чоловіки, головно молодші, вештаються по всіх усюдах, служать

у чужому війську, мають зв'язки з містом, то їх мова не дуже чиста. Отже, куди краще прислухатися до старих дідусів, і то неписьменних, та до жінок, головно до наших сільських бабусь, які не мали ще нагоди зіпсувати собі своєї гарної мови.

Словеса та фрази, які вчусь, треба переймати й собі так балакати та писати — не спускаючи з ока законів письменницької мови, які подає граматика. Не треба забувати, що тим робиться загальній справі велику прислугу, бож мова таким чином збагається й від *народа* не відбігає. Треба тямити, що чим більше народних слів та фраз занесемо в письменство, тим більше письменницьку мову збагатимо та й ізробимо її живішою, свіжішою, барвнішою, а тим самим іще принаднішою!

Хто не має змоги прислухатися до мови села, хай читає етнографічні матеріали: збірки народних пісень, байок, казок, оповідань і т. д. Етнографічних збірників у нас багато. Усюди дістанете їх по бібліотеках. Саме Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові видало їх до 40 великих томів, а інших видань ми й не рахуємо.

Народня словесність — це невичерпаний скарб, із якого кожний може вивчитися мові і що найголовніше: зрозуміти духа її, набратися чуття мови, яке у практиці являється для кожної людини найкращою граматикою!

Крім того, треба читати твори гарного українського письменства. Правда, не в усіх письменників однаково добра мова, що варто її переймати. Ось деякі новіші письменники, не раз і дуже талановиті (*Винниченко*), та не дуже дбають про свою мову. Так само не все чиста мова в галицьких давніших письменників (*Могильницький*, *Головацький*, *Микола Устиянович*).

І в давніших наддніпрянських письменників треба вміти відрізняти зерно від пісні. Треба відкидати церковні слова *Квітки*, деякі московські слова *Котляреєвського*. Алеж у цілому можна сказати, що всі письменники до *Шевченка* його наслідувачі мають мову зразкову й щодо слів, і щодо складу слів у реченні так, що загалом вони роблять велику прислугу тому, що хоче добре знати українську народну мову.

Із письменників-шістдесятників звернемо увагу на *Куліша*, який виявив у своїх творах величезне багатство вислову та збагатив наше письменство новими (уявними) словами. Крім того, його мова, головно в віршах, має в собі те, що вчені називають музикою слова. Він прислухається до всіх відтінків у мові та старається передати їх усі на письмі. Він усе знає, якої саме мови для якого твору треба: що в народніх малюнках треба більше зближатися до народа, в вищих творах треба вищої мови (в перекладах із європейських письменників), але при тому ніколи не кидати народнього ґрунту. Куліш — це велике джерело пізнання української мови й довго ще ним лишиться.

Більш-менш таке саме значення має сімдесятник *Старицький*, якому також доводилося проломлювати перші льоди і з народної української мови робити мову інтелігенції. Те саме треба сказати і про *Кониського* (повіті й оповідання та наукові твори — життєпис Шевченка), і з новіших про *Кримського*. Всі вони повітвнюювали в дусі народної мови багато слів для інтелігенції, й ці слова живуть у письменстві нарівні з народніми.

Мистець народного вислову — це *Марко Вовчок*. У цієї письменниці не тільки поодинокі слова гарні, не тільки те, як вона слова до слів складає, але передусім спосіб, як вона їх укладає в речення. Вони в ній виходять просто зразковими. Те саме можна сказати про *Стороженка*, про *Кулішиту*, драматурга *Кропивницького*, *Руданського* (головно переклад Іліади), *Ніщинського* (переклад Одісеї) та *Мирного* — найліпшого щодо мови сучасного українського письменника. Із найновіших — визначуються народним складом твори *Сулими*, *Прокурівної* й *Тесленка*, хоч у цих сучасних письменників просканують сям та там московські слова, що встигли вже пробратися до мови народу Лівобережжя.

Незвичайно гарний склад слів у повістях *Федъковига*. Тільки ж треба додивлятися до говірки, якою пише цей письменник. Вказівки до неї подає в замітках ця граматика.

Гарна народня мова в таких письменників, як: *Глібів*, *Свідницький*, *Маркович*, *Щоголів*, *Мордовець*, *Нечуй-Левицький*, *Гринченко*; коли ж у цих двох останніх сям та там появляються нарічеві форми (кіївські, слобожанські) — то їх небагато. Зате який у них багатий скарб слів, як гарно вони складають слова в речення!

Нові письменники: *Франко*, *Маковей*, *Щурат* (головно вірші всіх їх), *Косагева*, *Самійленко*, *Леся Українка*, *Грабовський*, *Коцюбинський*, *Вороний*, *Кононенко*, *Модест Левицький*, *Чернявський*, і ці новіші: *Старицька-Черняхівська*, *Черкасенко*, *Єфремов*, *Срібллянський* (*Шаповал*), *Чупринка*, *Олесь*, *Васильченко* — усі вони пишуть гарною письменницькою мовою, яка для нас усіх зрозуміла й може являтися зразковою.

Новіші галицькі письменники: *Стефанік*, *Мартович*, *Яцків*, *Лепкий*, *Пачовський*, *Карманський* — усі вони пишуть досить гарною письменницькою мовою, та тільки деякі з них усе ще не покидають форм, які виробила собі українська інтелігенція в Галичині, тим занечищують свою мову й роблять її малодоступною для наддніпрянських читачів¹⁾.

¹⁾ Подаючи ряду тим, що добре хочуть навчитися по-українському, Нечуй-Левицький ось що підносить у своїому "Кримому дзеркалі" "Щоб вивчитись гаразд української мови, треба їхати не в Львів, а на села на Україні або читати пісні та вчити напам'ять прозу Куліша або П. Мирного" (Твори, VIII, стор. 348).

А так не раз письменник дуже гарний, та мова його нічим не замітна, сказати б, середня (*Тобілевич, Чайківський, Кобринська, Бордуляк*), навіть бідна й не зовсім чиста (*Кобилянська*), а то й тяжка (*Леонтович, Ковалів, Кравченко, Стешенко*).

Однак усього цього мало: треба ще читати українські журнали, українську наукову літературу, стежити за новими придбаннями, що їх у письменство вносять нові письменники, зрівнювати їх зі старими і, якщо нові слова не ріжуть вуха, приймати їх за свої.

Тільки ж щодо газет треба замітити, що в них пишуть люди, *не все добре знайомі з українською письменницькою мовою*—), та ѹ ще газетна робота така, що не все с часом призадуматися над тим, як що сказати, то й часописна мова *не все бувас зразкова*.

Тут уже граматика щодо форм і будови речень і, передівсім, гарний словар (от хоч би Гринченка) щодо слів та фраз зробить добру прислугу. Граматика контролюватиме форми, словар — слова та фрази.

Тільки ж учитися мови зі словарів, як це робила колись наша інтелігентна молодь у 90 роках XIX ст. — це дурниця. Назверх така мова, вивчена зі словаря, буде українська — слова будуть українські, дух мови буде — чужий!

Розуміється, що рідну мову найкраще можна вивчити в рідній школі, якщо в ній усі шкільні предмети проходять рідною мовою, як учителі добре знають мову та ще до того в ній гарні шкільні підручники²⁾, зложені доброю мовою.

У рідній школі мова набирає гнучкості, творяться нові обrazy, збільшується мовна скарбниця, слова із усіх закутків рідної

²⁾ Річ у тому, що донедавна в нас по містах, де виходять газети, можна було собі тільки збавити мову, а не то, щоб нею як слід говорити. Через те ось що радить газети Нечуй-Левицький "Щоб не одбиватися від народної мови, сотрудникам газет та журналів треба, принаймні, врядні годи їздити на села, щоб побалакати з людьми. Тимчасом наші журнальні письменники сидять у редакціях по великих містах, замкнуті в кабінетах, мов сільські престарезні баби на печі."

³⁾ Шкільні підручники мають велике значення, бож вичитані в підручниках слова чи фрази вбиваються легко в голову Я, як прийдеться потому щонебудь говорити чи писати, — ці слова чи фрази самі мимоволі приходять на думку Я самі, як у нас кажуть, пишуться. Через те, як шкільні підручники укладаються похапцем, як укладчики їх не диляться на чистоту мови, то вже цілі покоління на тому терплять. Це сталося, між іншим, із багатьома галицькими інтелігентами, які вчилася в галицьких українських середніх школах із підручників, уложених авторами, які не все знали як слід українську (народну) мову. Через те Я галицька інтелігенція витворила собі щось наче окрему мову, що її колись Кримський дотепно охристив "львівським жаргоном". Із галицьких шкільних підручників, напр., тільки українські читанки А. Крушельницького та Я підручники до науки українського письменства Ол. Барвінського — щодо мови гарні.

Із підручників, що з'явилися на Наддніпрянщині, дуже гарна читанка В. Доги і хрестоматія Білецького Я. Дорошкевича. Інших книжок мало доводилося бачити

землі становуть власністю всіх, вирівнюються етимова, форми і т. д.
і т. д. Треба тільки, щоб у школі панував завсіди живий дух мови,
щоб мова не засмічувалася чуженицею — бо як вона вкрадеться
до школи, то не так легко вимести її з життя.

А так для життя одна й одинока порада — живе слово, чи
в устах того, що добре балакає, чи замкнене в книжку тим, хто
добре ним володіє!

НА ТЕМИ МОВИ

На цю тему в нас писали і все ще пишуть. Пишуть багато, та ще більше говорять. Говорять усі і скрізь, а пишуть по журналах¹⁾, у газетах, видають окремими книжечками²⁾). Говорять і пишуть, а проте раз-у-раз доводиться до неї завертатись — паки й паки, мовляв Модест Пилипович-Левицький.

Здебільшого пишуть і говорять про дві справи: про лексичний матеріал і правопис, деколи зачеплять і за фразеологією. І я хочу говорити у своїй статті про ці справи. Тільки ж я підхожжу до них трохи інакше — не спеціалізувати мені хочеться поодинокі явища, а провести якусь загальну лінію, де ці явища виходять ілюстраціями мною сказаного. І все, що я тут кажу, зосереджується тільки коло двох пунктів: а) коло „москофільства” наших авторів (не жахайтесь слова, шановний читачу!) у сфері — мови й б) коло своєрідного консерватизму нашої громади в поглядах на все нове, що в нас твориться на тому полі.

Під „москофільством” у сфері мови я розумію ось що: приймати те, що від чужих народів попадає до скарбу нашої мови, не від них безпосередно, а просіянним крізь московське сито (це проявляється й у правописі чужих слів, і в відміні, й у роді, який прикладаємо до чужих слів і т. д.); ігноруючи закони української граматики, заводити в нашу мову московські форми; оминаючи свої власні фрази, брати московські; дослівно перекладати (а то й не перекладеними лишати) слова й вислови з московської мови, не додивляючись до того, чи вони відповідають духові нашої мови, чи ні й т. д.

Консерватизм наших авторів проявляється в тому, що вони, звикши й до неорганічно не раз утвореного слова, форми, фрази, опираються не тільки витвореним у дусі нашої мови новотворам, але й народним словам чи фонетичним явищам, що з якоєсь та причини не здобули собі права громадянства в письменницькій мові.

Прикладів для одного і другого постачила (й постачає) мені практика — редактора. Наводжу їх, не називаючи ні заголовків

¹⁾ Див Вол Гнатюк „Літ Наук. Вісн.” 1922 кн II (стор. 173), VIII (стор. 164), 1923 кн II (стор. 178), кн. III (стор. 273), VI (стор. 175), X (стор. 176). Модест Левицький „Воля” 1920. IV, зш. 3-5, стор. 111, 176, 225.

²⁾ Є. Чикаленко „Про українську літературну мову”, Переяславль, 1920; О. Курило „Уваги до сучасної української літературної мови”, Київ, 1920. Д. Ніколишин „Недостачі української письменницької мови”, Коломна, 1923.

статтів, ні імен авторів. Тільки тоді фігурує в мене авторове ім'я, як праця була вже друкована — під чисюсю іншою, не мюю, редакцію. Щоб не тратити з ока цих двох намічених мюю ліній, я вмисне не вичерпую всієї теми. Говорю тільки про найважніші річі, про т. зв. „пекучі” справи, як у нас кажуть публіцисти.

I.

Панування Росії на Україні, панування ІІ з московською мовою у школі, в церкві й публічних установах, панування, що встигло закріпитись у нас за XVIII ст., відрізalo Україну від заходу Європи. Все чуже приходило до нас не безпосередньо з заходу, а перецідженим крізь московський друшляк. Головно, все, що відноситься до чужих слів, назв, фраз. Москаль, перебираючи чужі слова, такі, як німецьке *Lager*, латинські: *collega, progressus*, грецькі: *gymnázion, gígas* і т. д., переписував їх так, як чув, згідно з законами своєї фонетики, московськими буквами й одновідно до того вимовляв їх¹⁾). Українець, діставши ці слова не безпосередньо з Їхнього джерела або через західноєвропейських учителів (зdebильшого, німців), а написаними по-московському, списував їх, буква за буквою, так, як ті слова писали по-московському, і приладнював їх до своєї вимови. Бачачи, напр., що кожне московське *g* (g) відповідає українському *г* (h), він не задумувався над тим, чи слово мас в чужій мові *h* чи *g*, і скрізь вимовляв *h*; так само — московському *i* (i) відповідає скрізь українське *и* — ото він і вимовляв та писав у чужому слові скрізь *i*. Все це відносилося не тільки до чужих слів, але й до імен власних, і, таким чином, у нас повстала така вимова, як: *laher, coleha*, (з твердим *e*), *prohres, hymnazija, hyhant, hanhrena, hil'jotyna...* *Harborh* (Гарборг), *Stryndberh* (Стріндберг), *Haputned* (Ганимед'), *Narybaldi* (Гарібалді), і т. д., вимова, яка цілком затирала справжню назву чужого письменника, чи діяча, чи божка. На тому полі в нас донедавна панував великий хаос. Хоч автори граматик, — ідучи за законами, що їх виробили собі наші письменники в XVII в., стикаючись безпосередньо з заходом Європи — подавали (Стоцький, Тимченко) правила транскрипції чужих слів, — та тих правил ніхто не придерживався.

Нарешті, 1921 р. з'явилися „Найголовніші правила українського правопису” Української Академії Наук. Хоч книжечка ви-

¹⁾ Я не торкаюся тут історичного процесу, як чужі слова Й назви колись ішли від нас до Московщини, та чи прийнялися Й опісля знову до нас верталися, вже в московськім одязу. Я маю на увазі нові часи Й сучасний стан.

²⁾ Останні приклади з книжки Єфремова: „М. Коцюбинський”, Київ, 1922. Ще більше прикладів на це дає ч. ІІ журналу „Черноний Шлях” в перекладі статті *Nexò* про данську літературу. Автори подані там у такій транскрипції, що знайомий із данським письменством читач не пізнає, що це за такі автори.

йшла невеличка, дуже неповна¹), роблена, видно, нашвидку²), з lapsus-ами та недоглядами, яких не повинно бути в академічному виданні, алеж усе таки відділ чужих слів, у головній основі, подас закони транскрипції тих слів згідно з історією й сучасним станом української мови³.

Алеж, видно, в українських авторів так виразно стоїть перед очима московська одежда чужих слів, що й самі академіки⁴) не придержуються правил Академії, не кажучи вже про урядові видання радянської України, що її офіційльні кола затвердили до друку книжечку Академії⁵).

¹) Напр., в чужих словах (іменниках) подано, коли передавати чуже І нашим и (після т, л, с, з, ш, ж, ч, р), алеж не сказано нічого про прикметники, утворені з тих іменників; тим то наші автори далі пишуть: техничний (хоч Академія може писати техніка), педагогичний (хоч — педагогіка), біографичний (хоч — біографія) й т. д.

²) Тільки таким lapsus-ом можна собі пояснити, що ім. сонце попав між приклади іменників чол. роду (І, 16, себто, І част., §16), нарости -ство, -ський названі закінченнями (І, 22, 30), що займенник ся названо часточкою (І, 26)...

³) В чужих словах після т, скаже писати и, а після т+с, себто, після ц, вже треба б писати І, та ще Й уточнює цей закон прикладом прінцип, де б і після р мало б бути и, не — і (див. ІІ, 10).

⁴) У книжечці академіка С. Єфремова, виданій 1922 р., отже рік після появини "Найголовніших правил", читаємо: примітивний (15), мизерії (42), мизерний (21), хоч — кумір (10), механізму (6), організм (30), хоч організації (15), циклу (22), хоч Академія може писати після м, и, ц — І, читаємо: розв'язати (31), хоч треба б без апострофа (І, 4), в чужих прізвищах не пишеться г, хоч цього вимагають "прав." Так само в багатьох місцях одібгає від "Найг. правил" Г. Голоскевич у четвертому виданні своєго "Українського правописного словникічка", що вийшов 1922 р. заходом Державного Видавництва в Києві. Він подає, між іншим, правило, щоб скрізь (в імен. і прикм.) чужий наросток -к, -ка писати в нас -ик, -ика (-измус — и!), див. стор 210. Академія ж — раз -ик, то знову -ик, і це так, по-мойому, слід!, а далікаже писати архів, архідиякон (стор. 7), діагностика, діалект... (стор. 37), мітрополіт, епископ (стор. 40, по-мойому так і треба б писати, але тоді Й — євангеліст, не — євангеліст, Голоскевич, стор 39), тоді як "Найг. правила" принесуть архів (ІІ, 10 — так і треба б), діагностика (ІІ, 8 — теж правильно), мітрополіт, епископ (ІІ, 19) і т. д. Тримається скрізь "Найг. правила" тільки проф. О. Синицький у своїй книжці: "Порадник української мови", Берлін, 1922, та у граматиці, виданій 1923 р. Держ. Вид. Укр. по-московськи та апробованій "Методкомом Главпрофобра НКН У.С.С.Р." ("Украинский язык, пособие для практического изучения украинского языка..."), дарма що в критиці "Найг. правила", поміщений у IV ч. "Шляхів мистецтва", вважає їх тільки за проект і вказує, що треба би змінити.

⁵) Напр., газета "Вісти" пише в своїй назві на кінці -и, не — -і, дарма, що Академія може в назив. мн скрізь у шелестівковій одміні жіноч. роду — писати -І. На мою думку, це не правильно, як і не можна прийняти писання -и в тій же відміні в родов. одн. після шипучих (Січи, печі) та зубних (тіни, відповіди); на мій погляд, -и треба б писати тільки в тих іменників, — знаних Академією з-польська "речівниками", термін проф. Тимченка, — що кінчиться двома шелестівками — і це -и лишати там скрізь, отже Й у називн. множ.; Г. Голоскевич теж каже в родов. одн. шелест. жіноч. видм. на шипучу Й одну шелестівку писати -і, не -и сповіді, ноchi і т. д. (стор. 196).

Та бо й, розглядаючи близче самі „Найголовніші правила”, мимоволі заражусьши грішною думкою, що й Академія не вільна від того гріха — величезного впливу законів московської мови¹⁰). Я не думаю спинятися подрібно на всіх ознаках цього впливу. Не згадуватиму справи з апострофом, уважаючи вживання його переходовим, до того часу, як у нас письменні люди не матимуть у вусі московської вимови губних шелестівок перед йотованими голосівками (п'ять і п'ять, себто: п'ять і п'ять). Так само не торкатимусь — уживання апострофа у спиросткованих словах (І, 4) перед йотованими (напр., *надіхати*, *з'явитися* й т. д.), тоді, як перед твердими голосівками (зокрема й т. д.) апострофа не треба ставити, дарма що в вимові ми тут так само приrostок oddілюємо, як і там¹¹). Помину транскрипцію нім. *й* і франц. *и* на московський спосіб буквою *ю*, хоч така транскрипція противиться основним законам про природу наших шелестівок, головно, губних¹²). Залишу на боці переписування нім. *еї* нашим *ей*, як це роблять москалі¹³). Я спинюсь тільки на тому, як вирішують „Найголовні-

¹⁰) Ще більше доходиш до такої думки після прочитання „Знідомлення Академії за 1921 р.”, де, крім передмови, написаної дуже гарною народною мовою, аж рябіє від московських фраз, москонських слів і т. д.

¹¹) Це явний уплив московщини, де є такий самий закон, та деякі письменники ставлять апостроф і перед твердою голосівкою.

¹²) Московські написання Мюнхен, Гуюго, Жюст — одновідають приблизно цим назвам у німецькій чи французькій мові. В нашій мові не знайомий із московською вимовою тих шелестівок перед *ю* (вони можуть вимовитися там *м'яко*) українець не зможе вимовити: Мънхен, Гъуго, Жъуст, а все вимовити Майнхен, Гайго, Жайст, а така вимова зовсім не відповідає ні німецькій, ні французькій вимові цих слів. Ще гірше виходить зі словами, де шелестівки *м'якшаться* перед *ю*. Німецьке *Lüge* чується зовсім як *Luge* (так вимовляють українці, за москалями, назву драми Винниченка в німецькому перекладі) — а це ж не тільки що неправдива вимова, алеж до того і граматична помилка в німецькій мові. Після “*и*”, “*с*”, “*з*”, і в москалів, що не вміють вимовити перед *ю* зубних твердими — така вимова нім. *й* просто смішна Смішною вона виходить і в нас Найближчий звук до нім. *й* і франц *и* — є наше *I*. А проте українці так ізжилися з тю московською сугтою в таких випадках, що вперто пишуть і вимовляють — *ю* (хоч, правда, на нім. *Hülse* кажуть “*гільза*”, — алеж бо москалі в цьому слові передають нім. *ü* — звуком *i*” (гильза → гільза), як і пишуть “*Ибервегъ*” (*Übergweg*, не “*Юбервег!*”). “Я готова буду заплакати, якщо Ви мені Жюст переміните на Жіст”, — пише до мене одна письменниця, подаючи до редакції переклад “Дантона” Р. Ролляна. Шо ж ви Його зробите? А вже до потворності виходить чи п. Йогансен, чи п. О. Нитка, редактор “Космоса”, переписуючи прізвище німецького письменника *Mühsam-a* (*Мізам*) — *Мюгзам* (див. Ерих Мюгзам “Юда”, робітнича драма на п'ять дій, переклад М. Йогансена, за редакцією О. Нитки. “Космос”, 1922)!

¹³) Власне, окремого закона про це в “Найголовніших правилах” немає, алеж воно так виходить із написання німецького прізвища *Gutteйль* (*Gutheil*), замість — *Гуттейль*. Виходить, що нам треба німецькі прізвища, де є *нім. еї* (= *аї*) — “*московщі*”, казати Гейне, Ейзенштейн (*АйзенштайН*) і т. д. Цікаво, що таке *ей* стрічається в нас у новолатинському слові *neutralis*, *neutralitas* (із *ne+**uter*, *neuter* — ні один із двох), яке москалі перебрали від німців із їхньою німецькою

ші правила" справу з передаванням чужоземного *g* (*г*) в нашій мові. Закон, що його подають „Правила”, половинистий і посить на собі московські сліди. Цей звук Академія каже передавати в чужоземних словах нашим *г* (ІІ, 2), отже писати: *гігісна* (*гігісна*), *гегемонія* (*гегемонія*) — не відрізняючи *г* (*h*) від *г* (*g*). Каже, міркую, тільки того, що в московській мові в таких словах ув обидвох випадках є тільки один знак, і москалі, і там, і тут, вимовляють: *гігісна*, *гегемонія*, вимовляють так, бо не мають у своїй мові *г* (в хемії їм доводиться називати цей звук з-французька: *аш* — а за москалями й наші люди кожне латинське *H*, отже звук *г*, який є в нашій мові, називають: *аш!*¹⁴). Тим то в них Гегель є — Гегель, Гайне — Гайнє, грецькі слова: *hymnos*, *héros* — гімн, герой¹⁵) і т. д. Алеж, коли в нас є один і другий звук, то чому нам не робити тут різниці?¹⁶) Чому не підійти ближче до оригіналу? Чому вво-

---

вимовою (блізькою до — нейтраль), приладнали до кожного ним *ой*, яке в них вимовляється *ей*, і утворили слово нейтральний. Українці... за москалями теж кажуть — нейтральний, замість — невтральний, як воно й вимовляється по латині (*neuter* — невтер).

¹⁴) Москалі, а зі слов'ян іще серби та болгари, радять собі ще Й так, що чуже *h* переписують деколи *Я* буквою *X*, пишуть, напр., Сахара (*Sahara*), Хейнан (*Heinan*), Хоанге (*Goanho*), Хорти (*Horty*) Й т. д. І що ж? Такі самі написання ви стрінете загально і в нас. Усі чомусь африканську пустиню звату Сахарою, хоч вона зеться Сагара, мадяра Горті зве "Червоний Шлях" — Хорті (ІІ, 144), німецька *Hochstrasse* зеться у "Чмелику", в відомій повісті для юнацтва В. Колеве-Старого — Хохштрасе Й т. д.

¹⁵) Таку вимову Й такі написання ви подибле часто і в нас (пишуть це, думаючи, що це чисто московські слова, отже, треба іх і передати чисто московською вимовою!), пор. "Гіми" і Єфремова op cit 154, та ще зустрінете: герб (герб), гендель (гандель із нім. *Handel*), Гільда, Фаренгейт, Тангейзер (приклади зі згаданої вище книжки для юнацтва)..

¹⁶) Дехто в нас покликується на традицію, що, мовляв, колись у київській Академії так переписували чужі слова, але це — неініро "Г" на місці чужого *г* необходимо — так, як і тепер треба, — тільки в словах, взятих із церковних книг, таких, що в них уже зданна вимовлялося *h*; для нових слів уживали значка *kg* (як іще Куліш уживав) або *g* (досить переглянути друковані твори Галятовського чи словар Памви Беринди). Коли ж кажуть, що так ми навчилися вимовляти через школу (бож один був знак, який ми по-своєму читали, читали здавна як *h*) — так це знов оце, власне, московське сіто, про яке ми Й говоримо. Коли ж кажуть, що українці важко вимовити *г*, то воно правда, алеж куди важче вимовити українцеві з-над Дніпра *Ф* — а отже Академія не дозволяє нам замінювати цього, чужого для нас, звука українським *п*, чи *хв*, чи *в*, чи *ик*, а каже виразно писати *форма*, *Франція* (*Гулак писав же ще — химерні Пранці!*), *філософ* (а Котляревський звав його — *хвилосопом!*) і т. д. Як вульгарно чується слово *хвакт*, *хвіциер* і т. д.. то таксамо вульгарно звичить і *гімназія*, *гігант* і т. д. Що українцеві важче вимовити *г*, ніж *г*, то це пранда, алеж все ж таки він постійно скрізь вимовляє: *grunt*, *гріндджоли*, *гегати* Й т. д. (проф. Синявський визічує у своєму "Пораднику української мови" 19 слін, стор. 32, які треба б нам заучувати напам'ять, щоб у них писати *г*, хоч усі ми так і вимовляємо їх із *г*), значить, такий звук у нас є, а як є, то Й нам треба передавати чужі слова там, де той звук чується. Воюю Й чехам теж нелегко вимовляти *г*, Й вони мають так, як і ми, в своїх корінних словах *h* там, де інші слов'янські народи мають *g* (до цієї

дити плутанину в чужі слова, в такі, де є один і другий звук? Академія бачить це й каже „у чужих прізвищах¹¹) точно одрізнати *g* од *h*“ (ІІ, 2). Але це також од плутанини нас не увільняє, ще більше — плутанину згущує. Річ у тому, що ці дві справи не раз дуже важко відокремити одну від одної, бож багато чужих слів (головно назв) поутворювалося від прізвищ, і, навпаки, багато власних імен повстало із звичайних собі слів. Так, напр., за правилами Академії, треба б писати: *Агрікола*, але — *агрикультура*, *Порфирогенет*, *Антигона*, але — *генеза*, *Гальвані*, але — *галіванізація*, *Агатон*, але — *агатологія*, *Гігант*, але — *гігант*, *Малага* (місто), але — *малага* (вино) й т. д. Усунути цю плутанину може тільки такий правописний закон, який казав би скрізь там у нас писати *g*, де чується в чужій мові *h*, писати *г* там, де чути *g* (вийнятки, розуміється, в тих словах, що давно до нас прийшли з церковними книжками), *х* там, де чути *ch*. Це ж можна буде в нас тільки тоді перевести, як ми покинемо вже раз заглядати в Європу крізь московські окуляри¹²).

**

Вплив законів московської граматики видно в наших авторів і на відміні чужих слів. Я маю тут на думці власні йменники на -о. Закінчення -о в іменників для московської мови — неорганічне,

---

гromadi, krіm nas i chehіv, належать іще білоруси), a отже в чужих словах не заводять вони такої плутанини, як ми оце заводимо, — заводимо тільки тому, що перед нашими очима все стоїть — москалі з одним значком на *h* і *g*. Ми тут так ізникли до московщини, що, переписуючи свої прізвища латинкою, пишемо змосковська *g* замість *h*, бо москалі пишуть так наші прізвища зі своїм *g* Galagan (Halahan), Lugowenko (Luhowenko), Gorbanj (Horban'), Gartmaschow (Hartmaschiw), Gorbenko (Horbenko), Granowsky (Hgranows'kyj), Ugrinskij (Uhrun's'kyj), Galin (Halyn), Grinko (Hryntko — у книжці Астремана), а то Й — "Ukrainiska Gromada", Galič (Hromada, Halič v чеському розумінні Галичина) і т. д. Ці всі прізвища Й назви виписано з газет, книжок або документів...

¹¹) Слово "прізвище" сказане тут, я думаю, в ширшому розумінні, замість "імена власні", бож, як видно з написань Вюртенберг (І, 4), Гарона (ІІ, 5), треба *г* задержувати в усіх назвах (власних іменах), де в чужій мові чується *g* і *h*: слова Пітагор (ІІ, 4) я вижахаю за коректурну помилку.

¹²) На цьому ми Й кінчимо свої уваги про правопис чужих слів на московський штиб. Варто було б іще докладніше поговорити про *л* у чужих словах. Академія каже писати твердо, з вийнятком деяких наших уже тепер (колись чужих) слів, що саме промовлюють за те, щоб зазначувати м'якість *л* у чужих словах (ІІ, 3). Є деякий резон писати тверді голосівки після *л* у чужих словах (існування в деяких околицях України середнього "л" [λ], брак окремого значка на м'яке *o*) — але ж більше аргументів промовляє за те, щоб *л* чікшити (мягке *л* укр. близьче до середнього західноєвропейського, ніж тверде). Звичайно, що в нас дуже багато Й чути не хоче про м'яке *л*, та на це знов таки впливув — московський правопис, де перед деякими (не всіма, а як у нас приписує Академія) голосівками пишеться в чужих словах тверде *л* (перед *е* вимовляється м'яке *л*, а так само, як *л* стоїть у визвуці *[im Auslaut]* складу). В нас інтелігенція так і говорить (під московським впливом) телефон, телеграф (а то Й телефон, а в народі почуете Й тільхон...).

так само, як закінчення -е або -і (Heine, Garibaldi), тим то москалі лишають їх невідмінними; не відміняють вони й українських прізвищ на -о, бо це закінчення для іхнього вуха чуже. Воно річ зрозуміла для московської мови, але зовсім таки незрозуміла для української, що знає йменники на -о, має власні ймення на -о й одмінє їх (тато, Дніпро, Винниченко). Та, йдучи наосліп за законами московської граматики, українські автори дуже часто не тільки не відміняють чужих іменників на -о (пор. управи Мілану та Лівorno, повернувся з Чікаго, книга Отто — Червоний Шлях II, роман Ахо — Ефр. 78), але часто й українських (пор. Червоний Шлях ч. I за редакцію Г. Ф. Гринько, посмертна виставка картин Олександра Мурашко Ч.Ш. ч. II, стор. 267 й т. д.). А тимчасом, коли ми відміняємо всі чужі власні ймена відповідно до їх закінчень, що є в нашій мові, як відміняємо — Цезар (як — лобур), Бретань (як — ткань), Марсей (як — край) і т. д., то так треба й одмінити: Брентано (Брентана, Брентанові, Брентаном... як: Данило), Рікардо (Рікарда, Рікардові...), Чікаго (Чікага...), Мехіко (не — Мексика, як у нас пишуть під московським впливом) і т. д.¹⁹).

Так само московському впливові треба приписати, що в нас не відміняють деяких імен власних (прізвищ) на а, я, напр., Золя, Верга. Я, власне, не розумію, чому відміняють у нас прізвище Петрагка, а не відміняють тих других²⁰) (напр., у С. Єфремова „М. Коцюбинський” читаємо: виключивши Золя, Верга, стор. 71, заражовус Ібсена, Золя, Толстого²¹). Що за привілей для чужих іменників на шелестівку, що вони відміняються, а йменники на а, я лишаються невідмінними? Немас в нас імен на а, я, немас таких прізвищ (Кордуба, Чорнодоля)?

Чим тут затирається пень, коли ми скажемо роман Золі, чи новелі Верги? І нічим іншим тут собі пояснити того явища не можна, як тільки тим, що в московській мові такі прізвища лишаються невідмінними! І далі — чому б нам не відмінити чужих прізвищ

¹⁹) Шодо чужих іменників на -е, -і, то їх, я думаю, краще не відмінити (галичани, під польським впливом — чехи теж мають такий закон — переводять такі йменники до прикметникової відміні й пишуть Гайного, Гетому, Манцинього...), хоч Шевченко й пише в „Іржанці”: старого Данта (знах відм.) — котись у Москвщині казали й писали. Дант, і звідсіля появилася і в Шевченка така форма Іменники на -і, зближаються до імен із церковнослов'янським наростком -ів, і, може, з часом витвориться свій закон, щоб їх так і одмінити, як іменники на -ів (Мартін, Мартіній, Мартінієві...); та покищо краще їх не відмінити.

²⁰) Я думаю, що колись, як у нас загине чуття, що прізвище Толстой — прикметник (а тепер це чуття в нас ще є, бо ж ми вчилися у московській школі), дарма що це іменник чужий, із чужим для нас прикметниковим закінченням, то ми, може, теж його інакше відмінитимемо, може, так, як всі йменники на -і, як це роблять поляки вже тепер. Тоді, колись, і тому не буде нічого смішного, дарма що тепер нам видається смішним, як дехто з галичан, не знаючи московської мови, скаже я читав Толстоя...

на двозвук (au, eu — у нас писати треба: *ав, ев*), таких, як Ляндав (Landau), Нордав (Nordau)?²¹⁾

Сюди ж треба віднести знеохоту українських авторів, що, за московським впливом ідучи, лишають невідмінними чужі йменники (в нас вони середнього роду), такі, як: *пальто, авто, бюро, кіно, барокко, рококо, темпо, фортеп'яно* й т. д., вважаючи їх відміну вульгарною (відміняють, мовляв, тільки куховарки!). Не знаю. Як одмінити йменники: *тема, фортеп'ян* (московська чи польська перерібка оригінальних слів) — то це не вульгарно, коли ж одмінити їх у тій формі, в якій вони дійшли до нас із оригіналу — то це вже вульгарність! І що воно таке в мові вульгарність, а що не-вульгарність? Тут рішас одне — чи відміна таких слів для нашої мови органічна чи ні, чи затирається відміною пень чужого слова так, що воно перестає бути для нас зрозуміле чи ні — або... чи відміняють це слово москалі чи ні?²²⁾

Те саме відчувається в формах перетвору деяких чужих слів. На російську мову вплинула тут французька мова, що давні грецькі й латинські закінчення (напр., на -is...) поперетворювали на німе *e* (напр., classe...). Таким чином повстали російські форми таких слів, як, напр., *класс, прогноз, диагноз, синтез, анализ, метод, анекдот* і т. д. Побіч того, московська мова полішила багато таких слів у їх первісному (грецькому) вигляді: *базис, тезис, оазис, кризис, синтаксис, генезис, елліпсис* і т. д. — і одні і другі йменники, тому що кінчаться в такій формі твердою шелестівкою, — с там чоловічого роду, дарма що в латинській і грецькій мові вони жіночого роду. Українська мова здавна, під безпосереднім впливом Заходу, приймала ці слова в жіночому роді, замінюючи грецькі й латинські закінчення (-is, -ys...) — українським закінченням жіночих іменників — *-а*. Таким робом повстали наші форми цих чужих іменників: *кляса, прогноза, діагноза, синтеза, аналіза, метода, анекдота...* *база, теза, оаза, криза, синтакса, генеза, еліпса* й т. д. І аналогічно до таких іменників усі інші — в німецькій (жіночий рід), а не французькій (чоловічий рід через посередництво московської мови) одежі: *адреса, візита, комода,*

²¹⁾ Так цілком вірно каже перетягти чужий двозвук *ав* Академія Нauk (II, 14). Тільки ж я б уже не заводив у перед голосінками (*Ауе, Шопенгауер*), а послідовно далі йшов би за законами нашої мови Й писав би *Ав'е, Шопенгау'єр...* головно тоді, як приймається апостроф. А проте в "Червоному Шляху" пишуть смерть Нордау (II, 216), хоч і Ландав, але є Ландав'а (II, 453)...

²²⁾ Народ скрізь одміняє, напр., слово *пальто*. Відміняють такі йменники і країці письменники Нечуй-Левицький (відміняє навіть слово *шосе*, див. Його оповідання "В Карпатах"), Коцюбинський (пор. Листи до Гнатюка, стор. 131, у своїм бюру), Винниченко (пальто). Тобілевич (див. "Світа" Ларина вертає з *пальтом*), не кажу вже про галицьких.

парада, флота, шоколяда..., а за ними такі, як: бензина, вазеліна, куверта, нафталіна, никотина²¹)...

А тепер доволі кинути на якийнебудь рукопис — чи багато ви найдете прикладів на те, щоб автори зберігали закон переробу таких чужих слів не на московський лад?

Те ж саме відноситься до латинських іменників на -um, які в нас чогось, під московським упливом, уживають у чоловічому, а не — в середньому роді, в роді їх оригіналу, як це бувас в усіх інших мовах, де ніхто не відчував потреби їх „очоловічувати”. На мою думку, і в нас треба б лишати рід оригіналу, треба казати: *доєге меморандум, кожне індивідуум, потрібне мінімум чи максимум, римське форум, погане флатум, розумне критеріом, доєге кольокейюм, високе подіюм* — а не, за московським зразком, робити їх іменниками чоловічого роду²²).

В цю ж саму категорію треба укласти такі чисто на московський спосіб поперетворювані (знов таки на французький лад), хоч і жіночі йменники: *роль, ноль, паралель, і чоловічий іменник: контроль*, які в нас повинні теж мати закінчення м'яких іменників жіночого роду (з тої ж самої причини, що й попередні йменники), отже: *роля, нуля, паралеля, контроля*²³).

**

Неорганічними для нашої мови, чисто московськими творами є сполука головних числівників: *два, три, чотири* з іншим ім'ям (іменником, прикметником) у формі родовика, як ось: *двохтижневик, трьохсятитель, чотирьохгутник*²⁴). В нашій мові обов'язус

²¹) Див мою Граматику, стор. 223.

²²) Щодо відмінні тих іменників, то в множині можна теж на зразок інших слов'янських мов лишати старе латинське закінчення -a (пор. Франко: "То небезпечні індивіда" — Перехресні стежки): індивідуа, індивідуів, індивідуам... усе ж це зручніше Й легше, ніж змосковська: індивідууми, індивідуумів, індивідуумам. Та поволеньки приймаються і скорочені форми тих іменників, пор. Індивід і т. д.

²³) І йменник *парасоль*, що дістася до нас через польську мову, повинен сюди належати. В тих околицях, де живе в народі (не в інтелігенні) це слово, воно Й має форму *парасоля*, не — *парасоль*. До жіночої м'якої відмінні ці слова більш підходять у нас іще Й тому, що в нас одданина, і в рідних наших словах, добачається нахилю до переходу зшелестінкової відмінні до м'якої, пор. *миша* (колись і ще Й досі на заході України — *миш*), *воща* (так само), *церква* (колись — *церков*, і ще Й досі декуди так кажуть), *морква*, *мисля* (мисль — дуже книжне Й архаїчне; напр., Нечв'ї-Левицький постійно вживає цього слова в формі на -я, а не на -ь, пор. "Хмары" — і так само в народних піснях, пор. Словник Грінченка, II, 428). Цікава з цього боку форма *боля*, утворена з московського жіночого ймення "боля" (наш іменник "біль" чол. роду) в Мирного, пор.: "Якась боля Й утома на його очах" (Лихі люди) (Гуцули кажуть "бала" на тижку, обложну недугу).

²⁴) Такі формациі трапляються з народних письменників, напр., у Ганні Барвінок, бувають вони Й на Лівобережжі, але ж це, нічого Й казати, московські твори, так, як двуажон (у Мирного), двуличний (в Шевченка), при чому в останньому випадку можливий і польський вплив.

тут загальний закон про зложені слова, і то при двох чотирьох сполучній звук -о (двоозначний, двомісична дитина, отже — двотижневик, чотирокутник), при троє — ніякого сполучного звука немає, як у всіх зложених словах, де перша частина зложення кінчається на -и, пор. межигір'я, межиусобиця (отже: тризуб, трискладовий, трикутник...²⁷).

**

Нас завело б задалеко, коли б ми докладно хотіли розібрати всі москалізми в відміні, коли б хотіли спинятися, напр., на вживанні давального одн. чол. роду на -у²⁸; на униканні, за московською граматикою, форм клічного відмінка; на московських формах орудника в відміні числівників головних на -ю (пор. *двацятю тисячами* [„Хліборобська Україна” VII/VIII, стор. 224], *п'ятю п'ять, десятою три і т. д.*), то знов на звичці, на московський лад, одміннати обидві частини зложеного числівника, замість останньої (*семидесяти*, замість *сімдесятъохъ*), а то й не відміннати; на московському зразку ступенювання прикметників (здобуття більш сильних [= сильніших] позицій, ужито самих рішучих [= якнайрішучіших] заходів, селянство стає самою численністю й самою сильною підпорою...); на вживанні родового відм. при другому ступені прикметників; на вживанні один замість сам і т. д. — Від таких варваризмів аж кишиш у статтях українських авторів, алеж займатись ними тут — виходило б поза рамці статті, та, зрештою, про все це можна прочитати на відповідних місцях у кожній українській граматиці, от хоч би в популярному підручнику Модеста Левицького, що вийшов оце недавно заходом Українського видавництва в Катеринославі²⁹), не кажучи вже про більші граматики.

Та зате, на закінчення цього розділу, я хотів би ще посвятити кілька слів деяким діслівним формам, бо тут теж у нас аж рябіс від „москвафільства”. Я хотів би звернути увагу на цілком неприродне для нашої мови скорочування відносних речень формами дісприкметників діяльного стану й доторкнутись уживання стражданального стану (страдального залога), головно в неособовій його формі.

²⁷) Див. проф. Синявський “Порадник української мови”, стор. 17-18.

²⁸) З другого боку, треба зазначити, що в нас занадто часто застунають у чоловічому роді форму місцевика формою давальногоника на -ові (в такому випадкові, напр.); таке застуство в народній мові має, здебільшого, фонетичне значення й односеється більше до прикметника (займенника, числівника), ніж до йменника. Та й так це буває здебільшого з іменами осіб, деколи звірят. а щодо імен речей — то вже зовсім рідко.

²⁹) Модест Левицький “Українська граматика”, видання третє, стор. 64, 83, і т. д.

Виписувати тут давно відомі істини, що в українській мові загинули форми дісприкметників діяльного стану (-чий, -ча, -че — -ший, -ша, -ше) і що останки їх ми відчуваємо як прикметники (сліпучий, робучий, близький, померший) — тут не місце. Так само завело б задалеко, коли б хотіти вказувати на те, яких способів уживася наша мова, щоб заступити ті форми, коли виринає потреба висловити речення коротше³⁰). Тут я тільки коротко заважу, що ніяким чином не можна сказати (чи написати), напр., так: будемо підтримувати усіма *малочимися* в наших руках засобами (Хліб. Укр. VII/VIII, стор. 230), або — техніка з *розмовляючими фільмами*, або — силою невзгодин, *ділаючих* передовсім зовні, або — виходу з становища, *вимагаючого* реальної здатності до влади й т. д., а можна сказати тільки так: засобами, що є в наших руках (про „мається” див. далі); фільмами, сполученими з розмовами, або фільмами, що розмовляють; незгоди, що виявляють силу зокола або просто незгодин ізокола; становища, що вимагає...

Скорочувати відносні речення дісприкметниками, дарма що це не раз дуже вигідно — не треба й не можна. Для скорочування висловів треба вживати прикметників із наростками, що підходять своїм значенням до колишніх дісприкметників³¹).

Так само загинула в нас форма дісприкметника теперішнього часу стражданального стану на -мий (лишились останки у значенні прикметниковому), й у нас ніяк не можна сказати, напр., частина історії, *називасмо* руїна, а — історії, що її звемо, званої...³²).

Щодо стражданального стану (*passivum*, страдальний залогъ), то його наша мова взагалі не любить і, де можна, заступає його діяльним. Тим то неорганічними виходять для українського вуха такі речення: сільськими господарями лишки продавались місту (сільські господарі продавали...), союзом звернута була увага (союз звернув увагу...) й т. д. Коли ж треба що висловити форму стражданального стану, то наша мова любить тоді ставити при-

³⁰) Див. про це в моїй Граматиці, стор. 256. О Синявський — Порадник, стор. 93. Сюди належить препоганий москатізм (узятий із німецької фразеології): "слідуочний" при вичислюванні: "зробив із слідуочих причин, на це склалося слідуоче, він сказав слідуоче, коли взято на увагу слідуоче" й т. д., замість "із ось яких причин, з таких причин, склалося ось що, таке, сказав ось що" й т. д.

³¹) Още такі наростики -альний (порівняльний,ogrівальний...), -ливий (заєтупає діеприкм. мин. часу, напр., вирослий, запустій, спітній, умерлій, утонулій... отже "Потонулій дзвін" маєтим зватися в перекладі драматичний твір Гантмана, а не "Затоплений дзвін"), -ливий, -чий, -ичий..., див. О Синявський "Порадник", стор. 93. §73, в моїй Граматиці §184, 185, 187

³²) Такі форми заступає наша мова прикметником із наростком -ний (непримірний, непрохідний, недосяжний і т. д.), або діеприкметником стражданальним сприросткованих недоконаних дієслів (вироблюваний, записуваний, переорионаний...), див. про це останнє О. Синявський "Порадник", стор. 74, §67, "Український", стор. 47.

судок у неособовій формі; через те чимось чужим (а власне — московським) одгонить од таких висловів: в дальшому (въ дальнѣйшемъ) був вироблений програм (вироблено програму); збори, яким дана була назва (дано назву); було найняте помешкання й була відкрита торговля (найнято мешкання й одкрито торговлю); були засновані фахові організації (позасновувано організації) й т. д.

Тільки ж ізнову треба пам'ятати, що форми: *вироблено*, *дано*, *найнято*... самі про себе вже містять у собі значення минулого часу, тим то не треба додавати до них (перекладаючи в думці московські фрази: *была дана*, *была открыта*, *основана*...) помічного слівця „було”. Розберімо, напр., усім відому народну пісню:

*Ой, у полі жито
Копитами збито;
В чистім полі край дороги
Козаченька вбито.
Ой, убито, вбито,
Затягнено в жито,
Червоною китайкою
Личенко прикрито* й т. д.

Скрізь тут вислови: *збито*¹¹⁾, *убито*, *затягнено*, *прикрито*, сповняючи ролю присудка, вказують на минуле (хтось жито збив копитами, хтось убив козака, затягнув у жито, *прикриє очі* китайкою — або особово, у страждальному стані, хоч неорганічно, змосковська, було б: жито було збите копитами, був убитий козак, затягнений у жито і прикритий... Галицький інтелігент — не народ, народ так не скаже — спольська знову сказав би: поле зістало збиті копитами, козак зістав убитий, затягнений у жито...), і давати до них слівця було не треба й не слід. Тільки в такій формі знає ці неособові вислови наш народ, тільки так уживають їх народні письменники (пор. у Шевченка: *моя Україно, за що тебе сплюндровано [„Розрита могила”]*; там то його *скалічено* [не — було скалічено] та на Україну *поворнено* [не — було повернено] з одставкою; бачиш, праву ногу, чи то ліву *підстрелено* [„Моска-

¹¹⁾ Такі вислови не мають нічого спільного з московською формою на -о в таких нападках, бо в московській мові є це скорочена (себто, іменна) форма серед. роду дієприкметника у присудку, при якій треба додуматися *есть* (наше "е"). Тут, власне, й виходить плутанина з того, що наші автори переплатують московську форму скороченого дієприкметника на -о (де пропущена сполучка — *есть* (e), і форма відчувається як теперішній час, так, як би в нас сказали поле копитами збите (e), козак убитий (e)) з нашою неособовою формою дієприкметника на -но, -то, й виходить їх ісխоплює цю форму (за московською мовою) як теперішній час, тим то їм здається, що треба додати *було* (як це раціонально мусить бути в московській мові), щоб одчувати такий вислів за подію, що склалася в минулому.

лева криниця"] ; або в Куліша : ніхто не подумав, що цього козака бито [не — було бито] недавно киями [„Чорна Рада”] ; в М. Вовчка ; не смутиував би тепер і не стидно було б, що тебе попобито [„Два сини”]¹⁴)... й тільки так мусимо писати й ми (без „було”). Отож такі вислови, як: *п'есу було написано, було внесено поправку, Москву вже було вибито з Києва, було викинуто прапора, низкою діяграм було ілюстровано* (Червоний Шлях, II, 259), головою було обрано хлопця, його було викинуто з братства, в стіні було пророблено дірку, про це все давно було урядом вирішено й т. д. й т. д. — все це неукраїнські, штучно утворені вислови, з якими треба боротися (слівце було це для значення давноминулого часу, не — минулого).

Неособову форму дісприкметника минулого часу народ і відчував у значенні минулості (не — теперішності) так, що за цілком неорганічні треба вважати творення з них, напр., будучого часу з додатком слівця буде, ѹ цілком ненародні, неукраїнські будуть такі вислови: у світовому господарстві буде переможено наслідки війни (*переможеться, діяльн. — переможемо*, вже краще: будуть переможені, хоч і це негарно); щасливі, бо їх помилувано буде (*їх помилують, будуть помилувані* — переклад літургії)...

Цікаво ще й те, що в українській мові при неособових висловах залишається завсіди знахідний одмінок (*accusativus*¹⁵) — тим то, виходячи зо сказаного вище, українська мова волить уживати неособову форму в таких випадках: *одчувається потребу, твориться форми* й т. д., аніж особову: *відчувається потреба, творяться форми* й т. д.

І ще одне. Неособові форми дісприкметника в таких реченнях так і мусять логічно залишатися неособовими, себто ставити при них орудний одмінок (особову форму), як це за московською граматикою роблять наши нові автори, не можна; ні народна складня, ні давніші народні письменники (класики) не знають цього варваризму; ніде, ні у творах усної словесності, ні в писаннях старших наших авторів ви не найдете таких висловів, як: мною складено проспект, владою його було призначено на комісара, з'їздом соціал-демократичної партії визнано було потребу, овочі було обірвано господарями, головні правила установлено Академією Наук і т. д. Тут скрізь, у неособових (безпідметових) реченнях поставлено особу (щось наче підмет — логічний підмет), і тим то речення й перестають бути неособовими, дарма що форма дієслів у них далі залишається неособовою. Коли треба поставити особу, що діє, діяльн-

¹⁴) Інші приклади див. у моїй Граматиці, стор. 282, 283.

¹⁵) В реченні “поле копитами збито” слово *поле* в нас одчувається як знахідний одмінок (*accusativus, винительный* надежъ). Москалі відчувають його як *називний* (*nominativus, именительный*).

ника, то речення слід будувати в формі діяльного стану³⁶) (я склав проспект, влада призначила, з'їзд визнав, господарі обірвали...), або й у страждальному, але не в неособовій формі: мною був складений проект, владою був призначений і т. д. — хоч, треба признати, що це поганий спосіб вислову, дарма що витворений у дусі української граматики³⁷).

Та при цій нагоді треба зазначити, що наші письменники дуже часто йдуть задалеко з уживанням неособової форми дієприкметника, змішуючи страждальний стан дієслова з атрибутивною функцією дієприкметника страждального стану в присудку. Тут це робиться, начебто на те, щоб обминути москалізм. Річ у тому, що в московській мові в таких випадках не відчувається такої виразної різниці, як у нас, або, напр., у німецькій мові, де ще на неї вказують форми помічних дієслів, а власне: *wird*, *wurde* з дієприкметником стражд. (минул.) вказує на страждальний стан, а *ist*, *war* із тим самим дієприкметником с сполучники (*copula*) зложенного присудка. Отак, напр., речення: "In England und Frankreich waren grosse Feudalterritorien geteilt" (моск.: в Англии и Франции крупные феодальные территории были разделены) наш перекладчик, переплутуючи обидва способи вислову, перекладає: *в Англії і Франції великі території було поділено*, замість — *були поділені* (ту ж дії не висловлюється!); або: "ware das Kapital unter alle Mitglieder verteilt, so hatte kein Mensch ein Interesse zu akkumulieren" — *коли б капітал було розділено*") (неможливо так, бо хто тут ділить? — тут про чинність ділення не говориться, а про наслідок

³⁶) Проф. О. Синявський (див. Порадник, стор. 111), признаючи, що "такий орудний одмінок в українській народній мові зонсім не знаний, що він є чужомовний елемент", мириться з існуванням його в мові, вважаючи, що він збагачує мову новим способом вислову. Та я міркую, що це тільки зовсім зайвий варваризм, який як, зрештою, всі варваризми, щоправда, збагачують мову, але й здоро́во її засмічують.

³⁷) Іще один зразок такого неорганічного неособового вистову. "з боку робітника може бути про відмовлення од контракту заявлено в кожний час", замість — робітник зо свого боку може заявити і т. д. Так само речення "виконання обов'язку не може бути поставлено в залежність од заключення договорів" — це чисто московська конструкція. З духом української мови можна сказати або виконання не може бути поставлене або виконання не можна поставити...

³⁸) Редагуючи до друку різні переклади з німецької мови на українську, я замітів, що багато наших перекладчиків не перекладає цих творів із оригіналу, а з московського перекладу (це теж своєрідне москонофільство, зрештою. Я не нове, бо практиковане здавна в економічній літературі Й напів — белетристичні). Це пізнати по тих помилках, що попадаються в московському перекладі, коли московський перекладчик не прочитав добре якогось слова й переплутав його з іншим. Отак міні довелося занважити, що московський перекладчик, прочитавши "kalte Erde" за "kalte Erde", переклав "холодний пол", взявиши "Armee" за "Armee", переклав це слово "армія", хоч ці останні слова не давали ніякого змісту. Український перекладчик, не вагаючись, "жарити" і собі "зимна" долівка (гола земля), армія (вбогі) й т. д. Таких прикладів сила!...

уже) замість — був розділений. Так само інше значення має: *сцена* була відділена від залі завісою (war geteilt), а інше: *сцену* відділено від залі (хтось oddілив — die Szene wurde geteilt von...); остання *n'еса* була написана (war geschrieben), а інше: *останню n'есу* написано (хтось написав — wurde geschrieben von...); *n'еси Тобілевига* просякнуті (sind durchdrungen) надто міщанським моралізуванням — а інше: *n'еси Тобілевича* просякнуто (хтось просяк — wurden durchdrungen).

Таким чином, такі вислови, як: *верх Фузіями* більшу частину року *вкрито снігом* (Русова. Географія, III, стор. 33), *передрук заборонено*, *права перекладу застережено* (видання берлінського „Космоса“) й т. д. цілком фальшиві, не віддають того, що ми під ними розуміємо, а власне, що „*верх Фузіями вкритий снігом*“, що „*передрук заборонений*“, що „*права перекладу застережені*“ й т. д. Отим то цих двох різних своїм значенням способів висловів змішувати не можна, бож як ми бачимо, вони дають зовсім інакші розуміння. В неособових висловах зосереджено ціле дійство, ціла присудковість, у другому випадку дісприкметники с лише атрибутивною частиною зложеного присудка, де важна річ прикметність, а не — дійство¹⁹⁾.

А виникають у нас отакі великі помилки через те, що в московській мові в таких випадках *war* і *wurde* передають однаково...

**

Іще більше „московофільства“ подибуємо у фразеології. Я спилюся на найважніших зразках, таких, що дуже разять, а проте сильно таки вже позакорінюються.

Це відноситься найбільше до прийменника *по*, прийменника, що як відомо, в московській мові вживався дуже широко, алеж у нашій його значення обмежене до місця (*по дорозі*, *по людях...*), часу (*по школі* й *лях мудрій*), мети (*по водуйти*) і вживався ще в таких фразах, як: *по чому* (купувати), *по-тверезому*, *по-п'яному* і т. д. А тимчасом у рукописах наших письменників і друкованих творах, навіть академіків наших, його вживався цілком, як у московській мові, хоч у нас, у таких випадках, треба вживати то інших прийменників, то своїх фраз, то просто поодиноких від-

¹⁹⁾ Так само не як слід oddають думку такі фрази притулившись до стіни, де було прорізано дірку (була прорізана дірка), в висячому стогу було витягнено соломоч (була витягнена солома), пильний, щоб заїзді добре було сліди загляжено (були позагладжувані сліди, або просто пильний заїзд добре позагладжувати сліди), нехай кожну з цих вартостей буде висловлено в подвійних скількостях (буде висловлено). Й т. л., бо думка вимагає зложеного присудка, а не дійства в неособовій формі. На цю хибу вказує Й винансює обидва способи вислову і проф. Синявський, „Порадник“, стор 110-111, §76. і О Киріло, „Уваги“, стор 17-18.

мінків. Випишемо дещо для прикладу (у дужках українська фраза):

а) з — по досвіду (з досвіду) знаємо, по технічним причинам (з технічних причин), по причині художності, по ініціативі (з ініціятиви), по браку грошей, по наказу, по милості (з ласки), по волі ворогів, судячи по рецензіях, по тих відомостях можемо судити, славнозвісний по італійських операціях (із італійських операцій), відома по гаагському конгресу (відомий із гаагського конгресу), по анкетним відомостям видно (з анкетних відомостей...), виручка, оборот по продажу (з продажу), хрестоматія по українському письменству (з українського письменства), наукова література по всіх галузях науки (з усіх галузів...), книжка по лісівництву (з лісівництва, з поля лісівництва), питаній, такий мав бал по географії (з географії), товариш по школі (зі школи)...; по праву можемо сказати (з правом...), по праву займає одне з кращих місць...;

б) за — по відомостям (за відомостями), по даним (за даними), пішло по призначенню, збірка по підписанім листам, виконано по рисункам (за рисунками, на основі...), будують церкви по взірцям, виконують по команді (за командою), по Костомарову (Хліб. Укр., VII, 260), відміна йде по взірцям (за взірцями), по давній звичці (за давньою звичкою, з давньої звички), поділ по змісту (за змістом), розподілені по віку (за віком), скількість населення по перепису (за переписом), учителька деталізує пляни по місяцях, по днях (за місяцями, за днями), оглядаючи українську націю по територіях (за територіями)...

с) для — комісія по збору грошей (для збору), комісія по вивченню природних багатств України (комісія для вивчування⁴⁰), місія по справам полонених (для справ полонених), комісія по відкриттю банку, комітет по оснуванню банку, відділ по постачанню сировини (для постачання), семінар по вивченню цивільного права (для...), товариство по розповсюдженю кооперативного знання (товариство для розповсюдження...), товариство по відбудові зруйнованих місцевостей (для відбудови зруйнованих місцевостей)...

д) у (в) — що зробили по видавничій справі (в видавничій справі), фаховець по бухгалтерії (у бухгалтерії), іду по фінансовим справам, монополь по національним питанням, спеціяліст по математиці, тривкий по наслідках (у наслідках), доклад зроблений по секції теоретичної економії, активна праця по боротьбі

⁴⁰) Пор. "Звідомлення Всеукр. Академії Наук за 1921 р.", стор. 34, хоч на стор. 68 є "для вивчування", з другого боку, на стор. 51 читаємо "комісія для вивчування західно-руського І українського права", а на стор. 72 ця сама комісія звуться "по вивчуванню зах.-руського І українського права". Так само на стор. 43, 48, а то знов на стор. 51, 54.

з українською кооперацією (*праця в боротьбі...*), ...по мірі потреби (*в міру потреби*), по мірі того, як... (*в міру того...*)...

е) над, коло — робота по відбудові майна та по підготовці репертуару (*над відбудовою, коло вілбудови*), праця по упорядкуванню життя, праця по організації союзу (*над упорядкуванням, коло організації*), наради по дальшій організації (*над дальшою організацією*), дискусія по національним питанням (*над національними питаннями*), експериментальні досліди по натуральній філософії (*досліди над натуральною філософією*), заходи по організації національних військових частин (*коло організації...*); квітка росте по Смотричу (*над Смотричем, здовж Смотрича*)...

ф) на — конкурс по фізиці (*на фізику*), брошуря по актуальним питанням (*на актуальні питання*), стаття по питанням аграрної політики (*на тему аграрної політики*), по бажанню, по пропозиції, по запрошення (*на запрошення*) управи відбулася нарада, вести справи по засадах, оповіщених..., по моїй думці (*на мою думку*), по його пропозиції (*на його пропозицію*) ухвалено..., по зразку (*на зразок*) цих домагань виносять постанови..., відомості слати по адресі (*відомості слати на адресу*), звертатися по такій адресі, виконуючи по замовленням (*на замовлення*), пили по різним тостам (*на різні гости*), академік по катедрі старого письменства (*на катедрі або катедри*)...

г) від — банк бере проценти по позичках (*від позичок, одновідно до...*);

х) про — питання обмірковувалось по скороченню штатів (*про скорочення...*), доповідач по національному питанню (*про... або доповідач національного питання*, див. під о)...

і) у справі — акція по відкриттю українських шкіл (*у справі відкриття*), рух по будуванню шкільництва, дані по постачанні краму (*в справі, щодо...*)...

ј) на основі — збережена по всім правилам (*на основі всіх правил*), зорганізовани по порозумінні з українським громадянством (*на основі, за порозумінням...*), злиття по певному пляну (*на основі...*), доба праці по певному плянові..., боротися по максимальній програмі (*на основі...*), жити по статуту, вклади по балансу...

к) як до, відповідно до — по тодішньому часу зрист був не абиякий (*як до того часу...*), по нашему напрямку (*відповідно до...*) ми заличувсмо себе...

л) щодо¹¹⁾) — книжка по легкості мови й по змісту (*щодо легкості мови і змістом*, див. далі, під р), виконують найнижчі по

¹¹⁾ Це слівце відповідає Й московському, отже, що його в нас застувають дуже незgrabним і поганим відносно, диви далі, стор. 91. Про неправильне вживання приймен. по пише у своїй дуже цінній книжечці л-ка О. Курило. "Уваги до сучасної літературної мови", на стор. 31 — тільки ж прикладів у неї обмаль

інтелектуальних вимогах суспільні функції, згіст організації по видах (*щодо форм*), праця була велика по затраті (*щодо затрати*) фізичної енергії, але не творча по змісту (*змістом*), не тривка по наслідкам (*в наслідках*), по скількості, по великості займає перше місце, по силі рівняється...

т) *що-* = *кожний* — по середам вечірки (*щосереди*), сходини по суботам (*щосуботи*)...

п) *інші фрази*, напр., витрати по переведенню праці (*зв'язані з переведенням праці*), потреби по перевозці й розвозці краму (*зв'язані з перевозом і розвозом краму*), скінчив школу по віольончелью (*в відлілі віольончеля, або — школу гри на віольончелі*), статті по питанням аграрної політики (*статті на тему...*)...

о) *родовик* (другий відмінок) — інструктор по кооперації (*інструктор кооперації*), референт по справам чужинців (*справ чужинців*), лікар по внутрішніх недугах (*внутрішніх недуг*), учитель по аритметиці, по руському (*аритметики, руської мови*), конспект по загальній статистиці, по морфології рослин, по теорії кооперації... (*конспект загальної статистики, морфології рослин, теорії кооперації...*), програм по демонології, по економічній географії... (*програма демонології, економічної географії...*), виклади по політичній економії (*політичній економії*), курс лекцій по фізиці (*лекції фізики*), доповідач (референт) по національним питанням, зразки по розвитку й обсягу діяльності, товариш по праці (*товариш праці*)...

р) *орудник* (шостий відмінок) — поети по своїй натурі живуть у будучині (*своєю натурою*), обидва по своєму значенню однакові (*своїм значенням, щодо свого значення*), схожий по характеру, інший по вдачі...; говорити по телефону (*телефоном*), посылати лист по пошті (*поштою*), гроші по переводу одержати (*переказом*)...; їхати по залізниці (*залізницею*), ішла по вулиці (*вулицею*), сновигають по вулицях, по слідам других ступати (*йти слідом за другими, слідами*), компоніст простує по цьому шляху (*цим шляхом*), дискусія йшла по двох шляхах...; цей технікум по своєму плану (*своїм пляном*) і системі (*системою*) є підготовчою групою...; по складу людей (*складом людей, щодо складу*) це організація українська...; по цілих днях нічого не робить¹²)...

¹²⁾ Взагалі в нашій мові вживання орудника дуже широко. Там, де московська мова любується у прийменникових зноротах, наша дуже часто вживаває орудника. І тут ми стрічлемо в наших письменників багато москалізмів, напр. кілька заміточок на двох мовах. журнал виходить на українській мові, виховувати пролетаріят на російській мові (заміточок двома мовами, українською мовою, російською мовою), видруковано все з великих літер, це пишеться з малої букви. (видруковано величчими літерами, пишеться малою буквою)..., вияв кооперативної думки в живому слові (живим словом)..., старший на два роки, на голову вищий .. (старший двома роками, головою вищий) і т. д.

Це тільки дуже мала частина з того матеріалу, що в мене під руками, хоч, ізdebільшого, ці приклади повторяються.

**

Сюди належить дуже незручний і поганий переклад московського „*относительно*” (узятого живцем із німецького *betreffend, in betreffs* — як узагалі багато фраз у літературній московській мові) нашим слівцем *відносно*, яке в таких випадках оддає раз наше народнє — щодо, то знов літературне — *супроти*, напр.: приписи відносно помешкань (*щодо помешкань*), відносно цих справ (*щодо цих справ*)...; злочинство відносно немосковських націй (*супроти немосковських націй*), становище відносно поляків до тієї ступені загострилось (*становище супроти поляків так сильно, до тієї міри загострилось і т. д.*), український уряд перебрав зобов'язання російської влади відносно нас (*супроти нас*)...

Забалакавши про „*відносно*”, ми мусимо звернути тут увагу на споріднений із ним москалізм: у цьому *відношенні*, теж узятий із німецької фразеології, із нім. *in dieser Beziehung*, що відповідає нашим фразам: *із цього боку, з цього погляду, щодо того, в тім напрямі*, напр.: *в цьому відношенні нема виключення для чеського робітника* (*з цього боку, щодо того... нема вийнятку [виїмку] для...*); *в цьому відношенні праця не повинна стримуватись*; *у цьому відношенні яскраво стас корисним*; *в фінансовому відношенню стоятиме на власних ногах* (*із фінансового боку...*)... або *й супроти* (*im Verhältnis*), напр., про розмір і висоту власного зиску в відношенні загального обороту (*супроти загального обороту*); ритм є щось родове в відношенню до метра (*супроти метра*), індивідуальне в відношенню до форми; почують себе вищою расою в відношенні до українців (*супроти...*) і т. д.

Такий самий поганий германізм (узятий із класичної латини, бо німецька народна мова знає подвійне заперечення), перебраний московськими письменниками проти духа московської мови, бачимо в таких фразах, де конечно повинні бути два заперечні слівця, а то й більше, напр.: без усякого сумніву (*без ніякого сумніву* — *ohne jeden Zweifel*, без всякого сомненія — та й і це не народне, треба б: *нічого й казати*⁴¹⁾), може зростися без усякої зміни вартостей (*без ніякої зміни вартостей*), лишиться без усяких засобів до життя (*без ніяких, жадних...*); того не відмовиться взяти кожна людина (*жадна*), кожний українець не може не призвати (*ні один, жаден українець...*), кожен не може устояти від спокуси (*ніхто не може...*); в нас нема всього того (*нічого немає*), що є

⁴¹⁾ Мені доводилося бачити таке, що перекладчик чи автор написав був „*без жадного сумніву*”, а редактор виправив на — „*без усякого сумніву*”. Про ці заперечні слова див. О. Куріло „Уваги”, стор. 44.

матеріалізованою духововою вартістю; по всіх школах не відчувається організацій дітей (*ніде по школах...*), все навколо його не обходить (*нічого навколо його не обходить*)...; межа завше недосяжна (*ніколи недосяжна*), не шукай у мені сьогодні й завжди ординарної мови (*сьогодні й ніколи*), громадянство не є українське, та воно все не може захищати українських інтересів (*ніколи не може...*)...

Сюди алежить московське „въ состоянии”, дослівний переклад німецького *imstande*, що в нас передають або дослівно: „не в стані” (ми не в стані задоволити потреб...) або згалицька „не в силі” (не буде в силі боротись), замість народних: *нам не під силу, нам не сила, ми не спроможні, не здатні, не можемо* (по-галицькому — ми не годні).

Те ж саме треба сказати про такий германізм у московській мові, як: „иметь место” (*stattfinden*), який у нас передають дослівно фразою: *мати місце*, напр.: подія мала місце (*відбулася, скoilася*); тут має місце проста репродукція (*відбувається*), коли має місце зміна у продуктивності промисловості (*відбувається зміна, видно зміну, заходить зміна...*); наскільки аналогічні посили будуть мати місце в журналі (*будуть у журналі*)...

Коли вже забалакали про *мати*, то слід ізгадати поганий москалізм: *мається* (имеется) у значенні: *є, буває, маємо...*, напр.: тут мається документальні докази знищення праці (*є, видно*); загальні дані, що маються в сучасний мент (*що їх маємо*); при інституті мається клінічний відділ, в теці компоніста мається незакінчена опера, у творчості музики мається чимала доза публістики (*є, гується, видно*)...

З німецької мови перебрали росіянини фразу *dank* і віддають її дослівним перекладом: „благодаря”, фразу, яка тільки подає наслідок якоїсь роботи або причину. В нас перекладають цю фразу змосковська нашим діспріслівником *дякуючи*, рідко коли прислівником *завдяки* (хоч і його походження теж непевне, од нього й одгонить чимось штучним, дарма що його в народі чути, я сам чув на галицькому Поділлі) — алеж досить було б сказати: через, наслідком чого, напр.: підприємство зробило можливою реалізацію хліборобства, дякуючи здійсненню здобутків... (*через те, що..., наслідком здійснення...*), в Росії дякуючи революції (*через революцію*) люди звільнiliсь...”).

“⁴⁴ Не знаю, звідкіля в нас останніми часами закралася й така “тарабаршина”, як ось згідно постанови, згідно третього закону, згідно спільному бажання — замість: згідно з постановою, законом, спільним бажанням, з умовою (пор. Куліша: згідно з духом нації)..., відповідно здешевіших споживчих вартостей (— московське: соотвественно удешевлению потребительных стоимостей)...; подібно всіх інших економістів (подібно до всіх інших економістів, як інші економісти) Невже це знов невдала спроба, щоб нібито знову відрізнятися від московської мови? Про дякуючи див О. Кирillo “Уваги”, стор. 28.

Такий самий германізм через уплив московської мови закрався в нас у скорочення займенником указовим при порівняннях двох речей, напр.: цей пересічний процент удвос менший супроти такого у приватних підприємствах (*gegenüber jenem in Privatunternehmungen*, в сравнении с таковым в частных предприятиях) і т. д. В нашій мові не можна тут ставити займенника, а треба повторити іменник (*супроти проценту у приватних підприємствах*).

Московський вислів „считаю” в нас усе ще передають дослівно укр.: лічу, рахую, замість народного: *вважаю, маю за що*: він між ними рахувався приятелем (*його мали за приятеля*), мистецтво рахус себе творцем, він рахус своїм обов'язком зазначити (*вважає за свій обов'язок зазнагити*), я рахую, що я маю право (*я міркую, вважаю*) й т. д.

Те ж саме відноситься до московської фрази „в дальнішем”, що її в нас передають дослівно: *в дальнім*, замість далі, напр.: керівництво установою і в дальншому (*її надалі*) гарантус розвиток товариства; в дальншому (*далі*) був вироблений план (*выработено план*)...

Цікаво, як не раз письменники, маючи в українській мові на відповідну думку свої власні слова, обминають їх і творять із того ж самого кореня, (чи пня), що і в московській мові, нові слова, додаючи до них український наросток. Сталося це, напр., із московськими словами: необхідний, необхідно, необхідность, що визначають німецьке: *notwendig, Notwendigkeit*. Хоч у нас є на це своє народне слово: конечний, доконегний, конечно, конче, доконечно, і з нього іменник: конечність, доконечність, українські письменники останніми часами почали вперто вживати кованого слова: *необхідність, необхідний, оминаючи свої народні слова (конечний, конечно)*, мабуть, того, що московське „конечно” зовсім не те значить (напр.: скликання конгресу особливо необхідним являється з огляду..., замість: скликання конгресу доконечно потрібне). Є і в нас слово *необхідний* у звичайному розумінні: та-кий, що його не обійтися (напр., грязюка *необходила*), і тільки в такому значенні можна цього слова вживати. Слова *необхідність, необхідний* утворені в дусі народної мови, алеж розуміння їх іде далі, поза московське „необхідность, необхідный”; вони в нас визначають те, без чого нам ніяк уже не обійтися, й докладно відповідатимуть німецькому *unentbehrlich*; зате ж нім. *notwendig* (моск. *необхідний*) — одповідає нашому: *конечний, доконечний, нім. unbedingt notwendig* — *неодмінно потрібний, неминуче потріб-*

ний, нім. *nötig* — потрібний (моск. надобный¹⁵) (отже ступенювання таке: потрібний, конечний, необхідний).

Московську фразу „в то же время”, — в нас просто перекладають: *в той же час* (боротьба нації за самостійність є в той же час боротьбою за соціалізм; міністер, обертаючись серед кіл еміграції, в той же час вів переписку з чужими; ми протестували... і в той же час уважали за правильне...; формули не заважали б підготовці об’єднання, але в той же час не дуже підкresлювали б прагнення... й т. д.) замість: *рівногасно*, або *саме тоді* (в той же час їхали селом), або *так само* (він підкresлював, що в той же час незрозумілим являється розкол); „один и тот же” передають: *один і той же, один і той самий*: одна й та сама вартість, в одній і тій же скількості, замість *та сама вартість, в такій самій кількості*. Взагалі в українській мові сполучника *же*, ж уживається тільки для зміщення попереднього вислову, поширяти ж його значення, як у московській мові, на самий не треба (той же = *той самий*, така ж — *така сама*, в тім же числі газети = *в тому самому* числі газети). Московський вислів „в то время как” (нім. *wahrend*), що визначає протиставність, так би й слід було в нас передавати якимось протиставним сполучником, а не перекладати дослівно фразою: *в той час, як* (нараду виконкомів треба визнати успішною, в той час як працю комісії — невдалою... замість: *зате ж працю комісії невдаю, але працю..., а працю... і т. д.*).

Подібно почали в нас раз-у-раз московське „на протяжении” передавати словом *протягом* або *на протягу*, де б то в нас часто доволі було би вжити *accus. temporis* посуха, що панувала протягом місяця (*цілий місяць*), на протягу року (*цілий рік*), капітали амортизуються на протязі довшого часу (*ловший час*), живе на протязі століть (*століття*), обов'язаний протягом кожних двох літ (*що два роки*) перевести ревізію,... а то й прийменника за, напр.: *протягом трьох років проходить школу (за три роки)*...

Подібно буває з фразою „в области” (нім. *auf dem Gebiete*), що її в нас так і лишають, не добираючи відповідної української фрази (*в ділянці, на полі*) або хоч би чужої (*у сфері*), й пишуть: кооперація в цій області (*в цій ділянці*) майже цілком провалилась, відбудова в області (*в ділянці*) торговлі, ця область (*ділянка*) знання, розсліди в області фізики (*на полі фізики*) й т. д.

Так само дуже неприсмно вражає московське „является”, — не у звичайному розумінні, що, мовляв, чогось не було, а воно

¹⁵) О Куріто радить загалом викинути це слово (Уваги, стор. 42), виходячи від Грінченкового пояснення слова “обхідна хата” (Стов., III, 31), цебто така хата, що складається з хати, світлиці, хатини й хижі, та пояснюючи, що це “велика хата”, а віркую, що під “обхідною хатою”, дарма що в Грінченка таке пояснення, треба розуміти таку хату, що дає все для обхідності, цебто для потреби, все, що життюцям для “обіходу”, для життя потрібне. Отим то я й міркую собі, що ми можемо вживати слово “необхідний”, але ж тільки у значенні нім. *unentbehrlich*.

нараз із'явилось, а в тому розумінні, що хтось або щось виступає в якісь ролі (нім. als), коли то наша мова вживаває присудкового ім'я в оруднику зі сполучкою бути. В тім то й річ, що сам орудник тоді вже вказує на ролю, подобу, форму — і в тому й різиться присудкове ім'я в називнику (щось постійне, певне) від присудкового ім'я в оруднику"). Слово „являється” підходить до такого розуміння й оддає в московській мові ту різницю, алж у такому значенні наша мова його не знає, й тим то й його вживати не слід. Замість: „це товариство являється по продажу одним з найбільших підприємств”, у нас треба просто казати: *це товариство є щодо продажу одним із найбільших підприємств* або, описово, приблизно з таким самим значенням: *товариство становить щодо продажу одне з найбільших підприємств*. Так само не по-українськи віддані такі думки: постачальником чаю являється англійська кооперація, метою кооперації являються (*мету кооперації становлять*) функції торговельні й т. д. А вже зовсім не можна сказати так: *найбільш цікаві являються дані по постачанню краму (найцікавіші дані щодо постачання краму)*, де до того ще й присудкове ім'я покладене в називнику.

Коли ми вже заговорили про дієслово *становити*, то при тій нагоді звернемо увагу на те, що наші письменники чогось не вживають його ще в іншому значенні, яке воно має, у значенні московського „*составлять*”, нім. bilden, а передають його словом *склада-*

“*) При тій нагоді треба б. із другого боку, звернути увагу, що наши письменники, оминаючи нібито московську конструкцію, вживають часто орудника у присудковому ім'ї тоді, коли тим ім'ям є сам прикметник чи дієприкметник. Коли ми кажемо про когось, який він, то вже тим указуємо на якесь постійне його прикмету, тим то прикметник у присудку повинен бути в називнику. А проте часто зустрінете в наших письменників у таких випадках орудник: Й не чужими є краса і мистецтво (для неї краса й мистецтво не чужі), йому не є можливим нове повітря (для нього не можливе нове повітря), суспільство не є українським (українське), ні одна точка програми не була виконана (виконана — це ж автор говорить про щось певне; та ще краще ні одної точки не виконано), договір мусить бути незалежним (незалежний) од умови (адже “мусить”), постать Костомарова є досить визначеною (визначна), устрій товариства є таким (такий), загадка є складною, але цікавою (складна, але цікава), схема казки є давнішою (давніша), шляхи були неправіми, невідповідними, щось було неясним у його, мистецтво повинно бути зрозумілим для загалу (цього домагається автор, чи герой — отже, зрозуміле), ціарство було місцем (місце), ціарство фактично було самостійним (адже фактично, отже, самостійне), розрахунки реакції були короткозорими (короткозорі), кооперація буде міцною (міцна), творчість мистця буде протилежною індустриальності (протилежна)... Шо в теперішнім часі найкраще злучку пропускати, це видно вже з тих прикладів, що їх подано вгорі (див. про це ще Уваги О. Курило, стор. 21). Те саме відноситься до діеслова “стати”; коли говоримо про щось певне, то прикметник у зложеному присудку повинен бути в називнику. Тим то речення “обличчя мистецького комунізму стало ще більш характерним” — не віддає того, що ми хочемо сказати про обличчя комунізму, як про щось, на наш погляд, певне, — даемо ж докази! — треба сказати: обличчя стало характеристичніше...

ти: це складає (становить) частину нашого капіталу, все докупи складає (становить, дас), суму... Плутанина вийшла з того, що московське слово „составлять” у нас визначає і „складати”, алеж тільки в інших випадках; у нас можна скласти стіл, якщо він розібраний, можна скласти вірш, пісню (в розумінні: укласти, скомпонувати), в нас складають докупи букви (від того склад — слог), алеж у тому значенні, що вгорі, цього слова вживати не можна.

**

Воно то часто бувас, що в одній мові одне слово вживтається в різних значеннях (пор. нім. machen: і Bett machen [стелити ліжко], і Feuer machen [розпалити в печі], і Bankerott machen [банкрутити], або російське „общий” [спільній і загальний], наше склад моск. „слог” і „состав”) — зате друга мова має на такі різні значення окремі слова⁴⁷). Тим то й пояснюється, що в нашу мову закрадається звичка вживати не раз одного слова на дві різні теми, та тільки через те, що московська мова вживас в такому випадку одного слова. Я спиняюся на трьох прикладах, таких, що на них мало ще звернуто досі увагу.

1) Московське „вопросъ” (quaestio, з того галичани, за поляками, і вживают слова квестія, Frage) не все можна віддавати нашим словом питання, а відповідно до змісту то словом питання, то справа. „Чи бути, чи не бути — ось питання” перекладає Куліш, і це так і слід. Алеж: для допомоги товариствам у питаннях торговельного характеру — це недобре; треба б: допомоги у справах торговельного характеру. Так само: питання про заснування (справа заснування) кредитових централь, статті по питаннях аграрної політики (в справі — ще краще: на тему аграрної політики) і т. д. Я гадаю, що ми не по-народному вживаемо й таких утертих уже фраз, як робітніче питання (справа), аграрне питання, правописне питання й т. д. — бож у нас слово питання має властиво тільки значення „запиту” — варто б було завернути до народної справи, до слова, що, зі свого боку, має теж багато різ-

⁴⁷) При тій нагоді звернемо увагу на поганий неологізм зовнішній, зовнішність, утворений на московську подобу, теж із неологізму зовні (природа, що зовні нас, цебто поза нами), щоб конче одним словом одлати чи московське „внешний”, „внешность”, чи німецьке aussen, von aussen і т. д. А, тимчасом, такого слова (зовні) в народній мові нема. Його вживати непотрібно. В нас кажуть зокола, знадвору, назверх, поза..., щоб визначити, що щось є чи твориться не всередині чогось. Із цих своїх прислівників, чи прийменників, на подобу інших подібних слів (зокільний, напр. — наружний), треба нам творити прикметники чи іменники (зокільний, назверхній, назверхність), та тільки ясна річ, не можна їх уживати скрізь у значенні моск. „внешний”. Тим то, напр., буде він назверх такий і такий, вигляд назверхній, форма назверхня, отже й назверхність, а торгівля — позадержавна, позакрайова, обставини — зокільні, околишній світ і т. д. Справжнє чуття народної мови все нач підкаже, якого прикметника нач коли й де вживати. На це вказує і проф. Синявський у своєму „Пораднику”, стор. 121.

них значінь („дело”, не раз відповідає німецькому Wesen, напр. Bauwesen — будівельна справа й т. д.).

2) Моск. „сложный” не скрізь можна віддавати нашим одним словом *складний*. „Справа буває складна” (інтелігентський вислів на загальноєвропейське: „скомплікований”, отже: komplizierte Arbeit — складна праця); алеж, напр., у граматичному розумінні „звук”, „слово” (іменник, прийменник...), „речення”, „присудок” — можуть бути тільки зложені; зате, напр., ніж може бути тільки — складаний...

3) Те ж саме відноситься до слова „характерный”, що в московській мові вживається в подвійному значенні: характерная черта (charakteristischer Zug), характерно (charakteristisch) — ѹ у таких зложеннях, як „слабохарактерний (человек)”. Це дві різні речі. Характерна людина — це людина з характером, з сильним характером (укр. безхарактерний — моск. слабохарактерний); все ж, що когось характеризує, одмічує когось од другого, дас його характеристику — може бути тільки характеристичне, отже: характеристична риса, характеристична річ, це для нього характеристичне, характеристично й т. д.”).

З тої самої причини в нас дуже часто не роблять різниці в уживанні слів: „повинен” і „мушу”, бо... московська мова знає в таких випадках тільки слово *должен* (деколи при значенні „мушу”, дають: „непременно, обязательно должен”, що знов у нас oddають словом: неодмінно, обов'язково повинен, пор. тенденції, що неминуче повинні були довести до розпаду [мусіли довести до...], факт одностайної дії з большевиками неминуче повинен був повести до зміцнення політики [мусів довести]”).

⁴⁸⁾ З другого боку, щоб начебто обчинити москатизм, у нас почали скрізь слово *военный* (все, що відноситься до війни) замінювати словом *військовий* (все, що відноситься до війська). Річ у тому, що в московській мові словом “военный” визначують одне і друге (военные люди) — цебто, військові, ти, що служать у війську, й “военное время” — воєнний час, час війни) — у нас це дві різні речі: військова служба, військова одяг, військова людина (бо служить у війську), алеж *военный стан* (стан, який буває під час війни), а не — військовий стан (пор. скрізь встановлено військовий стан, Е. Мюгзам, “Юда”, стор 22), передвоєнний час, не — довійськовий час, час перед війною (під словом “довійськовий час” у нас треба розуміти час, коли хтось не служив ішов в війську), *военный терен*, цебто терен, де відбувається війна й т. д. Тич то не можна казати. військові (*военные*) полі, територія стала театроч військових (*военных*) полі, ця місцевість має для військових справ (*военных*) військове значення, економічний стан кращає в порівнянні з довійськовими часами (з передвоєнними часами — автор чав на увазі час перед світовою війною); “військова поразка” означає поразку війська, а не поразку в війні, цебто, военну поразку...

⁴⁹⁾ Чимось чужим (московським) одгонять від уживання повинен у неособовій формі, та ще до того толі, коли б треба, власне, вжити слова слід, треба й т. д., напр. кілько разів повинно б колесувати ліхварів (треба б або хіба: повиннно б), він написав, та я не знаю, як повинно її вживати (треба б, слід було б, а то просто як уживати), кажуть, що негарне повинно виконувати потасмне (тут

Слова „смысл” (лат. *sensus*, од того *сенс*; це не *мас сенсу*, кажуть, за поляками, галичани, нім. *Sinn*), у нашій одежі змисел, у нас частенько вживають у таких фразах, як: в еволюційному змислі (*розумінні*), у змислі тактики (*маючи на увазі тактику, в розумінні тактики*), в іншому змислі (*в іншому розумінні*), у змислі національної свідомості (*з погляду національної свідомості*), зайняв позицію в змислі (*в дусі*) опортунізму... Зате ж, де б уживати цього слова в розумінні російського „внешние чувства” (пор. Слов. Грінченка, II, стор. 165, приклад із Радомищини) (на заході України скрізь уживають того слова тільки в такому розумінні, напр., *людина має п'ять змислів*) — у нас пишуть: зовнішні чуття. А, тимчасом, од цього слова дуже легко утворювати прикметники: *змислений* (видимий) або *змисловий* (чувственный, *sinnlich*), *надзмисловий* (*ubersinnlich*), *змисловість* (*Sinnlichkeit*, чувственность) і т. д. З іншого боку, не раз то аж проситься у значенні московського „смысл” ужити нашого народного слова глузд, а проте письменники пишуть змисл або *сенс*, напр., субстанцію є змисл (*глузд*) називати живим, пропадас сенс (*глузд*) його існування, не було жадного змислу (*глузду*) розповідати й т. д.

Так само слід нам робити різницю між словом: *голодний* (чоловік, рік...) і *голодовий* (смерть, смерть од довгого голодування, голодова система й т. д.) — адже їснує в нас слово *голодівка* — цебто голодування, дарма що в московській мові існує тільки одне слово на обидва значення.

У зложених реченнях, де перше речення (головне) подає причину, друге (побічне) наслідок (речення наслідкове) — народна мова вказує на наслідок у першому реченні слівцями: *так, так дуже, так сильно, такий* і т. д., московська здебільшого слівцями: *постолько, столь, столько*. Отож то і в писаннях наших авторів ви щокрок можете подибати такі речення: та робота остильки (*так дуже*) зміцяє той вплив, що...; мистецтво завжди остильки (*таке*) оптимістичне, що рапах себе творцем...; елементи її остильки (*такі*) різноманітні, що не піддаються кваліфікації; композиція її остильки (*така*) цікава, що книжка читається легко; факт настільки (*такий дуже*) дивовижний, що він є майже неймовірний; скіль-

---

циком уже незрозуміла та заплутана думка, треба б її розуміти так *те, що не- гарне, слід би, треба б, повиннося б, виконувати потаємо*); збудувати дім, куди негайно повинно було (слід було, треба було) віддаляти на ізоляцію робітників, рабови повинно випекти розпеченим залізом тавро, волоцюга повинно (слід) покарати, з тим русифіаторством повинно (треба, слід, муситься) покінчити вам, молодим повинно так робити (зоясім незрозуміле! — хіба треба б, слід), пор. Е Мюгзам „Юда”, стор. 55 Я т. д. У Словарі Грінченка є, щоправда, записаний Номисом такий приклад щодо вживання *повинно* (III, 214), але важко чогось понирити в його народність.

кість кораблів, що гинули, була остільки (*така дуже*) велика, що церква ввела молитву за людей, що тонуть... Те саме відноситься до слівець *наскільки*, оскільки в питайних реченнях, де б у нас треба казати: який, який дуже (якщо автор мас наувазі міру, ступінь): розуміючи, *наскільки загибелльним* (який згубний) міг бути вхід...; можна собі вияснити, *наскільки* вже тоді був сильний вплив (який сильний був уже тоді *вплив*). Узагалі від усіх отих наших *остільки*, *наскільки* дуже заносить чимось чужим”¹⁰).

Дослівно перекладаємо ми й московську фразу „в свою очірь” нашим *у свою чергу*, замість уживати народного: і собі, *самий* або літературного зі *свого боку*, напр.: другою стежкою була та, що її протоптав революційний романтизм і що у свою чергу (*і собі, зі свого боку*) розділилась...; так називалась серія оповідань, а він у свою чергу (*зі свого боку, а він самий*) прийшов до цієї назви ось як; *нашкірень* у свою чергу (*самий нашкірень*) складається з... і т. д. Замість *у першу чергу* (на цьому конгресі повинно бути в першу чергу вирішено питання про перемир'я), треба б уживати народного *насамперед*.

Так само московське решітально¹¹) скрізь перекладаємо нашим *рішуче*, дарма що в незапереченному реченні цьому московському слову (галичани вживають латинського слова *абсолютно*, перебравши його від поляків) одповідає наше народне *геть гисто*, *цілком* (робили рішуче все, що хотіли, я рішуче відмовляюсь...), у запереченному — слово *ніщо* з наростиом *-ісінько* (щось наче найвищий рівень ступенювання): я рішуче нічого не чув (*нічогі-сінько не чув*)...

Зовсім непотрібно заводити до нашої мови московську фразу „в том числе” (в тім числі), коли наш народ у таких випадках уживав прийменника *між*, напр.: всі австрійські краї, в тім числі Й Чехія (*поміж ними*), переходили до Австрії; в числі доказів (*поміж доказами*) він називав, окрім робітники, в числі яких (*поміж ними*) Шенк (Е. Мюгзам, *Юда*, стор. 34) і т. д.

Здається, це теж буде вплив московської (на заході України — польської, а то й німецької) мови, що ми так радо вживавмо віддіслівних іменників, де б нам, як це любить наша мова, уживати дісслівних форм, а власне дісіменників (*infinitivus*). Перегляньте тільки якийнебудь статут, що його укладають наші організатори, та киньте оком на перші два параграфи. Якої тільки мети не ставить собі товариство: і *дослідження*, і *організування*, і *поширювання*, і *улаштування*, і *відбування* й т. д. й т. д. та ще „*длясягнення цієї мети*” служать такі засоби, як *вивчення*, *роз-*

¹⁰) При тій нагоді варто зазначити, що Й московське “ніскілько” (зовсім ні, ані трохи, нічого, аж ніяк) в нас передають дослівною перерібкою з московського — *наскільки*.

¹¹) Пор. О. Киріло, стор. 37

бирання і т. д., — а отже все це неорганічні, чужі фрази, що їх у нашій мові треба передавати просто дісіменником: *товариство має собі за мету досліджувати, організувати, поширювати, відбувати...* або: *вивчати, розбирати* й т. д. Так само неукраїнські будуть одіслівні іменники в таких реченнях: його делеговано для переведення слідства (*перевести слідство*), вислано для студіювання музики (*студіювати музику*)⁵²) й т. д.

Я покищо спинуюся на цих прикладах, хоча вони й до половини не вичерпують зібраного мною матеріалу. Багато доведеться сказати іншим разом, дещо не входить у римці цієї статті (польонізми, які добираються до писань наших авторів, що, не знаючи частенько польської мови, вживають польських слів, щоб нібито обминути московські), багато ж дечого мусіло відпасти з тій простої причини, що про ці справи вже інші, як зачуваємо, пишуть (передусім, О. Курило, що й книжечка *має вийти* чи вже й вийшла новим виданням, та потрохи О. Синявський, М. Левицький і т. д.). Та, щоб закінчити цю частину, я вкажу ще на декілька народних фраз, що їх ми чогось уперто обминаємо та, пишучи, заступаємо їх чужими:

не роби того й того, бо інакше — *a to* (пор. у Шевченка — *a to битимуть, та й дуже*); революція *має дати соціалізм, інакше (a to) вона не дасть і миру* (Е. Мюгзам: *Юда*, стор. 18); тепер хай панус згода, бо інакше шкоди зазнала б тільки робітнича кляса (*ibidem*, стор. 21); мені треба до шостої години передати статтю, інакше вона опізнтиться до газети (*ibidem*, стор. 127)...

перше ніж, раніш ніж, нім. *ehe*, польс. *pim* — *заки* (живе в народі на заході України),
серед обставин — *як що й до чого, як коли, де й коли*⁵³),
в кожному разі — *як-не-як*,
це певного рода те й те — *це щось наче те й те*⁵⁴),

⁵²) При цьому треба звернути увагу, що в нас частенько спутують *substantiva verbalia*, утворені з доконаних дієслів, із однієслівними іменниками, питомими з недоконаних, та ще до того наворотових, і здебільшого вживають їх в доконаній формі, напр. інститут *має завданням дослідження (досліджування — а то просто, має за завдання досліджувати)* та вивчення (виучування — вивчування) книгознанства, завдання полягає в складенні (складанні, а власне завдання його — складати) наукових бібліографій по різних галузях знання (Із різних...) та виданні (видаваний, власне — видававти) відповідних праць; завдяки цьому повільному (отже, вказує на недоконаність!) приміненню (примінюванню — русизм прикладанню, приладжуванню, приспособлюванню...) ограниченню (ограничуванням) запліднення (заплоджування) поширюється. Таких прикладів — безліку!

⁵³) Пор. про це Й О. Курило, стор. 19-20

⁵⁴) Пор., напр., ця верста є щось в ролі запасної комори (ци верста це щось неначе запасна комора); щось у тій ролі (щось наче так)...

мало того — ще більше,
замість того, щоб співати... — замість співати⁵⁵).

Крім того, варто ще зазначити, що під московським упливом ми деякі недоконані дієслова вважаємо за доконані й уживасмо їх у доконаному значенні. Це такі дієслова: *кінчити* (недокон., доконане — *скінчиги*), *женитися* (недокон., доконане — *оженитися*), з чужих: *організувати* (недокон. моск. организовать, і тому один автор пише: товариство організовує, зам. організус, свої відділи, білоруси почали організовуватись...; докон. — *зорганізувати*), *арештувати* (недокон., моск. арестовать, док. — *заарештувати*), *констатувати* (недок., докон. — *сконстатувати*; один автор пише: нарада констатувала цілковитий застій, замість: *сконстатувала* повний застій)... Те саме відноситься до таких слів, як: *телеграфувати* — зателеграфувати, *телефонувати* — зателефонувати й ін.

Ще одне: в нашій мові кажеться осягнути щось (знах.), але досягти чогось (родів.), а то й тут роблять багато помилок, пор.: всіма тими засобами буржуазія осягла того, що...

III.

Оцим ми могли б і закінчiti свої завваги. Та тільки ж на початку статті ми згадували про ще одну цікаву рису в наших читачів і письменників, а саме про наш консерватизм у справах мови, про те, що ми, звикши до чогось, що втерлося, неохоче приймасмо всякі „новаторства”, дарма що вони, може, й не новаторства, а тільки якось так здаються нам чимось новим, отож і дивовижним, а то й чужим. Це річ звичайна, і в нас вона й не нова. Звичайна тим, що взагалі письменницька мова має щось у собі консервативного, тут усе велику роль грає звичка, а відвикати від звички — річ нелегка. А не нова, бо ця справа тягнеться не відсьогодні.

Пригадати б тільки, як то ще в 80 рр. XIX ст. накинулось було наше суспільство на Куліша за його неологізми та „дивні” форми в перекладах Шекспіра. Та не минуло років двадцять, як ці неологізми перестали бути неологізмами, „дивовижні” форми не здавались уже дивними, і нову серію перекладів Шекспіра, що від 1899 р. почала виходити у Львові під редакцією Франка, суспільство вітало з захопленням. А чого то не доводилося зазнавати Ку-лішеві за його переклад Біблії? Старицькому й досі не можуть забути його легендарної „заковики”, а проте ми тепер не можемо досить надивуватись, який то мистець був Старицький творити нові

¹⁵⁾ На цей русизм указує Й. О. Кирило, стор. 30, та тільки радить додавати ще щоб. Ця авторка згадує ще про такі варваризми, як: а між тим (а тимчасом), врешті-решт (кінець-кінцем), впрочім (а втім, пор. у Шевч а втім не дурень) і багато інших. Із своєї практики я додам ще одну нову кіноточку, один автор пише: заключити шлюб, замість — побратися

поетичні вислови, фрази, слова, дарма що за життя поета йому робили багато-багато закидів⁵⁶). Тепер ми всі вживасмо тих неологізмів та нібито дивних форм, і не думаючи, що над ними колись дискутували, сварились, гарячились, чи добрі вони, потрібні й т. д. Так воно буде і з тими новотворами та з тими всіма новизнами, що їх тепер уводять наші письменники та автори. Досить, щоб яке слово, утворене в дусі народної мови, щоб яка форма чи звуковий закон, вигрібаний із народних низів чи з забуття, прийнялися в письменстві, щоб наше вухо собі їх засвоїло, щоб усі вони через дім, школу, товариські зносини, газету добралися до нового покоління, — й ніхто не думатиме над тим, яке то це та те слово, яка то форма й т. д.⁵⁷).

Алеж бувас, що „зорганізований похід” проти нових слів, і оригінальних, і гарних, і утворених у дусі народної мови або взятих із скарбу її та тільки перенесених на іншу ділянку, що та-кий похід може справі зашкодити й нефахову, некритичну публіку „озбройти” проти них⁵⁸) ; тим то я хотів би тут, на кількох прикладах, і звернути увагу й на цей бік справи, обмежуючись одним яви-

⁵⁶) Цікаво, що різними часами, а то й тепер, сусільство неоднаково ставилось і ставиться до авторів-новаторів. Мені ніде не доводилося здібати писаної критики, не доводилося чути нікіх заміток щодо неологізмів, напр., Конинського (а їх сила, й багато з них дуже гарних), зате за Куліша й Старицького писали багато, а ще більше говорили. Ге саме робиться й на наших очах. Про москалізми, напр., у драмах Тобілевича і интелігентського життя ніхто не згадує, навпаки, ще й підносять раз-у-раз його „крилаті слова”. А ось про Винниченка пущено раз думку, що він пише мало не по-московському, й ця легенда шириться собі та шириться. Про новотвори Винниченка в дусі народної мови, новотвори, що прийнялися в нас, про його деякі гарні интелігентські вислови, які встигли перейти вже в писання іонового покоління, ніде ніхто нічого не каже.

⁵⁷) Доволі тільки вказати на такі цілком штучно утворені позані слова, як: *позаяк* у значенні “бо” (і народі воно живе, на Підгірі, в гуцулів, але у значенні “оскільки”), або *звіт* у значенні “звідомлення” (по-старо-українські воно зовсім не те значить), або безліч інших слів (*світлина*, *вдаряк*, *змаг*, *прагнути до чогось*, *зам*, *змагати*, рятись до чогось, пор. *прагнула* виразно до утворення об’єднання літої частини, прагне до усталення правопису, пише д. Погансен. — ч нас кажеться тільки: *прагнути чогось*, пор. Словник Грінченка, III, стор. 401) Цеякі з них поприймалися так, що треба попросту війні вести з ними (напр., *позаяк*...).

⁵⁸) Я маю, напр., на думці фейлетони “Нової Ради” проти тій залізничній термінології, що й пробували бути завести на Україні. Я докладно не пригадую собі всіх цих термінів, алеж знаю, що деякі з них були дуже влучні, оригінальні й сутоукраїнські. Я особисто нікік не чіг зрозуміти, чому так занітто розкритиковано слоню *залізна валка*, й *радій* був би, як би це слоню таки в нас прийнялося, побіч *поїзду*, взятою нами від москалів, і *потягу*, запозиченого від поляків. Про слова *вантага*, *вантаж*, *вантажити*, *вантажний поїзд* чи *валка* нічого й говорити — краще що й годі придумати. А то були ще там слоня на “буфет”, “перон” і т. д. Варто б було тоді нашим критикам пізнати чеські, сербські чи інші які (а не тільки московські) залізничні назви з їх *vlak*-ами (хоч із них є й “pojezd”), *zavazadl*-ами, *přednost*-ами, *nastupišt*-ями — слова, що теж, може, спочатку неприємно вражали вухо, але до них із часом усе привикло, і вони вже не можуть “не подобатися”. А чехи то просто майстри в винтворюванні своєї власної термінології!

щем із поля фонетики, одним із відмінювання, й кількома з словотвору (новотворами).

Віддавна по словниках та філологічних розвідках у нас указувано на те, що українська мова не любить накопичувати шелестівок і всякими способами це накопичування обминає. Одним із таких засобів є чергування *в* із *у*, і з *й* у назвуку (*Anlaut*) слів (учитель — вчитель, іду — йду), та той закон у практиці в літературній мові лишався, здебільшого, мертвим: деякі автори так, бувало, укладали слова одні за одними, що коли б їх було вимовити так, як їх написано, то можна було б собі поламати зуби. Тим то новіші письменники почали додивлятися до цього закону й використовувати його у своїх писаннях — ясна річ, уникуючи непорозумінь, які з цього могли б вийти⁵⁹⁾). Алеж, як загалом уяви, то в тому напрямі в нас панує великий консерватизм, і звичайні автори (не поети, не письменники) мало коли цього закону у своїх писаннях придержуються. Ще більше. Проти здвоєного прийменника *в* у формі *ув* іде гостра боротьба. Хоч усі пишуть *увійти*, *увірвати*, *увіходити*..., де появляється здвоєння *в* у зложених дієсловах як приrostок — у самому прийменнику форма *ув* (у відомих, зрештою, випадках) їх чогось разить. Вони вважають її формою вульгарною, формулою, що її вживають на Україні тільки жиди й т. ін. Про вульгарність форм чи слів — балакати не будемо, бож відомо, що те, що сьогодні видається нібито вульгарним, через декілька років зовсім не будить уже враження вульгарності (пор. *переборщити*, *пересолити* й т. д. у переносному, образовому значенні). Щождо жидівськості цієї форми, то ясно, що жиди звідкілясь мусіли її взяти і зберегти у своїй українській мові, а взяли її просто від народа, де живе ця форма, та тільки наші теперішні інтелігенти до цього не прислухались. Зате ж як широко використовував її колись Куліш (у нього живе й форма *уві*, як то й ми всі говоримо, напр. *уві сні* й т. д.), як часто подибується вона в Федьковича⁶⁰⁾) — та подається вона і в новіших письменників (пор. "Vita nova" Ніковського, стор. 70, 124, останні розділи нового видання „Історії українського письменства” С. Єфремова, в В. Па-

⁵⁹⁾ Та їх то зміст речення все вкаже, що ми маємо на думці. Річ у тому, що слово саме для себе не дає ще змісту, воно набирає значення аж у реченні, у звязку з іншими словами. Тич то, коли дехто виникає проти паралельного вживання, напр., слова *вплив* і *уплив*, *вникнути* й *уникнути* (самі про себе це слова різні, з різними значеннями), відповідно до того, де місце тим словам, чи після слова з голосівкою чи шелестівкою на кінці, — то він не бере на увагу цієї граматичної "істинні", такої для нашої мови елементарної. А то ж і значення прийменника *у* (nім. *bei*) з род. відм. саме про себе інше, ніж значення *в* (nім. *In* з acc. або loc.), а проте ми в обох випадках уживаємо обох форм (полікі *я москалі* — *ні!*) відповідно до того, чим кінчиться попереднє слово *я* в *батька*, *він у батька*, *я йду у ліс*, *ідіти у ліс* і т. д.

⁶⁰⁾ Див. мою Граматику, стор. 64, там і приклади.

човського [„Укр. Скиталець”, ч. 21-22, стор. 63], в В. Ганцова [див. паралелів ув інших мовах — Зап. Укр. Ак. Наук, II-III, стор. 116]) — і цуратись її нема чого. Тим більше, що форма ця, якщо до неї привикнути, не тільки допомагає нам усувати накопичення шелестівок, але ще й роззів.

**

Такий самий консерватизм треба добавати у спорі, що його завели західні українці з приводу правила Академії Наук щодо вживання закінчення я в середньому роді іменників із давнім наростком -іс (знання, життя, начиння й т. д.) — домагаючись писання в деяких одмінках (в nom., acc. i voc. sing., отже і в instr. sg. форм на -см, а не — -ям) зак. -с. Обидві форми літературні, обидві мають однакове право громадянства в письменстві. Алеж противники форм на -я висувають аргумент, що, мовляв, через закінчення -я не можна буде відрізняти форм nom. sing. від nom. pl. чи gen. sing. і т. д., отже, що через те повстасе плутанина⁶¹⁾. Залишаючи на боці те, що форма сама про себе нічого ще не каже — цей аргумент не всіх переконує! — я пояснюю собі цю нехіть до форм на -я простою звичкою до форм на -с і звичайним собі консерватизмом. Чис вухо привикло до форм на -я, в того ніколи не виринатимуть такі сумніви, що їх мав, напр., п. Николишин, оглядаючи в вітринах книгарні обгортки книжки Винниченка „Оповідання”, й не можучи розібратись, чи це, мовляв, одне оповідання, чи більше їх. Звичайно, як повиривати з контексту поодинокі речения, як це зробив п. Николишин і як це роблять усі прихильники виключчних форм на -с, то, розуміється, може вийти плутанина. Алеж хіба так читають книжки? Хіба таки українцям, які не знають форм на -с, незрозуміле те, що вони читають? Що ж тоді робити бідним чехам, що в аналогічних випадках знають тільки форми на -і? В них i nom. sg. — čtení, i gen. sg. — čtení, i dat. sg. — čtení, i acc. i loc. sg. — čtení, i nom. pl. — čtení, i gen. pl. — čtení! Або: nom. sg. — — duše, gen. sg. — duše, nom. pl. теж duše? І що ж нам робити тоді з творами чи Шевченка, чи Лесі Українки, чи інших щонайкращих наших письменників, які знають тільки форми на -я, хіба ж їх твори переправляти? Hi, — обидві форми живуть у народі, обидві добре, а коли для водностайнення прорідається в письменство форма більшості наших народних говорів, то чого тута спинювати цей природний процес?

**

Нарешті, спинимось на декількох новотворах, що повстали щотільки недавно та пробивають собі шлях у письменство (гарне чи наукове), спинимось на них із простою метою — зазнайомити

⁶¹⁾ Пор. приклади, наведені у книжці Д. Николишина “Недостачі української письменницької мови”, стор. 75-80

з ними наших читачів, які, може, не все мають нагоду стежити за цією справою.

На подобу фрази „робітна дніна”, цебто „дніна, коли людина працює”, повстали економічні терміни: *робітний час*, *робітна година*, *робітна сила* (*Arbeitszeit*, *Arbeitsstunde*, *Arbeitskraft*), слова — утворені зовсім у дусі народної мови й oddають те, що вкладено в їхній зміст; отож, маючи їх, не треба запозичати в москалів: робочий час, робоча сила й т. д.

На подобу слів із наростком -иво, що означають матеріал, утворено недавно на Україні дуже гарне слово *течіво* (*Flüssigkeit*), синонім до *рідина* (все, що рідке⁶²). З тим самим наростком появилось слово *твориво* на означення німецького *Stoff*, щось, із чого щось творять (цікаво, що в такому розумінні вжila цього слова у своїй „Оргії” ще 1913 р. Леся Українка, пор.: „З *твориця* ти *творивом* зробився”), — отже, *переміна творива* (*Stoffwechsel*). Побіч цього слова, почato недавно вживати терміну *річевина* на *Stoff* (пор. „Червоний Шлях” ч. 3). На мій погляд, перше слово більше підходить, аніж друге, хоч і друге утворене як слід, і воно відповідає змістові. Тут уже самому життю доведеться вирішити справу, котре слово залишити.

Слово *вологовина*, що означає в нас „кітловину”, „видолину”, почato прикладати до Донецького басейну — *Донецька вологовина*, й може бути, що ця назва прийметься й загально.

Замість москалізма *злишок* почato переходити до народного слова *зайвина*.

Нове цілком слово виринуло недавно на означення „реферату”, „референта”, а саме: *доповідь*, *доповідач*, замість давнішого, взятого від москалів *доклад*, *докладчик*.

Незугарне слово *присутність* (із московського *присутствие*, отже й *відсутність* із — *отсутствие*, цебто брак) ще небіжчик Верхратський радив замінити куди кращим словом *приява*, *приявність*; на московське *наличность* здібастися у проф. Кримського слово: *наявність* (Нарис із історії української мови, стор. 111), й я думаю, що воно швидко прийметься, бо не знаю, чи можна щось ліпше придумати.

Відомі ще з-перед війни слова: *виховник*, *виховниця*, *виховничий* щораз більше входять у вжиток, і це справді найліпше утворені слова на московські: *воспитатель*, *воспитательница*, *воспитательный*, нім. *Erzieher*, *Erzieherin*, *Erziehungs-*, і, здається, незабаром уже приймуться загально на цілій українській території⁶³). Йдучи за порадою О. Синявського, треба б уживати й: *руйківник*

⁶²) Є ще слово *тектика* (утворене на зразок чеськ. *tekutina*), та я вважаю його невлучним.

⁶³) Його захвалює Я Синявський, див. Порадник, стор. 122.

— руйнівничий, отже — й кермієник — кермієнгій (замість польського керовник = kierownik, керовничий = поль. kierowniczy, дарма що в нас побіч кермувати, керманіч, існує народне слово керувати), працівник — працівничий (працівничий народ, а не працюючий народ)...

Виходячи з того, що слово *висновок* означає в нас нім. Schluss, моск. заключение (логічне), я ще 1911 р. утворив на означення латинської *praemissa*-и, московської *предпосылки*, слово *засновок* (висновок із таких і таких засновок); його можна вживати і в математиці, на означення, напр., польського założenie, московського *условие*.

Так само, виходячи з того, що в нас немає слова *понимати*, я вже тоді геть чисто викинув був із ужитку в нашій школі в Чернівцях слов.-рос.-польськ. *поняття*, замінивши його словом *тъмка*, й я замітив, що дехто прийняв і вживав цей термін. Слово це не нове, відоме в літературі, хоч вигляд його в різних авторів різний. Свидницький уживав слова *тъма* (пор. у „Люборадських”: *хто бував на лівому березі, той не має тъми про Правобережжя* — цитую з пам'яті), Нечуй-Левицький писав *тъмок* (утворене з фрази без *тъмку* = без понимання), і цього останнього слова вживав, напр., і С. Єфремов (пор. „М. Коцюбинський”). Та ще до того є в нас фраза: *ні аза не тъмти, мені не в тъмки*, є слова *тъмучість* (понятливість), *тъмучий* (понимаючій), *тъмовитий* (понятливий) і т. д. Правда, це різні синоніми, то біжкі між собою значенням, то дальші, вони підходять не раз близько (напр., у Галичині) до розуміння „пам'яті”, „притомності”, але ж бо і в інших мовах у таких випадках уживають різних синонімічних слів (пор. нім. keine Ahnung haben і keinen Begriff haben, поль. niema wyobrażenia і niema rojēcia й т. д.), та як термін приймається якесь одне слово, через уживання, через те, що цей, а не інший одтінок ми надали його значенню. Так воно може статися і з *тъмкою*, яку я витворив немов *deminutivum* до слова *тъма*, слова, під яким я розумію щось ширше, щось наче *Begriffsvermögen*. Та ще до того я мав на увазі нашу подільську фразу *на тъмці*, фразу, що могла повстати й од слова *тъмок*, але й від слова *тъмка* (так само: *мені не с тъмкі*). Скаже хто, що саме слово *тъмти* не значить *begreifen*, *понимати*, у значенні: скоплювати щось. Добре. Але ж хіба *begreifen* уживається тільки в одному цьому значенні? Чи немає в ньому подібних одтінків у нім. фразеології, як у нас у слові *тъмти*? Чи в усіх цих абстрактних висловах не стикаються поміж собою різні значення? Коли ж ми приймемо *тъмку* за моск. „поняття”, то як легко утворювати нам різні, необхідні для нас терміни: *тъмковий begrifflich*, *тъмковість* *Begrifflichkeit*, *тъмкувати* й т. д. й т. д. Та як-нє-як, а з *поняттям* треба нам покінчити...

Із інших термінів, яких ми вживамо в нашій школі, я вказав би ще на слово *сутній* (существенный, wesentlich), слово, що

в нас передають звичайно польським істотний (адже *Wesen* є — суть?). Отже, напр.: *суть, несутьні ознаки уявлення*.

Із економічної термінології я вкажу ще на слова обрібка й лобувальна (*промисловість*), слова, що незалежно від мене просякують і в виданнях совітської України (я вжив уперше цих слів, виправлючи статті для „Нової України” в 1922 р.).

* * *

На цих кількох прикладах я й закінчу свої уваги. Я гадаю, що вони, може, зроблять свос, а, коли й не приймуться, то хоч при неволіять нас задуматися над уживаними нами неукраїнськими, запозиченими або дуже невдало утвореними термінами — і хтось, що ліпше цю справу розуміє, витворить щось краще.

А ціла стаття, може, стане приводом до дискусій. Звичайно, треба тільки, щоб вони були річеві, щоб із них виходило назверх знання справи, об'єктивність, а не, напр., охота заявити друком, що, мовляв, і ми теж дещо знаємо, що ми, мовляв, „уже констатували давніше” це й те, що все це, мовляв, не наука, а шовінізм (!) і т. д. й т. д.⁴⁴⁾. Річеві уваги можуть тільки тішити автора, громада на них виграс — а пиндючні вигуки „власть імущих”, проголошування примітивних речей за якісь „істини”, підсування тенденційності, що про неї нікому й не снилося й не сниться, просто смішні й найважніше — лиха не усувають і справі шкодять.

Та воно, зрештою, всяко бувас...

---

⁴⁴⁾ Див. „Червоний Шлях”, 4/5, стор. 285-286.

ПАМ'ЯТІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

Часописи з Рідного Краю принесли сумну вістку, що в середу, дnia 6 жовтня 1926 р., замкнув навіки свої стомлені очі великий український учений — Володимир Гнатюк. Після довголітніх мук улягла в боротьбі зі смертю ота вічномолода, повна життєвої радості людина, покинувши сиротою — українську етнографію. Отак один за одним сходять у могилу велики піонери української культури, й на їхньому місці, на жаль, покищо залишається пустка... Українській етнографії ще довго, здається, доведеться блукати сиротою, заки візьме її за руку та поведе до ще кращого розвитку хтось, що б так її любив і так її розумів, як Покійний. Втрата страшна, бо... незамінна.

Володимир Гнатюк покинув цей світ молодою ще людиною. Йому ж було всього від роду п'ятдесят і п'ять літ. Ще тому п'ять років узад ціла Україна тішилася, що Покійний дожив п'ятдесятиго року життя, вітала його телеграмами — а тепер уже вшановують пам'ять Гнатюка... Академія Наук у Києві присвятила Покійному окреме зібрання, Наукове Товариство імені Шевченка у Львові дякує всім, що відгукнулися на смерть довголітнього його Секретаря, Історично-філологічне Товариство у Празі вшанувало Гнатюка, почавши свою сьогорічну діяльність викладами про заслуги Небіжчика для української науки (9 падолиста), в усіх українських журналах та часописах з'явилися некрологи, з усіх сторін слов'янського й неслов'янського світа посилались телеграми та листи з висловами співчуття... українській науці. Покійний до останньої хвилини працював, до останніх днів цікавився всіма проявами нашого національного й культурного життя, і ще на відкритті Наукового З'їзда у Празі, три дні перед смертю, він вітав З'їзд щирою телеграмою, бажаючи українській науці на еміграції якнайкращих успіхів...

А треба знати, що недуга Гнатюкова тяглася здавна. Гнатюк — це була сильна натура, й тим тільки можна собі пояснити, що смерть не скосила його тому років двадцять назад. Набравшися на наукових мандрівках грудної недуги, він ціле чвертьстоліття героїчно боровся з нею, боровся, не занедбуючи своїх обов'язків, як секретар Наукового Товариства, як редактор багатьох видань, як професіонал-учений. Тяжкі матеріальні умови, серед яких живуть наші наукові й культурні діячі, не дозволяли на систематичне лікування, й Небіжчик тільки в дуже вже критичних хвилинах про-

бував набратися нових сил — чи під оком поляка д-ра Бжезінського, симпатичного українофіла, родом із Київщини, в Закопаному, чи серед чудової природи наших Карпат у Криворівні, чи в Косові, чи останніми роками під Тернополем... А так проживав у Львові, роками прикований до ліжка, мучений астмою й іншими недугами, що розвивалися згодом, — і держався тільки тим, що над нимчувало невиспуще око Дружини, людини рідкої доброти серця, та стежила за ним дбайлива рука д-ра Курівця...

А проте його хата з горою манускриптів на столі, з купою книжок на стільці перед ліжком, із безліччю листів, що на них усе *всі* діставали впору відповідь — ця хата для всіх стояла настіж, і не було українця, що не навідався б переїздом через Львів до Покійного. Всіх знов, усім цікавився, для всіх мав пораду, слово потіхи, всіх умів розвеселити своєю веселою вдачею — для себе ж, крім глуму над своєю недугою, не знов пощади, й ліку для себе не находив... Про недугу свою говорив усе з гумором, та... та тільки останніми часами перестав вірити в те, що зможе її перебороти. У квітні цього року, під час одвідин його у Львові, довелося почути такі слова, яких ніхто з його близьких знайомих ніколи не чував... І не минуло пів року, як справжнилися його слова. Володимира Гнатюка — не стало.

**

Слава Володимира Гнатюка — це його *етнографізні* праці. Тут він не тільки звичайний збирач етнографічних матеріалів, хоч уже сам етнографічний матеріял, зібраний Гнатюком, дас підставу до того, щоб його ім'я стало для нас невмируще, — він систематизує зібране, зрівнює між собою, шукає співзвучних ноток у ньому з іншим матеріалом і українського, і світового фольклору, й відповідно до того робить свої власні висновки. З цього боку Гнатюк був вірним учнем „великого розуму“ України — Михайла Драгоманова, він підніс українську етнографію до небувалого досі розцвіту. Він був у нас на полі етнографії найбільшим і на свій час одиноким, на жаль, авторитетом, тим то й не диво, що його ім'я було відоме не тільки в нас, по цілій Україні, не тільки у Слов'янщині, але й поза слов'янським світом. Він був не тільки дійсним членом Наукового Товариства імені Шевченка у Львові (1899 р.), але й академіком Української Академії Наук у Кисві (від 1925 р.), членом-кореспондентом петербурзької Академії Наук, дійсним а то й почесним членом німецьких етнографічних чи етнологічних товариств у Відні та Берліні, був він і членом чеської *Narodopisné společnosti českoslovanské* у Празі.

Він цікавився всіма ділянками усної словесності, всіма формами народньої творчості: народня казка, байка, новеля, українська народня порнографія, анекдота, легенда, колядка, щедрівка, гаївка чи веснянка, козачок чи риндзівка — все його цікавило,

всьому цьому присвятив він багато мурашкової праці, і 38 томів зредагованого, здебільша ним, „Етнографічного Збірника”, та яких 20 томів „Матеріалів до української етнології” — це найкращий і найліпший доказ на те, що дав Гнатюк українській етнографії. Ні одна, хоч би й яка невеличка, народня п'єска не зникла без літератури на кінці, ні однієї праці не найдете без відповідних паралель, скрізь поміщений ключ для нових і нових дослідників. Гнатюк називав Франка та Грушевського своїми вчителями, й на працях покійного видний вплив одного і другого; багате знання — з одного боку, й велика сумлінність — із другого...

Алеж і самі записи, що іх поробив Гнатюк, мають для нас теж величезне значення. Їх так багато, їх усі вони такі різноманітні, що стане їх для всіх дослідників-етнографів. Правда, найбільше позирав Гнатюк матеріалів із Підкарпаття, і підкарпатським українцям він присвятив і головніші свої праці (Руські оселі в Бачці, Русини пряшівської спархії й іх говори, Словаки чи русини, Угорські духовні вірші й т. і.) — алеж збирав він матеріали із усіх сторін Галичини. Слабе підготовання Гнатюка в філології — він сам не вважав себе за філолога — відбилося на його працях у тому, що записи його не цілком можуть бути придатні для дослідника мови, вони — неоцінний матеріал для дослідника народної складні, народної відміни, навіть словотвору, алеж для фонетика, для того, що досліджує різні явища у звучні, вони вартости невеликої. Це підносили ще за життя Гнатюка різні славісти (Брок, Бодуен-де-Куртене) — і про це слід ізгадати й тепер. Алеж це ні трохи не зменшує ваги Гнатюка для української науки, через те він ніколи не перестане бути гордощами нашими, не перестане бути найбільшим українським етнографом.

Справа мови все цікавила Гнатюка, він нею займався. Він полишив навіть дві праці філологічні (про останки аориста в нашій мові, про займенник ся) — алеж він був передусім філолог-практик, тим то для нього мала велику вагу лексика і правопис, і на тому полі він дав нашому мовознавству декілька дуже гарних розвідок, яких не посorомився б і не один філолог-теоретик (маю на думці статті на правописні теми в ЛНВ 1923 та на теми мови в ЛНВ 1924 р.). Це ж останнє виходило й вийшло з його довголітньої практики як редактора різних наукових та літературно-наукових видань (Літературно-Науковий Вісник, видання Української Видавничої Спілки у Львові і т. д.).

Для Галичини ці видання під редакцією Гнатюка мали велике педагогічне значення. Гнатюк своїми редакційними працями промоціював галицькій Громаді шлях до пізнання та засвоєння літературної мови, яка, на його погляд, повинна була витворюватися спільними зусиллями всіх українців — без огляду на політичні прізви. Тим то всякі відхили в один або другий бік — зустрічалися у Гнатюка з безпощадним одпором.

Нарешті, декілька слів про життя Володимира Гнатюка. Народився він у квітні 1871 року в селі Велесневі бучацького повіту в Галичині сином дяка; народня школа — в рідному селі, нижча гімназія (vasilіянська) — в Бучачі, вища — у Станиславові (в Бучачі було тільки 4 класи). Саме тоді по цілій Східній Галичині прокотилася хвиля переслідувань т. зв. радикальної молоді в гімназії й захопила важніші та живіші центри, такі, як Тернопіль, Станиславів. У 1889-90 році викинено зі станиславівської гімназії найенергійніших і найсвідоміших учнів за „радикалізм”, але ж радикального духа тим не вбито. І Гнатюк попав у „радикальний гурток” і „радикалом” покинув гімназію. Коли польська молодь почала носити рогаті шапки, т. зв. конфедератки, Гнатюк був чи не перший у Станиславові, що надяг т. зв. козацьку шапку (Ї чомусь у нас звали — ковпаком). Ще й досі в мене в пам'яті Шевченківське свято, що його традиційно влаштовували щороку гімназисти вищих клас (після того, як поляки почали святкувати Міцкевича). Гнатюк був головою Комітету для влаштування свята, й після свята, що як звичайно, випало дуже гарно, дякував старшим і молодшим товаришам (я був у третій класі, Гнатюк — у восьмій) за велику участь у святі та за добре виконання. Молодий, верткий, завзятий... А на університеті у Львові Гнатюк, студент філософії, що ладився бути вчителем української мови й літератури в середній школі — пристав до „Академічної Громади” і працював серед тих їх членів, що їх духовим батьком був Франко... Звідсіля приятельство з великим поетом, звідсіля зацікавлення українською народньою творчістю. Після закінчення університету Гнатюк хотів здійснити свою мрію, пробував учителювати в гімназії у Львові, але ж коли його шкільна влада хотіла перенести зі Львова, він, за порадою Франка та Грушевського, залишив свої мрії і присвятився виключно науковій праці як секретар Наукового Товариства імені Шевченка. А там — пішла праця в Науковому Товаристві, в видавничій Спілці, почалися наукові екскурсії, матеріальні недостачі й... важка недуга легенів, що, нарешті, після 25 років, зламала таку сильну колись людину...

Покійний безпосередньо в політичній боротьбі участі не брав, сил не було, але громадськими справами все дуже цікавився. До сить переглянути ЛНВ за його редактування: на всі явища, що займали українське громадянство, Гнатюк одгукувався. Одною з найближчих для його серця справ було — становище нашої молоді, середня українська школа, шкільні підручники й... український університет, що за нього почалася боротьба ще 1899 року й досі не закінчилася й що закінчення Ї таки й не дочекався покійний Володимир Гнатюк...

Честь Його Пам'яті!

ЛАТИНКА ДЛЯ НАШОУ БІБЛІОГРАФІЇ

Справа латинської абетки для нашого письменства — річ не нова й має свою історію і досить поважну літературу. І досі ця справа не перестала бути актуальною, як на з'їзді для впорядкування українського правопису, що відбувся в Харкові від 25 травня 1927 р., прихильники латинки зібрали 20 голосів — проти 25 противників. Але ж коли можна сперечатися про актуальність цієї справи в українському письменстві взагалі, — для бібліографа українського не може бути такого питання: українська бібліографія у своєму власному інтересі мусить уже мати якийсь устаткований спосіб передавати імена авторів і заголовки книжок латинкою, мусить уже тепер мати латинські значки для транскрипції, як це вже має їх бібліографія московська, сербська, болгарська, білоруська, цебто слов'ян, що в літературі вживають кирилиці-гражданки. Що воно так, на це доказ той хаос, що його помічамо в західноевропейських виданнях, де цитують українську книжку. Та ще до того хаос цей видно не тільки у звичайних славістичних каталогах¹⁾, але й у поважніх наукових творах. Ясна річ, що коли *ми самі* не подбасмо про те, щоб українські книжки виходили в латинській транскрипції як не зовсім українськими, то принаймні такими, щоб одразу з *написання* було видно, що вона українська, то хаос і далі пануватиме, дарма що в славістиці „без гвалту і крику“ поволенъки приймається досить вірна транскрипція наших слів латинкою (пор., напр., хоч би Слов'янський етимологічний словник Бернекера). І ясно, що чим швидше ми це зробимо, то тим і хаосові швидше приде кінець.

Ми не будемо довго спинятися над тим, яка система латинки найкраще підходить для нашої мови, так, як і не спиняємося над історією цієї справи. Зазначимо тільки, що в різних часах у нас виринали (а то виринають) різні системи, відповідно до того, хто її вводив і з яких причин її вводили. Була в нас і польська система (від XVI ст.), і чеська (Jireček 1859 р.), і мадярська (під час війни на Підкарпатті), а тепер накльовується ще й румунська (на

¹⁾ Пор., напр., "Slavische Mitteilungen", що стоять близько до поважного журналу "Zeitschrift für slavische Philologie" там, як не переписують українських книжок ізмосковська, то плутають на всі лади й імена авторів, і заголовки

Буковині й Басарабії); були спроби і сполучувати різні системи (Лоський, Яремченко, Пилипенко, Йогансен), але ж із усіх цих систем найбільше ще промостила собі шлях у нашій бібліографії система гесько-хорватської латинки. Не тільки тому, що її від самого початку вживало для транскрипції заголовків своїх видань Наукове Товариство ім. Шевченка, у Львові, й за ним пішла здебільша наша наука, але ще більше тому, що ця система дійсно дуже проста, практична, й найважніше — її прийняли й ті слов'янські народи, що пишуть кирилицею, а з не-слов'янських такі, як литовці, лотиші... Крім того, й лінгвістика користується виключно цією системою для слов'янських мов узагалі, лишаючи тільки для польської мови її історичний правопис.

Оця система, на наш погляд, і найкраще підходить до нашої мови, й вона й тільки вона повинна прийнятися в нашій бібліографії. Але ж вона може бути тільки основою для *нашої власної системи латинки*. Основою, — бож відомо, що ні хорвати, ні чехи не мають деяких звуків, що є в нас (напр., и, л і т. д.), тим то нам деяким літерам чеської чи хорватської абетки треба надати специфічного значення. Крім того, не всі явища фонетичні, питомі в нашій мові, відомі чеській чи сербохорватській, тим то доведеться дещо залишити з чеської системи для певних тільки явищ („гачок” над шелестівками для специфічної якоїсь служби), а чого не знає чеська азбука — доповнити з хорватської (чи польської в деяких випадках, напр., означення „м'якшення” шелестівок) і т. д. І нарешті, коли йде мова не про *докладне віддавання українських звуків* чи чеськими, чи хорватськими буквами, а тільки про *транскрипцію написаних українським правописом слів*, то треба нам вишукати принцип, за яким їх переписуватимемо: чи держатись нам *докладного* переписування тих слів, як вони звучать у нашій мові, чи тільки вдоволитися звичайним переписуванням літер українських, без огляду на те, яке їх фонетичне (ортографічне) значення в українській мові, а чи, може, в одних випадках удоволитися звичайною транскрипцією, з других — звернати увагу й на вимову. Перейдемо всі ці три справи одну за одною.

1. Щодо українських звуків и, л, яких не має ні чеська, ні хорватська мова, то для першого з них, дарма що його вимова (головно в західних і центральних говірках) зраджує виразно забарвлення звука е, найкраще вживати латинського (польського) у; дарма що вимова нашого и досить сильно відрізняється від польського у, але ж із слов'янських споріднених звуків воно до нашого и — найближче. Таким чином, ми писатимемо: пува (нива), chodyty (ходити), губа (риба). Для нашого л доволі буде значка на західноєвропейське середнє l, і транскрибувати його польським л зовсім не потрібно. Річ у тому, що в нас бував в одній говірці тільки дві фонеми л (тверда і м'яка, середня і м'яка), й заводити окремий значок, як у польській мові (де е, власне, аж три фоне-

ми), не треба. Отже, ми б писали: *lan* (лан), *ledve* (ледве), *lupyty* (лупити).

2. Для наших шипучих шелестівок (*w*, *ж*) та для африката ч ми прийняли б уповні чеські букви *š*, *ž*, *č* (отже, і для *щ* — *šč*), й доки в нас немає окремих значків на африкати *dz*, *dž*, ми зазначували б і їх у нашій латинці двома буквами: *dz*, *dž*, як це роблять тепер литовці й білоруси. Згодом можна тута завести й інші комбінації, коли в нас самих придумають для цих звуків окремі букви. Т'алеж на цих трьох буквах і обмежилося б уживання надрядкового чеського „гачка”, а то ж уживання його, як у чеській азбуці, ще й для *м'якшення* *n*, *t*, *d* (*dlaň*, *Tačevo*, *Ďakovo* ..) довело б у нас до баламутства. Таким чином ми б писали: *šuja* (шия), *žaba* (жаба), *čoven* (човен), *ščadyty* (щадити), *džerelo* (джерело).

Зате для означення *м'якшення* наших вісімох зм'якшальних шелестівок (*t*, *d*, *c*, *z*, *dz*, *č*, *l*, *n*) нам слід використати *хорватський спосіб* (а то й і польський, відомий у деяких випадках) і писати все над шелестівками риску, напр., *t'ažko* (тяжко), *šudy* (сюди), *Antoš* (Антось), *žat'* (зять), *džub* (дзюб), *l'ul'ka* (люлька), *terpeč* (терпець), *naňka* (нянька).

Щождо і після шелестівок, то, на наш погляд, згідно з сучасним уживанням тільки *одного* значка на таке і, що *м'якшить* попередню шелестівку (осінь = осінь, ліг = ліг, ніс = ніс...) й таке, що її *не м'якшить* (ніс, стіл, сіль...), в латинській транскрипції зазначувати *м'якшення* чи *нем'якшення* попередньої шелестівки — не треба. Таким чином слід би переписувати: *nivečuty*, *chatí*, *dity* й т. д.²⁾

Правда, не раз виходить незручність, як треба дати *наголос* на слові. Але наголос дається над *голосівкою*, а, крім того, його можна зазначувати *accent grave*, як я це пропоную у своїй Граматиці на стор. 103, напр., *sérdeňko*, *l'ubyj*, *dorohýj* і т. д.

3. І як у цьому випадку скрізь можна перевести чисто фонетичні написання (супроти *історичних* у нашому правописі, пор. *тяжко*, але *дъоготъ*), так, на мою думку, не потрібно цього робити в тих випадках, коли цього не зазначає *наш правопис*, отже, слід писати: *hist'* — *host'a* (гість, гостя, вимова — *hišt'*, *hošt'a*), *sonča* (сонця, вимова — *sońča*), *svit* (світ, вимова — *švit*), *Poznański* (Познанський, вимова — *Poznańskyj*) і т. д.

²⁾ Так переводить *м'якшення* в латинській транскрипції українських слів і Бернекер в "Slavisches Etymologisches Wörterbuch", і цей спосіб прийняв і проф. Стоцький у транскрипції "Івана Гуся" Шевченка (1919), хоч там бачимо й деякі неконсеквенції, напр. *spatoňky*, *skažeňkje* (8), хоч — *ručyní* (22), *ni* (10). Нафтірієв виїшло з *л*, що його однаково переписується, як і *л*. через *l*, напр.. *vitrylamy* (вітрилами) і *chvylach* (22), *sylu* (силу) і *volu* (волю, 24) і далі: *nehlanu* (6), *perelakat'* (6), *lutij* (34) замість *nehľanu*, *perel'akat'*, *lutij*, *chvy-**lach*, *vol'u* і т. д.

Те саме треба сказати і про *в* та *й*, що в нашій мові вживаються у правописі у подвійній функції (*вів* = *вії*, *край* = *краї*) — при транскрипції в бібліографії досить буде переписувати в обох функціях — *в* — *v*, *й* — *j* і писати: *Vovčok* (Вовчок, вимова — *Vovčok*, так транскрибус все проф. Бернекер), *čovna* (човна = *čoyna*), *lavka* (лавка = *laŭka*), *maj* (май = *mai*), *toj, chažajka* й т. д.).

Розуміється, лат. *j* завсіди відповідатиме укр. *я, е, ю, і, ю,* коли ті букви означатимуть спаяні двозвуки: *йа, їе, йу, йі, ю,* цебто на початку слова, після голосівок і після губних, отже: *jaјce* (яйце), *tvoje* (твое), *jurba*, *Ukrainina*, *ukrainiškyj*, *jorž...* і *mjata, pjať, bješ, simju, objiždžaty, Vorobiov'*.

Так виглядала б ціла система латинки для практичних цілей українського бібліографа. За тою системою ціла азбука виглядала б так:

a, b, v, h (= r), g (= r'), d, d', e, ž, z, ź, y, j, i,
k, l, l', m, n, ñ, o, p, r, s, š, t, t', u, f, ch, c, č, š,

а практично заголовок якоїнебудь книжки виглядав би, напр., так:

Majstri ukrajinskoho mystectva,
S. Kačmarška
Marija Baškirtceva
Vydavnyctvo ukrajinskoi molodi, Praha, 1927;

або:

Ukrainška Akademija Nauk
Zbirnyk istoryčno-filoložičnogo viddilu, č. 7.
Prof. V. Iv. Rjezanov: Drama ukrajinská.
1. Starovynnyj teatr ukrajinskij.
Vypusk četvertýj: Skil'ni dijstva rizdvjanoho cyklu u Kyjivi.
Z drukarni Ukrajinskoi Akademiji Nauk. 1927.

А для перегляду подамо ще на кінці українську азбуку з латинською транскрипцією:

³⁾ У своїй Граматиці (стор. 103) з інших причин я вводив для в після голосівки *w*, для зазначення, що це інший звук; але, коли ця справа має важу тоді, коли яде мова взагалі про латинку для нашого письменства, то для бібліографії ця справа не така важна, і в обидвох випадках можна вживати одного звук — *v*.

⁴⁾ Звичайно, можна користуватися знаком *j* на зразок словінців і в тих випадках, коли наші *я, е, ю* визначають м'якшення попередньої шестінки (коня — копя, ллеш — Шлєш, тюпати — tjupaty), але ж тоді треба *b*, непотрібно, заволити в латинку дві системи для означення м'якшения й писати *pjaľka*, замість *paľka*. Крім того, треба *b* уже послідовно писати *djohot'*, замість *d'ohot'* — а це вводить плутанину.

а — а	ÿ — ј	т — т
б — б	и — и	у — у
в — в	ї — ђ, 'и	ф — ф
г — г	к — к	х — ч
ѓ — г	л — л	ц — с
д — д	м — м	ч — ћ
е — е	н — н	ш — ѕ
с — је, 'е	о — о	щ — ѕћ
ж — ѡ	п — р	ю — ју, 'у
з — з	р — г	я — ја, 'а
и — ў	с — с	ъ — '

СИСТЕМА УКРАЇНСЬКОЇ ЛАТИНИЦІ

Від ряду літ у нас ізнову підносять справу заведення латиниці до українського письменства. Та перехід на латинську азбуку річ складна й нелегка (традиція, звичка, емоціональні аргументи, національні, справа просвіти народу чи грамотності й т. д.). А проте є велика потреба мати свою власну систему одної української латиниці, якою можна б користуватися побіч теперішньої української абетки, збудованої на кирилиці (збереження скрізь, у всіх мовах, одного графічного образу українського автора — в наукових чи літературних творах, урядових документах; наукові цілі; можливість близчого контакту зі світом латинської азбуки; бібліографічні цілі; така система зберігає оригінальне обличчя української мови, не покалічене, як досі скрізь його бачимо і т. д.), щоб і українські автори могли нею користуватися, головно в науці.

Самої транскрипції (чи транслітерації) українського сучасного письма латиницею не досить, бо така транскрипція не може ніколи бути одна, одностайна, а будуть усе латинські транскрипції, як показує історія й досвід і сучасність: польська, чеська, мадарська, німецька й румунська, й т. д., й графічний образ усякого українця, відповідно до транскрипції, матиме багато відмін, в яких може себе й не піznати. Потребу мати свою систему латиниці диктує й сучасне становище українського народу, що його частина найшлася в трьох державах із різними системами латиниці.

Історія утвору системи латиниці для українського письменства не нова (про транскрипції, відомі від XVI в. — не говоримо), вона сягас 50 років XIX ст., коли українську мову почато розробляти науково (Міклосіч, 1852). В спробах систем, що їх творили чужі (Міклосіч, Іречек, Бернекер) і свої (Лозинський, Антін Кобилянський, Драгоманів, Галіп, Пилипенко, укр. футуристи й інші), є декілька основ: 1) чисто слов'янська (комбінація поль., чеськ., хорв. латинки: Міклосіч, Іречек, Кобилянський, Драгоманів, Галіп); 2) комбінація кирилиці й латиниці слов'ян (Драгоманів, Пилипенко, Йогансен); 3) комбінація слов'янської і неслов'янської, власне, романської системи (Вишевич, футуристи), а то й германської (Holos Mazepuryciv) без діякритичних знаків; 4) інші комбінації з новими знаками.

Першу систему, з деякими змінами, запроектовану референтом для бібліографії („Книголюб”, 1927, II, ст. 45-54), використовує

українська бібліографія, її прийняли деякі славістичні журнали (*Slavische Rundschau*, *Zeitschrift fur slavische Philologie*), а то й деяка преса (*Prager Presse*). А проте це все ще не — система, а транскрипція.

Така система, яку негайно треба створити, повинна бути: а) нескладна, проста, без зайвих комбінацій і новизн; б) не повинна відбігати від випробуваних систем латинніці слов'янських народів; в) повинна відповідати законам фонології, — щоб із неї видно було відразу самостійні фонеми української мови; г) уникати перевбільшеної фонетизації; г) мати свої закони для чужих слів (відрізнювання давніх, що давно ввійшли до української мови з вірою, культурою — система фонетична, — від *нових*: система *механічного* перепису, при чому слід оминати вульгаризацію (Hehel, Hete й т. д.) через запозику чужих слів і назв із якоїсь посередньої системи (російської, польської і т. д.). Таку систему повинна скласти окрема комісія й перевести її в життя через якусь компетентну, авторитетивну установу (напр., ВУАН, Науковий З'їзд, Наукове Товариство ім. Шевченка й т. д.).

СПРОБИ ПЕРЕКЛАДІВ СВ. ПИСЬМА У ТВОРАХ Й. ГАЛЯТОВСЬКОГО.¹⁾

Слово „спроби“ в заголовку поставлено цілком свідомо. Справа в тому, що Галятовський не був тим, що ми тепер розуміємо під словом „перекладач“, не лишив по собі систематичного перекладу й ні одної якоїсь частини біблії. А проте цей письменник порозсипував у своїх творах то довші, чи коротші вривки, то поодинокі речення з перекладених ним таки місць із святого письма, Старого та Нового завіту; Його проповіді містять у собі силу цитат із біблії, що він їх частенько зараз-таки й передає мовою інтелігентних українських шарів XVII ст.) Це властивість не самого тільки Галятовського. За зразком польських „казнодій“ та богословів, що часто у працях, цитуючи чужий (латинський) текст, зараз же давали й переклад його живою (польською) мовою, — пішли й проповідники та теологи українські. Тим то такі „спроби“ перекладів найдуться і в Ставровецького, і в Радивилівського, і в інших письменників — тільки ж досі на них не звернуто належної уваги, дарма що про мову деяких із них (н. пр., Радивилівського) є й окремі монографії.²⁾ Таким чином, це перша така праця в нашій граматичній літературі. Історикові мови, міркую, без таких праць обйтися не можна, й хоч вона має, здебільшого, характер описовий, для історії мови вона буде деяким причинком...

) Оци розвідка це виривок із довшої праці про мову в творах Й. Галятовського. Але що там звернено увагу, здебільша, на звуки, на форми, на наголос — і тільки принагідно на прикмети синтаксичні та на лексику — то, власне, цю статтю можна й не звязувати з монографією про мову творів цього цікавого письменника XVII в., а вважати за цілком одірвану, самостійну розвідку. В. С.

²⁾ Це відноситься передусім до 1-го та 2-го видання (кіївських) „Ключа Разумінія“ з 1659-го та 1663-го р.; у 3-му (львівському) виданні (з 1665-го р.) багато цитат залишилося неперекладеними.

³⁾ М. Марковський, Антоній Радивиловський, южнорусский проповедник XVII в., опыт историко-литературного исследования его сочинений и обзоръ звуковыхъ и формальныхъ особенностей его языка, Кіевъ, 1894.

Найбільше прикладів таких перекладів (довших) містить книга Галятовського „Ключ разуміння“; та є ще вони і в книжці „Боги поганські въ болванахъ мешкаючі“ (Чернігів, 1687 р.); а поодинокі цитати перекладені (реченнями) — порозкидані й по інших творах (н. пр., „Души людей змерлыхъ“, Чернігів, 1699).¹⁾ Ось переклади довших уступів:

Старий Завіт: 1. З книги Мойсея I, гл. XXXVII, 9—10 [Б, передм. 3 а б]

2. З книги Суддів, IX, 8—15 [притча про терен — КР (Казан'я приданий) I 25 а б, II 22 б, 23 а, III 370 а б]

3. З книги Йова, I, 13—20 [Б, 2 а б]

4. З Єзекіїля, IV, 1—2 [КР I 73 б, II 71 б, III 156 а б]; XXXVII, 1—10 [КР I 98 а, II 95 б, III 182 б]

Новий Завіт: 5. З євангелія Луки, VIII, 5—8, 11—15 [притча про сіяча КР I 37 а, II 34 б, III 373 б]

6. З Апокаліпсису, III, 21 [КР I 162 а, II 154 а, III 260 а]; X, 1—3 [КР I 92 а, II 89 а, III 177 а]; XIV, 19—20 [КР I 98 а, II 95 б, III 182 б]

Крім цих довших уривків є ще дрібні переклади поодиноких речень, чи просто довших висловів, при чому, здебільшого, їх Галятовський подає майже все після церковно-слов'янського тексту. Ось вони:

Старий Завіт: Книга Самуїла, I, гл. XVIII, 7 [КР I 113 б, II 108 а, III 190 б]

Книга Ездри* [КР I 179 б, II 177 а]

Псалтиря* [КР I 200 а, II 197 а]

Книга Ісуса Сираха* [КР I 213 б, II 210 а]; [КН I 250 б, II 246 б, III 523 б]

Книга Еклезіяста, IV, 12 [КР I 128 а, II 122 а]

Пісня пісень, IV, 7 [КР I 200 а, II 197 а, III 301 б; КР I 149 а, II 142 а, III 245 б; КН I*) 127 б, II 119 а, III 527 б]; V, 10 [КР I 198 б, II 195 б, III 301 а]

¹⁾ У цитатах ми користуємося такими скороченнями: КР I, КР II, КР III, себто „Ключ разуміння“, видання 1-е (Київ, 165.), 2-е (Львів, 1663), 3-е (Львів, 1665); КП I, КП II — Катана приданий до I-ї вид. КР; Б (Боги поганські). КН (Ключ разуміння, додаток: Найдз'яко спосіб зложінні казанія). Д (Душі людей змерлыхъ). через те, що у друках XVII в. вказувалося листки, не сторінки, то в цій праці перша сторінка листка має знак латинського „а“, друга — латинського „б“, н. пр. 98 а б — перша і друга сторінка 98-го листку у творі.

²⁾ Зазначених зіркою місць поки-що не зрівняно з Острозькою Біблією та з польськими перекладами — їх важко було найти; так само не віднай-

Книга Ісаї, Х, 1 [КРІ 134 б, II 127 б]; XXXIX, 6 [КРІ 235 а, II 331 а, III 341 а]

Новий Завіт: св. Луки, I, 28 [КРІ 220 б, II 217 а; КРІ 173 а, II 165 а, III 273 а]; XVI, 9 [КРІ 211 а, II 208 а, III 3 а]
св. Івана, XIX, 12 [КРІ 78 б, II 76 а]

Діян. Апост.*: КРІ 138 б, II 131 б; До Коринтян кн. II, гл. IV, 7 [КРІ 180 б, II 178 а, III 282 а].

1.

Коли говорити про ці переклади загально, то вже поверховне їх ізрівняння з церковно-слов'янським текстом Острозької Біблії виявляє, що робив їх не — книжник, не — граматик, і навіть — не людина, що з метою перекладу засіла за свою роботу. Пізнати, що ми маємо справу з проповідником, котому цитат із святого письма треба для аргументації своїх слів, котрому переклади цих нераз уривків потрібні для пояснень. Нераз можна мати враження, що Галятовський цитує з пам'яти, що святого письма не мав під рукою, дарма що на боці твору все ретельно позазначувані місця, звідкіля взято чи дрібну цитату, чи довший уривок. Тим то видно і в його церковно-слов'янських цитатах одступи від тексту Острозької Біблії.¹⁾

дено ще досі цитат: 1) КРІ 151 а, II 143 б; 2) КІ 93 а, II 886 б; 3) Д 27 б; КРІ 217 а, 214 а, III 320 б; 4) КРІ 193 а, II 190 б, III 294 б; 5) КРІ 193 б, II 190 б, III 294 б; 6) КРІ 193 б, II 191 а, III 295 а; 7) КРІ 195 а, II 192 а; 8) КРІ 74 а, II 71 б; 9) КРІ 131 б, II 125 а; 10) КРІ 171 б, II 163 б, III 271 б; 11) КРІ III 470 а; 12) КРІ 99 а, II 95 а, III 183 б; 13) КРІ 159 б, II 152 а; 14) КРІ 113 а, II 107 б, III 199 а; 15) КРІ 117 а, II 111 б, III 204 а; 16) КРІ 15 а, II 14 б, III 89 б — 16 місце. Іх, може, можна буде віднайти й порівняти, взявши в текст „Ключа разуміння”, якого у Празі під руками не було. Та, я думаю, для виводів у розвідці ця справа значення не має. Є це, здебільшого, цитати зложені з одного якогось вислову, речення. В. С.

¹⁾ пор. О. Б.

Постеждацімъ дамъ сѣстъ съ мною...
і далі: азъ постедацъ и сѣдохъ [Откр. I. Богосл., III, 21]

або:

постеди Саоѣлъ съ тысячами, а Дѣдъ
съ тмами

I, 133 а

Постеждацімъ дамъ сѣстъ [Г. має на увазі свій переклад: „Кто звѣтъ, дамъ і мѣ, сѣстъ.] азъ постедацъ и сѣдохъ (КРІ 162 а, II 154 а, III 260 а).

постеди Саоѣлъ тысоѹща, а Дѣдъ тми — переклад: Звѣтажиа Саоѣлъ тысяч, а Дѣдъ збѧтъ тисачий (КРІ 113 б, II 108 а, III 199 б), відповідно до тексту Вувка: Porážil Saul tyšiecy, a Dáwid džiešięc tyšiecy, ст. 258.

Як проповідник, Галятовський хоче бути передусім добре зрозумілій читачеві, чи слухачеві, й тим пояснюється, що його переклади не все дослівні — поодинокі конструкції, важчі, н. пр., дієприкметникові, він то розвязує, як побачимо, то описує іх, то додає дещо до перекладу, то просто — дещо переповідає.

А в самому перекладі сильно відбився вплив польських перекладів Біблії, передусім — перекладу Вуєка, одинокого апробованого тоді католицькою церковною владою перекладу. З порівняння з перекладом Вуєка¹⁾ виходить, що Галятовський не тільки добре знова текст цього перекладу, не тільки ним користувався, але просто майже дослівно переповідав, його фразами, біблійний текст. Ось для прикладу декілька місць зі Старого Завіту:

Острозька Біблія:

від'єхъ другі сонъ,
аки сніце, и мѣць
и єдинъ на десѧткъ²⁾
зк'єздъ покланѧхъ-
мися; запрѣти же
емъ шїць и ричи: что
єстъ сонъ сні, иже
еси від'єхъ? єдали
пришихъ азъ и мѣти
твоа съ кратиню
твою по . . .³⁾
до зимла?

Кн Бит., I, 37.

Вуєк:

widzialem przez sen,
iakoby mi sie
slonce, y ksyjyc,
y jedenaście gwiazd
kłaniało. Co gdy
oysu swemu y brá-
cię swę powie-
dział, złajał go ośiec
jego y rzekł: coż
sierozumie przez
ten sen, któryś
widział: izali ja,
y matka twoia,
y bracią twoi kła-

Галятовський:

від'єхлихъ во снѣ,
їкш бы сніце,
ї мѣць, і зв'єздъ
єдиннаадцать мнѣ-
са кланяли, що
гдъ ющъ своємъ
и кратинъ свої
пов'єдалъ, їф'єк-
нблъ єго отецъ
єгѡ. мокажи: що ж-
са розум'єшъ
презъ той сонъ,
ко горый від'є-
хись: тідь є

¹⁾ Я мав під руками такі видання перекладів Вуєка:

a) Nowy testamént Pána nászegó, Jezusa Chrystusa znowu z lácińskiego y z greckiego na polskie wierne i Uczyrze przeložony przez D. Jakuba Wujka, theologa societatis Jezu, w Krakowie 1593.

6) Nowy testamént... teraz znowu przedrukowany, w Krakowie, 1647 г. (те саме видання — передруковане).

b) Biblia, to jest księgi starego y nowego testamentu wedlug łacińskiego przeklădu stârgo w kościele powszechnym przyjętego, ná polski ięzyk ...przez Jakuba Wujka z Wągtowa .. znowu z pilnością przelożone, ...w Krakowie, 1599.

²⁾ Інтерпункція моя.

³⁾ У примірнику „Слов'янської Бібліотеки“ у Празі, що ним користувався я, це місце залиплене. В. С.

Острозька Біблія:

Вуек:
niać ci sie będzie-
my do ziemie?

Ст. 44.

Галятовський:
й матка твоа
н е р а т і я ткої въ-
дemosа твѣкъ клá-
ната до землѣ?

„Боги поган.” —
предмова.

або:

й да даси ѿкътъ
его гражданіи, и да
съградиши на ніи
закрала, и да оди-
жёши и острогомъ,
и да даси ѿкътъ
его полки, и да оч-
чиниши поставленія
стрѣлъ ѿкътъ

Езекійль, IV, 2
О. Біб. II, 126 б.

i sporządzii przeci-
w niemu oblę-
żenie, a zbudujesz
bałty, u usypiesz
wał, u położysz
przeciwko iemu obo-
zy, u postawiesz tár-
gany wokoło

Ст. 882.

и сѹчнини ѿкъ-
ло него ѿкълаже-
ніе, звѣдбъшъ
кашты, вѣсы-
пляшъ валь, по-
ложиши ѿкъзы,
и постаки тара-
ни ѿкъло.

К. Р. I 73 в., II 71 в.,
III 156 а, б.

або:

Остр. Б. Галяйт. цитат: Галяйт. перекл.:
Ісмъ добрѣ. Ісмъ еси де- Ісмъ єстись W Bytka i estes
клижна моя, кра, ближна піїнна, пры- riękna, przy-
и порока нѣсть моя, и порока жадко моя, jaciołko mo-
въ твѣкъ нѣст въ твѣкъ и змѣзы не ia, a niemal
Пісня пісень, машъкъ гесъкъ w tobie zma-
IV, 7. Б. II, 376

Галяйт. цитат: Галяйт. перекл.:
Ісмъ добрѣ. Ісмъ еси де- Ісмъ єстись W Bytka i estes
клижна моя, кра, ближна піїнна, пры- riękna, przy-
и порока нѣсть моя, и порока жадко моя, jaciołko mo-
въ твѣкъ нѣст въ твѣкъ и змѣзы не ia, a niemal
 машъкъ гесъкъ w tobie zma-

К. Р. I 2016, zy.
II 198 а, III 302 в').

Ст. 690.

Це майже дослівне переповідження польського пере-
кладу. Автім, бувають іще цілі фрази, що їх стилізація
вислову вказує на вплив тексту перекладу Вуека, н. пр.:

Остр. Біблія:
Радуйся обрадова-
наа, Гдѣ стекою
Св. Лука I, 28
(Біблія III, 27 а)

Галяйт.:
Битай, ласки пів-
наа, Панъ зъ то-
кою
К. Р. I 220 в., II 217 в).

Вуек:
Bądź pozdrowiona,
łaski pełna, Pan
z tobą.
Ст. 1183 (Biblia), 190
(Nowy Zákon)

¹⁾ Ця цитата з різними змінами правопису [ї мови] повторяється, н. пр., К. Р. I 200 а [їа твѣкъ], К. Р. I 149 а [піїнна], К. Н. I 127 в [нѣмашъ, пра-
тељко] і т. д.

²⁾ Зміни в інших місцях: .текою К. Р. I 173 а, II 165 а; Гдѣ III 273 а, за-
місць — Панъ.

або:

Остр. Бібл.

да ёгда ескдѣти,
прінимъ въ кѣч-
ныи крой

Ев. Луки, XVI, 9
Бібл. III, 37 б.

Галят:

же ѿ гды прійдѣть
на васъ събество.
жіемъ васъ шнѣ
принадлѣ до вѣч-
ныхъ прикѣт-
ковъ

КР I, 211 а, II, 218 а.

Вук:

aby gdy ustaniecie,
przyjeli was do
wiecznych przy-
bytkow

Ст. 1212 (Biblia), 260
(Nowy test.).

або:

Галят цит.:

прійдѣть жіалнї
хбломъ вѣчны¹⁾)

Кн. Бит. I, 49.

тчахъ и обрашахъ ся
шко видѣнїе Бездї-
ково

Езекій I, 14.

Галят. перекл.

прійдѣть пожада-
нїе пагоркокъ
вѣчныхъ²⁾)

КР I, 134 б.

постѣповали и шко-
роочали на
кшталтъ кли-
кавици

КР I 143 б, II 156 б,
III 239 а.

Вук:

aby przyszlo poza-
danie pagorkow
wiecznych

Ст. 59.

...biegaly u wracały
sie na kultał blysk-
kawice blyskajacey

Ст. 879.

або:

Ост. Бібл.:

възвеніи глаſомъ ве-
ликииъ шко лѣкъ
рыкаа

Откров. Іван. Бог.
Х, 3.

Галят.:

заколааъ глоſомъ
великииъ, шко лекъ
рычитъ

КР I 92 б, II 89 а,
III 177 а.

Вук:

zawołał głosem wiel-
kim, iako gdy lew
ryczy

Ст. 1463.

або:

11,...остакнши свою
сладость и плохъ свой
бѣгын, да надѣл-
ѧти дрэвами¹⁾

азажъ могъ ѹ штат-
вити слодкостъ свою
и шкоцы вѣдѧчи-
нии, и кролевати
на вами?

aza mogę opu-
ścić słodkość moją,
u owoce prze-
wdzięczne, a iśdz,
abych między infe-
mi drzewy było wy-
niesione?

— — —) В Ост. Бібл. це місце має такий текст: присѣхъ славніа горъ прис-
ванициъ и въ славніи холмъ вѣчныхъ

²⁾ У другому вид. Ключа — жаданіе пагоркокъ.

Ост. Бібл.:

13. И рече и^и виноградъ, оставивши ли
вино свое и кеселіе
члѣчко, да ѿдѣлѣ
дѣти драгамъ?

15. ...то прииде^{ти} и
внїдѣти подъ сѣнь
мою...

Кн. Суддів IX, Сст.
Бібл. I. 114 а.

або, нарешті:

14. свѣргъ воловъ
брѣхъ, и ослицы па-
сахъ близъ ихъ

15. ...и прише^{хъ}
плѣниаюши плѣни-
ша ихъ...

17. ...кѣнницы
сътвориша чѣты
три...

18. ...сномъ твоимъ
и дщеримъ ѿдѣ-
рили и плюшили,
у брата ихъ старшаго и

19. кѣнізанъ вѣтре^й
валікъ найде ѿ пы-
стыни...

Кн. Йова I, Ост.
Б. I, 265 а.

Галія:

Оказа^{лъ} виноградъ,
а зажѣтъ и могъ по-
кинѣти вино своє,
кото^рое Гранадѣ^й
оу^кесла^{лъ}ть
и зостати пано^в ва-
шиимъ?

...и дѣтижъ, шпо-
чи вайте подъ чѣ-
ню моему...

КП I 25 а, б, II 22 б,
23 а, КР III 370 а, б.

...воли ѿрали, и
ослицы на пѣчи вѣ-
да^ли ны^к былі

...але кыпали са-
бейчиковъ¹⁾, и пе-
брали все...

...халдѣйчиковъ¹⁾,
зъ трома ѿфами
наїхали...

...гдѣ синіе и
цорки ткоти йли
й пили къ дому
брата ское^ш перво-
роднаго

знагла єздарилъ
кѣтіръ валікій зъ
пышні...

Боги поган., 2 а, б.

Вук:

Izali moge opuścić
wino moje, które
uwesela Bogą i ludzie,
u miedzy in-
nymi drzewy bydż
wyniesiona?

...przydzieś, a od-
poczywaycie pod
cieniem moim...

Ст. 250, 251.

...woły orały, a
oślice pásiono podle
nich...

...u przypadli Sá-
beyczycy u zá-
brali w Bytko...

....Chaldeyczycy
uczyńili trzy hu-
fy, u rzucili sie..

....gdy synowie
twoi u corki iedli
u pili wino w domu
brata swego pier-
worodnego,

znagła wiatr gwał-
towny przypadł od
strony pustynie...

Ст. 520.

Як воно й не дивно — бож православні часто користу-
валися протестанськими джерелами — впливу протестан-
ських польських перекладів письма святого не видно²⁾). Щось

¹⁾ Як бачимо, назв народів, що напали, в тексті Ост. Бібл. немає.

²⁾ Переглянуто й порівняно такі протестанські переклади біблії [Вук хвалить одну з них, із 1563 р., що „gladkością polskiej mowy przechodzi krakowską” — католицьку, хоч додає, що вона „jest błędów i kacerstwa pełną” —

наче відгук читаного Радзівілового видання можна додачити в деяких висловах ув Апокаліпсі XIV.:

Остр. Біб.:

19. ...положій серпъ
свои на земли, и ско-
ре виноградъ земъскіи,
и кложій къ точиле
клиникъ ѡрости кжіа

Галят.:

кото́рый се́рпъ по-
стілъ на землю, и
шербза́лъ грóна
киногráдъ зéмногш,
и въкнінблъ къ
пра́съ вілікогш
гні́кв бýго,

Гданська Біблія:

.....zápuščíl [anyo]́
śierp swoj na ziemię u
zebrał [grona] win-
nice ziemie u wrzu-
cił [je] w prásę
[Вуек: kadz] wielką
gniewu bożego

20. і неправо кыстъ
точиле киїк града,
і избыде кровъ ѿ
точиле, даже до
сүздѣ коньскихъ, ѿ
стадіи тýсячіа и
шістъ сор-

и вýтлочена бы-
ла пра́са за ме-
стомъ, зъ котóрон
пра́сы вýшла кровъ
ажъ до сýдмъ кон-
ьскихъ на стадії
тысячъ и шістъ сотъ

y tloczona [Вуек:
deptana] jest prásá
przed miastem, y wy-
bla krew z prasy až
do wędzidł końskich
przez tysiąc [y] šeć
stajan

КР I 17 а, II 15 а,
КР III 362 б.

Ст. 276.

або в такій цитаті:

Остр.:

Галят.:

Біръ тре-
плéтины не-
скоро ра-
сторгнітсѧ

Біркъ тре-
плéтины" не-
скоро ра-
сторгнітсѧ

Ека. IV 12,
Бібл. II 42 б.

Переклад:

Вуек:

Гданськ:

Шнэръ въ
трёх плéти-
ны не лá-
тко зор-
кéтсѧ

Sznur tro-
isty nie lác-
no sie prze-
rywa

Sznur tro-
isty nie lać-
no sie prze-
zerwie

Ст. 681.

Ст. 650.

КР I 127 а').

всі інші місця дуже ріжнуться висловом од перекладів Галятовського, так, що про вплив протестанських польських

передмова до біблії з 1599 р; може того „kacerstwa“ боявся й Галятовський]:

a) Biblia święta, to jest księgi starego y nowego przymierza z żydowskiego y greckiego języka na polski pilnie y wiernie przetłumaczone... We Gdańsku 1632; й передрук цієї біблії з тою самою пагинацією,

б) видання амстердамське з 1660 р. [два частини, від книг Йова],

в) Novum Testamentum Dni Jesu Christi в 12 мовах, де в чеський і польський текст, видання „Elliae Hutheri“, том I: Евангелія й Діяння Апостола Іоанна, Нірнберг, 1599.

¹⁾ У другому виданні К. Р. такі відмінні: штітний, зорвіться [122 а].

біблій нема що й говорити. Автім, і ця невеличка схожість могла бути припадкова.

Але, хоч який і очевидний уплив біблії Вуєка, — він і мусів бути, бо ж українським полемістам у їх власнім інтересі треба було знати польський текст святого письма, на ньому, певне, студіювали біблію Й у київській Академії, що звязана теж із ім'ям Галятовського, — хоч який він очевидний, то проте підказом для перекладу була таки біблія церковно-слов'янська. Воно Й не дивно, бо ж це виходило з принципового погляду на боротьбу між католицтвом і прихильниками православ'я: длякої сторони, що воювала, текст її біблії був святий. Що воно так, то на це вказують ті важніші місця, котрі сходяться з Острозькою Біблією й ріжнуться від обидвох біблій польських, н. пр.:

Ост. Бібл.:	Галят.:	Вуєк:	Гд. Бібл.:
вложі в точн- въкіннѣль въ wrzućił w kadź wrzucił w pra- ло келікімъ праçв келіко- gniewu bożego sę wielką gnie- мости кїжі... го гнѣвъ вже- wielką го...			wu Bożego

Ісправо ышть вътличена вы- u deplana kadź y tloczona jest точило въкѣ lá праçва przed mia- präsá przed града мѣстомъ stem miastem			
Апок. XIV, 19—20.	KP I 17 а, II 15 а, KP III 362 а.	Ст. 1471.	Ст. 276.

або:

Изъиде же зълъ Бы́йдёт рóжчка Wyñidzie róscz- wynidzie rozcz- и с корене Ісéо- искóренилїссіш- ká z korzenia ka ze pniá Jesá- ка и цвѣтъ кого, и ккѣтъ Jessego, a kwiát iego, á látorost- процвѣтъ заккѣтнестъ z korzenia iego ká z korzenia Ісая IV 1, Ост. KP I 134 б., II 127 б.			
Б. II 74 б.		Ст. 762.	Ст. 670

або:

сытостъ свою, тѣстостъ мою, тлustość moję, tлustość moję, їже въ мнѣ котóръю во kterey używa- przez którą прослави Бѣ мнѣ Бѣ ią y bogowie y uczczeny by- и члѣцы, да люде въхва- ludzie... żebych wa Bog y lu- нду кладѣти лаютъ... кро- miedzy drzewy dzie... abym wy- дреками ліовати (кро- wyniesionaby- stawione by- Кн. Суд. IX, Ост. лівати, зо- ła[wyniesione...] ło nad drzewy Бібл. I 114 а.			
		Ст. 250, 251.	

Ост. Бібл.:	Галято.:	Вуек:	Гд. Бібл.:
	сгáти пáно ^е ...)		[wystawioną by- ła...] ¹⁾
	на ^х ...		Ст. 262 263.
KIII 25 ab, II 22 b 23 a, KPIII 370 ab.			

або:

да даси ѿкре ^т ъ съччиннагъ ѿко-	спорзди ^ш	спорзди ^ш на
его градънїе ло икъ ѿклаж-	прези ^в ние-	нией облѣженіе
Евак. IV 2, Ост. Бібл. II 126 b.	же ^н и	Ст. 783.
	КР I 73 b. II 71 b., III 156 ab.	Ст. 882.

або:

съткорите си ^х съчинѣти сокѣ	чи ^н cie sobie	
дрогы ѿ ма- при ^{ят} елій за	przyja ^c ioły	
мόны непрѣ- мамонъ неспра- z mammonы не-	sprawiedliwo ^{ść}	
дмы, да єгда кедли ^в ю, жи- [N. T. — nie-	sprawiedliwey,	так само
оск ^в дѣти, къ гды прѣ- ст. 260], aby gdy	ustanie ^{cie} ,	Ст. 383.
прѣмъ ^т къ въ дѣтъ на вакъ	przyjeli was do	
вѣчныя кроны събоз ^{ств} о ¹⁾ ,	wiecznych przy- bytków	
Ев. Луки XVI 9, жи ^в и он ^и ясъ		
Ост. Бібл. III 37 b. до вѣчныхъ		
приб ^и гковъ за		
прокадили		
	КР III 3 a.	Ст. 1212.

і т. д.

Про самі переклади загально можна сказати, що вони, здебільшого, дослівні, але-ж [не по-невільничому, як побачимо. дослівні] не скрізь — бувають і цілком вільні, і це знову виходило з практики проповідника, що для нього важніше віддати думку, аніж перекладати слово до слова, та ще до того проповідника — доброго Й, як побачимо, вибагливого стиліста. Отсим то Галятовський часто

1) стягає речення в одну фразу:

бгынъ паді съ нѣса на землю, єгонъ зъ ѹка зъст ^в пілъ ѵ ѿци	
и пожъже ѿца, ѵ пастыръ вѣ зъ славгамн ²⁾ погви- ра поїсть та ^{кож} хъ...	лъ...

Ост. Бібл. I, 265 a.

Боги, 2 a.

¹⁾ Тут ріжниця могла виходити скрізь і з ріжниці між латинським текстом, звідкіля перекладали поляки, ѵ церковнослов'янським.

²⁾ славгамн взято з Вуека: ogień, uderzywszy ná owce y slugi, spalił je [ст. 520].

або:

конници съткориша читы
три, и озындоша вельблюди.
и плеинша и...   Ibidem.

...халдійчикове з³ трома үфамы
наїхали и певрали вельблюди...   Ibidem.

або:

къзийтъ всѣ, єже в домѣ
тиесъ

Ост. Б. II 83 а.

възиятъ Ф тівѣ всѣ когатъ-
стка твои

КР I 235 а, II 231 б, III 341 а.

або:

и кѣ ѿко сен днъ...   Ibidem.

Ост. Бібл. I. 265 а.

анѣ єдиногѡ [genet. temp.]...
Боги 2 а, б.

и, нарешті:

Ф пічали и когатъстка и слѣсть-
ми житійскими ходѧщи пода-
клаютса...

Ост. Бібл. III 33 а.

...за клоботами свѣцки-
ми, за когатъствами, за
роскошами...

КР I 37 а, II 34 б, III 373.

2) стягає головні речення, й менше важні щодо
змісту — робить побічними:

вѣтъ... коинѣсъ въ читыри
оуглы храмини, и паді хра-
міна на дѣти твой, и очи-
рома

Ост. Бібл. I 265 а.

вѣтъ... ѿслабыль читыри
оуглы дашъ, иже ѿпаль
и покіль всѣ дѣти твой,
и южъ пеміран

Боги 2 а.

3) тяжкі побічні відносні речення й, головно, дієпри-
кметниківі конструкції Галятовський обминає, творячи то
нові (головні й побічні) речення з *verbum finitum*, то подаючи
свої пояснення, й т. д.:

а иже при поги (плѣши)...
и же в тѣрні плахи... иже на
камени...

Єв. Луки, VIII 12—14. Ост. Б. III 33 а.

падаєтъ тѣ настѣна при до-
роздѣ... падаєтъ к настѣна можні
тѣрніемъ... падаєтъ настѣна на
камени...

КР I 37 а, II 34 б, КР III 373 б.

або:

...иже... сен сѣть слышав-
ши, и Ф... подавляютса

Ibidem.

падаєтъ... гдѣ ктѣ почвѣ-
ши (сложно вжиг, захоплітъ єшъ,
потымъ... запоминаєтъ) — усе
додане, але — думку поясняє.

або:

и їже на камени, іже єї а
оусlyшатъ, срадостю прем-
лють слово, и сін корені ніймутъ,
іже въ врема в'єрють, и
въ врема напасті спадають

Ibidem.

падаєт настѣна, на камени, гдь
кто почвши слобко вжі, захо-
в'єт до часу, а гдь прислав-
дованіе настуਪит, онъ слова
Божого запомінайтъ, и Фактъ
ры Фестивітъ¹⁾

КП I 37 а, II 34 б, КР III 373 б.

4) Як де Йому цього треба, вживає всяких реторичних
та стилістичних засобів, щоб образ біблійний поширити,
а тим самим і унагляднити, вживає повторення, то-що, н. пр.:

и се трясъ, и скокуплѫбъся
кости, кость къ kostи, каждо
къ состаю скоемъ ... и се кыша
имъ жилы, и плѣтъ растяши
и въсхождаше, и протягися
има кожа вирѣ...

Баек. XXXVII 7, 8, Біб. О. II 143 а.

зарязъ сталяса швімъ великий,
почалися кости до кистей
збирати, кождая кость до
своїш состаю, почали тіни кости
жилы сплати, почало на
ніхъ тѣло наростили, почало
ихъ скобра юкрывати...

КР I 98 а, II 95 б, III 182 б¹⁾.

5) Ясно, що коли для наглядності треба додати яке слово,
що його в церк.-слов. тексті немає, Галятовський це робить,
як це видно з виписів перекладу притчі про Сіяча (ст. 78); такі
додатки бувають і на інших місцях, н. пр.:

и вінде в на дѣ, и ѡжина,
и сташа на ногахъ своихъ —
съборъ многъ зѣло

Баек., ibidem.

а гдь знову повѣнблъ на тыхъ
ѹмрлыхъ дѣ, зарязъ всѣ тыи
ѹмрлын вѣстали зъ мртвихъ,
и стали на ногахъ своихъ, и по-
казалъся гмѣнъ людѣй великий

Розуміється, що з погляду народності на таких змінах
мова Галятовського могла тільки виграти, і це й потверджують
зразки, що ми їх тут подали.

2.

Перейдемо до самої характеристики мови перекладів. Зву-
кові та формальні її прикмети полишавмо на боці [про них
говорити тута не місце], обмежуючись тільки замітками син-

¹⁾ Переклад, як бачимо, доволі вільний, але-ж образ від його
тільки скористав. До речі, треба додати, що ціла ця манера надає образ-
зові спічності, такої притаманної, н. пр., народнім думам.

тактичними та потрохи стилістикою й лексикою Галятовського.

1. Цікаво, що Галятовський зайлінник „сей” перекладає зайлінником „той” — річ у нас прикметна для деяких західних українських говірок, подільських та волинських [Тернопільщина, Збаражчина], хоч не виключений тут уплив і польських перекладів¹⁾:

ācie sięgō pōstīšin²⁾) — єсли тогѡ pōsti — КР I 78 b, II 71 a — [jeśli tego wypuścił, Wujek 380, гдан. Н. зав. 120]

ñmamy же скрбнще сї въ сквднныхъ сосвдеçъ³⁾) — маимо скарбъ той въ глиняныхъ начиняхъ КР I 180 b, II 178 a, III 282 a — [mamy ten skarb w naczyniach glinianych, Wujek 1368]

приходитъ ко ѿборзъ міра сегѡ — переміннайтъ кшталтъ свѣта тогѡ КР I 138 b, II 131 b

éши сэмъ глыбъ Ос. Біб. I 265 a — єши той домоклаль Б. п. 2 a, b — [jeszcze ten mówił, Wujek 520]

что есть сонъ синъ [Кн. Бит. I 37] — що єжъ розуміється той сонъ, Боги, передм. За, b — [coż sie rozumię przez ten sen — Wujek ст. 44]

се рабъ Г’дна — ѿ то слвжбнца панскага КР I 151 a, II 143 b
бдали сія члвкъ соткбрнть — азажъ тое члвкъ оучинить КР I 179 b, II 177 a (Ездра)...

2. Imperfectum перекладає Галятовський то

а) минулим часом недоконаних дієслів: сѣаші — сѣалъ, нмáши — ні мѣло КР I 37 a, II 34 b, КР III 573 a; покѣ үаші — по-вѣдалъ Б., передм. За; баші — былъ КР I 98 a, II 95 b, III 182 b; тчачъ ѵ ѿрлачъся — поступовали ѵ ѿборочалися КР I 143 b, II 136 b, III 239 b; покланяхъ миса — мнѣса кланяли, Бог. пог., передм. За, — то

в) згідно з розумінням недоконаного дійства зложеною фразою „почати + діємінник дієслова”... съвокѣплахъ см кости... плоть расташи ѵ въсхождаше — почали сѧ кисти

¹⁾ Як я малим хлопцем колись заїхав був до своїків до містечка Овірна між Золочевом і Тернополем, то з мене всі сміялися, як я говорив по-своїому так, як у Гусятинщині говорять: „сей”, „сі”, „сих”, і все мене поправляли на „той”, „ті”, „тих”..., мовляв, „так нефайно казати”. Н. С

²⁾ Є це цитати самого Галятовського, що він іх цитує; в Острозькій Біблії текст трохи ріжниться, чи в наголосах, чи в формах, н. пр., її сіго пѣстіши.. III 54 b.

³⁾ Остр. Б.: ñmamy же скрбнще сї въ сквднныхъ сосвдеçъ IV 40 a.

до квітій зенрати, почало на ніхъ чѣло наростиati КР I 98 а, II 95 б, III 182 б.

3. Аорист і *praeteritum* однаково перекладає він формами *praeterit-a*, бо чуття в Галятовського було таке, що ці форми однозначні [пор. цитату „азъ поѣднѣхъ и сѣдохъ“ у Галят.: „изъ поѣднѣлъ и сѣдохъ“ КР I. 162 а, II 154 а, III 260 а], отже:

відѣлъ єсн̄ — відѣлеск [Бог. пог., перед. З а, в] й
кідѣхъ — кідѣлемъ [Бог. поган., *ibidem*]...

Здебільшого, старослов. аористи передав наш автор — формами *praeterit-a* дієслів доконаних, н. пр.:

1. ос. сѣдохъ — сѣлимъ КР I 162 а, II 152 а, III 260 а
кідѣхъ — відѣлимъ Бог. пог. З а.

3. „ йзкеде — кійпревади^а КР I 98 а, II 95 б, III 182 б
йзмде — кійшолъ КР I 37 а, II 34 б, КР III 373 а; КР I 113 а, II 107 б, III 199 а; прїндѣ — прїшю^а Б. п. 2 а, б;
вѣтрехъ наїде — оударилъ вѣтрехъ Б. п. 2 б

падѣ — пало КР I 37 а, II 34 б, КР III 373 а [^жкиа — на-
сѣна]; огњи п. — шгонъ з^астопніль КР I 98 а, II 95 б,
III 182 б; домъ оупалъ Б. п. 2 б

річѣ — Шказало [гѣрніг] КР I 25 б, II 23 а, КР III 370 б
еүсши — еүсхлѣ [настѣнѣ] КР I 37 а, II 34 б, КР III 373 а;
коснѣса — ослаємлъ Б. п. 2 б

відѣлъ — відѣлъ Бог. пог., передм. З а, б
подаки — подѹшило КР I 37 а, II 34 б, КР III 373 б;
съткери — оучиннілъ КР I 171 б, II 163 б, III 271 б;
с. пледъ — видало плодъ КР I 37 а, II 34 б, КР III 373 а;
поѣднѣ — зекѣтажилъ КР I 113 б, II 108 а, III 199 б;
запрѣти — ифѹкиблъ Б. перед. З а.

3. ос. шкындеши — наїхали Бог. п. 2 а; йдёши —
пешали КР I 198 а, II 95 б, III 182 б

оўмроща — помірли Б. п. 3 б

рѣша, рикossa — мокили, рікли КР I 98 а, II 95 б,
III 128 б

оўгніша — позаїали Б. п. 2 б

бжиша — вѣстали з^а мртвихъ КР I 98 а, II 95 б,
182 б

сташа — стали КР I 98 а, II 95 б, 182 б

ескѣтиши — оскѣтили КР I 117 а, II 111 б, III 204 а

позобаша — позобали КР I 37 а, II 34 б, КР III 373 а.

Крім цього, раз бачимо і plusquampraeteritum:
съврѣша оўже грѣзы — южъ кылѣ дозиѣла (трава)

КП I 17 а, II 15 а, КР III 362

а раз аорист переданий praeterit-ом недоконаного дієслова, під упливом попередніх фраз, висловлених у старослов. тексті imperfect-ом: илѣтъ расташи и въсѫождаши, и протяжесѧ и ма кóжа върхъ — почалѣ идъ сквра ѿкрыкати КР I 98 а, II 95 б, III 182 б.

Рівнорядні аористичні [чи імперфективні] вислови Галято-
вський любить скорочувати, кладучи один із них у форму
дієприслівника, н. пр.:

погѣдаше и рече; запрѣти и рече — погѣдаіть, мокачи;
ѡфѣниѧль, мокачи, Бог. пог., Передм. З а, З б.

4. Наказовий спосіб у З. ос. описує словечком „нехай“
+ З. ос. prae.: изыде єгни... попали — нехай же выйдите ѿгнь
и спалитъ КП I 25 б, II 23 а, КР III 370 б ..

Форму описового в церк.-слов. тексті imperat. [ч. 2. ос.
prae] Галято-вський передає звичайною формою наказового
способу:

да вѣнини грах — нарышъ мѣсто

КР I 73 б, II 76 б, III 156 б

або просто — формами тепер. часу доконаних дієслів:

да даси гражднен..., да съгра-   оучинишъ обложені...
днин..., да одежаши й єстроб-   звѣдешъ башты... вѣсы-
гемъ... да оучинишн...   племъ... калъ... положишъ...
пестаки...   (ibidem)

5. Конструкції дієприкметниківі перекладає Галято-
вський усяко:

а) робить із дієприкметників — іменники: изыде сѣай
[= той, що сіє] сѣати — вѣнелъ сѣвачъ сѣати КП I 37 а,
II 34 б, КР III 373 б [Wujek: który sieie, ст. 1196; Пересоп. єван.
розвѣкач — пор. Жит., єв. Луки VIII 5]

б) перетворює колишній стрбл. дієприкметник у дієпри-
слівник, вилучаючи його, за сучасним розумінням ролі цієї
форми, в окреме речення:

сѣма прозѣть оѣснє — наскїмъ чышобкии євсѣло

КП I 37 а, II 34 б, КР III 373 б

изыде посѣждай да посѣдитъ — вѣнелъ, звѣт-
жуючи, живъ звѣтажилъ КР I 113 а, II 107 б, III 199 а

сін съты слышавши — гды кто почавши [заховавшъ, запомнилъ] КП I 38 а, II 34 б, КР III 373 б

в) переводить дієприкметник у *verbum finitum*:

къзопі глáсомъ велíкымъ ѿко левъ рыкаа (Ост. Бібл. Одкриття Ів. Бог. Х 1—3) — завола́ль голосомъ вели́кимъ, ѿко левъ рычитъ КР I 92 а, II 89 а, III 177 а [Wujek: iako gdy lew guszy, 1463]

г) окремим побічним реченням описув [часовим, відносним]:

тérnіs възвастъ подлікъ є — гды тérnіs подросло, подвшило єног КП I 37 а, II 34 б, КР III 373 б

пoeжeждáющeмъ дамъ сѣсти (Ост. Б. III, 21) — ктo звітажитъ. дамъ єніс сѣсти КР I 162 а, II 154 а, III 260 а

г) рівнорядними реченнями [з відповідною думкою: умовною, причиновою й т. д.]:

їже къ тérnіs падши — падаетъ настéйка (себто, якщо насіння паде...) межі тérnіs...;

остáвиши слáдость... да юдъ владéти — азажъ мегъ ѿ оставити солáдкость и кролевати... КП I 25 а II 22 б, КР III 370 а

д) на польський лад лишає відмінний дієприкметник теперішнього часу:

видéкъ лгблъ съодмцъ — видéклъ аггла з'стvпбючего [anego zstępuiącego, Wujek 1463] КР I 92 б, II 89 а, III 177 а

видéклъ Хâ зъ сиромъ сѣдáчего КП I 17 а, II 15 а, КР III 362 б [в церк.-слов. тексті інакша конструкція].

6. Присудкове ім'я, всупереч церковно-слов. текстові, де воно стоїть у назовнику, в перекладах Галят. встигло вже відокремитись од тіснішого звязку з підметом і вживатись в оруднику:

бъди на^х цѣкъ — въда пано^х нашимъ або: въдъ на^х наими кролемъ КП I 25, II 22 б, 23 а, КР III 370 а, б

нѣсн дрѣгъ кѣсарайъ (Ост. Бібл. III, 54 б) — не єсть^е прѣдѣлъ цѣсарски^х КР I 78 б, II 76 а [Wujek: nie iestes przyjaciel cesarski ст. 1262; przyjacielem, гд. н. з. 120; нірнберзък.: przyjačiel]

азъ въдъ єніс стѣна огнійна — ѿ въдъ єніс мѣромъ огністымъ КР I 99 а, II 95 а, III 183 б.

Коли немає сполучки (copula) — присудкове ім'я бував в назовнику:

всі бози мэтыкъ вѣсёке — всѣ когі поганскіи дѣлелы
КР I 159 б, II 152 а
аэъ цвѣтъ сѣлный — ѿ вѣтъ пѣлный
КР I 193 б, II 191 а, III 295 а.

7. Іменні додатки прикметниківі [присвойні] — заміює Галятовський то прикметником, то взагалі прикметниковою формою якогось ім'я:

бози мэшкъ — когі поганскіи КР I 159 б, II 152 а
бѣди нахъ цръ — бѣдъ паномъ нашимъ

КР I 37 а, II 34 б, КР III 373 б.

8. Середній рід у збірному значенні, супроти множини в цер.-слов. тексті, бачимо у прикладі:

начінъ глинянъ КР I 74 а, II 71 б — сосѣды сквадичнича

9. Дуже цікаві предмети [іменникові додатки] висловлені прийменниковими зворотами — у старослов. тексті якимось відмінком одповідного Іменника, н. пр.:

не людінъ міра — не кохайтесь въ скѣтъ КР I 195 а, II 192 а
їзенраѣте себѣ цръ мене — мене їзенраѣте себѣ за кролъ

каждыгъ добротъ — закохайтесь къ піїнності
КР I 200 а, II 197 а й т. д.

Всі ці синтактичні явища характеризують мову Галятовського і в його виявах власної думки, в оригінальних творах, але ж у порівнянні з церковнослов'янським текстом [і з польським] вони виходять іще яскравіші, ще наглядніші.

3.

Те саме виходить із стилістики перекладів Галятовського.

Вже з цих уривків, що ми їх подали, видно, що стиліст Галятовський був не-аби-який. На ньому відбилася тодішня стилістична школа, й латинська, й польська — й на цей уплив ми наскакуємо на кожному кроці¹⁾). Загалом, однаке, стиль

¹⁾ Ось зразок латинських конструкцій: читайто [насѣнія] підо на землі добрей, котѣрою ємдко вводъ КР I 37 а, II 34 б, КР III 373 б

або: идѣла їглоа зъ дробимъ спіножъ, котѣрый сіръ пѣтінь на землю.. и вѣтличина ємдко праца за мѣстомъ, да котѣрою працы вишла кроцъ..

КР I 17 а, II 15 а, КР III 362 б

або: иро гдъ ѡцв... поїздѣль Б. п. Зв і т. д.

у нього простий, слова пливуть гладко, в вислові видно навіть деяку елеганцію, їй це виявляється в доборі слів. Порівняти тільки такі вислови:

вѣтъ оударилъ зъ побин [вѣтъ наанди...]. Б. п. 2 а, б
кыпали Савайчиковы [принесли плѣннѧющин...] ibidem

то стане ясно, як Галятовський добирає слів, щоб образи не виходили бліді.

Цей добір слів видно і в цьому, що в перекладі він стається на старослов'янський один вислів давати їх двоє, а то й більше:

владѣти — кролекати й зестати пâно^м

КП I 25 а, б, II 226 б, 23 а, КР III 370 а, б
бѣстѣти [сѣтостъ, сладостъ, кинѣ] — шпѣстѣти тѣлѣ-
стость, штакити солѣдкость, покинуты кинѣ. ibidem

бѣти симъ глюцик — бїре той не докончи^т. бїці той
демокламъ. Б. п. 2 а, б [Wujek: jeszcze ten mówił, 520]

[бїци симъ глюцик] приде дрѹгый кѣстникъ... принде
дрѹгыи (Ост. Бібл. I 265) ... і далі: а дрѹгое падѣ... й дрѹгое
падѣ... дрѹгое же владѣ [О. Б. III 33 а, Wujek: przyszedł drugi
[poseł]... przyszedł inny... a drugie padło... a drugie padło...
a drugie padło] — в Галятовського: кѣстникъ дрѹгій при-
шолъ... ото трети^т кѣстникъ привѣгъ [Бог. 2 а, в]...; дрѹгое
[настѣнѣ] пало на камини... третє пало міжні тірніми... че-
твіртое пало на землі доброй КП I 37 а, II 34 б, КР III 373 б

съткори плодъ — вѣдало плѣсъ, чинити плодъ

КП I 37 а, II 34 б, КР III 373 б

рѣкова, рѣша — мокили, рѣкли

КП I 25 а, в, II 22 б, 23 а, КР III 376 а, в

а про це, що, як треба, він уживає повторень, додає, поясняє, про це вже була мова... Як треба, то і змінить дещо, але від того вислів тільки виграє, і ще більше, як цей вислів народній, н. пр.:

постави ногъ діснию на мори, стал^т єдною ногою на землі,
а шию на землі... а дрѹгою на мори (III 177 а на
морѣ) КР I 92 б, II 89 а.

Треба сказати, що про все це ми говоримо тільки мимо-
хідъ, бо стилістики Галятовського в Його перекладах не можна
відривати від Його загального стилю, та Й справа ця, власне,
не входить у рямці статті. Далеко важніша для нас і куди ці-

кавіша Його лексика, фразеологія, що з них видно, який добрий знавець народньої мови був Галятовський.

Взятий тільки на увагу т. зв. прикметникові звороти (див. ст. 66), що заступають ріжні іменні конструкції або зложення:

цръ цръмъ (dat. pl.) и Гдѣ Гдѣмъ — кроль нах кролини, панъ надъ панами КР III 47 а

кѣди нах цръ — куды нах наими кролимъ

КП I 25 а, II 22 б, КР III 376 а
не любите міра — не кохайтесь къ скѣтъ

КР I 195 а, II 192 а
вожделѣтъ добротъ — зажадятеся къ піснинести

КР I 200 а, II 197 а
срінѣ путь поглаждъ — болото на дорозѣ зглажъ

Д. 27 б, КР I 217 а, КР II 214 а, КР III 320 б
кідѣхъ сонъ — видѣлемъ во снѣ

(Бог. пог. Передм. З а)

треплѣтеныѣ киръ — ширбрѣ вѣтреи плетинный

КР I 128 а, II 122 а

йзкираїти сієвъ цръ и міні — міні ѿніраїти сокѣ за кроля

КП I 25 б, II 23 а, КР III 370 б.

Крім цього, у прийменниковых зворотах стрсл. прийменники, що творять фразу, Галятовський передає іншими прийменниками, що вживалися (ї досі вживаються) в укр. народі:

кзимлѣтъ слово Ф срца — вѣніраїтъ слово зъ срѣда

КП I 37 а, II 34 б, III КР 373 б

найдѣ вѣтреи Ф пустини — обларилъ вѣтреи зъ пісні. Б. п. 26
[Wujek: o d strongy pustynie, ст. 520]

изънде кровъ Ф точила = зъ прасы... вишала крокъ

КП I 17 а, II 15 а, КР III 362 б

Ф печали ї богатства и сластыни життискими ходящи подавляютса — за клопотами скѣцкими, за богатствами, за роскошами КП I 37 а, II 34 б, III КР 373 б.

З другого боку — изъди бгнь їзъ тѣрна Галятовський перекладає: иходайже вийдитъ югень ша тирнѧ

КП I 25 б, II 23 а, КР III 376 б

падѣ посрѣдѣ тѣрна — падо же жи тирнѧмъ; падин [ским] къ тирнїи — падаетъ [настѣнка] же жи тирнѧмъ

КП I 37 а, II 34 б, КР III 373 б

изйде кровъ... ѿ стадін тýсача и шистъ сот — вýшла
кровъ на стадій тýсачи и шистъ сот²

КП I 17 а, II 15 а, КР III 362 б.

подкізайся по йстиннѣ, љ Гдѣ Бѣкъ покóрить по тіск —
коїй з ла праїдѣ, а Панъ Бегъ помóжитъ текѣ

КН I 250 б, II 246 б, III 523 б.

Те саме видно з перекладів приrostkів. Неорганічні вже в XVII. в. для укр. мови приrostки vъz-, iz-, Галятовський передає ріжними іншими відповідними приrostками, й так:

а) плотъ въсхождаши — почало чѣло нарестати

КР I 98 а, II 95 б, III 182 б

къ зрастъ сѣма — настѣнъ подреслѣ

КП I 37 а, II 34 б, III 373 б

ко ж ділѣйтъ — закохáйтъся КР I 200 а, II 197 а...

Приrostok vъz- — лишається тільки у словах: возмѧтъ (= възимѣтъ) КР I 233 а, II 231 б, III 34 а побіч: въкирѣтъ слово (= взимлїтъ слово) КП I 37 а, II 34 б, КР III 373 б та зышоکши (= прозамѣтъ) 37 а, II 34 б, III 373 б, цей приrostok, за законами нашої мови, переходить до громади: з, із

в) йзїндеть жéзль — вїйдетъ рóжчка КР I 134 б, II 127 б;
изйде кровъ — вýшла кровъ КП I 17 а; и. сѣй —
въшолъ сквачъ КП I 37 а, II 34 б, КР III 373 б...

йзїгдѣ — въїїгади³ КР I 98 а, II 95 б, III 182 б

йзїкирати — въїїрати, йзїрати — въїїрати, ibidem...

Крім цього, є ще церк.-слов. приrostки, що іх знає й українська мова, але ж вони мають у поодиноких фразах трохи відмінне значіння, тим то Галятовський заміняє їх іншими, такими, що іх уживає українська мова:

врініє пѣти поглаждѣ — з'глажѣ [цілком вигладжу, приrostok по означив би — трохи вигладити] велето на дeroзк, Душ., 27 б; КР I 217 а, II 214 а, III 320 б

пожата змілѣ — въжаль тракѣ зімню

КП I 17 а, II 15 а, III КР 362 б.

Зате Галятовський вживає зложених приrostkів із пе, щоб висловити велику скількість чогось:

оукінша ракы — позаїали слѣги

Б. п. 2 б (Вуек: pozábiáli pachołki, 520)

або в таких фразах (доконаність):

правда й миръ шелкызастса — справедливость й пекой нецилеканиса КР I 193 б, II 190 б, III 294 б

Церковно-слов. приросток раз- — віддає Галятовський приростком от — у реченні: разгінин книгъ — Шкореню книги КР I 92 б, II 89 а, III 177 а; слово съзвѣти — передає укр. до-звѣти (трава) КП I 17 а, II 15 а, КР III 362 б; вѣтви — пришѣти КР I 92 б, II 89 а, III 177 а. Приросткові про- відповідає раз приросток мы- [прослави Бѣкъ и люде — кыұшаламағы Бікъ ы люде], то знову приросток за- [процѣйтітъ цвѣтъ — зақвѣтнитъ ккѣтъ КР I 134 б, II 127 б] і т. д.

У словництві перекладів Галятовського багато цікавих народніх висловів і фраз (бувають слова й абстрактного характеру):

погленнаша — вѣгъсъ свѣтъ КР I 117 а, II 111 б

величіт — великин речи КР I 171 б, II 163 б, III 271 б

владѣти — зестати пано* КП I 25 а, II 22 б, КР III 370 а, побіч кролевати, криміати, ibidem

шевдѣти — прийдётъ на вѣсъ очевозство

КР I 211 а, II 208 а, III 3 а

окрадеканнаш — ласи покнаш КР I 173 а, II 165 а, III 273 а

къ криж напасти — гды прислѣдованіе настѣпи

КР I 37 а, II 34 б, КР III 373 б

печали — клофеты КП I 37 а, II 34 б, КР III 373 а

съвексплатиса — зкиратиса (кшти до кштій)

КР I 98 а, II 95 б, III 182 б

слости — рескени КП I 37 а, II 34 б, КР III 373 а

подивязтиса — воювати за... КР I 250 б, II 24 б, III 523 б

плакніти — пекрати Б. п. 2 а, б [пор. бранець]

ѣгнііный — егнііістый [ибръ] КР I 99 а, II 95 а, III 183 б;

[сголпъ] КР I 92 б, II 89 а, III 177 а;

те же саме рожченое слово — єгнііістое I 93, II 89 б.

Живучи духовим життям тодішньої української інтелігенції, Галятовський знав і мову тої інтелігенції, й широко нею користувався. У цій мові багато польського впливу, головно, в термінології церковній, чи військовій, і це й одбилося й на перекладах. Галятовський перекладає церк.-слов. — відповідними польськими, але ж уживаними серед освічених кляс, н. пр.:

блудниці — кшитечники КР I 131 б, II 125 а (поль. wsze-tecznik)

порокъ — змаза КР I 200 а, II 197 а, III 301 б; I 149 а, II 142 а, III 245 б (поль. zmaza)

вѣчныи кропи — вѣчныи приснитки КР III 3 а, I 211 а, II 201 а, (поль. przybytek)

цръ, црствыи, црствовати — крель, кролікство, кромкати КР I 131 б, II 125 а...

дщиря — цорки, Бог. пог. 2 а (поль. córka)

спасеніе — збавеніе КП I 37 а, II 34, КР III 373 б (поль. zbawienie)

жизль — рóжчка КР I 134 б, II 127 б (поль. różczka)

оутрь — ютренка КР I 198 б, II 195 б, III 300 а (поль. jutrzenka)

ожити — вѣстяти зъ мртвыхъ КР I 98 а, II 95 б, III 182 б (поль. z martwych wstać)

съкоръ людій — гмѣнъ людій. ibidem (поль. gmin ludzi)

чтѣ — оуфъ (нім. Haufen), Боги пог. 2 а (поль. hufiec)

блгый (плодъ) — кѣдачный (шкенцъ) КП I 25 а, II 22 б, КР III 370 (поль. wdzięczny owoc)

сокрвшти — покрвшти (начиня) КР I 74 а, II 71 б (поль. pokruszyc)

знайдоватися КР I 195 а, II 192 а

клизы — веди Б. п. 2 а

добръ, леврота — пійнкий К I 206, II 197 а, III 301 б і т. д.; пійнкість КР I 206 а, II 197 а (поль. piękny, piękno)

бгнь паде зъ несі — біднь зъ йка зѣстѣніль Б. п. 2 а, б

сходити съ несі — зѣстѣповать зъ ибл КР I 91 б, II 89 а, III 173 а й т. д.

Крім цього, Галятовський, як і всі тодішні письменники, кохався в польських сполучниках та частицях і правильно їх уживав:

да — жікъ КР I 211 а, II 208 а, III 3 а

бгда — гды КП I 37 а, II 34 б, КР III 373 б, Бог. За і т. д.

єда — чеды Б. перед. 3 а, б

йли — ѿзякъ КР I 25 а, II 22 б, КР III 376 а

чже — южъ КП I 17 а, II 15 а, КР III 362 б...

Тільки ж багато з цих слів поробилися вже тоді були нашими, і живуть і досі в українській мові. Згадавмо такі, що попереходили до польської мови з німецької, а опісля запанували і в нас, і досі відомі в цілій Україні:

сокрікици — скáркъ КР I 180 b, II 178 a, III 282 a (ст. нім. scér — найдрібніша монета)

стéка — мвръ КР I 99 a, II 95 a, III 183 b

шліндъ — цéгла КР I 73 b, II 71 b, III 156 a (ст. нім. Ziagal із лат. tegula)

кіръ — шибръ КР I 128 a, II 122 a

шкразъ — кштальтъ КР I 138 b, II 131 a (нім. Gestalt)...

Крім цього, сюди належать:

маслічина, масліна — лéрко юлінгнс KР I 25 a, II 23 b, KР III 370 a, b; KР I 193 b, II 190 b, III 294 b (маслина — Гр. IV 307 — інше значення)

смóкка — лéрко фéкогов KР I 25 a, II 22 b, KР III 376 a

і всякі терміни військові, що ми їх перебрали від поляків і поробили з них свої військові termini technici (деякі могли бути й непольського походження):

дати граждени — юблажéннити

съградити замбала — вáшты звéдекати

острогомъ одéкти [городъ] — валъ вýсыпани

дати полки — обóзы положити

оччинити поставлені стрéлъ — тараны постáвити

KР I 73 a

II 71 b

III 156 a, b

все це термінологія Вуєка (ст. 882), дослівно з нього взята, але ж термінологія, що її вживали й українські козаки.

Те саме відноситься й до інших фраз та слів чи церковного характеру, чи світського, н. пр.:

мелий (гуц. мовня й досі) — влісканица KР I 117 a, II 111 b, III 204 a (Berneker: Slav. Etym. Wört. 63)

наслéдити [цртвї вжї] — юдéдичити [кролівство Бжї] KР I 131 b, II 125 a

ракъ — слвжéнница KР I 151 a, II 143 b (є в Куліша)

прелюбдéйца — чвжолóжникъ KР I 131 b, II 125 a (живе й досі на заході України)

сосéдъ — начиня KР I 180 b, II 178 a, III 282 a, й т. д.

Багато з таких і подібних слів, хоч вони явні полонізми, і досі живуть між народом у поодиноких околицях України; розуміється, що в XVII. ст., певне, вони вживалися дуже широко, бо вплив польський був іще сильніший, тим то їх уже треба вважати за українські, дарма що дісталися вони до нас із польської мови. Ось вони, н. пр.:

миръ — покой КР I 193 b, II 290 b, III 294 b (див. Слов. Грінч. II 271)

желаніє — пожаданіє КР I 134 a (Грінч., III 249)

холмъ — пагорбокъ КР I 134 a, II 127 b (пагорок — Грінч., III 86)

цръ — кроль КР III 470 a') і т. д. (пор. у Фед'ков. кріль, крулювати — Гр., II 313)

сътость — тлѣстесть КР I 25 a, II 22 b, КР III 370 a — в Галичині скрізь живе: тлустий¹)

влага — кѣлготиство КР I 37 a, II 34 b, КР III 373 b (Гр., I 238)

спасеніе — звоління КР I 37 a, II 34 b, КР III 373 b (пор. Сторож. М. П.: „збавлення”, — Грінч., II 121)

запомниати ibidem — Грінч., I 83

побѣдити — звігажити КР I 162 a, II 154 a, III 266 і т. д. (пор. Грінч., II 130 звитяжити), звитяга (Старицький)

възенити — залегати КР I 92 b, II 89 a, III 177 a (Грінч., II 21)

точило — праса КР I 17 a, II 15 a, КР III 362 b (живе скрізь у Галичині)

гроздъ — грошно ibidem (Куліш, див. Грінч., I 330)

кожа — скірла КР I 98 a, II 95 b — скіра Гр., IV 134 (Галич.) а також — шкура

пекінська духъ КР I 98 a, II 95 b, III 183 b (пор. Грінченко: повійнути III 222)

зіло — карзо КР I 93 a, II 89 b (Грінч., I 30)

никерд — нілатво КР I 128 a, II 122 a (Грінч., II 122) і т. д.

Коли до цього всього додати: живимъ, видлагъ і т. и., що й досі живуть на заході України, то тих полонізмів, що спадали б виключно на плечі Галятовського, буде не так то багато. Письменник старався бути зрозумілим для народа й вибирав для перекладу слова поточної укр. тодішньої мови, що їх тоді уживали, не дивлячись на те, звідкіля яке слово взято. Коли мати це на увазі, то тоді „полонізми“ в перекладі стануть ясніші, й менше їх буде, і тоді можна буде зрозуміти захоплення мовою Галятовського взагалі в одного з найкращих знавців ІІ, у проф. Сумцова, що про мову нашого письменника

¹⁾ Галят не міг інакше сказати, бо жив тоді під польським крулем.

²⁾ від гуцула Гаврилецького в Ізворі на Буковині, де немає польського впливу, я чув 1914. р. „тлустий кінь“, і тільки так там кажуть.

³⁾ вид. Кл. Раз. присвячене: Іванікѣт Казимирект.

в „Ключі разумінія“ висловився так: „Еслибъ и въ содер-
жаніи „Ключа“ было столько народности, сколько въ его языкѣ,
то это было бы капитальное произведение)“.

Ці слова може тільки підтвердити наша аналіза мови спроб
перекладів письма святого у творах Галятовського.

---

¹⁾ Сумцовъ Н. О.: Къ исторії южнорусской литературы семнадца-
таго столѣтия, Іоанникій Галятовскій, оттискъ изъ мартовской книжки
журнала „Кievская Старина“, Київ, 1884, ст 35—36.

УКРАЇНСЬКЕ «ЩО» (ŠĆO).

Староболгарський (і праслов'янський) займенник (і сполучник) чъ-то (сь-то) має в українських говірках чотири форми: 1. што, 2. що (воно й літературне), 3. що й 4. чо.

Першу форму знають широко й інші слов'янські мови та говірки (московські, болгарські, сербські, горішньо-лужицька мова); друга—відома македонським говіркам болгарської мови¹⁾; форми що вживається ще у болгарських діяlectах; що-до четвертої форми, що І звичайно вважають за врізану форму родовика (чо хочеш, тобі чо,—себто: чого хочеш, тобі чого), то вона знана в українських говірках у сполучці *нічо* (=ніщо), й не кожна фраза, дечується чо=що, мусить уважатися родовиком—ця форма жива ще як форма називника, чи пересмішка. Крім української мови, вона ще відома й у словацькій мові (*čo*, *píčo*) та в горішньо-лужицькій (теж у сполучці *píčo*²⁾).

Форми *што*, відомої вже в XII—XIII ст. (Кримський, Україн. грам. II, 28), загально вживається в XIV—XVI вв. в пам'ятках світського характеру (грамоти, купівні листи й т. д.³⁾) й попадається вона й до церковних пам'ятників (н. пр., Луцька єванг., л. 98); її знають іще і письменники XVII ст. (Беринда, Вишеньський, Радивілівський...) — тепер вона живе ще тільки в карпатських говірках (Лемки), на Підкарпатті та на Підляшші.

¹⁾ Дехто (Соболевский, Р. Ф. В. VIII, ст. 278) допускає існування що і в московських говорах, де ця формачується як ё́шо, себто, з паліталізованим ё (переписує форму: шысьшо)—і то на основі того, що в цих говорах сполучка ё́с переходить у ё́в, чи ё́ш (П о т е б н я, Два ізслѣдованія, ст. 70; Д у р и н о в о, Опытъ діалект. карты русск. яз., ст. 20, 22); але ж форма ё́шо не мусила вийти зі ё́шо, а простіше—розвинулася з родов. одн. ё́шо, анальгічно, як західнослов. *со*, отже ё́шо> ё́шо> ё́шо> ё́шо.

²⁾ Говіркова українська форма «нич» (пуч); форма, якої вживає дехто з галицької інтелігенції, це — стара форма, історична (ни-чъ), що з історичним «ше після «ни» і з формою *нічо*, чи *ніщо* (з «и» на місці староукр. «и», анальгічним, узятым із *ни*—ність, моск. *нет*, укр. річеве *ніт*) не має нічого спільногого; є це останок давньої самостійної форми займ. чъ (без -то у чъ-то), як ось чесь *pro-č*, *pi-č-i-ti*, поль. *za-cz*, словін. *li-č*, *li-č-i-ti* й т. д. .

³⁾ Див. В. Дем'янчук, Морфологія українських грамот XIV і першої половини XV в., ст. 18.

Форму що (=ščo) можна напевно установити з пам'ятників що — тільки з XVII ст., пор. в інтермедіях Гаватовича з 1619. р.: *sczo*, *sczoby*, *szczro* (każy, szczzo, dasz), козацька пісня про битву над Стирою із 1651 р.: *sczo*, *sczob*, лист Тимоша Хмельницького до пан-отця Симонова з 1649 р.: *sczo* (пор. Кримський, Хрестомат., ст. 180), правобережний літопис із XVII в.: *шко* (див. Кримський, ibidem, ст. 184), Й т. д. (в пісні про Степана-воєводу з 1571 р. читаємо ще *što*). Правда, написання «що» можна подібати в церковних пам'ятках уже в XII—XIII вв., може, деято в нас IX і читав за *ščo*, але ж з огляду на те, що з часом такі написання в церковних пам'ятках ізникають, а світські допізна (кінець XVI ст.) знають тільки форми *што*, ці написання треба вважати з а болгаризми¹⁾ (що=што), форми *ščo*—в нашій мові тоді ще не було. От, напр., молдавські грамоти до кінця XV ст. Й пізніше вживають скрізь щ за *шт*, пор. напр. із одного боку Шнеор²⁾ (грам. з 1436 р.), прізвище, відоме й досі на Буковині (Stibor), з другого боку — власче (грам. 1473), що й досі на Буковині вичовляється з безголосим с перед ч, себто, блище. і в тих грамотах кожне «що», як це слушно підносить Кримський, треба читати за *što*.

Форма *шо* не зазначена в пам'ятниках; вона відома тепер у всіх народніх говірках, уживав її деято і з письменників (Шевченко, Манджура...). З того, що її немає в літературі до XIX в., не виходить, що вона не могла жити вже давніше. Може, оминали її тому, що вважали її занадто народною, вульгарною. Це відноситься, та ще в більшій мірі, й до форми *чо*, що Її вважають то за скорочений родовий відмінок (Словар Гринченка II, 268, IV, 467), то за форму пересінника чи називника³⁾.

Пояснювано всі ці форми ріжко.

Ясно, що форма *што* фонетично вийшла з форми *čъ-то* після відпаду глухого *č*, —чи то наслідком одпаду першого *t* в *č* (*tšla* > *što*), як це пояснює Вондрак (Vergl. Gramm., I., нове вид., ст. 471), чи через відподібнення проривних (Житецький, Очеркъ звук. ист. малорусс. нар., ст. 449), чи через ослаблення *č* в *š* (Потебня, Два ізслѣдованія, ст. 70) чи то просто для влегчення вимови (Stockyj—Gartner, Grammatik, ст. 300)—явище, зрештою, в нас відоме: пор. *штити*, (не знає) *шти* (чъти), *поштовий*, *штири* Й т. д.

Форму *чо* треба уважати за нову; вона могла зформуватися вже тоді, як устаткувалася ціла відміна займен. «що» (чого, чому...) і з інших

¹⁾ Річ у тому, що вже в XII ст. в нас щ читали за є; досить указати чом би на написання *ищчика* (=із чика) в «Житті Теодозія Печ.» — редакції Успенського Збірника з XII ст. I; в пізніших часах находимо зазначені таким самим чином асиміляції: *нащадки* (грам. Свидригайла 1424), побіч *исчадки*, *счадки* (грам. Семена Отельковича з 1459), *цимъ*, себто,— з чим (Пересоп. Єван., Огоновський, Studien, 87).

²⁾ Див. T Lehr-Spławiński, Drobizgi z morfologii małoruskiej, Lwów, 1925, ст. 11.

одмінків дісталася за анальгією до називн., нічо-го, нічо-му, отже й нічо, себто, цілком навпаки, як у долішньо-лужицькій мові, де форми *sogo*, *soty* витворилися з називника *so* (инакше *Lehr-Spławiński*, op. cit. ст. 11).

Про повстання форми «що» (*ščo*) є декілька пояснень. Найчастіше виводять її безпосередно зі «што», і то—не вказуючи дороги (Потебня, Два ізслѣдованія, ст. 77—це, власне, відноситься до московського *ščo*, яке, на думку Потебні, повстало зі *ščo*; Колосов, Обзоръ фонет. особ., ст. 77; Мікльосіч, Vergl. Gramm. I, ст. 383—457; Кульбакін, Укр. языъ, ст. 64), то шукаючи для витвору цієї форми пояснення в асиміляції (Житецький, Очеркъ звук. ист. малор. нар., ст. 449; «послѣдующій согласный»— себто, «т» у «што»—качественно уподобився предыдущему шипящему, и такимъ образомъ изъ «што» образовалась форма «що»), то знов одрізняючи ріжні ступні повставання цієї форми, через «штьо», де «главную роль сыграла долго не исчезавшая мягкость звука *š*»,—отже «штьо» перемінилося (обратилось) у «щчо», а ця фонема, після ствердиння шипучих, дала сьогоднішнє загально поширене «що» (Кримський, Укр. Грам., II, 30).

Але ж цей вивід «що» з «што» через «што» відкинув уже 1882 р. Соболевський (Рус. Ф. В. 1882, ст. 278—281), вказуючи, зовсім справедливо, на те, що «мягкость *š* в «што» не могла повдіять на послѣдующе твердое «т» и смягчить его» (як це пояснює Кримський) і що «форма «штѣ» (*штьо*), на которой основываются объяснители, сама обязана своимъ происхожденiemъ формѣ «що» (себто, «шьшьо» в Соболевского). До того, форма «штьо» відома тільки північним московським говорам, де живе й «шьшьо», й не відома там, де такого «шьшьо» немає (в Гуцулів та на Буковині чується тільки «шьо», себто, «шо» з палят. «ш»). Виходить, що, коли таке пояснення можна ще сяк-так приняти для московського «шьшьо», то для українського «що» воно—не пояснення. Сам Соболевський, зводячи українське «що» з моск. «шьшьо», старається вивести ці форми з форми родовика чъо, як колишньої форми переємного відмінка¹⁾, рівнозначної, як відомо, в середньому роді з формою називника. На його думку, після відпаду «ъ» «и» у формі чъо асимілювалося до «о», і навпаки—«о» асимілювалося до «ъ»; з першого роду асиміляції витворилися, мовляв, західно-слов. форма «со» (чеськ., поль., луз.), а у русскихъ и болгаръ мягкое «ч» подчинило своему вліянню «о», и это послѣднее перешло въ «ши», также мягкое, такъ что явилась форма «чшо» (оба согласные мягкие), давшая сначала «шшо» (=моск. *ščo*) а потомъ черезъ диссимиляцію двухъ «ши»—«щчо», а черезъ выпаденіе одного изъ нихъ — «шо» (ibidem, ст. 288). Це останнє пояснення прийняв і Вондрак (Vergl. Gramm., II., 108: в староруському, мовляв, «появляется чъо, ничъо, в формах називника,

¹⁾ На жаль, не всі пристали, подані Соболевским, мають значення переємника; головно ж ті ні, що відчуваються як пайковий родовик (genit partitiv)—по запереченнях та по таких діесловах, як *прости*...

із чого зробилося «чъшо», з нього «шишо», «шчо»). Цю свою думку повторив Соболевський і в «Лекціяхъ» (цит. друге вид. 1891, ст. 102), додавши тільки, що переходові «ч» в «щ» у формі чого перешкодили інші форми (чимъ, чимъ...), що в них є «ч».

Ні з одним, ні з другим поясненням погодитися не можна. Аналіз на те, що «м'яка» шипуча могла б уплинути на пом'ягчення наступної твердої в нашій мові немає, а гуцульська вимова ѿ, єс'о, що на неї по-кликується Кримський і що на ній ізбудовує свою гіпотезу, такого переходу не доказує. Вона доводить тільки, що в утворенні уже формі єс'о африкат є—«м'який», як буває «м'яке» всяке «ч» в гуцульській говорі (č'olovik, č'obit...). А далі—як могло спаляталізуватися «т» перед такою голосівкою, як «ю»? Якщо можлива з яких-небудь причин така палятальнізація, то чому нема єс' в анальгічних словах (у сполучі «шт» перед наступною велярною голосівкою), таких, як напр.: штовхати, штурпак, штурханець, штири?.. І коли таке пояснення (*штво*>*штьво*) кидає деяке світло на московські говоркові форми цього займенника, де жива форма єс'о, то для української загальної форми єс'о воно—не підходить. Із виводами ж Соболевского можна ще погодитися до того місця, де він указує на повстання форми єс'о—але ж із неї можна вивести тільки паралельну українську форму ѿ; форма ѿ, фізіологічно беручи, могла цілком так само скластися з чого, як чесько-польсько-лужицька форма со. Ще більше. Найлегче було б форму «що» вивести саме зі «шо», куди «ч» могло б було дістатися зі всіх інших одмінків (чого, чому, чим...). Тільки ж те, що в українських говорах немає таких паралельних форм, як «дешо», «нишо», «ледашо»... та ще те, що форми «шо» у творах української літератури до XIX в. не зазначено—одне й друге приневолює нас до висновку, що форма «шо» пізніша за форму «що», і зважитися на вивід «що» із «шо» не можна. Т'але ж із усього цього ясно, що фонетично пояснити форму «що» не можна, і щоні одне дотепер інше фонетичне пояснення цієї форми не може вдоволити.

В окремій розвідці про українське «що» (Drobiazgi z morfologii tałorumskiej, ст. 9—12), Лер-Славінський, теж зазнаючи, що фонетично цієї форми пояснити не можна, виводить II з узаймного впливу форм єс'о (čo < єс'о, ст. 11) і ѿ, чи навіть із контамінації обидвох форм. Але ж і таке пояснення цілком задовільнити не може—хоч воно й імовірне.

На мій погляд, форма ця склалася з першої частини форми родовика «чо-», з якот «щ» (єс') утворилося з дуже часто вживаного прийменника «з» (колишнього із), і то власне ось як:

з чого> як чого> ш чого> шчо-го—шчо,

а «ч» з інших одмінків, де не було «о» (напр. з орудн., місцев.), не дозволило цьому «шчо» перейти до всіх інших одмін-

ків¹). Такому утворові могла допомогти конструкція зложеного займенника «що», де, як відомо, прийменик «з» може стояти між частиною зложення й займенником:

ні з чого> ніщо-го—ніщо
де з чого> дещо-го—дещо...

і далі такі фрази, як ось:

леда з чого> ледащо-го—ледащо,

при чому форма ледащого < леда з чого могла вже відчуватися просто як форма родовика однини зложеного прикметника, форма—з якої пізніше витворився й називн. одн. ледащий²), і далі та-кий іменник, як ледащиця, аналогічно, як із дещо повсталі іменник дешаця, як із нішо (первісно нищо) зродилося дієслово нищити, себто—«нішо з чогось робити»³...

Таке нове «що» із з+ч—не одинцеве, пор. щастя (*sъčestъje, пор. стлб. чистъ, чисты), нащадок (*na-iz-ččed-ъ), щезнути (*iz-ččez-no-ti), вщерть (*vъz-ččgъtъ), звідкіля до-щерця, (=до дна), до щемерця (чесмер=недуга, до щемерця=геть чисто, повстало із *do+*iz-ččetegъса, *iz-ččetegъса=до хороби, до ґрунту багато) і т. д.

Розуміється, що поява що=шо могло було скластися що-тільки тоді, як у статкувалася відміна займенника ч-то в такому вигляді, як його він має більш-менш т е п е р, що-тільки тоді, як загальними поробилися всі ті з в у к о в і п е р е х о д и, що вможливляли повстання такої форми. І так, воно

І) могло появиться що-аж після змішання прийменик і в ізъ-та г- ; таке змішування почалося вже в XIII ст., а закінчилося цілком уже в XIV в. (пор. грамоти з XIV—XVI вв., надруковані у Грам. Кримського, ст. 420⁹—420¹⁰ Й т. д., грамоти видання Розова...). Н. пр. изъ Ходъкомъ, не Петромъ (купівна грам. з 1366), изъ паномъ Нешкому (купів. грам. з 1378), І т. д., то знову: с того ижесть книзи слѣжити (грамота кн. Опольського з 1378), с дѣготъ сторонъ (грам. з 1401) Й т. д.; крім того,

¹) На це мосли б указувати й перші написання цієї форми: sczo, счо (див. ст. 151). Хоч, із другого боку, коли вже така форма склалася, єще могло появлятися аналогічні і в родовому відмінку, себ-то gen. sing.. у цій сполучці міг мати форму «щого», пор. «що бы с щого жити» (Лист' селянки Анніг Павліківної до брата Михайла. Переписка Михайла Драгоманова з Михайллом (Павліком II. 96 ряд 11); «Ні сцого буде плисти [лалти]—лист селянина до Євгена Чикаленка (Спом. II, №т. 68).

²) Є ще в нас форма ледачий, на мою думку, прізначеніша форма, що склалася наслідком ріжоних одповідних форм із «чи та чи», пор. не всипучий—не всипущий, злючий—злющий, при чому ледачий: ледащий=злющий: злючий себто, в інав пак овому відношенні.

³) Польські вислови: ladaszczy, ladaszczyda—яви українізми, таксамо, як слово вівсячич (пор. чесь піčiti, словін піčiti).

2) в відміні чъто — «о» підля «о» в род. та давальн. мусіло вже перейти на «о». Сліди переходу «о» на «о» після шипучих—фонетичні та анальгічні—ми маємо вже в ХІв. (Кримський, Укр. Грам. I, 201); у ХІІІ—ХІV ст. прикладів на такий перехід доволі вже багато (Кримський, Укр. Грам. I., 377), але ж у самій відміні займенника «що» такі явища, жиркуючи з даних Потебні (Два ізслѣдов., 107) та Кримського (I, 377—378) пізні; вони відносяться до ХV в., докладніше — до кінця першої четвертини ХV в. (Дем'янчук, Морфологія укр. грамот ..., ст. 23, пор. там само Його приклади з грамот — «ничого»: «ничого» («Антоновецький Апостол» із-під Крем'янця, Львівський вексель 1521, буков. грам. з 1434...), чому (Антон. Апост., переклад книги Данила з Жидовілич автором...) та до XVI: чого, ничего: (волинські інвентарі з 1566, 1578 р.).

Одне і друге явище, що підтверджує нашу думку, годиться зі сказаним вище про появу форми що=шо в XVI в., певніше — в XVII в. До XVI в. відома була і вживалася історична форма што; в XV в. склалася нова відміна займенника що в родов. та давальн. на основі непереможного впливу зaim. той (чого; чому), впливу, який відбився не тільки на займенниках, але й на прикметниках; у XVI в. почала складатися й нова форма називника «що» так, як оце показано вище, і в XVII в. вона добралася до книжки, витискаючи що-раз більше історичну форму што.

В XVIII—XIX в. ця форма робиться вже загальною. Останки історичної форми живуть іще далі по закутинах етнографічної української території, а побіч них витворюються ще дві інші форми — ширше вживана фонетична форма «що»¹), що витворилася вже зі што, й анальгічна форма чо, обмежена на невеличку територію й на небагато висловів²).

---

¹⁾ Про те, що форма що могла витворитися самостійно із *шъо, сказано вище. — Імовіль, що вона здавна жила собі в нас і побіч форми што та що, та тільки на те немає досі ніяких слідів у літературі.

²⁾ Ця розвідка була написана 1924 р. Й одчитана на засіданні Укр. іст.-фольклористичного товариства у Празі в червні 1925 р. А тепер друкується з використанням моїх літератур, що появилася від 1925 р. на що тему (вона не в чому не змінила моїх поглядів на появу форми «що»).

УКРАЇНСЬКІ ЙМЕНИКИ ЧОЛОВІЧОГО РОДУ НА -О В ІСТОРИЧНОМУ РОЗВИТКУ Й ОСВІТЛЕННІ

Чоловічі іменики на -о зустрічаються майже в усіх слов'янських народів: мають їх Сербія, Хорватія (Данило, Михаїло, скрочені: Перо, Иво, Радо, попо, брато Марко, Александро), знають їх Словаччині (Ľovro, Makso, Danilo, Hrinko, Živko, Janko, Boško), Болгарія (Райно, Стефо, Михо), Ужиччані (Juro, Krysto, Meto), відомі вони і в чеських говорах (Jano, Vavro, Samo, Mirko), творили їх і творять (головно, здробнілі на -о) Поляки (Fredro, Tarło, Władzio...), і Росіяни вони чужі колись не були (попередні вже здавна до жиночої відміни и мають захищенні а -Данила¹), так, як і в Польщі, ішор Fredry, Kościuszki й т. д.) Але ж розвиток їх і поширеність у різних слов'янських народів були і є неоднакові: в одних вони не виходять поза ідробні граматичні іменники, імена хрестінічні (Лукачани, Болгари, Словинці) поза т.зв. huro-coristica, а то і здробні загальні іменники (Сербохорвати), у других вони збереглися у прізвищах та у здробніх іменах особових (Поляки) — в українській мові їх уживання перейшло далеко за межі. На Україні іменники на -о захопили в загальному сенсі, не обмежуючись тільки на особи ще більше — вони поширюються далеко поза цю категорію слив. Розібрать і пояснити все це явина є завданням цієї статті.

Матеріалом для виводів послужили понаддруковані архівні українські матеріали. З церковнослов'янських пам'яток українського походження вважено тільки ті, що в них найдено відповідні приклади, які підтверджують виводи та вказують на давність яко-

¹) вже в новгородський Четы Минея з 1096 р. читаємо dat sing. Даникъ

гось явища. Для праці використано: Лаврентіївський²⁾ та Іпатський³⁾ літопис, при чому в останньому взято на увагу всі зазначені в виданні списки; перебрано всі грамоти XIV—XV. ст.. видані проф. Розовим⁴⁾, та молдавські грамоти XV. віка в виданні Уляницького⁵⁾; великий матеріал для часу від XV. аж до Люблинської Унії дав Архивъ Юго-Западной Россіи и⁶⁾, т. VII, 1. та 2. част., передусім опис правобережних замків із великою силою імен та прізвищ; крім цього, переглянуто (для XVI. ст.) Акты Западной Россіи, II, де містяться ріжні грамоти від 1506—1544. р.⁷⁾. Для XVI. ст. дали ще величезний ономастичний матеріал «Керела до історії України-Руси»⁸⁾ т. I—III, та дещо найшлося і в старому пам'яннику київопечерської Лаври з кінця XV. й початку XVI. в.⁹⁾ (на жаль, величезне число імен має форму асс. sing., не — пом.). Крім цього, для XVI—XVII. вв. переглянуто й Архивъ Юго-Западной Россіи т. VI (джерела для церковного життя)¹⁰⁾, т. VII. 3. (про заселення України XVI—XVII вв.)¹¹⁾ та пам'ятки, видані

²⁾ Полное собрание русских летописей, издаваемое Академией Наук СССР, т. I, Лаврентьевская летопись, Ленинград, 1926, скорочення *Лавр літ.*

³⁾ Полное собрание русскихъ летописей, т. II, Ипатьевская літопись, издание второе, С-Петербургъ, 1908, скороч *Іп літ.*

⁴⁾ В Розовъ, Южнорусскій грамоты XIV—XV вв., Киевъ, 1917, або укр видання Укр Ак Наук: проф Вол Розов, Українські грамоти, т. I, (XIV в., перша половина XV. в.), Київ, 1928, скороч *грам Роз.*

⁵⁾ Материалы для истории възникнѣиъ отношеній Россіи, Польши, Молдавіи, Валахіи и Турціи въ XIV—XVI вв. — съ предисловіемъ В. А. Уляницкаго (Чтения въ Имп. Сбѣц истор. и древност. росс. при Московск. университете III, Москва, 1887), скор.: *мат. грам Ул.*

⁶⁾ Акты о заселеніи Юго-Западной Россіи отъ второй половины XV в. до Любл. Унії 1569, Київъ, 1890 скор. *АЮЗР VII₁, АЮЗР VII₂*.

⁷⁾ Акты, относящіеся къ исторіи Западной Россіи, собранные и изданные Археологической Комиссіею, томъ второй (1506—1544), С-Петербургъ, 1848; скор. *АЗР*

⁸⁾ Описи земельної власності в руських землях (1564—1565) XVI. віку, т. I Люстрації земель Галицької й Перемиської, Львів, 1895; т. II., Люстрації земель Перемиської й Синецької, Львів, 1897, т. III, Люстрації земель Холмської, Белзької і Львівської, Львів, 1900 (під редакцією Михайла Грушевського), вид. Науков. Товариства ім Шевченка у Львові скор. *ЖУР I, ЖУР II, ЖУР III*

⁹⁾ Древний памятникъ Киево-печерской Лавры (Чтения въ Истор. Общ. Нестора Лѣтописца), Київъ, 1891, скор. *Кiev пам.*

¹⁰⁾ Скороч *АЮЗР VI*

¹¹⁾ Акты о заселеніи Южной Россіи XVI—XVII вв.; скор. *АЮЗР VII₂*.

Київською Комісією для розбору старих актів¹²). Велика сила матеріалу для XVII. ст. найшлася в Жерелах для історії України-Руси¹³), т. IV. та т. V., — на жаль, у V. томі редакція вилишила дуже багато імен—і, передусім, у реєстрі Запорозького Війська¹⁴) після Зборівської умови з 1649. р. — 37.745 чоловічих імен та прізвищ (у пош. sing.), із території від Гориня по Ворскло, від Припеті до устя Ягорника. Для XVIII. в. використано матеріалу небагато: Архивъ Юго-Западной Россіи¹⁵), т. VII., част. 3; IV. том Дневника Маркевича¹⁶) (1735—1740), Лазаревського опис лівобережних полків¹⁷) (переглянуто 2. том), та Д. Яворницького, «Істочники для історії Запорожскихъ козаковъ¹⁸», власне, головно: «Именной списокъ елисаветского пикернаго полка 14. IV. 1774», хоч це джерело дуже непевнє, Імена сильно помосковщені¹⁹).

¹²) Памятники, изданные Киевскою Комиссию для разбора древъ актовъ, т 1—II, изд. II, Кіевъ, 1898, скор. *Пам'ятники Комиссии*

¹³) Матеріали до історії Галичини Т I, Акти з р 1648—1649, Львів, 1898, т II, Акти з р 1650—1651, Львів, 1901, зібрав і впорядкував Стефан Томашівський, вид Наук Т-ва ім Шевченка у Львові, скор. *ЖУРIV*, *ЖУРV*

¹⁴) Реестра Войска Запоронскаго послѣ Зборовскаго договора съ королемъ польскимъ Яномъ Калимировъ, составленные 1649 год окт. 16 дня (Чтениа Имп О-вѣ истор и древност россійск при московск університетѣ. — подъ завѣданіемъ О. М. Бодянскаго), Москва, 1874, кн. I (генварь-марть), кн II (апрель—юнь), кн III (юль—сентябрь), — свою окрема пагінація; скор кот. реєс. з додатком полка в дужкахъ: черк., чиг., кан., біл. ч., корс., уман., брасл., клан. (=калиницький), кіїв., перел., крон (=кропивенський), мір., полт., прил. (=прилуцький), тиж., черн.

¹⁵) Люстрации старостъ Киевскаго военодства 1765—1789 (багато імен — вилишено), скор.. *АЮЗР VII*,

¹⁶) Жерела до історії України-Руси, т. ХІІІ, Львів—Київ, 1913

¹⁷) Описание старой Малороссии, материалы для истории заселения, землевладения и управления, А.Л. Лазаревского, томъ II (полкъ Стародубскій), Кіевъ, 1888

¹⁸) Д. И. Эварницкій, Источники для історії Запорожскихъ казаковъ, Владимиръ, 1903, скор. *Эв. Ист*

¹⁹) Інчи скорочення в розвидці

Ev. Rulg — Evangelium Putnianum, видання Є. Калужняцького (Monumenta linguae palaeoslovenicae, I), Віденъ, 1888

Ук. Чт. — Указатель евангельскихъ Чтений XIII—XIV в. (А. Соболевский, Очерки изъ истории русск языка, дополнено Универс Извѣст), Київ, 1884.

Харк. пер. — Віктор Юркевич, Харківський перепис 1660 р, Записки іст-філ. від. ВУАН, ХХ Київ, 1928

Поуч. на єв. — Поученія на евангелія по Няговскому списку 1756 г. (А. Петровъ, Памятники церковно-релігійної жизни Угроруссіи XVI—XVII Петроградъ 1921, Сборникъ Отдѣл русск. яз. и слов. Росс. Акад. Наукъ, т. XCVII, № 2 и послѣдній)

Літератури для цього предмету небагато. Нарис творення укр. іменників дра Романа Смаль-Стоцького²⁰) — праця дуже солідна й гарна, але ж дуже загальна, трактує цю справу побіжно, й найважніше — вона збудована на сучасному матеріалі, що його містить Грінченків Словник. В українських наукових граматиках появу таких іменників розглядають загально, історичним матеріалом автори їх або зовсім не користуються (Стоцький, Кульбакін), або використовують його далеко неповно (Кримський, Шахматов), тим то й пояснення появи таких іменників у нашій мові мають загальний характер. Акад. Стоцький зовсім справедливо зв'язує появу чоловічих іменників на -о²¹) ві середнім родом; означаючи чоловічі істоти, такі іменники попереходили до чоловічої відміни. Те саме бачимо і в проф. Кульбакіна²²), тільки ж що цей останній уже виразніше визначує й наростиок (для творення з дрібніліх іменників) -ко, що мав уплинути на сформовання всіх іменників власних на -о. Акад. А. Шахматов²³) вказує, що походження цього -о неясне, й виводить його з voc. sing. чоловічих іменників на -а (sluga — slugo, vojevoda — vojevodo...), звідкіля ця форма дісталася за анальгією до інших іменників. На заміну форм назовника формуєм кличника Шахматов наводить приклади зі старослав'янських, ста-

Груш. Іст. — М. Грушевський, Історія України-Руси, т. IV., Львів—Київ, 1907, т. V., Львів, 1905, т. VI., Львів—Київ, 1907.

Грін. Слов I—IV. — Словарик української мови, зібрана редакція журнала «Киевская Старина», упорядкував, з додатком власного матеріалу, Борис Грінченко, Київ 1907. і даль.

Жел. — Малоруско-німецький словар, уложеній Евгений Желеховский, Львів 1881—1886.

ЗНШ — Записки Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові.

Ича, дрібниця література в тексті або надолині, в помітках.

²⁰) Abriss der ukrainischen Substantivbildung, Inauguraldissertation .. vorgelegt von Roman von Smal Stockyj, Wien, 1915; про ці справи говорить загально § 14., ст 34—39, деякі висновки подає § 12, ст. 29, § 5, ст 13

²¹) Grammatik der ruthenischen (ukrainischen) Sprache von Stephan von Smal Stockyj und Theodor Gartner, Wien, 1913, ст. 215 «das -о von Петро, е в е н с о von Данило, Михайло usw. ist eine sachliche Endung» ..

²²) Проф. С. М. Кульбакінъ, Український языкъ, краткий очеркъ исторической фонетики и морфологии, Харьковъ, 1919, ст. 50 , дрібним друком «Петро вм. Петръ явилось (какъ и Павло и т. д.) под вліяніемъ Грицько, Левко, Хвалько и т. п., а имена на -ко — уменьшительныя, первоначально бывли именами средняго рода».

²³) А. А. Шахматовъ, Курсъ истории русского языка, т. III, літограф. видання з 1910—11., арк. 5 , ст. 65.

поруських та сербських текстів; така заміна відома й нашій народній поезії, та тільки важко погодитися з поглядом, щоб лише така заміна, і то в чоловічих а-пнях, дала початок для такого сильно поширеного явища в українській мові.

Іменами власними чолов. роду на -о займається у своїй Українській Граматиці Й акад. А. Кримський²⁴⁾. Він пояснює появу іх любов'ю Українців до таких імеників («предки малоруссовъ очень любили мужскія имена на -о»), головно, до здрібнілих форм із наростиом -ко; ця любов, мовляв, доводила до того, що і «г р е ч е с к і я имена, переходивши въ Киевъ съ христіанствомъ, пріобрѣтали окончаніе на -о», й такі форми на -о вже в домонгольський час «уживалися поруч із церковними, не вважаючись вульгарними» (ст. 54). Ту саму думку наводить акад. Кримський іще раз у своїй праці «Українська мова, звідкіля вона ваялася й як розвивалася»²⁵⁾. Тільки ж тут іанову ми стрібкаємося зі загальною думкою, а й самий нахил до якоєї форми, любов до неї, не все пояснює повстання та поширення цієї форми. Та проте акад. Кримський у це цікаве явище нашої мови вніс дотепер найбільше ще світла: він ізв'язав поодинокі іменики на -о з інчими ще наростиами (-ло, -айло), звернув увагу на іх поширеність, на іх одмінювання, на деякі спеціальні іх одміни (ст. 57 об., іменики на -ьо), то-що; т'ale ж, не ввійшовши глибше в суть справи, він, у своєму захопленні цим цікавим та приметним для української мови явищем, доходив нераз до деяких сміливих, хоч сумнівних висновків щодо часу появи поодиноких чол. імеників на -о (Павло, Петро)²⁶⁾.

Як бачимо, скрізь тут видний нахил виводити повстання всіх українських чоловічих імеників на -о від одного якогось явища, чи від іздрібнілих імеників на -ко, чи від заміни одної форми другою. Щодо останнього пояснення, то мимоволі виринає сумнів: чому на витвір таких імеників мала б була вплинути форма кличника саме чоловічих а-пнів, коли іх число супроти інших іме-

²⁴⁾ А. Кримський, Українская грамматика для учениковъ высшихъ классовъ гимназий и семинарій Приднѣпровья, т. II, в. I, Москва, 1907, ст. 53—57 об.

²⁵⁾ Акад. Ол. Шахматов — акад. Аг. Кримський, Нарисы з історії української мови та хрестоматія письменництва старо-українщини XI—XVIIIв., Київ, вид. Укр. Акад. Наук, 1924, ст. 102.

²⁶⁾ а) див. стор. 49. Старшої літератури, н. пр., погляду Потебні, що говорив про заміну «конечного ера -о» (О звуковыхъ особенностиахъ russкихъ нарѣчий, Воронеж, 1866.. ст. 74 ; Къ исторіи звуковъ russкаго языка, Воронеж, 1876., ст. 42). — не наводжу.

ників чоловічого роду було й усе ще є таке незначне²⁶). Що відома в українській мові заміна nominativ-a формою vocativ-a могла сприяти, а то й посодіяти поширенню цього явища, це — ясно, але ж основою стати для виникнення всіх таких імеників, таких ріжних щодо своєї внутрішньої змісту, й таких неоднакових формою — не могла.

Те саме треба сказати і про ролю наростка -ко. Історичний розгляд творення чоловічих імеників на -о виявляє, як побачимо, що такі Іменики творилися в нас паралельно й рівночасно за аналогією до Імеників із інчими наростками (-ло, -но), при чому значіння цих наростків бувало ріжне; що поява таких імеників деколи не мала нічого спільногоЛ зі значінням іадрібності (чи згрубості), а що на утворення їх упливали не тільки процеси асоціації, сила анальотії, а й ріжні механічні процеси, в мові відомі (скорочення).

Що підходить узагалі до всіх цих імеників, як загальна основа, то це — середній рід імеників із їх закінченням -о; але ж поява їх на українському ґрунті (й у інших слав'янських народів) тісно в'яжеться з заником глухих у визвуку слів. А то ж із одпадом глухих на кінці слів повставали невигідні для деяких слав'янських мов, отже, для української з її відомою відразою до накопичення приголосівок — повставали невигідні приголосні сполучки, що їх кожна мова, на свій лад, старалася оминати: як усували цю невигоду якісь наростики, що іх якимнебудь чином можна було з'асоціювати з відповідним ім'ям, то мова ними, відповідно до якості приголосівки в визвуку, скористовувалася (-к — -ко, -т — -то), а були інчі засоби (перехід чоловічих імеників із незручними приголосівковими сполучками до — середнього роду, заміна nominativ-a формами vocativ-a в деяких імеників і т. д.), то й ними мова не гербуvala. Такими ріжними засобами мова користувалася відповідно до визвуку особового Іменія — тим то й пояснюються, що вже здається майже рівночасно появляються ріжні категорії власних імен на -о, а згодом, повілі виростає окремий тип чоловічих імеників на -о, що чову, зі своєї боку, через ріжні асоціації, доводили до повставання все нових і нових таких імеників. Чоловічі Іменики на -о, як іх тепер бачимо в українській

²⁶) Шорів кількість прикладів такого заміни чоловічих імеників на приголосівку з кількістю згінчих ім. на -а (отже, зак. -е, -у, супроти -о) в праці Проф Свг. Тимченко, Воктив в українській мові, Київ, 1926, ст. 5—9, 10 — десята частина!

мові, це — вислід довгого процесу, і коли вони все ще творяться, то це вже за анальгією до тих іменників, що виникли в цьому процесі, і для нових творив становлять — підставу, усвічений традицією закон.

Розібратися в цих іменниках: як і коли витворився кожний із них, які мовні закони (словотворчі, звукові, морфольгічні) дали підставу до їх повстання, з'ясувати їх поширеність і поширеність — є й завдання цієї розвідки.

I.

Чоловічі імення на -ко.

1. Із чоловічих іменників на -о в наших історичних джерелах найраніше подибаються Імена на -ко (-чко, -ъко); два такі Імення записані під 945. р. літопису: Синко Боричъ, Лавр. літ. 116 (вид. 47), або Синъко Биричъ, Іп. 116 (вид. 36) і Малко Любчанинъ²⁷), Іп. літ. 276 (вид. 57). Перше — здрібніле Імення власне (Симонъ, гр. Σμέων або Συμέων — здрібн. Симъ)²⁸), друге — Імення, утворене від прікметника, обидва первісно Іменники середнього роду, що стали masculine-ами в уяві наших працурів, бо відносилися до чоловічих істот. До першої категорії треба залищити всі інші здрібнілі особові Імення, що подибаються в найстарших літописах: Радъко — Радъко, Лавр. літ. під 1086. р., ст. 696 (206), Іп. літ. Радко, ст. 766 (198); Василь — Василко Ростиславичъ, Лавр. літ., р. 1097., ст. 866 (256); Василко Краѧславичъ, Іп. літ., р. 1180, ст. 218а (620) і т. д. теребов. князь Василко, Іп. літ., р. 1155, 1162, 1169 і т. д.; Іван — Иванко Борладникъ, Іп. літ., р. 1146, ст. 1246 (328). Володимир — Колодимирко Колодарівичъ, Іп. літ., р. 1141, ст. 114 (308) і т. д. або Колодимирко, Іп. літ., р. 1144, ст. 117а (316) :: Семен — Симъюнко, Іп. літ., р. 1229, ст. 2576 (759); Ратислав — Ратислакко Мистиславъ, Іп. літ., р. 1278, ст. 2916 (877).

На зразок таких особових власних імен, уже дуже рано, повитворювалися анальгічно здрібнілі Імена на -ко, теж од-

²⁷) Лавр. Малък Любчанинъ, 21 а (69) — синицькене. Це Імення в пізніших джерелах часто повторюються, пор. Малко АЮЗР VІІ, 182, ЖКУР I 40, 125, II 130, 179, III 9, 146 і коз. реестр. (Маліко), 257 (мирт.), 157 (ум.). Побіч цього наростка, вживавши при цьому інші нарости на -ко, і пр., Малик (прізвище відоме в Харківщині, на Буковині, в Галичині й т. д.).

²⁸) Грецькі назви взято з Pape-Benseler. Wörterbuch der griechischen Eigennamen III Auflage, 1863—1870

власних імеників, але ж од імен — народів: Варяг — **Варжъко**, Лавр. літ., р. 980, ст. 246 (78). Лях — **Лашъко**, Лавр. літ., р. 1015, ст. 46а, пор. іще **Лашъко**, один із убийників кн. Бориса³⁰), або річок: Сула — **Сылко Никъстъпъ³¹**), Іп. літ., р. 1268, ст. 288а (864), люде походженням: Варяг, Лях, над Сули — такі ймення в думці легко звести від здрібнілими імениками. Ту здрібнільність видно ще в таких прізвищах: **Мовдѣко**, Іп. літ., р. 1273, ст. 2896 (870), пор. ст.-укр. **мѣдѣти** = вагатися, отягатися, ***мудѣло** = cunctator (див. **мудѣко**), **Коснѧтко**, Іп. літ., р. 1146., ст. 121 (328), де наросток -ъко доданий до здрібнілого вже пни³²), вказував би вже й на **прикмету** іменика.

Бо ж **прикметники**, як виявляють пізніші прізвища з XVI—XVII. в., могли ставати **прізвишами** в іменній формі середнього роду, пор. крухий — **Kruchо**, ЖУР IV 183 (пор. іще **Kruszko**, ЖУР IV 288); білій — **Костя Забѣло** (= занадто біло), коз. р. 332 (черн.), пор. Василь Забѣлый, *ibidem*; шуний (= скосий, Жел. 1101) — **Олекса Шуло**, коз. р. 2 (чиг.); смаглив³³) — **Савко Смагло**, коз. ребст. 252 (кропив.); літеній — **Petro Leytep'o**, ЖУР III 194; великий, величкий — **Wieliczko**, ЖУР III 293 (*Iwan*), IV 192 (*Wasko*), **Величко**, коз. р. 59 (канів.), хисткий — **Histhko Iwan**. ЖУР IV 278; шаркий (Грінч. Слов. IV, 486) — **Szarko Hrycko**, ЖУР V 248; короткий — **Костюкъ Коротко**, коз. р. 243 (кропив.), 189 (кальн.) і т. д., при чому з прикметників на -кий (як і на -лій) могло закінчення середнього роду -ко стати творилом (*formans*) для прізвищ із прикметникових пнів, таких, як **Малъко** (пор. літоп. **Малъ** = Малий), й ця форма не мусила бути здрібніла. Тим то й пояснюються такі літописні прізвища на -ко, утворені в прикметників: колъкий (= колючий), колъчкий — **Колчко³⁴**), Лавр. літ. р. 1097, ст. 886 (262),

³⁰) Успенський Збірник із XII ст., стаття про муки та смерть Бориса та Гліба, вид. Шахматова Я. Лаврова з 1899. [моск. «Чтения»], ст. 3.

³¹) Таке ймення стрічається в грамотах із XIV. в., пор. лімъ **Нѣльстобъ Стѣлѣвъскими**, грам. перемиська з 1306., Роз. ст. 12

³²) Етим. **kostъ**, пор. **закоснѣти** = закостеніти — Bernecker, Slav. Etym Wörterb. I., ст. 583

³³) Пор. смага, смагливий, *смагливий смагливий = білій· білявий.

³⁴) Що в Іп. сп. і всіх інших с **Колчъ** — так це могла бути пізніша перерібка моск. переписувача, що міг не розуміти етимології первісного укр. слова й замінив його своїм (по моск. **ко л ч а**, етим. ***кълъ** = кульгалий, колчить = = шкутильгати), тич більше, що кінець слова з палят. є указував номов на здрібнілу форму (-ча), яка відповідала укр. -чко.

інжній — Пірніжське, Іп. літ., р. 1213., ст. 2496 (735), (пор. суч. — переніжений)...

Розуміється, що що далі, то число таких іадрібнілих імен і прізвищ на -ко, поутворюваних із пів прикметникових³⁴⁾, дієприкметникових³⁵⁾, та дієслів (із ріжних форм цієї частини мови)³⁶⁾, а

³⁴⁾ XVI. ст. 6 у і я — Buuko, АЮЗР VII, 502, ЖУР I 115 (Buiko), с и т и я — Sythko, АЮЗР VII, 136, ЖУР III 39 (Steczko), р у д и я — Rudko, АЮЗР VII, 117, ЖУР 309 (Iwaniecz), с л і т и я — Slipko, ЖУР III 105, х у д и я — Chudko, ЖУР III 60, с в я т и я — Swiethko (Stepan), ЖУР II 215; г р и в и я — Hriwko (Chwedecz), ЖУР III 75, к р а с и я — Krasko, ЖУР III 371, к р и в и я — Kriwko (Steczko), ЖУР III 309, л а с и я — Lasko, ЖУР III 216, 223, IV 319, АЮЗР VII, 550, 336 і 288 (онуруч.), у б о г и я — Ubosko (Thumisz), ЖУР III 74, п о л о в и я — Polowko, ЖУР III 99.

XVII. ст : х о р о ш и я — Хорошко, АЮЗР VI 491 (1621), ЖУР IV 310 (Choroszko), б л а г и я — Blazko, ЖУР IV 279, к о з р е с с 141 (Семеню Блажко, ум.), к у ц и я — Куцко (Хведоръ), к о з р ес с 202 (книв.), п о х и л и я — Нохилко (Лемко), к о з р. 246 (кропив.), с у х и я — Сушко (Степанъ), к о з . р ес с . 246 (кроп.), 261 (мирг., Нечипоръ), с к у п и я — Скупко, к о з . р. 271 (мирг.), ш у т и я (= безвухий) — Шутко, к о з . р. 23 (чигир.), 89, 92 (коре.), с т а р и я — Старко, к о з . р. 173 (брасл.); б а г а т и я — Скоробогатко, к о з . (чигиринеъ) і т. д.

³⁵⁾ а) part. на -ль. г о р і т и , о г о р і л и я , п о г о р і л и я — Ohorilko, АЮЗР VII, 169, Pohorilko, ЖУР III 262, в и д а т и , * в и д а л и я — Niewidalko, ЖУР III 268; у д а т и , в д а л и я — Nievdalko, ЖУР III 250..

б) part. на -ль: д р а т и , д р а н и я — Dranko, АЮЗР VII, 133..

³⁶⁾ а) з пня infinitiv-a

I. р е в т и — Rewko (Steczko), ЖУР III 288, б о с т и — Бодко (Стецько, к о з . р ес с 189 (кали.), л і з т и — Улізко, к о з . р. 141 (ум.), п о в а т и — Вилповако (Антонъ), к о з . р. 57 (кан.).

II. л и п и н у т и — Lypko, ЖУР III 99, л о п и н у т и — Lopko, ЖУР III 324; ЖУР V 398, п и с и н у т и — Pysko (Hricz), ЖУР III 287.

IV л і п и т и — Nielepko, АЮЗР VII, 204, с т а в и т и — Podstawkо (Wassil), ЖУР III 362, х о д и т и — Niechodko (Klimko), АЮЗР VII, 48, Приходно, к о з . р. 76 (кан.); г о д и т и с я — Niegodko (Iwaniecz), ЖУР III 228, г л а д и т и — Wyhladko Danilo, Wihladko Serhei, АЮЗР VII, 273, в а д и т и — Niewadko, ЖУР I 1, с а д и т и — Zasadko, к о з . р. 26 (чиг.), с м і т и т и — Posmytko, к о з . р. 154 (ум.), к р у т и т и — Kruthko, ЖУР III 75, Kruczko (= Круцько — Крутъко), ЖУР II 219, н о с и т и — Nosko, ЖУР III 309, х в а л и т и с я — Chwalko, ЖУР I 105, с л и н и т и — Slinko (Петро), к о з . р. 9 (чиг.), ж е н и т и с я — Zenko (Ihnat), АЮЗР VII, 175; в і р и т и — Niewierko, ЖУР I 1, к у р и т и — Грицько Курко, к о з . р. 72 (канів.), ж и у р и т и с я — Zmurko (Sawko), ЖУР III 255, ж у р и т и с я — Zurko (Hricz), ЖУР III 138, м і р и т и — Niemierko, АЮЗР VII, 183; т о л о ч и т и — Toloczko, ЖУР III 319; с к о ч и т и — Skoczko, АЮЗР VII 154, к о з . р. (Скочю) 8 (чиг.), 58 (кан.), 112 (б. ц.), ЖУР III 104 (Wiskoczko, woyth).

V. с о т а т и — Sothko, АЮЗР VII, 266; х в а с т а т и с я — Chwasthko,

то й прислівників³⁷), якщо тільки пні тих слів характеризували людину (подавали її прізвищу, заняття і — поміна agentis і т. д.), дуже зростає. Значіння здрібності з часом затирається, в XIV—XV вв., як видно з грамот, здрібні особові імена вживануться нарівні з іменами, нераз мається таке враження, що в наших прапорців вони відчувалися вже не здрібніми, про ті самі особи говориться, напр., панъ Петъръ Радѣцкѣскіи, грам. 1366, Роз. ст. 12 — й панъ Петранъ, Петранкови Радѣцкѣскомъ, грам. 1359, Роз. ст. 10; молд. воєвода Стифанъ, грам. 13 XII. 1433., Роз. ст. 120 — й Стицко, воєвода молдавський, грам. 13 XII. 1433, Роз. 122, грам. 1435, Улани. 46; Икашко, воев. молд.. грам. 1400. Ул. ст. 11; панъ Григориј Стречиновиç, пана Григорија Стречиновиçа грам. 2 IX. 1437., Роз. 136 — и (там само): паномъ Гринком Стречиновиçем, панъ Гриникъ Стречиновиçем, панъ Накови i панъ Наконко,

ЖУР III 17 (пор. Chwastkowicz, ЖУР III 138), кресати — Krisko (Chwendor), ЖУР II 248 .

VI. заказати, заказувати — Заказко, коз. р. 112 (б. ц.), завидувати, завидити — Завидко, коз. р. 20 (чиг.).

6) з infinitiv-a

шити — Schithko, АЮЗР VII, 289, ЖУР III 88 (Szythko), ити — Holopithko, ЖУР III 229, анати — Sysznathko (= Сизнатко, або Всеизнатко) ЖУР III 106, тяти — Перстятко, коз. р. 298 (полт.), 337; дити — Дитко, коз. р. (черн.), 89 (корс.), сц.ти — Sciathko, АЮЗР VII, 48, бути — Бутко, коз. р. 27 (чиг.).

а) з пия тепер. часу (звичайно з imperativ-a).

засісти, засиду — Засидко, коз. рес. 101 (корс.), чути — Счуко, ЖУР I 120, Почуйко, коз. р. 303 (полт.).

кипіти — Wikipko (Kunas), ЖУР II 114; сидіти — Rosydko (Ranko), ЖУР IV 274 (Росидько), полежати — Полешко (Іляшъ) коз. р. 246, стояти — Nestoiko, АЮЗР VII 192. .

радити — Rayko (= Радъко, шляхтич, основи слобід), АЮЗР VII, 114 (XVIII в.)

помагати — Pomahaiko, АЮЗР VII, 166 (кам'ян.), наливати — Naliwayko (Iwan), ЖУР IV 319, коз. р. 41 (черн. — Наливайко); захватати — Zachwatayko (pop), ЖУР IV 150, нехати — Нехайко, коз. р. 287 (полт.), пкати — Пхайко, коз. р. 181 (кал); потирати — Poteraiko (Iacz), ЖУР I 100, потеряти — Потеряйко, коз. р. 8 (чиг.), займати — Незаймайко, коз. р. 64 (кан.), випинати — Випинайко, коз. р. 174 (брасл); гантись — Zahaiko, ЖУР I 156, II 214, III 135, 311, 370 і т. д.; ставати — Staiko, АЮЗР VII, 131, Niewstaiko, ЖУР III 122...

клювати — Klujko, ЖУР V 72, цілувати — Цѣлуйко, коз. р. 128 (б. ц.) .

³⁷⁾ опять — Oprathko, АЮЗР VII, 135 (часто каже «опять»), куди — Kudko, ЖУР III 105, Куділко Іванъ, коз. рес. 63 (кан.) ..

грам. 1366, Роз. 12; князі, судді звуться: Фідько іскандський (князь), грам. 6—13. IV. 1434, Роз. ст. 132, Оліф'єрко (суддя) грам. 1359, Роз. 10. і т. д.³⁸). З часом, через уряди, через церкву, (чужу) школу почали входити в життя офіційльні церковні ймення, так що ймена на -ко робилися знову здрібнілими. Але ж у народі деякі з них істратили вже зовсім це значення, й нам тепер важко нераз такі здрібнілі ймена власні, як: Панько, Юрко, Грицько, Онисько, чи Оверко вважати за здрібнілі — в народі вони відчуваються як імена повні. Що воно вже й колись так було, на це можуть указувати прізвища з таких імен іздрібнілих, отже, усталені родові ймена, що их уживають у XVI—XVII. вв.: Jaczko Teresko (Терентій) ЖУР III 79; Jan Wassilko, ЖУР III 373; Chwedeck (= Хведець) Charko, ЖУР III 83; Andrej Hanko, ЖУР II 217 і т. д.

Ось до таких імен особових на -ко, здрібнілих, чи нездрібнілих, хресних імен, чи прізвищ, цілком механічно (бо ж, крім наїменного відмінка з виавуком -къ, відміна була цілком однакова) примкнуло, після того, як загинув кінцевий глухий, і ціле

³⁸⁾ У грамотах XIV—XV вв. читаємо безліч таких імен у різких папірах: Стицько (Степан — Степць), Ходко (Хведір — Лодь), Баско (Василь — Вась), Ільшко (Яким, Ях), Осташко (Евстах), Гаїсько, Костилько (побіч — Кость), Оліф'єрко (Елевтерій), Нашко — все це з грам. 1350. Ганько, побіч Гань (Іоанникій, Гань), соціні Юско (Ючим), Питко (Петро) — грам. 1368, Олінко, Бінько, Юрко. Пашко (Пафнутий), Гнако (Ілля) — грам. 1370, Гринко (Григорій), Симанко — грам. 1375; Індартенко, Енко (Іван), Нашко (Іван — Іван), Ігнатко, Гаримко — грам. 1378, Мичко — грам. 1390., Мишико, Тарішко, Ондрішко — грам. 1392. Михалко (1391); Грицко (1404); Линко, Манько (1411), Синко (1413); панъ Нашко Дідошицкій (1419), Фашко сідни (1421), Станко (1422); Линко староста (1424), Симашко (Семась — Семах), Пішко (Епіфаній) — 1433, Юшко (Ючим) — 1451. Микто (Дмитро) — 1451 — Те саме в молдавських грамотах: Синко, Хотько, Ільцько, Стицько (1404), Гринко, Іацко (1407), Дацко посадникъ (1421), Данко (1444) і т. д.

Або такі ймена з пізніших часів, із XVI—XVII в.:

Яків, Яць, Яцюра — Jaczurko (= Яцюрко), ЖУР III 319, Іван, Іванець, Іванаш — Iwaneschko, ЖУР II 266, Іванашко, коз. р. 21 (чиг.), 210 (ків.), Марко Марець — Mareczko, ЖУР II 266; Ланило, Дасть, Даць — Dasko, ЖУР II 28, Дацько, коз. р. 46, 50 (черк.), Аврам, Аврась — Abrahasko (Жид), ЖУР III 41, Прокоп, Проць — Protsko, коз. р. (черк.), Трохим, Трох, — Troshko, коз. р. 55 (кан.), Сидір, Сид — Sidko, коз. р. 41 (черк.), Пилип, Пил — Pilko, коз. р. 33, 51 (черк.), Посип, Ісь, — Isko, ЖУР III 255, Степан, Степаш — Stepanko, коз. р. 62 (кан.), 123 (бл. ц.), Хведір, Хведораш — Fedorashko, коз. р. 101 (корс.), Лаврін, Лавруш — Lavrushko, р. к. 62 (кан.), Клим, Климо — Klimko, коз. р. 181 (кальн.); Дем'ян, Демко — Demochko, р. к. 285 (пол.) і т. д. Таких здрібніліх імен на -ко дуже багато в Сербів, Словінців, Болгар і т. д.

імення дістало в визвуку дві приголосівки та ще на один склад скоротилося — примкнуло дуже рано ім'я особове *Маркъ* (гр. *Μάρκος*, лат. *Marcus*; моск. *Марк*; поль. *Marek*; луж. *Markus*, *Mark*; серб. *Марко*; болг. *Марко*), що не тільки в дуже ранніх світських українських пам'ятниках має форму *Марко*, але і в пам'ятках церковних³⁹⁾; і називаються таким ім'ям не тільки люди світські, але й церковні достойники, й навіть святці: *Марко, єпъ першеславъский, Іп. літ., р. 1134., ст. 110а (295), у хлеби. сп. літ. ще й під р. 1287.; Марко игуменъ, Ук. чт. XIII—XIV. вв., Соб., Очерки изъ истории русск. языка, стор. 58; а се починастъ сѧ штъсилѣ Марко, ев. Putn. (XIV. в.), ст. 8. (125.), іканблестъ Марко, Минея з 1489**)... Це ім'я, в такій формі (*Марко*), фігурує в усіх архівних пам'ятках од XV.⁴⁰⁾ до кінця XVIII. ст., й односиться однаково чи до Українців, чи до Жидів (АЮЗР VII₂ 44, 46 р. 1563; ЖУР III 310...), чи Білорусів (АЮЗР VII₂ 49), чи Сербів (АЮЗР VII₂ 138, *Marko Serbin*), до світських людей ріжного стану (АЮЗР VII₁ 105 — 1552. р.; 115, 147, 243 і т. д.; АЮЗР VII₂ селяни — 48, 49, 50, 60, 80, 92, 108, 109... ЖУР II 3, 94, 99, 195... ЖУР III 44, 49, 58, 74 і т. д.) й до духовників: панъ *Марко Жоравницкий*, владыка луцкий, АЮЗР VI 54 (1563); *Марко Захаревичь Берестяничь*, священикъ, АЮЗР VI 121 (1597); *Марко Шумлянський*, АЮЗР II, № 193, ст. 50 (6. VI., 1539)...; *Марко священоинокъ*, АЗР II 100, ст. 125 (20. II., 1518)...; *Марко* (чертезъ у Київопечерському монастирі) більше вписано до Кіев. пам., ст. 73, *Марко святый*, Поуч. на ев. 22, 101, свангелист *Марко*, *ibidem*, ст. 41, 128 (в й *Маркъ*, ст. 21)⁴¹⁾... В козацькому реєстрі з XVII. в. появляється тільки ймення «*Марко*», таксамо XVIII. вік виявляє тільки таку форму цього ймення (АЮЗР VII₂, ст. 280, 336...); коли ж побіч «*Марко*» в запорозьких пам'ятках подибується й «*Маркъ*» (Гавриленко, Эв. Ист., ст. 1966), то це вплив московської канцелярії.

³⁹⁾ Приблизно в тому самому часі появляється це ім'я в формі «*Марко*» і в сербських пам'ятках, див Fr Miklosich, Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum, Віденъ, 1862—1865, ст. 368.

⁴⁰⁾ Хоч — святий Павель, ст 5, 16, 24; Петръ 19, 46, 70... Кириль 13, Іоанъ 18 і т. д.

⁴¹⁾ В Н. Перетц, Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI—XVII веков, (Сборник по русск. языку), Ленинград: 1928, ст. 62

⁴²⁾ Коли трапляється церковна форма того ймення (*Маркъ*) — то це тільки зважий книжний консерватизм

Бувають іще в XVI. ст. польські форми М а р е к ъ (Пам. кiev., I, ст. 102, Marekъ Собеский, воевода любельский АЮЗР VI 240, 248, 250, р. 1598, Marekъ Барановский, возный, АЮЗР VI 109, Marek, ЖУР III 4, 28...), але ж це — Поляки, і вставлене «е» між *r* та *k* — це теж спосіб, яким польська мова старалася це чуже ій ім'я приспособити до польських здрібнілих імен (Імена на -ek).

Таксамо «емеханічно» з'явилось, на подобу здрібнілих особових імен на -ло, -о в таких іменах та прізвищах у XVI. в.: F г а н с и с к о (Francisius, гр. Φραγκίσκος, серб.-хорв. від XV в. під італ. упливом Franciško, акад. Rjećnik III 67, поль. Franciszek...) АЮЗР VII₂ 164, W o l k o (сер.-хор. Vuko, скороч. Vukoslav), ЖУР III 227 (пор. Wolk, ЖУР III 97), в німецькому прізвищі з XVII ст Funk, що його наші зукраїнці вже селяни (запідозрені в участі в козацьких рухах у Галичині) переробили собі на F и n k o (Fedor, ЖУР 124, з села Волоського) й навіть R u n k o (Iwan, ЖУР 162, зі Сільця); так треба пояснити собі появу визвучного -о у прізвищу C z u e z u g k o (Iesyp, landwoyt, пор. ні-чичирк, АЮЗР VII₃ 564, р. 1789), у прізвищі діда найбільшого українського поета Галичини — Ф р а н к о⁴²) (ім. Frank — автім, це прізвище, якщо воно не утворене з хресного імення, пор. ст. 17, стрічається вже в XVI. в., пор. Trochim Franko, ЖУР III 316, селянин із староства Кам. Струм.), у прізвищі С і р о п о л к о, і так стас зрозуміло, чому Ст. Руданський, ідучи за духом народної мови (на зразок Марк — Марко) в перекладі Іліяди (1862 — 1863) грецького героя Гλάїхос-а, побіч «Главк» (VI 119, XVIII 140), куди частіше називав Г л а в к о VI 155, VII 14, XII 329, 393, XIV 426, XVI 530 і т. д.⁴³). Сюди належить і Імення О в е р к о (церк. Півркій), к. р. 118 (б. ц., Кондратенко), 331 (черн. Антоненко)..., імення, що після відпаду церковнослав'янського нарости -ї опинилося в нас у такому самомустановиці, як ім'я «Марк».

2. Що наросток -ко (з -ъкота -ъко) відчувався ще в XVI—XVII. ст. передусім як творило для з д р і б н і л і х імен, це пізнати най-

⁴²⁾ Так наголошував своє прізвище й поет Франко, не — Franko, як аби чайно всі ми наголошуємо, сплутуючи це прізвище зі здрібнілим ім'ям власним, запозиченим у нас од Поляків (пор. ст. 17 Franek — Franko), пор. «Тюремні Сонети», ХХІІ sonet («Ли зветесь ви?» — Франко), Ів. Франко, З вершин і мізин, Київ-Лейпциг, Українська Накладниця (1920), ст. 280.

⁴³⁾ Твори Степана Руданського, т III., Омирова Іліада, вид. «Просвіти» (Руска письменність, Львів, 1914.), римські числа — пісні Іліади, арабські — рядки віршів).

краще з таких прізвищ: **казій** (= попсуй) — Chrycko Pokazieyko, АЮЗР VII₂ 62; **пнюх** (= що пнеться, пинчочиться) — Пнюшко, коз. р. 74 (кан.); **колій** — Kolb'iko, коз. р. 97 (кор.)⁴⁴...; **зуб** — Filon Zubko, ЖУР VIII 81 (1596)⁴⁵, козуб — Piotr Kozupko, ЖУР VIII 83 (1596); **пухир** — Andrij Puchirko, ЖУР V 194; **бугай** — Sen Buhayko, ЖУР V 230; **дроп** (= дрохва) — Lewko Dropko, ЖУР IV 303; **крет** (кертця) — Krethko, ЖУР III 371; **кучер** — Iwanko Kuczerko, ЖУР V 215, **боїрин** — Bartos Boyarko, ЖУР I 302; **пожар** — Iwan Pozarko, ЖУР III 322, **сквар** — Haurylo Skwarko ЖУР IV 279, **шия** — Галатъ Кри-
вонийко, коз. р. 79 (кан.), **жолудь** — Zolodko, ЖУР III 151, **дерево** — Chwedko Derewko, ЖУР III 293, Ihnath Zaderewko, ЖУР I 31 : т. д.

Ще краще це видно з передавання польських іздрибнілих імен на *-ek*, що в українській одежі здавен-давна мали наростиок середнього роду *-ко*, напр.: *Lokietek* (польський король) — **Лекотко**, Іл. літ. р. 1921., ст. 107а (935) і даліші, *Leszek* (теж поль. король, у Длугоша: *Lesthko*)⁴⁶) — **Листко** Казимирич, Іл. літ. р. 1284., ст. 297а (896)..., **Листко**, *ibidem*, р. 1280., ст. 292б, **Листко**, *ibidem*, р. 1281, ст. 239а, **Листко**, *ibidem*, р. 1282, ст. 295а...; **Мишко** Мазокша-
мин, грам. 19. X. р. 1404., Роз. 70, і — **Мишко** Ришкескин, *ibidem*, ст. 69, або **Мишко** Флішински, грам. 29. VI р. 1394. Роз. ст. 54, **пань** **Контек**, **Контік**, грам. 1412., Роз. ст. 81 і — **Контко**, *ibidem*, **Спітик** Тарновськин, грам. 4. IV. 1414., Роз. ст. 85; **Спітикъ** с Тарнока, грам. 13. XII. 1433., Роз. ст. 122 — і Спитко, напр., з Мельщина, Груш., Іст. IV., ст. 89, 90, 474 і т. д. (пор. з укр. **Спітикъ**, **кошкода**

⁴⁴) Все це — *partita agentis, diminutiva*

⁴⁵) На такі знову прізвища могла скластися подібність людини в якомусь певному ступні (в малому) до бугая, дрохви, крота..., деякі з їх прикмети (гострі зуби — Зубко, кучерявий волос — Кучерко), запальництво (Пожарко), нечулість (Деревко) і т. д. Ще у XVIII в стрічаються такі прізвища Солотко (солит) Юрій АЮЗР VII₂ 377, Вовошко (Вовошин), *ibidem*, 625.

⁴⁶) Латинська відміна таких українських імен на *-o* (і взагалі латинізованих імен на *-o*) така gen. *Jacksonis de Dzedzicze*, Груш. Іст. VI 237, *Michalonis fragmina*, Груш. Іст. VI 3, 9, 13, acc sg *Ivanum* *poropem* (оро = піп), *vene*, грам. 1359, Роз. ст. 10, ЖУР IV 308, *Hrynnionem* (Гриньо), ЖУР V 85, *Pankonem* (Панько) *Masnica* (= Мазница), ЖУР IV 188, *Hryskonem*, ЖУР V 125, *Turkonem* (Юрко) *Sartorem* ЖУР IV 186, dat sg *poponi*, ЖУР IV 393 і т. д. Звідсиля пішла в латинська відміна *Iagalo dux* (літ. *Iagaila*). Груш. Іст. IV 129; *Iagello*, -*on's*, звідки знову — польська нацва Ягайловичів — *Jagiellonowie*, *Jagiellońscy*, *jagielloński* і т. д.

краківських, грам. 29. VI. 1394., Роз. ст. 54; Franek Woytek (прізвище), ЖУР II 86 і Woythko Liach, АЮЗР VII₂ ст. 178; ЖУР III 46; коз. р. 91, 104 (корс.), 119 (ум.) — Войтко Лихъ; Popiolek, ЖУР I 115 і Popielko Paweł, ЖУР I 115, Popiolko, ibid., ЖУР I 116, 117; Bartek Hostek, ЖУР II 216 і Hosko (= Гостко) ЖУР III 105; Janek Mytek, ЖУР III 348 і Mithko, ЖУР III 247, III 250 (Mytko); Iwan Bochenek, ЖУР III 149 і Iwaniec Bochenko, ibidem; Wołuczek, ЖУР II 39 і Pasko Wołuczko, ЖУР II 30; Wiączek, ЖУР II 279 і Wyęczko, ЖУР III 396; Прокоп Волчек (шліпс самого Вовчка), Нам. кіев. 156 і Прокоп Волчко Жасковський (в тексті — писаря), ibid., Piotr Wołuczko, ЖУР I 272; АЮЗР₃ VII₃, 217, 218, 220 (XVIII. ст. — Волчко); Baranek Jan, ЖУР II 261 і Pasko Baranko, ЖУР II 238, Buczek, ЖУР III 1, 16, 17 і Iwan Buczko, ЖУР II 218, ЖУР III 255, 159, Chryn Polumiarek, АЮЗР VII₂, 62 і Chryn Polumirko, ibidem; Andrzej Wieczorek, ЖУР III 303 і Wieczorko, ibid.; Jan Byczek, ЖУР V 267 і Herasim Byczko, ЖУР V 5, Ostap Biczko, ЖУР III 85; Les Kruczek, ЖУР V 281 і Kruczko, ibidem 271... — і далі: Zmloczko Waszył, ЖУР II 214 (пор.поль. zmłoczek = молотильник), Matwiey Ciolko, ЖУР IV 321 (пор. ciołek = теля, себто, дурень), Bartko Tkacz, ЖУР V 208 (пор. Bartek), Mnisko, ЖУР II 279 (пор. mniszek = ченчик), Janko Piesko cziesla, АЮЗР VII₂ 204 (пор. piesek = собачка), Iwan Howorko, ЖУР III 268 [пор. Goworek — виховник польськ. короля Лешка Бялого⁴⁷]], й тим пояснюються поява в українській мові ім'я — Франкі в XVI. ст., пор. Franek, ЖУР I 116, ЖУР III 360 і Franko, АЮЗР VII₂ 177, 194 (кам. под.), ЖУР III 312 (Franco), ЖУР V 289 (Franko Haiduk)...

Ясна річ, що нераз важко рішити, чи чергуються між собою польський наросток -ek із укр. -ко, чи це -ко у прізвищах чергається з українським наростком -ок (-ъкъ), що його значіння первісно теж — адрібніння. Річ у тому, що ми в джерелах находимо Wasko Zydek, ЖУР II 134, Howilo Zydek, ЖУР II 122, та Ihnat Zydok, ЖУР II 102 й Steczko Zydko, ЖУР II 99, II 212, ЖУР II 175... — й тим то ріжні прізвища, такі, як: Mlynko, ЖУР II 122, Dziedusko (= Дідушко), АЮЗР VII₂ 175, ЖУР II 216, III 199 (Didusko), Czupko, ЖУР I 287, Hribko, ЖУР II 88, Zolobko, ЖУР II 280, Jeziaczko (= Нзичко), ЖУР III 396, Cholodko, ЖУР III 306, Koloczko, ЖУР III 316, Poppko, ЖУР III 249, 319 (Popko), III 229, Рожко, АЮЗР VI 299, Шрамко, коз. р. 7 (чиг.), Чобутко,

⁴⁷⁾ З роду, здається, Українець, бо мати Лешна, Олена, українська княжна, привезла його з собою, й він виховував її сина, Лешна Бялого

коз. р. 232 (переясл.) — однаково своїм наростком -ко відповідають укр. -ок і поль. -ek — і це для нас значіння не має. Для нас тута важне те, що вже досить рано багато таких іменників, які дали основу для прізвищ, зі своїм наростком -ко, не відчувалися вже як іздри б-н і л і, й наросток -ко надавав им чи розуміння прикмети, чи якоюсь властивости, напр.: Sienko Zmorszko, АЮЗР VII₂ 212 (зморшок = чоловік зі зморшками); Smarko, АЮЗР VII₂ 273 (смарок = дітвак; пор. «смарок під носом»); Obaranko, ЖУР III 122 (обаріонок = гладун, товстяк, круглий мов бублик), Wienko, ЖУР II 281 (вінок = вічно молодий); Turko Hriczko, ЖУР II 274 — пор. Turek, ЖУР III 13 (бела. стар.); Кубко Данило, коз. р., 97 (корс.) — подібний до кубка, чарки або — піян; Желудко Васечко (слуга), АЮЗР VII₃, ст. 104 й т. д.

А вже ж, певна річ, не могли наші пращури в німецькому слові Marschalk (mag = кінь, schalk = наймит, первісно — конюший), перебраному від Поляків (сполученому в Польщі вже в XIV. в. з високим урядом і спольщеному: Mark — Marek, отже: marszalk — marsza'ek), одчувати здрібнілого слова, й перетворили його (на зразок: Марк — Марко), додавши до визвуки -o. Отим то ми читасмо: панъ маршалко Шофъ, грам. 1377., Роз. ст. 24; грам. 3. III. 1443., Роз. ст. 149 (двічі — кнѧзъ Мицанло Чорторинскин... панъ Бернатъ...); Пам. Кіев. ст. 137, грам. 18. VI. 1490.; АЗР I 58, грам. з 3. IX. 1445; маршалко, гр. 1. X., ст. 1399 (львів.), Роз. ст. 59; маръшалко, гр. 1. I. 1443., Роз. ст. 145; моръшалко, гр. 15. V. 1446., Роз. ст. 152 (кнѧзъ Мицанло Чорторызькни)... З огляду на те, що слово маршалокъ появляється пізніше (див. грам. 9. XII. 1433., Роз. ст. 119, 13. XII. 1439., Роз. ст. 122, грам. 2. IX. 1437., Роз. 136, грам. 2. II. 1438.⁴⁸), Роз. ст. 138, 139, 5. II. 1445., Роз. ст. 150, 31. XII. 1451., ст. 159..., ніж форма маршалко, мимоволі виринає думка, що форма на -ок дороблена пізніше до польського слова «marszałek», і, наслідком великого числа відповідників ув обидвох мовах (укр. -ок, поль. -ek), згодом цілком витискає (від XVI. в.) форму на -ко⁴⁹).

⁴⁸⁾ Написано зі скороченим маршалкъ, чит. «маршалок», бо в найближчому рядку (139 ст.) є маршалокъ.

⁴⁹⁾ Брати форму «маршалко» за здріблілу від іменника «маршал» не можна — з історичних причин; справа в тому, що французька вимова цього німецького слова, без кінцевого -k, («маршал»), дисталася на схід (н. пр., до Росії) дуже пізно, може, аж у XVIII. ст., коли взагалі французька мова стала там у моді, а слово «маршалко», «маршалок», як бачимо, було в нас відомо вже в XIV—XV в. в.

3. Між ідрібнілими йменами особовими на -ко звертають на себе увагу такі, як церковне ймення **Денісій** (гр. Δηνύσιος), зукраїнщене **Денис**, що у сполучі з творилом -ко могло надати цілому йменню такого значіння, як його надає слову наросток **-isko** (укр. -исько, -ишє), себто, значіння згрублости. Те саме відноситься й до ідрібнілих імен на -сь (пор. церк. Гавріїль, свр. Gabriel, гр. Γαβριήλ, укр. Гаврило — Гавриль; церк. Лакръ, Лакрентій, гр. Λάυρος, Λαυρέντιος, укр. Лавро, Вавро — Лавриль, Вавриль), так, що ймена: **Дениско**, молд. грам. 1444., Ул. ст. 51 (Дениско — «є ненагол. — и»); **ЖУР I** 290, III 271 (Denisko); АЮЗР VII₂ 56 (**Dzinisko** — спольщене прізвище, є й Dzienis), 101; **ЖУР II** 248 (прізвище: Hricz Denisko); Пам. кіев. ст. 106 (Ian Mokosy Denisko), **ЖУР V** 196 (Iwan Denisko); АЮЗР VII₃ 44, 46, 246 (Семен Дениско Матвієвський — староста житомирський із XVIII. ст.),..., **Гавриско**, пор. Hawrisko (Zabunow), АЮЗР VII₂ 136, 181, 203... **Вавриско**, пор. Wawrisko Miczowicz, **ЖУР I** 280⁶⁰) — що такі ймена могли відчуватися потрохи з грублім і⁶¹). На основі таких твориць появилися ймена: **Сависько** Іванович, коз. р. 210 (київ.)⁶²), **Ісисько** (Iszisko), **ЖУР III** 303 (Посип — Ісь, Ісько), **Терисько** (Terisko Marcin = Терентій — прізвище утворене з ім'я), **ЖУР II** 176 — з явним одтінком згрублости, що й надає йменню наросток **-исько**.

А таким іменам власним, де перед визуниковим -о с -sk-, довелося відіграти роль при утворюванні назв місцевостей на -сько, первісно

⁶⁰) Пор. поширене прізвище в селі Рольнові, п. Косів, Галичина — Іванисько.

⁶¹) Що тає воно було, на це вказують імена власні на -ишє, наросток іспоріднений із нар. **-исько**, імена, що теж подибується в наших джерелах, пор. Квазмиць Князінинъ, Ін літ., р. 1175, ст. 2086 (590), Karpiszczek АЮЗР VII₂ 182... Цікаво, що перше ймення вживалося в ролі — симптичний для особи Князініна, з того виходило б, що значення наростка могло перечинитися, як перемінилося воно в деяких наших говорках (у гуцульській), де, н. пр., слово «хлопчиш» має таке саме значення, як скрізь — «хлопець» «хлопчикина». З другого боку, в Галичині такі первісно ідрібнілі імена, як «Дизько», відчуваються ювсім не як ідрібнілі, а навпаки, як з грублі, пислива форма цього імення — Дизьо; таксамо **Мисько** (Misko ЖУР I 280) звучить грубіше, ніж Мись (коз. р. 132, 155; ум. полк) або Мисьо (пор. ст. 62) — очевидчкі, тут асоціюється такі імена з наростном **-исько**.

⁶²) З такою формою не має нічого спільногом імення **Савусько** (Іоанненко, коз. р. 68 (іан), 251 (кронів, Остапенко), утворене з ідрібнілого імення **Савусько**, «о» в **Савоско** (коз. р. 273, чирг.) могло поникніти під упливом «о» з найближчого складу, або з ідрібніл. нарос. **-ось**.

-ськъ⁶³), де «о» в визвуку усувало дуже важкий для українського вуха збіг приголосних звуків, пор. Шумськъ, Іп. літ., р. 1152., ст. 1636 (454), р. 1171., ст. 1946 (546) і м і е п і е Szumsko (= Шумсько), АЮЗР VII, 59 (1559); Лічиськъ, Лічськъ, Іп. літ. — Luczko (= Луцько), Груш. Ист., IV 359⁶⁴) (сучасне Луцьке); Бжжиськъ, Бжжиськъ, суч. Буськ — Busko (= Бусько), ЖУР V 178; літописний Перевориськъ, поль. Przeworsk — Перевірскъ⁶⁵, Переворськъ⁶⁶; ми читаемо: Czartorysk, АЮЗР VII, 147, 216 — i Czartorysko, АЮЗР VII, 95; Lezajsk i Lezaisko, ЖУР II 172, Лежайсько⁶⁶; Stary Rogyck, АЮЗР VII, 192 (1678) і Stare Rogusko, АЮЗР VII, 157... Що такі назви лишалися йменниками середнього роду (декуди треба було додумуватися «місто», як давніще — «город») — це арозуміло, бо ж міста не — чоловічі істоти⁶⁷.

4. Нарешті, слід ізгадати ще про ймена чоловічі з наростком -енко, що ним творилися первісно здріблі прикметники та йменники середнього роду, й наскілько такі прикметники й іменники робилися характеристичними прикметами людини, ставали прізвищами осіб чоловічого роду, зв'язувалися в думці з чоловічим родом і ставали — йменниками чоловічого роду. Повстання таких іменників треба шукати в здріблених та песливих прикметниках на -енький⁶⁸), що в іноміналній формі при-

⁶³) Я собі пригадую, що коли, під час війни, в зальцведельському таборі в Німеччині засновано «кюсн» для продажу книжок, усією приладдя для української таборової школи, зашитків і т. д. то референт кюску, учитель із Поділля Трохим Падалка, органічно не міг вимороти по-українському цього слова й цілу установу постійно, все і скрізь, називав «кюско» (серед. роду), дарма що дехто з товаришин праці (н.пр., покійний уже Савчен Ведмідь) звертав його увагу на неправильну назву, а то й підглузував собі з автора цього «зукранізованого» слова В. С.

⁶⁴) Цитую за Грушевським: *zeby odiscz miało do xiestwa hilewskiego Luczko* (Dzienniki sejmowe) ст. 218, в лат. мові всі ці назви кінчаться теж на -o- *terrae Russiae Smolensko, Vitebsko ducis Swidrigal fidem sequebantur*, Груш. Ист. IV, 204.

⁶⁵) Пор. Яків Головацький, Велика Хорватія або Галицко-Карпатська Русь, Твори, Львів, 1913, «Руска писемництво», ст. 301, вон там само виводить з Синевідсько від Синоводськ, себто, стукр. Синевідськъ

⁶⁶) Пор. Неленський, «Рішив, західна твердиня Галицької землі», Ювілейний Збірник на пошану акад. М. С. Грушевського, I, Київ 1928, ст. 163.

⁶⁷) Автіч, уже і в літопі читасмо *вонде на Гольсько*, Іп. літ. 1150, ст. 144a (396a.)

⁶⁸) Про первісне значення й походження див Dr Wenzel, Vondrak Vergleichende slavische Grammatik, I, Göttingen, 1906, ст 416, інакше др Роман Смаль-Стоцький, Парис словотвору прикметників української мови (відбиття

жметника серед. роду (див. ст. 10) могли ставати прізвищами <-енъко). Такі прізвища на -енъко > -енко, невідомі ще в актах XIV—XV. в.⁶⁰), появляються спорадично в джерелах XVI. в. (пор. Данило Дехтяренко АЮЗР, VII, 607, Гурикъ Михненко, ibidem, 1552, опис винницького замку), а розвинулися й поширилися найбільш у XVII. в., зробивши найбільш уживаним і найулюбленищим наростком для творення прізвищ у XVIII. й XIX. — головно в центральній та східній Україні (у XVII. ст. стрічаються вони й у джерелах західноукраїнських, пор. Paweł Wolczenko, ЖУР IV 337 і т. д.).

Ясно, що наросток -енко, із таким виразним значінням і здрібніння, не міг не захопити і хресних імен. Із таких прикладів, як Іощенко (Йосип, Йосій, Йосъко) Солодовченко, коз. р. 181 (калн.), Мисенко (Михайло, Мись) Горбатый, коз. р. 155 (ум.)... пізнати, що в XVII. в. (коли найбільш розвинувся цей наросток для творення козацьких прізвищ) його вживали і в цій функції, здрібнювали ним і хресні Імена (як і інчими наростками здрібнілими, див. пом 61, ст. 22). Тільки ж у цій функції наросткові -енко розвинулись далі не довелося, він зробивсь наростком для творення прізвищ, і це ясно виходить із цього, як і склався цей наросток і як повставали прізвища.

Прикмети, які лежать у основі прізвища, найкраще подає прикметник, у цьому випадку здрібнілий прикметник на -енъкий: добрий — луччий, лучченъкий — Лучченко, коз. р. 180 (брасл.); хуткий, хутенъкий — Хутенко, коз. р. 59 (кан.); красний, красненъкий — Красненько, коз. р. 75 (кан.)⁶⁰) і т. д. Сюди ж, уже анальгічно, підходить і Волосченко 59 (кан.).

Але ж, щоб ізробити людину пізвищною, щоб її можна відрізняти від іншої, досить нераз знати її батьків, батька

з Ювілейного Наукового Збірника Українського Універс. у Празі), Прага, 1925, ст. 65—66.

⁶⁰⁾ В XIV—XV найчастіші прізвища то на -ський, -цъкий Бѣльмекин, грам. 1359, Замѣскин, грам. 1370, Мартинески, грам. 1401, Четвертинскын, грам. 1431, Кощицкын, грам. 1368, Геордіцкын, грам. 1392, Грасовицкын, грам. 1401, Дѣдовицкын, грам. 1428, 1430 і т. д. — то на -ич Ходоричъ, грам. 1368, Наникрадичъ, грам. 1370, Мешничичъ, грам. 1401, Дроичъ, грам. 1404 то знов на -овицъ, -евицъ Дворицкевичъ, грам. 1349, Кадолѣвичъ, грам. 1359, Кирдѣвичъ, грам. 1366, Милевичъ, грам. 1370, Флакментовичъ, грам. 1404, Колотевичъ, грам. 1433 .. Циваричъ, грам. 1378, Чемаричъ, грам. 1399, Нанкевичъ, грам. 1413 і т. д.

⁶⁰⁾ Подібні прізвища бувають і в сербській мові, але ж вони утворені зі скорочених імен, пор. Milenko (побіч Milanko, од Miloslav).

чи матір, а що син усе менший, чи дрібніший за батьків, то й зараз виринає батькове ім'я з наростком, що вказує на дрібність (-ен'ко > -ен'ко, первісно теж середнього роду); звідсіля прізвища: Ярош — Ярошенко 59 (кан.); Сергій — Сергиенко 199 (київ.); Клим — Клименко 40 (черк.); Федь — Феденко 327 (ніж.); Федор — Федоренко 103 (корс.); Дмитро — Дмитренко 170 (брасл.); Симон — Симоненко 199 (кальн.); Іван — Іваненко 316 (прилуць.); Макар — Макаренко 216 (переяс.); Юрко — Юрченко 238 (полт.) і т. д., або Настя — Настенко 156 (ум.); Каська — Кащенко 329 (ніж.) і т. д.

Походження батька — важне теж і для його малечі, дрібноти, отже: батько з Галати, син — Галатенко 59 (кан.); батько Половчанин, Половець, син — Половченко 59 (кан.); батько над Почаєва, син — Надпочасенко 64 (кан.), батько Шваб, син — Швабенко 73 (кан.)...

Таксамо за няцття батька відбивається на синові: батько коваль, син — Коваленко 175 (брасл.); батько швець, син — Шевченко Тарасъ 8 (чигир.); батько дъогтяр, син — Діохтяренко 51 (черк.); батько мелник, син — Мелниченко 142 (ум.); батько гончар, син — Гончаренко 156 (ум.); батько пекар, син — Пекаренко 207 (київ.); батько віт, чи ляндвіт, син — Войтенко 59 (кан.), чи Ландвойтенко 181 (кальн.)... А підмічені прикмети батьків (подібність їх учників до чогось, удач і т. д.), що дали підставу для їх (нерав насмішкуватих, в уличних) прізвищ, також переходят на синів, звідкіля такі прізвища, як: Шкоденко 59 (кан.)..., Чапленко 68 (кан.), Вороненко 240 (кропив. ....), Лупиносенко 310 (прилуць.), Скуйб'єденко 99 (корс.), Вирвикищенко 245 (кропив.), Костомолотенко 69 (кан.), Урвисаленко 191 (кальн.), Полуляшенко 122 (біл. ц.). і т. д. — прізвища, що робилися родовими, первісне здрібніле значіння цілком затиралося, походження забувалося, а наросток набирає нового призначення: наростком -ен'ко творилися нові й нові родові прізвища, розуміється, зв'язані з москем роду, з батьком, отже — імена родові чоловічого роду⁶¹). Автім, цим цікавим іменикам присвячена окрема, готова вже до друку, розвідка.

*

⁶¹⁾ Здається, в XVII. ст. вже ніхто середнього роду в цьому наростку ніодумувався, таксамо не відчувалося в ньому (у прізвищах) здрібніння. Тим то для молодого покоління, для позначення молодого віку осіб, утворювалося прізвище (може, і з однією насміху) поширенім тоді подвійним наростком -ен'-+ -єн'- (укр. -ен'я), пор. Петреня, Гречени, Хведченя, Опанасеня,

Таким чином, однію з підстав в повстання чоловічих іменників на -о були *neutra* на -ко, з дуже широким значінням цього творила (*deminutiva, nomina agentis*, характеристика людини, прикмети, звідтіля — прізвища); до таких іменників примкнули, через дуже невигідний приголосний визвук, що склався після відпаду глухих (*cons.+k*), імена хресні (*Markъ — Mark — Marko*), а за ними аналогічно інчі Імення з подібним визвуком: то загальні (*marschalk — maršalko*), то назви місцевостей (*Štitzskъ — Šumskо*), при чому перші як імена особові робилися *masculin-ами*, останні — переходили до середнього роду. Підставу для творення прізвищ давала в першій мірі номінальна форма прикметників в середн. роду на -о, що через прикметники на -ъкъ, -ъкъ указувала шлях для повставання таких прізвищ із інших пнів. Це виявилося передусім у великій скількості прізвищ на -енко (первоначально форма прикметни. сер. роду на -енъкъ).

II.

Імена на -ло.

Наросток -ло, що в українській мові й тепер їще дуже словотворчий⁶²), за давніх часів був ним їще в більшій мірі й у творбі чоловічих імен на -о полишив великий свій уплів. Це відноситься передусім до Іменників, повитворюваних із дієслівних пнів, а тож іменників (прізвищ) із прикметників у наших джерелах небагато (пор. Смагло, Шуло, ст. 10), тай наросток -ло тут для них не характеричний (на прикмету-прізвище вказує сам пень слова), а слова з інших пнів (іменникових, прислівниковых) дістали відповідний одтінок у значенні — вже за тим значінням, що його надав форманс -ло дієслівним пніям. Це творило виступає в формі II. дієприкметника минулого часу прямого стану, і то в середньому роді, як це, аналогічно, бачимо, і в інших слав'янських

Тимошеня, Овдечня, Панчена, Онищеня.. АЮЗР VII, 469 (XVII в.), Тимошъ Науменя, р. коз. 56 (кан.), Дацько Черничена, р. к 99 (корс.), Тишъ Приходчена, р. к. 110 (б. ц.), Махно Кудреня, к. р. 138 (ум.), Гринъ Чирбунчена, к. р. 162 (брасл.), Степанъ Дудивчена, к. р 210 (кнів.), Романъ Дубинена, к. р 264 (чирг.), Степанъ Шиччена к. р. 310 (прил.), Іванъ Голубеня, к. р. 336 (черн.) і т. д. — або просто наростком -ло- (укр. -я), к. пр., Семенъ Шешели, р. к. 335 (ніж.), Жаданъ Замитня, коз. р 193 (брасл.) і т. д.

⁶²⁾ Roman Smal Stockyj, Abriss der ukrainischen Substantivbildung, ст. 34—36.

мовах: у чеській (у чоловічому роді⁴³), в сербській, словінській, московській та почасти в польській⁴⁴), але ж куди в більш обмеженій кількості, ніж у сучасній українській, не кажучи вже про архівні матеріали з XVI—XVIII., де від прізвищ на -ло поутворювались із форми part. praet. act. II., аж рябіс. Появляється це творило в дієслівних пнів усіх дієслівних кляс наросткових⁴⁵,

⁴³⁾ Пор Vukobil, Vytačil, Nevečefel, Kákal і т. д. (W. Vondrák, Vergleichende Slavische Gram. I, ст. 436).

⁴⁴⁾ Пор.серб виключно від недоконаних дієслів, передусім V. кл : бајало (тої, що заспівує пісню, від сл. бајати,) дремало, мазало (поганий чалдр, Богомаз), викало (кривун), памтило (людина з доброю пам'яттю) і т. д — пор. A. Leskien, Grammatik der serbokroatischen Sprache, 1. Teil, Heidelberg, 1914, ст. 371, слов. brbotalo (= бурміло), моск. объедало (жерун), шагало (= тої, що робить великі кроки); поль brząkało, частіше brząkała (в поль мові вживають у таких випадках частіще жіночого роду, и пр., chrapala = храпун, krzyczała = крикун). Vondrák, ibidem, ст. 436, 437.

⁴⁵⁾ I. п а с т и — Stepan Upalo, ЖУР III 373, л і з т и — Stecko Wlezlo, АЮЗР VII, 194; ЖУР I 292 (Hricz Wlezlo, Wassili Wliazlo, ibidem; Petrus Wlezlo, ЖУР III 303 (спольщене), г р и з т и — Steczko Hrislo, ЖУР I 116; Hryzlo, ЖУР 239 (Нгус), V 244 (Mikita), IV 264, Єфимъ Гризло, Эв. Ист., 1916; т я т и — Іванъ Перетяло, коз. р 57 (кан) і діскримінника — Iwan Tyatlo, ЖУР II 93; м'я ти — Данило Мило, коз. р 152 (ум.), дерти — Iwan Zadarlo (= задерло), ЖУР II 30 (спольщене), т е р т и — Mikolai Tarlo (= Терло), ЖУР II 289; ЖУР III 290 (спольщене); б и т и — Ilko Przibilo, ЖУР III 104, 170 (Chwedecz), Przybylo Jacob, ЖУР V 180 (може, й од съти); в и т и — Nawiło, ЖУР I 6, л и т и — Ihnath Lylo, ЖУР I 271, г и н т и (?) — Sen Knylo (= Гнило), ЖУР I 159, ш и т и — Schilo, ЖУР III 224, к р и т и — Iwan Skrillo, ЖУР III 258...

II. т я г н у т и — Taras Cziaglo (= Тягло), ЖУР II 93 (спольщене); т и с и у т и — Chwedor Stislo, ЖУР III 371, к и с и у т и — Chwedecz Keslo,... ЖУР III 104, ЖУР IV 334 (Stec Kislo), щ и б и у т и — Szczybło, ЖУР IV 321 ..

III. т е р п і т и — Іванъ Терпѣло, коз. р. 221 (переясл.), ш и п і т и — Danilo Szypilo, АЮЗР VII, 469 (1651), ч е п і т и (Жел 1064) — Piotr Czerpilo, ЖУР III 239; с о п і т и — Iwan Szopilo, ЖУР IV 310, *б о д і т и — Василь Бодъло, коз. р. 252 (кроп.); пищати — Прокопъ Пищаю, коз. р 165 (брасл.) ..

IV. прохопити, прохватити — контам. Тишно Прохвапило, к. р. 141 (ум.), ж и в и т и — Живило Федоръ, Эв. Ист 2100, т о м и т и — Лесько Томило, коз. р. 71 (кан.) — але, може, й од імя «Томило», див. ст 34, с т р о м и т и — Stromilo, ЖУР III 127..., к от и т и — Pokotilo, ЖУР 111 248; коз. р. 32 (чекр. — Семень Покотило), коз. р 127 (б. ц — Федоръ), Эв. Ист. 727 (Яковъ) 1644, 1799 і т. д., с л о т и т и (Жел 885) — Slotilo, ЖУР III 19, 201, Груш. Ист. VI 258—9 (Slothilo); к р у т и т и — Василь Крутило, коз. р. 148 (ум.), г а т и т и — Фесько Гатило, коз. р. 202 (кив.), с в і т и т и — Игнать Светило, к. р. 65 (кан.); м о л о т и т и — Maxim Molotilo, ЖУР II III; в а д и т и — Zawadzilo, ЖУР III 107 (спольщ.), с ад и ти — Садило (козак), Эв. Ист. 1343, 1914, 2003 я т. д.; к ос и ти — Paweł Kossilo, ЖУР I 181;

крім кляси *-ува-*, і значіння їх то — *nomina agentis*, то знову — характеристика людини, притаманна їй прикмета, зв'язана чи то в підміченою смішною для неї рисою, чи з яким недостатком у вимові (пор. Степанъ Наштало, коз. р. 132 ум., що, певне, говорив «наштало», зам. «настало»), чи з подібністю до того чи інчого предмету, чи особи, чи знову з уживанням часто тих самих слів, невідомих у громаді, й тим то для неї смішних (пор., н. пр., із здрібніших польських імен у

*кусити, закусити — Pasko Kusziło, ЖУР II 248; Iwan Zakusilo, АЮЗР VII, 372, 406 (1631) .., білити — Павло Білило, коз. р. 148 (ум.); салити — Wasyl Salylo, ЖУР III 239; баритися — Barilo, ЖУР III 29, III 27 (Baruło), може, просто я од слова «барило» = бочка; мірить — Семенъ Мірмо, коз. р. 324 (ніж.), курити — Andro Kurilo, ЖУР III 249 (може, я од ім'я «Курило», див. ст. 32); парити — Mysko Parylo, ЖУР III 95; синити — Iwan Siniło, АЮЗР VII, 305 (1789); ганити — Teres (— Тересь) Ganilo, ЖУР I 104. .., бобити (Гр. Словн. I 90) — Кондрат Бочмо, коз. р. 77 (кан.), ручити — Fedor Ruczilo, ЖУР V 291; вощити — Федоръ Вощило, коз. р. 111 (бл. ц.), рушити — Chwedor Ruszylo, ЖУР V 291; меншити — Chwedko Mienszilo, ЖУР III 240, тішити — Chwedko Cieszilo (= Тішило), АЮЗР VII, 273 (спольщ.) , броїти — Грицко Броило, коз. р. 137 (ум.) ..

V. гупати — Hupalo, ЖУР III 104, Олена Гупало, коз. р. 160 (брасл.); Эв. Ист. 1574 (Федоръ); капати — Герасимъ Накапало, коз. р. 142 (ум.); качати — Іванъ Качало, коз. реєс. 96 (морс.); дбати — Niedbalo, ЖУР III 51, баланати — Богданъ Балакало, коз. р. 130 (ум.), мазати — Мазало, отаманъ неводицький, АЮЗР VI 44 (1545), міннати — Ивашко Миняло, коз. р. 111 (б. цер.); гримати — Гримало, Груш. Ист V 32, габати — Iwan Habało, ЖУР I 269, лопати (= дуже істи) — Matwiey Lopalo, ЖУР IV 318, кукати (зовуля) — Kukalo Iwan, ЖУР I 163, стувати (Грін. Слов. IV 223) — Stuhssalo, ЖУР III 303, пуджати (= лякати) — Василь Пужало, коз. р. 307 (прил.), полохати — Василь Порохало, коз. р. 215 (перелсл.), рупати (Грін. Словн. III, 88) — Кирикъ Рупало, коз. р. 130 (бл. ц.), купати — Іванъ Купало, коз. р. 195 (кали.); нагибати — Василь Нагибало, коз. р. 246 (кроп.), сідати — Семен Сидало, коз. р. 252 (кроп.); тупати — Панько Тупало, коз. р. 256 (мирг.); гукати — Hukalo, ЖУР III 84, сукати — Сукало, коз. р. 82 (кор.); сикати — Гримсько Сикало, коз. р. 193 (кали.), накривати — Nakrywalo Paweł, АЮЗР VII, 550 (1686); наривати — Нарывало, АЮЗР VII, 534 (1686), підливати — Подливало (донський козак), Эв. Ист. 1562; туптати — Tuptalo Сава, АЮЗР VII, (XVIII) ст. 522, 537, 545... і т. д...., луск, лускати — Iwan Łuskalo, АЮЗР VII, 203; плеся, плескати — Plaskalo, ЖУР III 307 (спольщене, пор. płaskać), стук, стукати — Гаврило Стукало, коз. р. 7, 23 (чиг.), Эв. Ист. 799, 801. ; гряк, грятати — Яцко Грікало, коз. р. 123 (б. ц.), приск, прискати — Опанасъ Прискало, коз. р. 234 (кропив.) і т. д..

атемат. істи — Iwan Neielo, ЖУР I 83, ЖУР I 62, ЖУР III 250 (Chwedko)..

voc. sing. *Muniu*, *Kaziu*, що ними міг кликати своїх добрих знайомих якийсь козак, повставали прізвища: *Мунюкало* Нархомъ, коз. р. 117, біл. ц., *Казюкало* Тимко, коз. р. 87, корс.), чи з повторюванням або вживанням якогось не звичного⁶⁶) для інших слова (пор. *Чинакало*, *Какало*, *Штокало*, *Дзекало*, *Кудакало*, *Поникало* й т. д.), чи з перекрученням якого вислову (пор., н. пр., *Хома* *Брекало*, коз. р. 217, переясл., замісць — *Брикало* від «брикати», або *Павель* *Четкало*, коз. р. 200, київ., що міг повторяти все «чет», себто, пара, замісць «чіт»). Оцей одтінок іронічності, — він ізв'язаний уже з формою середнього роду — глуму чи насміху, що міститься в таких утворах — помітний, як видно з стор. 26—28., і в прізвищах, поутворюваних, на аразок дієслівних пнів, із пнів іменникових та з прислівників.

З прикладів, поміщених у помітці, видно, що найбільше прізвищ дали дієприкметники кляси IV. (-ило) та V. (-ало), тим то й не диво, що цим двом дієслівним клясам довелося відіграти таку переважливу роль не тільки в творбі нових прізвищ, і з недієслів-

⁶⁶) З наростком -ка (-к+а-), утворені дієслова V. кляси, а з них — прізвища. х у, хукати — *Миха́ль* *Хукало*, АЮЗР VII, 608 (1552), га (казати) гакати — *Миха́йло* *Гакало*, коз. р. 2 (чиг.), ч о м, *чомнати (замісць, н. пр., «чому») — *Федоръ* *Чомкало*, к р 280 (полт.). *Луцьянъ* *Чомкало*, к р 4 (чиг.), ЖУР I 123; с а, ш а, замісць — ся, *сакати, *шакати *Ясько* *Сакало*, к р. 211 (київ.), 7, 30 (чигир.), ЖУР I 123 (*Sakalo*), *Према* *Шакало*, к р. 119 (б. ц.), со — зам шо, *сокати — *Sokalo*, ЖУР III 41, похи, *покинати — *Гаврило* *Поникало*, коз. р. 24 (чиг.), к у д а, *кудакати — *Kostuk* *Kudakalo*, АЮЗР VII, 468 (1651), т у (зам — *тути), *тукати — *Kigyo* *Tukalo*, АЮЗР VII, 250 (1789), д у д у, *дудукати — *Дудкало* *Іванъ*, к. р 150 (ум.), 263 (мирг.) (*Лаврѣнъ*), Эв. Ист. 890 (*Лукашъ*); я, *якати — *Гаврило* *Якало*, к. р. 220 (нерел.), ц а л у (зам, н. пр., — «цару», або «цилу») *цалу́вати — *Левко* *Цалукало*, к. р. 267 (мирг.), В е д ь, Ф е д ь, зам уживаного — Хведъ, *ведькати, *федькати — *Васько* *Ведкало*, к р 88 (корс.), *Васько* *Федкало*, к. р. 127 (біл. ц.), д а с, зам. — «де», даскати — *Петро* *Дзекало*, коз. р. 16 (чиг.), ч и на⁽²⁾, *чи-накати — *Ченакало* *Петро*, к. р. 26 (чиг.), т у л ю к, зам — *тулукъ (= малій ведмідь (?)), *тулюкати — *Сава* *Тулукало* (може, середнє «лъ» вимовляє), п е т, зам «пять» (?), петкати — *Гаврило* *Петкало*, коз. р. 65 (кан.), как, зам. — «яко», *накати — *Яковъ* *Накало*, коз. р. 173 (брасл.), ш т о, зам уживаного тоді вже «що», «шо», *штокати — *Тимко* *Штокало*, коз. р 190 (кали.), в а к, ба к (пор. у *Квітки*), зам. «пан», *вакати, *бакати — *Василь* *Вакало*, коз. р. 80 (кан.), *Ігнать* *Бакало*, коз. р. 112 (біл. пер.), т и р-т и р (повторити), *тиркати — *Семенъ* *Тиркало*, коз. р. 159 (брасл.), т р и (часто вживати), *трикати — *Павло* *Трикало*, коз. р. 164 (брасл.) і т д.

Крім цього, з викликів: ча-ча (= цабе, Жел 1059) — *Панько* *Чачало* коз. р. 122 (б. ц.), ге-ге — *Андрей* *Гегело*, Эв. Ист. 1877..

них пнів, але стати й основою для повстання багатьох імен
особових на -о. Найважніше ж, — через велику словотворчу
силу нарости -ло в IV. та V. к.т. дієслів з часом виділилися окремі
самостійні наростики -ло, -ло, що ними почали творитися і ові
прізвища з пнів і дієслівних, і з іменників, і з прислівників,
чи викликів, і то з найріжкішими значіннями: то *nomina agentis*, то
— характеристична прикмета, то насмішка над кимось, то, на-
решті, згрубільність тямки, и. пр.:

-ло

a) *nomina agentis*:

Тарас *Trasilo* (= що трясе, *трясун) — гетьман із 1630. р.:
див. Шевч., Костом. (Сава Чалий); *Shatilo* (= що шатається, себто, крутить, Грінч. IV. 487, крутій), коз. р. 232 (переясл.), АЮЗР VII₃ 264 (XVIII), Іванъ *Shevezilo* (= непосидько, пор. шевеліти, вертітись), коз. р. 11 (чиг.), 104 (корс. — Семенъ); *Steczko Berilo* (= що радо бере, хапун, хабарник), ЖУР III 198; *Pocz Derylo* (= дерун), ЖУР II 119; *Pytylo* (= добрий литець, здоровий п'яниця), ЖУР III 138; Ониксько *Sharilo* (любить добре шарнати, докучливець), коз. р. 60 (кан.), АЮЗР VII₃ 281 (Anton Szarpilo, 1789), Єв. Ист. 543, 547 (Іванъ); *Chwedko Borelo* (= Борило — борець), ЖУР II 130; *Piotr Czuhrlilo* (= Чухрило, той, що чухрас, див. Грінч. Слов. IV, 480), ЖУР II 130; *Jaczko Potoczilo* (= що порощає мов дощем) ЖУР, II 9; *Chrysko Tolpilo* (= що товпиться, *товпун), АЮЗР VII₂ 73...

-ло

Хведоръ *Tokalo* (= токар), коз. р. 313 (прилуц.), Уласъ *Citalo* (= ситар, що робить ситу), коз. р. 293 (пол.), Ясько *Rekalo* (= = балакун, пор. ректи, *рекун, Жел., 799), коз. р. 267 (мирг.); Михайлъ *Shipalo* (= що шипить, *шипун), коз. р. 277 (мирг.); Василь *Zigalo* (= що займається випалюванням, паленням, пор. *жегти, жигаль), коз. р. 176 (брасл.), 316 (прил. — Кузьма Жегало), ЖУР III 112 (Iwan Zehalo); Stepan *Skripalo* (= скрипун), ЖУР III 256, Sen Kiehnalo (?) (= Тягнало), ЖУР V 296...

b) прикмети, значіння прибільшеності, згрубіння й т. д.

1. іменники

рот — Данило *Rotilo* (= з величезним ротом, лаюча людина), коз. р. 141 (ум.), гість *Hostilo* (= дуже неприємний

куя (= старий воркотун, Грінч. Словн. II 336, Жел. 394) — Михайлъ *Kuya*, коз. р. 208 (київ.) — може й од «куяти» — куняти;

гість), АЮЗР VII₂ (пор. Hostek = гостик, ЖУР II 216, Hosko = гостько, ЖУР III 105 — милі гости), бат, батіг — *Batylo Nazarowicz* (пор. батюра, здоровий батіг), АЮЗР VII₂ 289, путь*) — Prokop *Putylo* ЖУР II 91, АЮЗР VII₂ 104 (спольщене — *Pucilo-Wakulicz*), прізвище в'яжеться з далекою дорогою (пор. містечко Путілів на Буковині), решето — Васько *Решетило*, коз. р. 52 (кан.), Эв. Ист. 1068 (Стефанъ, козак), 1099, 1437; мед — Яковъ Рушмедило (коз. запор.) Эв. Ист. 2105: ярмо (?) — *Andrey Jasz-milo* (*Jazmilo*?), ЖУР II 18 (= в великому ярмі ходить, бідолаха); жеребець — *Жеребило*. Сусло Василей, АЮЗР VII₃ (панъ — 1598); *Mikolay Zerebilo*, ibid., 379 (1631), *Sophroni Zerebilo Labunsky, ihumen manastyr-a kirilskiego*, ibidem, 379 (1631); аубр — *Iussop Zubrilo*, ЖУР II 25 (пор. *Zubrij*, ЖУР III 17); коза — Иван *Козило*, АЮЗР VI 280 (1600); киянк, киялик — Богдан *Kizilo*, АЮЗР VI 289; хомут — *Homotilo* (великий не-скреба, мов у хомуті ходить(?)), ЖУР III 144; сахар — Игнатъ *Saharylo* (= болгуз великий, пор. сахатися), коз. р., ст. 121 (біл. ц.); тороп — Іосько *Toropilo* (= що дуже поспішає, пор. Грін. Словни. IV, або другого когось наглить), коз. р. 40 (черк.); сум *Iwan Sumylo* (що дуже любить сумувати) ЖУР I 277; шум — Василь *Шумило* (= що дуже любить шуміти, ренетувати), к. р. 125 (б. ц.), 271 (мирг.) — Иванъ), 33 (черк. — Гаврило), Эв. Ист. 2099; ворох — Иванъ

губа — *Hubalo* (= губаль, із великою губою, пискач) ЖУР I 269, піка — Васько *Pikalo* (= мордатий, з дуже поганою пікою), коз. р. 23 (чиг.), (може, й од «пікати полькою»), Жел. 663, біда — *Bidalo* (=любить дуже бідкатися) ЖУР IV 247; поль. *riegi* (= веснянки) Luc. *Piegalo* (= дуже веснянкуватий), ЖУР V 189; щерба — Pawel *Szerbalo*, АЮЗР VII₂ 13 (= майже без зубів), гуз, гузно — *Iwan Huzalo*, ЖУР V 295 (= з великим задком); буча, пор. збучений, Жел. 286 = повен воєнного крику — Сема *Zbuchało*, коз. р. 163 (брасл.) — любить збивати воєнну бучу (?), буза (Грінч. Слов. I 107) — Петро *Buzalo*, коз. р. 185 (кальни)...

*) Так і Мікльосич, пор. Die Bildung der slav. Personennamen, Denkschr. der kais. Akad. d. Wiss., X, 1860, стор. 303

Ворошило (= інтригант, людина, що любить ворошню), коз. р. 234 (переясл.), 290 (полт. — Михно), АЮЗР VII, 133 (1662 — *Woroszylo*), ЖУР IV 308 (*Ludowicum* — acc. sg. — *Woroszylo*)...

2. прикметники

грубий — Левко *Груби.ю* (= гладун), коз. р. 18 (чиг.); тупий — Тимко *Тупи.ю*, коз. р. 39 (черк.) (=тупиця); шутий — *Szutilo*, ЖУР III 3 (= геть чисто лисий); добрий — Syenko *Dobrzylo*, ЖУР III 58; АЮЗР VII, 592 (1552 р. Добрыло-Зубарь) (= великий добряга); чулий — *Chwedor Czulilo*, ЖУР II 240 (= дуже чулий, або в насмішливому розумінні: перечулений)...

3. прислівники, виклики...

пак — *Paczilo*, ЖУР II 28 (= любить говорити «пак»), опак — *Opaczilo*, ЖУР II 250...

довгий — *Dovgяlo* АЗР II 27, ст. 42 (1508), земянинъ волинський (= дуже довгий, високий, довганий); шерпатий (?) — Осипъ *Шерпalo* (= дуже шорсткий), Св. Ист. 214; бойкий — *Hriczko Boikalo*, ЖУР III 5 (= дуже відважний, задираючий); шумний, шумний — Павел *Шумалo* (= великий гуляка), коз. ребо. 124 (біл. ц.)...

бац-бац — *Kuzma Baccalo*, ЖУР III 156; сус (пор. сусіль, одним скоком, Жел. 937) — *Sussalo*, ЖУР III 308, 310; чик-чик — Мартина *Чыкало* (= рівун, заваятий босць), коз. р. 25 (чиг.), 120 (б. ц. — Нечипоръ), 191 (кали. — Федоръ), 266 (миргор. — Иванъ); дзинк — Тимошъ *Дзынгагло*, коз. р. 34 (черк.), пугу-пугу — *Puhalo*, ЖУР III 148, ЖУР III 161 ЖУР III 141 (*Puchalo* — польська вимова, є й *Puhala*, ЖУР III 148)...

1. Всі ці приклади — розбирani з архівних матерiалiв XVI—XVIII. в.; але ж такi твори спорадично появляються вже куди ранiше. Коли народня фантазiя могла ще назувати ятвязького князя Пестила зводити зi своїм рiдним дiесловом «пестити» (пор. *Пистилo*, Iп. лiт. пiд р. 1273, ст. 2896, вид. 870) — то, читаючи в лiтописi пiд р. 1283. *Микифоръ прирокомъ Станило* (Iп. лiт., ст. 2516, вид. 740), ми вже вiдчуваємо окремiшнiсть наростка -ило, що прi-
з в и щ у (прирoкъ) додає значення прибiльшення, з г rub i o s t i . Коли у прiзвищах iз XV. в.: панъ Гаврило Шило (грам. в 23. IV. 1438, Роз. ст. 141; АЗР I Nr. 37, ст. 49; грам. в 15. XI. 1445, Роз. ст. 151), панъ Григоръ Стромило, ҳоржин литовски (Ул., грам. молд. iз 1445. ст. 64) наросток -ло звiваний в дiеслiвним пнem I.,

чи IV. кл. (ши-ти, строми-ти), то в подвійному прізвищу снятинського та коломийського старости з XV. в Межыло-Бочацьки (грам. з 24. III. 1454, Роз. 162; Ул., ст. 93, грам. 1457: панъ Межило Бочацького, лат. Musilo, Ул. ст. 86), не кажучи вже про королівських селян XVI. ст. (Andrey Muzilo, ЖУР II 112, Syenko Muzilo, ЖУР II 79) — виступає вже виразно окремішій наросток *-illo*, що надає прізвищу з гру білого значіння (= здоровий, сильний муж, див. для порівняння прізвище «Мужиленко», коз. р. 36, черк.). Такі прозвиська на *-illo*, що робилися пізніше родовими прізвищами, мали вплив на формaciю власних імен чужого походження (сврейського, чи грецького): визвучне *-илю* єврейських зложених імен (*-el* = бог, грець *-ιλλος*, нераз із додатком закінч. *-ос*, що в нас одпадало), знову механічним способом (через те, що відміна таких імен ізбегала в усіх непрямих одмінках із відміною іменників на *-illo*), примикало до наростка *-illo*, й, таким чином, теж не пізніше, ніж ім'я *Marko*, появилися хресні Імення, такі, як: *Данило* (свр. Daniel, гр. Δανιήλ, Δανιηλος, Δανιηλlos, церк. Даниїлъ, рос. Данила, старше — Данило, поль. Daniel, серб. Данијел, Данил або Данило, слов. Danilo і т. д.), *Гаврило* (свр. Gabriel, гр. Γαβριήλ, церк. Гавриїлъ, рос. Гаврила, стар. — Гаврило, поль. Gabriel, серб. Гаврило).

а) Ім'я *Данило* появляється вперше на 26 картці Іп. літ.; а далі під р. 1123, ст. 107а (286): *Данило*, *Данилъ*; у XIII. в. форма *Данило* (князь) чи не переважає церковну (*Данилъ*, *Даниїлъ*), пор. р. 1211, ст. 249а (730), 1237, ст. 263а (788) і т. д., *Данило* (король), 1288, ст. 3016 (912) і т. д.; в XV. в.: *Данило* (Задеревицький), грам. 19. X. 1404, Роз., ст. 70; 17. X. 1411, Роз. ст. 79; молд. грам. 1454, Ул ян. 84 (*Даниле*) і таксамо в XVI. в.: АЮЗР VII₁ 87 (*Данило* Буть, черк. зам. 1552), АЮЗР VII₂, 114, 115, 220 і т. д., АЮЗР VII₂ 44, 47, 48, 49 (*Danylo*)... 131, 133 (бар. стар. 147, 164, 167, 178...); ЖУР II 181 (*Danilo*, 212, 248, ЖУР III 13...); ЖУР II 2 (*Danilo*), 92, 134, 172...; ЖУР II 143 (*Danylo*), III 19, 78, 87...; таксамо в XVII. в.:

⁸⁷⁾ Подвійне *и* (и) почало вже дуже рано стягатися в одне так, що, побіч таких форм, як угорі, вже дуже рано, і то в церковних пам'ятках, ми читаємо: *Гаримъ* (Арханг. св., св. Луки I, 19; Лавр літ., р. 971, ст. 346 (102), Іп. літ., ст. 40а (89), Putn. ev., вид Калужицького, ст 248), gen sing *Гаримъ* (Codex Hankensteinianus, синаксар, див. Smal Stockij «Über den Inhalt des Codex Hankensteinianus, Sitzungsberichte der Akad. der Wissensch., Wien, 1886, ст. 683 ссвръ архангела Гаримъ; Ev. Putn., ст. 248), *Данила* (Codex. Hank., ст 680; Ev. Put., ст. 224; день 11. XII — *Данила*, дия 17. XII — *Данила*). — Під упливом *Димитръ* — *Димитъ*, появляється й *Данилъ*, грам. 1366.

АЮЗР VII₁ 467 (Danilo 1651), 511 (1683), ЖУР IV 176, 178, 186, 188 (17 прикладів), ЖУР V 2, 5, 85, 93 (8 прикладів), коз. реєстри та літки в цій формі (Данило), в XVIII — теж, хоч прізвища помосковщени, пор. Данило Бережной, Єв. Ист. 1691, Зарецкой, *ibidem*, 1902, Косой 1904, Гордєєвъ 239, 240 і т. д. Подибустьян і прізвище Данило (Fedko Daniilo АЮЗР VII₂ 62)...

б) Ім'я Гаврило читаємо вперше під 1213. р. в літописі: Гаврило Никоровичъ, Іл. 249а (735), ст. 250а (735), у XV. в. називаний уже на стор. 29. панъ Гаврило Шиле (1438, 1449), в XVI. в. АЮЗР VII₁ 20 (Гаврило Бокий Нечихвоцкий), 219 (Г. Бокс), 27, 31, 218, 219..., 628 (Цуботовікъ), 18..., АЮЗР VII₂ 116 (Гаврило), 113 (игуменъ Г. Щоглый) 114..., ЖУР III 28, 51 (Hawrylo), ЖУР II 239, 248...; АЮЗР VII₂ 132 (Hawriło), 158, 159, 161, 163, 174, 175..., ЖУР II 2, 7, 30, 79, 83, 106..., ЖУР III 33, 169...; АЮЗР VII₂ 48 (Chawrylo), 50, 44, 55..., таксамо XVII. в.: ЖУР IV 158 (Haurylo), 158, 159, 175, 178, 321...; АЮЗР VII₂ 268...; ЖУР V 151, 162, 242, 4 (Hawrylo), 184, 197; ЖУР IV 178, 184 і т. д.; у коз. реєстри Гаврило, Гаврыло (7 прикл.), Кгаврыло 80 (кан.)⁶⁸⁾ — і в XVIII. АЮЗР VII₃ 279 (Hawrylo Rampuszka), 336 (Tuchopijenko), 344, 511, 522, Єв. Ист. 1905 (Гаврило Станичелко), Диеви. Марк. IV... є і прізвища Гаврило: ЖУР II 239 (Ihnath Hawrylo), 248 (Andrey) і т. д.

Те само сталося і з грецькими та з латинськими іменами на -ιλος (-ιλλος), -ιλλιος, лат. -illus, церк.-иль, -илъ, -илій (-їй — у нас часто відпадало). І так, популярні у східній церкві ймення⁶⁹⁾

в) Кирилъ (гр. Κύριλλος, Κυρίλλος, Κύριλλος, лат. Cyrillus, рос. Кирил, поль. Cugul, серб. Кирил і т. д.), що перейшло до нас у трьох формах: Кюрилъ (Putn. ev., ст. 236, 243), Кврілъ (Codex Hank., op. cit., ст. 682 і 683) та Кирилъ⁷⁰⁾, доходилося в різних околицях України в цих формах і досі⁷¹⁾, але ж із визвуком -ло-. Перші дві форми (Чурило, Курило) до XVI. ст. сильно переважають⁷²⁾ (і не диво,

⁶⁸⁾ раз Гавриль, черн. п., ст. 337.

⁶⁹⁾ Святкується 12 ранів у році ріжких Кирилів.

⁷⁰⁾ Що в нас так оддавалося гр. «ε», пор. іще «Кипріян» та «Куперян», «Свтих» та «Явух», давнє Ієгнатъ та Ієгнатъ і т. д.

⁷¹⁾ Пор. Гавріль Крыжановский, Поучение для гр. кат. приходскихъ урядовъ о належитомъ ведению и писанию метрикъ, Львів, 1873, ст. 12—13 (Чурило, Дюрило).

⁷²⁾ В «Описах королівщини з XVI ст.» (ЖУР I—III) — західні землі — форми «Кирило» зовсім немас, попівляється вона аж у XVII. в. (ЖУР IV, в кошацькому реєстрі), там відношення обидвох форм, більш-менш, як 2 (Курило) : 1 (Кирило); в чигир. полку, напр., 13 «Курило», супроти 6 «Кирило», в черкаськ. 11 (Курило) супроти 6 (Кирило) і т. д. В харк. пер на 18 (Кирило) — 1 (Кирило).

бо вони асоціювалися з дієприкметниковою формою діеслова «курити», «чурити», «чурити», пор. ст. 25 пом.), опісля (може, й під польським упливом, пор. «Сугуло») появляються й форми «Кирило», згодом зовсім запановують (XVIII.), а назва «Курило» робиться прізвищем [такі прізвища появляються спорадично вже в XVI—XVII., пор.: Andro Kurilo, ЖУР III 249; Hugus Kurylo, ЖУР IV 120, Mikolaj Czurylo, ЖУР IV 31, 318, 319 (Iwan)]... Вперше бачимо -o в цьому іменнi в XIV. в., пор. Чюрило⁷³) Бредовськин, грам. з 8. IV. 1385, Роз., ст. 28, опісля часто подибується воно в XVI в.: АЮЗР VII₂ 358 (Czurilo Wolossin), ЖУР III 51 (може бути і прізвище), АЮЗР VII₁ 104 (Курило), 115, 626, 635, 643..., 178 (Kurylo) 47, 49, 50, 52...; ЖУР II 7, 93, 114, 117..., ЖУР III 33...; АЮЗР VII₂ 26 (1579); АЮЗР VII₁ 147 (Kurilo), 148, 154, 166. , ЖУР II 83, 88, 106, 114, 140, 180, 181.. ; АЗР II № 101, 126 (Курило, р. 1518) і т. д.; таксамо в XVII. в. АЮЗР VII₁ 511 (Kurylo), 512, ЖУР IV 200, 255, 292...; ЖУР V 163, 206...; ЖУР IV 322 (Kurelo) . ; коз. р. Курило або Курило⁷⁴). Форма Кирило понадається в XVI. в.: АЗР II № 100, ст. 125 (чернець, Кирило отъ братии монаст., 20. II. 1518), АЮЗР VI 168 (владыка Кирило Терлецкий, 1597), АЮЗР VII₂ 147 (хмельн. стар.), але — частіше в XVII.: АЮЗР VII₁ 372 (1631 — осієc Kyrilo), 468 (Kiryl Nowik, 1651), АЮЗР VI 732 (Kirilo Stawrowecki, 1637). ЖУР IV 247 (Kiryl Malarz), 296, в козацькому реєстрі до яких 100 прикладів із усіх полків⁷⁵; у XVIII. ст. — Кирило АЮЗР VII₂ 237 (Kiryl, 1789), 275 (Szewc), 277 (Pimen), 280 (Siromacha), 342 (Schayda)...; Зв. Ист. стор. 1903, 1904, 1912 і т. д.

г) Негрило (лат. Negrillus, церк. Нигрілъ, пор. молд. грам. 1454, Ул. ст. 87; гр. 1449, Ул. ст. 176, ром. Negrilă), молд. грам. 1434 (панъ Нигрило дворникъ), Улян., ст. 41; молд. грам. 1454, Ул. 64; коз. реєстер ст. 100 (корс.)⁷⁶.

⁷³) «б» появилось наслідком паліяльної вимови к, пор. Кириль (Куриль), Putn. ev. 236, 243, подібно, як Ничинір із «Никифоръ» (Νικήφορος), пор. ЖУР III 375 (Niczipor).

⁷⁴) На яких 200 прикл — 6 «Курило», може, це Москалі зроду, пор. 55 (Матвеевъ, Андреевъ), 56 (Остаповъ, Ивановъ) — все в канів і біл ц полках (Куриль)

⁷⁵) С на це 5 імен «Кириль» ст. 25 (наг.), 55 (двічі), 63 (кан.), 144 (ум.) — все на правому березі, в харк. пер. 5 «Кириль» на 18 «Кирило»

⁷⁶) Здається, це ім'я вживалося там, де жили й Молдавани (в правосл. календарі Його нечас); може, й козак Негрило Деччинко з

Крім цих імен, із таких самих причин, почали витворюватися (масно дані від XVI. ст.) такі ймення на -ло:

г) Ф и л о [церк. *Філлъ*⁷⁷], гр. *Φύλλος*, *Φυλλεύς*, *Φύλλιος* і т. д. укр. Phil, ЖУР I 117, 118; II 275, III 248, ЖУР III 403 (Chwyl), ЖУР I 123 (Chwil), ЖУР IV 320, ЖУР IV 242 (Fil), 258, ЖУР IV 320, demin. Chilko; ЖУР I 8, АЮЗР VII₂ 133]⁷⁸) — АЮЗР VII₂ 273 (Fylo), ЖУР II 216 (Chilo — прізвище: Stanisław Chilo), ЖУР III 294 (Chwiros Dmytr — дисим., demin. Fytko, ЖУР III 88, пор. прізвище Stefan Phirkowicz ЖУР II 87. Автім, це ймення могло вживатися як іскорочене Θεοφίλος (гр. *Θεόφιλος*);

д) К о р и и л о (церк. *Корнелій*, лат. Cornelius, гр. *Κορνήλιος*, поль. Kornel, серб. Корнелиј або з-італ. Корнелио) АЮЗР VII₂ 273 (Kornilo), АЗР II № 205, ст. 370 (Корнило законникъ — 27. VIII 1540); XVII: ЖУР IV 158 (Kornilo Karp — може, і прізвище), коз. реєстр. 153, 154, 168 (ум.); 178 (брасл.), 189, 193. 194 (двічі), 195 (кали.), 283 (полт.)⁷⁹;

е) С а в и л о (церк. *Сакиіль*, лат. Sabelius, гр. *Σαβέλλιος*) — ЖУР III 29 (Sewylo — «є» може з переплутання імен «Савиль» і «Севиръ») тепер є такі прізвища в Чернігівщині⁸⁰).

На тій самій підставі могли появитися в нас такі прізвища, як: В а с и л ь П а р а ф и л о (запорозький козак, може, і Грек ізроду, якийсь *Παράφιλος*), Эв. Ист., 1900, Антонъ К о р к о д и л о (пор. гр. *χροκόδειλος* лат. crocodilus, у Плявта — *crococodilus*), пикинеръ, Эв. Ист. 1907; на такій самій основі Руданський ім'я *Ахіллеус* перекладає «Ахилл» (Іліада, IX 163, XXII 103 — всього двічі)⁸¹), і (загально) А х и л л о I 7, 54, 58...; II 241...; IV 512; V 788...; VI 414, 418...; VIII 113...; X 791... таксамо в уривку перекладу Енеїди (з 1865. р.)⁸²), і українізує грецького бога *"Αρης"* (аводячи його з укр. словом «ярий» = лютий), називає його то «Яробог», Іл. XV 732, то «Ярій» (Іліада, скрізь), то — Я р и л о (Омирова

корсунівського полку (ресс. ст. 100) був Молдаванин ізроду, досить того, що воно тепер у нас уже не живе.

⁷⁷) Припадає на 26. березня.

⁷⁸) Звідсіля, і. пр., прізвище лемківського письменника «Хиляк».

⁷⁹) А так — у реєстрі «Корній».

⁸⁰) Був із таким прізвищем (1914—1917) полонений Українець із Чернігівщини (вчитель), зперш у таборі Фрайштадті (Австрія), а потім у Раштаті (Баденщина).

⁸¹) Твори Степана Руданського III, Львів, 1914.

⁸²) Твори Ст. Руданського II, Львів, 1913, ст. 404.

війна з жабами, з р. 1870)⁸³) Таким чином, і в новіших числах поширилися в нас такі хресні ймена на -ило: **На м ф и л о**⁸⁴ (гр. Πάμφιλος, церк. Памфілъ), **С р м и л о** (гр. Ερμύλος, церк. Ермілъ⁸⁵) й навіть **П о р ф и р о**⁸⁶, через дисим. «Порфир» (пор. Пархвил., Грінч. Слов. IV 559); і далі — **М а р к и л о** (Marcellus, Μαρκελλος, церк. **Маркілъ** або **Маркіль** (Маркело, Грінч. Словн. IV 355). Сюди належить розповсюджене на Покутті ймення **Н а н т е л о** (= Нантелеймон), що звучить дуже близько до «Пантило»⁸⁷).

Через те, що такі ймена розрослися так сильно вже в XVI. в., то до цієї громади хресних імен власних, уже за анальгією, як іменники чоловічого роду, почали переходити імена на -ило. Таким чином, з'явилися ймення: **В а и л о** (пор. Грінч. IV 549) або **А в и л о** (ibidem, 548) із церк. **Бакила** (гр. Βαβυλας) ЖУР I 55 (Hawilo Hussagow), ЖУР I 34 (Hawilo Puskarzewicz)⁸⁸, ЖУР I 105, харк. пер. 1660 (Авило Наликинъ, стор. 173); **К и л о** з «Акилю» (церк. **Йкила** — си укр. Окула, коз. р. 199, київ. п., гр. Ακύλας), коз. р. 220 (перенслав. — Кило Брыдня).

Крім цього, відтинок із г р у б і н и я, зв'язаний із наростком -ило, почав уже дуже рано переходити й на хресні імена. Вже під р. 1158, читасмо в літописі єв. **Петрила** (Іпат. літ., ст. 1756, вид. 489), тільки, на жаль, у назови. одн. такої форми там не подибуємо. На них багаті вв.: XVI—XVII; за XVIII. в. вони, здається, повимирали, але ж лишили по собі слід у ріжних прізвищах, поутворюваних ріжними наростками від ізгрубілих хресних імен на -ило. Сюди належать:

а) Тома (церк. **Өфома**, лат. Thomas, гр. Θωμᾶς) — **Т о м и л о**, АЮЗР VII₁ 88 (Кузьминичъ, черк. зам. 1552), 166 (Севсьрукъ, київ. зам. 1552), 667 (Шалутинъ, мозир. зам. 1552), 627 (Самойлоничъ), 175 (Tomilo Mynczycz), 176 (Kozłowicz); АЮЗР VII₂ 49 (Tomilo Gonczar), 65, 117, 237, 240 (Thomilo), 273 (Tomilo Smiotanowicz);

б) Рядок 123, 265, 278, ст. 416; цікава тут анальгія між українським перетвором чужих (грецьких) імен **Κοφηλιος** та «**Λερος**» —

Корній: Корнило (коз. реєстр.) = Ярій: Ярило (Руд.).

в) Червоний Шлях, 1928, за лютий, ст. 39.

г) «Бурсак», роман В. Наріжного, переклав Володимир Дорошенко, Львів, 1928, част. I—II, ст. 229, 238 .. част. III—IV, ст. 3 і т. д.

д) Червоний Шлях, 1928, лютий, ст. 39, оповідання Коломийця «Небоянн».

е) Н. пр., у селі Рожнові Косівського повіту.

ж) Видно, вже тоді існувало, як тепер у лохв. повіті, це ймення й без «в» (Авило), я тим то з'явилось для «омніння розіві» й назвучне «г», див. под. Ярло — Варло (скорочен: ймення), стор. 63. Бували спроби це ймення скінчнити, пор. Авило Игнатов, харк. пер., 172...

АЮЗР VII₃, 26 (1579), 157, 160, 162, 174, 175 (Вороничъ) — усе це в XVI. ст.; в XVII. ст. — ЖУР V 292 (1650 — Tomilo Andryjow зуп); коз. р. 92 корс. (Томило Навловичъ), 199 (Прима, — київ.), 213 (київ. — Семененко); Томило Андреенко, харк. пер. 139... — пор. прізвища: гетьман Томиленко в XVII. в., Лесько Томиленко, коз. р. 68 (канів.), Thomilowski АЮЗР VII₃, 275 і т. д.;

б) Петро (церк. Пётръ, лат. Petrus, гр. Πέτρος, див. ст. 49) — Петрило ЖУР IV 204 (Petrylo Stary — XVII. ст.), — звідсіля «Петрилів», село в бучацькому повіті в Галичині, Wasko Petrułowicz, ЖУР I 282 і т. д.;

в) Войно (церк. Коннъ, див. ст. 44.) — Войнило, коз. р. 37 (черк. — Саганенко) — пор. село «Войнилов» під Калушем у Галичині, Войниловичъ АЮЗР VII₃, 494, 506 і т. д.

Цьому впливові улягли і здрібнілі, песливі ймена, що в песливій формі нераз дуже змінялися; замісць, щоб для означування старших людей завертатися до первісної форми, нездрібніло, и. пр., Гриць — Григорій, наростком -ло наші пращурі вказували, що мова мовиться не про молодь, парубків, а про — старше покоління. Таким чином, повставали в XVI. ст. такі ймена: Михайлло, Миць — Мисило, ЖУР III 102 (Myssilo) — побіч Mysz, Mysuchno⁸⁹), ibidem; Конон, Кунець — (пор. Kunczett, ЖУР I 480, себто, Кунцем) — Кончило ЖУР III 76, 77 (Konczilo s spichlerza), Куничило, ЖУР III 75, 76 (Kunczilo), Семен, Сень, Сенько, — Сенило, ЖУР III 28 (Senylo), Сенчило, АЮЗР VII₁, 115 (Сеньчило, 1552, київ. зам.); Мусей. ЖУР I 60 (Musie), 159 (Musiey), III 105 (Mussyey), ЖУР I 201 (Mussie) і т. д.) — Мусило. АЮЗР VII₂, 346 (Muszilo)...

Ясно, що деякі такі ймення особові (як інші) могли ставати прізвищами; тим то, и. пр., од імені Гриць — Грицило повстало й ціле ймення Hrcz Hrczilo, ЖУР II 134, хоч під такою сполучкою можна розуміти просто ста рого человека, що звався «Гриць». Сюди належать іще такі прізвища (з імен): Сесило (Семен, Сень, Сесь, пор. ЖУР II 193 — Sesz), пор. Pasko Sessilo, ЖУР I 204 (дрогоб.), Olexa Zessilo, ЖУР II 185; Манило [Мануйло, Мань, пор. ЖУР I 7 (Man), 157], АЮЗР VII₂, 234 (Manilo), ЖУР I 20⁹⁰, ЖУР III 249 (Iaczko Manilo)], Манисило [контаміноване ймення з двох здрібнілих імен: Мань та Мась, ЖУР I 2 (Masz), 156, II 189 і т. д. — Man Mansylo], АЮЗР VII₂, 263 — в останньому прикладі відчувається

⁸⁹) Про такі твори див. ст. 44—45.

⁹⁰) z Manilem (instr.).

не тільки стару людину, але й одтінок — заневажливості⁸¹). Такі творива в нас тепер уже повигибали — під упливом завороту до книжного вживання імен власних. Тепер, здається, і в прізвищах такі форми мало відомі.

2. Відокремлений од творила -ю, як самостійний, наросток -ало не нашов такого широкого вживання, як іспоріднений із ним наросток -ило. До дісприкметникових форм на -ало (в середньому роді) примкнуло тільки одним-одине хресне Імення: *Миха́ль*⁸², і воно вподобилося до цих форм, таким чином, ми в XVI—XVII. вв. находимо Імення Миха́ло, АЮЗР VII, 60, ЖУР III 254 (Michalo); Пам. кіев. 7 (1. IX. 1619 — Миха́ло Мышка Холоневський), 8, коз. р. 24 (чиг.), 80 (кан.), 127, 128 (бл. ц.), 145 (ум.), 182 (брасл.), 188 (кали.), 320 (прил.)... Через те, що таке Імення могло викликати враження вульгарности — його ми тепер ніде не стрічаємо — то це й була, здається, причина, чому не розвинулися в нас імена власні на -ало⁸³.

⁸¹) Такі Імення відомі і в сербській мові, тільки там вони мають значини здрібності, пор. Мојсило, Исаило .. Добрило (Доброслав), Моччило 1 т. д.

⁸²) Така форма Імення *Миха́ль* (срв. Michael, гр. *Μιχαήλ*, *Μιχάηλος*) склалася так, як у інших (західних) Слав'ян (Поліків, Чехів): коли глухий однав, -и-, переставши бути складотворчим, утворило -а- двозвук (-ай-), але в визваку, без опори, довію втриматися не могло й одпадало; коли ж діставало таку опору в анальгічному -о- іменників на -айло (див. ст 37), то, розуміється, залишалось. На існування в нас форми «Миха́ль» указують не тільки здрібнілі Іменини *Миха́ло* (Іп. літ. р. 1170, ст. 1926 (539); р. 1172, ст. 1986 (557); р. 1175 1176, 1185, 1195 (тысачевські), ст. 238а (692) І т. д.), але й таки приклади з архівних матеріалів XV—XVII *Миха́л Бечатек* грам. 13. XII. 1433, Роз. 123 (староста галицький), князь Миха́ль Чортопольський, Пам. кіев. I—II, ст. 151; *Michal*, АЮЗР VII 604, Миха́ль, коз. р. 56 (кан.), 199, 203, 208, 213 (кіев.), 219 (переяс.) — звідсіля Михаленко, коз. р 31 (черк.), — або Мига́ль, коз. р 31 (черк.), 117 (бл. ц.) — може, ці козаки були родом Молдавани, звідсіля здрібніле — Мига́ль, коз. р 161, 172 (брасл.). Таке Імення живе й досі на заході України. Літописне *Миха́ль* під р. 1074, Лавр ст 64а, Іп. 706 — це здрібніле Миха́ль. Варто ще порівняти «Рахвалъ», коз. р 39 (черк.), прізвище вол «Рафалович», поль. *Rafał*, укр. ім'я тому, що рідке, звичайно, в церк. слов. одежі «Рафаїл», хоч село на Волині — «Рафаїлівка».

⁸³) Цікаво, що Руданський, українізуючи грецького чітичного мисця *Daedalus* (лат. *Daedalus*), із'являв це Імення з наростком -айло.

—робин . і танець на пому

такий, як колись то у славному Кносі
пинний Ариадні виробив Деда́йло (Ом. Іліада XVIII, 592,
Твори III, ст. 358)

дарма, що обидва наростики їх і в 1, близькі один до одного значинам, -ало надає слову — більше згрубіlosti.

Зате повітвювалися в нас у XVI—XVII. в. в формі на **ка**-
зового способу дієслів, передусім V. кл., імена на **-ало**⁴⁴),
задебільшого, пошина *agentis*, що, як і прізвища на **-ало**, дали основу
до повстання окремого творила на **-ало** з пнів дієслівних
та іменних⁴⁵). Ріжницю між прізвищами на **-ало** й **-ало** можна
пізнати, віставивши декілька прикладів із обидвома наростками:

а) nom. *agentis*: гибати — **Н у б а л о**, ЖУР III 223 й **Н і-
б а у л о** Chwedko, ЖУР I 302; бухати — **Іванъ Б у х а л о**, коз. р.
290 (полт.) й **Iwan Buhailo**, ЖУР I 19; міяти — **Івашко М и н я-
ло**, коз. р. 111 (бл. ц.) й **Йосько Миняйло**,⁴⁶ коз. р. 149, 151 (ум.),

⁴⁴) XVI. в.: побивати, побивай — **Iacko Pobiwaylo**, АЮЗР VII, 46;
мати, май — **Maylo**, ЖУР I 40, ЖУР III 109 (*Maylo kowal*), XVII. в. коз. р.
180 (брасл. — Гриць *Майло*) — XVIII. змоск Эв Ист. 850 — *Майла*, свин-
тати, свитай — **Iwan Switaylo**, ЖУР III 318, гибати (Жел. 140), гибай —
Chwedko **Hibaylo**, ЖУР I 302, хватати, хватай — **Hricz Chwataylo**, ЖУР
II 47; шукати, шукай — **Szukaylo**, ЖУР III 27., XVII ст. стягати,
стягай — **Іванъ Стягайло** (сотник у стародуб. полку 1687—1692, Іла. Оп. II,
198; XVIII. Эв. Ист. I, 3 (кошовий. **Іванъ Стягайло**), пошивати, пошивай —
Timko Posziwaylo, ЖУР V 162, перебігати, перебігай — **Iwan Perebi-
haylo**, ЖУР V 205; ЖУР IV 188 (*Les Perebichailo*), ЖУР IV 233 (*Fedorem* —
acc.—Przebiegailo (спольщ.), лякати, лякат — Грицько *Lekailo* (сполни), коз.
р. 303 (полт.); за жирати, замірять — **Іванъ Зажирайло**, коз. р. 335 (черн.);
дригати, дригай — **Андрей Дрыгайло**, коз. р. 30 (чек.), шурхати,
шурухати — **Іванъ Шурхайло**, коз. р. 68 (кан.), Грицько *Шурухайло*,
коз. р. 32 (чек.); мішати — **Іванъ Мъшайло**, коз. р. 34 (чек.), міяти —
Романъ **Мъняйло**, коз. р. 145 (ум.), **Миняйло**, коз. р. 149 (**Йосько** ум., 151;
Меняйло 124 (бл. ц.), повідати — **Василь Повѣдайло**, коз. р. 93 (корс.),
Семенъ **Повидайло**, 262 (мирг.); штрикати — **Стефанъ Стрыкайло**, коз. р.
93 (корс.); літати — **Федоръ Летайло**, коз. р., 260 (мирг.), затинати —
Гринець **Затинайло**, коз. р. 125 (бл. ц.), дбати — **Степанъ Недбалло**,
коз. р. 212 (кіїв.); XVIII. в. Эв Ист 1492, 1961 і т. д.; сягати — **Іванъ Сягайло**,
коз. р. 282 (полт.). , XVIII. ст. перевертати, завертати — **Olexa Perewer-
taylo**, АЮЗР VII, 253 (1789), **Stecko Zawertaylo**, ibidem, 239, мінати — Фе-
доръ **Минайло**, Эв. Ист. 67; читати — **Михайло Нечитайло**, Эв. Ист. 850, 1343
(Григорій). .

⁴⁵) и пр., *зети, *шити, укр. *жати — *жму, пор. жмаки — **Іванъ Ж ма-
ло**, коз. р. 83 (корс.), бости, побости — **Степанъ П о б о д а й л о**, коз. р. 329,
331 (Хома), *жегти — **Романъ Жигайло**, коз. р. 218 (переясл.), брати —
В га й л о, ЖУР I 136, АЮЗР VII, 225, коз. р. 93 (корс.), танцювати, танцюю,
танцю — **Танцова й л о** Пилипъ, коз. р. 130 (бл. ц.), Ворона й л о,
М у ж а й л о.. див. ст 38. Інанше поясняє Мікльосіч, оп. cit 219, 221.

⁴⁶) Цей іменник (як загальний, не — як прізвище) зберігас ще й досі но-
декуди значення середнього роду (Кримський, Україні грам. II, 56)

М'янийло, *ibidem*; купати — Купало (Грінч. Словн. II 326) і Купайлло (*ibidem*⁹⁷), 145 (ум.)...;

б) прикмети: сокати (кавати «со», зам. що, пор. ст. 25, пом.) — Iwan Sokalio, ЖУР III 41 — Sokaiło Chwedor, Igzi, ЖУР I 1; за анальгією: *жегти — Василь Жигало, к. р. 176 (брасл.), і Романъ Жигайло, к. р. 218 (переясл.), Эв. Ист. 2010 (Кондратъ)...

В обидвох групах одчувається певна згрубільність імен, тільки ж та згрубільність у прізвищ на *-айлло* уступає потрохи в тінь, а зате в'являється прикметна дляносія дії — на воротність⁹⁸, часте виконування, чи повторювання тої дії, що зробилася під-

---

I Яків Головацький замітив ще в 40. роках XIX. ст., що «мінайлов» можетворити пом. plur. «м'янийлы» я «м'янийла» (див. М. Вазиак, Студії над галицько-українськими граматиками XIX. в., ЗНШ, т. 94, ст. 157). З другого боку, Руданський, під польським упливом (на Поділлі так і кажуть, у своєму рідному селі, в Гадинівцях, гусят. повіту, і чув дитиною), переносить відміну цього іменника до жін. р., пор. gen. sg Мінайли, dat. sg Мінайлі, Твори, II 96, 111. (буває асс.. на «Мінайла»).

⁹⁷) Збереглося теж іще в середньому роді у спеціальному значенні: «люді, що беруть участь у святі Купала», Грінч. Словн. II 326 пор. «ходилося Купало із дому до дому», Чуб. III, 209 або «опудало, що його декуди роблять із соломи я палять уночі під Івана Купала» Чуб. 111, 195, пор. Купайлло, купайлло, де ти лимувало... літувало в лісі, лимувало в стрісі (Олександер Барвінський, Віймки з українсько-руської устної словесності народної...), третє перероблене видане, Львів, 1903, ст. 9, ряд. 20. і 22.); у значенні Іван Купайлло (святець) — тільки в чол. роді Ігрим цього, в купальних піснях уживався ще я «Купала» я «Купайлла» — жін. роду (Грінч. II, 326).

⁹⁸) Цікаво, що значіння наворотності в анальгічних прізвищах (із форми наказового способу) на *-айлло* не відчувається, пор. Hricz Chwataylo, ЖУР II 47, і Zachwatayko, ЖУР V 150, або анальг. твр. Юхно Брайло, коз. р. 93 (корс.) і Braiko, АЮЗР VII, 223, 226, 270, або коли скажемо. *Наливайлло я Наливайло, Мінайло я *Мінайло. Наросток *-ло* своїм значінням (з дрібленими дії) згладжує, а то й затемнює підтінок наворотності, що його вносить у прізвище, чи ж іншим, і імперативна форма

Таксамо порівняємо (саме по собі вже ві значінням прибільшення) прізвища: *Бородайлло і Ian Borodaiko, ЖУР I 116, — наросток *-ло* «бородасів» — «бороду зменшувє».

Шо тут наросток іспричинює зміну значення, буде видно ще з того, як порівняємо таких двоє прізвищ, утворених од **борей = борець* — Wasz Boreylo, ЖУР III 284, і Gasper Boreyko, АЮЗР VII, 513, або інчи, утворені з форми дієслівменника «тити» (отже, той, що тиє) Семенъ Перетятко, коз. реєстр. 298 (пол.), і Iwan Tyatlo, ЖУР II 93. В першому чується якесь легкота дії, у другому — отяжілість.

ставою для утворення прізвища. На це вказують і такі чисто наворотні дієслова, як: *чітати*, *мішати*, *штрикати*, *міняти*... Й передусім сприростковані дієслова, що з них поутворювало відповідні йменники (по *бивати*, по *шивати*, по *відати* — за ними анальгічно докон. дієслово: по *рубати*: *п е р е бігати*, *п е р е в ертати*..; *с тягати*, *з а тинати*, *з а в ертати*, *з а жи-рати*⁹⁹), дієслова зі значінням наворотним¹⁰⁰). Ясна річ, що таке значіння наворотності від таких дієслів могло переходити й до інших (пор. *и р о т я ж и е*: *дбати* — Недбайло, коз. р. 212, київ., *смоктати*, *смокчу* — Stefan Smoktaylo, ЖУР III 208, *д о к о п а и е*: *порубати*, *порубаю* — Кондрать Порубайло, коз. р. 235, *переясл.*; *дати* — Павло Дайлло, коз. р. 194, *кали*), і в прізвищах, поутворюваних із форми наказового способу дієслів на *-ати* — відчувається той одтінок наворотності, звідси це значіння перейшло до творив і недієслівних, де чується *-айло* як самостійний наросток: *масть*, *масило* = *мастило*, Жел. 429 — Опанас Масайло, к. р. 260, *мирг.*, = той що часто вживав масила, Трубайло, Шевч. *Тарасована* (пор. літоп. «Трубеж»); *муж* — Степанъ Мужайло, коз. р. 88, корс. полк.¹⁰¹); *моч* — Данило Мочайло, коз. р. 24, чиг. — і навіть там, де тільки на око видно наросток *-айло* (властивий наросток є *-ло*, а *-ай-* належить до пня йменника), і. пр., Василь Воропайло, коз. р. 33, черк. (пор. Корнѣй Воропай, к. р., 199., київ. «воропай» Гр. Сл. I. 255), полковникъ Нагайло, Зв. Ист. 615 (пор. «нагай»)¹⁰²...

Такі прізвища, первісно, здебільша, потім *agentis* сер. роду, що подавали певну характеристику людини, були відомі в нас уже в XIV. та XV. ст., пор. Фідеръ Шташкович Риканло, грам. з 1392, Роз. ст. 47; Мицанло Кізькайло, канцлер, АЮЗР VII₁ 10 (1450), боярин Пирхайло, АЮЗР VII₂ 9 (1482—1491), й вони стали основою для повстання такого популярного в нас хресного ймення, як — *Михайло*; така анальгія дуже вигідно усуvalа труднощі що повставали в вимові цього ймення після відпаду глухого й витвору двозвука з нескладового вже «і» та попереднього «а» (*Michailъ > Michail* — *Michailo*, пор. рос. *Михаил* або *Михайла*, старше — *Ми-*

⁹⁹) Див прикл., ст. 37, пом

¹⁰⁰) Це дуже помітно з прізвища Танцовайло (коз р. 130, біл. ц.); тута збережене з дієіменника *-ва-*, щоб пізачінна була наворотність!

¹⁰¹) Може, це прізвище склалося яко-ось в асоціації з архаїзмом «мужатися»?

¹⁰²) Подібно, тільки протилежним способом, повстало здрібнле ймення *Михай*, коз. р. 107, 115, 127 (біл. ц.), 196 (кали.) із *Михайло*, це скорочене ймення виглядає наче наказ. спосіб від якогось дієслова, що його немає. Ім'я «Михай» живе й досі, див. Грінч. Слов. IV, 556.

хайло, поль. Michał, чесь. Michal, серб. Михаило, Михајло і т. д.). Це ймення в такій формі згадує вже літопис під р. 1130: **Миχаило** **Блъчъславичъ**¹⁰³, Іп. літ. ст. 1096 (293), і далі під роками 1173 (ст. 2106), 1177 (ст. 2116), 1284 (ст. 297а). У грамотах XIV. в. ця народня форма теж дуже часто: (панъ **Миχаило Ходко**) грам. I. Г. 1368, Роз. ст. 16; (**М. Синкович**), грам. 1878, ст. 26, грам. 26. VII. 1386 (панъ **М. Икановичъ**), Роз. ст. 31; грам. 1396 (князъ **М. Екинтиевичъ**), Роз. ст. 46.— уживається вона для всіх станів; те саме в XV. та XVI. в.— див. Роз. ст. 70 (грам. 19. X. 1404), ст. 106 (грам. 1424—панъ **М. Бөчательский**, староста галицкий, **М. Граковицький**), ст. 145 (князъ **Миχаило Константиновичъ** **Фольшаницький**, грам. I. Г. 1443), ст. 149 (грам. З. XII. 1445), 151 (5. XI. 1445), 152 (15. V. 1446), 164 (20. III. 1456—1481) — все: князъ **Миχаило Чорторызъкий** — таксамо АЮЗР VII₁ 29 (1543), Пам. кiev. 151...; в XVI в. князъ **Михайло Ружинский**, АЮЗР VII₁ 218 (1565), 219, 220, таксамо в молдавських грамотах XV. в.: 1407 (Ул. 16); 1421 (Ул. 26); 1433 (Ул. 35: **Миχаило Попша, М. Оврикъ = Ureche**¹⁰⁴); 1436 (Ул. 53), 1407 (Ул. 57); 1452 (80 **Манъ Миχайло логефѣтъ**); таксамо духовенство XVI—XVII (Михайло Рагоза, архієпископъ киевский, АЮЗР VI, 116, р. 1596; ерей Михайло Самсанъкий, АЮЗР VI 264, р. 1599; Михайло Галшевичъ, духовенства троєцкого сынъ, ibidem, р. 1683 і т. д. — доказ, що в цій формі це ім'я не відчувалося вульгарним, як це почало відчуватися в попівських та інтелігенських колах XVIII. (Дневник Маркевича, все — «панъ Михайло») та XIX вв., з переходом на книжні форми. Ясна річ, що джерела з селянськими (АЮЗР VII₂, ЖУР I—III, ЖУР IV—V), міщанськими (АЮЗР VII₂) й козацькими іменами (коз. р., Зв. Нет.¹⁰⁵), із XVI—XVIII віку знають тільки ім'я «Михайло» з різними способами написання: Michailo (АЮЗР VII₂, 118, 131, 132...; ЖУР II 100, 102, 105...; III 147, 255, 267, 284...), Michailo (ЖУР II 255...), Mychailo (АЮЗР VII₂ 145, 147), Michaylo (ЖУР III 169, IV 46, 50...; V 4..., АЮЗР VII₂ 503, 506...; АЮЗР VII₃ 339 а XVIII. в.) і т. д.

З інших єврейських імен власних також сполучки (-a+el) стрі-

¹⁰³) Розуміється, церковних форм **Миχаилъ** — більше нор **Миχаиль** (князъ), Іп. літ. р. 1111, ст 1016 (митрополит) — р 1130, ст 1096 і т. д.

¹⁰⁴) = вухо

¹⁰⁵) В коз. р. найдено всього дві церковні наїви на яких 1000 Михайлів: Михайлъ Голота (60, кан.), Михайлъ Мосточенко (60, кан.); про — Михаль, Михаль, Михало див. ст. 36

чається в наших джерелах іще тільки, близьке звуково до ймення **Мицанль** — **Мисанль** (гр. *Μισαΐλ*, *Μισαΐλος*, серб. Мисајло, Акад. Словн. VI 754 — приклад у асс.) — тепер уже рідке, — що, за анальгією, в нас в XV—XVIII. в. уживалося як **Мисайло**, див. князь **Мисайло** почав описувати, київськ. пом., ст. 58, **Мисанло** рід свон описал, *ibidem*, ст. 51, чернець **Мисайло**, АЮЗР VI 131 (1597), АЮЗР VI 577 (1626)¹⁰⁶...

Зате сильно поширилася ця форма в українізених літовських іменах, уже в XIV—XV. в., пор. боярин **Миниганло**, грам. 16. XII. 1388, Роз. ст. 44, **Минкганло** ізъ Ошмины, АЗР I № 9, ст. 36 (1388)¹⁰⁷), й передовсім **Швітрганло** (князь чернигівський), грам. 31. VIII. 1424, Роз. ст. 99; 3. IX. 1424, Роз. 102; АЗР I № 32, ст. 45; АЗР I № 36, ст. 48 (1438) з ріжними відмінами¹⁰⁸ цього ймення: **Швітрганло** **Флькіръдовичъ**, грам. I. 1. 1443, Роз. ст. 144; кн. **Швідриганло** **Флькірдовичъ**, грам. 3. III. 1445, Роз. ст. 148; 5. XI 1445, ст. 150 (**Флькірдовичъ**); АЗР I № 45, ст. 58 3. IX. 1445 (**Олкірдовичъ**); **Шкыдриганло**, АЮЗР VI, 8 (1444) і **Шкітранганло**, грам. 5. V. 1434, Роз. ст. 128

Таким чином, у нас усталілися в тих часах такі форми подібних літовських імен: **Н га й л о** (лит. *Iagallas*, лат. *Jagalo*, Груш. Іст. IV 129), **Скиргайло**, **Кевгайло**, Груш. Іст. V 34, **Коригайло**, Груш. Іст. IV, 450, 514, **Мінгайло**, Груш. Іст. 514 і т. д. — й історично традиція зберегла їх у нашій свідомості до сьогодні, передавши в такій формі ці ймення найближчим сусідам — Росії.

3. Треба здогадуватися, що, коли з форм наказового способу V. кл. утворювалися паралельно прізвища творилами -ло та -ко (пор. *Chwataylo*, ЖУР II 45 і *Zachwatayko*, ЖУР V 50 — її анальгічно: *Brailo*, ЖУР I 136 та *Braiko*, АЮЗР VII₂ 226...) з відповідними ріжницями у значенні — то така паралелія могла захопити й

¹⁰⁶) Лист єпископа Копинського до пущинського воєводи.

¹⁰⁷) Пуцька грамота київського Витовта для Жидів.

¹⁰⁸) Розуміється є й найближчі до літовської мови форми **Швітрганло** грам. 27. XII 1433, Роз. ст. 126 (в латинських хроніках пишуть це ймення ріжно. *Witrigaldus*, Груш. Іст. IV. 185, *dux Switrigall*, Груш. Іст. IV 204, *Switrigail*, Груш. IV Іст. 225, *ex fundatione Swidrygaly*, АЮЗР VIII, 73), **Швітрганль** — грам. 9. I 1452, Роз. ст. 160, грам. 31 XII. 1451, ст. 158, грам. 15 V. 1446, ст. 152, і **Швідриганль** — грам. 23 IV 1438, Роз. ст. 140, АЗР I № 37, ст. 49 — але й є дороблене (анальгічно до церк. **Мицанль**) — **Швітранганль**, грам. 9 XII 1433, Роз. ст. 118, грам. 4 II 1438, Роз. ст. 138, грам. 1451, Роз. ст. 156. Всі ці форми склалися на основі такої пропорції (асоціації).

Михаель, **Михаїль**, **Михайл** = **Швідригаль**, **Швідригаль**, **Швідричайло**.

інчі діеслівні кляси, що, коли, н. пр., у мові було прізвище Чуйко, (див. ст. 12, помітка), то могло було бути й *Чуїло; коли було Клюйко, то могло бути й *Клюйло; коли було Цлуйко, то могло було бути й *Цлуйло¹⁰⁹); і таксама, коли було прізвище Стойко (див. ibidem), чи Стуйко (з переходом о на у) — то могло бути і *Стойло, чи *Стуйло — та не в сучасному значенні «місця, де стоїть худоба», а просто з тим значенням, що його мають анальгічні прізвища на -ло, з одтінком — погрубіння [пор. прізвища: Грицько Броїло (= Броїло), коз. р. 137 м. (можна читати і Бройло), Григорій Завойло, Зв. Ист 1916]. До таких прізвищ примкнули єврейські ймена зложені з -el, що в першій частині зложення мали визвук на -у (церк. -ү+иλъ), та грецькі на -ο+ιλος, і, таким чином, повстало ймення Мануїло (евр. Manuel, церк. Μανουὴλъ, гр. Μανουὴλъ), пор. Іп. літ. під р. 1137, ст 1116 (300): скопич. Манобило¹¹⁰); в XVI. в. Manuilo, АЮЗР VII₁ 170 (1552); АЮЗР VII₂ 173, ЖУР I 66 (Manuilo kuznierz); ЖУР VIII 21 (1546 — козак із Переяслава); XVII. в. — коз. реєстер: 4, 7, 8, 15, 21 (чиг.); 52 (черк.); 102 (корс.); 102 (б. ц.); 148 (ум.); 158, 162, 166, 171, 197 (кали.); 237 (перелсл.); 239 (кропив.); 268, 285 (мирг.); 305, 310, 316 (прилуць.) — і в такій формі знає це ймення й сучасна мова. Сюди належить іще — Самуїло (евр. Samuel, гр. Σαμουὴλъ, церк. Σαμουῆλъ, серб. Самѹјло¹¹¹), що вирінає аж у XVII. ст.: АЮЗР VII₁ 415 (Samuyllo — 1636); Нам. кiev., 67 (1638 — Самуїло Кириловичь); ЖУР IV 303 (Samujlo Pankowicz), 247; ЖУР IV 278¹¹²; (1650) АЮЗР VII₁ 551 (1686)...; коз. р. — 27 прикладів у правобереж. полках; 16 — у лівобережних¹¹³), XVIII. в. — Зв. Ист. 1603 (Самуїло — козак запор.) — жидівська форма Samuyllo Leyzorowicz, АЮЗР VII₂ 45 (1563 — крем'ян.).

Обидва ці ймена зустрічаються і в формі Манойло (живе й досі, Грінч. IV 555, серб. Манојло) та Самойло. В молд. грамотах (1449, Ул. 76; 1454, Ул. 84 — вѣра Маноило хотинского — 86) таке «о» пояснюється заміною «о» та «у» в Молдаван, «о» в

¹⁰⁹) С прізвище Груйло Лавринъ, коз. р. 11 (чиг.) — але тираж його нести а некимось відомим пінем

¹¹⁰) Розуміється, с в Манобило, пор. и пр., ст. 1256 р. 1147.

¹¹¹) коз р 71 (кали) — Самуель (можн., Поляк ізроду); форма «Самойло» відома лише в джерелах XVI в.

¹¹²) Надруковано — Samuilo, очевидчина — помилка.

¹¹³) 6, 16 (чиг.), 28, 33, 35, 43, 44, 48, 51 (черк.), 54, 60, 62, 68, 69, 71, 73, 75, 76 (калии), 79, 84, 89, 92, 94, 104 (корс.), 109, 124 (біл. ц.), 171 (брасл.), 186 (калии), 198, 199 (дівчи), 204, 208, 210 (дівчи — київ.), 228, 235 (перелс.) 243, 246, 248, 249 (крони.); 306 (прилуць).

ром. мові придушене, дуже зближається до «у»¹¹⁶); в дописці на єванг. попов. Євсевія з XIV. ст. (єванг. з 1283. р. на 626 листі)¹¹⁵ — таке «о» вказує на непотрібну етимологізацію, охоту писати «по-книжньому», себто, писати скрізь «о» зам. — «у» (у складах із корінним «о», де в наступному складі випав глухий, — народ уже говорив у XIV. ст. — *у*), дарма що «у» було корінне. Те саме сталося в XVI. ст. з ім'ям Самойло (XVII. ст. Самойлович — «одувульга-ризована» форма з «о», гетьман так підписувався — хоч були й «Самуйловичі», пор. коз. р. 41 — черк.: Самуйловичъ; Росіяні писали «Самойленко» — теж «одкнижнення»): АЮЗР VII₂ 135, 193 (кам'ян.), 273 (ратн.), 334 (любом.), 135 (*Szamoylo*), ЖУР III 260 (*Szamoiło*); XVII — АЮЗР VII₁ 512 (Samoylo Paszków syn, 1683), коз. р. у правоб. полках — 13, у лівобер. — 20, харк. пер. скрізь — Самойло (ст. 152, 158, 161, 172) та Манойло (ст 171 — М. Бабаев); XVIII — Эв. Ист., 1017 (Самойло Величко), 1912 (Самойло Лисенко) — жидівська форма: *Szmojło*, АЮЗР VII 44, 51, 52 (крем.); ЖУР I 3; ЖУР I 32, 51 (це — не Жиди); ЖУР III 311 (*Smoylo Zid*), ЖУР III 41 (*Smoyło Iaczkowicz*), ЖУР III 75, 136 — прізвища. В відомій думі про Кішку це Імення дійшло до нас уже в такій формі, в якій уживається й сьогодні: С а м і й л о (Грінч. IV, 560), при чому «і» дісталося сюди за такою анальгією: *стуйло* — *стійло*, *пуйло* — *пійло*¹¹⁷.

Таким робом повстав у нас із грецького Ζώιλος (чи — Ζωίλος) наш З о й л о (церк. Зонлъ)¹¹⁸), — Эв. Ист. 1916, але ж це Імення, через свою рідкість, зробилося ім'ям родовим, прізвищем (Зойло Григорій).

* * *

¹¹⁶) Пі досі там назустрічається «Манолі», я од Румунів перебрали це Імення в такій формі в Українці (пор. це Імення часто в Федіковича «Манолій»).

¹¹⁷) Се книгы кѣблѧ Константина Маноилъ сѹ(ѣ) на сѣбѣнне, Євсевіево євангеліе 1283, опыт историко-филологического изслѣдований Г. К. Голосековича (Изслѣдованія по русскому языку, Т. III, вып. 2, С. Петербургъ, 1914, в самому тексті євангелія є залиша о — ѿ, е — ѿ і навпаки, але ж до примітки цього відносити не слід.

¹¹⁸) Пор 29, 36, 45, 52 (черк.), 97, 102 (корс.), 107, 130 (біл. ц.), 83, 139, 146 (ум.), 161 (брас.), 183 (кали), 217, 233, 236 (переясл.), 244, 248 (двічі), 251 (кропив.), 255, 256, 257, 258, 260, 272, 276 (мирг.), 290, 294 (полт.); 350 (придуць).

¹¹⁹) Інаже Міклъостич, пор Die Bildung der slav. Personennamen, Denkschrift. der kais. Akad. der Wissensch. X, 1860, ст. 220, 221.

¹²⁰) Припадає на 5. березня.

Із усього виходить, що майже рівночасно з такими чоловічими іменами хресними, як «Марко», появляються такі самі Імення на -ло. Велика поширеність іменників (прізвищ), утворених із форми сер. род. part. praet. act. II дієслів IV. та V. кляси, спричинилася до витвору окремого форманса -ило, -ало, що стали основою (збігалася відміна в непрямих одмінках) для повстання хресних імен на -ло, типу *Данило*, *Гаврило* і згрубіших форм інших хресних імен (*Петрило..*). Важну роль при витворі таких особових чоловічих імен одіграв наросток -ло, доданий до форм інакз. спос. дієсл. IV. кляси (-айло) — він усував невигідний визвук, що повставав у деяких імен єврейського походження — через винад глухих За дієсловами V. кл. могли з імперативних форм і інших кляс виділюватися самостійні наростики (-үйло, -ойло), що теж ставали основою для повстання нових чоловічих імен власних на -о.

III.

І м е н а на -но, -хно.

В наших джерелах (тепер тільки як — прізвища) подибується теж уже дуже рано доволі багато хресних імен на -но (вперше під 1174. р. Іп. літ. *Миχне*, далі в XIV. ст., гр. 1370, Роа. ст. 18 — *Тиχне*; 1385, ст. 28 — *Аχне* й т. д.), й ці Імена творяться до кінця XVII. ст. Пояснення виникнення таких імен складніше й важче, ніж імен власних на -ко, -ло, важче тим, що в нас уже не має тепер творила, що його можна з'вязати з такими Іменниками. Розслідові таких імен присвячено окрему довшу працю під заг. «Українські Імена особові на -но», що друкується в «Збірнику історії укр. мови УАН», тим то на сьому місці цілого викладу не переповідатимемо, а тільки зберемо ще раз свої висновки.

Імена власні на -но повставали двома шляхами: або 1) механічним способом. а) так, що, Імена з визвуком на -н діставали, за другими чоловічими Іменами на -о, визвучне «о» (Воинъ — Войно, АЮЗР III₁ 88; Іоанікій, Ган — Гано, АЮЗР VII₁; церк. *Мамантъ*, гр. *Μάμας*, -автоς, укр. Мамон (к. р. 326., ніж.) — Мамоно, коз. р. 202, київ., або β), що Імення скорочувалися, як це сказано на ст. 63 (н. пр., Кано, коз. р. 202, київ., пор. гр. *Κανών*, *Κάνων*, або *Κόνων*, укр. Конон, ві сплутання: Канон, Кан) — або 2) творилися окремим наростком -но, що ним, як наростком -ко та -ло, в іноміналній формі прикметника середи роду з ріжких пнів (прикметникових, іменникових

та дієслівних) творилися ріжні *прізвища* (той наросток указував на прикмету людини, подавав її характеристику). Цим самим наростком творилися колись і в нас (як це досі є в інших слав. мовах: у болгарській, сербськ., словін., польськ., білорусь., почасти в москов.), в деяких із них у додатку до наростків на *-achъ*, *-ischъ*, *-oschъ*, здрібнілі прикметники (пор. укр. *малюхний* = *малесенький*), що іх номінальна форма середнього роду стала безпосередно основою для повстання особових чоловічих імен на *-no*. Зпочатку такі здрібнілі особові Імення творилися передусім із тих хресних імен, що мали у своїх перших складах *«х»* (Мих-айло — *Mix-no*), *«ф»* (Стеф-ан — *Стех-no*), *«е»* (Євстає-ій — *Стакh-no*), й, наслідком ізмішання визвучного *«х»* із здрібнілим наростком *-сь* (Мих — Мись), ті, що мали в перших складах *«с»* (Дасій — *Dax-no*), а далі — пішли вже інчі (*Грихно*, *Лохно*, *Ілліхно* й т. д.). Новий цей наросток *-xno* поширився на цілій українській території в XVI—XVII вв., полишив свій великий уплів на іменах осіб жіночих, і інчих іменах, поутворюваних хоч із *-xno* ріжними наростками, хоч із скорочених імен на *-x*. З часом імена на *-xno* робилися прізвищами, і в такому вигляді й залишився цей наросток і до сьогодні, стративши зовсім свою колишню словотворчу силу; його треба вже вважати за вимерлий, а Імена, ним колись утворені, за закостені і літоворива.

IV.

Іменники на *-tro*, *-dro*, *-pro*, *-сло* й т. д.

Важкі до вимови приголосівкові сполучки, витворені наслідком випаду глухих у визвуку, — мова здавна усувала ще ось якими двома способами: а) як у деяких інших слав'янських мовах, м і ж приголосними розвивала помічні звуки, що з них ізгодом в нашій мові повитворювалися о або е, б) після останньої приголосівки, в абсолютному визвуку, появлялося на зразок іменників середнього роду — о, й ті Іменники переходили до середнього роду.

1. Такі явища подибуємо передовсім у сполучках: *-tr*, *-br*, *-rg*, *и.пр.*, просл. *vētrъ — укр. *вітер* (старобол., *вѣтъ*, поль. *wiatr*, чесь. *vítě*, болг. *ветър*, рос. *ветер*, сер. *ветар* і т. д.); просл. *bebrъ, *bobrъ — укр. *бобр*¹²⁰) [стрбл. *бѣбръ*, *бобръ*, *бѣбръ*, поль. *bóbr*, гор.-луж. *bobr*, *běbr*, чесь. *bobr*, рос. *бобр* або *бобёр*, бол. *бебер*, серб. *дабар*

¹²⁰) Укр. „бібр“ утворене на зразок польськ. форми *bóbr* — воно й відоме тільки на заході України (Галичина), пор. вимову «Біберка» ще п 40 р. XIX ст.,

із *babar і т. д.]; прасл. *вергъ — укр. *вепер* або *вепро*¹²¹⁾ [стрбл. кипр. περπά, поль. wieprz, чесь. verř, полаб. vepř, рос. вепрь, серб. вепар і т. д.]. На основі цього, латинські Іменики на -trum (грецькі на -τρον) діставали й дістають у нас подвійні форми: середнє лат. *ge-gestrum* (*regestum*, *registrum*) — *Du Clange*, *Glossarium mediaevis latinitatis*) — *реестер*, пор. Шевч., Гайдамаки, Поезія I 129¹²²⁾; отже, таксамо *θέατρον* (*theatrum*) — *театер*¹²³⁾; *metrum* — *метро* (Аройческо, Інгаческо, Іамбіческо) в Зизанія Тустановського¹²⁴⁾ ЗНШ СІІ, ст. 35, 36, але до міряння — *метер*, отже й — *кільо-метер*, *барометер*, *термометер* і т. д.; лат. *centrum* — укр. *центр*, пор. Куліш, II, Маруся Богуславка XI, ст. 360¹²⁵⁾; лат. *sceptrum* (гр. σκῆπτρον) — *скіпетро*, пор. Куліш III, «Двоє предків», ст. 6¹²⁶⁾ й т. д. А за анальгією, деякі Іменики, головно, чужого походження, із визвуком на -er, (що розвинулось на слав'янському грунті на основі своїх законів із -ъг у сильній позиції), або переходили до української мови (через польську — німецькі слова, або безпосередно — напр., фінські) з цим визвуком, або могли діставати визвук -ro й робилися, здебільша, окситонами, напр.: струкр. *шатель*¹²⁷⁾

див. Янів Головацький, Велика Хорватія або Галицько-Карпатська Русь. Твори, Львів, 1913 (Руска писемність III₁), ст. 301.

¹²¹⁾ Записане Головацьким, див. ЗНШ, т. XCIV., ст. 150 (Михайло Возняк, Студії над галицько-українськими граматиками XIX в.).

¹²²⁾ Т. Шевченко, Поезія, Українська Академія Наук (Історично-Літературне Товариство), Т. I—II, Книгоспілка, Київ, 1927 (запиши, Миколо-у реєстер). Грінченко (Слов. III, 11) наводить, неначеб-то Куліш уживав слова «реестр», але приклад поданий — у місцевику однини.

¹²³⁾ Проф. Б. Тимченко зовсім справедливо завважує, що, вимовляючи «театр», український селянин на «ро» спиняється ще зокрема, так, що це слово в його устах ззвучить, як «театри», див. Курс українського язика, Київ, 1927, ст. 59.

¹²⁴⁾ Михайло Возняк, Граматика Лаврентія Зизанія з 1596 р., Львів, 1911.

¹²⁵⁾ «Там, речеш ти, це и тро жижи староруської зробилось» (Сочинення и письма П. А. Кулиша, томъ 2-й, издание А. М. Кулишъ, подъ редакціей И. Каманина, Киевъ, 1908).

¹²⁶⁾ «Тепер ми всі цари, що землю осягнули під вічне скіпетро науки да культури» (Сочинения, томъ 3-й, Киевъ, 1909 або Куліш Олелькович Панько, «Ділін», староруські думи й сльві, Женева, 1893, ст. 13.) Тим то нічого дивного в цьому немас, коли проф. Євг. Тимченко, підучи за цим визвучним законом укр. мови, франц. слово *timbre* передає укр. *тимбр* (Курс історії українського язика, Київ, 1927, ст. 14, 38, gen. sg. *тембр*, ст. 84). З другого боку, пор. у М. Старницького кедер, стбл. *кідръ*, гр. *χέδρος*, лат. *cedrus*, рос. кедр, чесь. *cedr*, поль. *cedr* (Поезії, Київ, 1908, ст. 98).

¹²⁷⁾ Успен. збірник із XII. ст., вид. Шахматова Я. Лаврова [моск. «Чтения»]

(запоз. з тур. čater, пор. болг. чадър, рос. шатёр, поль. szatry або szatra, сер чадор, слов. šator — Bern. El. Et. Wört I, 133), — *шатель* (Жел., 1084) і (частіше) *шатръ*; серед.-нім. Zober, укр. цѣбер (Грінч. Словн. IV 426) і цябрѣ (Грінч. Словн. IV 440)¹²⁸... Коли ці йменники з визвуком на -o відчуваються як neutra, то такі чужі запозики (німецькі або латинські — через німецьку мову), як *швагер* (нім. Schwager, чесь řvagr¹²⁹) і *швагръ* (в Коломийщ.), *майстер* і *майстръ* (Грінч II 398, Bernecker Slaw. Etym. Wört., II 3 (Lieferung 11 — magistrъ)¹³⁰, або такі йменники непевного походження¹³¹), як *сѣбер* (Номис 3399)¹³² і *сябрѣ* (Грінч. IV. 239), через те, що визначають особи чоловічого роду¹³³), вже перейшли до чоловічих іменників.

Ясна річ, що цей визвучний закон не міг оминути таких хресних імен, що після відпаду глухих мали таку невигідну сполучу приголосних: майже всі вони вивляють обидва способи оминання тієї сполучки, вставляють «e» між приголосівки, або мають o на кінці (Петер — Петро, Дмитер — Дмитро, Олександер — Олександро й т. д.). Це відноситься передовсім до дуже поширених імен¹³⁴, таких, як

з 1899. р. і Несторовою оповідання про муки та смерть єн Бориса (Борисъ єнъ шатель скон начата мантѣ стор. єн, пор. ще ст. єн

¹²⁸) Поява «я» побіч «е» — через асоціацію цебрина — цимбріна (Грінч. Словн. IV, 426), гал. цимбріна, середнім Zimber, польсь сѣфга, див. ще про це: Роман Смаль-Стоцький, Українська мова в етніологічному словарі є Berneker, т I, zvláštñí otisk зі журн. Slavia, Ročn V, sešit 1, Прага, 1926, ст. 21.

¹²⁹) Грінч. Слов IV 488, приклад із Чуб. — в acc sing

¹³⁰) Це слово через німецьку мову (Meister) діставалося до нас двома на-вортами: а) у XIV. ст через чеську (нім. et — чесь. i, Meister — mistr, і складотворче заступило нім. -er), польську (mistr — mistrz, див. гофмістъ, трам. 29. VI 1394, Роз. ст. 54, бургомістер, бурмістер, містерний, містець), б) пізніше (XV—XVI) безпосередньо від Німців, через майдебурзьке право, цехи й т. д., а то й через польський уплив, пор. майстер, цехмайстер (пор. волинську пісню про Кундер'яна).

¹³¹) Здається, фінського, пор. естонське sobber, див Fr. Miklosich, Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen, Wien, 1886, ст. 297.

¹³²) Номис, Українські приказки, прислів'я и таке інше, Петербург, 1864, ст. 181.

¹³³) Колись давно лчув десь на селі в Галичині — свекро (прсл. * svekrъ, стрб. свекъ, чесь. svekъ, болгар. свекър, серб. свекар, укр. звичайно — свекор), але ж не пригадую собі, де та коли, тому й не зважуюся наводити цього прикладу В. С.

¹³⁴) Укр. мова оминає цей важкий приголосівковий визвук ще так, що переносить чужі йменники й до жіночого роду, і. пр., лат coriandrini за-

а) церк. Пліксандръ (гр. Αλέξανδρος, лат. Alexander, рос. Александр, поль. Aleksander, серб. Александар, од XVI. в., здебільшого, під упливом італійським, Александро, акад. загребський словн. I, 9 і т. д.), що появляється вже під 1228. р. в літописі як Фліксандро (Іп. літ., ст. 256а, вид. 754) і таксамо в XIV. в.: князъ] Оліандъро Коркьютовичъ, грам. 17. III. 1375, Роз. ст. 20, князъ] Пліксандро Четкютинскни, грам. 10. X. 1388 (луцьк), Роз. ст. 42. Дуже часто читаемо це ймення в такій формі у грамотах XV. в., Пліксандро, воєвода молдавськы, молд. грам. 1402, Ул. 13 (зрештою, в молд. грам. тільки: Пліксандръ), князъ Фліксандъро Болодимирикичъ, грам. 1429, Роз. ст. 113; князъ Фліксандро Икановичъ Носк¹³⁵), грам. 5. X. 1434, Роз. ст. 128; князъ Пліксандро . . . кин, грам. 23 IV 1438, Роз. ст. 141; АЮЗР I № 37, ст. 49, бояринъ Пліксандро Самотичичъ, грам. 16. IV 1446 (кив.), Роз. ст. 154, АЗР I, № 47, ст. 60, князъ Фліксандро Синьковицькоевичъ, грам. 1451 (луцьк.) Роз. ст. 156; Александро Федоровичъ Чарторыйскій, АЮЗР VII, 17 (1455, крім цього — Александро Федоровичъ Ч., АЮЗР VII, 31 р 1498, 25, р. 1553 — а так — Александръ); князъ Александро Юрьевичъ (виленський), АЗР I № 126 (14. III. 1495), АЗР II № 3 ст. 3 (8. XII. 1506), № 8, ст. 6 (15. XII. 1507), № 29, ст. 31; № 31, ст. 41 і т. д., XV—XVI князъ] Пліксандро Синьковицькоевичъ¹³⁶), Кіев. пам., ст. 41, Олександро, Жид із Острога, Груш. Іст. VI 176, XVI — АЮЗР VII₂ 254 (Alexandro Nestorowicz, князь, бар.), АЮЗР VII, 219 (панъ Александро Журовницкій — 1565), 220 (князъ Александро Буримський — 1565), ЖУР I 72 (Alexandro Czasnkoziez — старост. гал.) ЖУР I 154 (Alexandro Rathuszni — стар. рогат.). ЖУР III 393 (Olexandro, стар. львів.) У XVII. ст. цього ймення джерела не виказують; в коз. р. воно є у здрібнілій формі (Сахно), а стрічається, н. пр., Александръ 117 (біл. ц.)¹³⁷... та Александръ

тівум (рост) — коляндра (Грінч. Словн. II, 274), colostrum — колястра (Bern SI et, Wort I, 542); хольфрос, нім Zylinder, мосъ цилиндр — цилиндра (Грінч IV 558, у спец. значенні), циліндер, подибутесьчи часто ймення Петра, А ЗР VII, 171, дуже часто: Карапа, ЖУР II 113, 117 ; ЖУР III 250, 252 , ЖУР V 212, 234, 289, подібно, як Ворскло й Ворекла, див. ст. 57, гимна (гр. фірос), ibidem, початка 3

¹³⁵) В цій грамоті значки в та є — чишаються

¹³⁶) Це той самий князъ, що вгорі (Синьковицькоевичъ)

¹³⁷) Може, тоді вже такої форми й не було, як немаси вже в сьогодні, дарма що дехто «відувульгаризову» спос. ймення й пише, під чужим упливом (російським) — Олександр. Така мода могла бути і в XVI—XVII ст., як це видно з написання ймення Нестръ, АЮЗР VII, 590 (чорноб. зам.) попри Нестръ (ibidem, 632), дарма, що в цьому слові чи «», чи «» корін-

Берло 97 (корс.)... В такій формі, хоч і рідко, живе це ймення й досі (Олександро, Грінч. IV, 557, Лександро, *ibidem*, 554) — на лівому березі, жило ще донедавна і в Галичині¹³⁸), а так — переважила форма на -ер¹³⁹).

Сюди належить і скорочення цього ймення з XV. в. Шандро, грам. 24. V. 1404, Роз. ст. 68 (Нікрокич); грам. 1424, Роз. ст. 106 (Шандро Пртишовський); у молд. грамотах: 1445 Ул. 68 (Шандро граматикъ); 1449, Ул. 76; 1433, Ул. 34 (панъ Шандро, лат. текст цієї грам. передав це ймення Sthandro), Ул. 34; грам. 1452, ст. 81¹⁴⁰); XVI. в. — Sandro ЖУР I 9 (див. Sandrowicz, ЖУР I 64).

б) На зразок цих імен, із тих самих причин, могло повстати (рідке, арештою) ймення Никандро (гр. Νικανδρος, церк. Никандъ), АЗР II № 193, ст. 350 (6. VI. 1539), № 198, ст. 361 (13. XII. 1539 — Свистълницкий)¹⁴¹.

в) Дуже популярне в цілому християнському світі ймення Petrus (гр. Πετρος, церк. Петръ, рос. Петр, поль. Piotr, серб. Петар, болг. Петр и т. д.) появляється в сучасній формі Петро що-тільки в XV. ст.¹⁴², не, і в XIV ст бачимо вже сліди «канін» на місці корінного «е», пор. Несторъ грам. 1378, Рол. ст. 26

¹³⁸) Пор. Гавриль Крыжановский, Научение для гр. кат. приходскихъ урядовъ о належитомъ ведению и писанию метрикъ, Львів, 1873, ст. 13.

¹³⁹) Цікаво, що Руданський, який любить імена на -о, всі назви троянських героїв із таким визвукомъ, якщо (рідко дуже) не залишає їх (для ритму) із приголосівкою сполучкою — передає йменами на -ер 'Александро — Олександер, Іл. III 16, 30, 37, VI 290, 314, 331 и т. д., Тебдорос — Тевкер, Іл. VI 31, VIII 166, 292, XII 371; XIII 170, XV 442..., gen sg. — Тевкра або Й Тевнера, Іл. XV 462, Пейсандро — Пізандер, Іл. XIII 600, 605, "Ісаандрос Ісандер, Іл. XV. 197, 203, Ехандрос — Скамандер, Іл. XII 21 (Пізандер XVI 191, Скамандр XXI 125)...

¹⁴⁰) Побіч Шандъ, грам. молд. 1404, Ул. 15, 1407, Ул. 16, 1454 (панъ Шандъ логофть), Ул. 83; і й румунська форма (аглушене «о» в визвуку) — Шандъ (шакамъ), грам. 1499, Ул. 126), в такій формі знане це ймення, и. пр., на Буковині, але ік — прізвище (Sandru), «ш» замість «е» могло прийти до Молдавії (а звідсіля до Галичини) від Мадярів, пор. мад. Sandor, себто — Sandor.

¹⁴¹) Автім, можливе повстання цього ймення за анальгією до ім'я Андро, див. ст. 62

¹⁴²) Важко погодитися з поглядом акад. Кримського, що форми Петро (або Павло) жили вже в нас в XI. ст. Написання в Ізбор Святослава в 1073. р. на листі 2625: *еъъ* *оъъ* Петро, не *еъъ* Павло, з яких акад. Кримський робить цей висновок (Акад. О. Шахматов — акад. Аг. Кримський, Нариси з історії української мови, Київ 1924, ст. 102, за ним К Нічинов, Український язык у минулому й тепер, друге видання, Харків, 1926, ст. 62, і так само проф. І. Огієнко у II. вид. книж. Курсъ украинскаго языка, изъ лекций по истории укра-

і то лише раз: Петро, съдия перемъскими, грам. 1. I. 1419, Роз. ст. 91 (у грам. 21. I. 1422, Роз. ст. 98. — той самий суддя звуться вже Петъръ, съдия перемъшльскыи) на багато прикладів із цер. формою¹⁴³). В XVI. в. прикладів уже більше: АЮЗР VII, 137 (Petro Pupienko — хмельн.), 147 (Petro Dancziszin, p. 1565. — хмельн.); ЖУР I 210 (Petro Demkow) 211, 282, 286 (дрогобиць.); ЖУР II 151 (Petro Przisli = Прийшлий), 284; ЖУР III 194 (Petro Leyteplo = Литепло); АЮЗР VII, 626 (Петро Решетникович — мозир. зам. 1552); ЖУР VII, 84 (Pietro)¹⁴⁴) — всього 12 прикладів, дуже мала частина супроти того, що припадає на Petr, Piotr, Petrasz чи Petras, Pietr, лат.

инского языка, Київ, 1918, на обкладинці 1919, ст. 169) — до того пістя не дають. Справа в тому, що глухі тоді ще жили, й така зміна для наших працідів була тоді ще непотрібна. Глухий звучання близько до «о» (бо ж у сильних позиціях перешов він у цей звук), і писець Його переплутав. Це доводить і «ъ» у визвуку, замісць «о», напр., *камыштимъ со* (каминне) сами не в'єжджається, нъ обгли обгашається, і. 1536, себто — *камыштимо* каминне, і, навпаки, приклади, що їх наводить Кримський на ст. 105 (ор. сіл.) і за ним часто повторюють інчи (див. Німчинов, ор. сіл., 64), зовсім не вказують на улюблені в укр. мові неособові вислови дієслівні, фрази: *къ же въорбично стренътъ не можна зърівнювати* з укр. съогочасним «Його вбивто» (Кримський, ibidem), себто, «Його вбили», а просто це заміна «ъ» на кінці буквою «о» (там — *raesens*: що їм доручений лад, наші неособові форми в таких випадках мають значення минулого часу й не знають помічного дієслова), та саме відноситься до прикладів із Гл. 6 в 1076 між дано єсть Богомъ (ibidem), себто, мед був даний (замісць *данъ* Богом, мед дано було Богом, ін треба б за акад. Кримським розуміти це місце як неособовий укр. вислів із XI. в. — це и и и ж и а, цілком неприродна для української мови, и о в а, інтелігенська конструкція ХХ. віка, що виринула в нас дуже недавно, з остраку, міби то, перед москалізмами, див. О. Курило, Уваги до сучасної української літературної мови, вид. III, Київ, 1925, ст. 42—45, В. Симович, На теми мови, Прага, 1923, ст. 16—20. Про приклад із Слів Григ. Богослов я й не говорю — *сѧтъ тъмъю жинемъ* (=жиномъ), нъ не постижамо (=постижимъ) — бо анальгічного неособового вислову в українській мові — немає. Всі ці приклади промовляють тільки за те, що «о» поставлене скрізь за «ъ» — Я робити з цього якісні висловки — не можна. Таким чином, не можна приняти, що в XI. в. в нас жили вже Імення: Петро, Павло.

¹⁴³) Пор. грам. з XIV. в.: 1349, Роз. ст. 4; гр. 1359, Роз. ст. 10 — пено Штъръ; 1366, ст. 12, 1368, ст. 16, з XV — грам. 25. V. 1404, ст. 67, 19. X. 1404, ст. 69; 28. IV. 1415, ст. 87; 1424, ст. 104, 13. XII. 1433, ст. 122; 2 II. 1438, ст. 138 і т. д.; молдавські грамоти знають тільки «Петръ». 1400, Ул. 11; 1433, Ул. 36, 38; 1434, ст. 41; 1435, ст. 46; 1445, ст. 64, 1448, Ул. ст. 70, 71, 72, 75; 1444, Ул. 50; 1452, ст. 78, 81, 1454, ст. 85, 87 (лань Штъръ в'єжкається, панъ Петъръ Сръмскыи) і т. д.

¹⁴⁴) Опис королівщини в руських землях XVI. в., т. IV,люстрація в 1570. р. — крім цього прикладу, всі — Piotr.

форму Petrus¹⁴⁶), у двох прикладах маємо вставлене — е: Р е т е г: АЮЗР VII₂ 45 (Blum — може, Німець), Pioter; у XVII. ст. ім'я «Петро» сильно зростає: АЮЗР VI 524 (месчанинъ луцький Петро Турчинъ); ЖУР IV 67, 68, 177, 178, 199, 214, 215, 216... 27 прикладів, ЖУР V — 20, всього в обох томах 47 разів, у четверо більше, ніж Piotr (11 разів) та Petrus (13); у козацькому реєстрі загально лише — «Петро»¹⁴⁶; АЮЗР VII₂ 511 (laboriosus Petro), 513, 519, 523 — 1661; АЮЗР VII₁ 511 (Petro Chorostyna), 512 (1683); П е т р о Д о р о ш е н к о гетьманъ, Пам. кіев. II 453, Чт. кіев. IV, 114, 115 (2. IX. 1668 — підпис гетьмана) й т. д.; в XVIII.—тільки це імення: АЮЗР VII₃ 256 (Petro Kostecki), 280 (Morkwa). 286 (Kolod), 339, 340, 342, 525 (Kizkurenko); Дневник Марк — теж, Эв. Ист.: бувають книжні Імена (2108, 1963, 1964 .. — але їх куди менче, як і помосковлене прізвище, то Імення «Петро» залишене: Петро Белой 1905, Петро Блудной 1912 і т. д.

г) Ще пізніше появляється теж дуже поширене Імення Д м и т р о (Δημήτριος, лат. Demetrius, церк. Димитрій, струкр. ще й Димитръ, Дъмитръ, рос. Дмитрий, пол. Dymitr, серб. Дмитар або Димитрије, болг. Димитр і т. д.) — воно появляється тільки в XVI. ст. в подільських документах, і то тільки два приклади¹⁴⁷): АЮЗР VII₂ 171 (swobodny, кам. стар.), 226 (бареськ.), на заході його ще не було (ЖУР I—III ні одного прикладу), і що — тільки в XVII. ст. починає брати перевагу, пор. АЮЗР VII₂ 502 (laboriosus Du-

¹⁴⁶) В ЖУР I ім'я «Петро» подібується тільки у двох староствах дрогобицькому (Capitanus Drohobicensis, ст. 198—223) й волості Озиминській (Ozimina, ст. 265—308), й тут і там відновлення більш-менш однакове: Дрог — Piotr 10, Petr 3, Petro 2 Озим. — Piotr 13, Petro 2, у цілому ЖУР I — 50 Piotr, 5 Petr, і 4 Р е т е г. Треба замітити, що на «Покажчик імен», наданих у I—III ЖУР, довсім покладатися не можна, напр., я замітав, що під ім'ям Петро (1509) — 15 пронущено тільки в I. т., крім цього, все поміщене під «Петро», Piotr — нема. В. С.

¹⁴⁷) На таких 500 «Петро» — 8 Петръ 132, 141 (ум.), 181 (камн.), 199, 213, 215 (три прикл.) — все з кіев. полку в хар'є пер. 1660. р. на 29 (Петро) — 6 (Петр)

17) До того часу, я пізніше Дмитръ, грам 1349, Роз. ст. 4 — побіч, розуміється, церковної форми. Дмитрий, Дмитрии — грам 20 IX 1313 (Дмитъ), Роз. ст. 83, 8 — 26. X 1421, Роз. ст. 96, грам. 1424, ст. 104; грам. 5 VII 1428, ст. 111; гр. 29. V. 1430, ст. 116 . XVI ст.. Dimitr, АЮЗР VII₂ 157, 158, 164, 167 . ЖУР III 255 . Demytr, АЮЗР VII₁ 46; Dmytr, АЮЗР VII₂ 16 або Dmythr, ЖУР III 14, 28, 51, 79 . Dmitr, АЮЗР VII₂ 131, 171, 158, 174, 178, 200 . ЖУР II 114, 133, 134, 149 . III 49, 60. . Dmuthr, ЖУР III 136, Дмитъ, АЮЗР VII₁ 220, 605, 606 . , Дмитръ, АЮЗР VII₂ 626, 631 і т. д. Та архаїчна назна (Дмитрий) не тільки сама довго ідернувалася, але ж і потягала за собою інчи Іменини, пор. Даними, грам 1366, Роз. ст. 14.

mitro, 1639), АЮЗР VII, 506 (1639), 508 (1661), АЮЗР VII, 509 (1683), ЖУР IV 233, 287, 288; ЖУР V 82 (тут іще переважає Dmiter — 14 прикладів, Dmitr — 2); козацьк. реєстр 1649. р. — скрізь Дмитро (чи Дми́тро 39, черк.), чергуючись із частенькою досить формою Д м и т е р: коз. р. (Дмитерь) 128, 131 (бл. ц.), 199 (двічі), 200 (двічі), 204, 211 (київ.); 310 (прилуць.), 324 (ніж.) — 10 прикладів; ЖУР IV (Dmiter) 247, 252, 279, 285, 320, 321, 322, 323, 341; ЖУР V 201, 230, 231, 242; АЮЗР VII, 467 (1651), харк. пер. скрізь Дмитро — (19 прикл.); у XVIII. в. — ім'я «Дмитро» вже загальне, див. АЮЗР VII, 219, 275, 280, 342 (Dmytro)...; Зв. Ист. 1907 (Дмитро Дубо-вой), 2100 і т. д.; в такій формі збереглося (побіч М и т р о, Грінч IV 556, Г м и т р о, себто, з палл. d'—, ibidem, 351) й до сьогодні.

г) Сюди належить ім'я Патро (церк. Πατρόπατρъ (?), гр. Ἀυτίλα-τρος, хоч це може бути і скорочене Патровъ, чи Патрікій), що появляється на західній українській території: Patro ЖУР III 17 (красноставсь. старост., пор. Hawilo Patrow згд ЖУР II 179 — лежайськ.), чи живе тепер таке ймення — мені невідомо.

д) Десь у тому самому часі (XVI. ст.) розвинулось, на основі того самого визвукового закону — укр. ім'я Л а в р о (пор. лат. Laurus, гр. Λαύρος, церк. Лавръ, рос. Лаврентий, Лавр, поль. Wawrzyniec, сер.-хорв під італ. упливом од XV. в. Лавро або Лаврентије, слов. Lovro, і т. д.), ЖУР I 121 (Lawro), що, під упливом польської форми того ймення Wawrzyniec (laurus = wawrzyn), переходило й на В а в р о, ЖУР II 176 (Wawro), 177, 178. Побіч також форми цього ймення в XVI. в. частіше вживавася: La we r (із *Ланъгъ). ЖУР I 7, II 266, III 406; ЖУР IV 257, 268, 306, V 116, або La u e g, ЖУР I 16, 83, 85¹⁴⁸), дуже рідко Л а в о р ъ (із *Ланъгъ), коз. реєс. 186 (кали.). Це ймення (Лавро) теж поширилося в XVII. ст., як показує коз. реєстер із 1649, р.: 12, 24 (чиг.), 65 (кан.), 154 (ум.), 183 (кали.), 212 (київ.), 220, 232 (переясл.), 277 (мирг.), 315 (прилуць.), 321 (ніж.) — отже, на цілій тодішній козацькій Україні. Здається, це ймення вже тоді заступало д во в церковних імен: Лавръ та Лаврентій (лат. Laurentius, гр. Λαυρέντιος, укр. Лаврентий, коз. р. 165, брасл.; Лаврънъ 87, 105, корс.; Лавринъ 108 бл. ц.), як воно буває й досі. Бо й досі це ймення вживавася в такій формі (Грінч. IV 554) з одмінами: В а в р о (ibidem), 549, а дисиміл.: Р а в р о (ibidem 559), або Р а в л о (Крижановський, op. cit. 13)¹⁴⁹.

¹⁴⁸) «и» в Lawer тільки графічний знак, пор Chuedor, ЖУР. I 17, David, ЖУР I 154.

¹⁴⁹) Звідси й відоме прізвище в Галичині — Равлюк.

е) Дуже поволі, вже за аналогією до таких імен власних на *-ро*, розвивалося ймення Карпо (лат. *Carpis*, гр. *Κάρπος*, церк. Карпъ, серб. Карпос...). Це ймення в наших джерелах стрімко зникло: два приклади¹⁵⁰) — в XVI. ст.: АЮЗР VII, 174 (Карпо, барсь. стар.), 240 (теж — бар.) і один у XVII. ст. — у козацькому реєстрі 135 (ум.). Видно, що «о» в цьому йменні запанувало аж у XVIII. ст., бо «Карпо» вже стрічається скрізь у матеріалах XVIII. в.: АЮЗР VII, (1789) 237 (Карпо Нгечановски pop), 283 (kozak), 327...; Эв. Ист. 1485 (Карпо, куреной атаманъ титаровскаго куреня), 1485, 1127 [Карпо Сидоренко, судья запорожск.].

Зовсім нового походження є ймена: Онухро (Грінч. IV, 558) з церк. Онуфрій (лат. *Onuphrius*), укр. Онухрій¹⁵¹⁾, чи Оніпро (Крижановський, оп. cit. 13) з укр. Онопрій, чи Онупрій (Грінч. IV, 558) та Габро (Криж., оп. cit. 12), чи Габро (Грінч. IV, 551 — кам. под.), скорочене — Гаврило. Цілком недавня є назва для найбільшої української річки; принаймні, до XIX. ст. ніде неходимо назви «Дніпро», а й у перших письменників XIX. в. вона появляється не відразу: стара назва «Дніпра» (лат. *Danapris*, гр. *Δανάπρις*, поль. *Dniepr*, москов. *Днепр*) — стрічається в них іще досить часто¹⁵²⁾; на заході України її досі важко привикати до цієї назви, там живе назва Дніпер¹⁵³⁾, як — Дністер (лат. *Danastris*,

¹⁵⁰⁾ А так, скрізь Karp: ЖУР I—III, АЮЗР VII, (Карпъ), Карпъ АЮЗР VII, 116, XVII в. теж — ЖУР IV—V, коз. р. або Karga (дуже часто, напр., ЖУР I 119, 152, 154, 163...) і т. д., таксамо в харк. пер. 1660., виключно — Карпъ

¹⁵¹⁾ В Галичині чується й Онофер [і як прізвище].

¹⁵²⁾ Пор. у Метлинського: Щось Дніпр-воду дуже колихало, ст. 16; Старий Дніпр шумів, ст. 23 (Гетьман), Дніпр клекоче, Дніпр стародавній..., може, звір... може й Дніпр, ст. 39 (Смерть бандуриста) — і раз тільки «Дніпро» (Дніпро спесивий спину гне, ст. 41) — Твори Амвросія Метлинського, Львів, 1906 (Руска письменність IV), в Костомарова Дніпр... широко розлився (Переяслав. ніч.), ст. 145, Дніпр... реве (Пісня моя), ст. 237 — Твори Миколи Костомарова, Львів, 1906 (Руска письменність, IV), або, нарешті, в Шевченка: Думи мої, I, 4, (Дніпр широкий — море), Причинна, I 62, 64 (реве .. Дніпр широкий.. широкий Дніпр не гомонит), Гайдамаки, I 124 (на Дніпр поглядає), I 125 (а Дніпр підслухав), I 130 (і Дніпр дужий), Великий Льох, I 293 (на Дніпр поглядала); Не молилася, II 251 (на Дніпр широкий), Ми в осени таки похожі, II 246 (в Дніпр широкий понесла, а Дніпр у море) — розуміється, побіч — Дніпро...

¹⁵³⁾ Порівн. у західноукраїнських письменників «Тоді полокав Дніпер-Славутиця тінь Лаври» (А. Могильницький, Скит Манявський, Твори, Львів, 1913, Руска письменність III 2, ст. 440), «Он колишесь тихий Дніпер... в синій мраці, що Дніпер укрила (О. Ю. Федькович, Писання, перше повне і критичне видання під редакцією др. Ів. Франка, Т. I, Львів, 1902, ст 34, Українська література, 1902, № 1).

поль. Dniestr, моск. Днестр), цю ж форму знову на Наддніпрянщині що раз більше починає замінювати наазва — Дністро.*)

Існування вже здавна в українській мові паралельних визвучних сполук -ет та -го (Олександер — Олександро, Дмитер — Дмитро, Лавер — Лавро й т. д.) доводило до того, що й німецькі прізвища (а не тільки загальні іменники, пор. майстер — майстро, ст. 47) зуточнізованих Німців на -ет могли теж у XVI. ст. й пізніше, коли цей процес найбільш розвивався, — діставати визвук -го. Таким чином, «kamieniecki sukiennik» Buttereg (він сам міг вимовляти своє ім'я з німецька «Putter») почав у нас називатися Рутро, АЮЗР VII, 166 (пор. Paweł Butherko, ibidem, 181); якийсь бідак, що сидів у Потиличу в «domku ubogich ludzi» — Platteg — попав у документ як Platro, ЖУР III 250, й такий самий рибалка Platner зі Старого Міста, староства Лежайського, платив за риболовлю вже як Abram Pratro (дисим.), ЖУР II 179; і Eder — звавсь у нас Steczko Hedro, ЖУР III 115, Sender — Ian Sendro, ЖУР II 182, 183 (з Курілівки лежайськ. повіта — селяни), Ruder — Rudo, ЖУР III 248 (зі староства любачівського, платив з czwierczi, z lazu gr. 4), Feder — Fedro, ЖУР III 247, теж із любачівського староства, при чому один із Федрів міг на Запоріжжі називатися вже Хвидро (пор. пім. вимова близька до «Фидер») Семенъ, коз. ребестер, 186 (калин. полк.); таким чином, і з Mader-a зробився «игорсну kmieś, greczony Madro, АЮЗР VII, 144¹⁶⁴). Так ісклалося й запорозьке прізвище Мандро (Андрей, Эв. Ист. 889 — пор. галицький вислів «іду

їна); «Перебрав ся аж за Дніпер ще перед живими», ст. 72 (Мазепа), «Тай за Дніпер уже хоче військо перегнати (Мініх), ст. 123 (Степан Руданський, Твори, Т. II, Львів, 1913 — Руска письменність IX 2) Крім цього, пишуть: «Дніпро (М. Шашкевич, Твори, Львів, 1913, ст. 10, 127, М. Устійнович, Твори, 1913, Руска письм. III, ст. 110) Так само в них бувають форми: Дністр (М. Шашкевич Побрятимови, Твори, ст. 22; М. Устійнович, Твори, ст. 20, 26, 81, 82. .) і Дністер (М. Шашкевич. Твори, ст. 31 — Сумрак вечірний; М. Устійнович, Твори, ст. 12, 83...; Федькович, Писання, I, ст. 5, 32 і т. д. Варто додати, що привиклі до форми «Дніпер», «Дністер» — західні Українці мусять довго звикати до того, щоб уважати «Дніпро», «Дністр» — як іменники чоловічого роду — зпочатку все звязують ці форми з родом середнім.

*) Пор. М. Рильський, переклад „Пана Тадеуша“ А. Міцкевича, Київ, 1927, ст. XIV. („бліщиць Дністро“).

¹⁶⁴) Пор. такі прізвища в селі Рожнові, як Шиндро (нім. Schinder — дерун), Халамандро (Salamander, ув асоціації з укр. халаман, халамидник = обірванець).

на вандер») та анальгічно вже до таких усіх слів, **М а и р о** (Аврамъ, коз. зап., Эв. Ист. 2100, 2101 — Василь), від слова «мамрати», Грінч., Слов. II 403, себто, такий, що «мамрас», так і Н е ш т у р х о (Ювілей акад. Грушевського, Київ, 1927, ст. 91) — такий, що «не штурхас» (теж перед «о» дуже тяжка приголосівкова сполучка). Сюди належить і скорочене йменини **Ф р и д р о** (з Ілішович із XV. в., Груш. Ист. IV, 238, ЖУР V 186 — Frydro) або **F r e d g o** (Stanislaw, ЖУР II 96) із «Фридр», «Фредр», а ці з «Frydrych», АЮЗР VI 429 (Frydrych Podhorodensky, Фридрихъ Подгородецкий, ibidem, 428) або «Fredrych», АЮЗР VI 44 (Fredrych Hlebowicz Pronski, Фредрихъ Глѣбович Пронский, воєвода київський, 1545, АЮЗР VI, 38)...

2. Так само викликали в визвуку велики труднощі приголосівкові групи *-zl*, *-sl*, *-gl*, *-dl*, ї мова таким самим способом, як сказано на ст. 49, давала собі з ними раду. Таким чином, після відпаду глухих, прсл. *žyzlъ, стрбр. жъзлъ, жъзлъ, укр. жезл переходило в нас на **жезло** (Грінч. I, 478, пор. болг. жезъл, чесь. žezl, žezlo, слов. žezel); старе **съзелъ** (бол. съсел, моск. сусел) діставало між «с» та «л» — е, пор. укр. **сусел** (Грінч. IV 231), як: **домисел** (Грінч. I 418), **змисел** (Грінч. II 165), **умисел** (Грінч. IV 338), пор. прсл. *myslъ, стбл. мыслъ, домыслъ, промыслъ..., чесь. myslъ, поль. myśl, помysł, przemysł, замysł, моск. смысл, болг. мисъл, таксамо — прсл. *oglъ, 9gъlъ — укр. **вугол** і **вуглоб** (Грінч. Слов. I 258), пор. стбл. жглъ, жглъ, чесь. úhel, поль. węgiel, серб. угл, моск. угол: прсл. *svyrdlъ — укр. **свердел** (Грінч. Слов. IV 105) і **свердо** (Чуб. IV 405)¹⁶⁵) або **сверл** (Жел. 854) і **сверлоб**, пор. стрбл. скръдалъ, чесь. svider, поль. świder, серб. сврдло, сврдао, моск. сверло і т. д.) й анальгічно: прсл. *kъlъ — укр. кол (арх.) і кло (чесь. kel, поль. kiel, моск. клы і т. д.); **коромисел** (Чуб. III 178) і **коромисло**, чужі слова **модель** і **модло** (Куліш Сочин., III, 31, Манджура) — **титул** і **титило** (Сланінський, Наук Збірник Пед. Інст., ст. 387 і т. д.).

На основі такого визвучного закона відоме церк. ймення **Павіль** із *Pavylъ (пор. **Паўлоς**, з вимовою в X. ст. уже Pavlos,¹⁶⁶), рос. Павел, поль. Paweł, серб. Павао або Павле, здрб. Павло, бол. Па-

¹⁶⁵) Пор стрнім ferel із лат ferula, що через польське berło, перейшло до нас і принілося так, що могло вживатися як прізвище, і. пр. Александръ Берло, коз. р 97 (корс.), 175 (Василій), 176 (брасл.), Іванъ Берло (сотник мглинський 1671—2 р., Лазар, Опис. Малорос II, 327).

¹⁶⁶) як Zēb вимовлялося тоді Zeus, звідкіля укр форма Зевес із Зевъль (*е+ розчинулося між двома приголосівками)

вел., Павле і т. д.), що розвинулося після відпаду глухого на кінці в *Pavlъ, могло довго в нас залишатися в церковно-слов'янській одежі, бо такий визвук був для української мови догідний (бувало і Паволъ, АЮЗР VII₂, 87, де «о» розвинулося з «ъ» між *v* та *I*), хоч рідко, але стрічається ще в XVI. ст. Павль АЮЗР VII₁, 629 (винн.).¹⁴⁷) Тим то до XVI. ст. інчою форми, як «Павел» наші джерела не знають; що-тільки в XVI. ст. — в подільських документах — появляється, на основі сказаного вгорі про існування паралельних визвучних сполучок *-el* — *-lo*, ім'я Павло, АЮЗР VII₁, 605 (1552, винн. зам., Тютченко), АЮЗР VII₂ 131 (Pawł Roskaliiewicz — барське стар.), 135 (хмельн.), 191 (кам'ян.) — чотири приклади, на яких сорок Pawel-ів або Paulus-ів, зібраних у двох томах «Архіву»; галицькі матеріали XVI—XVII в. (ЖУР I—III, IV—VII) — такого ймення не знають, с тільки Pawel ЖУР II 100, 103, 114...; ЖУР III 361 (Pawel) а то й Pawiel ЖУР V 183... Шо лише в XVII ст. ім'я Павло пробиває собі шлях, і з цього боку дуже цікаві дані можна виснувати з козацького реєстру з 1649 р.: що близче до Києва (полки: черкас., київ., Переясл., канів.) й до Московщини (ніж., Черніг., Прилуць.) — то переважає церк. форма «Павел», що далі від цих місць — то більше прикладів на ймення «Павло»¹⁴⁸). Та, здається, XVII. в. був і переломний для розвитку цього ймення, в XVIII. ст., хоч ще подибується церковна його форма (АЮЗР VII₃ р. 1789, стор. 338. Pawel, pop dyzunit, Pawel Lipniczenko, ibidem, 451), то проте форма «Павло

¹⁴⁷⁾ Тим, може, треба собі пояснити, що ймена по батькові і таких імен, як Павлі, Дмитрі, Карпі, які так пізно розвинулися, — мають у нас наголос усе ще на *першому* складі: Павлович (Павел), Дмитрович (Дмітер, Дмитрій), Кáрпович (Карп).

¹⁴⁸⁾ Ось як виглядає розподіл цих імен за полками

П о л к	Павель	Павло	П о л к	Павль	Павло
чигиринський	15	37	київський ..	30	1
черкаський	54	9	переславський ..	33	11
канівський	39	18	кропивенський ..	13	16
корсунський	4	49	чигородський ..	14	29
білоцерківський	28	19	полтавський ..	13	35
уманський	6	33	прилуцький ..	30	7
браславський	10	29	ніжинський ..	25	—
калицький	7	37	чернігівський ..	13	5

Цієї таблички досить, щоб уявити собі «боротьбу», що йшла несвідомо за наяву «Павло» серед народу Падніпрянщини ще в XVII. в. (Галичина це ймення дистала ще пізніше, в харк. пер. на 13 «Павло» с 11 «Павел») Тоді ще існица стане помилка акад. Кричського про те, що, мовляв, в XI в. в Ініїв говорили вже «Павло», див. ст. 49, пом. 142.

вже мала таку перевагу (АЮЗР VII, 219, 525, 544...; Эв. Ист. 1774, 1343, 890, 2100 — Павло Горшовъ!, 1913, 1905 — Павло Довгой!, 1903 — Павло Погребной! — і т. д.), що в XIX. ст. на цілому етнографічному просторі України без сліду витиснула форму церковно-слав'янську.

А вже за паралельною формою *Павел* — *Павло* могли в нас появлятися в XVII. в. і такі прізвища, як Alexey Suslo (пор. сусел), АЮЗР VII, 467 (1651), АЮЗР VII, 130 (Theodor Suslo, 1662), АЮЗР VII, 379 (Николай Сусло-Жеребило), ЖУР V 194 (Jurko Suslo); Michailo Kozlo (пор. ковел із прсл. *козыль), ЖУР V 47; Федоръ Бе з по с л о (пор. посёл)¹⁵⁹), коз. р. 181 (кали.). І так староукраїнські річки: Кърсколь (ов Атакы), Іп. літ. р. 1174, ст. 202а (569), [пор. іще: ѣхъ ... за Коръсколь и стрѣлы Шеловецъ, Іп. літ., той самий рік, ст. 202а (568)], та Пысьль (у літ. Пель), Іп. літ. р. 1111, ст. 996 (266) погод. та хлебн. сп. Пель, dat. sg.: к Писль, Іп. літ. р. 1153, ст. 1666 (1465) — в XIX. ст. перейшли в: В о р ск о к л о¹⁶⁰ побіч — Ворскла та П с л о¹⁶¹) побіч — Псел [тепер із-московщено — Псьоль]¹⁶².

Сюди належить прізвище N a k l o (= на кло), ЖУР II 156; така неможлива сполучка в визвуку як -kl казала Й Руданському в грецьких героях Πατροκλῆς, чи Πάτροκλος, Ἡρακλῆς поробити — Патро к л о, Іл. I 345... IX 190, 195... X 616 390... й И рак л о, Іл. V 639, XVIII 117¹⁶³), щоб тільки оминути той недогідний для української мови визвук. Той самий письменник увів уперше (1860) в українське письменство і'мя шведського короля Карла XII. в

¹⁵⁹) Прийменник-приrostок не впливає на відчінок — пор. безус, безум, безвік, бездомок і т. д.; значення цього слова див. Грінч III 131

¹⁶⁰) Пор. Котляревський «Ворскло, річка невеличка . Ворскло з р о л о славне діло (середнього роду) — Твори, Львів, 1908, ст. 288

¹⁶¹) Пор. Та і тихий лежав тоді Псло і гладенький блища в, яби скло (Твори Амроз. Метлинського, Львів, 1906, ст. 30, «Ніч» — чоловічого роду, як — «Дніпро»), бо — паралельна форма як — Цинпр, Дніпер — теж чоловічого роду (Псел), щодо «Ворскло» — то в укр. мові є й неперехід чоловічі іменники із незручним визвуком і до ж. і и ч о ч о г о роду, пор. у галицьких джерелах Marka, ЖУР III 146, Кагра, ЖУР II 113, 117, 138 III 240, 250 і т. д., кажуть же в нас гальмо й гальма (Грінч. I, 269), грецький бриос у XVIII, ст. передавали словом «гимн» (Книга о вѣрѣ, 81, за Св. Тимченком, Курс україн. язика, ст. 170), в Руданського грецький бог Герм ('Ερμής), звуться Ерма, Іл. XXIV 352, 445.

¹⁶²) М. Йогансен сконоструував, що «місцева вимова — Псьоль, у старих — Псло тасc.», див. Фонстичні етюди, Наукові Записки науково-дослідчої катедри мовоознавства, Харків, 1927, ст. 19.

¹⁶³) Твори Степана Руданського, т. III, Львів, 1914

українській одежі Карло¹⁶⁴) [рос. Карл, поль. Karol, чесь. Karel, сер. від XIV. в. під італ. упливом Карло, побіч Карал і т. д.], й це ймення вже тепер зовсім в цій формі принялося.

З. Але ж не тільки названі на ст. 45. та 55. приголосівкові групи робили труднощі в вимові, а є іх, і було все, більше¹⁶⁵) — й як не можна було витворити між шелестівками голосівки *o* або *e*. ці ймена діставали, за анальгією до випадків, описаних досі, на кінці *-o*. Таким чином, могло появитися вже дуже давно в літописному списку ім'я Пколъде (себто, Аскольдо), Лавр. літ., р. 862, ст. 21 примітка (зрештою, скрізь Шсколдъ, Псколдъ), й якесь літовське ймення укр. грамотій із XIV. ст. віддав формую Крѣкъде грам. 1392, Роз. ст. 47; так пояснюється появія в XVII. в. імення Kundo Soroczyn (може, церк. Ікнідинъ (?), гр. Ἀχίνδινος або Κινδίδη (?)), ЖУР IV 250 (селянин із Жидачівщини, запідозврений у симпатіях до козацького повстання); так і обзнайомлений із народньою мовою автор Поучительного евангелія, угорський Українець (із XVIII. в.), грецьке ймення Θεοφύλακτος (церк. Θεοφιλάκτος) із тяжким для укр. вуха виavуком, передає Феофилакто, владыка болгарский, Поуч. по иягов. сп. ст. 127, 7 (Θεοφιλατко, помил.)¹⁶⁶).

¹⁶⁴) Нор поему «Мазепа» (І Карло я лев могучий на беріг ступас, ст. 63; тоді Карло зібрав раду, ст. 64, «Добре, добре», Карло каже, ст 65, Карло з Березини к Дніпру прибуває й т. д. Твори II, Львів 1913 У Гребінки в перекладі «Полтави» Пушкіна скрізь, як відомо, — Карл I вілку Карл свою забув, ст. 489, дременув Карл на Україну, ст. 484, Карл принідиться, ст. 484, Карл із носилок виглядав, ст. 487, прокинувся Карл, ст 492 і т. д Твори, Львів, 1908 (Руска писемництв, I), таксамо Карл у Старицького, Поезії, Київ, 1908, ст 335 (переклад поеми Байрона «Мазепа»)

¹⁶⁵) Сюди належать сполучки *-gl*, *-lp*, *-rt*, *-sp*, *-dn*, *-tl* і інші, таким чином, із прасл. *bergъ повстало укр. *т е р е н* і *т е р н о* (Грінч. IV 257), прасл. *gogъп — укр. *г о р е н* (Грінч. I 811) і *г о р н о* (Черв. Шл. 1928, IV, ст 53), прасл. *býnъп — *ч о в е н* і *ч о в и н о*, прасл. *grzodъп, grgotъп (струк грэнь, грездно) — *г р е з е н* і *г р о з н о* (Bern Slav et Wort 33); прасл. *stýrnyп — укр. *с т е р н о*, прасл. *kъrgъп — *к о р м* і *к о р м о*, покормо (Є Тимченко, Курс 169, 170); і анальгічно прасл. *agъtъп — укр. *я р е м* і *я р м о*; і прасл. *bъvъп — укр. *ш е в* (на зах.) і *ш е о* і т. д На основі цього старі назви міст на -ен, (-ен прасл. *-ьнъп), -ел попереходило в середн. роду (може, грататурю асоціація «місто», як при наростку -ьнъп — «город») з наростком -ио, -ло, напр. пор. *Городинъ*, Іп літ. 1184, ст 222а — Городно, *Демъ* — 1257, 299б — Дубно, *Городицъ*, Іп літ. 1257, ст 294а — Городло, Биковен — Буховно, Червень — Червено...

¹⁶⁶) Нор. укр. жлунто, літ. žlukta, себто, праслав *žluktъп, сербське Сигнуми идо (Sigismundus) — під італ. упливом.

На появу -o в деяких із імен власних міг мати вплив і на голос (ПетрА, Петрбв — Петрб; ПавлA, Павлбv, — Павлб; КарпA, Карпбv, Карпом... — Карпб), бо таку зміну наголосу на -o к с и т о-на льни й ми бачимо, напр., у паралельних формах, пор. човен — човнб, шáтер — шатрб, сýбер — сябрб і т. д., себто, у словах, що стали вихідною точкою для появи й імен власних на -o.

* * *

Таким чином, дальншому процесові витвору чоловічих іменників на -o сприяв визвучний закон української мови: тяжкі приголосні сполучки, що повставали після відпаду глухих, оминалі мова, вставляючи між приголосні «o» або «e» або витворюючи після останньої приголосної -o, через що ці йменники ставали neutr-ами. Такі йменники знов робилися підставою для витвору цілого ряду чоловічих імен власних із паралельним визвуком -ег, -ел — -го, -ло (Олександер, Олександро — Павел — Павло), при чому останній тип (-го, -ло) в мові загально переміг і потягнув за собою інчі ймена з невигідними приголосними сполучками. Такі ймена власні (крім ім'я Олександро) — здебільша, витвір уже піанішій. XVI—XVII. в

V.

Імена власні на -о та йменники родинні на -o.

В XV. в. починає виринати в західній частині України окремий рід іздрібнілих імен хресних на -о, і у XVI—XVII. ст., коли наші джерела подають велику силу ріжніх іздрібнілих та песлівих наростків для творення хресних імен — і таких іменників є доволі. Склалися такі песліві ймена, розуміється, під упливом інших імен власних на -o, а утворювалися вони — паралельно до жіночих іздрібнілих власних імен на -я. Справа в тому, що в українській ономастиці є декілька імен із спільним пінем для чоловіків та жінок (*Антон — Антонина, Олександро — Олександра, Євген — Євгенія, Климент — Климентина, Лукіян — Лукіна...*) і, треба думати, що ймення на -о виринули насамперед у цій групі чоловічих імен, на основі такої асоціації, чи пропорції:

Зиновія : Зиновій = Зінька : Зінько = Зія : Зіньо
Олександра : Олександро = Леська : Лесько (Номис 9986) = Леся : Лесьо
Лукина : Лукіян = Луцька (Грінч. Слов. IV 555) : Луцько (Левч. 184)
= Луця (Грінч. Словн. IV 555) : Луцьо (184) і т. д.

А що таким іменам, як Зіньо, Лесьо, Луцьо..., відповідали такі здрібнілі ймення, як: Зень, Лесь, Луць і т. д., то для кожного такого здрібнілого йменника почали розвиватися паралельні форми: *Ivasь* — *Ivasъ*, *Mихась* — *Михасъ*, *Гринь* — *Гринъ*, *Петрусь* — *Петрусьо*, а далі анальгічно можна було з кожного чоловічого ймення витворити здрібніле ім'я на -ьо. Таким чином, у XV. в. з імення Константин — Кость повстало Костьо (Солнечкович, шляхтич перем. землі з XV. в.), Груш. Іст., VI, 238, Іван, Івась — Iвах, Івашена, Івашенець¹⁶⁷⁾ — Івашенць, запис. Івашенцо (київський боярин із другої половини XV. в.) — Груш. IV. 458, 459, 461...

Ось декілька прикладів із XVI. ст.: Марко, Марець — Marco (= Мартьо) Rudko (= рудоватий) АЮЗР VII, 240; Свастах, Стах, Стась — Staszo¹⁶⁸⁾ Mazur ЖУР I 116 (теребовл.); Матій, Мать або Маць — Makio (= Матьо) Huzka ЖУР I 154 (рогат.); Maczo Massek ЖУР II 102 (перемись.), ЖУР IV 287 (Macio); Яків, Яць — Iacchio Kozlakowski ЖУР III 78 (Городло); ЖУР III 309 (Sydorowicz) Кам. Струмілова (Iacio); Епімах, Махно — Machnjo (перемись.) ЖУР II 445 (пор. Misko Machniow, ibid.); Іван, Ян, Ясь — Iassio Philipowicz ЖУР I 272...; з XVII. ст.: Вась, Івась, Івань, Іванець, — Wasio, ЖУР IV 305 (Калушина); Iwasyo Pyercza (= Перця) ЖУР III 16 (красностав.); Iwanio ЖУР V 145; Iwancio ЖУР IV 306; Олександер, Лесь — Lesio Tkaczenicz ЖУР IV 48, 49 (Boryszowicz); Григорій, Гринь — Hrynio Chwastycez ЖУР IV 305; Hrynio Michalkow ЖУР IV 215, V 146; Семен, Сень — Senio Lesiow syn ЖУР IV 305, 320; Йосип, Йось — Iozio Tkacz ЖУР V 153 (*з під упливом польським)...

З огляду на те, що, наприклад, у козацькому реєстрі з 1649. р. таких іздрібнілых чоловічих імен немає (хоч є безліч інших), а імена на -ьо появляються в західно-українських джерелах — то, можливо, що на їх повстання в нас, крім анальгії до інших іменників на -о, вплинула й польська мова¹⁶⁹⁾), яка знас такі здрібнілі іменники — тим більше, що в джерелах із XVI. в.

¹⁶⁷⁾ Всі такі форми здрібнілых імен виявляють наші архівні матеріали XVI—XVII ст.

¹⁶⁸⁾ Так треба читати є, є, пор. wyesz = wies, Stecz = Стець, ЖУР II 122, Wacz = Ваць, ЖУР III 14 і т. д.

¹⁶⁹⁾ Анальгічні імена (не тільки власні, а й загальні) бувають і в сербохорватській мові. Є це імена на -о, со (укр. -цео, и. пр., braeo = братик, Košo = Коцю, себто, Костьо), -ьо (себто, укр. -сьо, и. пр. Mišo, Pešo) і т. д.

Іх українськість може бути й сумнівна¹⁷⁰). Цікаво, що на схід
од Дніпра такі Імена мало приймаються (пор. у Куліша дядь
ЗНШ CXVIII, ст. 124); записаний у словнику Грінченка (IV, 556)
одинокий приклад *Михасьо*, ваятій із Його етнографічних матеріалів
(III, 527), теж із — Проскурівщини¹⁷¹), отже, всі такі Імення в словнику — з західних земель України¹⁷²).

На основі таких імен власних повстали Іменики: татусьо
(татусь), татуньо, дідусьо, дідуньо (дідунь), батуньо, сватуньо, неньо (до — неня), поділ. братъб,
гутц. -підгір.- буков. дедъо (= батько), бадъб і т. д. — все це
здрібнілі слова, що іх уживають у родині.

На зразок поданої пропорції (асоціації) витворилися вже у
нездрибніому значенні назви голови родини та Його бать-
ка на -о. Через те, що існують у чолов. й жіночому роді паралельно
з тим самим значінням (здрібності) нарости -ко та -ка, то на
основі асоціації

*мам-ка : тат-ко = мама : тато¹⁷³)

і далі

баб-ка : *дід-ко = баба : дідо

¹⁷⁰) Стасьо Мазур (теребов.), Мацьо Масик (перемись), Bassio Bochdanowicz, ЖУР I 54 (галицьке старост.), бував в XVII. в., напр.: Wandzio (= Іван, Ван-да) Nersczenikow, ЖУР IV 247 (теребов. міщанин), Wandyo, ЖУР IV 257 (селян із околиці Белза)..., але ж, із добільшого, це вже українські Імення (зі скарг польських шляхтичів на селян за участь у козацьких рухах).

¹⁷¹) З записів А. Заблоцького в 1871—1875 в Проскурівщині.

¹⁷²) Напр., Антосьо (зі Свидницьк «Люборадських»), Гриньо (з Номиса 8562, при чому цей nominativ — д о р о б л е н и й, відповідне місце в Номиса знає цю форму в vocativ-і: «помагай біг, Гриню..»), Томуньо, (Ваньо, Ванюсьо (зі збірки Головацького)...Що такі форми західноукраїнські — це констатує Я акад. Кримський, Укр грам. 576. Але ж і не всі околиці Західної України їх знають. Ось для Дорогобиччини В. Сольчаник стверджує, що «названий відмінок у разговорній мові є переважно на-сь-усь, -ь, отже не — -о.» (Здрібні та песліви іменики в народних піснях Дрогобиччини, Звідомлення управи приватної коeduкаційної гімназії ім. Івана Франка в Дрогобичі за шк. рр. 1918—19 до 1927—28, Дрогобич, 1928, ст. 12). І дійсно, в матеріалах за XVI в. з дрогобицького староства нема і одногого Імення на -о, зате часто буває на -ь, напр. Jacz, ЖУР I 201, 203, 204.., Hucz, ЖУР I 200, 203, 205.., Lyesz (Лесь), 201, Wasz, 202, Sien (Сень), 203, 204 (Sen), Miecz, 207, 211 і т. д. В Чубинського (т. IV) подибуємо І в а с ё, ст. 355 поділь., ушицьк. пов.), 356 (Волинь, староконстан. пов.), 405 (дубенськ. пов.), 169 (Галич, Перемишль, виписано зі збірки Лозинського «Ruskoje wesile», ст. 43).

¹⁷³) Первісно, певне, *тата*, слово, що повстало в устах дитини з повторюванням того самого складу, пор. ма-ма, ба-ба, отже й та-та, так і Тимченко, Курс укр. язика, ст. 86.

Нарешті, треба додати, що вже в XVI. ст. подибусмо (на зразок імен власних іздебнілих на -ъо) багато і прізвищ із таким наростком, пор. Mylyan К о р с і о, ЖУР III 281, Syenko (= Сенько) В а d у о (= Бадью), ЖУР II 284, Iwaszo В e s z o (= Бессьо), ЖУР III 126, Iaczko K l o c z o, ЖУР III 314, Iwachno B u n d i o ЖУР IV 292... що витворилися, як, іздебільшого, прізвища, з ріжких підмічених смішностей людини, незвичайних прикмет (напр., був малий ростом і шепеляв, казав «еклоця», зам «еключя» — отже клоцьо, або низький, опасистий, як «екльоц» — слово відоме на заході = пеньок і т. д.).

Цікаво, що наросток -ко, доданий до таких іменників на -ъо (і на -ъ), надає йому тепер нераз уже значення іздебніlosti, а навпаки — деякого згрублення, пор. Яць, Яцьо й Яцько, Мись, Мисьо й Мисько, Лесь, Лесьо й Лесько і т. д.; видно, тут є деяка асоціативна сполучка з наростком -исько, що надає слову значення згрубленості, див. ст. 19.

VI.

Імена власні на -о через скорочення слів та інші процеси.

Імена власні на -о могли повставати ще й через інші процеси, в мові знані.

1. Відомо, наприклад, що у слав'янських мовах слова, часто вживані, скорочуються (в нас: може — мо, брешеш — бре і т. д.), ї це буває і в іменах хресних у кличному відмінку, пор. у Гуцулів, Пе = Петре!, Па = Павле!, Палá = Палагно! й т. д., при чому скорочується слово так, що його вривається на на головному складі. Отаким чином, могли вже давно повставати імена на -о, що їх вривали саме на наголошенному складі з -о, або що в них просто не договорювали останнього звука: Андроник(церк. И-
дроникъ, гр. *'Ανδρόνικος*) — дуже довге ім'я — A n d r o, ЖУР II 132, 164, 236; ЖУР III 239, 249, 257 276, при чому з часом це ім'я могли прикладти й до «Андрія», пор. I endro Ropowicz (поль. Jędrzej), ЖУР IV 202, 305, 306, 348 — «відвульгарнене» — Яндръ, коз. реєс. 84 (кан.); Теодот, Хедот, Хедот (церк. Θεόδοτъ, гр. *Θεόδοτος*) — C h e d o (Zupp = Зуб), АЮЗР VII, 203, 205, 211; C h w e d o (Ivancze = Іванчá), ЖУР I 20, ЖУР II 197

¹⁷⁶⁾ Це нічого не вадить, що значення слова «дідко» — означає тепер «чорт». —

(Chwedo Libko), — пізніше могло пероходити й на «Хведора»; Григбр, Ригбр (церк. Γρηγόριος) — Нгеб Wolowski, ЖУР I 88; — і анальгічно: Яків (церк. Ιάκωβος, Ιάκωβ) — Якоб Завадцкий, коз. р. 96¹⁷⁵) (чигир.); Конон (церк. Κονων, Κόνος, або Κανών, Κάνων), звульгаризов. Конон, може, і сплутане з «канон» — Каноб, коз. р. 172 (брасл.)...

В українській мові такі скорочені імена не розвинулися ширше, але на творення власних імен на -о могли впливати свій мати, головно, на такі імена, що про них говориться нижче.

2. Анальгічно таке -о могло діставатися й до коротких хресних імен, цілих, чи здрібнілих, або просто скорочених¹⁷⁶) (розуміється тут гратою ролю й -о взагалі з іменами власними на -о), напр.: Гліб — Ніеб Swiecz (= Швець), ЖУР III (пор. Ніебко, ЖУР III 116, Ніебко ЖУР III 219...), Іван, Ів — Іваз Клечиці (мировий суддя з 1404), Груш. VI 236, Михайл.о, Мих — Місіб Markowicz, АЮЗР VII, 44, ЖУР I 199 (Michał Bolochowiecki), Іван, Івась, Івах — Iwach Kostowicz, ЖУР I 200, церк. Лікаріонъ (гр. Λυκαρίων), Лик — Lyc Kaczor, ЖУР II 266; Дем'ян, Дем (пор.: Дем'я Захарченко, коз. реєс. 248, кропив.) — Демо, Грінч. Словн. IV, 551; Йоанникій, Йоганік, Ганик, Ган — Гано Протасович, АЮЗР VII, 604 (1552, винн. замок)... Таке скорочення бачимо в ім'ї Ясененко Ярла, коз. р. 88 (корс.), себто, «Варлаам», Варлам (в церк. Барлаамъ)¹⁷⁷); побіч цього — Ярло Іванович, коз. р. 89 (корс.), де «о» пояснюється, як на ст. 64.

Сюди належить і пепо (пичкерський Петръ), грам. 1359¹⁷⁸), Роа. ст. 10 й Fedoró Sobothka, ЖУР I 23, й може, — анальгічно — такі скорочені прізвища, утворені від діесловних пнів: Paweł Speczō (= Спихо від «спихнути»?), ЖУР II 26, Wasko Popiechó (= Попихо від «попихнути») або доповнене таким -о Dmitr Hussakó, ЖУР II 214 (арештою, Hussak, ЖУР II 127, Hussak, ЖУР III 302), Sawka

¹⁷⁵) Звідси в Рожнові прізвище Сахроб з ім'я Софрон («о» на «а») — відомий вульгаризм, пор Софоній — Софон, Софроній — Сапрун, Порфирій — Пархвил, Грінч IV 559 і т. д.

¹⁷⁶) Такі скорочення були в нас у лубені, пор Тимъ (= Тимотей, Тимиш) Марчанъ, реєст коз 327, Мир (= Мирон), коз р 288 (полт.).. Сема (= Семанъ), коз р. 5 (чиг.), Штепа (= Штепан, себто, Степан), коз р. 12 (чиг.), Олекса (= Олександро), коз р 46 (чиг.) і т. д.

¹⁷⁷) Припадає на 6. лютого.

¹⁷⁸) В цій грамоті зміщення з о немас; може, така форма була в нас більш поширенна, коли в латинських хроніках із тих часів (і пізніше) цей термін іде за 3. лат. відміною: роро — roropis.

Zahorupk, АЮЗР VII, 511 (1765—1789) — при чому на -о в останніх двох прізвищах міг уплинути наросток -ко, що чергується (у значенні адрібнілому) з наростками -ак (деколи) і -ок.

Додати слід, що такі явища не виключно українські. Скорочені хресні Імена на -о куди ширше відомі в Сербохорватів (пор. A. Leskić, Serbokroatische Grammatik, Heidelberg, 1914, ст. 270—272), в Лужичан (Мика, Slovnik dolno-serbskeje rečy, I, Petrohrad-Praha, пор. Fryťo, Juro, Meto i т. д.), в Болгар (Геровъ, Рѣчникъ на българскътъ языъ, Пловдивъ, 1899, III. том, ст. 622—631: Кръстни имена, пор. Андро, Арсо, Тодо, Дудо, Коно, Мино, Мано и т. д.), у Словінців (Lovro, Makso). а спеціально щодо сербохорватської мови, то такі Іменики обхоплюють не тільки хресні Імена, але й загальні Іменики (всі вони — адрібнії, і то двоскладові), н. пр., не тільки *Иво*, *Лазо*, *Ва́ко*... але й *брáто* = братік, *чбeo* = чоловічок, *мéдо* = ведмедик, *пбло* = попик... та ще з інчими наростками, н. пр., *Кёjo*, *Пéjo*... *бáђo*, *бó,o*... *Мíшo*, *Нéшo* і т. д.

Такі Імена в нас теж ширше не розвинулись, здається, через те, що мова мала змогу адрібнілі та песливі Імення утворювати великою силою інших наростків.

3. В українській народній поезії і в деяких творах письменників XVII. в. відома заміна форми *на з о в и н к а* — *к л и ч н о ю*, — на це є багато пояснень¹⁷⁹⁾, в які ми не входимо; для нас важно, що такі заміни в мові є, й коли в нас у джерелах XIV—XVII. в. появляється в іменах осіб -о зам. -а (з давніх *a-пнів*), то можна це пояснити такою заміною, не кажучи про те, що й нові Іменики на -о й зі свого боку могли мати вплив на появу такого -о. Таке -о бачимо в таких імеників (колишньої *a-відміні*): *панъ Бѣнко старосто галицкіи*, грам. 1399 (львів.), Роз. ст. 59 (-о могло з'явитися безпосередньо під упливом попереднього слова -- *Бѣнко*); так само у прізвіщі: *Івашко Владыко* (королівський писар) АЮЗР VII, 37 (XVIII. в.), а й наросток -ко, сам про себе, міг мати вплив на створення прізвища *Манадыко* Пилипъ, коз. р. 255 (мирг.), побіч *Манадыка*, ibidem, 261. Але ж у таких популярних у нас хресних іменах, як: *Микита* (*Μιχήτης*, церк. *Никита*), *Ярмола* (*Ερμούλαος*, церк. *Ермолай*), *Микола* (*Μιχόλαος*, церк. *Николай*), *Кузьма* (*Κοσμᾶς*, церк. *Козма*) -о могло, певне, з'явитися через те, що до них

¹⁷⁹⁾ Див. Проф. Евген Тимченко, Вокатив інструменталь в укр. мові. Київ. 1926, ст. 13—17.

часто зверталися¹⁸⁰), звідсіля й імена: М и к и т о Ганючич, АЮЗР VII, 626 (1552, моз. зам.); Я р м о л о Косович, АЮЗР VII, 592 (1552, чорноб. зам.); Нгус М е к у л о (= Микула, Микола, пор. чесь. Mikuláš), ЖУР V 198 — в цих двох останніх іменах могло -о появитися під упливом імен власних на -ло- (ст. 34); К и з т о Melnik, ЖУР IV 323; чуже й рідке Імення Памва (церк. Памва) дістало -о хоч із vocativ-ної форми, хоч під упливом подібних імен власних (є ж, крім того Памво, гр. Πάμβω або Παμβώ), пор. П а м в о Беринда (лист Йова Борецького до царя Мих. Федоровича, з 1624. р.), АЮЗР VI, ст. 542. Та найбільше, здається, мало вплив на появу -о в цих іменників те, що вони були чоловічого роду, а чоловічий рід знав уже закінчення -o¹⁸¹.

4. Що воно правда, на це вказує паралельне існування наростики -ка для жіночих іздібрніліх імен, -ко — для чоловічих. Тим то прізвища а) з наростиком -ка, що іх діставали з деяких причин (подібність, проависька, насміх і т. д.) чоловіки, через те, власне, що вони відносилися до чоловіків, замінювалися на Іменики з наростиком -ко; за цими Імениками пішли б) ті прізвища, що мали в вживанні -ка, опісля в) всі інші прізвища, утворені з жіночих іменників на -а. Таким чином, із іменників:

а) діра, дірка повстало прізвище — Steczko Gyerka, ЖУР III, 49 (= дерка), з нього — Hrin Ger k ó ЖУР III 106, Ch wed ko G i e r k ó, ЖУР III 106; гусь, гуска — Huska, ЖУР III 78, звідкіля — Chwedko Husk ó, ЖУР III 286; лаба, лабка — Mis La b k ó, ЖУР IV 287; рука, ручка — Fedko Bezruczko, ЖУР V 208; ляля, лялька — Кондартъ L i l k ó, коз. р. 293 (полт.); куделя, куделька — Kussilo K u d e l k o, ЖУР I 115; штани, штанка — Мисько Ш т а н к о, коз. р. 25 (чиг.); Павель Безштанко, коз. р. 3 (чиг.); Чорноштанко, коз. р. 32 (черк.); ігла, голка — Но l k ó, ЖУР II 2, ЖУР III 306 (Mathyas G o l k o); решето, решітка — Иванъ Решо t k ó, коз. р. 34 (черк.), Федоръ Решуткó, коз. р. 232 (перясл.); блока, блошка — Грицько Б л о ш k ó, коз. р. 58 (кан.); п'ята, п'ятка — Иванъ Пяткó, коз. р. 72 (кан.); долоня, долонька — Степанъ Д о л о н к ó, коз. р. 169 (корс.); скала, скалка — S k a l k ó, ЖУР II 280; цибуля, цибулька — Петро Ц и б у л ъ к о, Ювілей акад. М. Гру-

¹⁸⁰) І досічується подекуди: Миколо, Ярмоло В харк. пер. в й одній книжній «Ярмоле», отор. 173; так само к р. 118 (б. ц. — Ярмолъ Савченко), 324 (шіж.).

¹⁸¹) Пор. ще ром. ім'я Овнікатте, молд. гр. Ул. 34, побіч Овнікатте (пор. gen. sg. Овнікаттъ, гр. 1436, Ул. 49), Үнкапти, грам. 1434, Ул. 41 — ром. Unclită (як Negrilă — Негріла).

шевського, Київ, 1927, ст 61; голова, головка — Петро Головкіб, Эв. Ист. 125, 126; куля, кулька — Кулькіб Степанъ, Эв. Ист 125, 126; ворона, *воронка — Воронкіб Никита, зап. коз., Эв. Ист. 1343 й далі: підпенька — Нгуско Родрієнко, ЖУР IV 201; дрібка — Дрібкіб, ЖУР I 291; перепічка — Регересцко, ЖУР III 306; горячка — Ногуаскіб, ЖУР III 121; голубка — Chwedko Holupkіb, ЖУР 199 (Iachno Cholupkіb), ibidem...;

б) кишка — Іаско Kiska, ЖУР II 142; Steczko Kyskіb, ЖУР III 80; сорока — Soroka, ЖУР II 281, ЖУР III 74 і Soroko, ЖУР II 174. .;

в) гилá — Юсько Kгило, коз. р. 261 (мирг.), сила — Mathwyey Syllo, ЖУР I 277, I 293 (Iwan Silo), II 123 (Jurko Silo). середа — Юрко Середо, коз. р. 189 (кали) і т. д.

В наших матеріалах подибується ще багато інших прізвищ на -о, що їх походження не так легко собі пояснити, тим то не все певно звідкіля, яким шляхом і за якою анальгією з'явилось в них у визвуку -о. Деякі прізвища можна звести докуни (Грицько Болтико, коз. р. 261, мирг.; Пилипъ Манадыко, коз. р. 255, мирг., Char. Mazwiko, ЖУР IV 228, може, й Ivanъ Багорукъо, коз. р. 191, кали.), інші можна вивести від деяких слів (пор. какъ — Павло Каکіб¹⁸²), коз. р. 135, ум., кукурік — Павел Кукуріко, коз. р. 59 кан., брик — Philip Brgukо ЖУР IV 257, лахматий — Лашмо (?), коз. р. 111) — але лишаються такі, що пояснити їх не можна. Можливо, що визвучне -о в деяких із них зовсім припадкове, й ніякого значення в розвумінні словотворчості не має, н. пр.: Hgus, Lewko Rarb, ЖУР IV 301, Naszal Jachto, ЖУР I 115 (може, просто в «я хто?», а чистої такої фрази прізвище?), Andrej Smaydó (?), ЖУР III 14, 15, Waasko Saltho, ЖУР II 248 (може, що спільне з пнем, що є у слові «шалтай» =шибеник, Грінч. IV, 482?), Вога-б-Tkacz (може той самий пень, що у слові «борс-ук»?), Biusko-Tkacz, ЖУР IV 59 (або той, що тче борзо, що тче блузки?). Але для ж цілого викладу ці слова значення не мають і в наші виводи змін ніяких вони внести не можуть.

На всякий спосіб, усе це вже багатий продукт анальгії до чоловічих іменників на -о, що мають за собою цілу історію своєго розвитку.

* * *

¹⁸²) Автім, можна виводити це прізвище від імення Акакій (пор. Аверкій — Оверко).

Зібралиши все сказане, ми доходимо до ось яких висновків:

1. В українській мові є, як у інших слав'янських мовах, чоловічі Іменики на -о, але ж, у порівнянні з іншими слав'янськими мовами, число їх сильно розрослося, й вони все ще творяться.

2. Виникнення українських чоловічих імеників не -о — зпершу тільки Імена особові — стоять у зв'язку, як, зрештою, воно є і в інших слав'янських мовах, із одпадом глухих на кінці слів; через те, що з тим одпадом повстали визвучні групи, не все вигідні для мови, то деякі з таких імеників, а саме

3. Іменики з визвуком на -к (із попереднього приголосною) асоціювалися в відміні з імениками, — первісно середнього роду, — на -ко, що його значіння було то — здрібніння (-ко, -енко), то згрубіння (-исько), інчи

4. з наростком -ло (з попередньою голосівкою, або групою голосівок) у ріжких його варіантах та з ріжними його значіннями,

5. з наростком -мо, сьогодні вже вимерлим. — і тут треба шукати початку повстання — від XII. в. — чоловічих імен власних на -о; інші Іменики з невигідним визвуком

6. пішли за тими законами, що оминають той визвук, — переходячи до середнього роду, знов із закінченням -о; крім імен хресних, цей спосіб обхопив і інші власні Іменики.

7. Те, що в українській мові є паралельні наростики для здрібніліх чоловічих (-ко) і жіночих (-ка) імеників, довело до витвору — на основі жіночих песлівих наростиок -ця, -ся, -ня — песлівих наростиок -цьо, -сьо, -ньо (XVI. в.), що з імен особових перенеслися й на родові й обхопили пізніше деякі неадрібнілі Імена родові.

8. Поширенню й новому витворюванню імеників (головно, власних імен) чоловічих на «о» пособляли й пособлюють а) процеси скорочування часто вживаних слів б) заміна в чоловічому роді форми назовника — формою *кличника* в імен чоловічих на -а (давні а-пні), в) і свідомість уже існування чоловічих імеників на -о, що каже прізвищам із жіночим значінням і закінченням міняти закінчення -а на закінчення -о.

УКРАЇНСЬКІ ЧОЛОВІЧІ ЙМЕННЯ ОСІБ НА „-НО“.

(В історичному освітленні).

Ця стаття викроена з ширше задуманої роботи про цілій ряд українських наростків для творення здрібніших, чи скорочених хресних імен, — наростків, тепер уже мертвих — їх мова для такої мети тепер уже не вживає. Окрім цього, вона тісно в'яжеться з іншою працею, написаною вже років за три тому: „Українські Іменники чоловічого роду на -о в історичному розвитку й освітленні“¹ — її можна вважати просто за частину названої праці. Але-ж появля таких іменників на -но, їх поширення й узагалі їх доля в українській мові — сильно відбігають од решти власних імен чоловічого роду на -о, тим-то Іменники на -но можна розглядати зокрема, і цілу цю роботу трактувати, як цілком відокремлену, як самостійну розвідку. Вона сама про себе може бути деяким, хоч і невеличким, причинком до історії української ономастики, і деяким, може, вкладом до історії нашого словотвору — ділянок у нашому мовознавстві не дуже ще розроблених. Бо-ж, коли в нас із цього поля й з'являлися праці, то в них автори їх опиралися на сучасному матеріалі,² а як і використовували історичний матеріал, то цікавилися більш історично-побутовими явищами, а не — мовними. Це останнє треба сказати про працю Ів. Франка „Причинки до української ономастики“, вміщеної в Юблейному Збірнику на пошану проф. Грушевського з 1906 р. (є й відбитка). Це дуже цікава праця своїми талановитими висновками що-до повстання деяких прізвищ (головно на -ят, -ята), що подибується у використаних для цієї праці джерелах (наростки ці в сучасних прізвищах теж треба вже вважати за вимерлі, але в XVI—XVII вв. вони були ще дуже поширені!), але-ж філологічного боку вона мало,

¹ Див. Науковий Збірник Українського Високого Педагогічного Інституту ім. Михайла Драгоманова в Празі. Прага, 1929; у III розділі тієї праці подано висновки, що до них дійшов автор у цій роботі.

² Roman Smal-Stockyj. Abriss der ukrainischen Substantivbildung. Відень, 1915 — праця, зроблена на основі матеріалу, зібраного з Грінченкового „Словаря української мови“.

а то й зовсім не торкається. В розпраї подано на початку (стор. 2 відбитки) перегляд літератури про ономастику взагалі, і про українську зокрема (Охримович, Сумцов).

Таким чином, ця наша розвідка, оперта мало не виключно на актовому матеріалі, розуміється, опублікованому¹ (деякі приклади — дуже мало — взято з „Історії України-Русі“ Грушевського), буде в нас перша робота, що розбирає історію одного тільки суфікса (-мо), і власні ймення, утворювані ним різними часами, освітлює з історичного становища.

¹ Скорочення:

АЮЗР Архивъ Юго-Западной Россіи, ч. I, т. 6 (документа до церк. життя), ч. VII, тт. 1, 2, 3 (акти про заселенія Укр. XV—XVIII в.).

ЖУР — Жерела до історії України-Русі, т. I, II, III (Описи королівщини в руських землях 1564—1565); III, IV (матеріали до історії Галичини 1648—1649); VII, VIII.

АЗР — Акты, относящіся къ исторії Западной Россіи, т. II, III, IV.

Роз. Проф. Вол Розов, Українські грамоти XIV—XV в. (видання Укр. Акад. Наук, Київ, 1928).

Молд. ір. Ул. молдавські грамоти XIV—XVI в., видання Уляницького 1887 р. (Чтения москов., кн. III).

Груш. Іст. М. Грушевський, Історія України-Русі; т. IV (Львів—Київ, 1907); т. V (Львів, 1905), т. VI (Львів—Київ, 1907).

Коз. реес Реестры всего войска Запорожского послѣ Зборовскаго договора съ королемъ польскимъ Яномъ Казимиромъ, составленные 1649 года, октября 16 дня (видання О. Бодянського московські „Чтения“, 1874 р., кн. II—III, пагинація своя 1 214, 215 337); назви полків: чиг. чигиринський, черк.—черкаський, кан. канівський, корс. корсунський, біл.ц. білоцерківський, тум гуманський, брасл. браславський, кал. калніцький, кіїв. кіївський, пер. переславський, хроп кропивенський, мир. — миргородський, полт. — полтавський, прил. прилуцький, між. — міженський, черк. — чернігівський.

Харк. пер. В. Юркевич, Харківський перепис р. 1660 (Зап. Іст.-Філ. Відділу В.У.А.Н., ХХ, 1928)

Кіев. пом. — Древний помянникъ Киево-Печерской Лавры конца XV и начала XVI ст. київські „Чтения“, 1891.

Чт. Київ — київські „Чтения въ О-вѣ Нест.-Лѣтописца“, IV, 1890.

Іп. літ. — Полное собрание русскихъ лѣтописей. т. II, Ипатьевская лѣтопись, изд. второе. Спб 1908.

Гал. ір. галицька грамота, перем. — перемиська і т. д.; вінн. ст. — вінницьке старство, бар. барське, луцьк. луцьке, теребовельське й т. д.

Эв. Ист. Эварніцкій А. И., Источники для истории запорожскихъ козаковъ, Владимиръ, 1903.

Пам. кіев. Памятники, изданные Киевск. Комис. для разбора древнихъ актовъ, т. I, II (изд. второе). Київ, 1898.

Кіев. кал. — Кіевский народный календарь на 1868 (високосный годъ). Київ 1867, ст. 50—57: „Алфавитная распись святыхъ, празднуемыхъ православною церковью, съ показаниемъ времени празднованія“.

Грінч. Слов Словник української мови. Київ, 1907—1909.

Пояснити повстання імен власних на -о не так легко. Поява їх у нашій мові не в'яжеться з ніяким фонетичним законом (напр., відпад глухих, як це бачимо в інших чоловічих іменах власних на -о) та Й визвук слова не відіграв при їх творенні ніякої ролі. Деякі з них з'явилися механічним способом: „и“ належало до пnia самого Імення, а -о з'явилося за аналогією до інших імен власних на -о, чи скорочених, чи врізаних,¹ таких, як напр. зукаїншне Імення Мамонъ [Зажиловичъ із XVIII в.], коз. р. 202 (київ), побіч Мамонъ Иваненко, коз. реес. 326 (ніж.) з церк. Маланічъ (гр. Μάλανης), або скорочене (може Й запозичене з німецької мови) Імення з 1552 р. (вінн.) Гано [Протасович]. АЮЭР VII, 1, 604, звязане з церковним ім'ям Іоанникій (гр. Ἰωάννης, або Ἰωάννης), пор. Йоганік,² Ганік, Ган (-ик могло відчуватися, як здрібнілій наросток, пор. кінь—коник, так що „повне“ Імення, нездрібніле, звучало: Ган³ — ЖУР I, 88; пор. іще Chan Hriczkowicz (= Ган Грицькович) ЖУР III, 103), або врізане (з XVII ст.) якесь Кано Олексєнко, коз. р. 172 (брасл.) — може, з церк. Коненіх,⁴ гр. Κίνη, побіч — Кінуш або Кінуш (може а замість о з'явилося через поплутання з уживаним у церкві грецьким словом „канон“, або через асоціацію з укр. словом „каня“)⁵ — скрізь тут визвук -о склався припадково. Такі механічні процеси полішають часто свій вплив у мові; не виключена річ, що Й такі Імена спричинилися до розвитку та поширення імен власних на -о. Хоч з'являються вони в наших матеріалах досить пізно (XVI—XVII ст.), та проте могли вони бути Й далеко раніше; коли було в XIV ст. ім'я Ган (було ж Гань і Ганко!), а були вже інші Імена власні, а то Й загальні Іменники на -о, пор. напр.—грам. 1359,⁶

¹ Див. „Українські Іменники чол. р. на -о в істор. розвитку й освітленні“, розд VI, 2.

² Ів Верхратський. Про говор галицьких Лемків. Львів. 1902, стор 421; грецькі форми імен узято з Pape-Benseler, III. вид. 1863 1870 (Worterbuch der griechischen Eigennamen).

³ Можливо, що Й запозича з німецької мови, бо такі прізвища (могли бути спершу Іменами) подибуються в джерелах, пор. Paweł Hansz [= Hans] ЖУР II, 234 Casper Hann, ibidem, Han (може, теж прізвище) ЖУР I 88 До речи. Імення це дуже словотворче, видно, воно було дуже поширене в XVI—XVII ст., пор. Гань Крахович, грам. 1359, Роз. «т 10, Ганько Сварцъ (= Schwarz), мъстичъ авовскии, гр. 1368, Роз 15, Ганко, ibidem, стор. 16, Ганько АЮЭР. VII, 630 (1552), АЮЭР. VI, 299 (Ганько), Ганюкъ АЮЭР, VII, 638, Hankowicz ЖУР III, 318, Напуесцъ (= Ганець) ЖУР III, Минкіто Ганючичъ АЮЭР, VII, 626 (1552). Chanascze (Ганаця) ЖУР II, 264, Гась ЖУР III, 371; Hacz (= Гаць) ЖУР III, 162, 224 231, Nasutowicz (= Гацьович) ЖУР III, 246. З сучасних прізвищ пор. Ганкевич, Гаценко і т. д. [Ред. Од „Гаврило“ теж „Ганько“]

⁴ Припадає на 5 та 6 березня

⁵ А втім, поява такого і зам. о в нас відома, пор. Софонъ АЮЭР, VII, 1, 113, Грінч Слов. IV, 560, церк. Софоній [гр. Σωφρόνιος]; про „врізані“ Імення див цитовану працю, розд. VI, 1; з цього Імення творилася і прізвища Fedio Kaniuk ЖУР IV, 215 (прізвище на Буковині дуже поширене Й тепер), Лук'янъ Каненко коз. р. 184 (кали).

⁶ [Тут о напевні графічно замість з. Ред.]

Роз. ст. 10, то могли тоді вже існувати і хресні ймена на -но. Тільки-ж таких імен виявляють наші джерела небагато, і якихось певних висновків, головно, що до виникнення в нас таких іменників на основі цього робити не можна.¹

Вже дещо більше говорить інше ймення на -но, теж утворене механічно, а саме: Войно [Мацькевичъ] АЮЗР, VII, 3, стор. 88 (черк. зам. 1552), стор. 89 — сполука колишнього староукраїнського ймення *кен* (пор. полоцький князь — Груш. Іст. IV, 14) та ймення Война, АЮЗР, VII, 3, стор. 464 (лубенський земл.), де видний нахил переходу чоловічих імен на -а до закінчення на -о.² Пригадково в цьому останньому прикладі -но вжечується неначе відділенням од слова (є-ж старе слово *кен*), воно може робити враження наростка, й такі подібні до такого ймення назви могли зногою боку впливати на повстання чолов. іменників на -но [-ъло, -ъло] з пнів іменникових, таких, напр., як князъ 10ъы Кожинъиши Неленскыт — Роз. грам. 1388, стор. 44; Роз. грам. 1392, стор. 46 (князъ 10ъы Кожинъиши), або Хвесь Топотно, коз. реес. (кан.), стор. 67 (пор. *тонит*), — де вже виразно відчувається якийсь окремий наросток -но з значінням — певної характеристики людини.

На жаль, творила -но (-ъло, -ъло) з таким значінням українська мова тепер уже не знає. Але що він міг жити колись і що саме таке було його значіння, на це вказують прізвища, порозкидані по наших матеріалах XVI—XVII ст. — таких прізвищ є, власне, аж три громади.

1. Першу творять прізвища з прикметників із наростком -но (-ъло) (лъ). Тут треба й шукати основи для повстання таких іменників — прізвище з'являється просто в середньому роді іменної форми прикметника, напр.: душний, душно: Andrei Duszno — АЮЗР, VII, 2, ст. 178; Duszno Kalennik — ЖУР III, 161, 162 (пор. Choma Dusznik, ibidem) — приклад із села Хлівчани — белзького староства; бучний, бучно: Бучно — пор. Бучненко, коз. р. 225 (персяса); буйний, буйно: Jan Vuupo — ЖУР VIII, 80 (1631 р.) й аналогічно до таких творів од прикметника

¹ Сюди можна підтягти й ім'я Мышко Роушкович, Іп. літ р. 1246, стор 268 (798), зукраїноване літовське ймення на -о, так само — таке прізвище, як Єно Лесько (=Яно), коз р 155 (біл. ц.), де називче є могло з'явитися на місце я так, як у йменні Єско Романкович — грам 1388, Роз. 42 (= Ясько).

² Пор. працю про йменники на о. розділ VI, 12, 3 Доволі вказати на такі приклади, як ось — старосто Роз. грам, Львів, 1399, ст. 59, Івашко Владыко АЮЗР VII, 3, ст. 37; прізвища Перепічко, Гуско, Головко й т. інш (вичислені в цит. правді). Що-до самого ймення „Войно”, то воно було доволі популярне і стало основою для багатьох імен та прізвищ, пор. зрубну форму — Войнило (Саганенко), коз. реес 37 (черк.). прізвища: Войничъ (Федоръ) АЮЗР, VII, 1, ст. 218, АЮЗР, VII, 2, ст 209, 218; Войниловичъ (асм. кніга) АЮЗР, VII, 3, ст 494, 506, Войнаровский, ibidem, 501; пор. сучасні прізвища на Буковині Войновський, Войнович і т д [„Вонно” м. б. і од „Вонславъ”. Ред.]

ахий: мещанинъ Лихио — АЮЗР, VII, 1, ст. 606 (1552, вінн. зам.); глухий: Конон Глухно — харк. пер. 166а (ст. 139).

Такі й ім подібні прикметники могли творити місток для того, щоб і з іменникових пнів могли наростком -но витворюватися прізвища з подібним значінням — подавати характеристичну прикмету людини. При іменникових пніх грава роль подібності людини до якоєсь речі (метафоричність), а форма середнього роду колишньої прикметникової форми надавала відтінку на сміху, легенької глуму. Ясна річ, що наскільки ці прізвища відносилися до імен чоловічого роду, всі ці прізвища на -но робилися чоловічими іменниками.

2. З іменникових пнів у наших джерелах подибуємо такі прізвища (первісно — вуличні прозвиська): Грицько Лаг-но, коз. р. 136, гум. (ім'я, що може в'язеться з іменником „лагун“ = мазниця чумацька, пор. назну неохайній людини — „мазниця“; тоді й „лаг-но“ мало-б подібне значіння); ¹*Бог-но² (може має щось спільногого з богуном = жердка, що на ній розвішують рибу — пор. Грінч., I, 80; отже людина — як жердка); *Лой-но³ (що ходить „зaloєний“, заялозений); Илько Боях-но, коз. р. 155 брасл. (людина на подобу боях-уна = боханця); Оксон Опушно, харк. пер. 221 (ст. 172 — людина, що скідається на щось „опушене“, пор. пух, опушець — Жел. 574, опушка = обшивка з пуху, з кожуха — Грінч. Сл., III, 61). Більшість цих прізвищ з того склалася, що людина скідалася на якийсь предмет; ця подібність була для неї прикметна, для означення цієї подібності вжито наростка -но, що в XVI—XVII ст. для творення таких іменників був іще живий.

3. Це видно й із дієслівних пнів: *Брахио⁴ (той, що любить „брать“, пор. „браха“ = той, що бере — Грінч., I, 95); *Чахно⁵ (той, що „чахне“, нидіє); Iwaniecz (=Іванець) Dribinó — ЖУР III, 403, тоб-то Дрібино⁶ (пор. дробити — дріботіти, дробитько = що дрібоче ногами, чи словами, себ-то той, що швидко говорить, пор. іще Andrei Dribinow (=син), ibidem); Chuchno Stefan — ЖУР I, 9 (той, що любить „хухати“); Шихно Пилипъ — коз. р., 229, пересл. (той, що любить „шишкати“ — Грінч., IV, 497, себ-то — штовхати); Buszno Andrei — ЖУР I, 102 (той, що любить бушувати — галицьке значіння: шукати чогось так, що не звертається уваги на лад, шпирати — прізвище з села

¹ [Але пор лат *Iagaena Rel.*]

² Самого імення не зустрів, але ж я „Богновъ зять“, коз. р., ніж.. ст. 327.

³ Пор Лойненко АЮЗР, VII, 1, ст 605, попъ Лой, трам 1370, Роз., ст. 18, або Стецко Лойенчик, грам. 13/6 Роз., ст. 12.

⁴ Пор Брахненко, коз. р. калн., ст. 183.

⁵ Пор. Чахненко АЮЗР, VII, 1, ст. 605, в и село Czachnowka (= Чахнівка) АЮЗР, VII, 2, стор. 519 (поділь.).

⁶ Звук / в першому складі повстав наслідком асоціації з словами: „дріб“, „дрібний“ й т. д., а / з о тоді вже (XVI в.) було у Львівщині (приклад із львівського староства, з села Ланів коло Бібрки).

Копюшок у га̄ старостві); Reznó — ЖУР III, 14 (той, що любить собі „різонути”, різун); Mikuthnó Kondrath — ЖУР II, 279 (той, що по-ягнячому „некотити” — у захід.-укр. вимові звучить це слово близько до „микутіти” приклад із села Лупкова в сяніцькому старостві); Stanó Andreas (oscillator terrae Leopoliensis) — ЖУР V, 173 (від того самого пня, що й „станути”, пор. стан, станя, станва і т. д); *Заворонхо¹ (що любить заворохоблюватися, пор. заворошити — Жел. 236, заворуха = бунт — Грінч. Сл., II, 22); Іван Жехно — харк пер. 173а (ст. 142 — той, що любить „жехувати”, Жел. 221, „жехун” = плюндрівник; можливо, що прізвище звязане і з словом „жехлій” = жахний, Жел. 221).

Наголос у всіх цих прізвищах спочивав, здається, на останньому складі.

Тут наросток -мо відчувається виразно, й виразно чується, що він указує на прикмету людини, подає її характеристику за її прикметою, за зайняттям. Такого значіння наросток -мо в теперіших часах уже не має, в такій функції його вже тепер не вживають, у тій функції він тепер уже не словотворчий, його треба вважати тепер за творило вимерле. Значінням своїм цей форманс підходив близько до наростків -ло та -ко, що ними творилася і твориться сила різних прізвищ² (пор., напр., Буйнó—Буйкó, АЮЗР, VII, 2, ст. 502, ЖУР, I, 115); все це — колишні neutra, що поробилися masculin'ами, бо відносилися до осіб чоловічого роду. Близькість значінь цих наростків підказала переписувачеві Хлебниковського та Погодінського списку³ літопису переписати Імення „Шварно” під р. 1151 ім'ям „Шварло”, в часі (XVI в.), коли обох цих наростків уживали для творення відповідних іменників чоловічого роду, й коли чуття для подібності значінь у цих суфіксів було ще не завмерло. Цим пояснюється існування таких паралельних

¹ Пор. Лахно Заворонхенько — харк. пер. 200 (ст. 158).

² Див. працю про іменники особові на -о, розділ I та II.

³ В Іпатієвському сп. на цьому місці читаємо „Шварно”, ст. 154а рук. 838, і так само скрізь р. 1258 ст. 279 (314), р. 1261, ст. 272а (862), р. 1268, ст. 2876 (869) 2886 (867); і т. д. А що-до самого імення „Шварно”, то воно ледві чи єюди належить? Розуміється, кінцеве -о вкачує на українську форму, але ж саме слово темне, може воно й чужого (германського?) походження. Написання Шеварно (Іп. літ. р. 1213, ст. 2496, вид. 732) зводило-б ці Імення, може, з „Севериноч”, досить поширеніч у православній церкви Іменнями (припадає на 9 III 18 IV, 4. VI, 22 VII, 9. IX), але це пояснення шкільстваєш замість с і іменах у нас л'яється, пор. Шахно — коз. р. 1 (чи?). Шахленко, ibid., ст. 9, побіч Сахмо. Сахменко. Шандро — грам. 1101 р., Роз., ст. 68, 1124, Роз., ст. 106, молд. грам. Ул., ст. 68, р. 1415 і т. д. побіч Сандро — ЖУР I, 9, але ж поява а у другому складі замість е -вер- сприяє труднощі. А вважати це Імення не за особові, а за щось наче прозвисько, зіставляти його з коренем *svar (пор. прізвища Swarko ЖУР I, 202 та Swarlo — ЖУР III 106 — в XVI ст.) — теж відмінно; якось тяжко допустити, щоб ту не дуже підхідну прикмету „снаранвою” приклади до князя, що в світі літопису виходить людиною для літописця симпатичною. А втім, проти такого зіставлення промовляє й оте друге написання „Шварно”.

імен, як Сехно — АЮЗР, VII, 2, ст. 247, 250 та Сехло — ЖУР III, 270 (прізвище), ² Пехно та Пехло — ЖУР IV, 309, 321. ¹ Що ці нарости ще й тепер мішуються один із одним, про це свідчить хоч-би те, що існують же в мові паралельно, з цим сачим значінням: грозно та грозло (adject. та adv.), боязко та боязно, страшно та страшко, видно й видко, плавко та плавно й т. д.

Та тільки встановлення факту існування в нас колись наростка -но з таким значінням ще не пояснює справи повстання хресних імен на -но. Звязати асоціативно характеристику людини, що її подає наросток -но у прізвищах, із появою імен хресних на -но, що, здебільша, бувають здрібнілі — доволі важко. Мусів існувати окремий рід творив на -но із значінням здрібніlosti, що дав безпосередньо підставу для виникнення таких особових імен. Такі творива подибуємо в інших слов'янських мовах ще й досі. Відомо, що там живуть і досі прикметники з наростками -ах, -ох, -ух (prasл. *ъсъ, *-исъ) і доданий до таких прикметників наросток -лъ робить прикметники здрібнілими; пор. серб. младахан, -хна, -хно (= молодесенький) із прасл. *moldъсъ-пъ, -съна, -съно, грубахан (= грубесенький), мілахан (= малесенький) із *malъсъ-пъ, кікахан (= м'якесенький) із *тѣкъ-съ-пъ; словін. maléhən, -hna, -hno (= малесенький), моск. наріч. боліхний ² (= боліщий), легохонький (= легесенький), близьхонький, смирніхонький .., що повстали з *легохний (*льгъ-съ-пъ), *блізъхний, *смирнѣхний; пор польські прикметники bieluchny (= білесенький) із *bѣlъсъ-пъ, dobrzuchny (= добрячий), dawniuchny (= давнесенький) і білоруські: часцюхний (= частесенький), слабюхний (= слабесенький), малюхний (= малесенький) ³ і т. д. Прикметники з такими наростками були певне колись і в українській мові. Ще й досі живуть іменники на -осъ, -исъ, -асъ, що зраджують прикметникове походження (бурута, дурноха...; чистюх, червонюх, білюх..; молодуха, хитруха, пустуха, лисуха..; простяха, мудряха...). Й досі живе ще як останок таких здрібнілых прикметників: малохний (Слов. Левч 62, Желех. 426, Грінч. II, 402) і навіть малохенький (соловей), що спрічиняється из Чернігівщини. ⁴ Іменна форма таких прикметників, що нею творилися в нас, як це пока-

¹ Тоб-го, здрібнілі форми йменників. Семен (див. ст. 23) та Петро (ст. 26).

² A. Leskien, Serbokroatische Grammatik I Teil, Heidelberg, 1911, ст. 315; W. Vondrák, Vergleichende slavische Grammatik, I. Bd., II Auflage, Göttingen, 1921, ст. 632

³ Vondrák, op. cit., ст. 634

⁴ Alex. Belić. Zur Entwicklungsgeschichte der slav. Deminutiv- u. Amplificativ suffixe Archiv Slav. Phil., XXIII, 186; білоруська мова знає як і польська (пор. соручна, еютучна, матучна), і подібні здрібнілі іменники з таким творилом, пор. матухна, лебедюхна, братухна, плечухна, вочухна і т. д.

Dr Roman Smal-Stockyj, Abriss .., § 32 ст. 69—92

⁵ З пісні Забіли, що співається там, як народни; слова „малесенький соловей“ там співають „малюхенький соловей“ — подав ласково Іван Ів. Мирін, родом із Чернігівщини.

зано вище, вже здавна прізвища, стала прообразом хресних імен на -но, що теж одчувалися, як здріблі Імена Й до того перед -но мали -х, яке первісно належало тільки до тих імен, що мали -х у пні (Михайло—Мих-но). Але, здається, в XVI—XVII ст., коли ми бачимо таку велику силу хресних імен на -но (-хно), самий наросток -но не був уже такий живучий, Його почали витискати інші нарости з подібним значенням — прізвищ на -но у нас, як ми бачили, розмірно небагато. А далі — живучість наростка що далі, то більше падає, аж доки він цілком завмирає (в XVIII ст.). Розуміється, відразу він не загинув. Можливе таке, що вживання Його в наведеному значенні що раз більше звужувалося. Можливо, напр., що Іменника „порохнó“ (пор. прикм. порохний, Грінч Словн. III, 354, приклад із Марка Вовчка), який тепер визначає тільки „порохнó“, вживали колись для означення „порожньої, порохнявої людини“ (є таке прізвище в козацькому реєстрі з 1649 р.); можливо, що назву „пахнó“ (= пахощі, запах, пор. Грінч. Слов. III, 103, Жел. 606), надавали людині, яка любила пахощі, чепурність і т. д.— і що з часом первісні розуміння загратилися і значення таких іменників звузилося. Але-ж у міру того, як гинув наросток, як затемнювалося Його первісне значення, — витворені хресні Імення на -но робилися мало зрозумілими, важко ставало розпізнати, з чого вони склалися. Тоді в допомогу ставала народня етимологія. Багато з таких імен на -но почало зв'язувати з відомими в мові пнями дієслівними (махнути — Махно, пихнути, пихкати — Пихно, тихнути — Тихно, пахнути — Пахно), чи Іменними (вахня — рід риби — Вахно, міх — рід гриба — Міхно) й т. д., і в теперішніх часах, коли такі творива в нас уже закостеніли, коли особових імен на -но, з малими винятками, немає, а залишилися лише прізвища, такі власні Імена пояснюють собі, здебільша, тільки такою асоціацією...

Наші історичні джерела подають нам здріблі творива на -но передусім від чоловічих імен хресних — чужого походження: грецького або єврейського — звідкіля вони, як побачимо, попереходили й до жіночого роду Й до іменників загальних (див ст. 30 Й даль.). Те саме було, здається, і в польській мові, де Й досі залишилися деякі такі жіночі здріблі Імена хресні, як *Kichna* (= Катруся).¹ і в чеській (пор. *kachna* = качка); були вони, здається, і в білоруській мові і в російській (пор. Гріхи, новг. куп. XIV—XV в.).² Але-ж і в цих мовах тепер уже цей наросток у цій функції — не словотворчий. Тільки в болгарській мові він дуже ще широко вживався: кожне чоловіче хресне Імення у здріблій формі може мати наросток -но (пор. Бано, Дано,

¹ Vondrák, op. cit., ст. 638.

² Потебня. Къ исторії звуковъ русскаго языка. Вороніж, 1876, ст. 43.

Пано, Рано, Мано, Тано...; Бено, Нено...; Дино, Мино, Тино...; Боно, Поно, Ноно...; Уно..; Райно, Стойно, Войно, Пройно й т. д.),¹ при чому, як бачимо, -х- перед наростком піде немає; довід — що й наше -хно віділося в самостійний наросток тільки згодом.

В наших історичних матеріялах подибується хресних імен на -но досить багато: Вахно, Грихно, Дахно, Захно, Івахно, Йохно, Кохно, Лахно, Лохно, Махно, Михно, Олехно (або Лехно). Пахно, Пихно, Рахно, Сехно, Сихно, Стакно, Стехно, Тихно, Трохно, Юрахно, Юхно, Яхно й т. д. — і всі вони мали ще в XVII ст. значіння імен здрібнілих². Із них найраніше з'являється Михно — Іп. літ. під 1174 р., ст. 202а (569), 2026 (570), 203а (572)³, і далі в XIV ст. Михно бенчік пірславський — АЗР I, № 3, ст. 20 та Роз., ст. 18 (грам. 1370), і XV ст. молд. грам. 1474 р. Улян, ст. 109⁴. Груш. VI, 237: Michno de Borsofsky (1410). У грамотах із XIV в. читаемо ще такі ймення: Тихно — грам. 1370, Роз., ст. 16 та АЗР, I, № 3, ст. 20 (Тихно великопольський, кортник); Яхно — грам. 1385, Роз., ст. 28 (Лхно білицько-шевченський); Олехно — грам. 1388, Роз., ст. 41; грам. 1378, Роз., ст. 26 (Лехно), — і далі в XV в. те саме ймення частенько, напр., грам. 1402, АЗР, I, ст. 101—102, 105—106; грам. 1490, Пам. кіев., ст. 138, грам. 1495 (князь Олеко Глазун) АЗР, I, № 128; Вахно — грам. 1368, Роз., ст. 15. У XV в. — стрічаємо нове ймення: Пихно — молд. грам. 1446⁵, Ул., ст. 69, Роз., ст. 85. Решта йменнів з'являється то в XVI в. (Дахно, Захно, Махно, Йохно, Сахно, Стакно, Стехно, Юхно), то аж у XVII (Рахно, Трохно) — тоді ймення на -но були найбільше поширені.

I.

Переходимо до з'ясування повстання та поширення хресних імен на -но в українській мові. Вони подибуються в наших джерелах виключно у сполучі з визвучним -х- (отже — як -хно), а це -х- належить до чужого, єврейського (староєврейського, гебрейського), чи грецького ймення, звичайно — давшого, яке наші пращурі скороочували, відкидаючи в них хоч останні склади (Михайл — Мих, Захарія — Зах, Яхим — Ях)⁶, хоч перші

¹ Геровъ. Рѣчникъ на болгарскій языкъ. Пловдивъ, 1899, том III, ст. 622—631: Крѣстны имена.

² Досить порівняти зіставлення таких іменнів та прізвищ Івахно Вовчена, коз. р-кали, ст. 187, Махно Кудреня, коз. р. ум., ст. 139 — щоб одчути значіння здрібності в іменах на -хно. Це були моладенці віком козаки.

³ На жаль, у формі віс. віп. присла Міхуна ліччинка

⁴ Грамоту писав якийсь волох або болгарин, бо форма анахідн.—назовн. (на Михно, гмых Гроцин). [Ред. Міг-би це бути ще й архаїзм].

⁵ Це, власне, форма gen. sing, що ІІ покоління писар молдаванин. в'єра пана Пыцні (себ-то, Пихна, в вимові волоха — Pichna).

⁶ Див. ст. 20.

(Епімах — Max), хоч передні й задні й залишаючи середину (Євтихій — Тих). Але-ж, крім цього, таке -х- витворювалося, на основі українських звукових законів, з чужих для українського вуха звуків ф або о (гр θ), а що такий перехід явище відоме вже в XI в.,¹ то й не диво, що -хно з'являється вже в XIV в. і в таких іменнях, що мали у грецькім оригіналі χ або ο.

I. В першому випадку з'явилися такі імення на -хно:

церк. Михаїх, евр. Michael, гр. Μιχαήλ, Μιχαήλος, укр. від XII в. Михайлло, скороч. Мих — Михно, Імення дуже популярне, що, витворившись дуже рано (XII в.), поширилося в XV—XVI вв. головно в західних землях України: АЮЗР, VII, 2 (Michno, 1552 р.) 43 (крем.), 48, 49, 84, 89... 45 (Mychno), 65, 73, 333; 233 (барськ.), 234, 244, 247, 249, 263, 265, 337, 338, 339.. ; 158 (хмельницьк.), 166 (кам'янецьк.), 179; ЖУР, I, 115, 68, 271...; ЖУР, II, 88 (Michno Markow), 240, 241, 243 (M. Zozulia), 283... 250 (M. Bierwuth, німець), 309...; ЖУР, III, 1, 3, 87, 14 (Mychno), 88, 180; ЖУР, II, 267 (Wierman = фірман) — яких 30 імен; АЮЗР, VII, 1 — волинські „зечяни”: 159 (Михно Баратынській), 218 (М. Карницкій), 50 (Michno Hrynkiewicz), 259 (М. Кривицький), 219 (Михъно Озчевскій), 218 (Михно Порваницький) і т. д. В XVII в. козацький реєстр із 1649 р. налічує 42 приклади на це Імення, найбільше полки: чигиринський (8), черкаський (6), білоцерківський (5), київський (5), миргородський (5); не знають цього Імення полки — калнищський та прилуцький; по три приклади виявляють полки канівський та кропивенський; переславський, полтавський та ніженський по 2, решта — по 1. Видно, що це Імення було більш поширене в XVII в. на Правобережжі, ніж за Дніпром.²

церк. Бєгтихій, гр. Βεγτίχης, Βεγτίχος, укр. Євтих, скор. Тих — Тихно³ — знане з XIV в., трапляється в XVI в. нечасто: АЮЗР, VI, 33 (Тихно Кисел, 1542), 53 (Т. Хомякъ, 1569); АЮЗР, VII, 2, ст. 143.. ; так само і в XVII в.: АЮЗР, VII, 1, ст. 292 (Tuchno Hrehorowicz Buyczum, 1616), 365 (1631), в козац. реєстрі — 10.⁴

¹ Кримський, Укр. грам., I, ст. 113.

² Доказливе цей розклад такий полк чигир ст. 2, 4 (тричі), 8 (тричі) 18; полк черк. ст. 27, 29, 32, 33, 34, 41, полк кан ст. 58, 65, 68, полк корс. ст. 83; полк білоц. ст. 107, 108, 110, 120, 128, полк гуман ст. 142, полк брасл. ст. 158; полк київ ст. 203, 205, 207, 203, 209, полк пересл. ст. 215, 221, полк кропив ст. 213, 244, 251, полк миргор. ст. 257, 262, 263, 274, 277, полк полат. ст. 290, 295, полк ніжен. ст. 322, 329; полк черніг. ст. 333, полк кваницьк., полк прилуцьк. Тихо.

³ „Тихно” могло повстати і від ім’я Тихон, гр. Τύχων, але-ж це Імення — рідше, цього святого святкують тільки двічі на рік (26 VII, 13 VIII), зате „Євтихій” припадає висім разів на рік (20. I, 9. III, 6. IV, 12. IV, 28. V, 23. VIII, 24. VIII, 19. IX) — див. Київський народний календар на 1868 годъ К. 1867 (видання Київо-Печ. Лаври). „Алфавітна роспись святыхъ, празднуемыхъ православною церковью, съ показаніемъ времени празднованія”, ст. 50 — 57 [Але-ж. Євтихій* здавна чулося у нас з „у”, а не з „и”: Євтух, або Йвтух. Ред.]

⁴ Розклад такий чи. ст. 11; канн. 71, гум. 136, 137; брасл. 158, 176; канн. 196 — три приклади, пересл. 228.

церк. Йоакимъ, гр. Ἰωάκημος, یوہاکيمъ, укр. Яким і Яхим,¹ скор. Ях — Яхно, хоч появляється вже в пам'ятках XIV в., але-ж буйно розвинулося в XVI в.: АЮЗР, VII, 2, ст. 161, 164 (хмельн.), 181, 205, 241 (барськ.), 262; ЖУР, I, 115, 199; ЖУР, II, 239, 240; ЖУР, III, 367 та в XVII в.: АЮЗР, VII, 1, ст. 415 (1636); ЖУР, V, 284; харк. пер. 164а (Яхно Немировський, ст. 138), коз. реест. — 40 імен, найбільше з полків: чигир. (6), кальн. (6), гуман. (4), канів. та брасл. (по 3), білоц., мирг., полт. (по 2), черк., прилуць. (по 1), а в черк., корс., київ., кропив., ніж. та черн. не подибується.²

Та назви Яхно, що первісно була здрібнілою формою Імення „Яхим“, могли, як це сталося і з іншими іменами на -но, через сплутання різних наростиок здрібніліх (див. ст. 22) з часом уживати і для інших імен хресних, напр., Яків (Яць — Ясь — Ях), або Іван (Ян — Ясь — Ях), як це бачимо, напр., з листа Самуїла Кущевича з 3. XI 1648 р. (він пише із Львова, обложеного козаками до Krakova): Kachniczka (= Катруся) z małym Iwaneczkiem (ЖУР, IV, 123) і на кінці: Kasienkę oblaśniam, Iachniczka całujię (ibidem, 124). Тим-то в козацькому реєстрі Імення Яхно можна вважати за здрібнілу форму Й Якима й Якова та Івана.

Окрім цих імен, у XVI в. виривають утворені з:

церк. Епимахъ, гр. Επιμάχος, укр. скор. Мах — Махно (пор. Петръ Епимаховичъ — АЮЗР, VI, 15, р. 1510; ім'я рідке, припадає на 11. III та 31. X; здрібніле — Machnio (= Махньо), ЖУР, II, 145); АЮЗР, VII, 2, ст. 80, 93 (т Machnem);³ ЖУР, III, 268 (Machno Demidow), 293 (М. Киннассов = Кінашів); в XVII в. Махно Павленко — харк. пер 170а (ст. 181); в коз. реєстрі подибується по одному прикладові в полках: чигир. ст. 17, гуман. ст. 138 (Махно Кудреня), брасл. 174, мир. 258 (Махно Коноваленко), полт. 272 (Махно Марченко), прилуць. 306 (М. Мелещенко).

церк. Захарій, лат. Zacharias, гр. Ζαχαρίας, укр. Захар, скор. Зах — Захно, ЖУР, III, 341 (Zachno Ormyan),⁴ 103.

¹ Пор. Іоакимъ Охлопський — АЮЗР, VII, 1, ст. 220, 282 (Jaehim), ЖУР, III, 3 (Jaehym), 127, АЮЗР, VI, 1 (Іахим, князя Корецькій), 407, 408 (1612), 701 (1635), 581 (127); Яхимъ Висоцкій. Пам. кіев. 148, пор. відомий галицький мітropolіт Яхимович і т. д.

² За сторінками полк чиг. ст 10, 14, 15, 17, 24, 25; полк. черк ст 54, полк кан ст 57, 70 (двічі); полк білоц. ст. 121, 130, полк гум ст. 141, 150, 153, 154 полк брасл. ст 155, 158 177; полк кочн. ст 183 (двічі). 184, 189, 195 (двічі); полк г. ст. 266, 274, полк полт. ст. 282 296, полк прилуць. ст. 320.

³ „Махно“ од „Матвій“, „Махтій“. Ред.

⁴ Всі приклади вибирало тільки в формі nomin. sing.; коли-ж є інший відмінок, то це зазначувано в дужках (такі приклади вибирало тільки для рідких імен).

⁵ А проте це українська форма, бо-ж між Ormyan'ами є й Iwaszko, ЖУР, III, 345, Lesko ЖУР, III, 312, Serebko (= Жеребко), Ibidem, є й Jurko Ormyan, ЖУР, III, 316, є й Lesko Russin, ЖУР, III, 343 й т. д.

ІІ. У другому випадку повитворювалися такі ймення на -мо:

з церк. Єпифаній, гр. Ἐπιφάνιος, укр. Епихван, скор. Пих—Пихно, виринае (див. ст. 96) вже в XV ст. (теж досить рідке ймення, але ж знане в XV ст., пор. Семашко Єпифанієвич (грам. 1455, Роз. ст. 151); в XVI ст. читаємо його в АЮЗР VII, 1, ст. 605 (1552—Пихно Глазковичъ) (ЖУР II, 217) (Pichno).¹

Від XIV ст. в магеріялах подибуємо:

з церк. Ісафій, гр. Ιωσήφος, укр. старе Ісафон, див. грам. 1446, Роз. ст. 155, АЗР, I, № 47, ст. 60 — Пахно: ЖУР, III, 214 (Pachno Lyach), коз. реєс.: канів. полк 77, 82; біл. ц. 118; гум. 151;

з церк. Стифаих, гр. Στέφανος, укр. Степан, Стехван, скор. Стех—Стехно АЮЗР, VII, 1, ст. 605 (1552 р. вінницьк. замок);

з церк. Ісафах або Ісафафах, гр. Ιωσῆφας, Ιωσῆφάς, Ιωσῆφάτης, укр. Сафат і Осафат,² а то, може, й з церк. Софеній, гр. Σοφώνιος, що в наших джерелах має форму: Сафон (Степановичъ АЮЗР, VII, 1, ст. 113, Sawon Sazonowicz³ АЮЗР, VII, 1, ст. 469), сучасне: Сафон і Сахон (Грінч. Слов., IV, 560), скор. Сах—Сахно: АЮЗР, VII, 2, ст. 273 (Sachno Ratno, zyd), 62, 79 (крем.), 131, 279 (бар.). 166, 193, 251 (кам'ян.); ЖУР, III, 42, 46 (Sachno Steczkowicz) — передусім луже часто подибується в XVII ст., пор. харк. пер. 172в (Сахно Иваненко, ст. 142), 174в (ст. 143), 187, 195, 216...; яких 100 цих імен належує козацький реєстр, причому канів. полк — 18, Переясл. — 16, білоцерк. — 10, прилуць. — 9, чигир. та черк. по 8, київ. — 7, мирг. — 6, корс. та ніж. по 5 і т. д., найменше гуман. (1); не знає цього ймення тільки — брасл. та черніг. полк.⁴

Сильне поширення та популярність цього ймення пояснюється тим, що через різні сплутання наростків оцеє ім'я „Сахно“ почало вживатися.

¹ Акад. Кримський каже, що ймення „Пихно“ вживавоють у північних українських говірках, як здрібнілої форми для Петра (Укр. Грімм, II, 57, замітка); це вже, певне, поодинакова з ім'ям „Пехно“ (ненаголослене е и) [Що „Пихно“ — „Петро“, це точно відомо. Ред.]

² Пор. Сафат Зіннич — Писання О. Ю. Федъковича, II, ст. 94, Львів 1902; Осафат — Грінч. Словни, IV, 538

³ Пор. Сифонич у повісті Погорільського „Монастирка“, в р. 1830, таке і замість о появляється, напр. у народному прізвищі в підірському селі Рожнів Сахро < Софрон>

⁴ Цікаво придивитися одним даним: полк чиг ст 3, 9, 11, 17, 19, 20, 22, 24, черк. 29, 34, 39, 46, 47(2), 49, 51; канів. 56, 58 (60, 62(1), 63, 64, 65, 66, 71, 75, 76, 77(2), 82(2), 83; корсун. 85, 91, 95, 98, 101, білоцер. 102, 111(2), 112, 116, 120, 123, 125(2), 128; гум. 132, кални 191, 192, 193; київськ. 202, 203, 204, 205, 2 8, 213, Переясл. 220(2), 221, 222, 223(2), 224(2), 228, 229, 230(2), 241, 235, 237, брасл. — ; кропив. 240, 241, 247, 248, 254, мирг. 261(2), 262, 264, 271, 274, пост. 294, 298, 299, 300, прилуць. 305, 306(2), 313, 316, 317, 319(2); ніж. 321(2), 322, 324, 327, черн. . Виходить так, що на півдні козацької України, в західніх краях (Галичина) та на півночі (Чернігівщина), в XVII в. було ймення це невідоме, або принаймні мало знане; воно поширювалося від центральної Наддніпрянщини (Канів, Переяслав, Щільна Церква, Київ) і поволі захоплювало суміжні райони.

тися за здрібнілу форму улюбленого в народі Імення „Олександро“ (Сась—Сах—Сахно), причому, напр., у реєстрі козацькому з 1649 р. це Імення зовсім витиснуло паралельну здрібнілу форму Олександра, теж пізнішу — Олехно (див. ст. 17). І як із „Олександра“ повстало скорочене Імення Сандро (ЖУР, I, 9), і побіч нього (здається, під чужим, може, мадярським впливом) з'явилося, паралельно, Шандро (грам. 1404, Роз., ст. 68, молд. грам. 1145, Ул. 88 і т. д.), так і побіч „Сахно“ з'являється Й Шахно, коз. р. 1 (чиг.).

Подібна доля судилася й іншому, дуже популярному Іменню, відомому вже з грамот XIV та XV в., церк. Іменню Блефіръ, гр. Βλεφίρος, укр. Олехвір, побіч Олихвір,¹ скор. Олех—Олехно, що дуже часто подибується і в XVI ст.: АЮЗР, VII, 2, ст. 11, 624, 625, 630, 631 (1552 р.), 183, 218, 219, 220 (1565 р.), 14 (Olechno), 145 (Olechno), 158, 225...; ЖУР, I, 199 (Oliechno); ЖУР, II, 215, 88 (Olechno), 109, 219...; ЖУР, III, 3, 161, 396...; АЮЗР, VI, 39, 40, 42 (київ.), 163 (луцьк.), Груш. Іст., VI, 258 (Olyechno, дробобиць інвент. 1537(8); АЗР, II, 370 (Замостецький, 1540), 350 (Замостецький, 1539), 361 (Іоанъ и Олехно Чолганьечин); АЮЗР, VII, 1, ст. 631, 163, 183 (зем. ауцк. Борзобогатыи), 218, 11, 219; київ. пом'янник, ст. * 51, 57...; у XVII ст. це Імення дуже рідко подибується: ЖУР, IV, 318 (Olechno Iwaniszyn), у козацькому реєстрі його немає. Його заступило, з одного боку, скорочене Імення Лехно, що теж уже зустрічається в XIV в. (грам. 1378, Роз., ст. 26) та дуже часто мало не парівні з ним уживався в XVI в.: АЮЗР, VII, 1, ст. 604 (р. 1552); АЮЗР, VII, 2, ст. 141 (Lechno), 148 (swobodny), 154, 161 (хмельн.), 168, 194, 207, 228 (кам'янець.), 191 (Liechno), 242.; ЖУР, I, 31, 55, 88, 276, 288; ЖУР, II, 89, 146, 247...; ЖУР, III, 62, 103 (possessor Lechno, р. 1570), — хоч число й таких імен у XVII в. невеличке, пор.: ЖУР, IV, 216 (Liechno), коз. р.: 76 (канів.), 156, 177 (брасл.), 197 (кальн.)...; з другого боку — згадане вже Імення „Сахно“. Річ у тому, що Імення „Олехно“ дуже рано, ще в XV в., стало здрібнілим ім'ям Олександра (пор. Olechno, alias Alexander Порожницький, підстолій перемиський 1472—1477 р., Груш. Іст., VI, 237, або назва польського короля Александра: що було Ілехно записано — АЗР, II, № 27, ст. 29, грам. 1507), і коли для того самого Імення в XVII в. почали вживати здрібнілого ім'я „Сахно“, утвореного першісно з іншого цілком іменника, Імення „Олехно“ почало поволі зникати, а ім'я Лехно стало, здається, здрібнілим ім'ям „Олексія“ (пор. сучасне „Лесь“, про перехід див. ст. 20).

¹ Пор. Олефіръ. грам 1359, Роз., ст 10, Olechirow ЖУР, III, 367, Olechier АЮЗР, VII, 1, ст. 270, побіч Olier АЮЗР, VII, 2, ст. 46, Olichwerow АЮЗР, VII, 1, ст. 468 і т. д. Олефірко або Орефірко, Жел 667, побіч Олихвір, Олехвір (и, і — ненахилене е), Олехвір, Олехвір (Грич, Слов. IV, 537).

² Форма acc. sing.: род (Шлухна Штольбовича.

Із церк. *Ваджій*, або *Вахтий* (рідкі), укр. скор. Вах повстало Вахно, теж, зрештою, рідке ймення, що, окрім зазначеного на 12 ст. місця, ще подибується в XVI в.: ЖУР, III, 86, 262 (Wachno), АЮЗР, VII, 2, ст. 254 (Wachno Horelkowicz) (стар. бар.). З часом ім'я „Вахно“ почали вважати за здрібніле ймення від ім'я „Василь“ (див. ст. 22), а що під польським впливом, головно по містах, Василя перероблювали на „Базиля“, то, могло витворигися й ім'я Бахно, коз. реес. 166 (брасл.), 239.¹ [„Вах“ це звичайна укр. вимова для ц.-слов. „Вакхъ“, 7 жовт. Ред.].

Окрім цих імен на -но, подибуємо в наших матеріалах XVI в. іще такі ймення:

церк. *Бєдній*, гр. Εὐθύμιος, укр. Евхимъ АЮЗР, VII, 1, ст 144, Jowchim, ibidem, 469, Jochim, ibidem, 468, Юхимъ (ю з ненаголошеного *jo*), коз. р. 103, 114, 124, 130 і т. д., скор. Юх—Юхно АЮЗР, VII, 1, ст. 218 (1552), АЮЗР, VII, 2, ст. 11 (Юхно Обернеевичь, див. АЮЗР, VI, 11, 17, 20; АЗР, II, 115, 130... і т. д.); Груш. Істор., VI, 251; АЗР, II, 361 (Ю. Ярмолинський); Чтенія кнів., IV, 97 (протопопъ Юхно); АЮЗР, VII, 2, ст. 44 (Juchno), 46, 65, 89, 93, 100 119, (Juchno Tarakanowski, trzyma wieś), 137, 154 (хмельн.), 245 (бар.), 381; ЖУР, III, 312; Груш. Іст., VI, 282, V, 141 і т. д.; і в XVII в. це ймення теж дуже часте, пор. коз. р. корс. (13), кальн. (6), мирг. (5), гуман. (4), brasla. і переясл. (по 3); немає тільки в чернігівському та в кіївському полку.²

церк. *Євстадій*, гр. Εὐστάθιος, клас. Еўстадіонъ, укр. Євстах, скор. Стах—Стакно ЖУР, I, 60 (Stachno).

Із XVII в. слід занотувати такі ймена:

церк. *Рафаїл* (евр. Raphael) — Рахно (Лукьяненко) коз. реес. 310 (прилуць.), АЮЗР, VII, 1, ст. 534 (1686);

церк. Трофимих, гр. Τρόφιμος, укр. Трохим, скор. Трох—Трохно, коз. р. 152 (гум.).³

З архівних джерел що видно, XVI вік був час — дуже багатий на творбу здрібнілих імен, між якими велику роль відіграли скорочені пестливі ймена на -ъ. Для нас тут важні пестливі ймення на -сь, і то такі, що в них с було в початкових складах хресного ймення, напр.: Йосип — Йось ЖУР, III, 133 (Iosz); Ясон — Ясь ЖУР, III, 19 (Jasz); Дасій — Дась ЖУР, III, 319, 320 (Dasz); Василь — Васть ЖУР, III, 104 (Wasz), 123; ЖУР, I, 202 (Wasz s Piotrowa) і т. д. Таке -сь із цих пестливих

¹ А втім, це ймення могло повстати з „Авакума“, що в коз. р. зветься й „Бакумъ“ 227 (переясл.), 181 (кальн.), як це сталося і з іншими іменами, див. ст. 25

² Розділено так кашів. полк. ст. 56, корс. 83, 84 (двічі), 87, 92, 95 (двічі), 96, 101, 102, 103 (двічі), 104, білоцерк. 118, 125, гум 132, 146 (двічі), 147, brasla. 159, 174; кальн. 184, 185, 192, 195 (тричі); переясл. 229 (двічі), 235, кропив. 252, мирг. 264, 268, 272, 275, 278; полт. 294, прилуць 318; ник. 321.

³ Через брак наголосу Трухно (Яковъ — уже як прізвище), коз. р. 178 (брасл.), пор. звідсіля Трух, Труш, Трушко.

імен могло переходити й до інших імен, між іншим, і до скорочених імен на -х: Михайло, Михно, Мих—Мись ЖУР, I, 17 (Mysz); 112 (Miss), 154 (Misz); ЖУР, II, 8, 96, 198; ЖУР, III, 231, 319;¹ Пафнутий, Пахно, Пах—Пась, коз. р. 177 (брасл.); Євтихій, Тихно, Тих—Тись ЖУР, III, 322 (Thysz); 367 (Jacz s Tyszem); Епімах, Махно, Max—Мась ЖУР, I, 2 (Masz), ЖУР, II, 189 (Mas), 191 (Masch). ЖУР, III, 79, 88 і т. д.; Рафаїл, Рахно, Рах—Рась ЖУР, I, 152 (Rasz); Євстафій, Стакно, Стак—Стась ЖУР, I, 105 (Stass), ЖУР, III, 43 (Stasz Swyecz), 226, 272, 347, 350 і т. д. Й, таким чином, наросток -сь у здрібнілих іменах почав мішатися з визвуковим -х- скорочених імен; -х- робилося для інших здрібнілих імен, між іншим і для тих, що мали у своїх початкових складах с, чимось неначеб-то наростком і в цій функції почало з'являтися побіч -сь,² напр.: Дасій, Дась—Dach ЖУР, IV, 292 (XVII в.); Іван, Івась—Iwach ЖУР, I, 125 (теребов. пов.), пор. Anna Iwachowa ЖУР, I, 45; ЖУР, II, 39; Роман, Ромась—Ромах (прізвище), харк. пер. 189 (ст. 150); Андрій, Андрусь—Andruch ЖУР, V, 256; Павло, Павлусь—Pawluch ЖУР, IV, 200; Іван, Іванусь—Іванухъ коз. р. 106 (брасл.) і т. д.

А як уже було таке змішання, то і з таких скорочених імен, на основі аналогії (Мих—Михно, Тих—Тихно й т. д.), могли теж утворюватися імення на -но (хно), напр.:

церк. Іоанфх, гр. Ιωάννης, Ιωάννης, укр. Йосип, здрібн. Йось, Йохно АЮЗР, VII, 1, ст. 51 (Iochno Woronicz, 1538, 1539), 52, 53 (Iochno a Hrycko Iwaszkowicze, 1539), 176 (кам'ян.), ЖУР, I, 54 (Iochno—Євреї), ЖУР, II, 110, 111, 315; в XVII в. коз. р 78 (корс.), 125 (біл. ц.). Через брак наголосу о могло зглушуватися в у, й це ймення сплутувалося з ім'ям „Юхно“ (Юхно Воронич, АЮЗР, VII, 1, ст. 50—53);

церк. Даний, гр. Δανιήλ, Дахно:³ АЮЗР, VII, 1, ст. 220 (1565), АЮЗР, VII, 2, ст. 220; Груш. Іст. VI, 251 (Дахно та Іван Дахновичі з XVI ст.); АЮЗР, VII, 2, ст. 161 (Dachno), 235 (барськ.), 380 (Дахно Гуляницкий 1576); АЮЗР, VII, 1, ст. 183; АЮЗР, VI, 25;⁴ в XVII в.

¹ Пор. інші здрібнілі імена, утворені від такого пестливого ймення: Мисець (Misięcz) ЖУР, III, 319. Мисило (Myszilo) ЖУР, III, 102. Мисиня (Miszina) ЖУР, III, 249. Мисухно ЖУР, III, 102 — прізвища. Мисів (Misiów) ЖУР, III, 111. Мисенко ЖУР, III, 348 (Misyuenko) й так — мало не від кожного такого ймення.

² А втім, такі паралельні форми з -х та з відомі в українській мові в таких словах: волос — волосхи (себ то, волосся на руках), волосатий, колисати — колихати; ласній (Грінч. Слов., II, 315) — лахній (Жел., 398), жасній, жасно — жахній — жахно, порснути — порхнути й т. д. Цікавий приклад на таке чергування дав імення Влас. Улас (церк. Пласій) — Улах ЖУР, V, 124. Про понижу чергування ch → у здрібнілих іменах у польській мові див. Brückner, Kritika na перше видання Vondráčovo Vergl. Gramm. Archiv f. sl. Philologie, XXIX, ст. 117 („neben uralten Bildungen auf -ch kommen ähnliche auf -s-, -z vor.“).

³ Святкується тричі в році: 21.X, 1 XI, 20.XI (Кієв. Календ., 52).

⁴ Форма dat-sing: Дахну.

харк. пер. 204 (Дахно Сомачен'ко, ст. 161); у коз. р. досить часте Ймення (30 прикладів), не знають його тільки полки: черн., ніж., київ., білоцерк. ропивн.; найбільше зустрічається в полках черк. (6), полт. (6) та гуман. (2), зрештою, по два, або по одному прикладові.¹ Через те, що й од імени „Данило“ почало вживати здрібнілої форми „Дась“ — ім'я „Дахно“ легко могло було зробитися здрібнілою формою Ймення „Данило“.

церк. Синий,² укр. здрібн. Сись—Сихно, АЮЗР, VII, 2, ст. 216, 241 (барськ.).

Та найбільший вплив такого чергування -сь та -х виявився в тому, що:

1) імена власні на -но (-хно) від імен, із яких первісно повитворювалися, почали переходити туди, де в ім'ї була можлива здрібніла форма на -сь, напр.:

Яків, Яць, Ясь, а так само Іван, Ян, Ясь—Яхно (первісно — Яхим); Олександро, Сась — Сахно (первісно — Йосаф, чи Софон); Олександро, Олексій, Олесь, Лесь — Олехно, Лехно (первісно — Олехвір); Василь, Васть — Вахно (первісно — Вахтусій); Данило, Дась — Дахно (первісно — Дасій) і т. д.

2) могли витворюватися нові імена на -но (-хно) з імен, що могли мати відповідні здрібнілі форми на -сь; таким чином, із

церк. Георгій, гр. Γεώργιος, укр. Юрій, здр. Юрась витворилося — Юрахно, ЖУР, III, 284, АЮЗР, VII, 2, ст. 82;

церк. Іоаннік, гр. Ἰωάννης, Іоанн, укр. Іван, здр. Івась — Івахно (доволі часте Ймення): АЮЗР, VII, 2, ст. 131, 136 (бар.), 143, 146 (хмель.); ЖУР, I, 115, 163 (рогат.), ЖУР, III, 258, 125, 365, 366, 372 (Iwachno Hlibkowicz); 405 (I. Muzel — львів. стар.) в XVII в.: ЖУР, V, 116, 127, 182, 244, 288 (Iwachno); коз. р. 113 (бл. ц.), 156 (корс.), 187 (кальн. — Ивахно Вовчена). 279, (мирг.), 335 (черн.);³

церк. Симеон, гр. Συμέων або Συμεὼν, укр. Семен, здр. Семась (пор. Semasz, ЖУР, I, 268) — Семахно, ЖУР, I, 202 (Semachno); або Сесь (пор. Sesz, ЖУР, II, 193, вже як прізвище) — Сехно, АЮЗР, VII, 2, ст. 247 (Sechno), 280, пор., зрештою: Сех, ЖУР, III, 399 (Syech).

Основою для дальншого розвитку імен на -но (-хно) послужили знов таки скорочені Ймення на -х, не тільки згаданого типу, такого, як: Захарій, Захно — Zach, ЖУР, I, 159, ЖУР, II, 39, 324, ЖУР III, 347; Паф-

¹ Докладніше на цій таблиці чиг. ст. 1, черк. — 30, 46, 48, 49, 50, 51; кан. — 66, корс. — 90, гуман. — 133, 141, 143, 153 (двічі); браєл — 157, 163, 172, калн. — 188, 192; пересл. — 232, чигр. — 257 261, полт. 280, 280 (двічі), 288, 303, 302; прилуцьк. — 310, 313.

² Досить часте календарне Ймення. 9 III, 7 VI, 10.VII, 20.XI (див. Кіев. Календ., ст. 56).

³ У формі gen. sing. Iurachna.

⁴ Ивахновъ зять.

нутій, Пахно — Pach, ЖУР, I, 1, V, 332; ¹ церк. Єдний, Юхно — Iuch, ЖУР, I, 9; Михайло, Михно — Mich, ЖУР, III, 80; Епифаній, Пихно — Pich, ЖУР, IV, 68; Олехвір, Олехно — Olech, ЖУР, III, 150, 151, 361, 366 (Ogonek), 42, 15 (прізвище — Ianek Olech хоїм.) — Lech, ЖУР, III, 59, 109, 305, ЖУР, I, 136 (Liech), і не тільки такого, як: Сисоній, Сись — Szych, ЖУР, III, 292; ² церк. Єстиуй — Евтихъ, коз. р. 43 (черк.); церк. Єдний — Ioltuch [= Йовтух], ЖУР, III, 47, 59... Явтухъ, коз. р. 49 (черк.); церк. Тимодій — Тимохъ, АЮЗР, VII, 2, ст. 11, коз. р. 28, 30 (черк.), Лазар. Опис. стар. Малорос., II, 185; але й імена, утворених із назв жінок на -иха (чоловік — енергійної жінки, що була головою сім'ї), напр.: Малиха (Malicha, ЖУР, III, 79, 89, пор. Maliszcz, ibidem) — Malich (z Dimidem) ЖУР, III, 283; Хведиха — Chwedich (s Kostyem), ЖУР, III, 283; Лавриха — Lawrych, ЖУР, IV, 322 й т. д., бо такими Іменами витворювалися й інші скорочені хресні Імена на -х, напр.: церк. Мелецій, гр. Μελέτιος — Мелехъ, коз. р. 112 (біл. ц.); ЖУР, III, 107 (Myelech), 119, 263, 284 (Meliech); церк. Семекій, гр. Σελεκτής — Selech (Milczycky) ЖУР, IV, 262; церк. Терентій, гр. Τερεντίους — Terech, ЖУР, III, 107; церк. Мануїл, єво. Manuel, гр. Μανουήλ — Манухъ, коз. р. 56 (кан.); церк. Даниїл, ір. Δανιηλ, укр. Дем'ян — Dech, ЖУР, III, 163; церк. Петрох, укр. Петро — Pech, ЖУР, I, 97, ЖУР, III, 240 (Pzech). 241, 171 (пор. Kosth Pechow, ЖУР, III, 284 ³ і т. д.

¹ З часом таке -ят могло теж одчуватися, як іначе якийсь окремий суфікс і додаватися до інших імен, що з них винтвирювалися згодом прізвища, пор. Якимат (директор IV кітів, гімнаст і перед війни).

² Такі скорочені імена стали основою для постання різних прізвищ (різними нарости-кам) пор. Пыхович АЮЗР, VII, 1, ст. 639, ЖУР, II, 95 (Pichowicz, 96); Roman Michowicz, ЖУР, I, 293, Danilo Olechowicz, ЖУР, I, 115; Chwedor Lechowicz, ЖУР, I, 93; Rachowicz, ЖУР, I, 2, Iwachowicz, ЖУР, I, 161, 178, Iac Iwachowiet (= Івахон'ят), ЖУР, IV, 285; Тиховичъ, АЮЗР, VII, 1, ст. 639 (1552), Sydor Vachowicz, ЖУР, III, 2 і т. д.

³ Такі скорочення відомі й старій чеській мові Bolech, Mach, Pech, Stach (пор. Vondrák, op. cit., ст. 642) і польській (Brückner, Dzieje języka polskiego, ст. 47; Pietra skraçano na Piecha, Piesia, Vondrák, ibidem), і деякі такі імена в наших джерелах — польські, пор. Zbraeh, ЖУР, III, 315, Woystach, ЖУР, III, 394, 361, Boch ЖУР, III, 247, Zelech (?), ЖУР, III, 28. Були вони, певне, і в московській, як на це вказують сучасні здрібнілі хресні Імена на -ша (Саша, Андрюша й т. д.). У нас усі ці скорочені Імена на -х мали колись дуже велику словотворчу силу, а них повитворювалося дуже багато імен, головно, наростком -ъко, що знову, і свого боку, дави основу для творби дальших здрібніліх імен (багато з них поробилося прізвищами й живе досі): Олех — Олешко, Роз. грам. 1386, 14¹4, АК ЗР, VII, 1, ст. 116 (Олешъко), Олешинский, Роз. гр. 1394 — звідслк: село Оленики, прізвища Олешковичи, Олешковські, Олещенки.. Ях — ІІшко, Роз. грам. 1350, 13¹1, 1401.. звідхіля Яшковичі; Ященки.; Мих — Мишко, АЮЗР, VII, 1, ст. 87 (1552); 116 (Мишъко Сильрухъ), 462 (1616 Miezko)..., звіділя прізвища: Мишкоєві, Мищенки, село Мишківці..., Івах — Іванко, Роз. грам. 1378, 1401.. а далі: Івашенкі, Іващенки — наслідком попутливини з Вахоч (Вахно) Ващенкі, Ващиковські, Ващенки.. село Ващиковці; Сах Сашко, Michel Staszkiewicz Dolbanowski, АЮЗР, VII, 1, ст. 226 (Шашкевич), Мелех — Мелешко, Роз. грам. 13¹2.. звідкля

Таким чином, усяке особове ймення могло мати здрібнілу форму на -х, звідкіля виникали нові імена на -но (-хно):

церк. Євлампій, гр. Εὐλάμπιος, укр. *Євлах, *Лах—Лахно АЮЗР, VII, 2, ст. 169 (1565), харк. пер. 200, коз. р. 203 (київ.), 196, 197 (кальн.), 239 (кропив.), 272 (миргор.);

церк. Євлогій, гр. Εὐλόγιος, укр. Євлох, *Лох—Лохно ЖУР, I, 55 (Lochno Durowski), коз. р. 16 (чигир.), 120 (біл. цер.);

церк. Константин, гр. Κωνσταντίνος, укр. Костянтин, Кость, *Кох—Кохно, коз. р. 224, 233 (переясл.);

церк. Григорій, гр. Γρηγόριος, Грихно, коз. р. 239 (кропив. Грыхно);

церк. Ілія, евр. Elias, гр. Ἰλέας, укр. Ілля (Ілля)—Ілихно, молд. грам. 14⁴², Улян. 70 і т. д.

Цікаво, що новий цей „наросток“ (-хно) міг додаватися до інших здрібнілих наростиць, пор. Мисухно ЖУР, III, 102 (Mysuchno) із Мись, Мисусь, Мисух.⁴

Ясна річ, що цим не вичерpuється реестр таких імен — їх було, певно, куди більше. На це вказують, передусім, прізвища на -хно, які були колись іменами осіб (див. ст. 29), напр.: Nachim Jakuchno АЮЗР, VII, 1, ст. 468 — прізвище, утворене з польської форми укр. Ймення „Яків“, пор. Якуб, Куба (відоме на заході України, головно, по містах, поміж „ходачковою“, тобто дрібною шляхтою). Й так само Kuchno ЖУР, II, 78 (Wascho), АЮЗР, VII, 1, ст. 511 (Ochrym, р. 1683), хоч це останнє прізвище могло було виникнути з церк. ймення Кучні.

Про те, що в нас було ще багато інших імен на -но (-хно), свідчать такі прізвища: Paweł Pilichnowicz (=Пилихнович) ЖУР, I, 156 — ім'я *Пилихно (Пилип); Петрухненко коз. р. 166 (брасл.), 296, 297 (полт.) — *Петрухно (Петрух, Петро); Мохновичъ, коз. р. 193 (кальн.) — *Мохно (Мось, Мойсеїй); Ихненко, коз. р. 332 (черн.) — *Іхно (Ісько, Йосип); панік Пашків Дорохівич, гр. 15.V 1446, Роз., ст. 152, Дохненко Матвей, харк. пер. 207 (ст. 163), Духновичъ, АЮЗР, VII, 1, Духненко, коз. р. 57 (канів.) — *Дохно або *Духно (Дось, Доситеї) — о зглушенні, без наголосу; Сохненко, харк. пер. 168а (Левко, ст. 140¹, 177а,

Мелешкевичі, Семах — Semaszko, ЖУР, II, 139, Селех — Seleszko, ЖУР, III, 43; Пах — Пашко, Роз. грам. 139¹, 1399, 1419. Ул — 1434 (ст 41); АЮЗР, VII, 1, ст. 87, 116, 240.. а далі: Пашкевич, АЮЗР, VII, 1, ст. 402 (1611), Пашковський, Пашенко...; Пих — Пішко, Роз. грам 1413 — Пишкевичи, село Пишківці під Бучачем.., Юх — Юшко, Роз. грам. 1413, 1451 (через сплутання наростиць -ъко > ко -но) вживалося як Юшно Клонцевич, АЮЗР, VII, 2, ст 10 (1452) — Юшкевичі, Ющенки, Ющенчини.., Тих — Тишко, АЮЗР, VII, 1, ст. 240 (1573), 87, 604 (1552), Tyszkiewicz Frydrych, АЮЗР, VII, 1, ст. 284 (1616); Тищенко..; Дах — Дашко, Дашкевич, *Сох (Софрон) — Сошко, АЮЗР, VII, 1, ст 111 і т. д.

¹ В формі gen. sing. кінра кратка Плануна

² Пор. ще Артиухъ, коз. р 28 (чигир.), 108 (біл. ц.) — аналогічне твориво до таких імен, як. Манух, Юх, Явух і т. д.

213 — *Сохно (Софроній, Софон); Januchowicz, ЖУР, VIII, 81 — *Янухно (Янух, Ян, Іван); Илляхненко, коз. р. 257 (мирг.), скороч.: Ляхненко, коз. реєс. 13 (чигирин.) — *Ілляхно, *Ляхно (Ілля). Так само назва села Kostyuchnowka на Волині АЮЗР, VII, 3, ст. 104 вказує на те, що в нас було ймення 'Костюхно (Костюсь, Костик), а із скороченого ймення Pech ЖУР, I, 97, III, 240 (Pyech), 241 можна висновок зробити, що відоме було здрібніле ймення *Пехно (Петрусь, Песь) і т. д.

II.

Здрібнілі ймення на -но (-хно) відомі були, як виявляють уже хоч-би матеріали використані для цієї праці, на цілій історичній (і етнографічній) території України: знала їх Галичина (див. грам., вид. проф. Розова, ЖУР, I—V), Волинь (АЮЗР, VII, 1, 2), Поділля (ibidem, реєстр коз.), Київщина (описи черк., чигир., київ. замків, АЮЗР, VII, 1), Буковина (Уляницький), уживало їх і Лівобережжя (коз. реєстри), отже, вживання їх — од XII—XIV до XVII в. було — загальне. Але з попо-ляченням Галичини та Правобережжя в XVIII в. та внаслідок помосков-лення на Лівобережжі, імена на -но (-хно) починають уступати перед офіційними церковними хрестими іменами, що їх заводила в життя церква, однаково, чи — православна на Лівобережжі, чи православна Й уніяцька на Правобережжі та в Галичині. Досить того, що в XIX в. треба сконстатувати влагалі вже заник таких здрібнілых форм хрестих імен. Правда, р. 1673 записане в Галичині ще одне таке ймення Сахно,¹ але ж пояснення його не зовсім вдатнє: його звязують уже із „Закхеєм“ (Zacchaeus), знак, що це ймення було вже тоді зовсім рідке, й навіть пізніше його значення (Олександро) тут затерлося, не кажучи вже про первісне (Олехвір). Словник Желехівського (Львів, 1886) назначує тільки ймення Ти'хно — Тихо'н (ст. 965); Грінченко заніс у „Словник української мови“ (IV, Київ, 1909) такі чотири ймення на -но: Іва'хно (ст. 552, з Номиса,² ч. 7361), Климу'хно з поміткою, що це „уменшит.“

¹ Гавріїлъ Кръжановскій. Поученіе для г. к приходскихъ урядовъ о належитомъ веденію и писанію метрикъ Львів. 1873. У IV частині цього напівоофиційного видання (Вписыванье правдивыхъ именъ въ метрикальныи книги, въ порядѣ, щобъ „вписывать правдивыи имена крестныи — ии въ преувеличительномъ, ии въ уменьшительномъ видѣ, и не въ такой обезображеній формѣ, въ якой они приходять въ простонародной беседѣ въ различныхъ сторонахъ“) на ст. 12—13 автор подає спis народнихъ іменъ („обезображеныхъ крестныхъ іменъ“), доситько возможно було тіжне собрати, съ ихъ правильною латинскою формою“.

² Це ймення вийшло було колись давно въ якусь принівку. В Номиса під цим числом читаемо: „Люблю, мамко, Ивахна! Коли-б тебе любив Ивахно, же-сь нічого доброго“. Це місце Номис вибрав із „Старого Збірника“, що про нього в уводі до „Приклик“ пише таке: „Старий Збірник, рукопис початку XIX в. якогось коморинка. Достався він д. Маркоричеві от д. Крушельницьчого — захоплюю приказки Уманщини“. Сама приказка мало зро уміав; можна думати, що вона склавася дуже давно

оть Климъ" (ст. 553, без зазначення, звідкіль узято), Петру'хно (ст. 559, від Володимира Дорошенка без зазначення околиці) та Грицю хно (ст. 551, з Чернігівщини із матеріалів, що він зібрав, III, 63). Здається, там вони ще живуть, і там вони „им'ють значеніє ласкательныхъ личныхъ именъ“ (Кримський, Укр. грам., II, 57); знати це з того, що в північних говірках, головно, на пограниччі з Білоруссю, ще збереглося декілька жіночих іменників на -хна, див. ст. 31.¹ Отож, тепер, узагалі, таких хресних імен чоловічих уже не творять, і наросток -но, -хно для творення особових іменників треба вважати вже за вимерлий.

Зате колишні хресні ймена на -хно живуть іще широко, мало не на цілому етнографічному просторі України, як прізвища — досить назвати більш відомі із них: Пихно (редактор „Кіевлянин'a“), Михно (гімназ учитель у Київі), Сахно (київський військовий старшина), „батько“ Махно, др. Іван Яхно (відомий колись у Галичині матсчатик, проф. учительської семінарії в Станіславові й т. д.). Сліди таких прізвищ ми маємо вже в XVI—XVII в.: Iwan Michno, ЖУР, II, 224; ЖУР, III, 18 (може, й поляк) із р. 1564—65; Семенъ Михно, коз. р. 6 (чиг.); Тимко Михно, коз. р., 150 (гуман.); Іаєтко (=Яцько) Machno, ЖУР, II, 252; Iwan Lechno, ЖУР, II, 91; Bundio Iwachno, ЖУР, IV, 292; Maxim Iachno, ЖУР, III, 370; Stanislaw Iuchno, ЖУР, VIII, 81 (1596); Syenko (=Сенько) Pichno, ЖУР, II, 247; Hawrylo Sachno, АЮЗР, VII, 2, ст. 335 (жит. люстр., 1662); Степанъ Духно (=Дохно), коз. р., 291 (полт.); Яковъ Трухно (=Трохно), коз. реєстр., 178 (браїл.); Nachim Jakuchno,² АЮЗР, VII, 1, ст. 468 (1651 р.); Wasko Kuchno, ЖУР, II, 78; Ochrym Kuchno, АЮЗР, VII, 1, ст. 511 (р. 1683); Fedor Paniechno,³ АЮЗР, VII, 1, ст. 512 (1683); Гаврило Загно (=Захно), Эварн. Ист., ст. 889; Федоръ Кохно (1730 р.) — Зап. Ист.-Філ. Відділу У.А.Н., т. XVII, ст. 214.⁴

Про велику поширеність у давнині таких чоловічих здрібнілых хресних імен на -но свідчать і аналогічні (як Іван—Іванна, Павло—Павла, Валентин—Валентина.) жіночі особові ймення на -хна, що теж мали значіння здрібніле й пестливе. Вони теж з'являються дуже рано, й ви-йшли, мабуть, із того, що жінок просто звали йменами чоловіків, а тільки спочатку додавали „пани“, „вдова“ та давали закінчення жіночих іменників, як це видно, напр., із львівської грамоти з 4 квітня 1414 р.: при-недиши пред на очисте и донърекли пани Шаунъ Чукърокауа и иштъшиа Чукърока панъ. Іанъ Кхинъон (Роз., ст. 85), або Wochna (=lochna) від

¹ Із сучасних белетристів мені зустрілося таке ім'я (може — і прізвище) в оповіданні Івана Микитенка „Брати“ (пор. старий Сахно казав до своїх синів Гак і помер старий Сахно, див. „Вікна“, Львів, 1928, ч VII, ст 3).

² Утвор. з ім'я Єпіфаній, — таким шляхом: „Панесь—Панехно.“

³ У тому самому точі назване ще прізвище Крихно (Крикна або Крікентх), ст. 211, на жаль — у gen. sing. хутор.. на купленной у Крихна Яготинского дуброви... 234

іменні: Йосип (Восип) wdowa, АЮЗР, VII, 2, ст. 46, а далі вже (за чоловічими іменами) почали витворюватися й самостійні жіночі імена. Коли Імення Свєтохна (служниця), Груш. V, 158 (1498), Stechna, АЮЗР, VII, 1, ст. 177 (р. 1552 — єврейка), Духна (XV в., Груш. VI, 238), АЮЗР, VII, 3, ст. 126, Kostuchna, АЮЗР, VII, 2, ст. 167 (пол. XV—XVI вік) можна ще звязати з відповідними чоловічими іменами, то такі чисто жіночі імена, як: Oluchna (Ольга—Олюся) de Hermanow, Груш. VI, 238 (XV в.); Maruchna (Марія—Маруся), ЖУР, I, 44 (колом., XV в.), пор. Maruchna Koreczynska, ЖУР, IV, 179; acc. sing.: zonkę Mielnikowego Maruchnę, ЖУР, V, 92; dat. sing. Марухъне Ясковне, АЮЗР, VI, 509 (1621)¹ — вказують уже на самостійні жіночий наросток -хна, що ним творилися не тільки здрібнілі жіночі імена хресні, але й загалом здрібнілі жіночі іменники. Цей наросток зберігся ще в північних та північно-західніх українських землях, здебільшого, в колядках та весільних піснях, в іменах хресніх (Парахна, Чуб., III, 178, й передусім Мар'юхна, Чуб. IV, 280, 70, 67, 79, 82, 174, 659, 660, 664 — приклади з мозирського, овруцького, остерського й кобринського повітів) і в іменниках загальних, звязаних із родиною, родинним побутом, із весіллям, із домашнім сільським господарством, пор.: невіхна² (Чуб. IV, 448, Грінч. Слов. II, 540), чи — невіхонька (Чуб. V, 694) й аналогічно: матіхна (Грінч. Слов. II, 411); далі — з наростком -ухна (на зразок дуже частого імення: Мар'юхна): жонухна (Грінч. Слови. I, 491), дочухна (Грінч. Слов. I, 437), зовухна (Жел. 312), матюхна (Чуб. IV, 80, 81), свекрухна (Чуб. IV, 446), дружна (= дружка — Слов. Грінч., I, 450; записано на Холмщині,

¹ Знайділа ще більше здрібніле „Марухенька“ (Марусенька) — Зап. Іст.-Філ. Відд. У.А.Н., XVII, ст. 211 (Мотрі. Марухеньки)

² Здрібніле та пестлане значення цього наростка -хна, -ухна і цих землях пізнати найкраще з тих пісень, де поставлено, одні по йм'ї одного, кілька імен із іншими здрібнілими наростками; напр., з наростком -ко, пор.

Що Парахна воду несе,
коромисса гнетүя,
а Ивашко въ іконечко
якъ береза ляльци (Чуб., III, 178).

або

Свекрухна каже, що куча ходив,
а свекорко каже то невістка моя (Чуб. IV, 416).

Що свекрухи в пестланій формі виявляють часто свою зневагу, а то й ненависть до невісток, це — відомо, але ж для словотворення це сприяло неважіла. Тим то -хна таки буде надавати здрібнілого значення в такій пісні:

Хто въ мене по синечкахъ походинъ,
а кто въ мене ділчко поробивъ?
Я же думала, що чорная голка,
а жъ то моя невіхна коханка... (Чуб. IV, 448).

в Любл. губ.);¹ навіть — татухна (Чуб., IV, 132 — з рукописної збірки Куліша, значить — із Чернігівщини), і середній іменник дитя тухна (Чуб., IV, 132); а далі: козухна (Чуб., III, 266), косухна (=кісонька, „без моєї русої косухні”, Чуб., IV, 280, а на ст. 292-ій уже „кісонько”), вутюхна (Грінч., Ієногр. мат., собр. изъ Чернигов., III, ст. 112), ручухна (Грінч. Слов., IV, 90).² Здається по-за ці слова, ѹ по-за домашній та господарський побут цей наросток і в цій частині України не виходить, він просто ніде инде вже не живе.

Та що колись він був дуже сильно поширеній, на це вказує не тільки багато колишніх хресних імен на -но (-хно, -ухно), не тільки те, ѹ досі є багато прізвищ із таким наростком, але ѹ узагалі велика словородческа сила цього творила. Із імен на -хно повитворювалося різними наростками безліч імен власних, — родових (прізвищ), назов міст, містечок, дворищ, селищ, то-що, і все це залишалося ѹ по сьогодні, не говорячи вже про батьківські ймення (такі як Михаило Тихонович Кошинський, АЮЗР, VII, 1, ст. 17, р. 1567), яких ми тут і не торкатимемось. Ось декілька прикладів, повибраних із матеріалів, що ми перевлянули:

Михно — Michnow, АЮЗР, VII, 2, ст. 143, 535; ЖУР, III, 161; АЮЗР, VII, 3, ст. 14 (wieś); Михновичъ Симонъ, АЮЗР, VII, 1, ст. 625, Михновичъ, АЮЗР, VII, 2, ст. 31 (1552), Michnowicz, ibidem, 335, ЖУР, I, 158, 159, 163, ЖУР, II, 100, 152, ЖУР, III, 269, село Михновичи, АЮЗР, VII, 1, ст. 645, 646, село Michnowiec, ЖУР, I, 230 (сьогодні: Михновець у Самбірщині), Михновский, коз. р., біл. цер., ст. 115; Michnik (=Михник), ЖУР, III, 142; Michniczko (=Михничко), ЖУР, II, 239; Михненко, АЮЗР, VII, 1, ст. 607 (1552); коз. р., чиг. 4, 21, 24; Михнюк — прізвище в селі Рожнові на Покутті і т. д.

Олехно — Olechnicz (=Олехнич) АЮЗР, VII, 2, ст. 262; Олехненко, коз. реєстр, калн., 197; Олехновичъ Семенъ, коръчмитъ, гал. гр. 1359, Роз., 10; панъ Петръ Олехновичъ АЗР, II, № 79, ст. 103 (1512); panów Olechnowyczów АЮЗР, VII, 1, ст. 169; село Олехновичі в Білій Русі, певне, колишня посілість панів Олехновичів;

Лехно — Lechnow (=Лехнів) АЮЗР, VII, 2, ст. 168; Lechnowicz (-em, instr.), АЮЗР, VII, 1, ст. 60 (1559), АЮЗР, VII, 2, ст. 13; ЖУР,

¹ Видно, колись жив і іменник дружно як — дру'жка і дружко' (ка, -ко), тільки ѹ на всіллі жінки грають усе більшу роль, тим-то такі архаїами з наростком -но залишилися, а наросток -но для чоловічого роду — загинув.

² Аналогічно могли виникнути і інші слова з таким наростком, пор.:

Живи ти, мой татухна, безъ мене,
безъ моєї русої косухни,
безъ моєї тихої уходухни.
безъ моєї нилької уклонухни (з рукописної збірки Куліша,
Чуб., IV, 280).

II, 144, ЖУР, III, 161; Лехновичъ, коз. реестр, кан. 66; Lechnowa (село самб.) ЖУР, I, 230; Lechnowee (=Лехніві), АЮЗР, VII, 2, ст. 522; Lechnowiczi (=Лехновичі), ЖУР, I, 95, II, 187; Lechnik АЮЗР, VII, 2, ст. 518, ЖУР, III, 358; Lechniak, ЖУР, II, 111; Лехненко, коз. реестр, чиг. 6, 13, кальн. 184, ніж. 323.

Тихно — Тихновичъ (Михайло) АЮЗР, VII, 1, ст. 17; коз. реестр, київ., 207; Тихценко, коз. реестр, чиг. 14, гум. 144 полт. 283 і т. д.;

Дохно (Духно) — Duchnicz ЖУР, I, 266, Духничъ, коз. реес., кор. 93, кропив. 251; Духненко, коз. реес., кан. 57, полт. 285 (Духніко); Duchnieta (=Духняга), ЖУР, I, 266, 267; Дохновичъ (Пашко), грам. Свитриг. 1446, Роз., ст. 151; Духновичъ (Логгинъ) АЮЗР, VII, 1, ст. 630 (1552), письм. підкарп. Духнович; село Духновичі над р. Плоскою, кол. стародубської сотні (Лазаревський, Опис. старої Малоросс., II, ст. 166);

Захно — село Zachnow (=Захнів), ЖУР, VII, 120 (1631); Zachnowicz Zach ЖУР, I, 159; село Zachnowka, АЮЗР, VII, 2, ст. 558;

Дахно — Dachnow ЖУР, III, 301 (хутори Дахнівські в перемиській дієцезії);¹ Дахнівка, село на Кіївщині (Dachnowka) АЮЗР, VII, 3, ст. 3, Dachnowicz (Mikołay) АЮЗР, VII, 1, ст. 360 (1631) (Jan, sluga). ibidem, ст. 409; Андрей Дахновичъ, АЮЗР, VI, ст. 245, 306; коз. реестр, переяс. 220, мирг. 258; Dachnowski (Thomek) ЖУР, III, 210; Дащенко, коз. р., кан. 74, корс. 87, 89, кальн. 182; Эв Ист., 1501;

Яхно — Jachnowicz, АЮЗР, VII, 2, ст. 84, 93, ЖУР, III, 239 (Luka), Яхновичъ (Микита) АЮЗР, VII, 1, ст. 663 (1552), ibidem, Олександер; Яхненко, коз. реестр, чиг. 6, 13, 17, 25, полт. 290, ніж. 329, wieś Jachny (київ.) АЮЗР, VII, 3, ст. 95;

Махно — Махновъ, коз. реестр, чиг. 2; село Махнів (коло Угнова в Гал.); Махновецъ, АЮЗР, VII, 1, ст. 534 (1686), село Махнівок (коло Белза в Гал.); Machnowicz, АЮЗР, VII, 2, ст. 96, 108, 109; Махновский, коз. реестр, гум. 144, Эв. Ист., 2092; Machnowski, АЮЗР, VII, 1, ст. 280; Machnowka (село) АЮЗР, VII, 1, ст. 278 (1614); Machnik (=Махник) АЮЗР, VII, 2, ст. 65; Махникъ, коз. реес., канів. 81; Machnin ЖУР, III, 396; Махненко, коз. реестр, чиг. 1, 2, 28..., біл. цер. 121 ..; Махновичъ (Яцко) „Чтенія“ київ., IV, 98..

Пахно — Pachnik (Iwan), ЖУР, I, 115; Пахневко, коз. реестр, біл. ц., 121, кан. 74, 78, кальн. 182 ..; Пахновская (волока) АЮЗР, VII, 1, ст. 251 (1585)..

Пихно — Pichnowicz, АЮЗР, VII, 2, ст. 307, ЖУР, I, 277 (Kuzma).

Пехно — Piechnowicz, ЖУР, II, 205..

Сахно — (село) Sachny (под.) АЮЗР, VII, 2, ст. 512; Sachnowicz, АЮЗР, VII, 2, 166, ЖУР, I, 158 (Mycz = Миць), ЖУР, III, 139 (Mat-

¹ Schematismus universi diocesos gr.-cath. Premishensis pro anno Domini 1836, ст. 79

wyei), Сахновичъ, коз. реєстр, чиг. 25, 26...; ¹ Sachnowski, АЮЗР, VII, ст. 512 (1661). Сахновский, коз. реєс., черк. 39, корс. 83...; miasteczko Sachnowka, АЮЗР, VII, 3, ст. 35 (київ); Сахненко, коз. реєстр, чиг. 3, 6, 19, 23..., прилуць. 312, черн. 334, переясл. 215, мирг. 255, полт. 2⁴ 0 . Эв, Ист, 850; Шахненко, коз. реєстр, чиг. 9, Сафіенка, Юблей ака-дем. Груш., ст. 95...

Сехно—Sechnyn, ЖУР, II, 145; Sechnowicz, АЮЗР, VII, 2, ст. 247...¹

Юхно—Juchnik, АЮЗР, VII, 2, ст. 73; Юхненко, коз. реєстр, чиг. 2, 3, черк. 37; село Юхновъ над Десною (Лазар., Опис. стар. Малоросс. II, ст. 219); Juchnowicz, АЮЗР, VII, 2, ст. 242, ЖУР, I, 159, VIII, 83 ; Юхновичі, село в Пинщині...

Вахно—Wachniow, ЖУР, III, 312, 316; село Wachnowce (Вах-нівці) АЮЗР, VII, 2, ст. 506; село Вахновате в Переяславі;⁴ Wachnik, ЖУР, III, 316, Vachnik, ЖУР, I, 14...; Wachnikow, ЖУР, III, 314; Вах-няк, Вахнянин — галицькі прізвища; ⁵ Wachnenko, АЮЗР, VII, 2, ст. 506...

Івахно — Івачни, село на Київщині; Iwachnow (Iwan), АЮЗР, VII, 2, ст. 171, село Iwachnowce (коло Золочева, под.), АЮЗР, VII, 2, ст. 520; Iwachnik, ЖУР, I, 137; Ивахниковский, коз. реєстр, переясл. 298; Wasil Iwachniczyn, ЖУР, IV, 306; Ивахненко, коз. р., корс. 84, гум. 34, київ. 276., Iwachnenko Omelko, АЮЗР, VII, 3, ст. 345 (1765—1789); Ивахнченко, коз. реєстр, корс. 84 ..

Грихно — Грихненко, коз. реєс., кальн. 192, полт. 195, мирг. 262, кропивн. 239 ..

Петрухно — Петрухненко, коз. реєстр, брасла, 166...

Иохно — Jochnowo (dworziscze), ЖУР, I, 178;

(І)ляхно — Ляхненко, коз. реєстр, чиг. 13;

Лахно — Миколай Лахновичъ, Памятн., Кіев., ст. 102 (1657, луць.); Лахновичъ, ibidem, ст. 104 (1657)...

Із викладу видно, що:

1) відомий в українській мові наросток -мо мав колись іще окреме призначення: з іменних (прикметниківих та іменниківих) та дієслівних пнів, як це бачимо ще й досі в наростків -ко та -ло, творити іменники, первісно середнього роду, що з них вирізно видно прикмету, характеристику, зайняття; а що ці іменники означали особи, то переходили вони до чоловічого роду; велику ролю тут одіграли Іменні (прикметниківі) пні з визвуком на -х, бо від них, як це досі бачимо ще в деяких слов'янських мовах (сербській, польській), творилися прикмет-

¹ Шахнович (Андрій — причинце мого дорогого вчителя української мови в гімназії († 1900 р.). (В. С.).

² Пор. шематизм станиса епархії, 1927, ст. 18.

³ Див згаданий шематизм, ст 106

ники здрібнілі; прізвища з таких прикметників (у формі іменній серед роду) стали основою здрібнілих чоловічих хресних імен на *-но* (-*xno*):

2) перші імена на *-x* витворилися з таких церковних (єврейських, грецьких) імен, що в котромусь із складів мали *-x*; визвук скороченого церковного імення на *-x* утворював із наростком *-no* окреметворило (формант) *-xno*, яке виключно в цій формі подибується в укр. іменах хресних на *-но*;

3) через змішання здрібнілого наростка *-сь* із визвуковим *-x* скорочених імен власних — наросток *-xno* поширився й на інші скорочені імена хресні;

4) імена власні на *-но* (-*xno*) явище раннє, початки його сягають XII—XIV ст., розріст припадає на XVI—XVII в., коли вони поширюються на всю тодішню українську етнографічну територію;

5) в міру того, як затрачується первісне значіння наростка *-но*, а саме — певна характеристика людини — паде і словотворча сила наростка *-xno*; імена на *-xno* робляться прізвищами; протягом XVIII ст. імен на *-xno* щораз менше твориться, в XIX в. вони вже майже, як імена хресні, з малими виїмками, не живуть, а наросток *-xno* залишається тільки у прізвищах, що їх значіння не все вже зрозуміле; але-ж

6) безліч імен власних, поутворюваних із імен хресних на *-xno*, вказує на колишню велику поширеність наростка *-xno*.

Вшенохи коло Праги,
4 XII.1928 р.

ВАСИЛЬ СІМОВИЧ:

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК

УКРАЇНСЬКИХ (ЗДРІБНІЛИХ ТА ЗГРУБІЛИХ) ЧОЛОВІЧИХ ХРЕСНИХ ІМЕН ІЗ ОКРЕМІШЬЮ УВАГОЮ НА ЗАВМЕРЛІ СУФІКСИ.¹

Для студій над українськими хресними іменами використовувано досі тільки словники, чи Желехівського (Belic), чи Грінченка (Роман Смаль-Стоцький), тим не диво, що в відповідних працях брак історичної перспективи. Що ж до праці Мікльосіча (Denkschriften, X, Віденський, 1860, ст. 215—330), то вона й застаріла, й не уважує сучасного ономастичного матеріалу, а й давній обмежується тільки на літописи та правничі акти західноруські, надруковані до 1838 р. Образ розвитку укр. (здрібнілих та згрубілих) хресних імен можуть дати тільки архівні матеріали (літописи; галицькі й волинські грамоти XIV—XV в.; молдавські грамоти XV—XVI в.; описи королівських земель XVI—XVII в., понадруковані в «Жерелах до історії України» т. I—VIII та в «Архіві Юго-Западної Росії» VI, VII; козацький реестер після Зборівської угоди з 1649 р., з 37.000 чоловічих імен та прізвищ і т. д.).² Використаний ізвідтіля деякий ономастичний матеріал увійшов уже почасти до інших праць (чол. імена власні на -о, «Праці Українського Високого Педагогічного Інституту ім. Мих. Драгоманова у Празі», науковий збірник I, 1929, ст. 305—369 й окрема відбитка, ст 1—70; чол. Імена на -но, -хно — «Збірник праць Комісії для вивчення історії української мови» т. I, Укр. Акад. Наук, Київ, 1930) — тут цікавить нас доля чоловічих (здрібнілих та згрубілих) імен хресних у загалі.

Слав'янських імен власних наші джерела виявляють — мало, а й ті, що є, появляються в них, ізdebільшого, в повній формі (е здрібнілі на -ко, пор. Володарко, Володимирко).

Із давніх імен-прикметників живе ще в XVII в. (з ріжними наростиами) небагато: Малъ (Коренный, к. р. 14 . .; Малець Ляпуновъ к. р. 156; Малюта Krakovka, к. р. 34 і т. д.), Білий (у формі: Бълякъ Єриаченко, к. р. 206 . .), Чорний (у формі: Черня Петренко

¹ Через те, що праця своїм обсягом заняла б що-найменше яких 5—6 аркушів друку, подаю в ней тільки витяг, супроти первісного, що його надруковано для ЗТаду, поширенний. В С.

² У нас скорочення: ЖУР, АЮЗР, к. р. і т. д.

к. р. 49; Чорнишъ Нечипоренко к. р. 84 . . .), М и л и й (у формі: Милай Буть, к. р. 244; Милашъ Петренко, к. р. 14 . . .), М і зин н и й (Мизынъ Мазниченко, к. р. 29 . . .), Р а д и й (Радунъ Жданенко, к. р. 51 черк), М о л о д и й (у формі: Молоданъ Нащенко к. р. 156 брасл . . .).

Таксамо з імен-іменників: Б і д а (у формі: Бѣданъ Гончаренко к. р. 156 брасл.), Б о г (у формі: Богунъ Лащенко к. р. 35 черк . . .) — але тепер уже вони відомі тільки як прізвища.

Те саме відноситься й до ймен-дієприкметників (passivi). Такі ймена, як Ж а д а н (дуже часте), Б а ж а н (Нагурненко, Пѣгуленко, Маков'єнко . . .), Ж д а н (часте), Прод а н (Самовський, к. р. 174 . . .), Б о г д а н (дуже часте), всі вони, крім останнього, що й досі живе в колах інтелігенції, тепер уже прізвища.

В історії української ономастики маємо до діла передусім, якщо тепер майже не виключно, з ц е р к о в н и м и хресними йменами. Чужі формулою, незрозумілі щодо змісту грецькі й старожидівські (єврейські) хресні ймення від XII в. український народ перероблює, звязуючи їх із українськими творивами (Мих-но, Кузьм-ище, Мих-айло, Дан-ило), надає їм то здрібнілу, то згрубілу форму при помочі відповідних творил (формансів). Здрібнілі форми хресних імен можуть із часом у свідомості народа відчуватися й н е з д р і б н і л и м и (пор. уже в XIV—XV в.: Степан воєвода молдавський — і Стєцько воєвода молдавський; князь Федір — і князь Федъко й т. д.) й уживатись одне побіч одного в повній (чужій, хоч ізукраїнізований) формі і в скороченні, здрібнілій — ріжними наростками. Процес такого перетвору тягнеться XIV—XVII в., як довго уряд (польський, молдавський) до цієї справи не встрияває, й як довго відповідного авторитету не здобуває собі ц е р к в а. Протягом XVIII і в XIX в. справа сильно міняється: чужа (московська, на зах. землях — австрійсько-польська), зорганізована, світська й церковна (православна моск., уніятська), влада домагається офіційльних, давніх церковних хресних імен у документах, наслідком чого поволі наступає окніжнення народніх назв. Через те велика сила наростків, що ними цілі століття народ витворював собі свої хресні ймена — зав ми ра є і, врешті, цілком і пропадає.

Ясна річ, що загин багатьох форм хресних імен стоїть у тісному звязку з помітним явищем заникання деяких суфіксів у в українській мові взагалі. Тим то й пояснюється, що в наших часах кількість іздрібнілих форм (і згрубілих, збільшених) хресних імен супроти того числа, яке подають нам архівні матеріали, й супроти

кількості їх у в інчих слав'янських мовах, н. пр., у чеській, сербській, навіть польській, де ще ці нарости живі — і т. д. — дуже невеличка.³

I. Зі здрібнілих наростків (первісно середнього роду) в матеріалах XII—XVII в. находимо такі:

-ко, з ріжними поширеннями пня: -очко [Климочко к. р. 181; Демочко, коз. р. 285...]; -ечко [Тышечко, Васечко, АЮЗР VII, 104, 116...]; -ойко [Юрайко, к. р. 18...]; -енко <-енько [Іощенко Солодовниченко, к. р. 181, Мисенко Горбатий, к. р. 155... — не прізвища];

-но (дуже частий наросток; власне, треба мати на увазі виділений форманс -хно, пор. Михно, Пахно, Пихно...);

-́й (prasл. *ęt, що додається хоч до пня скороченого імення [Хролій, к. р. 173, Захарій, к. р. 170...], хоч до пня імення, поширеного ще іншим наростком [Курилчá, к. р. 187; Пилипчá, к. р. 11 і т. д.]);

-́ю, що появляється в західніх землях (Галичина, Поділля) аж у XVI ст. (Стасьо ЖУР I 116, Маттю ЖУР I 154, Махнью ЖУР II 145...) і зберігається досі тільки на заході України

З цих творил наросток -но в цій функції вже не словотворчий (останки таких творив це — прізвища); наросток -енко дуже живий, але для творення прізвищ; -еня́ появляється спорадично на Лівобережжі (Гриценя), -́й (-яти) в іменах здрібнілих — уже невідоме.⁴

Чоловічі здрібнілі творила, відомі від XVII ст. такі, як -ок (Дмитрокъ АЮЗР VII, 116, Петрокъ АЮЗР VII, 113...; Павлючок, к. р. 104, Костючокъ, к. р. 311...), й тоді рідкі, поширення не зазнали (Васильок на Полтавщ., Іваночок, збірка Головацького).

³ Порівняння зроблено з тим матеріалом хресних народних імен, що їх містить на ст. 548—563 IV. том «Словника української мови», зредагованого Б. Грінченком. На жаль, матеріал далеко неповний, та тільки повнішого збору хресних імен — нема.

Ще одне. Роабираючи [поодинокі суфікси хресних імен із історичною перспективою, можна завважити, що хоч деякі з них і відомі в інших слав'янських мовах (-оѣ, -ај і т. д.), то повстання таких імен не все однакове, що, н. пр., в укр. мові вони склалися фонетичним шляхом, зате в інших мовах на їх утворення впливали інші процеси (скорочення слів, якось анальгія, чи асоціаційні процеси). Тай не все те саме на-зверх іздрибніле імення в укр. мові має те саме джерело повстання, що в інших мовах (пор. укр. Стах та поль. Stach, де укр. вийшло фонетично з церковного, чи грец. «Бвставній», польське, це — скорочене слав'янське Stanislav). Дискусія з останнього приводу між Брікнером (A. f. s. Ph XXVII, ст. 117, критика на І. т. Вондракової порівняльної слав'янської граматики а р. 1906) та Вондраком (див. 2. вид. Його порівн. грам. а 1924 р. ст. 632) — тільки підтверджують цей наш погляд.

⁴ Про ці останні імена трактують дві агадані на початку праці; зокрема про -́ю див. «Іменники на «о» — «Праці», стор. 361—364, відб. ст. 59—62.

Зате сильно словотворчі й досі наростики -ець [Ходорець АЮЗР₁, VII 104, Лукіянець АЮЗР VII, 150, Семенець, к. р. 169, Якимець ЖУР III 319...] та -ик (Павликъ АЮЗР VII₂, 604, Костыкъ, к. р. 295, Луцикъ, к. р. 40...) — на заході, однаке, дуже часті у прізвищах.

Дуже поширені від XIV ст. хресні імена на -ь, себто, на -сь, -нь, -ць, -дь..., наростики, що додавались до скорочених імен (Дасій — Дасій ЖУР III, 319..., Василь — Вась, пор. Васько ЖУР I, II, 17... і далі: Йоанникій — Гась ЖУР III, 371, Конон — Кунась ЖУР III, 324..., Хведір — Хвесь, к. р. 327...; Зиновій — Зінь, к. р. 176... і далі: Григорій — Гринь, к. р. 115, Семен — Сень, к. р. 138, Прокіп — Пронь ЖУР III, 371...; Яків — Яць, к. р. 34..., Лука — Луць, к. р. 154... і далі: Гриць, к. р. 163, Михайло — Миць, к. р. 303, Трохим — Троць ЖУР III, 321...; Федір, к. р. 179...; Константин — Кость, к. р. 117; Михайло — Михаль, к. р. 117) — й досі дуже улюблені.

Але ж майже вийшов із ужитку наросток -х, що подибується в XVI в., утворившись із визвуки скорочених імен хресних, які мали в перших складах -х (Михайло — Мих ЖУР III, 80, Захарій — Зах ЖУР I, 159...), і що сплутувався з наростком -сь (Мих — Мись ЖУР I, 17, Max — Мась ЖУР I, 2, Стак — Стась ЖУР I, 105...). Таке -х, під упливом форми здрібнілого наростка — єко могло переходити в -ш, а наслідки були такі, що з часом повиділювалися окремі наростики:

-аш (Іван — Івах, Івашко — Івашъ, к. р. 102; Хведір — Педашъ, к. р. 147; Гаврило — Гаврилашъ, к. р. 165), — і далі: Кунашъ, к. р. 153..., Петрашъ, к. р. 118..., Осташъ, к. р. 179 і т. д.);

-ош (Лев — Левошъ, к. р. 329, пор. Левошъко АЮЗР VII₁, 105; Ярмолай — Ярмошъ, к. р. 292... і далі: Миклошъ, к. р. 175, Бартошъ, к. р. 36 — це останнє, може, і під польським упливом... — тут помагала асоціація з такими фонетично утвореними скороченими іменами, як Дорош, Ярош, Тимош, що утворились із церковних Дорошеи, Еровей, Тимовеї, укр. Дорохій — Дорош, Ярохін — Ярош, Тимохій — Тимош);

-иш (Гаврило — Гавришъ, к. р. 142, Томишъ Хмельницкий, к. р. 1... і далі: Лавришъ, к. р. 26, Кирило — Куришъ, к. р. 54, Артишъ —, пор. Артишенко, к. р. 11, Малишъ, к. р. 142 і т. д.);

-уш (Андрій — Андрушъ, к. р. 102, Яків — Якушъ, к. р. 126, Петро — Петрушъ, к. р. 96 і т. д. — пор. асоціацію до таких імен, як Труш, утворених фонетично: Трофимъ > Трохим > Трух > Труш...).

З цих оддалених наростиок живий іще тепер тільки наросток -аш (Андріаш, Ілаш...), при чому багато таких імен хресних поробилося вже прізвищами; наростики -иш, -уш — появляються спорадично

(Груш — Григорій, Павлиш — Павло), ош як наросток — загинув.

Жіноче закінчення -а, чи зі здріблілим наростком -ка, в чоловічих хресних іменах, що їх повстання пояснюється хоч а) урізуванням слів на наголошенному складі (пор. гуцульське: *Пá* — Павле, *voc. sing.*), хоч б) охотою поглузувати собі з когось, переводячи ім'я до жіночого роду, чи в) певним одтінком пе́слівости звязаної взагалі з жіночістю, з жіночим родом, чи г), нарешті, анальгічною появою «а» за грецькими йменами, такими, як *Сава*, *Акила*, *Кузьма*, *Хома* — такі закінчення, дуже живі ще в XVI—XVIII ст., пор. Штепа Тарасенко, к. р. 154, себто, Степан; Ніка Ямбонський = Никандер, Никандро, к. р. 165, Сергá Коцуенко, к. р. 116, Демá Карисченко, к. р. 174, Костя, к. р. 235... і т. д., то знов.: Костка, к. р. 167, Лучка, к. р. (дуже часте), Іовка Даниленко, к. р. 7, Штепка, к. р. 151 — в західніх українських землях тепер уже майже невідомі — вони обмежуються тільки на декілька ймен, таких, як: Ярема, Олекса, Микола, Микита... Коли ж вони живуть ще в Наддніпрянщині, то це діється під упливом улюблених таких форм у мові російській. А проте такі твори треба вважати все ще таки не за вимерлі.

Те саме треба сказати про наростики -уша, -аша, -иша, пор. Матюша (дуже часте ймення в XVII в.), Митюша (Шостъ), к. р. 32, Петруша (Богдановичъ), к. р. 44... ; Власій — Улаша (Лунченко), к. р. 159... ; Гриша (Лунченко), к. р. 32.. Вони живуть ще й досі в тих самих околицях, хоч у дуже обмеженому числі (пор. Климентій — Клиша).

Зате такі здріблілі й пе́сліві наростики, як

-ша (Конон — Кунша Калиненко, к. р. 73, Фока — Фокша, к. р. 177, Кирило — Кирша Павленко 287, Єфрем — Преша Скочуенко, к. р. 324 і т. д. — пор. серб. *Jovša*, *Mikša*),

-да, широко поширенний у Чехів (зі значінням іздрібління, пор. *Venda*, *Tonda*...), у Поляків (із відтінком ізневажливості, пор.: *klechda*), наросток відомий ще на Україні в XVI—XVII в. (Іван — Ванда, к. р. 174, 179... здрібл. *Wandyo* ЖУР IV 257, *Wandzio* ЖУР IV 247... ; Григорій — Гринда, к. р. 139, Олександро — Санда, к. р. 174... вже тепер зовсім невідомі,⁵ таксамо, як наросток

-та (Єпіфаній — Пахта Гриченко, к. р. 181, Мануйло — Манта Кгрехъ, к. р. 318 і т. д.). Щодо пе́слівого наростика -юта, -ута, такого популярного ще в XVII ст. (пор. Іванюта, к. р. 117, Сенюта, к. р. 78, Панюта Атаманъ, к. р 195, Васюта АЮЗР VII, 605, к. р. 273, Яцута,

⁵ Проф. В. Іщербаківський чув у селі Романівці на Київщині ім'я «Микода», але в селяніх ніхто не вмів йому цього ймення пояснити.

к. р. 53, Захарія — Харута, к. р. 284 . . .) — то він відомий тепер іще тільки у прізвищах.⁶

2. З наростків зі значінням із грубості, збільшення, що з них деякі відомі вже в XII в. (пор. Кузмище Киянинъ під р. 1175. Іп літ.), а то й у пізніших часах (пор. Карпище АЮЗР VII, 182, Ісисько ЖУР III 303, Сависько, к. р. 201), — наші історичні документи знають доволі багато, а саме, крім названих:

-ан, -ян (пор. суч. жебран, дідуган — Петранъ, к. р. 170, Іоандръ — Педанъ, к. р. 142, Трофимъ — Труханъ, к. р. 199, Семянь, к. р. 154 і т. д. . . . тут грала роль асоціація з такими йменнями, як: Степан, Дем'ян);

-ун (пор. старцун — Іоаносій, Іоандръ — Фесунъ, пор. Хвесь, к. р. 297, Войтіх — Войтун, к. р. 179, Савунъ, к. р. 62, Богунъ Лашенко, к. р. 35 — перейшло у прізвище, й т. д.);

-он, асоціація до — Антон, Ясон, або до скороч. Соzon, Левон, к. р. 198 (Трухонъ, к. р. 112, Войтонъ Стецовъ сынъ, к. р. 188; Тиронъ Дуди-ченко, к. р. 91 і т. д.);

-ин, асоціація з жіночим присвяйним наростком, що звязувано знову з браком самостійності чоловічої, із «жіночою спідницею», — з другого боку, пор. церк. Логвин, Акіндин (Власій > Влас, Влах — Улашинъ Возненеко к. р. 156, 116 . . . , Фенинъ Кондратенко к. р. 61, Курило — Куринъ Асавульський к. р. 2 і т. д. і навіть Калина — Калинъ Кузбінко к. р. 333). Сюди б належав і наросток

-их (немов чоловік жінки, не навпаки). пор. Хведь, Хведиха — Chwedich ЖУР III, 283, Мал, Малиха — Malich ЖУР III, 283 і т. д.

Всі ці нарости тепер у функції творення хресних чоловічих імен не знані, але ж закостеніли у прізвищах, досить частих у всіх українських землях. Так само неживі вже в іменах хресних на західніх землях нарости:

-ук, -ак (Костюкъ к. р. 109, 13 . . . 135 . . . ; Костякъ к. р. 217; Павлюкъ Лисый к. р. 157, Грицукъ Савенко к. р. 35; Конон — Конакъ к. р. 41, 44 . . . , Степакъ Чаленко к. р. 107, Євпор, Євпихій — Євпакъ Пикуленко к. р. 109, Єрмій — Єрмакъ Гученко к. р. 22) — асоц. до: тупак, дурак . . . , церк. ім'я Киріяк; — на заході вживався його для прізвищ, на сході рідкій — Васюк);

-ай, яй, пор. бородай, горлай — Федяй (Хведір) Григорьевичъ к. р. 222, Ничай (Ніколай) Юрченко к. р. 284, Устяй (Іустинъ) Симоненко

* Нааваний приклад у Грінченка — з історичного роману Куліша «Чорна Рада».

к. р. 328, Трихвай (Трифонъ) Жваненко к. р. 284 . . . асоціація — до скороч. ім'я «Михай» к. р. 240, 254 . . . — знаний і досі (й то рідко) — у прізвищах;

-*ій* (пор. плаксій, бабій — Корн'єй Клименко к. р. 248, Іовт'єй (Евтихій) к. р. 59, Пантелей Євенко к. р. 329, Іваній к. р. 169; Іван, Вахно — Вахн'єй Полугодченко к. р. 150 і т. д.,⁷ асоціація — Онуфрій, Купрій . . .);

-*ир* (збільш. пор. багатир — Стакир Постонко к. р. 190, Маяиръ Иващенко р. к. 16 . . . асоц. — *Порхвир*);

-*им* (пор. отець — вітчим, брат — побратим, щось гірше, ніж основне слово — Стакимъ Мокроничъ к. р. 217, Устимъ Деменко к. р. 329 . . . асоціація — *Максим, Юхим, Яким*);

-*ух* (пор. свинтух, лежух — Артюхъ к. р. 28, 35 . . ., Иванухъ к. р. 166, Андрухъ к. р. 327 . . . асоц. — *Явтух* < Евтихій>);

-*ах, -ас* (пор. лежаха, простяха . . . дурнас, лобас — Кунахъ < Кононъ Мартышенко к. р. 330, Кунасъ Даниловъ к. р. 190> — нарости, крім -*ій* (Корній) та -*ух* (Андрух), у цій ділянці зовсім уже мертві, деякі з них (-ан, -ун, -ин, -ак, -ук, -ай, -ир, -ах, -ас) подибується у прізвищах (Курилас, Курах із «Курило», Любас . . .).

Те саме відноситься й до жіночих ізгрубілих наростиців, що іх уживали колись і для творення чоловічих хресних імен; вони або загинули або живуть у прізвищах:

-*иця* (Курило — Куриця Хоменко к. р. 140, Хома — Хомица Володовській к. р. 186 . . .);

-*ина* (пор. учительна — Педорина Дрозденко к. р. 134 . . ., Фесина Гринченко к. р. 180, Іванина Михненко к. р. 240 . . ., Василина Ігнатющенко к. р. 104 . . ., Івашина Іваненко к. р. 20, Яцина Карпенко к. р. 17, 113 . . . і т. д.);

-*аха* (пор. бідолаха, — Яків, Куба > Кубаха Асауль к. р. 196 . . .);

-*ура* (пор. танцюра . . . — Степура Васченко к. р. 16, Порфирій — Перпуря Яременко к. р. 96, пор. прізвище першого видавця Енеїди з 1798.

⁷ Цікаво, що цей наросток, під упливом також пропорції:

Андрей : Андрій (фонет.) = Корний : Корней,
Тимотей : Тимофій (фонет.)

подибується і в формі немов би то книжного -*ей*, так, що чи мусимо заанести й наросток -*ей*, що декуди аберігся й досі. В XVI—XVII вв. адібаємо досить часто Ймення на -*ей*: Корней Романченко к. р. 23, Юрей Пушкаревичъ к. р. 10, Купрей Шустенко к. р. 75, Страфней Пупченко к. р. 102 (контач. в Евстаїй і Стефаней) і т. д.

р. Парпур, Курило, Куць — Куцура к. р. 165 і т. д.) — всі вони вже не словотворчі для чоловічих імен хресних, а позалишалися у прізвищах (Сениця, Грицина, Петлюра — Петрура), а тільки ще *ина* живе на Лівобережжі та декуди в Галичині у прізвищах, як і перші три (Сениця, Степура) і т. д.

Розслід чоловічих хресних імен дає змогу поробити такі висновки про їх долю в українській мові:

1. Через історичні умови укр. мова не поширила й не розвинула системи хресних імен на слав'янській основі в такій мірі, як це бачимо в інших слав'янських народів.

2. Система хресних українських імен склалася на грецьких та старожидівських (єврейських) іменах, які укр. мова поперероблювала на свої на основі своїх звукових і словотворчих законів.

3. Між тими йменами бачимо в XIV—XVII вв. багато здрібніліх та згрублених імен, що творилися відповідними здрібніліми та згрубленими суфіксами, які в мові існували, достроюючись механічно до визвуки тих імен, що вже склалася в мові, при чому у процесі витвору та розвою поодиноких імен велику роль грали скорочування, чи врізування імен.

4. Від XVIII. в. ми бачимо повільне вимирання деяких суфіксів, при чому причиною цього вимирання могли бути різні фактори історичного характеру:

а) вплив зорганізованої уніятської на заході, російсько-православної церкви на сході, її боротьба з народніми формами хресних імен,

б) брак у нас окремої народньої традиції, що культивувала була свої поперероблені імена, як свій власний витвір (інтелігентська верства, поросійщення та попольщення її, влучення її до традицій польських чи російських),

в) завмирання самих суфіксів у первінніх функціях (нар. *-но*, *-хно*, *-да*, *-ош* і т. д.; наслідки — що хресні такі імена в цій формі костеніли, ставали іменами родовими, прізвищами, при чому розвивалися з цих імен нові прізвища — всякими іншими суфіксами, як ось *Махно*, *Махнович*, *Махновський*; *Дорош*, *Дорошевич*, *Дорошкевич* і т. д.),

г) суфікси, що звязувалися у свідомості з розумінням родового зв'язку з батьком (*-енко*, *-ук*, *-юк*), вміру розвитку потреби докладнішої диференціації роду — почали вживатися для творення — прізвищ,

г) та найважніша причина, здається, лежала в самому заниканні за завиранні деяких суфіксів узагалі або в обмежуванні їх уживання.

5. Деякі з таких імен, головно з жіночим закінченням, уступали у свідомості місця таким творилам, що вказували на чоловічий рід (н. пр., ім. на -о в міру їх розвитку).

6. Згрубілі наростики в іменах хресних заникали знов, бо ймена такі могли робитися образливими (-ина, -ух, -ура, -я, -еня, середній рід) — у прізвищах затримувалися, бо прізвище такої образливості не вносило, маючи на селі менче значіння, ніж хресне ймення; тай так із часом первісне значіння суфіксів затиралося — у прізвищі.

7. Бувало ще й таке, що здрібнілі первісно наростики деколи трапили дешо зі здрібніlosti або переставали відчуватися здрібнілими, пор. у свідомості західнього Українця такі паралелі: Лесь, Лесьо — Лесько, Юрко, Ілько, Левко.

8. Зі здрібнілих наростиок залишалися тільки ті, що звязувалися виразно з песливістю, зі здрібнінням дитячих імен: -сь, -зь, -нь, і т. д. — тим і пояснюється менча їх кількість ув укр. мові в порівнянні з іншими слав. мовами, де були інакші умови культурні, національні (традиція).

Др. Василь Сімович.

Grammatica Slavo-ruthena М. Лучкая.

Цього року¹⁾ минає сто літ, як із університетської друкарні в Будапешті вийшла у світ перша на західних українських землях українська граматика (1830. р.). Заголовок невеликого цього підручника (176 сторін, 8°), написаного латинською мовою, був, власне: „Grammatica slavo-ruthena: seu vetero-slavicae, et actu in montibus Carpathicis parvo-russicae, seu dialecti vigentis linguae“ — мови славяно-руської або старославянської, й говорки малоруської, ще тепер немовби живої в карпатських горах —, і автор її „парох та архідіакон ужгородський і дійсний капелян найяснішого князя Й воєводи з Люкки“ в Італії, Михайло Лучкай — відповідно до своєї теорії, з'ясованої в передмові до свого твору (III—XVI), поєде між іншим, де Йому цього треба, фонетичні, морфольгічні, по трохи словотворчі й синтаксичні прикмети живої української мови, що нею говорить наш народ на Підкарпатщині. Цій книжці довелося відіграти певну роль в історії українського мовознавства на західних землях, тим то у сторіччя виходу її з друку вважаємо за справедливу річ присвятити більш уваги цьому творові, тим більше, що все те, що появляється про нього досі, не дає ще ясного образу про Лучкаєву працю...

Думку написати свою граматику slavo-ruthenу зродило в Лучкай декілька причин. Сам автор, студіюючи в Відні теольгію, цікавився лінгвістичними питаннями; між Його паперами зберігся

¹⁾ Праця відчитана на зборах „Українського Історично-Філольгічного Товариства“ у Празі, дия 17. червня, 1930. р., на зборах, присвячених пам'яті Лучкай з приходу появі перед сто роками його граматики. Друкуємо першу частину — прикмети славяно-руської мови у граматиці Slavo-ruthen-i. В. С.

рукопис словника й азбуки стіопської з 1815 р.¹⁾) Гурток, що в ньому Лучкай повертається, це були великі на той час (у тодішньому розумінні) українські патріоти та славянофії, й розмови, що іх вів у себе Іван Фогорошій-Бережанин²⁾), парох церкви св. Варвари, приятель та прихильник Лучкай, крутилися коло фільольгічних питань, коло славянської єдності, коло спільної для всіх славян літературної мови. Коли докладно перейти лист Бережанина-Фогорошія, писаний із Відня 21/LX. 1827. р. до підкарпатського патріота Орлая³⁾, то неважко замітити, що головні тези

¹⁾ František Tichý, Michal Lučkaj (Slovanský Sborník, věnovaný jeho magnificencii prof. Františku Pastrnákoví, Praha, 1923), str. 215.

²⁾ Здогад проф. Тіхого (Sborník, str. 215), що Фогорошій та Бережанин одна особа, півторив Др. І. Панькевич і аналізою статті Б : порівнянням письма Б з письмом Фогорошія та Лучкай. (Наук Зборник Тов Просвіта в Ужгороді VII-VIII. str. 168-188. Хто був Іван Бережанин — Михайло Лучкай чи Іван Фогорошій); дивно тільки, що вже 1929. р Tichý вважає Бережанина за псевдонім Лучкай (podepsal ze pseudonymem Ivan Berežanip, див „Josef Dobrovský, a Podkarpatská Rus“, збірник Josef Dobrovský, Прага, 1929, str. 342.) Фогорошій допоміг, між іншим, дістатися Лучкайві до Італії; цікаве листування з цього приводу, опубліковане дром Ярославом Гординським у Записках Наукового Товариства ім. Шевченка, Т. CXXV, Львів, 1918, у його праці „Основаннє гр.-кат. церкви в князівстві Люкка в Італії“, str. 55 - 89. Крім цього, дия. Dr. Василь Гаджега, „Михайл Лучкай“, Ужгород 1929, str. 50 і дальші.

³⁾ Орлай любив свою мову; у листі до Доленгн-Ходаковського просить, щоб він „писав по малоруськи“ до його (Свінцицькій, Матеріали по історії відродження Карпатської Русі, лист із 15 I 1820, str. 25), і хоч сам пише по-російськи, то часто вставляє українські фрази. Щодо підкарпатської мови, то в Орлая був погляд, що „Карпаторосси... сохранили.. языкъ русскийъ такимъ нарѣчіемъ, которое гораздо чище нынѣшняго кіевскаго“ (Мат., str. 40-46).

⁴⁾ Фогорошій-Бережанинуважав церковнославянську мову за „основаніє и корень“ усіх славянських мов (Матеріали, 47). На його погляд, та славянська мова може бути одна для всіх славян, що 1) найближча до свого коріння, себто, до церковно-слав. мови; 2) та, що „в церкви наїї богопочитанні, въ гражданскомъ и военномъ правительствеъ, и въ преподаваніи наукъ въ общих училищах народных въ употребленіи, слѣдовательно“ — та, що є „дипломатический“ (язык); 3) та, що нею „цѣлое гражданское правительство и науки хотят сочинсти только отправляются,“ й нарешті, та, що нею „хотят съ части набоженіство только и науки отправляются..“ Котра в тодішніх мов туди підходила, Бережанин сам не каже; він займається діалектичними різницями в українській і російській мові — перший у нас огляд укр. діалекто-льгії (підносять укр. *h*; у *Ч*, *i* *Ч* *o*, *e* з усіма відтінками в вимові на Підкарпатті; *infinit* на — *ти*; *i* *Ч* *ль*, чи *Ч* *й* супроти моск.-ої; приставне *в*, *и* *Ч* *ы*, *i* — характеризує діалекти Підкарпаття, але ж на його погляд усі ці діалектичні різниці усувають бу придумана окрема спільна ортографія славянська в усіхм скороченнями, які кожний славянин читає би по-своюму (н. пр.,

цього листа сходяться з поглядами Лучкаю Й на церковнославянську мову, Й на інші славянські мови, Й на ролю церковнославянської мови для всіх славян — у гуртку, певне, Йшли розмови про долю церковнославянської мови в поодиноких славянських краях, про становище українського народу, що зберіг цю мову в церкві, головно в Галичині та на Підкарпатті, Й наслідки дискусій не могли не відбитися Й на поглядах Лучкаю.

Щодо самого Підкарпаття, то воно в авторитетних славянських пробудників було тоді *terra incognita*:¹⁾ здається, крім поль-

---

Без можна б читати, як *Бог*, *Би*, *Бел*, *Бул*, *Беул*, чбкъ — чловѣкъ, чоловѣкъ, члавекъ, чловекъ, чувек і т. д.), але й єдність мови тоді заховалася б.

Лист недокінчений, принаймні, дальша частина його неопублікована, але ж аж напрощується висновок: усі славяни, бодай східні, повинні прияти за літературну мову — церковно-славянську або краще „славяноруську,” яку він ототожнює з „руською”, себто, славяноруською на Підкарпатті (пор. вислови чистим старинним славянським или руським язиком, ст. 54. і т. д.)

Сам лист Бережанина до Ордай складений славяноруською мовою, часто без ъ, як у граматиці Лучкаю. Думки Бережанина, що, певне, панували в тодішньому віденському гуртку, повторюються і в Лучкаевій передмові до граматики, головно ж його погляд на роль церковної мови в письменстві, думки про проблеми мов славянських, про знання церковної мови межі підкарпатською інтелігенцією і т. д.

1) Див. передмову до граматики, ст. IX. та XIII. Лучкай покликується на вислів Шафарика в його „Geschichte der slavischen Literaturen nach allen Mundarten” з р. 1826, але ж сторінки не цитують Згадані слова містяться в 3 замітці на ст. 141 й відносяться до всіх „Russniaken in Ostgalicien, Bukowina und Nordungarn” .. всі вони, мовляв, „in sprachlicher und historischer Hinsicht noch eine terra incognita” Про „Russniaken in Ungarn” Шафарик додає пояснення, що вони „sind die Fortsetzung ihrer rothrussischen Brüder” (ibidem), що, „das Russniakische in Ungarn ist stark metadialektisiert”, та що шкода, „dass ihre Volkslieder nicht gesammelt sind” (ст. 142) До ст. 141 Шафарик (примірник, що ним я користувався — власність самого Шафарика; до кожної сторінки віліплені окремі листки на помітки) додав на окремому листку таку замітку, переписану з Копітара 1830 р.: „Ein Russniake Mich Lutskay (підкresлення Шафарика), nun Hofcapelan beim Hzg v. Lucca, der(?) ein Bourbon die schöne Gütte hatte, nachdem er ungarisch gelernt, auch noch altslavisch zu lernen und in Lucca eine unirtslavische Hofkapelle errichtete. hat eine ruthenische Sprachlehre in die Censur gegeben Est plena falsi rationis in (слова характеризують погляд Лучкаю на укр. мову), aber doch besser als keine; besonders der Anhang von populären Fabeln, Liedern, Sprichwörtern etc” (Копітар, 1830) Крім цієї згадки, Шафарик мав ще там виписок із Ганки про граматику Ів Могильницького, підкарпатський буквар із 1822 р та катехізм із 1801, що про нього говорить у „Praefatio” Й Лучкай (ст X) Погляд Шафарика на граматику Лучкаю висловлений у його книзі „Slovanský narodopis, druhé vydání, Praha, 1842. ст. 29 (načež maloruské není dosti přísně od cirkevného odděleno — але... první aspoň se rokem odlišit jazyk lidový od cirkevného).

ського славіста Кухарського, зі славянознавців міжто тоді туди не навідувався¹). Стаття, що її про підкарпатських українців передруковала була Добровського *Slovanka* („Rusniaken in der Maramorosch,” 1814, ст. 104—110), могла викликувати тільки непорозуміння та різні здогади щодо характеру мови населення цієї землі²). Великий Добровський для своїх „Institutiones“ (1822.) матеріалів живої української мови не використовував, на старе й середнє укр. писменство дивився як на російське, української мови для порівняння у своїй монументальній граматиці ніде не вживав, навіть там ні, де для такого порівняння давали нагоду аналогічні явища в інших славянських мовах, н. пр., *g = h* у чеській, словацькій та горішньо-лужицькій мові, ст. 5, приставне „*v*“ (між голосними, яке, н. пр., найшов у Скорини, див. „Institutiones,“ ст. 43—44. „навіка,“ або „in antiquo codice“ „відніца“³), яке замітив у чеській, лужицькій, польській, а то й у російській, навіть у хорватській мові⁴). Річ у тому, що Добровський, хоч цікавився українською мовою, вже 1815. р. мав у своїх руках збірку українських пісень із Галичини, переписаних польською латинкою українцем Гошовським, хоч сам власною рукою робив із цих матеріалів для себе „Excerpta“, готовуючи їх для нового зшитка „Slovank-i“⁵), та хоч ця збірка давала йому змогу пізнати всі важніші

¹) Письма къ Вячеславу Ганкѣ изъ славянскихъ земель, изданы В. А. Францевъ, Варшава, 1905, ст. 578. Лист Кухарського до Ганки про його провіднину Лучкая відноситься до 1828 р., коли останній був уже парохом Ужгорода й, захочений Кухарським, задумував „opisać to wszystko, co byśmy tylko pod względem słowiańskim o Rusniakach węgierskich wiedzieć chcieli.“ В пізніших часах, після виходу граматики, бували в нього Головацький р. 1839 (*Cesta po halické a uherské Rusi, sdělená v listech od J(akova) F(edoroviče) H(olováckého) ku přijetí do Lvova, Časopis Muzea Českého XVI.*, річник із 1842. р. ст. 46—48), словак Носак (*Tichý, op. cit. ст. 215*), Срезневський р. 1842. (Путевиа письма.. відбитка з Живої Старини, Петербург 1895, ст. 318) — відвідувачі малоють Лучкая як людину, що має до всіх і вся великий жаль, замкнуту в собі, трохи відлюдка, неагідливого. Це видно й із нової діякої праці дра В. Гадзеги (1929), ст. 74—87, 111—118.

²) Не виключено, що замітка Добровського у „Slovan“-ці на ст 104. (хоч це було тільки пояснення для автора статті), що „Ruthenisch hier“ (себто, на Підкарпатті) *heisst das Altslovenische* теж мала вплив на утворення поглядів віденського гуртка на роль церковнославянщини в наших західних землях.

³) Цей приклад (відніца) читавмо і в Лучкая при обговоренні цього явища в укр. мові, ст. 18.

⁴) Див. про те саме в Slovan-ці ст 29, 30; про „*h*“ в чеські мови *ibidem*, ст 48

⁵) V. A. Francev, *Maloruské národní písací v pozůstatkostí J. Dobrovského, „Narodopisný Věstník československý,“* том XVI, Прага, 1923, ст. 35; Др. К. Чехович, Йосиф Добровський і українська мова, „Slavia“ IX, вид. 4, Прага, 1930, ст. 701 і далі. Сам я бачив (і переписав) ці „Excerpta“ — вони цікаві тим, що Добровський переписав для себе вирвики листа Гошовського до Бантке, вирвики, де Гошовський

своєрідності тої мови¹) — він цієї нагоди не використав, як не використав збірника Гошовського і з етнографічного боку²). Як до того часу (до 1815. р.), так і отісля (пор. *Lehrgebäude der russischen Sprache* Пухмаєра з Його передмовою з р. 1820, *Institutiones...* 1822), він або переписув українські слова з-російська, на пр., Котляревського Енеїду³), українські словничі матеріали⁴), або, и. пр. середньо-

подав найважливі закони нашої мови: wenn man sie mit Nestor vergleicht (а боку Добровський додав нід себе: 1767 — вид. Шлецера), trägt sie noch unvergängbare Spuren ihrer ehemaligen Cultur — doch muss man anders lesen — glagol wie h, jat wie i, nicht wie je mit Schloßer (Добровський — не вірив, дав із боку питальний знак) z B. lito nicht ljeto, tebi nicht tjebie, den Laut jery und «ше у (Polnisch) und nicht wie i — ст. 3. Excerpt-is. п. з Russniaken... Добровський не вірив¹

¹⁾ У відписі згаданого щойно листа під пунктом 2 ст 3 читаемо: Die Kleinrussen kennen kein glagol, sondern nur ein hlahol — hat man ein g nöthig (bey fremden Wörtern), so schreibt man zwey gg (sic!) — selbst im Böhmischem finde ich sehr häufig den Buchstaben h (допис Добровського: h allzeit, wo andere Slaven ein g haben), in allen slaw. Kirchenbüchern wird h gelesen — Добровський дав два питальники при цьому: отже не вірив і не використав для себе ні зазаг Гошовського, ні переписаного власною рукою чудового зразка живого народнього покутського діалекту укр мови, владженого зі справжнім фільольгічним хистом польською латинкою Гошовським (на ст. 4. Excerpt-is в Його транскрипція: ш = sz, щ = szcz, ч = cz, х = ch, я = ja, є = је, ю = ју, — не знати чи це Гошовського чи Добров., бо дописане збоку —, вживак є, н, л, є, ї, ю, єје і т. д. „Gespräch zwischen zwey Bauern A und B,” що „gibt einiges Licht... über die russische Mundart in Galizien” — думка Гошовського — залишився в Добр не-використаним для пізнання укр. мови. (Перепис Добр займає б цілих сторінок та ще 5 рядків переходить на 7.)

За те, що Управа Національного Музею у Празі дозволила мені користуватися цими матеріалами (знак 65d 251), складаю Й цирику подяку В С

²⁾ Rukopis... zalezel několik let nezúžitkován (Францев, оп. сіт 87)

³⁾ „Slovanka” з 1814 р., ст 209 — 210; з нагоди присилки Йому Стойковичем „Енеїди” Котляревського, Добровський доторкнувся трохи й мови твору Йому видалося дивним (sonderbar), що українці (Kleinrussen) часто говорять „о” замість „о” in einsilbigen Wörtern (вони не диво; так іще думав 1852 р Мікльосіч див Його „Vergleichende Lautlehre der slavischen Sprachen,” ст. 342, 343, між іншим, Мікльосіч покланяється на Лучкая, ст. 341), звертає увагу на „о” в 1. ос множ. дієслів, яке находитися „selbst in alten Russischen Chroniken” — але ж читає укр. „и” скрізь за „и” (ljubila, spalila, pobăsimo), укр „г” за „г” (big — біг, cegla — цегла). Щодо української лексики, то укр слова відхильні від російської мови (die vom Russischen abweichenden Wörter) запозичені, мовляв, звичайно в польської мови, отже, і зрозумілі нам, чехам, и пр., cegla (= цегла), chort(? !), poln chart, böhmisch chrt, russ. borzaja sobaka, kačka(? !) — russ. utka

⁴⁾ „Slovanka,” 2. частина, з 1815 р. в коротенький замітці про Srovnitelnyj slovar vsjeh jazykov — читаемо. Klenrussisch big (ст. 189 — die Kleinrussen lieben gar oft auch in anderen Wörtern „и” anstatt „о”, daher ihr „big” —; таксамо укр. „и” Добровський читає за „и” — пор zwjezda (ст. 190), таксамо bjeda (ст. 192).

українську мову, той „Gemengel vom Altslawonischen, Kleinrussischen und Polnischen“¹), оцінює зі становища російської мови а українські форми, що подибаються в церковних памятках українських (Острозька Біблія) — це, на Його думку, польські мовні явища²). Не опанувавши фільольгічно української мови як-слід, не пізнавши її будови так, щоб можна було притягти її до порівняння в *Institutiones* — Добровський у своєму монументальному творі ніде української мови не називає й до порівняння з іншими не притягає

¹⁾ Lehrgebäude der russischen Sprache nach dem Lehrgebäude der böhmischen Sprache des Hrn. Abbé Dobrow. ky von Anton Jaroslaw Puchmayer Prag, 1820: в цікавій передмові до цієї книжки, що її написав 13. червня 1820 Добровський, читаемо на ст. XIII—XV. спробу переповіду (*Umschreibung*) славянського євангелія (поучення избрания), згаданого якимось „polonisicrenden Kleinrussen“ яких бодай 100 років перед Петром I, себто, виняток 13. з якогось українського „повчального євангелія“, що їх у нас було багато На ст X—XVIII. Добровський дав цікав, пояснення поодиноких мовних явищ цього євангелія, з яких видно його діяку знайомість із укр мовою, напр., чергування *a*—*u*, „*a meo*“ рядок 15, für „*u него*“) перехід *e* на *o* після ширущих (*poeshol nach gemeiner Aussprache für „poeshel“, ряд 15*); менший (ряд 12 — für „*юнійшій*“), старший (ряд 25 — für „*старій*“), форма 2 ос. одн на *-sh* („*Auslassung des -i in der 2 Person schon damals üblich, nicht so das -i im Infinitiv*, ряд 31); росказала (ряд 15, 22, 23 — für „*расказала*“): *dai mi* (ряд 12. — für „*даждь мн*“), *-i замість ie в пост.*, все sing імен середи роду (сплівання, ряд 25, *им'я*), ряд 13, 30 — *der Kleinrusse schrieb я für ie weil er ie zusammenziehen wollte* (пор. Лучкай, Грам ст 16, 47 і т д.) — висловлю: чоботы statt „*сапоги*“ (ряд 22), *naimtum statt „намінк“* (ряд 17) до *otца statt „к отцу“* (ряд 18). Але ж нікого значіння не приписує *ie* — *i* (проша, eigentlich „*пробл*“, ряд 30), *появдълъ, sonst „появдѣлъ“* (ряд 27, 20); не звернув уваги на форми *изшнул* був, *изнашлся* (ряд 24), *из пилностю* (ряд 29; з людьми (ряд 13) це — *polnische Aussprache für „e“*; *свирпшил ем* (21), *изрпшил ем* (18) це — *nach polnischer Art*; *вставши* (20), *видячи* (16), *моячи* (24) — пояснення ві становища der Polen und Neurassen (= *Russica vulgaris*, ст. XIII); *тобъ* (29) — *im Alt- und Neurussisch*, але (18), *мовити* (11) й багато інш. — *aus dem Polnischen* і т д.

²⁾ Н пр., українські форми наказ способу, що їх Добровський подибав був ув Острозькій Біблії: *съмчи, ослчи* (ст. 20, 26), *Ширжи* — пояснення польським упливом (*polonica infexio est, Instit.*, ст. 561); укр форми Смотрицького з цієї Біблії чуднич, з'являлися за *polonorussica* (*Institutiones*, ст. 435.) й тому „*mutata sunt ab editoribus aliis*. Шибдб. чуднич. снччам. Про одну та другу форму, як українську, див. Лучкай, ст. 97, 115; ст 122 А проте мову передмови до граматики Смотрицького Добровський таки звє „*gemeine Sprache*“ (звичайно, Смотрицький у Добровського — *Russus!*), якою користувався автор граматики, мованив, „*um leichter verstanden zu werden*“ (Puchmayer, *Lehrgebäude*.., ст XIII) Виходить, що діякі прикмети української мови Добровський знат (не як каже др. Брик, що він „*не мав про живу укр. мову навіть елементарного поняття*“). Записки Наукового Товариства ім Шевченка т CXLI—CXLIII, стаття: Йосиф Добровський і українознанство, ст 25 — але ж того знання було за мрло, щоб притягти укр. мову до порівняння в *Institutiones*..

З цього погляду граматику Лучкай, що для порівняння явищ у своїй церковній (слов'яноруській) мові використовує матеріал підкарпатських говорок — треба вважати за доповнення *Dobrovsko Institutiones*. Те, власне, що автор цієї книги не зрівнював поодиноких явищ *linguae slavicae dialecti veteris* із українською мовою, могло бути і спонукою для Лучкай для того, щоб свою граматикою доповнити твір великого свого вчителя. А, може, граво тут ролю якесь неясне почуття гіркості українця (русино), славянофіла, почуття, що викликано було колись у галицької „Трійці“ (1837.) болюче „нам судилося“ послідними бути.“ Бо коли, мовляв, для слов'ян Підкарпаття є — *terra incognita*, то треба, щоб ту землю пізнали, і граматика мови такого краю краще, ніж що, відкриє славяном цю „невідому країну.“ Тим більше, що з усіх славянських мов підкарпатська мова, мова *Ruthenica aut Carpatho рѣскамъ*, зберегла, мовляв, найбільше рис церковнослов'янської, що вона майже з нею збігається (*ferme convenit*, ст. IX). Ще більше. Вона зберегла мовляв, найдавніші форми, вона дуже старовинна¹⁾) — так

1) Цього в тексті передмови немає, але ж із різних висловів тексту легко можна собі самому скласти такий погляд Лучкай на цю справу. Ось декілька таких місць:

а) Коли українці після „*в*“ або „*и*“ мають у відміні „*о*“, замість церковного „*е*“ (царин, огнин, крачин, укр.: мужини, злодіюни), то це тому, „*quia regimittitiae adjectio adhaerent*“, ст. 36.; таксамо в орудні один. *ubique* (і в м'якій відміні) *retinent* (аберігають давнє!) *sonum* — *ом* (ст. 3b).

б) *Rutheni a manu servare characteristicam*, люблять зберігати і в *los sing* після м'яких та йоти — росіяни ж мають — *ъ* (ст. 36)

в) Не диво (*non mirum*), що *in communī ore* (*communis* → народній) *semper auditur „*о*“ in casib⁹ obliquis* після ч, ж, ш, ѿ: *нишому, божому, волочом — nam in codicibus saeculorum remotissimorum* (найдавніших віків, найдавніших од нас) в такі форми, а *ti codires in Bibliotheca Dioecesana Munkatsiensis existentes et impressi etiam Venetiis libri* (ст. 60) Лучкай думав, що це найстаріші церковнослов'янські памятки

г) Вважаючи Острозьку Біблію (де Добровський найшов форму *есми* — *Institutiones*, 558) за дуже давній памятник, Лучкай уважав, що підкарпатське зачінення I. ос множ. дієслів (-*ме*) дуже стрве, що в церков.-слов'ян мові відпало кінцеве — *е* ї *regularibus* (тематичні дієслова) залишилося — *м*, а в *irregularibus* (атематичних, отже, приклад Острозької Біблії: *есми*) або залишилося *antiqua* (себто — *ме*) або *adjectum* — *м* (ст. 112)

г) Те саме з формами наказового способу — *тм*, — *тти*. Вважаючи за Добровським (*Institutiones*, 528) ці форми скрізь (отже: в III₂, IV, V₂), крім атематичних дієслів, за старші та одиноко правильні, вони виступав проти тих, що вважають їх за польонізм і хотять їх викинути, та підносять, що *in Ruthenica t̄ mansit intactum* (значить — первісне!) *in illis etiam partibus* (в тих частинах укр землі), *quae cum Polonis nullam habuerunt conversationem* (115), покликуються на приклади з Острозької Біблії (за Добровським, ст 560) — хоч нерав-

чому ж не вжити її для порівняння? І Лучкай порівнює. В тих частинах, де Добровський притягає для порівняння нові, народні (*communes, vulgares*) мови, не називаючи ніде української, Лучкай, не зазначаючи цього зокрема, до інших славянських мов додав і свою рідину, *communem Ruthenicam*.

І таких порівнянь — доволі.

а) „І“¹, що для його Добровський знає вимову „g“, а в чехів, словаків, горішніх лужичан¹⁾ — *Institutiones*, ст. 5²), — *h*, звучить і у *Slavoruthena velut latinum h*; то тільки, мовляв, *Russi et Serbi* на спосіб (*more*) греків люблять вимовляти Його як лат. *g* або гр. *γ* (ст. 3);

б) виклад Добровського про вимову „ѣ“ в різних слав. народів (росіян, сербів, чехів — ст. 26—27; Лучкай Його в себе перевідає, ст. 4) доповнює поясненням, що всі *Rutheni, huc inclusis Galiciae et Parvae Russiae Incolis*, вимовляють Його як *accentuatum i, seu Germanicum „wie“* (ст. 4);

в) протетичне „v“, яке Добровський найшов у чехів, лужичан, поляків, почасти хорватів та росіян (*Inst. et. 43, Slovanka, 1814*, ст. 29, 30) — знають і *Rutheni*, що „in communī usu“ перед *o* та *u* кладуть *sicut Bohemi* — *v*: *воко, въхъ, вѣн, вѣдица* (ст. 18), та хоч це в Його славяноруській, як літературній мові, „non est probandum“, він сам (забувшись, думаючи по-українськи) пише „*вѣй*“ (ст. 55), побіч „*ѹй*“ (ст. 21), укр. „*ѹнко*“ (там таки).

г) при укладі відміни Іменників Лучкай покликується на чехів, поляків (ст. 51) — правда, за російською граматикою Таппе (див. далі частина 5.);

сам (мішаючи „и“ з „ъ“) пише — *и. затворні* (ст. 114), *нікні* (148), а то й *навіть ріцні* (ст. 114), приклад випнений із Добровського, але там — *ицѣнні*. ст. 604.

д) Так само, на Його погляд, закінчення *З ос мн* — *уть apud Ruthenos integritate sua mansit* (ст. 85), *ubique retentum apud Ruthenos mansit* — *ть* (ст. 84) — на основі того, що Добровський згадув про давні форми *з* — *ть* із XI—XIII ст (*Institutiones*, стор 558), і т. д.

¹⁾ Добровський міг читати Смотрицького *г* як лат *g* через те, що Смотрицький, вичисляючи у своїй граматіці-букви (ст. 5), каже *г илн г*. Там то він не міг найти для прасл. „*g*“ = укр „*h*“ вказівки (*podnѣtu*) у Смотрицького, як міркує Вайнгарт (*Dobrovského Institutiones II*, Братислава, 1925 ст 120); про *г* = *h* в чехів, див. ще *Slovanka 1814* ст. 48.

²⁾ Повний заголовок цієї книги: *Josephi Dobrowsky, presbyteri A A L L et philosophiae doctoris, societatis scientiarum bohemicae atque aliarum memtri Institutiones linguae slavicae dialecti veteris, quae apud Russos, Serbos aliosque ritus graeci, tum apud Dalmatos Glagolitas ritus latini Slavos in libris sacris obtinet, cum tabulis aeri incisis quattuor, Vindobonae, MDCCCLXXII*; у нашій праці коротко — *Institutiones*.

г) до „formulae vulgares“ числівників, таких, як поліста, пол седма, полосма, які вважає Добровський за communes Polonis, Bohemis Russis, (?) — а може мав на думці нас, українців? — Institutiones, ст. 510 — Лучкай зазначує в себе (не називаючи інших народів), що в укр. мові є пол дріга (може вважав, що певтора церковна форма, бо на ст. 68 поясняє, що другий — Ruth. дрігі), пол шиста, пол осмий (?), ст. 67;

д) при відміні восьмі (ст. 84 і далі в „Observationes relate Conjugationum flexiones“, ст. 547) докидає до поміток Добровського і свої завваги, що, н. пр., Russi(?)et Rutheni закінчення -и переймінили в -сь; що в 3. ос. sing. у славяно-руській -ть in -т abiit, а apud Ruthenos - тъ mansit (ст. 84); що в 1. ос. множ. Russi закінчення - мы (всмі) mutarunt на - м, а Rutheni (підкарпатські, розуміється) et Bohemi мають — ми, Croatae — мо; що у 3. ос. множ. - 8ть apud Ruthenos integritate sua mansit (ст. 85), apud Russos - 8ть, apud Bohemos - т emansit; у тематичних дієслів Лучкай притягнув для 1. ос. одн. для порівняння укр., рос. та чеські мову (Ruthenica exit in ю, -8, Russica pariter — теж); для 2. ос. одн. (в Добровського: dialecti vulgares omnes -и rescidereunt, ст. 558) — укр. (Ruthenica omissio - и) та рос. (in locum - и ponitur - и); в 3. ос. одн. підносить, що укр. від церковнославян. різниться тим, що в е -відміні відкидає - тъ (і так у зразках укр. відміні дієслів: в 81; біл 85, єрі 90; исі 95; сині 97; разом'єтъ 101); що це - т в sing. i plur. (за Добровським, ст. 558) було в XI—XIII мяке (те саме Добр. ст. 19), а що в церковній мові ствердо (в regularibus, себто, в тематичних дієслів), а що apud Ruthenos — viget (живе) ст. 111; і так в укр. зразках: єють 85, єрють 90, держить, держать 93; исіють 95, синють 97, горить, горять 99; разом'ють 101; в 1. ос. множ. зводить закінчення укр. (- ми), поль. (- мы), хорв. (- мо), рос. (- мы, - м), чеськ. (- ми), та підносить його давнину — „первісне“ - е „відпало“ в церков. і навіть у imperativ-i в укр.: идѣм, исїм (ст. 122);

е) укр. форми способу наказового (байдь, сядьти¹) Лучкай зводить із чеськими та словацькими (ст. 114), вважає їх за чеські та словацькі запозички (а Bohemis et Slovacis irtepsit) на основі натяку Добровського, що, мовляв, у церковних книгах сядьти „стяглося“ в сядьти Bohemorum more (Institutiones, 560) — та тільки вживати їх — damandum (у своїх парадигмах: байди vel байдь; байдем vel байдим; байдьте vel байдьте — ст. 82);

¹) Поясняє, що просто - и (в 2. ос. sing.) abit in - в (ibidem)

в) форма infinitiv-a в Ruthenica та Slavica має -ти, а всі інші dialecti — variant (117);

ж) щодо наголосу, то Rutheni et Russi (Добровський говорить про росіян та сербів) 2. ос. pl. мають творні, гнішті (sic), терпні, але в наказ. способі: творкти; зазначує, що Rutheni satis obseruant (зберігають) наголос церковнославянський, але ж у багатьох випадках і від росіян і від хорватів різняться (в Добровського — сербів: tam a Russis, quam Croatis), ст. 138.;

з) Добровський звертає увагу на те, що „amat Instrumentalem Slavus pro Nominativo secundo“, який praedicatum agit (Institutiones, стор. 645), та що dialecti Russica, Bohemica et Polonica дають на це innumerata exempla; Лучкай, немов доповнюючи Добровського, (не згадуючи Його думок), заявляє, що id etiam Ruth: коли м дѣкоѣ бѣла..., (ст. 152);

и) коли Добровський про прийменник „за“ завважує, що в часовому значенні (за царя Константина и матері его Еліны, ст. 666) вживается він не тільки в чехів та поляків, але і в сербів, Лучкай своїм прикладом із мадярської (тоді Й Його) історії: за царя сбо го Стефана (ст. 150) зазначує, що в такому значенні знає Його Й укр. мова, Й т. д.

Буває Й таке, що Лучкай просто Добровського (мовчки, розуміється) виправлює. Форму ізблічи, яку Добровський нашов уже в Острозькій Біблії (ст. 561: съблічи, облічи, також ївіржи) та вважав її за polonica inflexio, Лучкай наводить¹⁾ як українську (115). Так само форми зі Смотрицького граматики з'даліча, з'начала (грам. Смотр. ст. 372; 373), які Добровський (435) називає polonico-russica³⁾, Лучкай наводить як українські (Ruth. ядалка, значала, ст. 122), хоч радить potius in Ruthenica (згідно зі своєю теорією) reducenda на недалечі, ізначала.

Тих декілька прикладів підтверджують думку, що Лучкаєві хотілося доповнити (а то Й виправити) ті місця з Institutiones, де

¹⁾ Цікаву цю звітку потверджують церковні книги з наголосами, друковані на українській території, пор. Огієнко, Наголос як метод означення місця виходу стародрукованих книжок", Зап Наук Тов. ім. Шевченка, т CXXXVI—CXXXVII, ст 197 і далі.

²⁾ „Guttarales abeunt in suas analogas et in z. e. in c. x ipsa in imperativi (друга парадигматизація) помози, искази, Ruth. начлічи Навіть, забувши ся, Лучкай подав за церковну українську форму наказ способ кирічим (ст 97) від діеслова киріч

³⁾ Так само з (прийменник), у слові «богем» Добровський уважає за словінське й польське, Institutiones ст. 34 (петро probaverit nisi Polonus et Carniolus); цитати зі Смотрицького — з видання 1618 р.

Добровський робить різні порівняння й не вважує української мови. Що цього не зроблено в полемічному тоні, що ніде не наведено думки, як протилежної до погляду Добровського — це зрозуміло: авторитет Добровського був аж надто великий, поважання учня перед учителем не могло допустити й гадки про якусь полеміку...

Та були й інші причини.

Початок XIX. століття, це ж час національного романтизму, час захоплення народною творчістю, що з неї, як із криниці живої води, користають молоді галицькі письменники, й що її високо підносить і Лучкай. Наші народні казки (*mythi populares*), на Його погляд, „*tanto ingenio concinnati*“, що ледви (*pergeram*) можна щось подібне найти „*inter cultiores gentes*“ (ст. 176); наші загадки (*aenigmata*) зраджують „*acutissimum ingenium*“ і навіть у вченій людини (*literatum*) викликають подив (*rapiunt ad stuporem*) живістю висловів (*expressionum vivacitate*) та скожістю з дійсністю (*convenientia, ibidem*). Зібрани в граматичні закони мову того талановитого народу, це був би наочний доказ романтичного захоплення народом, як це зробив у німців Грім, у сербів — Караджич¹), у словінців — Копітар. І Лучкай пише граматику — тільки ж засади її зовсім не відповідають тим основам, із яких ізродилися граматики живої мови в інших славянських народів. Тут саме й виникає різниця між гуртком Маркіяна в перших початках Його діяльності й Лучкаєм. „Руська Трійця“ звертається відразу до народної мови в письменстві, дарма що М. Шашкевич теж захоплюється Добровським та задумує велику граматичну працю на основі церковнославянської мови²), — Лучкаєві зважитися на такий крок не дозволила Його теорія про літературну мову, створена непереможною силою традиції, марево ваги церковнославянської мови для удержання української національності під мадярами, які довели до того, що „*Carpatho Russia nomine terra incognitae veniat*“ (XII³). Тут міг би був Луч-

¹⁾ Віденський гурток Фогороша — стояв проти окремих граматик славянських народів, бо це роздріблювало славянську сім'ю. (Свінцицький. Матеріялы. ст 54. лист до Орлай).

²⁾ Др Іван Брик, Йосиф Добровський і українознавство, Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, CXLI—CXLIII, ст. 33.

³⁾ Лучкай дав іншу причину того незавждавлення Підкарпаттям: немає тут, мовляв, учених людей. Були, що правда, такі, що працювали „*in lingua slavica*“ (Бачинський, Ількович, Пастелій, Таркович), дехто дещо й писав (Черський), та праці ті загинули. Багато в, мовляв, учених людей і тепер, і вони могли б помогти своєму народові, але ж вони „займаються своїми справами й не мають часу присвятитися докладніші студіям“ (Х—ХІІ) Справу, чому дішло до такого стану, Лучкай промовчує.

кай піти за хорватами, що теж терпіли від панування мадярів, але в Хорватії відносини були трохи інші, Й була зовсім інша традиція розцвіту хорватської літератури народньою мовою в XVI—XVIII. в. А втім і тут передшкаджала Лучкаєві Його теорія літературної, мови для всіх славян...

Мову свого народу Лучкай уважає за відмінну від польської, російської та чеської (а *Polonica, Russica et Bohemica diversam linguam*, ст. XII), отже за самостійну славянську мову; народові своєму визначає окрему національну територію: мовою Його народу (*Ruthenica aut Карпаторвським*) говорять крім України (*prae-ter Parvam Russiam*) та Польщі (*Poloniām*; мав на думці Холмщину, що входила у склад автономного Польського королівства в межах Росії), передусім у Галичині (яка мовою для Підкарпаття найближча, тому — *praecipue*), Володимирії (*in Galicia, Lodomeria*), на Буковині, і звідтіль „*per latus meriodionale* (з півдня) *montium Carpathorum, seu superiorem Hungariam usque Scepusium*,“ себто, до Спішу, в дієцезії Мукачівській та Пряшівській — де їх до половини міліона душ (*animae... ad medium millionem numerantur*, ст. VIII—IX); він гордий на те, що Його народ на Підкарпатті народ старий, давній, доводить, що він там автохтонний, не зайшлив (ст. XIV—XVI); він історії свого народу посвячує величезну чотиритомову працю „*Historia Carpatho-Ruthenorum*¹⁾“ — народ він свій любить, а проте... проте мови свого народу, мови *communis, vulgaris*²⁾, він у літературі не вводить, він не пише граматики мови „*in montibus Carpathicis actu vigentis*,“ і зовсім свідомо викладає на це свої причини. Передусім у всіх культурних народів, у французів, італійців, чи німців є дві мови, мова освічених [*lingva eruditorum*] та мова звичайного народу [*communis plebis*], і там нікому і в голову не впаде [*nulli incidit*], щоб відмінні мови звичайних людей ставити проти мови вчених [*communes modulationes, flexiones et expressiones anteropere Litterariis*, ст. VII]. Одна мова для звичайних людей, друга — мова вчених, для письма. А далі, славяни стараються скрізь утворювати свої літературні мови на основі своїх народніх, не тільки чеська, польська, російська, сербська та хорватська з ча-

¹⁾ Настрій Лучкаєві та Його погляди на Його завдання при писанні цього твору змальовую як-найкраще мотто до цієї історії, взяте з Катона:

*Nobile vincendi genus est patientia, vincit,
qui patitur; si vis vincere, disce pati,
perfer et obdura, dolor hic tibi proderit olim,
sæpe tulit fessus successus amarus opem.*

²⁾ Зовсім не в погрідливому значенні, а просто у значенні „народна“, як у Добропольського, и пр., „*dialectus russica vulgaris*“, ст 558 й т. д., або в Лучкаєві; „*communis russica*“, ст 44, 48

сом поперетворювалися у свої (письменні) говорки, але ж і менші провінції, як Моравія, Лужиці, Каринтія та Крайна (Carniola) силкуються [gestiunt] утворювати „*distinctas dialectus*“ (ст. VI), вони вже мають і граматики своїх мов; тільки ж — тут із Лучкай говорить славянофіл, чи панслов'яніст — це може грозити їм повним розпадом; бо ж уже й тепер у тих місцях, де „*antea Slavica [= церковнослав. мова] viguit,*“ тільки хиба ще старші [vix seniores] знають *maternam* (ст. VII). А подумати тільки, хто були б славяни, коли б залишилися при своїй мові-матері, при вченій мові старославянській [vetero-slavica]! І, врешті, коли славянські мови дуже вже тепер повідходили від своєї „матері“, за яку вважає Лучкай для всіх славян мову старославянську (власне — в Його розумінні: церковнославянську), то до підкарпатських українців це не відноситься; бо ж як усі славянські мови попсувалися (розвиток мов у дусі народньому вважає Лучкай за — *corruptio*), то одинока говорка, чи мова,¹⁾ (*unica dialectus*), що не має ще граматики, і випадково (*forte*) „*mansit a corruptione*“ — це, безперечно (*scilicet*), мова *Ruthenica aut Карпато рѣскам* (ст. VIII). Ця мова, що відрізняється від усіх інших славянських мов [*ab omnibus reliquis Dialectis*], майже сходиться (*ferme conveniet*) зі старославянською — різниця із останньою мало (*paucæ differentiae*) —; а сталося це через те, що український народ на Угорщині давній, зайшов на свою землю ще перед мадярами, задержався на тих самих оселях (*Gentem Ruthenam ante adventum Hungarorum in iisdem sedibus extitisse ac immansisse*, стор. XIV) і, не змінюючи свого осідку, міг лекше зберегти свою мову непопсованою (*sede affixa facilius lingvam incorruptam²⁾ servare potuisse*, стор. XV) — тим то, на погляд Лучкай, й окремої від церковнославянської мови граматики для мови української (*linguae Rutenicae distincta Grammatica*) як і колись не треба було, так і тепер вона зайва (стор. XVI³⁾). Це тим більше не потрібне, що з тією мовою, мовою біблії (*lingue biblicae*) навіть селянин

¹⁾ *Dialectus* у Лучкай і в Добровського означає й говорку й мову.

²⁾ Цей вислів був у тому часі — модний; і Добровський говорив про *das alte „unverdorbene“ servisch Slovanka*, 1814, ст. 192

³⁾ І Фогорошій-Бережанин теж проти окремих граматик славянських, бо вони тільки віддають славянські мови від „коренного славянского или чистого русского [= церковного] языка.“ В листі Його до Орлія читаємо „Откуду по помянутых народчих яко и пр сербы по своему“ (натяк на сербську граматику Вука Караджича „Письменница сербского языка по говору простого народа“, в 1814 р., укладену за Мразовичем) новѣ издавать грамматики только бы звичило, как тыя (себто, слав. мови) еще болѣе единаго от другаго и коренного славянского или русского языка отдалять“ (Свѣнцицкій, Матеріали . ст. 54)

добре знайомий із церкви (*usus linguae Bibliae in Ecclesiis quotidi-anus a gestibus familiaris*, ст. XV), а ті, що вміють писати, себто, письменні, більш наслідують біблійні вислови, ніж слова народні (*scribere gnari imitentur potius Biblicas, quam Communes expressiones*, ст. XVI)¹). Отже — мова біблії, мова церкви на Підкарпатті, церковнославянська мова, правдивіше — славянорусська мова, витворена на українських землях і сконструйована Смотрицьким (із поправками Добровського), це, на погляд Лучкай, мова письменна української освіченої верстви. Й її граматику пише Лучкай; народня мова виявляє деякі відміни, але для них відмін, не варто „псувати“ літературної мови, що її селянин і так розуміє. Цими своїми словами Лучкай тільки доповнює та підтверджує слова Добровського, висказані 1814. в додатках до статті „Russniaken in der Maramarosch“, передрукованої у „Slovan“ - ці: „Ruthenisch heisst hier (на Підкарпатті) das Altslovenische“ (104), тільки ж das Altslovenische в українській редакції, з українською вимовою, українськими формами й українськими домішками.

У цих останніх словах міститься вся трагедія Лучкаевого національного романтизму. Захоплений народньою творчістю рідної країни, високо цінлячи її скарби, він не може звільнитися від літературної традиції²). Що значить та сила традиції, досить указати на факт, як поволі звільнювалися від неї, переходячи до на-

¹) Пор. подібні думки в листі Фогороша-Береженіна до Орла .. въ мало - таъкъ въ угро-росії учenna и просвѣщенна его часть (народа), юже чинъ духовный, благородны земяне (немешъ), дяки и учителіе составляють, пишеть и говорить (?) чистымъ стариннымъ славянскимъ или русскимъ языкомъ (Свєнціцький, Матеріали.. 54)

²) Яку силу та вагу мала така традиція, и пр., для російської мови (літературна рос мова склалася під дуже величним та значним упливом церковно-славянської) вказує твір Шишкова: Разсужденіе о старомъ и новочѣ слогѣ россійскаго языка С.-Петербургъ. 1802, ст 2 („древній славянскій языкъ повелитель многихъ народовъ, есть корень и начало россійскаго языка“) Свєнціцький згадується, що Шишков міг мати вплив на Лучкай (Обзоръ сношений Карпатской Руси съ Россіей, С.-Петербургъ, 1906, ст. 87) Так само стаття Ломоносова „О пользѣ книгъ церковныхъ въ россійскомъ языке“ з р 1757. („россійской языке отъ владѣнія Владимира до нынѣшняго вѣku.. не столько отмѣнился, чтобы старого разумѣть не можно было“ цитую за Свєнціцьким, Матеріали, ст 40) Таку велику силу мала вона і для сербів, доказ на це граматика Мразовича (церковноса) з 1791 та 1801, та хоч би та велика боротьба, що її вели прихильники церковнославянщини з Вуком Караджичем (Ягичъ, Исторія славянской филологии, ст и. пр 397—401, 403—464) Мразович мав великий уплив на своє громадянство не тільки підручниками, але і твором „Руководство къ славянскому кра-снопѣцю“ виданим у Буді, 1821 Свєнціцький каже, що підкарпатський епископ

родньої мови, Галичина та Буковина, які жили в сприятливіших від Підкарпаття умовах; зате ж на Наддніпрянщині, де традицію славянорушини вбила з часом російська літературна мова [мова з величими домішками церковнославянщини], вже на початку XIX. в., ще перед Лучкаєм, могла появитися граматика народньої мови Павловського (1818), якої Лучкай не знав... І хоч славяноруською мовою на Підкарпатті в часах Лучкая мало що писалось¹), т'але ж ця мова за традицією жила в письмі та в слові в колах освічених людей Підкарпаття: нею до 1809. р. йшли виклади на богословських школах (*Studio Theologica, X*), епископ Повчай (Potsi²) викладав нею 1821. р. пасторальну та педагогіку (IX), професор Черський уклав „Conciones“ (ibidem), молоді богослови досягали в цій мові „miram facilitatem et elegantiam“ (ст. X) стилю, що опісля проявлявся, мовляв, у їх писаннях. Ця мова жила в книгах і в устах тодішньої інтелігенції (gnarorum) Підкарпаття, Галичини, й її українська вимова могла наводити Лучкая на думку, що вона начебто живе (seu vigentis) у народній живій мові Його країни, що коли відкинути тільки ті народні відміни від церковщини³), які він подає на те, quantum haec lingua a matre sua deflexerit (ст. XV) — то буде нібито чиста церковнославянська мова...

Виходячи з цього становища, Лучкай (ізнов мовчки, не полемізуючи!) відважується висловити відмінний од Добровського погляд щодо того, котра славянська мова найближча до церковнославянської. Думки Добровського з уводу до *Institutiones* про те, що „Slavica Vetus“ стоїть собі як окрема мова — Лучкай не зачіпає. Видно, він стояв іще під враженням слів Добровського зі Slovank-i, коли Добровський, критикуючи Шлецера, висловився був, що „das Altslovenische kann nicht Mutter von allen Mundarten

---

Попозич замовив був 200 примірників цієї книжки для мукачівської єпархії (Свінницький, Обзор.. ст. 80)

¹) Лучкай ізгадує всього тільки про третє видання катехізму каноніка Кутки (X).

²) Йому та єпископові Григорієві Тарковичеві присвятив Лучкай свою граматику. Подібні думки і в листі Фогорошія-Бережанина до Орлая, що, мовляв, „въ малыхъ народныхъ училищахъ, такъ и въ ужинской семинарѣ до 1809 году богословныя науки все, а нынѣ якъ вѣдѣсъ (себто, в Ужгороді, хоч лист писаний із Відня) такъ и въ Львовѣ, только и правоучительное и пасторальное богословие, также обрядъ церковный и языкъ русскій (= церковний) обучается, прочиже науки латинскимъ языкомъ“ (Свінницький, Матеріалы.., 54)

³) Його часті вислови. haec (себто, укр форми) non probandum (ст 18), damnandum (ст. 114), potius in Ruthenica reducendum (122) себто, завернуті до церковної форми й т. д.

seyn", що тільки (nur) „das jetzige Servische hat sich aus ihr gebildet und verbildet" (364), що, отже, до старославянської найближча мова сербська¹), в Лучкай названа *croatica*. Лучкай певен у тому, що читач вирішить це питання на користь української мови²), коли прочитав *specimen*, хоч коротенький, долучений до кінця граматики, Й ті „руські“ книжки (знову мішаючи церковнославянську, власне, славянорусську, з народньою мовою Підкарпаття) церковні (катехізм 1692—1702 — з різними виданнями: 1717, 1801—1815), укладені для потреб Підкарпаття (IX—X), а далі всі праці, хоч не друковані, різних підкарпатських діячів (X—XIII), про які вже згадано... Нічого казати, що коли мати на увазі славянорусську мову як основу церковнославянщини, як собі думав Лучкай, та порівняти з ніби то „руською“, а в дійсності мішаною мовою й катехізму, Й викладів богословських, і — творів різних підкарпатських учених, то правда буде по боці Лучкай; тільки ж не можна робити висновків щодо більшого, чи меншого споріднення сербської, чи „руської“ мови з церковнославянською, бо ж не славянорусську мову Лучкай мав на думці Добровський, говорячи про споріднення, а — власне, ту церковнославянську, що збереглась у найстарших відомих Добровському памятках цієї мови... Тим то Й пояснюються великі подекуди різниці в граматиці Лучкай від „*Institutiones*“, різниці, на які ми вказуємо в окремому відділі цієї праці.

Таксамо проти Лучкай говорять і Його *specimina* з народньої мови³), додані до Граматики. Велика заслуга Лучкай в тому, що він перший реально відповів на питання Добровського зі *Slovank-i* (108):

¹⁾ Чи Лучкай читав Добровского „Cyrill und Method der Slaven Apostel“, що вийшов 1823. р й містив на ст 133. погляд Добровського, що, мовляв, „Cyrills Sprache der alte noch unvermischte serbisch - bulgarisch - macedonische Dialect war," не відомо Можливо, що Й читав, але це справи не міняє, бо він міг знати з *Slovank-i* (ср 194), що Добровський уважав „das Bulgarische für keine eigene species", думаючи, що ця мова „gehört unter das Servische oder Illirische“ А сербська мова однаково в Лучкай — хорватська, пор. ст 136--138 Лучкай говорить про наголос і Добровського закони про сербський наголос (51—78) прикладає до хорватської,

²⁾ „Num Croatica, aut Ruthenica magis conveniat cum Biblica? ex specimen utut brevi, in fine adjecto Lector dijudicet“ і т. д. (ст. IX) Розуміється, *Specimina* Лучкай „стилюваливав“ дуже в дусі церковщини

³⁾ Цікаво, що для пізнання різниці між карпаторуською (—славянорусською) та новою „простих людей“ і Бережанин - Фогорошій дав зразки народні: слово карпаторуського бояра (Свінницький, Матеріалы., ст 52), весільну пісню (*ibidem*, 53, та комічне благословенство горілки (*ibidem*, 54) — з додатком обаче предпомнутая о бесѣдѣ простаго или неукаго народа разумѣти.

„Wer gibt uns einst Proben von ihrer (себто, Підкарпатян) Redesprache?“ — помістивши на кінці своєї граматики спроби житої мови населення своєї країни у *Specimina-x styli Ruthenici* (154—175); заслуга Його в тому, що він перший, не зважаючи на невірний основний погляд на українську мову, бодай у порівнянні зі славяноруською граматикою, з різними порадами, застереженнями, осторогами¹⁾ й т. д. [щоб, мовляв, не використовувати Його завваж у практиці, на письмі] дав хоч не повний, а таки образ народної мови Підкарпатщини. Але ж висновок читача, після прочитання Його *specimin-is* — не буде висновком Лучкай. А Його спроби змішувати на кожному кроці обидві мови одну з одною — дають тільки доказ, що Лучкай, зведений традицією та залізши з нею в сліпу вулицю, не міг до кінця своєго життя з неї вилісти (не він — одинокий!)...

Та ми переконані, (як воно, зрештою, лишилося й досі), що погляди Лучкай щодо славянорусини відносяться тільки до писаного слова, не до говореного, що і про нього, як і про багатьох Його сучасників²⁾, можна сказати те, що сказав був колись Добровський про російських авторів початку XIX. в.: *man rede russisch und schreibe slawonisch*³⁾. Тим то й Лучкай багато народніх форм у своїх *specimina-x* просто переробляє на славяноруський лад⁴⁾, щоб, мовляв, вийшло ще менше різниць....

¹⁾ Ті остороги та поради виповнюють поважну частину граматики *Slavoruthenae*. Ось деякі з них: а) не вживати ікання, ні і «е», ст. 3, ні і «о», ст. 5; б) не писати «за» після шипучих, ст. 3, 60 і т. д.; в) не писати сірі сонці, ст. 14; г) не писати «вона», ст. 16; г) не залишувати „стягнення“ — и в -а, ст. 16, д) не писати протетичного «и», ст. 18; е) не вживати форми «м'жовин, чолов'ян», ст. 36; «таксамо: dat sing. на -ам, -ам, ст. 48, ж) в gen. sing прикметників чолов. род. — закінчення «го», ст. 75, 76; з) форми наказового способу: «вдъ, вкладъ», ст. 114, 116; и) не «чланка, значала, а — нідальніч, начинала», ст. 122; ї) у потріб чолов. роду прикметні закінч — и, не — є, бо це останнє відноситься до жіноч та середн. роду (отже красні тіла, сині корохи, але — не можна добрі люди), ст. 141. і т. д.

²⁾ Цікаве свідоцтво про це дав Срезневський у своїх листах до матері В листі з 14. липня 1842. описує свій побут у єпископа ужгородського Василя Поповича, великого славянофіла (онъ большой славолюбъ), де за обідом „все говорило по-малорусски“ (Путевія письма Ивана Ивановича Срезневского изъ славянскихъ земель 1839—1842, Живая Старина, Петербургъ ст. 317) — розуміється „по малоруськи“ в розумінні Срезневського ніхто не писав! Тоді навідався Срезневський і до Лучкай, „къ издателю русицкой грамматики“, й побачив, що це — „настоящій хохоль“ (*ibidem*).

³⁾ Передмова Добровського до Пухмана „Lehrgebäude der russischen Sprache“, Прага, 1820, ст. XVIII.

⁴⁾ Пор Його вислів: *hae narrationes (оповідання) ita sunt descriptae, prout litterarum expressa (у розумінні Лучкай!) narraret*, ст. 158, замітка.

Та все це виявить докладна аналіза граматики Лучкай в цій праці, що поділяється на такі відділи:

а) вплив *Institutiones* на Grammaticy Slavoruthen-y, й у чому він виявляється;

б) різниці між твором Добровського й Лучкаєвим, із зазначенням причин, чому такі різниці вийшли;

в) інші впливи на граматику Лучкай (Таппе, Смотрицький і т. д.)

* * *

Граматику свою Лучкай свідомо написав латинською мовою (як і інші наукові твори, н. пр., „*Historia Carpatho-Ruthenorum*“), бо, на його погляд, найбільш природна для наукового твору під той час була латина¹); крім того, вона була „для вчених“, а тими вченими були тоді в першій мірі студенти-богослови, що слухали богословських викладів латинською мовою, й духовенство, що привикло до лагини, як наукової мови. Може, Лучкай призначував свою працю і для професури богословських шкіл, щоб кожний із окрема професор не потребував укладати для себе підручника, як це бувало досі²). Що воно так, на це вказувало б мотто до граматики, взяте з Сенеки (*Epistolae*, 108): „*Hoc docenti et dissentientibus debet esse propositum, ut ille prodesse velit, hic proficere*“. Сам Лучкай зазначує, що до написання граматики його спонукало те, що вживаний у народніх школах, перероблений із граматики Смотрицького, підручник Мразовича для старших студіозів не годиться (*pro alterius labii dissentibus servire nequeat*), а Добровського граматика обсягом — має на думці „*Institutiones*“ — велика й для бідніших за дорога (XVI).

* * *

Останніми часами появчилось декілька праць, що, хоч посередньо³),

¹) Проф. Tichý, op. cit. ст. 217 наводить слова словацького Носака, що провідував був Лучкай її запитував його, чому історії *Carpatho-Ruthenorum* не пише по rusinsku. На те дістав відповідь, що on praj (мовляв) piše pre učenich, a k tomu že je najprirodnejšia reč latinská (Orel Tatranský, 1845, ст. 77).

²) Проф. Dr. Ivan Pánkyevich, Славеноруська граматика Арсенія Коцака другої половини XVIII століття (Науковий Зборник Товариства Просвіта з 1927)

³) Ер. Іван Брик, „Йосиф Добровський і українознавство“, Записки Наукового Товариства імені Шевченка, ст. CXLI—CXLVIII, (Львів, 1915, ст. 31), коротенька згадка про вплив Добровського на Лучкай, де підноситься „за малу фільольгічну підготовку“ останнього; побіжно виявляє вплив Добровського на Лучкай друга праця дра Брика: „Йосиф Добровський і українські граматики“ (Josef Dobrovský, 1753—1829, *Sborník statí* (Прага, 1929 ст. 32—33) враз із висновками про вплив граматики Лучкай на Підкарпаття та в Галичині; František Tichý, Michał Lučkaj, výnatek z větší prace (Slovanský Sborník, věnován jeho magnificenci prof.

хоч безпосередньо¹), торкається граматики Лучкай, і в них бачимо деякі спроби оцінити вклад цієї цікавої людини в історію українського та славянського мовознавства. Була вже й давніше спроба змалювати Лучкай як першого укр. граматика з західної частини української етнографічної території²), але ж повної аналізу цієї першої друкованої граматики не тільки на Підкарпатті, але й загалом на західних українських землях іще не дав досі ніхто. Така докладна аналіза, — та ще до того критично освітлена — нічого казати, дуже потрібна, хоч би вже для того, щоб усунути розбіжні нараз погляди на Лучкаєву діяльність та Його твір. А вже найбільш через те треба зробити таку аналізу, що перша на укр. західних землях друкована граматика, хоч і церковно-славянська, була першою спробою зісистематизувати прикмети підкарпатського говору української мови, що її окрему граматику вважав Лучкай за непотрібну, але ж що її вважав за мову окремішню, відмінну від російської, чеської й т. д., прикмети мови *communis*, такої самої мови, якою супроти церковнославянської була *communis* кожна інша славянська мова, отже й російська... Тільки на основі такої докладної аналізи, сторінка за сторінкою, стаття за статею, речення за реченням, можна буде дати справедливу думку про Лучкай як лінгвіста; тільки, пройшовши й Його граматику, й Його „*Specimina stylī ruthenici*“, можна буде дати образ знання Його рідної мови; тільки простудіювавши „*Institutiones*“ і зрівнявши з ними „*Grammatica Slavo-Ruthenica*“, можна сказати, який був уплив Добровського на Лучкай, чого він навчився від свого вчителя, що від нього перебрав, а чого не взяв — та з яких причин виходять різниці між одним і другим. Цю останню прогалину в дотеперішніх студіях про Лучкай має й виповнити ця праця...

* * *

Fr. Pastrnki), Прага, 1923, ст. 215—220 й його коротка згадка про вплив Добровського на Лучкай (Josef Dobrovský, Прага, 1929, ст. 341—342). Machal Jan, у статті: „Podkarpatští Rusové a slovanské obrození“ [згаданий збірник у честь Пастрнека, ст. 209—210] Дуже цікава й докладна праця дръ Валентина Гаджеги „Михаїл Лучкай, життєпис і творы,” Ужгород, 1929 (відбитка з „Наукового Зборника тов. „Просвіта“ в Ужгороді“, рочник VI), граматикою Лучкай займається мало (ст. 57); рага цього твору в біографії.

¹⁾ Проф дръ Валерій Погор'ловъ „Мих. Лучкай и его Grammatica Slavo-ruthenica“, „Карпатський Світъ“, літературно-общественный журналъ, годъ III, ч. 5—6, Ужгород, 1930, ст. 1022—1032 з висновками, про які Лучкаєві, може, й не смилося..

²⁾ Михайло Вовник, Студії над галицько-українськими граматиками, XIX. в. Записки Наукового Товариства імені Шевченка, т ХС, Львів, 1909, ст. 80—92

Про вплив Добровського на Лучкаю говорять усі дослідники діяльності підкарпатського граматика — він падає в очі кожному, хто тільки візьме в руки „Grammatic“-у „Slavo-Ruten“-у, бо Лучкаї той уплив де тільки може зазначає, Й кожний „*benevolus Lector*“, на думку нашого автора, замітить, що „in Slavica ductorem“ його „fuisse Dobrowskyum“ (176). Др. Брик¹⁾ подав деякі місця, де сам Лучкаї покликується на Добровського; число тих місць можна, ясна річ, доповнити²⁾; але ж цього мало, бо вплив „Institutiones“ сягаєдалеко поза позазначувані Лучкаем місця.

Звичайно, погляд дра Брика, що граматику Лучкаю, так узагалі вважши, можна назвати „ексцерптом із Добровського“³⁾, правдивий, але ж цей „витяг“ так багато має Й різниць супроти і „укладу“ Граматики, Й термінології, пояснень, прикладів, звучні, основи поділу деклінації і конjugації, партії про приіменники і т. д., що вислов цей доведеться після аналізи трохи змягчити, без огляду на те, чи різниці між Grammatic-ою Й Institutiones вийдуть на користь Лучкаю, чи ні.

Та передусім — короткий опис Лучкаевої граматики. Після дуже цікавої передмови [ст. I—XVI] граматичний матеріял розподілений ось як:

1. *De literis*. О бъквах (себто, коротка звучня та ортографічні закони § 1—4, ст. 1—20) з відділом: *De mutatione literarum* (у Дубр. vocalium, consonantium ст. 35—50), О прымѣненіи бъкв (ст. 15—19), § 4, що обіймає те, що ми тепер называемо: повноголос; деякі закони перевуку, між іншим, здовження, зміни голосних після ѿ; паляталізація приголосних; колишні „випади“ та зставки—епентези і т. д., Й *recapitulatio* важніших правописних законів.

2. *De vocibus*, ст. 20—132, §§ 5—59, після короткої науки про словотвір усіх частин мови (§ 5, ст. 20—21) іде за порядком наука про поодинокі частини мови: відмінні (21—118) Й невідмінні (118—126) з додатком про двоїну всіх відмінних частин мови (*De duali*, єд. двоїннім, ст. 126—132), при чому відміну Іменника (ст.

¹⁾ Збірник „Josef Dobrowsky“ ст. 33

²⁾ н. пр., ст. 37 (siquidem ipso Dobrowskio recognoscere) про значення -у в voc. sing. чоловічих іменників; ст. 61 про -км. тѣ у відмінні прикметників (Dobr. ст. 502); ст. 111 про -ть мяке в 3 ос. sing і plur. дієслів у XI—XIII ст. (Dobr. pag 558); ст. 113 про те, що 2 і 3. ос. вористу мають однакові форми (vide Dobr. 551); ст. 132 що „Dobrowský pag 396 appellat Мразовича закінчення - ма в двоїнні дієслів — fictum; на ст. 134 занотовує (praeponito), просто виписує про наголос ех Dobrowskio; ст. 148. про форми genet. замісць acc. (Dobr. 616); і т. д.

³⁾ op. cit., ст. 33

21—27) та прикметника (ст. 49—52) попереджує коротенький огляд словотвору обидвох цих частин мови з заголовками: *De substantivis*, що співісніт(ель)ищ німенах (ст. 21, § 6—8) та *De adjectivis*, що прилагативних німенах (ст. 49, § 18), а там уже йдуть такі частини: *De genere substantivorum*, що роз'яснює співісніт(ель)ищ (sic!) німн § 9, (ст. 27—29); *De declinationibus*, що скленині, § 10 (ст. 30—31), короткі заваги про відміну на основі роду; I-a Declinatio, Скленині — masculinorum, § 11 (ст. 32—42) з підвідділами: *Observationes Generales*, § 12 (ст. 35—41) та *Anomala* § 14 (ст. 41—42); II-a Declinatio (жіноча), § 15 з *Observatines*, § 16 (ст. 43—45); III-a Declinatio, з підвідділом *Declinatio cum interjectione* -и, -ис, -ит, § 17 (46—48) та *Anomala* (ст. 48—49). *Declinatio adjectivorum*, § 20 (ст. 53—61) із відділом: *solidae consonae* („твердий визвук”, ст. 53), *consonae affectae* § 21 („мягкий визвук”, (ст. 54—55) та *cum gutturalibus* -г, -к, -х § 22 (ст. 55—56), *in* -жъ, -шъ, -щ, -чъ, -и desinentium, § 23 (ст. 56—57), *in* -иий, non a *consona derivatorum*, § 24 (ст. 57—58), *anomala* (ст. 58), *reflexiones* (ст. 58—59) зі зразками укр. відміни (59—61). *De comparatione*, що співісніні з *anomalami*, § 27 (63) й деклінацією компаративів § 28 (ст. 63). *Numeralia*, Числительні, § 29 (ст. 63—68) — *declinatio* §§ 30—31 (ст. 65—68). *Pronomen*, ІІ кетонмені, § 32 (69—76) — *declinatio pronomini* § 33 (ст. 70—76) враз із *reflexionibus*, § 34 (ст. 75—76). *De verbis*, що співісніх или глаголікх (ст. 76—118) з такими відділами: *De conjugationibus* § 37 (80—81), *conjugatio verbi* якщо § 38 (81—85), *conjugatio I-a* Наклоненів, § 39 (85—90); *conjugatio 2 a*, § 40—41 (90—94), *conjugatio 3-a*, § 42 (95—97); *conjugatio 4 a*, § 43 (97—99); *conjugatio 5-a*, § 44 (99—103); *conjugatio 6-a*, § 45 (103—106), *irregularia*, § 46 (106—110). *Observationes relate ad conjugationes*, § 47 (indicativus, ст. 111—113; *praeteritum circumscriptum*, 113—114, *imperativus*, 114—116; *optativ.* et *conjunctivus*, 116—117, *infinitivus*, 117, *participium* 117, *gerundium* 117; *passivum* 117—118), 111—118. *Adverbium*, На речі § 48 (118—122) з відділом: *particellae characteristicae*, § 49 (119—121); *particellae praepositionales*, § 50 (121—122). *Praepositiones*, Придлоги, § 51 (122—124). *Conjunctiones*, Сюзни — соключині, § 52 (124—125). *Interjectiones*, Ділжимітіл, § 53 (126). *De duali*, що діє на тильном § 54 (126—132), з відділами: *dialis nominum* (властиво: *substantivorum!*), § 55 (127—128), *adjectivorum dualis*, § 56 (129—130); *dialis numeralium*, § 57 (130); *dialis pronomini*, § 58 (131); *dialis verborum*, § 59 (151—152).

3. *De tonu, seu accentu*. що здараєні гласа, ст. 132—138, § 60.

4. *De syntaxis*. О синтаксі, § 61—70 (ст. 139—153) з відділами: Concordantia verbi cum copula, § 61 (139—140); concordan-
tia adjectivi cum substantivo, § 62 (140—142); numeralium syntaxis,
§ 63 (142—143); pronomina, § 64 (143—145); de partibus non decli-
nabilibus, § 65 (145—146), syntaxis regiminis § 66—70 (146—153).
куди входить accusativi regimen (не зазначено). § 66 (146—147), ge-
nitivii regimen, § 67 (147—150), dativus, § 68 (150—151), socialis, §
69 (151—153), localis, § 70 (150).

Граматика обіймає 153 сторінки й § 70; після неї на 154—176
містяться згадані „Specimina“¹⁾, на 176—Epilogus, на 177—178: Erra-
ta nobiliora, і справді тільки „nobiliora“, бо помилок друкарських
так багато, що нераз не знаєш, чи це помилка друку, чи —
форма авторова.

Термінологія — латинська, здебільша, Добровського;
славяно-руська — її небагато — перебрана почасти від Смотриць-
кого²⁾ та Мразовича³⁾ (є різниці: litterae — кінка, вікви. Смотр.:
писмъ, писмінъ, ст. 4: так само Мразович, ст. 3; vocal. — самогласнамъ —
так і у Мразовича, ст. 3. См.: гласнамъ, ст. 4.; diphthongus —
двогласнамъ — так і у Мразовича, ст. 3, Смотр. двогласнамъ, ст.
7; dualis — двоєтильнег, Смотр., ст. 55 і Мразович, ст. 187: двій
ствиннє; verbum — слово vel глагол, Смотр. глаголъ, ст. 227, так-
само Мразович, ст. 96; conjugatio — наклоненіе, Смотр. спряженні,
ст. 239, Мразович спр'яженії, ст. 103, їх наклоненії — спосіб, то-
dus, у Лучкая назви не має; conjunctio — союз vel соключенні, См.
соєзъ, 378, Мразович соєзъ, ст. 155; щодо Йменників не можна

¹⁾ Тут почистив Лучкай оповідання Гмыка и ёде (154); Альж и жина (155). Днкій и скльскій члвкъ (155), Трѣсаръ (158), казки Шѣка и Карас (157); Днк и мдкъда (156); Сойка мжъ потаты (157), приповідки (adagia Ruthenica, 158—165); порівняння (165) проклони (166), співаки народні (166—174), двозначники (Iuvus verborum 174) та заладки (174) — дуже цінний матеріал народньою мовою. Підкарпаття Тільки ж треба мати на увазі, що не всі ці матеріали — однаково народні. Оповідання, нпр., та казки це — перерібки, які можуть уважатися за твори на півдні Лучкай.

²⁾ ГРАММАТИКІ СЛОВІНСЬКА ПРАВИЛНОГО СИНТАКСИ. Вильно, 1618; цитую з примірника, переписаного мною, коли ще був студентом, у Чернівцях, 1903. р.; черновецький університет позичив був для мене цю книгу з празької університетської бібліотеки В. С.

³⁾ Рекондукто къ славистѣй грамматицѣ ко үпетріліни славино-сербскіу народныу үчнишъ... Відень, 1794 — примірник, що ним я користувався, був власністю Добровського, що поробив у ньому помітки, — тепер власність Національного музею у Празі (знак: 80 F 93); тільки ж, як пізніше це зазначено, Лучкай мав під рукою друге видання будапештеське, з 1811, р. (в університетській бібліотеці у Празі; знак 8 I 840) В. С.

нічого сказати, бо в обидвох випадках, де діє Лучкай слав.-русь. назуви (ст. 21, 27), є різні назви: *съществитных* (21) і *същесткитных* (27), може, обидві помилки. На різниці в латинській термінології — на своєму місці.

Поділ граматики дуже підходить до поділу Смотрицького (ортографія, атимелогія, синтаксіс, просвідіа, ст. 3, тільки ж замість „проподії“ — наука про наголос) та до латинських шкільних граматик, і тим і значно відбігає від поділу Добровського в його „*Institutiones*“. Передусім треба зазначити, що деяких відділів *Institutiones* зовсім не вважає Лучкай. Не згадує про скорочення (абревіятури) в церковних книгах (думав, може, що всі знають), пор. Добр. ст. 68—78, у синтаксі *или* ї *и* зовсім *regimen infinitivi* та *supini* (645—646), *gerundivi* (646—648), нічого не згадує про лад слів (*Syntaxis ordinis*, ст. 667—671), а коли так узагалі говорить у своїй граматиці про те, що читаемо в Добровського, то лад у нього не все той самий, що в *Institutiones*, і, власне, на переміну ладу в Лучкай вплинула подекуди традиція шкільних граматик. Як відомо, ці граматики не відділювали відміни від словотвору, не відокремлювали відмінних частин мови від невідмінних, під складною розуміли звичайно т. зв. рекцію. І відповідно до того Лучкай систему укладу Добровського у своїй граматиці переміняє.

Як відомо, найвартіша й найбагатіша частина праці Добровського є його „*De vocum formatione*“. Його словотворення, що саме обіймає до 300 сторінок (79—454). Ясна річ, що сюди ввійшов, крім словотвору всіх частин мови: іменників (79—317), прикметників (317—336), числівників (336—341), займенників (341—344), дієслів (344—398), прийменників (398—426), прислівників (426—440), сполучників (440—450), викликів (451—454) із додатком (*appendix*) про *composita* (454—458) — відділ про ступінювання прикметників (332—336), про творбу поодиноких форм дієслова й т. д. Лучкай сполучує словотвір із відміною, збуває його коротким витягом тільки при Іменниках (21—27) та прикметниках (49), нічого не згадуючи про спосіб творення займенників, числівників і головно — дієслів (6 клас наросткових!) і т. д.; ступінювання прикметників обговорює при відміні цієї частини мови (61), таксамо творбу поодиноких форм дієслова після відміни його; всі невідмінні частини мови видачує теж зі словотвору; відміну двоїни обговорює, не як Добровський після відміни числівника „два“ (511—517) — дуже дотепний методичний засіб! —, а виділює в окремий відділ після обговорення всіх частин мови й т. д. Ясніший образ цієї різниці подасть короткий нарис поділу матеріалу в „*Institutiones*“:

1. Ортографія та звуки (*De literarum slavicarum figura, pronunciatione, valore numerica, divisione, affinitate*, ст. 1-35; *De euphoniam vocalium mutatione, consonantium transformatione* ст. 35-50, наголос, ст. 51-60 (в Лучкая — перед складнею, після двоїни, ст. 132-158); Скорочення (абревіятури), ст. 67—78.

2. Словотвір, ст. 79—458.

3. Відміна, ст. 459—580: іменники 459—481 (*masculina*, 459—474; *neutra*, 474—478; *feminina*, 478—481) рід іменників при словотворі ст. 267—271 (в Лучкая при відміні); в відміні порядок Лучкая, як у шкільних граматиках: *masculina*, *feminina*, *neutra*; прікметники номінальної форми (482—489); займенники (489—501), прікметники зложені (501—505); числівники (505—511); двоїна (511—517); дієслово від 518 ст., при чому тут скрізь у зразках наведені уже й форми двоїни¹⁾.

4. Складня (стор. 581—671) за таким порядком: підмет, присудок, сполучка (до 592); складня прікметників (592—598); числівників (598—602); двоїни (601); займенників (602—611); невідмінних частин мови (612—613); *syntaxis regiminis* (614—667): *regimen accusativi, genetivi, dativi, localis, sociativi* (до 645), *infinitivi et supini, gerundivi*, прійменників..., *ordinis*.

Крім цього, ще в укладі в багато інших різниць, про які буде мова далі.

I.

Перше вражіння, яке робить після (навіть легкого) перегляду граматика Лучкая, таке, що вона справді „витяг“ із *Institutiones Dobrovoscky*.

Вже те, що Лучкай ніде не кладе з у визвуку слів, як і Добровський, мимоволі підсуває таку думку. Правда, Лучкай іде ще далі й за Тарпе²⁾ [а — цей за Шлецером], доводить непотрібність

¹⁾ Цікаво, що порядок, за яким ідуть частини мови в відміні в Лучкая — відповідає тому ладові, за якими частини мови уклав Добровський у словотворі, а не як при відміні.

²⁾ Лучкай цитує шосте видання цієї граматики з р. 1826, [її заголовок: *Neue theoretisch-praktische russische Sprachlehre für Deutsche mit vielen Beispielen als Aufgaben zum Übersetzen, nebst einem Abrisse der Geschichte Russlands...* von August Wilhelm Tappe, Doctor der Theologie und Philosophie, Professor der königl. sächsischen Akademie.. і т. д.] але ж у празьких бібліотеках є тільки п'яте з 1819. р., та сьоме, з 1833. р.; останнє супроти п'ятого — не змінне (сторінки обидвох видань відповідали одна одній, тільки історія Росії в сьомому доведена далі!), отже й б. видання, цитоване Лучкай, супроти 5 — не змінне, для порівняння з Лукаевою граматикою обидва добри.

цього „знаку“ не тільки на кінці слів, але й у композитах [прайдів, везарнис]!), бо, мовляв, і латинська мова у словах *abire*, *suboriri* (ст. 14) не вказує, що приrostки треба вимовляти окремо; а так можна Його „*emittere*“ (ст. 13), бо „*nullam tonum edens*“ (ст. I), а тільки „*functionem habet claudendi vocem*“ (ст. 11); але до того він по-кликується Й на авторитет Добровського про непотрібність затримувати „ъ“ [ст. 14: *et Dobrovszky plur(ibus) in loc(is)*]. Та залежність Gramatic-и Slavo-ruthen и від Institutiones ще більше впадає в очі, як ізвінити між собою обидві праці. Переїдемо їх за порядком.

Відділ *De literis* (ст. I—35) у грам. Лучкая складений за анальгічною частиною твору Добровського (ст. I—35): вичислення букв — у Лучкая без славянських назив та без значіння числового — та їх *sonus*, себто, вимова (Добр.; ст. 2—3) в порівнянні з іншими мовами, при чому Добровський порівняння переводить табличкою, де згори подані мови, а далі йдуть під ними букви, Лучкай — реченнями, н. пр., що *aequivalet germanico sch....* в *respondet je;* *¶ velut latinum x;* *v est graecum v;* *¶, φ, ε, τ, θ* *pronunciantur velut p, r, s, t, u i t. d.* Мови, якими користується Лучкай для порівняння, здебільша, ті самі, що в Добровського: *Germanica, Gallica, Italica...*, але ж найбільше — латина. Взагалі ж ця частина вийшла в Лучкая куди ширша тим, що Йому довелось робити порівняння ще Й із *Ruthenica* при *в* (ст. 3), *г* (ст. 2), *ќ* (ст. 4), *φ* (ст. 5), які забрали багато місця, при чому Лучкай за Добровським (і за давньою укр. традицією) читає *ʌ* за *ја* (ст. 8, Добр. 14), щ за *шч* (3, Добр. 8), *¶* та *ќ* уважає за знаки, які тим різняться, що *postremum (ќ) literam emolliat, ubi ¶ non est, ponitur ¶ i t. d.* (ст. 6). Розподіл звуків на: *vocales seu самогласним з відділами purae (простим, чистим) та affectae [сложенным]?* *seu liquidae та consonantes (согласним)* з поділом на п'ять клас (*labiales, linguaes, dentales, sibilantes, guttales*) і з поясненням, що *vocalis и altera adposita efficit diphongum (двоигласним)*, пор. ст. 2. — Лучкай уявив зовсім із Добровського таблички на ст. 10, пропустивши тільки

1) *Tanne:*

„Es gehen durch diesen unnützen mehr als 5 Prozent schadenden Buchstaben, allerdings auf jeder gedruckten Seite an zwei Zeilen verloren, und man würde, wenn man ihn weglesiße, nach Schlözer statt 1000 Ballen Papier nur 950 verdrucken“ (ст. 13, § 11).

2) Як у Мразовича, op. cit., ст. 4

Лучкай:

Nec hoc contempnendum, quod Litera haec secundum Calculum Schlözerianum typum reddat, absque omni importante necessitate 5 procent cariorem (ст. 14).

паралельні назви *pulmonales* (*purae*) та *palatinae* (*affectae*), змішавши трохи лад, за яким ідуть голосні (в Добр. — фізіольогічний лад, хоч із помилкою, що ы середній звук; у Лучкая — за азбукою) та викинувши іх.

I відділ ортографії (§ 3 *De usu orthographiae* — о супотрібленій еєка, или писмін) — узятий із *Institutiones* (від ст. 12). Сюди належать завваги про писання 4, 8 замісць 4, 9 після шипучих ст. 6, 11 (Д. 11—12), при чому Лучкай придержується постійно засади, щоб після цих шелестівок ніколи не писати *affectas*, себто, прејотованих (Добровський часто пише прејотовані та зокрема зазначує палятальну вимову шипучих ст. 29, а за ним і Лучкай, пор. ст. 2: ж, щ, щ ч ет ц *natura molles*), та на кожному кроці повторяє цей закон, пор. ст. 17, 39, 40, 47, 52 і т д.; про „ы“ після к, г, ҳ, ст. 9 (Д. 23), де льогічно виводить, що після *gutturales semper ы et pinguat и locum habere potest* (згідно, зрештою, зі своєю рідною вимовою), отже, що пес *bene книги, өкни, снохи, про книги, өккы, снохы*; коли ж [за Смотрицким¹] та за традицією своїх церковних книг] Лучкай ніколи після к г ҳ — ы не пише у своїй граматиці, то пояснення на це можна найти і в Добровського: мовляв, „in libris Slavicis, quos Russi ediderunt, more Polonogum, (що очевидячки, неправдиво) post gutturales и scribebatur“ (ст. 16); сам Лучкай признається, що він уступає цьому правилу (*ipse recedam*), але ж одинокий аргумент на таке писання [н] може бути хиба тендітніща вимова, *gratiilior expressio*, ст. 10²); про вживання *crassum ы* [дівілом], як і в Добровського, ст. 17; — назви за Смотрицким³.

¹) Смотрицький не установлює окремого правила про писання „ы“ після к, г, ҳ, але ж консекментно пише „ы“ в відміні, і пр., в *acc* та *instrumentum pl.* іменників чол. роду дрібн. пророки грѣхи (ст. 85—87) таксамо в прикметників рїссейськимъ, рїссейськими рїссейськимъ... (ст. 172—174), а тільки при відміні жіноч іменників (у нього — „склонінні пірвакъ“) дав замітку, що „жкъ склонінніє спіш на ы та ыа да кончаяющеся ймена родитильний и книжтильний множ на ы не на ы“ (ст. 62), і так і в парадигмах клѣги, өккі снохи (ст. 13—65). Цікаво, що і в Лучкай маже ті самі приклади. Таксамо й у Мразовича, ст. 55 (2 видання, ст. 21).

²) З другого боку, боронить писання „ы“ після шипучих та ц „quod expressio sum ы plane violenta“ (бульгарна, груба) sit, й виступає проти Мразовича (ст. 9), що „егопес“ таке ы „ad observandum tradit“. Тимчасом Мразович уявя цей правописний закон від Смотрицького, що у зразках на ч, ж, щ, ц в *acc plur.* та в *instrumentum plur.* кладе ы, ітінци (ст. 68), юноши (67), ображци (69), сирци (91), чайници (90), єтци (98) Мразович виразно домагається, щоб після „ы“ писати „ы“ членікци, тицьти, рицьти, ст. 22 так читаємо і в його відмінах у пот та *acc. pl.* членіци (60), єтци (61), писци (ibidem), жиць (62) і т д. Добровський про це див ст. 22.

³) ы дівілом, а жі тонким шкончаніє творить ст. 6

та tenue ь (тонко) — ст. 11; інші згадки про ці „букви“, ст. 6; про різницю між ө та ө¹) [5, Добр. 14—15 — теж за Смотрицьким], між ө та ѿ [8, Добр. 12—14]²), між и—ї (7, Добр. 25—26), між ѹ—ꙗ [8, Добр. 14]³), між и—ѧ [8, Добр. 25]⁴) — і все з тими самими (хоч не всіма) прикладами; про ѿ, коли воно може стояти (10, Добр. 28—29); про ѿ, коли Його вживается, а коли Його вживати не можна (11, Добр. 17); про ѿ та ѿ усередині слів (11, Добр. 19); про ѿ, що не починає слів (10, Добр. 27, у Мразовича, ст. 20) — враз із додатком Добровського, що таке ѿ прийшло від росіян (Лучкай: a Russis Rutheni quoque habent ѿ, ѿсти, ѿхати, ѿздити et proprium ѿж (sic!), ст. 10); про різні рефлекси ѿ у слов. мовах (ст. 4, Добр. 27), навіть і з додатком, що „Bohemi post I cum Russis servant, себто, „e“ (в Добр.: Bohemi post I—e usurpant, ст. 28) — тільки ж іще окремо про цей звук ув. укр. мові [таксамо окремо про перехід е (ст. 3) та о (ст. 5) в і, ѿ]; увага про т. зв. стягнення с ч (с ч solent contrahi in ѿ, ст. 14) відповідає такій самій замітці (але ширшій) Добровського на ст. 33; помітка про ѿ та ѿ, що це вони ніби voce non differunt (ст. 4), що замісце ѿ у словах заѣза, заѣло — і далі зао (!), заїй(!), приклади добре й хибні, всі з Добровського — tute substitui potest ѿ (ст. 15), взита (з тими самими прикладами) з Добр. ст. 32; про асиміляцію ѿ перед к, п, т, Ѥ, ч, ц у зложених словах (ст. 14) теж Лучкай говорить за Добр. (ст. 33), і приклади звідтіля-таки, тільки ж Лучкай не вичисляє всіх приrostків (у Добр. из, въз, къз, раз), а тільки из, въз, замітки про букви Ѱ, Ѡ, Ѿ (ст. 15), чи гг [Ігѓл—angel pronunciation sit, ст. 32], що вони вживаются в чужих словах (грецьких), доповнюють тільки вимову, „valor“ Добровського, цих букв у загальній таблиці (ст. 2—3); Лучкай унагляднює цю замітку прикладом, що, якби хто, мовляв, написав Ѱем, то це було б male, а що треба писати — псом (ст. 15).

Відділ „De mutatione literarum, о прям'янині кѷкв“ (ст. 15—19) — це скорочення взагалі різних вибраних місць із Institutiones із §§ III, XII, XIII, XIX, XX—XXV, майже з тими самими прикладами. Лучкай обговорює тута групу прасл. tort, tolт (16) за Добровським (36); прасл. ort (16; Добр. 36); перезвук (здовження) ѹ—ꙗ (16; Д. 36): перехід ѹ—ꙗ під упливом Йоти (16; Д. 36—37); назувче ѹ—ѹ (16 — Д. 73): перезвук і — ѿй [пію — напенти, ст. 16, Добр.

¹) Смотр. ст. 12

²) Смотр. ст. 13

³) Смотр. ст. 14

⁴) Смотр. ст. 16

37]; -ова — -ю (17 — Д. 38); паліталізацію зубних та задньопіднебінних (17 — Д. 39) з різницею, що після шипучих Лучкай не пише преіотованих голосних (Д. схждю, мѣщю, пншю, овчя і т. д. — Л.: схжд8, мѣщ8, пнш8, овч8); переход прсл. gti kti у — щи (17 — Д. 42); про „о“ у приrostках зложених слів [предомною..., „вставне“ „о“ 18 — Д. 45); про ніби то епентетичне „и“ euphoniae gratia у формах, н. пр., Ѧ иго (18 — Д. 47); про ерентетичум Д [раздрѣшти.. (19 — Д. 47); про епентетичне а [люблю, 18 — Д. 47] — сюди заличує А (ерент.) in Bohemico садло (ст. 19 — Д. 47); випад т, д перед и (19 — Д. 48); виз-закеше, выш-шай (19 — Д. 56); избранный — избраный (19 Д.; 50); про ніби то „випад“ ж після д у словах: госпожа про господжа (ст. 19 — Д. 48, хоч із заввагою „non probandum“; але ж Лучкай дуже користав з цього „закону“); про випад в після б (область“, ст. 19 — Д. 49).

Але ж він пропускає переход тт, дт — ст (Добр. 42), уваги про складоворче а, ѿ у випадках як віна, врѣ (Добр. 44), бо такого явища він у своїй мові не замітив; не спиняється довше над формами боян, боже (Д. 41), не підносить „mutationem“ у формах part. praet. pass. діеслів на -ити (свдити—свждин) — це він робить досить незручно на ст. 105 — та mutationem перед -ких діеслів із кѣ, гѣ, хѣ (Добр. 41) — хоч ці дві остані справи для його практичної граматики мали б бути важу. Іще одне. Добровський думає, що написання бояна, празник, радосно, які появляються in editionibus serbiciis — пето probaverit (ст. 48); і Лучкай, тут за Мразовичем (ст. 32, 2. вид., 31), остерігає, щоб не писати серце, сонце бояна (ст. 14) — приклади Мразовичеві — бо „ex radicalibus nulla exmittatur“, отже слід писати: боядна, сердце, солнце.

За системою Добровського (Caput III, De vocum formatione), Лучкай уклав і свій словотвір, та тільки з тієї найбільшої й найцикавішої й дуже оригінальної частини грам. Дубровського (ст. 79—458) він зробив невеличкий витяг¹⁾) про саму суть словотвору (singula orationis pars vel ex ipsa radice, vel compositione constat, ст. 20), вилішив із неї (ст. 84—85) корені з одною голосного (а — at, sed, et; і — id, et tertiae personae designatio; и pronomen eum і т. д., ст. 20) та з одного приголосного (и primam personam designat; т — secundam, ст. 21 і т. д з — малими змінами) — а далі, у протилежність до Добровского, що укладає систему загально, без огляду

¹⁾ Про це він сам і каже. qui prolixiores eatenus tractatum cupit habere, Grammaticam Dobrowszkyanam diurnis, nocturnisque velit terere manibus (ст. 27).

на частини мови¹), і скрізь у ній дуже докладно додержується в корінних складах фізіологічного ладу — Лучкай виділяє з цілої системи іменники (§ 6, ст. 21—27) та прикметники (§ 18, ст. 49—51), і ввесь матеріял, вибраний майже цілком із Добровського, списує скрізь за азбукою (ст. 21—13, § 6). Наслідок першого такий, що Лучкай тільки при Іменниках говорить про словотвір у дусі *Institutiones*, при чому поширює Добровського два основні відділи і три громади тих частин мови, які складаються з самого кореня — на шість відділів іменників, і то — *substantiva ex ipsa radice*: 1) *antecedente vocali*; 2) *accedente vocali*; 3) *ex duabus consonis et una vocali*; 4) *ex tribus consonis et una vocali*; 5) *radices quatuor consonarum cum una vocali*; 6) *radices duarum syllabarum* (ст. 21—23); при прикметниках Лучкай удоволяється заміткою, що *adjectiva* складаються *vel ex ipsa radice nullis servilibus* (= додатки, наростики) *ante*, *vel postpositis*, *vel adjectis servilibus* (§ 18, ст. 49). Ясна річ, що, виписуючи, або краще, вибираючи²) з До-

¹) Система ця, як відомо, така: 1) корені односкладові й 2) корені двоскладові, а далі в першому відділі три громади *syllabarum radicalium* — перша — склади з одного голосного самого або з одного голосного з одним приголосним перед ним, при чому єди належать і слова зложені, напр., *е*, *ө*, *ш*, (отже й *ече*), *и* (= його, отже й *иж*), *ы* (ыти) і т. д.; друга — корінь-склад із одним кінцевим приголосним після голосного, з двома приголосними, один перед голосним другий післянього, при чому приклади йдуть за певною фізіологічною системою, *й* (*labialis*); губні [*к*, *ң*, *ң*, *м*] плавкі [*и*, *ә*, *ә*] зубні [*т*, *ә*, *з*, *ж*, *с*, *ш*]. африкати [*ч*, *ң*. задньопіднебінні [*г*, *ң*, *ң*], напр., 1 *ечй*, 2 *ов*, *об*, *уль*, *ум*; 3. *он*, *ечл*, *ор*; 4. *уд*, *от*, 5. *аз*, *ус*, 6. *ечк.* (ст. 86), —, розуміється, тільки значок — склад починає звичайно звук голосний; далі — йотована (*liquida*) і знову в тому самому порядку: *ий*, *юй*, *ые*, *иб*, *иң* і т. д. — пізніше починають склад-корінь губні, далі — плавкі, зубні, африкати, задньопіднебінні, і в кожній групі кінець за тим самим фізіологічним ладом [вой, ваб, вап, вым; буй, баб, боб, бол, бол і т. д. (ст. 86—107, 107—110]; третя громада складів однокорінних — корінний голосний і три, чотири й більше приголосних, і порядок ізнов, як угорі починає склад голосний *алк*, *одр*, *ечтүр*, *осм*, *усм* і т. д.; починає склад *liquida* (j) ист (= *jistъ*), іск, інр. *ибл*, *ичтүр*, *иш* і приклади: *иблонъ* — *ильты*, *ичтүръ* — *ичтүртү*; починає губний, і післянього знову лад за місцем вимови: *иңук*, *владъ*, *вранъ*; *эдовъ*; *бобръ*, *бланъ*, *бравъ*... плав., прав.. і все кінчиться *илеръ* к (ст. 217). *кепл.*, *кнот*, *клейъ*, *крайъ*. (до ст 264) Система ускладнена, може, й непрактична, й тому, може, Лучкай, не як слід зрозумівші й, так її «спростив»

²) Ясна річ, що бувають у Лучкай і свої приклади, яких нема в Добр. (н. пр., *ечтүр*, ст 26, скла 27), або ці приклади анальгічні до Добровського (Добровськ, 303 — Луч. *ичтүр*, 26), або українські, які Лучкай дочіпають до Добровського, пр., в Добр. нема прикладів на -ко. Лучкай додає укр.- *чинко*, *колінко*, *дріжніко* (25); Добр. наводить рос. *деснік* (214) — Лучкай подає укр. *деснік* (25) та дочіпає ще — *грабнік* замісце малорозумілого *хабнік* (312) або рос. *сільга* — додає

брюського приклади для Іменників, Лучкай не міг уникнути помилок; між іменниками він уміщує прислівник тай (clam), ст. 21, шай (sinister), де додав пояснення — laeva manus (ibidem, хоч на ст. 55 шай уже — прикметник), певне маючи на увазі о шаю — ліворуч; Добр. корінь цѣн — цѣна (ст. 98) Лучкай переробив на цѣнъ prae-*titum* (сюди не належить), і своїм звичаєм позаводив тут і укр. приклади гѣк (22), жид (22), чміль (22) як церковні.

Таксамо за азбукою укладені наростики, властиво — *literae formativae* [пор. § 7—8, ст. 23—27], в Добр. — *vocales* чи *consonae*, що „збільшують” іменник [тому назва: *substantiva a fine aucta vocalibus*, ст. 276, 285, чи *formae substantivorum consonis in fine auctorum* ст. 275—316]; Добровський подає наростики за родами [н.пр., *feminina in 4* ст. 276, *in A* ст. 278, *neutra in M* ст. 279; *feminina in N, V* ст. 280 і т. д.]. Лучкай роду не згадує, а тільки дивиться на визвук, тим то вийшли деякі незручності: іменник *добра* (23), н. пр. відлучено від імен. зорж (ст. 24), з яким зате злучено *neutrum. сѣмѧ*, іменник, що належав би туди, де згадано *кремѧ, бримѧ*¹⁾ (ст. 25); таксамо зовсім туди не належить *помѧ, кевљѧ, ксрѧ* (ст. 24), а належить до приголосного наростика з визвуком Т, про який при приголосних *liter-ах* нічого Лучкай і не згадує; між *feminina* з закінченням на 4 попало неправильно *вчча* (після твччя), ст. 23, що теж повинно б було найтися серед іменників із приголосним т. Те саме бачимо при наростиках із визвуком приголосним: у Добровського скрізь уклад за родом, споріднені наростики зведені докупи²⁾), наростики за фізіологічною системою: Е, Е, М, Н, А, Р, А,

укр. *contemptu parentia*: *колецьга, племена* (25), хоч ці приклади сюди не дуже й підходять....

¹⁾ Що в таких випадках у Лучкай появляється і замість правильного церковнослав. ¼ [н. пр. чрп ст 181. Добр.: чрѣн 98], то тут свое зробила традиція, на яку покликуються й Добровський (ст 15) „Russici librarii”, мовляв, „amant scribere лише, бримѧ (пор. у Смотр, н. пр., чркв, ст. 83) и пояснюю це явище близькістю рос. ¼ до ¼ („*saepius vices liquidae ¼ supplant*”) — у наших книгах [і в Смотрицького] це білоруський упала

²⁾ пор., н. пр., у Добровського

<i>masculina:</i>	<i>feminina</i>	<i>neutra.</i>
-В	-Въ, -ва	-ВО, -ВІЕ
-ВВ	-ВВъ, -ИВА	-ИВО
-ОВ	-ОВА	
або: -А, -ЕА	-АВ	-АО
-АВ,	-АМ, -АВ	-ВАО
-ЕЛЬ	-ЕЛЬ, -ЕЛЬ	
-ОА	-ОАВ	-ИАО
-ЫА	-ЫАВ	-ЫАО

т; з, ж, с і т. д. — Лучкай, виписуючи приклади з *Institutiones*, хоч і старається додержуватися їх системи [пор. -н. стан, рожн... стень, рімень.. пербн, етгн... конн, исполнн. gentilia фігрн, римлннн... конна, грібна, вісна,.. долина, дісятина, паччина, поліна.. гбмно, окно, колено, сікно; п'єстынка і т. д.¹⁾], але часто сплутує, й тим то, власне, якоїсь системи в Лучкай дошукатися важко²⁾). Прикметникові наростики (49—50) — це теж витяг із Добровського (322—332) з невеличкими переставами прикладів.

Наука про ріл іменників (§ 9, ст. 27—30) теж узята з Добровського (ст. 267—284); від нього Лучкай повинував усі Іменники „внімки“ чоловічого роду на „-ъ“ [ст. 28—29] — із відділу про наростики Добр., — хиба тілько різниці, що Лучкай після ц (заміць, коніць) та шипучих додає деколи ь, а в Добр. „ей“ „знак“ пропущений (заміц 307, мѣсяц 307, тѣлц 306, бич, брич, орач, 310), та чомусь ім. „гусь“ (ст. 29) — може на основі Таппе (§ 60, де вичислено 87 слів masc. gen. на -ъ, між ними й „гусь“ ст. 69) — приділено до чоловічого роду.

Відміна Ймечників (ст. 30—49) іде, як у книзі Добровського³⁾ та в граматиці Таппе, за родом, тільки ж деклінацій у нього не 9, як у Добровського (*noven declinationes constituere*, ст. 459), а — три, як у Таппе⁴⁾). Але ж ця різниця з Добровським тіль-

¹⁾ Система Добровського

<i>masculina</i>	<i>feminina</i>	<i>neutra</i>
-и, -ин, -инъ	-на, -наа, -нъ	но
-енъ	-сна	ньно
-ан	-анъ, -ана	-анте, -ене;
-ин, -анин	ина, -йныни	
-ынъ, -ун	-ына, уна	

Лучкай вибирає приклади більше знати

²⁾ н. пр., Добр § 30, ст. 282—284, подає за порядком наростики та їхній відмінні. зміл скіннія. вітхи в Лучка такожного упорядкованого розподілу при його азбучній системі не може бути, тим то він ізгадує тільки про н (ст. 24), іменників на -ї у нього зовсім немає, а іменник повадим (Добр ст 297), в укр формі попадає (ст 25), попав зовсім не туди, де йому будо слід і т. д.

³⁾ mihi visum fuit habita ratione, primum generis, deinde formationum (себто — закінчені), ст. 459.

9) „Bei der vollständigen Declinations-Tabelle aller Substantiva steht das Genus mit der Declination in genauer Verbindung. die Declination bestimmt das Genus, so dass alle Wörter der ersten Declination Masculina, die der zweiten Feminina, die der dritten Neutra sind“ (er 53) У цій граматиці Таннے згадує про польські й чеські граматики, що теж, моварів, поділяють відміну за родом: *Schlözer und nach ihm Born und Gretsch waren es, welche nach dem Muster der meisten Böhmisichen und Polnischen Sprachlehrern, zuerst die Declinationen*

ки в назві. Лучкай бере з *Institutiones* зразки, тільки інакше їх розподілює, не все дотепно й не все раціонально: дещо вишишає з парадигм (ірим Добр. 462); дещо додає (до мякої відм., н. пр. Камінь, ст. 33, дарма що цей іменник, власне, повинен був попасті, як у Добр. ст. 469. до „*anatomal*”-ій, як інші і-пні, такі, як Господь, путь, день, ст. 41); дещо виділює в окремі зразки (н. пр., іменники на -й, ст. 34), а дещо злучує (н. пр., ім. кость із іменниками жіна, вола, в середніх іменників тверду та мяку відміну: слово — очині); коли ж рівні з закінченнях аж надто вже падали в око, Лучкай дає окремий зразок, тільки не називає вже цього відміною (н. пр., церкву).

Супроти Добровського вийшли парадигми в Лучкай так:

	<i>Добровський:</i>	<i>Лучкай</i>
чоловічі:	I. відм.: раб, син, шрим, дем, (ст. 462)	I. ВІДМ. а) раб, син, дем
	II. відм.: царь, враг, кіназъ, мракій (ст. 468)	б) царь, враг, камень в) змій
ім. середні	III. відм.: слово (sic), ст. 474	III) ВІДМ. а) слово, лиць очині
	IV. відм.: лиць, очиніс, ст. 474	б) sum interjectione in, sc. AT
ім. жіночі	V. відм sum augmento: III. ат, іс, ст. 474	
	VI. відм.: вола, ст. 478	II. ВІДМ. а) жіна, вола, кость —
	VII. відм.: вола ладім. 478	
	VIII. відм.: церкву, ст. 478	окремо: церкву
	IX. відм.: кость ст. 478	

Як бачимо — ті самі зразки, трбшки змінена (погіршена) система, але й оригінальності мало.... Те саме бачимо і в відміні самих зразків узагалі: Лучкай наслідує Добровського з Його помилками, (н. пр., злучує відміну раб та син, дои, утворює gen. sg. сина, voc. sing. дома, loc. sing. сынкъ, loc. pl. сыновкъ resp. сыновкъ, до-

nach dem Unterschiede des genus eintheilten, eine Methode, der auch wir folgen, weil sie unter allen die leichteste und natürliche ist (*ibidem*)¹. Деякі вислови нагадують погляди Лучкай. Rectius itaque recentiores Poloni, Bohemi et Dobrowski Declinationes non a terminibus, sed generibus diligendas esse statuunt Tribus generibus existentibus tres Declinationes enascuntur: 1-я Masculinorum жіночого пол. 2-я Femininorum жіночого пол. et 3-я Neutrorum, середніго пол. quae ob varias terminaciones variis Paradigmatibus distinguuntur (ст. 31).

¹) В Добровського після відмін чоловічих іменників — де середня відміна — у Лучкай — жіноча.

міх, таксамо: *нівкіх* (46, Д. 474), *лиц'єт* (46, 48, Д. 477); loc. sing. *іменни*, *шевісн* (46, Добр. 474); приймає різні паралельні закінчення для форми loc. plur. -*іх*, -*их*, *иҳ* (41, Добр. 376), не даючи в зразках „мякого“ типу Іменників чолов. роду закінч. -*иҳ*, зачисляє з Добровським до неправильної (*anomala*) відміни чоловічі і-пні (шть, Ге сподь; люді, гості) та приголосний пень дінь), ст. 41—42 (Добр. 469), таксамо Іменники мати, дщи (45, Добр. 480); каже Іменникам на -*й* кінчати пот. plur. на : җодатай — җодатай¹⁾, ст. 39 (Добр. 401); слово²⁾ — о-пень [46, Добр. 474], хоч на ст. 47, як у Добр. 475, говориться про авгмент -*ic*. Але ж декуди Його форми — правильніші, ніж у Добровського: відміна Іменника сын не знає в формах plur. Добровського „авгменту“ (467), отже: сынокъ, сыны, сынкъх не — сынокъшъ, сынокъы, сынокъхъ, він подає у зразку правильну форму vocativa на -у, (побіч -е: сынъ, сынъ) — в Добровського тільки -е; Його пот. (та асс.) plur. знає головну форму царі й паралельну царі (Добр. тільки — царі); dat. sing брачъ, в Добр. брачін, пот. plur. змін (34) — в Добр. мрабі (468); асс. plur. дін (42) — в Добр. дні (469); іще зокрема в „Observationes“ підносить, що voc. sing іменників типу „Костъ“ мусять мати закінч. -и, не -e, gen. pl. -ий, не -ий (ст. 44), в Добр. ст. 481 про це не говориться. Та про такі відхили ми говоримо докладніше на іншому місці.

Уваги про „випад“ е, і в непрямих відмінках іменників чоловічого роду (ст. 34—35) та „вставку“ іх у gen. plur. жін. (ст. 44—45) роду — в середньому про неї не говориться — відповідає зовсім тому, що про ці справи читаємо в Добровського, ст. 466 та ст. 481, в останньому випадку зазначується, що це робиться для евфонії, а таку евфонію бачить уже Лучкай сам у формах жерца, читця (ст. 35); крім цього, він у жін. відміні пояснює, що „e“ intericitur, si ultima consona sit л, м, к (зимла — земель), хоч бував і в інших (сідів, обіць), — а що „o“ intericitur in vocibus per -ка [д'єка — д'євок].

Observationes relate ad casus (ст. 35—41, 43—44) відповідають Добровського Not-ам, ст. 469—474, 480 (на різниці в тих помітках вказано на інших місцях), а тільки ж Лучкай енергічніше висуває подекуди паралельні закінчення, і. пр., пот. plur. -и, -ів, -ови, -еви й наводить такі приклади, як д'єви, д'євін (sic!) д'єми, д'ємови; царі, царівк³⁾; брачі, брачів (ст. 39); gen. plur. у „мяких“ іменників

¹⁾ У Мразовича цей іменник має окремий зразок (ст. 67, II вид), при чому пот рі має подвійну форму: на -и та на -і

²⁾ Цікаво, що у Мразовича в зразку форми подвійні слова стоять слов, слов і т. д., ст 64 друге видання, ст. 63 таксамо сын ст 64

³⁾ пор. у Мразовича в зразку царі - -ів II. від ст 67.

-ій, -ий, а то *etiam* -иб, відповідно до його зразків царій, врачев, камній (ст. 33); закінчення -ам, -ам (ст. 48) у dat. plur. і -ах, -ах в loc. pl. — це теж узято з *Institutiones* (ст. 476, 477) — рос. вплив.

Відміна прикметників у Лучкай (53—58) враз із т. зв. *Reflexiones* (58—59) складена за зразками [тими самими, крім Господній, ст. 54, що відповідає Добр. вищій, ст. 503] Добровського (§482—489, 503, 505), а тими самими помилками, н. пр., dat., loc. sing. fem. та loc. sing. masc. зложеної відм.: Господній (вищий), Господнім (вищем), та з незначними відмінами, на які вказано деинде. Те саме відноситься до відділу „De comparatione“ (61—73), що відповідає § 38 (ст. 332—336) *Institutiones* Добр., тільки ж сама дефініція ступінювання інша — наївна¹). Деякі різниці виходять із того, що для цієї частини Лучкай користувався Й іншими граматиками [Таппе, Мразович, чи Смотрицький] та сплутав зі славянськими укр. форми.

Апотома Лучкай (63) відповідають „неправильним компаративам“ Добр. ст. 332—333. Відділ про третій ступінь дуже скорочений — приклади ті самі (63, Д. 334), але ж цікаву заввагу Добровського що форми малкішій, десркішій, злкішій (§ 40) мають значення суперлятива — Лучкай вилишив.

В відділі числівників (63—68; Добр. 505—517), де Лучкай за Добровським вичисляє всі числівники головні (336—337), вплив Добровського видний і на відміні — з тими самими помилками (н. пр., в чол. роді: твім, трімми — Dобр. verborum more — жін.: твім, трімми, ст. 507—517), з такими пізнішими формами як чи твіръю че твіръм 68, Добр. 508, з заличенням пол. до числівників (67, Добр. 509). Те саме треба сказати і про займенник (69—76; Добр. 489—500); тута знову бачимо й відміну й помилки Добровського, н. пр., займ. чесо(ъ) з формами чесого, чисомъ (72, Д. 496); instr. sing. займ. като — кым (495) — Луч. ким 72; в acc. sing. і plur. особових займенників і зворотного тільки енклітичні форми ми та. са. ии, 70, Добр. 490².

Відділ діеслів, система відміні (див. при різницях), творення форм (§ 36), наука про два пні в діеслів та форми з них виведен (ст. 77—79) це — витяг із стулії Добровського в *Institutiones*, ст. 344—398; звідтіля взято всі зміни звукові (*transmutationes*, що по-

¹) *Comparativus* твориться, мовляв, коли ad formam indeterminatam adoletur -ший, -ъшій, -айшій, або іншими словами, si formae determinativae -ый, -ий mutantur in has terminations.

²) У примірнику Мразовича (I вид.), що ним користувався Добровський, паралельні форми насъ, касъ (ни ий насъ ки ий касъ) Добровський перекрещив (ст. 93); і в Мразовича є чис. чисогъ чисомъ, ст. 95, II. вид. ст. 94.

являються при відміні дієслів із коренем губним, зубним: т, д, перед т, кт, і т. д. [з деякими переплутаннями], замітку про неправильні форми [anomala, ст. 79, кінець; Добр. § 56, ст 351 і далі.; чомусь у Лучкая пропущено єсмъ, а так є всі: имъ, вѣмъ, идѣ, бѣдѣ, пнѣ, тнѣ, жиѣ і т. д.]; від нього взяв Лучкай „епентетичне с⁴ у дієсловах корінних на губні: грѣх—грѣхти¹), скрѣх—скрѣхти 79, 96; Добр. 350, 351 (на існування такого „с⁴ давали Йому підтвердження укр. діялекти); неправильні форми цѣкѣти—цѣкѣтв (96, Д. 351) та praes. рїкѣ від дієслова рїкти (92; Д. 352); як у Добр., part. praes act. та part. praet. act. І мають у pluralis тільки форму для всіх родів на -и [енквиш: omnia gen. et. num. (sic!), вінчє т. f. n., 87; Д. 521; орквиш, орюще 90, Д.: глаголакши, глаголюще 526—524; писчи, писчи 96; Д. 526 і т. д.]; іmp. дієсл. місти — вѣждьмы, міждѣте (Л. 106, Д. 538); таксамо вѣждьмы, вѣждѣте (108). даждьмы даждѣте²) (109) — Добр. 539; таксамо замітку, що идни, идните (107) codicibus non conforme, взято з Добр. 539 (дадните — veteri slavicae linguae conformis non est, що форма ця а Russis inventa), а додаток Лучкая ідѣмъ, идѣтъ poterit probari (107) — згідно з Його поглядами (Й Добр.) про imperativus. Коли ж Лучкай хотів бути оригінальний при поділі дієслів за значінням, не за — наростками (70) — наплутав багато (див. далі).

Свої Observationes relate ad Conjugationes Лучкай будує зовсім на відділі Добр. Observationes in Conjugationum flexiones (547): форми тепер часу (ст. 111, Д. 558); imperfect-a (112, Добр. praeteritum simplex, I, 383) враз із помилковою заміткою, що verba iterativa et continuae actionis recipiunt etiam у 3. ос. -аше (ст. 113, Д. I 384); про 2. та 3. ос. aor, що між ними нема різниці та що aor. заступається part. praet. act. II — вида і єсм (113, Добр. 551); про „т paragogicum у 3 ос. sig. aor. (Луч. 93: вачат, почат, Добр. 555); таксамо про творбу futur-a (Добр. I § 73, ст. 379) — хоч у скороченні (114: Verba auxiliaria sunt tria: имамъ, хощѣ, бѣдѣ, quae cum infinitivo faciunt futurum). І коротким витягом із Добровського треба назвати те, що каже Лучкай про futurum щодо значіння (Д. 74, — futurum simplex; § 75, ст 376 — praesens pro futuro; § 76 ст. 376 — futurum compositum) на стороні 114., і замітку, що з усіх прийменників, котрі у зложенні надають теперішньому часові значіння майбутнього (377), треба піднести прийменник оч, на,

¹⁾ У Мразовича срѣх — срѣсти, грѣхъ — грѣхти 2 вид ст. 118.

²⁾ У Мразовича юждѣмы, юждѣмъ юндѣте (ст. 137); вѣждьмы, вѣждѣмъ, вѣждѣте (ст. 134)

по (маючи на увазі укр. мову) та приrostok *воз* (*in Libris liturgicis*), ст. 114. Те саме треба сказати про *imperativus* (Добр. I § 80, ст. 381; Лучк. 114), *optativus et conjunctivus*, сполучені, як у Добровського в одне (*optativi aut si malis conjunctivi*, 391), ст. 116 та *infinitivus* (Луч. 117), *part. praes. pass.* (I 386; Луч. 188) та решта форм (Добр. § 385; Луч. 117) з різницями термінів (пор. далі).

Скороченим (і то сильно) витягом із *Institutiones* треба назвати відділ прислівників (шар'чи, ст. 118—112) із їх поділом на справжні прислівники (*originalia*, ст. 118; Добр. 426), на *particellae characteristicae* (119; Добр. 427—434) та *particellae praepositionales* (119—122; Добр. 434—435), з тими самими прикладами, але і з додатком українських прикладів. Приклади Добровського видно і в *прийменниках* (122—123, Добр. 398—422) і у сполучниках (124; Д. 443) і т. д. При *прийменниках* [предлоги] в виписі з Добровського синтакси, головно те, з яким відмінком лучиться який *прийменник* (ст. 399—400 і 649, 655, 656—658), далі *прийменники-прислівники* (124), що їх Лучкай повибирає із *Institutiones* — за азбукою¹⁾ Й вичислив їх, не подаючи, з якими вони лучаться відмінками (в Добр. вони поміщені в відділі *прийменників* 651—655, 658, 666 і т. д.). Те саме треба сказати про *виклики* (міждвіметія), вписані з Добровського (452). І укр. виклик „дай Божі“ взятий із Добровського (451) та тільки перекладений із церковно-слов.: *да́ждь со*²⁾ [сам Добровський уявив Його з Максимова]; так само з *Institutiones* Лучкай захопив увагу, що *conjunctiones supplementur per adverbia*, 125 (Добр. 450), подавши з декілька прикладів, що їх у Добровського немав (поганкв, єгда — тогда, ыко).

Виклад про *dualis* (ст. 127—132), хоч поміщений після обговорення всіх частин мови, а не після числівника *два*, як у Добровського (ст. 510—511, 515), зовсім такий, як у останнього, з тими самими, здебільша, прикладами (крім, на щастя, зразка син 512, хибного в Добровського, та *частырь* замісць зразка колінно 513, бачимо — слово 128, розуміється, як о-пень, 128). Помилки, що стрічаються в формах двійні прикметників [вийшли з того, що сплутано в *inst.* форму номінальну зі зложеню: склтъма — склтъма, Господніма — Гопедніми і т. д., 129], мусять іти теж на рахунок Добровського (ст. 515—516); ще більше, в Добр. на всі три роди є одна тільки форма номінальна, й то однакова — в Лучкай є пра-

¹⁾ За азбукою й у Мразовича (II вид ст 154), але ж *прийменники* інші. Лучкай помістив тут і приrostки — *неприйменники* *вы-*, *воз-*, *пра-*, *прот-*, *раз-*, ст 122—123

²⁾ У Мразовича: даждь та Божі (ст. 156).

вільна форма жіноча — *сектама*, в інших зразках однакова: *fem.* Господніма *aut* Господнім; при *gerundium* Лучкай подає тільки форму *номінальну* (130). Й додає, що *ід'їщима non foret bene*. За Добровським (I 398) відрізняє Лучкай у дуальних формах *дієлова* в 1. і 2. ос. роди: *masc. -ва, -та* (глаголіва, глаголета), *fem. та neutra -вѣ, -тѣ* (ст. 131, 132 дає зразки теп. часу, аориста й наказ. спос.) та ще полемізує з Мразовичем¹), що дав у своїй граматиці зак. 1. ос. двоїни на *-ма*, називає за Добровським це закінчення „*fictum*“ (ст. 132).

Відділ про наголос „*dificillimus Grammaticae Paragraphus pro Tyronibus*“, так, що й самі „*Rutheni linguae secus gnari non levem experiuntur hoc in puncto difficultatem, aut saltem secure gressum figere nequeunt*“ (132—138) — теж просто витяг із Добровського (51—78), про що Лучкай і пише на ст. 134 (ex Dobrowskio praenoto): *pro acutus та gravis* (134 1, 2, Dobr. 52); *monosyllaba* — взагалі приклади ті самі — іменники 134, прикметники 135 (Д. 53); *bisyllaba, trisyllaba, polisyllaba* й т. д.; різниця між російськими та сербськими книгами щодо наголосів, де буває і два наголоси (136; Д. 56—57); зі зміною наголосу зміна значіння (136 12); про дієслова з відділу Добр. § 42 ст. § 570—573 [De sede et mutatione Toni in verborum Conjugatione], різні наголоси в сербів (Луч. Croatae, 136) й росіян; пересув окситонового наголосу в 1. ос. *praes.* на інші склади в дальших особах (137; Д. 572); про те, що, властиво, наголос повинен залишатися на тому самому складі, як у 1. ос. sing. (136 13 — Д. 572); про *verba V.* кляси [*verba, quae pro -ио Praesens in -ио amant* 573; Лучкай: *quae pro -ио -и aut -ио amant*], що; перекидають у дальших формах наголос із 1. ос. sing. (Л. 137 і Д. 573); нарешті, про *comora*⁽¹⁾ (138) (Доб. 59), але взагалі Лучкай, як Добровський, не ставить ніде наголосів²), і він думає, цілком справедливо, що краще „*negligere accentum, et relinquere Lectori pronunciationem genio suo accomodam, quam inconvenienti accentu oculos offendere*“ (ст. 138).

Витяги зі складні доторкаються загальніх уваг про підмет та присудок (139; Д. 581); про опуст сполучки в 3. ос. од., коли вона *subintelligitur* (139; Д. 582); про займенник, коли він підмет (139; 590); про присудок ув одинні або множині, коли підмет — col-

¹) З цього півніти, що Лучкай мав під рукою 2. видання Мразовича з р 1811 [будапештське], бо в 1. виданні з 1794 р про двоїну говориться тільки те що її не вживався, і там цих форм він не наводить; у 2. вид він їх наводить у додатку (прислівні), ст. 187—192; про дієслівні, форми двоїни ст. 190—193

²) всупереч Смотрицькому та Мразовичеві, що дають наголоси

lectivum (140; Д. § 6 577—588); таксамо згода прикметника з іменником (140—142) відповідає Добр. § 11—16, ст. 592—598: прикметник у номінальній формі, якщо він присудок (141), зате як прикметник в підметом — у зложеній (141^s), тільки ж приклади, що видумує сам Лучкай, не все відповідають тим законам¹⁾; таксамо згода прикметників присвоїних на -ъ -ов, -иа, -иы, -ии (141^b; Д. 597) та прикметників ісполнь, свободъ, що згоди не знають (142^c; Д. 594^d).

Згода числівників § 63 (ст. 142—143) відповідає Добр. ст. 598—602, але як сюди попало за приклад ов — ов (числівник I, ст. 145)? Хиба латинський переклад *alter* — *alter* (*pro latine*) міг навести Лучкай на таку думку!

Синтаксичні завваги про займенники в Лучкай (§ 64, ст. 143—145) взяті з відповідних місць *Institutiones* (ст. 602—611): съи, см (§ 19 — Л. 143^s); ми, ти, си у знач. присвоїному (§ 23; Л. 144^a); иже (§ 24; Л. 143¹¹⁻¹²); ской (§ 21—22, Луч. 144⁹⁻¹⁰) — при чому складню Лучкай іамішує з формами; що ны, въ *in libris sacris pro dativo usuantur*, ст. 143^c; взагалі що на стор. 143^{1-4,6,8} — все з усіма прикладами, ваяте з Добровського; навіть зазначення місця св. письма, звідки приклад узятий — теж із Добровського [Лучкай часто не зазначує, хоч у Добровського місця позазначувані].

Дещо про невідмінні частини мови; про негації, що може бути іх кілька (Добр. 611, § 25); про прежде (Добр. 613, § 26); про аще, да ягда (613, 546, 453, приклад із ст. 691³) — все те міститься в Лучкай на ст. 145—146.

Syntax regiminis (§ 66, ст. 146—147) це — витяг із Добровського синтаксис (§ 29—39, ст. 614—645), але ж є деякі різниці в угруппованні матеріалу та деякі пропуски.

Accusativus — § 66^a (перехідні дієслова, *verba activa*, ст. 146),

¹⁾ ін пр., у прикладі *вінко-башнін и вінко-фаздннн мжкн* не позначається підмет „мжкн”, а не — прикметник таксамо, коли Лучкай каже про вживання присудка *в sing*, тоді, як підмет — збирне імя, додає від себе приклади многої сіс'їдь мало че сладки, многої людій мало чолов'їк (140), де приклади не унагляднюють правил, а укр. приклад „ни може бути ніщастяний ниралбнній кто ни есть тиранній”, (sic!) зовсім не відповідає згоді прикметника з іменником (140), та ще суперечить законові, що прикметник у функції присудка мусить мати форму номінальну.

²⁾ Розуміється, все це в Лучкай побіжно й формально, ін пр., у Добровського подано докладно з прикладами, як уживати двоїни у присудку-дієслові, як як підметом бувають різні особи, ін пр., 1 та 3 (ст. 591); у Лучкай тільки наявлено на т. зв. *constructio ad sensum* на зразок шкільних граматик (латинських), ст. 140.

³⁾ Пиць си віддала дар кожій ти си просила ѿ ніго, и далем ти (Іоанн, 4, 10) ст. 146.

§ 669 (accus. temporis) — Добр. § 29, ст. 614—615, § 31, ст. 619 — приклади ті самі, з деякими доповненнями, про які на іншому місці, та з додатками (укр.).

Те саме і з genetiv-ом; це теж — витяг: genet., замісць accusativу в чоловічих іменників живих (148₁, Добр. 615); genetivus partitivus (quando de parte rei fit sermo, ст. 148₂, — Добр. § 39, ст. 627; при збірних (150₁₀ — Д. 627); genetivus possessivus (149₁ — Добр. 617—628); при числівниках від п'яті usque тисячу (149₂ — Добр. 626); genetivus після дієслів бажання, наміру [adpetendi, desiderandi, optandi] ст. 148₃ — Добр. 623; після дієслів зворотних (verba reflexa. Луч. 148₄; verba reflexiva, Добр., ibidem); після дієслів зложених із їх, ні (Луч. 148₅ — Добр. 622) з додатком у Лучкаю, що рідко *hos observant*, через те: *изгавитися їх враг наших* (замісць — *враг наших*), ст. 149; так само після слів напитати, напоїти, наполінити, насмітити (в Добр. ще исполнити, ст. 622) — Луч 149₆; Добр. 622—623 [про ці діеслова Добр. каже, що вони *praeter accusativum objecti petunt genitivum medii*; в Лучкаю читаємо: *genitivum mediorum, quibus actio peragitur*] — отже витяг у повному того слова значенні, тільки лад, за яким ідуть поодинокі випадки, в Лучкаю трохи інший. Приклади — ті самі, трошки поzmіннювані, по-декуди українські (н. пр., *сокотися* чоловікша *шним'єнцаго* что втра-тити 148, і т. д.)

Складня давальника § 68, ст. 150—151 — витяг із відповідної частини Добровського § 41, ст. 629—636; *verba dandi* [Лучкай давав і *tribuendi*] § 68₁, ст. 150 — Д. 629; *dativus*, замісць *genetivу possessivу* (в Добр.: *pro genitivis, qui a substantivis reguntur*) § 68₂, ст. 150 — Д. 629; лат. *est mihi* § 68₃, ст. 150 — Добр. 631; після дієслів: Добр. 631, Л. ст. 151, § 63₄, з різницею, що Добр. дає приклади реченнями, діеслово в різних формах, а Лучкай у 1. ос. одн.¹⁾ Про *adverbia* та виклики з dat. § 68₅, ст. 151 — Д. § 44, ст. 683; *datus alsolutus* та *dat. cum infinitivo* § 68₆, ст. 151 — Добр. § 45—46, ст. 634—636.

¹⁾ Щакаво простежити, як Лучкай давав собі раду з преробом, узагалі вийшло добре, хоч часами доконані форми Добровського він передає в прикладах недоконаними, н. пр.:

Добровський
пояннитися
соєнцает ділжим
предста всакомъ
прнаѣпламоющѧся

Лучкай
поянньюся
соєнцѣ
предстою
прнаѣпламося .

Витягом із *Institutiones* є складня і двох останніх відмінків: орудного [Луч. *socialis*; Добр. *casus sociativus* або *instrumentalis*] § 69 — (Добр. § 48, ст. 640—645) та місцевого [Луч. *locativus*; Добр. *localis casus*] § 70 (Добр. § 47, ст. 637—946), хоча трохи змінений порядок обговорюваних конструкцій при цих двох відмінках. Лучкай обговорює започатку прийменники, що лучаться з цими відмінками § 69₁—4, § 70₁—4 не так, як при попередніх відмінках, де про прийменники [та про прислівники] говорив на кінці (§ 67₁—12, § 68₁—8) — а так *instrumentalis* Добр. § 48, ст. 640 — Луч. § 69₅; при стражданальному стані, Добр. 641 — Луч. § 69₆; по дієсловах *напонги*, *насытити* (в Добр. ще *исполнити*), Добр. ст. 642 — Луч. § 69₇; замісць *потинатив-а*, Добр. ст. 643 — Луч. § 69₈; *quantitas praetii*, Добр. ст. 644, — Луч. § 69₉, ст. 152; *adjuncta temporis*, Добр. ст. 644. — Луч. § 69₁₀ ст. 153, й, нарешті, *adjectiva cum instrumentalis*, Добр. ст. 645, — Луч. 69₁₁, ст. 153. Таксамо в місцевому: *adjectiva* (в Добровського ще *и verba*), що після них, попри інші відмінки, можна вживати й місцевика (приклонен, прилнин — в Лучкай правильно: *прилѣпин*), Добр. § 47, ст. 637 — Луч. § 70₁, ст. 153; 7. відмінок *loci ac temporis* без прийменника (*ibidem*) — приклади теж або зовсім із Добровського, або трохи поперероблювані (Київк Нов'градк, Луч.: *Рѣмкъ*, *Шосквѣ*), або свої, здебільша, у країнські.

Те, що Лучкай каже про прийменники, теж узяте з Добр.: со (§ 56, ст. 656 — Л. 69₁, ст. 151); за (ст. 665 — Л. § 79₂); *междъ* (667 — Л. § 69₄); *нац.*, *пред.*, *под.* (662—664 — Л. § 69₃, ст. 152), при чому приклади в Лучкай: *нац. мною*, *пред. мною* *под. мною*, в Добр. — *придо мною* і т. д.; *во* (§ 57, ст. 153), *по* (§ 58 ст. 661; — Л. § 70₄, ст. 153), *е* (§ 57 ст. 658 — Л. 70₃, ст. 153).

Порівнявши, таким чином, крок за кроком, цілу працю, ми тільки мусимо згодитися з висловом Лучкай, що в укладі Його граматики *Slavo-Ruthen-и*, аж надто видно вплив Його *docto-r-a*, Його вчителя, що Його твір — витяг із *Institutiones*.

Але так узагалі, доконаним чи недоконаним формам Добровського відповідають такі самі форми в Лучкай, н. пр.:

наменни ми	намегъ
не браннти нац.	браню
оуводеенческ	оуводеблемск
порогаите	порогаюся
посмѣшиска	посмѣшися
чаркетит	чаркѣтъ
закиданци	закижб (зис!)
рекибйті	рекибю

Нарешті, треба вказати ще на одну запозичену в Добровського думку Лучкаю, тільки вже не з „Institutiones“, а з передмови до Пухмаєрової російської граматики з 1820. р. Пояснюючи укр. форми *им'я*, *веселя* [ст. XIV, 13. рядок тексту укр. перекладу], Добровський заявляє, що „der Kleinrusse schrieb -я für -ъе, weil er -ie zusammenziehen wollte“, і ці слова привели за пояснення для Лучкаю появи -я в пот. sg. укр. віддіслівних іменників [староук. -иѣ, праслав. -ijе]. Це пояснення він подає у своїй граматиці на дуже багатьох місцях, пор. ст. 24 (*haec, себто -иѣ, in communi Ruth. contrahunt in -иѣ*: **дѣблъ, вѣла, гвоздъ, распѧтъ, камѣна**); ст. 30 (*Rutheni solent -иѣ contrahere in -иѣ*); ст. 47 (*collectiva, quae ex -иѣ contracta sunt*); ст. 49 (*Ruth. вѣла, камѣна... ex -иѣ orta*) і т. д. Ясна річ, що цим появи такого -я не пояснено.

II.

А отже Лучкаїв твір виявляє Й багато, може, Й не таких сутніх, а проте великих відхиляв, відмін, а то Й різниць від граматики Добровського. Спинимося на них, проходячи знову сторінку за сторінкою Gramaticы Slavoruthen-у.

Зрозуміло, що Лучкай у своїй граматиці — вона ж *Slavoruthenal* — нічого не говорить про подвійне славянське письмо [Добр., Praefatio, § 2], про глаголицю та її відносини (щодо давнини) до кирилиці [Добр.: *De literarum slavicarum figura...*, § 4—5] — славяноруських глаголицьких памяток не було, Й він не міг їх уважувати. Автім, для практичної граматики ця справа тоді важи не мала.

Ясна річ, що воно було б цікаво. коли б Лучкай, анальгічно до Добровського (ст. 5), подав був, та ще Й латинкою [хоч і мадярською, але — своюю мовою] назви церковних букв; тоді відразу було б, як він читає церковнославянське письмо. Тільки ж Лучкай цього не зробив. Так само не подав числового значіння (в Добровського: *valor numericus*, ст. 4) церковних букв; може, вважав це за маловажну річ, або думав, що читачі знають це Й без того... Praefatio Добровського до Institutiones, із її переглядом славянських мов, поділом (*dichotomia*), з короткою історією кирилометодіївської та пізнішої доби до XI. ст., з переглядом джерел та граматик, що ними він користувався [ст. — LXIV] Лучкай заступає своюю Praefatio, де говорить про мову свого

підручника та про мову „карпаторуську“ [ст. I—XVI], — головні витяги з неї ми подали на ст. 227—231.

До порівняння звуків Лучкай, крім мов, названих на ст. 224—226 бере, арозуміла річ, ще мадярську: ж це — *hungaricum zs* (ст. 4), ш — *hung. s* (ст. 6), щ *hung. sts* (ст. 6), ч — *hung. cs, ts* (ст. 6), ц — *hung. tz* (ст. 6), а то, за Таппе, Й англійську: *A respondet aut anglico th* (ст. 6, Таппе: *wie das zischende th des Englischen*, ст. 16). Так само з Таппе¹⁾ або з Мразовича²⁾ — враз із прикладом, що в цього останнього, взята замітка про вимову іжиці (v): „ante vocalem saepe subit vices“ в (ст. 6).

Лучкай у своїй азбуці не знає ж, іж³⁾, знаків, що їх Добровський каже читати за ѿ, ю (ст. 3); так само не знає букви и (Добр. ст. 3, 14); її заступає в, що *respondet ie* (ст. 6) — укр. графіка; в Його азбуці в взагалі два різні знаки: Е і [після букви А] та Е в [після букви є], але він їх між собою сплутує (ст. 3); про перший знак каже, що він *pronunciatur initio vocis aut syllabae velut ie e. g. ego jeho, твоєго twojeho* (ст. 3), а всередині Й на кінці слів, не зачинаючи складу, як — е, и. пр., *zemle* земля, ст. 3; пізніше, маючи на думці другий знак, на ст. 6, каже, що в *respondet ie*, і ставить Його поміж голосні помягчені, *affectae сложенныя* (ст. 2). У Смотрицького різниця виразна: перше — і, друге — в ініції и (ст. 5).

Її читає Лучкай зукраїнська як і (*velut accentuatum i*); на іншому місці, обговорюючи (ст. 39) закінчення *nom. plur. іменників* на -й, утворює й (пише й) *cum accentu, aequivalens є* [графічний знак на є після j], бо, мовляв, *orthographia suadet post vocales rectius и, quam є adhibendum, дарма що там чути є*, на Його по-гляд, *Ruthenica* вимагає в закінченнях мягких відмін (чол. — *acc plur.*, жін. — *gen. sing. nom.*, *acc. pl.*) -є, і він із ортографічних причин задержує и, хоч стверджує, що и = є (ст. 50). При цьому він запускається Й у історичний екскурс: у старих славян, мовляв, *in usu fuisse triplex i: i acutum, seu cum accentu* [себто, є], *i crassum, seu profundum* [себто, и] *et i medium* [себто, и]. Й Кирило видумав для кожного такого і окремий знак; доказом на це мали б бути Лучкаєві приклади (запозиченні в Таппе: є́л, был, бил⁴⁾). Букву и він передає в

¹⁾ V lautet wie... w nach einem Vocal, з В. звангеліє, ст. 16

²⁾ Когдáже єнот (V) саногъсною принаціжитъ, когдá проинесится какш І. На п. Пачка (ст. 6, 2 вид)

³⁾ Як Мразович, пор писем С и ё въ Славинскіхъ речініахъ називають ѿтъ єнотъ Ю (І), єногъ же і насплющонъши (см. 32).

⁴⁾ У Таппе, розуміється, немав „был“ (де є — 'е), а тільки былъ ег war, быль die Begebeheit, быль ег schlug (ст. 15)

транскрипції буквою і (Гакрило — Havriło, Ірнц — Hritz, енгарь — bigárj); ю буквою — є [в одному слові нигды — nigdu, ст. 3]¹).

Вимова є in medio et fine vocis, si syllabam non inchoet, як ув українській мові, виразно тверде; Лучкай уживає порівняння з латиною: velut latinum e: земле (zemle), імені (velebne); супроти цього цілком відмінна замітка Добровського, що inter є et є в affinitas, споріднення, так що є після varias consonas vices liquidae є suppleat (ст. 15).

Згідно з традиційною українською церковною вимовою Лучкай каже д читати як phl (ст. 6), а не як у Добр. th; невлучний додаток, що ця буква відповідає анг. th, запозичений²), як уже ми сказали, в Таппе (ст. 16).

Хоч Лучкай за Добровським (ст. 12—14, 14—15; Добровський — за Смотрицьким) подав правила, де писати є та є, ѿ та ѹ на віть дає ті самі приклади (ст. 7, 8), то проте від себе завважує, що „nullam esse distinctionem“ (13), що „distinctionem esse superfluum“ (ст. 12), що відрізняти, н. пр., закінчення gen. sing. *его ab accusativo per w superfluum est* (ст. 75), а тож уже зі змісту можна пізнати [н. пр., в відміні], чи це sing., чи plur., і насправді сам ніде не зберігає цієї різниці (всупереч Добровському) ні в тексті, ні у зразках відмінні (пор. ст. 32, 33, 34, 41, 42, 46, 47 і т. д.).

Після широких та ц. Лучкай ніколи не пише Йотованих (пор., н. пр., ст. 17: мъщъ, пощъ; кажъ, ношъ; овчъ; і т. д.; Добр. ст. 39: мѣщю, ношю, овчъ і т. д.), і при кожній нагоді нагадує, щоб Йотованих не писати: н. пр., ст. 37. (voc. sing. мъжъ, ножъ), ст. 40 (по ч, ж, щ, ц не — є, а є в acc. pl.), ст. 44 (лица, не лицъ), 50, 52, 57, 58, 60, 91, 104 і т. д.

Загальна система Добровського словотвору, а власне, наука про корені (79—275), в Лучкай не виділена, а злучена зі словотвором іменників (§ 6, ст. 21—23) та прикметників (§ 18, ст. 49—50, Добр. ст. 322—332); система коренів, що укладена в Добровського за характером звуків /ї/; губні; зубні; африкати; задньопіднебінні/ та система іменникових наростків (ст. 276—316), що їх Добровський

¹) Що є рівноозначне з і, пізнати ще в його укр. прикладів на і є о, пор., пів, сині кінь, пів. скіп кінь, єті (ст. 5), з цього виставлення ще й викодить, що є у Лучкаєвій вимові мягчило попередній приголосний звук (сніп), бо ж побіч є він наводить ще й і, якє, як відомо, н. пр. у сполучі прикметниковий (ін) та в іменах, походженням чужих (Чтотої), не мягчити і досі в церковній вимові Підкарпаття попереднього приголосного.

²) Ще й до того трохи перепутаний, пор. у Таппе „θ ist im Slaworussischen und Russischen statt des griechischen theta [ι] в Добровського „є“ responde lat th, ст. 3] angenommen, welches auch von den Neugriechen noch fast ebenso, wie das zischende th der Englischen, ausgesprochen wird“, ст. 16

подає за родами й за характером звуків (як це показано на стор. 29), в Лучкаї [§ 6, ст. 21—23 § 7—8, ст. 23—27] укладена в іменників тільки за азбукою, — й через те, як на це вказано на іншому місці, повинодили не тільки недогляди, але й хиби. Прикметникові наростики (ст. 49—50) Лучкаї трохи попереставляє, щоб додержати азбучного ладу, н. пр., у Добр. зпершу -и, -и, опісля -и, -и, у Лучкаї навпаки, вписані з Добровського (ст. 331—332) прикметникові приклади — всі в іменній формі. Тé саме вийшло з прийменниками (ст. 122—128) та сполучниками (ст. 124): тут Лучкаї пішов хоч за Мразовичем¹⁾, хоч за Таппе, що одну та другу частину мови [§ 131, ст. 206; § 134, ст. 222] та ще й прислівники [§ 133, ст. 215] упорядковув у своїй граматиці заазбучно — відійшовши від Добровського, що прийменники та сполучники укладав на свій спосіб²⁾ — тим то ці частини в Лучкаї вийшли з механізовані. Зате корисно відбиває в Лучкаї впоряд прислівників несправжніх за відмінками, з яких вони повстали, н. пр., з родового (домъ...), зі знахідника (внѣ..), з орудника (118, 119) — хоч приклади всі з Добровського (427) — та видлення прийменників-прислівників із різних відмінків, що з ними вони лучаться (в Добровського ст. 651—653, 655, 658, 666 і т. д.). Але ж, зібравши ці прийменники в окрему групу та подавши їх іанову за азбукою (ст. 124), Лучкаї не зазначує між прикладами, з якими відмінками ці прийменники лучаться; крім цього, він додає декілька прикладів на прийменники, таких, яких у Добровського нема [з прислівників], й які значіння прийменників, бодай у церк.-слав. мові, не мають: далчи *procū*, даже, послѣди, свѣти, отай (ст. 124). Сполучники [124] в Лучкаї тільки вичислені, про значіння їх, як це читаємо в Добровського [§ 103, ст. 440], у Смотрицького (ст. 178), чи Мразовича (ст. 155) — Лучкаї нічого не каже.

В відміні імен порядок відмінків у Лучкаї за Смотрицьким (ст. 56.) та Мразовичем (ст. 52—53); унього орудний [*socialis*, у Добр. *sociativus*, ст. 462] — 6. відмінок, місцевий — 7.; в Добровського (як узагалі в чеських граматиках) — навпаки.

У зразках відміни Іменників чол. роду, зрозумівши по-своєму погляд Добровського (ст. 403—460), що, мовляв, у старославянській мові навіть у живих іменників „*accusativum non esse distinctum a nominativo*“, Лучкаї заводить у парадигми окремі форми acc.,

¹⁾ Див ст. 36.

²⁾ а) голосний або приголосний + голосний (иа, ии) або приголосний (и, и) б) голосний + приголосний (еи), приголосний + голосний + приголосний (еи) і т. д. (398—426 .. сполучники знов — за корінем, а и, ии — очко любо, аиц і т. д. стор. 440—450

то різні genetiv-ові (раба, цара, змія...), то nominativ-ові (дом, камінь), при чому в *Observationes* додає ще свої завваги, подиктовані живим чуттям української мови (див. част. III.).

В місцевику множ. Іменника царь бачимо форму царіх (ст. 33), супроти цар'ях Добровського (ст. 468) — обидві неправильні —, таксамо: лиц'ях, -их (44), в Добр. — тільки лиц'ях (474) — теж форми неправильні —, хоч у зразку Іменників на -ї бачимо в Лучкая правильну форму на -их.

У зразок мякої відміни Лучкай, за Мразовичем (ст. 68), укладає Іменник¹⁾ „камінь” [у Добровського, як інші і-пні, цей іменник між аномалами, ст. 469] і, за укр. відміною цього Іменника [gen. sing. „ornatus” каміні живе ще й досі подекуди на Підкарпатті, дарма що на Лучкаїв погляд Ruthenica servat (!) каміні, ст. 36], додає Його до двох інших зразків (царь, врач): форма dat. sing. (як у Добр. Врачеві) кінчиться в нього на -еви: камінєви (ст. 33, 36), instr. plur.: камінні(!) Те саме відноситься до таких dativ-ів, як: огнєви (ст. 36), дніви [36, 42; Добр. дні 469], п'ятіви [побіч: п'яти, як у Добр. 469], ст. 42; в gen. plur. до Добровського форми: п'ятій (469) Лучкай додає паралельну форму п'ятій (42).

Між аномалами Лучкай умістив і Іменник братім і взагалі чоловічі Іменники на -а (ст. 41), що „declinationem femininam sequuntur” (про них окремо згадує на ст. 43, § 16). На цю думку міг навести Лучкая Добровський, що в nota-x in singulos casus declinationis femininae (ст. 474) згадує про відміну Іменника „брат”²⁾, який in plurali secundam declinationem sequitur: брати, братім, братій і т. д. (такі самі форми plur. в Лучкая від ім. братім, ст. 42), але ж виразно Й зазначує, що collectivum vero братім refer ad feminina (ст. 474)³⁾.

Ясно, що Лучкай ніде в відміні не зазначує довготи, бо

¹⁾ Тільки ж у Мразовича dat. sing. камінню (Л. камінні), voc. камінню (Л. камінь), потр. pl. камінієві -и (Л. камінні), instr. pl. каміннім (Л. камінні), gen. sing. в обидвох камінні.

²⁾ У Мразовича находимо цей іменник між парадигмами чоловічої відмінні (другої склонені), ст. 64, при чому форми множини мають побіч своїх нормальних закінчень, (-и, -їй, -ий, -емъ, -и -иа, -іамн, -іахъ) ще й форми збірного Імення братім братій брати і т. д (ст 61), зрештою, крім genetiv-a, правильні Деякі форми множини в Лучкая [gen. instr., loc] відповідають формам у Мразовича.

³⁾ Ні Добровський, ні Лучкай не робили ніде різниці між -а та -и, а проте Добровський пише в gen. sg. мраки (468), асс plur. мраків [таксамо gen. sing. воля ст. 478]; Лучкай ніде такої різниці не робить, бо правописний закон Смотрицького каже на кінці слів скрізь писати -а [отже в обидвох випадках: змія, ст. 34 — і в укр. деклінації gen. sg. — края]. Але і в Добровського це не скрізь, і пр., gen. sing. fem. gen. вишнял але все пот plur. дріжнам. ютрянам поспільнам. в то gen. sing. іважі (497). Лучкая: важі (74)

у своїй мові різниці між пот. sg. та i gen. plur. (448) він не чує; genetiv-am plur. Добровського: раб (166), мрібій (468) відповідає Лучкаєве — раб (32) і т. д.

Про Іменники на *и* Добровський говорить як про anomala, (ст. 467), що відкидають у множ. наросток *-и*; Лучкай згадує про ці Іменники тільки в *Observationes relate ad casus* (39), і то як про форми на *-ии*, які нібито amittunt у множ. *-и*, et fit ex *именни* — *именни...* Сюди зачислив він gentilia, такі, як галат (церк. -са, ГАЛАТИНІ), що теж, мовляв,, мають у множ. *i*.

Добровський приймає в формах сынови, сынови авгмент (467); Лучкай пояснює це простіше: що, н. пр., в dativ-i sing. *¶* *resolvitur in* *¶*, *inde est* *сынови* (36); взагалі відміна цього Іменника виходить у Лучкая правильнішою, ніж у Добровського, який форми з „авгментом“увів у себе з граматики Смотрицького (ст. 94), що знову у своїй граматиці наводить обидві форми одну побіч одної, або і з Мразовича (ст. 62), що теж подає в своїй парадигмі обидві форми.

У відміні чоловічій *мякій*, у формах acc. plur. (ст. 471) та в жіночій *мякій*, у формах gen. sg., пот. та acc. plur., Добровський (ст. 479) заводить, на основі старших памяток, правильне закінчення *-и* [закінчення *и* він називає terminationem russicam, ст. 479]; Лучкай думав, що така „реституція“ міняла б (everteret) правопис і переміняла би зміст так, що „nullus agnoscat pluralem accusativum esse,“ тим то „ad sensum ambiguum auferendum“ він дав уживане (*usitatam*) в укр. церковних книгах закінчення¹⁾), себто, *-и*, (ст. 40), а в gen. sg. жін. іменників мягких „exposuit utramque terminationem“ (*и* та *и*), бо „in libris impressis [у друкованих] ubique и substitutum habetur“ (ст. 44); в пот. plur. бачимо в нього теж парадельну форму на *-и* (ст. 42), зате в acc. plur. читаємо (ст. 43), як у Добровського, в парадигмі *и*, хоч *Observationes* допускають і *-и* (ст. 44); на тому ж місці, де Лучкай боронить „и“ замість „и“ після шипучих та ц, він подає форми acc. plur. виключно на *-и* (ст. 10: десниці, мре-жи, лбчи, дышн, пышн)... .

В Добровського pluralia tantum: гъсли, исли (480), в Лучкая: гъслѣ, ислѣ (45) — хоч це може бути в останнього і справа вимови.

Відміну „аномальних“ іменників мати, дщирі Лучкай подає в парадигмі не тільки в однині, як Добровський (480), але й у множині (45); при тому, на основі форми Добр. dat. plur. дщирям [утвереної conformiter волам], ставить для loc. plur. форму дщирю [якої в Добр. нема], попри: материем, материю.

¹⁾ У Смотрицького тут поплутано, gen. sing. сбли (73), acc. plur. сбли, отци та отца (89), мріжа (66), але — юноши (67) і т. д.

Форми очи, вши (ст. 48) Лучкай механічно приймає за форми множини (око, вхе *habent etiam plur. nominativum очи, вши*), хоч Добровський виразно говорить про них як про форми двоїни (476); тільки ж уже в відділі про *dualis* читавмо про ці форми як про форми двоїни (ст. 128).

За відміною Іменників іде відділ прикметників (49—63), числівників (63—68) та займенників (69—76). Відміну прикметників Лучкай подає то за Смотрицьким¹⁾, а то й за Мразовичем²⁾, себто, відміну обидвох форм прикметника, Іменної та зложеної, кладе у зразках одну побіч одної (53—58), всупереч Добровському, що після номінальної відміни прикметників (ст. 482—489) дає відміну займенників (ст. 489—500), і що аж тоді зложену відміну (502—505); розуміється, з методичного боку Лучкай не виграв. Зате добре, що Лучкай дав окрему парадигму прикметників на г, к, ҳ (благ, благий), за Смотрицьким (145—147) та Мразовичем (74). Про такі прикметники Добровський ізгадує принагідно там, де дає зразки найстаріших форм ізложеної відміни ағо, ағе, ағо (495), а про це знову Лучкай, не находячи в українських церковних книгах таких форм, не згадує.

Через те, що в підкарпатських говорах переплутується „мяка“ відміна прикметників із „твірдою“, головно в прикметників на -ний³⁾, Лучкай уважав за потрібне зазначити, котрі прикметники мають у *пом. sing* -ый і котрі йі [ст. 52; в Добр.: ый aut ій]. головно „*in litera et attendendum*“! — але чомусь стрібла. *зимнъ* має в нього форму й *зимний* і *зимний* (52).

В відміні прикметників, у формі *acc. sing. masc. gen.*, бачимо скрізь і форму *gen.* (свата, святаго, 53, Господна, Господнаго, 54; блага, благаго, 55, нища, нищаго 56, вишнаго, 57, вілімго, 58), зате в займенників скрізь форма *acc. = пом.* (ен 70, той 71; сей 72, наш 73, и 74; иже 74, кій 74, чій 75, хоч — мояго 72), числівник *єдин* має обидві форми, 65 [в Добр. *acc. = пом.*]; крім цього, Лучкай дає

¹⁾ при тому Смотрицький подає спершу зложену форму, й опися номінальну, н пр., съмъ или стъ, ст 142; благий или благъ, ст 145—147, ницій или ницъ, ст 149—151; съновнъ или съновникъ, ст 154—156; обидві форми Смотрицький розглядає не з погляду відміни (пор. или)

²⁾ Мразович (зразки ті самі, що й у Смотрицького) подає теж спершу відміну зложених форм, а під именемъ Іменників: скатый (72) — скатъ (73), благий (74) — благъ (74—75), ницій (75) — ницъ (76), съновній (77) — съновникъ (77—78). Ці всі приклади є і в відміні Лучкай: скат скатый (ст 53), благ благий (55), ницъ ницій (56)

³⁾ пор. I Верхратський, Зчадоби до пізнання угорско-рускіх говорів, II, Львів, 1901, ст 82: синій птах, синя вода, але — синими очками, ст 83.

форми *vocativ-a*, яких у *Institutiones* немає¹); в парадигмах зложеній відмінні прикметника в *dat.* й *loc. sing. fem. gen.* скрізь [крім прикм. „благій” ст. 55., де подвійні форми в тільки в *loc. sg.* усіх трьох родів, а в *dat. sing. fem.* покладена тільки займенникова форма: *благей*] Лучкай дає одну побіч одної обидві форми, як це бачимо і в Смотрицького, пор. ст. 142—144; ст. 145—147; 154—156; 172... або у Мразовича, пор. ст. 72, 74, 77, 78 — прикметник іншій має в обидвох тільки одну форму: іншій, іншімъ (См. 149—151; Мраз. 75); так само в Лучкая, ст. 56, і то в Лучкая, як у Смотрицького та Мразовича, читавмо на першому місці форму займенникову: *сватей*, -ей; *сватом*, -ем; *благом*, -ем; *благой*, *этой* і так само — *самой*, *самъ*, 76, [так само і в Смотрицького: *самой* -ей, ст. 196 і у Мразовича: *самъ*, -ой ст. 93., 2. вид]. — в Добровського в парадигмах в тільки форми займенникові, а про форми на -ей, -ем згадка в замігці, ст. 501. Про прикметник вілій говорить Лучкай як про *anomale* (ст. 58), через те, що, мовляв, „*femininum in -ia format*”, але ж відміна Його, як у Добровського, ст. 504, 2. зразок — цілком правильна.

В відміні другого ступня прикметника найважніша різниця між Добровським і Лучкаєм така, що Лучкай, за традицією українських церковних книг та за Смотрицьким [пор. -шій, -ша, -ши, ст. 39], форму пот. *sg. fem. gen.* становить на -ша [*официа*, менша, ст. 63] супроти правильних форм Добровського на -шн (332). До грубих помилок при творбі 2. ступня, помилок, що їх у Добровського немає (горкій — горкшій, ст. 62. Добр.: горчайшій 334; гладкій — гладжій і т. д.) довела Лучкая то граматика Смотрицького²) [чи Мразовича], то російська граматика Таппе (ст. 104), то Його рідна говірка, де живуть форми: *гладжий*, *молоджий*, *дорожжий*³).

В системі відмінні числівників упадає в Добровського в очі те, що він відміну числівника *два* ставить на самий кінець, після цього Йде стаття про двоїну тих частин мови, що про них він досі говорив (511—517), і при відміні дієслів є вже в парадигмах форми з двоїною; цього методичного заходу Лучкай не зрозумів і про

¹) У примірнику Мразовича (I видання), що в Національному музеї у Празі — примірник Добровського —, форму *vocativ-a* Добровський скрізь поперекреслював,

²) Смотрицький (і за ним Мразович) так і творить 2. ступінь від прикметника горкій: въ различній речебдитальнаги горкій содерхтъ к. горкій ст. 41; Мразович ст. 82., 2 вид сладкій сладшій, гладкій гладшій, кромъ горкій. — горкшій. З Таппе міг Лучкай узяти невідівдімінну форму *официа*, мній (ст. 63) при неправильних ком паративах за основу для таск *официй*, мній (коли це не — *neutra*), пор у Таппе більше *grösser*, *больший*, *як*, *ек* выше *hoher* — *высочайший* і т. д ст. 105.

³) I Верхратський, Знадоби.., I Львів, 1899. ст. 56.

форми двоїни всіх частин мови пише в окремому відділі — вже після відмін, та навіть після невідмінних частин мови (§ 54—60, De duali, w deklinacijom, ст. 126—132) — здається, через те, що ця справа практично в Його очах була не дуже важна: в Його Ruthenica двоїна, крім „sociali“ (ст. 128), поп usuatur¹).

Різниця у відділі числівників та займенників небагато [един — ідин; як иго 497 — его 78; як ісемъ 534 — восьмъ 84 — ортографічна різниця, таксама як: кий 500 — кій 74, кын — кін, кынъ — кінъ і т. д.]: українська нарічева форма двоєста (65), побіч джестѣ — одинокої в Добр. (337); тысѧща (ibidem) — Добр. тысѧща (ibidem); Лучкай дає в відміні форму voc. sing. единъ (!) ст. 65, чого, розуміється, в Добровського нема; дає в парадигмах паралельні форми gen. трій і трій (в Добр. остання в замітці); додає, що in libris gen. sing. legitur единственного, sed melior единственного (ст. 66); дає форми acc. sing. единъ, ого; пол (67) plur. — поли і полы, в Добр.: полы (509); додає від себе відміну сто, тысѧща (в парадигмі, ст. 67) з gen. sing.: тысѧщи, Ruth — тысѧща (навпаки!), instr. sg. тысѧщемъ, loc. тысѧщи — форми перехопилися з відміни Його рідної говірки (ст. 67); форми neutra вісь читаємо в завважах (ст. 68).

В займенниках Лучкай знає тільки новіші форми (укр.): той (71), сій (72), хоч у Добровського фігурують обидві: т, той; съ, сій (435); Лучкай не знає форми nom sing. fem. си (Добр. 495) та neutr. си, а тільки сімъ, сісъ (72); форма acc. sing. прикметникових займенників довільна, раз = nominativ-ові (ен 70, наш 73, и, иже 74; сій 72; той 71; кій 74; чій 75), то знов = genetiv-ові (моїгє, 72), при чому в відповідних українських формах завсіди acc. = gen. (оного, того, сего, нашого, его, чієго). Звідкіля Лучкай уявяє церк.-слав. форму nom. sg. fem. томъ (Добр. та побіч тамъ, 495), ст. 69 і 71? Чи не з такої асоціації: gen. sing. волъ : nom. sg. волъ = gen. sg. томъ : nom. sg. томъ?²)

Цікаво, що відміна мой (72) попереджує відміну и (его, емо) ст. 73 — знову з методичного боку хиба...

Institutiones (ст. 497) не подають цілої відміни займенника иже, а покликуються на и, и, и, Лучкай, утворюючи свою парадигму,

¹) Мразович дає двоїну як у додатку до 2. вид. своєї граматики з 1811. р., а в 1. виданні з 1794. вдоволяється тільки коротенькою заміткою, що „двоякими є слав'янські грамматікаї вимінами чи числом, въ циркоюныхъ точію книгадъ, употреблені есть, инымишиими писатиан Шюльдъ непотребливо“ (ст. 53).

²) Чи існує де така форма в українській народній мові, мені не відомо. А проте в записах Гошовського, що їх мав у руках Добровський, вона подибується в пісні 62: Pryde te toja hodynopóka, вскошо wonu rovimiut... (Narodopisny Věstník českoslov., XVI. 1923, ст. 62). — Пісні передрукував проф. Францев

подає в loc. sg. masc. форму **німжі**, дарма що в тій самій формі fem. пише: **вінжі** (може, перед ним у свідомості перед Formoю стояв прийменник?); таксама форми з н і дав в дужках у gen. plur.: **ніжі** (ніджі), ст. 74. До gen. sing. fem. попала укр. форма **чін** [ст. 75; Добр. чіем, ст. 497]; форма acc. pl. neutr. — **они** (71), здається, помилка (в пот. plur.: **она**); inst. sing. masc.: **коин**, **кінн** (Добр.: **кынн**, **коин**, ст. 500), в neutr. тільки **коин** (74), здається — неввага.

Але ж найбільше різниць бачимо в діесловах.

В основу поділу діеслів Добровський, як відомо, поклав словотворчі наростики Й за наростиками утворив шість діеслівних кляс (346—347, § 54). Є шість кляс і в Лучкая, але ж Лучкай поділяє діеслови (ст. 76) „relate significationes¹⁾“, тим то в Його шістьох клясах багато плутанини, критерій раз у раз ізміняється²⁾.. Тож, коли треба було говорити про пні дійменника та тепепішнього часу (за Добровським, § 52, ст. 345), про різні відносини між формами, утвореними з одного та другого пня, та подати пояснення до деяких форм (усе це вибрано з Добровського, 344—398), то довелося Лучкаеві в граматиці slavoruthen-i поділ Institutiones за наростиками „підтягати“ до своєго поділу за значінням..

За основу для відмінні діеслів [наклонінній слов] Лучкай бере критерій Добровського, а саме, творить відмінні за закінченнями part. praet. pass. та 3. ос. plur. praes. (ст. 518):

I.	II.	III.
-ІМ, -ЮТ	ОМ, -БТ	ИМ, -АТ,

і подає навіть до цього приклади: **Лім**, **Лют**, **Відем**, **Кідёт**, **Гоним**, **Гонят** (80) — тільки ж Добровський у ці три відмінні вмів убгати своїх шість словотворчих кляс і, відповідно до того, утворив свої 6 аразків:

¹⁾ Поділ такий 1. simplicis significationis, unum actum designantia (verba): **ніс**, **він** 2. iterativa **смкти**, **стоати** «боякати» 3. inchoativa **ізбрк'єти**, **стартк'єти**, **actionis praesentis ac sensus**, 4. **ізchoativa sensus et actionis futurae** («ніти», **очікнти**), 5. factitica, **quorum infinitivus in -ити** (неснгн.), 6. reflexa **in -са** («всюся», **трасб** я..) Вже в останнього видно, що **смкса** відділено від „**стоати**“ (2), **трасти** від **вінти** (1); і у 2 відділі їх три різні щодо своєго словотвору діеслова; діеслово **очікнти** подано у зложенній формі, бо без приrostка воно не мало б значіння **futurae actionis**.. А чому **неснгн** не **iterativum**, чому **factiticum**? Чому було відділяти т. зв. **reflexa** та ще до того **стягати** докупи займенникове діеслово **смкти** та зворотне **трасти** (можна ж когось **трасти**!).. і т д

²⁾ Що таке, н. пр. **reflexa** або **factitica**, **quorum infinitivus in -ити?**

- I. відміна, зразок А [V голосн. — бню, III₁ — разом'ю,
IV — целлю; VI — кіпю];
В [V₃ — глаголю, послю, мажю];
II. відміна, " С [I приголос. — ніс8]
D [II — вин8];
III. відміна, " Е [III₂ — зр'кти, зрю; ліжати, лож8]
F [IV — колити, колю]¹⁾.

Лучкай бачить деяку неизручність у цьому поділі, бо, мовляв, не все легко пізнати закінчення 3. ос. мн. (*cognitio harum terminationum non foret facilis*), і далі, багато дівслів не має форми part. *praes. pass.* (*in pluribus verbis Participium Passivum non existeret*), тим то він спирається нібито на закінчення діємменника, тим більше, що Й Добровський начебто „*reccurrit ab terminationem infinitivi*“ (ст. 80). Що Добровський „*reccurrit*“ до діємменника, це правда, але ж для іншої мети, йому важний пень діємменника, не — його закінчення... Таким чином, Лучкай утворює 6 відмін (*assumo sex conjugationes*); ніби то йдучи за Добровським (*cujus, себто, Добровського, vestigiis*), він говорить і про різницю між собою й ним (*cum distinctione*); але ж як придивитися до його відмін, то це й будуть відміни Добровського, та тільки в них багато недоречностей та плутанини. Лучкаєві відміни такі:

Закінчення 1. ос. prae. :

I	sit	Radici	adfigendo	ю.
II	"	"	"	ю,
III	"	"	"	-8
IV	"	"	"	н8
V	"	"	"	ю
VI	"	"	"	-ю

Закінчення infinitiv-y:

ти (бію — бити, як у Доб.)
{ ати, жти (два зразки: а) ерю —
брать б) держ8 — держагн)
ти (ніс8 — ністи, як у Добр.)
нєти (свін8 — синєти)
{ -кти а) горю — горкти
б) разом'ю — разом'кти
-ти (твю — творити)

Вже на перше око виходить недоречність: Лучкай уважає за закінчення 1. ос., и. пр., -н8 (а не — 8), за закінчення infinitiv-a: -ати, -нєти, -кти, -ти, і це мусіло в нього вийти, бо він відкинув Добровського словотвір дівслова, його наростики н8, а, -к і т. д. З порівняння видно, що Лучкаєва перша відміна це Добровського безнаросткова кляса на голосний звук і відповідає, так узагалі, першому зразковій кон'югації Добровського, але ж чого туди попало дівслово е'ю (ст. 88) — е'кти [треба б було його вмі-

¹⁾ На ст. 520. такі приклади: А бню, В слю, С ніс8, D мін8, Е мію, F твю

стити в II.], ہрѣти [ibidem, мало б належати до Його V., а Й сам Лучкай зачислив був Його до anomaliй ст. 79]? Таксамо виходить, що [укр.] форма жію старша, ніж жнєв [жнєв рго жію; ст. 89], коли її Лучкай зачисляє до своєї I. відміни. До I. відм. мали б належати Й діеслова на -ѣти, -ю (89), як у Добровського, але через те, що ніби то в минулому часі ці діеслова мають закінчення, як у V. кон'югації, Лучкай відсилає їх до V. і псує всю систему, створює тут два зразки ہрѣти й размѣти, де ہрѣти має 3. ос. plur — ہрѣт! Але ж, достроюючи це останнє діеслово до діеслова размѣти (вони ж обидва в V. кл I), Лучкай утворює форму Його part. praes. pass: ہрѣтм (I), ст. 110, бо — размѣтм (102)...

У другій відміні, беручи „закінчення“ дівіменника -ати [нібіто в діеслові „держати“ наросток 4; в Добровського як-слід це зразок Е, себто, Лучкаєва V. кон'югація!], — Лучкай утворює два зразки, дарма що вже з форми тепер. часу міг був бачити різниці закінчень у діесловах орати та держати. Але, щоб виправдати приналежність діеслова держати (столти, болтиш й т. д., ст. 94) до 2. відміни, утворює part. praes. pass на -им: держим (I), ст. 94. До другої відміні (paradigma primum — орати) Лучкай затягає чомусь діеслова VI. кл. (ст. 92з) на -ю, -евати (в Добр. вони якслід ідуть за зразком із визвуком на голосний), при чому сюди попадають таке дивне діеслово, як ouchtrinю, — ouchtrinевати; таксамо він сюди виділив iterativ-а на -ю, -ати (падати — падаю), хоч діеслова краю, граю (sic!) залічив до I. кон'югації (ст. 89), правда, думючи, що це їх „4“ radicalis (ibidem); зате ж мусів тут іще зокрема говорити про форми наказ. способу для цих діеслів (secundum I-am conjugationem flecte: ouchповай, ouchповам, ouchповайт, ст. 92s), бо ж ці форми не підходили ні до зразка „орати“, ні до зразка „держати“; фору praes. риєв [стрбл. риєж], начебто від діеслова ряти, взяв Лучкай від Добровського ст. 352; форма ловзу, зам. ловжю (ловажж) — може бути Й помилка друку (91), хоч на ст. 137. знову повторяється ця форма, та ще Й до неї додана інша — плавс (ibidem). Imperativ-и держем, держѣти (ст. 93 і таксамо: ہرѣтм, ہرѣти, ст. 100; творем, творѣти, ст. 104) — утворені зовсім за Добровським (ст. 528), що вважав ці форми за старші (sic olim, nunc глаголти, можти, ст. 523—524), а це могло подобатися Лучкаєві, бо ці форми збігалися з українськими (пор. Його уваги про наказ. спосіб, де він боронить цієї форми, ст. 115).

Щодо третьої та четвертої Лучкаєвої відміни, що відповідають зразкам Добровського С та D, то треба замітити, що чомусь до 3. відм. між приклади дісталося поєкти [ще Й із додатком, що A post * eliditur: поєкжд рго поєкж], хоч про це діеслово го-

ворить Лучкай і при „irregulari“-ях (ст. 107—108). Що в діеслова сбігти (98) caret part. praes. act. (і в укр. зразку теж), то це, може, тому, що форми цієї нема в анальгічному прикладі Добр. (мнігти), але ж бо мнігти доконане діесловом! Лучкай міг думати, що діеслова з наростиом -нъ не творять цієї форми... Форма очевидно (ст. 99) з'явилася тут із непорозуміння: то Добровський поклав її в себе в дужки для пояснення, а чого взялося очевидно [ст. 355: очевидно (очевидно)], — а Лучкай усього не дочитав...

У п'ятій відміні впадає в очі неправильна форма part. praet. pass. горѣн (100), утворена за такою неправильною формою Добровського, як зреїн (529), і укр. [нарічеві] форми блю, смірдю (ibidem), дарма що в Добровського читаємо снабждѣ (снабжв), книждѣ (книжв), ст. 100, пор. стрбл. книждж, смірждж (смірждж); діеслово скорбѣти не як-слід попало під зразок „размѣтти“ (102), бо ж Його форма тепер. часу: скорблю (Добр. 358), а не — скорбѣю, як у Лучкай (102).

В irregular-іях Добровський пояснює форму imperativ-a даждь про дади (539), Лучкай обидві ці форми уточнюють: дади vel даждь (109).

В самому відмінюванні діеслів находимо в Лучкай теж відхили від Institutiones, правда — невеликі. Передусім перед самими кон'югаціями Лучкай, як це робить Таппе [ст. 151—152], Мразович [ст. 101—102], та як це бував майже в усіх шкільних латинських граматиках, дав відміну діеслова всмъ (ст. 81—85), „quoad ad nonnulla tempora inflectenda deserviat“¹⁾) — для практичної граматики воно таки має вагу [Добр. не відділяє цього діеслова від інших „аномаль“ — § 33, ст. 534]. У зразках бачимо в Добровського тільки прості форми; прості форми подає й Лучкай, починаючи від другої відміни [§ 40—46], але ж у діесл. „всмъ“ [§ 38] та в I. відміні [§ 39] подає всі форми, прості та зложені. Крім цього, у зразках [кон'югаціях у Лучкай] порядок форм у відмінах інший, і деякі назви форм відмінні.

¹⁾ пор. Tappe: „da mittelst dieser Verba auxiliaria [быть, бывать] alle Verba zusammengesetzt werden, so muss auch ihr.. Paradigma zuvörderst erlernt werden“ (ст 150). Або у Мразовича Поніжі съществитиіи глаголъ всмъ въ сопрагамін прочно глаголишеъ множочастинѣ аспотріслемъ съвѣтъ сего ради чѣ неприди той постѣнти потріено (ст. 100)

Добровський:

Praesens (aut futurum) indicativi	
"	imperativi
"	gerundivi
"	participii
	passivi

Infinitivus et supinum

Praeteritum indicativi

" participii activi

" gerundivi

" participii passivi

Лучкай

(за шкільними лат. граматиками¹⁾)

Activum: Passivum:

Indicativus praesentis

" imperfecti

praeteriti

futuri

Imperativus

Conjunctivus praesentis

" imperfecti

plusquamperfecti

Infinitivus

Participium praesentis Participium

praesentis

" praeteriti

praeteriti

Gerundium praesentis

" praeteriti

Gerundiv ом зве Добровський те, що ми називаємо тепер *participium prae*s*. act. та part. *praet.* act. I; *praeteritum* у нього — наш аорист, який у Лучкай зветься *imperfectum* (біж); зате *praeteritum* у Лучкай — зложене *praeteritum* (біла всмъ). Gerundi-ї в Лучкай: *praesentis* — номінальна форма part. *prae*s*.* (біл), *praeteriti* — part. *praet.* act. I в (Добровського — *gerundivum*), н. пр., біль, під *participi-ями* Лучкай розуміє: *prae*s*.* — зложену форму part. *prae*s*.* *activi* (біл), *praet.* — part. *praet.* act. II (біл); Його *futurum* — зложений час або *prae*s*ens cum praerepositione* (ст. 86); *conjunctivus* — умовний спосіб: дя бію (*praesens*), біла біль vel біла біж (*imperfectum* і *plusquamperfectum*), укр. біла біль бім, ст 87. Ще така маленька різниця в назві: бідьщ, бідьщи, бідьщи в Добровського *futurum gerundivi* (534), в Лучкай ця форма зветься *participium futuri* (83).*

Дійсного імперфекта — нема ні в одного, ні в другого. Добровський не вважав цього часу за окрему форму, а брав Його про-

¹⁾ Подібно і у Мразовича: Залогъ дѣйствітійній наклоніній изъ житілнои [вріма настоець, в. приходѧть, в. пришідши, вріма непріділнои, себто, доконаний вид дієслова в минулому часі, в. бідьщи], наклоніній повелітійнои, наклоніній сослагатійнои [вріма приходѧще, в. пришідши]; наклоніній непріділнои, причастія [наст., приш., і т. д.] непріділенои, себто, докон. вид дієслова, бідьщи] дѣяпричастія [наст., приш., і т. д.] Залогъ страдатійній — і всі форми, що в дільному стані, пор., и пр., ст. 103—113 т. зв вірного сопряженія.

сто за минулий час наворотовий [praeteritum iterativum, таксамо Й Лучкай: *iterativus*, н. пр., ст. 101, або *iterativum*¹], ст. 106, хоч у відміні, н. пр., дієслова існи: *идах*, *идаши*, *идаши*, ст. 106. і т. д. аве цей час frequentativum, може, й за Таппе, ст. 158, що аве так plusquamperfectum], за час, що до звичайного praeterit-a виявляється в такій пропорції:

ДАХ: ДА = *идах*: *идаши*

БИХ: БИ = *біш*: *біши*

творих: *твори* = *творих*. *твориши* (ст. 386—

388). Цікаво, що Лучкай чомусь такі форми приписує тільки своїй 2. відміні² (ст. 106), хоч ми находимо їх у З. ос. одн. Його імперфекта не тільки в цій його відміні: *ора vel ораши* [З. ос. мн. тільки *орахъ*], ст. 90, діржа, діржаши [тільки діржахъ], ст. 93, але і в першій: *би vel бини*, ст. 85., [plur. тільки *бинша*] та в „нерегулярних“: *идаши*, *идахъ* (ст. 106) — правда в інших випадках тільки: *ниси*, *нисочна* (95); *свиш*, *свишша* (96); *горѣ*, *горѣша* (100); *разымѣ*, *разымѣша* (101), *твори*, *твориша* (103) — зрештою, як і в Добровського: *мазаше* (524), *біши* (535), глаголахъ (в парадигмі 524), але — *бинша* (521), *носиша* (526) і т. д.

Цікаво й те, що Лучкай не наводить ніде форми супіна, хоч саме слово (за Добровським) згадує на інших місцях, н. пр., що „наросток -т бував у прикметників та супінів“ (бнт, крыт, ст. 56), що „participia et gerundia atque supina verborum“ можуть діставати (*induere*) форму прикметників (ст. 51); воно не диво, що цієї форми в Лучкаевій граматиці не згадується: і Добровський у Острозькій Біблії не замітив...

В наказовому способі бачимо в Лучкая в З. ос. одн. — за Смотрицьким³) — описову форму: *да бійт*, *да біют* (86), *да*

¹) imperfectum in *горах*. — горами est iterativus (ст 101), imperfectum in *-ах* ани est iterativum (106) або *Verba iteratae et continuas actionis recipiunt etiam -ши*, глагола vel глаголаші, стад, -стоши in plurali -ша стоши et paucis -хъ — стадахъ (ст 113) Мразович просто подає у зразках З. ос. sing та plur паралельні форми (аористичні та імперфект) пита, питаші: питаша, питахъ (ст 103), а то й питадес, -шася (ст. 107); *твори*, -ши, *твориша*, -хъ (ст 120), а в атематичних *відл* відлахъ (133). Смотрицький у З ос одн тільки: читаші у З множ читахъ, читаша (ст 245)

²) пор цю його заввагу при його VI відміні: Praeter (окрім цього) Imperfectum in *-ах*, -ши est iterativum, non ad hanc, sed 2-am Conjugationem spectat (106)

³) н. пр., чти ти, да чтишь, да чтишъ да чтишъ, да чтишъ (ст 247), хоч і є форми: чти ти, чти очъ, але — да чтишъ (ст. 248): або *твори* ти, *твори* очъ але — да *творишъ* (ст 286). Про такі форми у Смотрицького згадує Добровський на

оріт, да оріут (90) і т. д., в Добровського, ясна річ, тільки скрізь форми прості: бій (521), глаголи (523), ниси (525), які, зрештою, Й Лучкай уважає за правильні [ст. 115; *tertia non est distincta* а 2-а, *sicut nec pluralis* 3-а а *plurali* 2-а], дарма що вони нельогічні [*contra leges logicas*], і установлює їх навіть для укр. мови (дай ти Боже розум 115; потіш ти Бог, ст. 167, замітка).

Коли Добровський іще сумнівається, чи в середньому роді множ. у *praeterit-i* були форми на -а (була зі знаком питання), ст. 535, то Лучкай уже на всі три роди дав форму (82) *былы всмы* (Добр. *былы исмы*) або *были всмы, есть, съть* (86): — в Його мов зникла різниця між родами у множині.

В відділі *Observationes relate ad Conjugationes* (111—118) є теж у Лучкай деякі відміни від Добровського *Observationes* (547 і даль)...:

1) при 2. ос plur. Лучкай додає, що словаки -ти вимовляють як -ть; (112);

2) при формі 3. ос. plur. *imperfect-a* (= аористу) додає: *стоѧша et раиса -хъ*: *стоѧхъ* (113), зате нічого не згадує про -ть [із тепер. часу] в 3. ос. plur. „*imperfect-a iterativ-a*“, характеристичного для укр. старих церковних памяток: *искахъть* (Добр. 555);

3) переплутув дещо з того, що Добровський каже про *praesens futurum* (§ 376); Лучкай міркує собі, що тільки дам та *бѣдѣ* *terminatione* (?) *et sensu futurum* *denotant* (114), що ніби то падѣ, сядѣ *et praesens et futurum praesefert*, а тимчасом у Добровського на ці відносини наглядно вказують приклади:

дам dabo, *praesens*: даю, дамти
падѣcadam, " падаю, падати
садѣsedebo, " сѣждѣ, сѣдѣти,

та на це, видно, Лучкай не звернув належної уваги;

4) Лучкай утворює (в Добр. цього нема), думаючи по-українськи й ідучи за Смотрицьким¹⁾, „*conjunctivus*“ *praesentis per дѣ бѣдѣ*, да *бѣдїши*, да *бѣдїт* (116) і навіть кладе цю форму в парадигму [ст. 86; в укр. передає ці вислови формами: *най бѣдѣ*, *най бѣдїши*, *най бѣдїт* (*sic!*), хоч у відміні: *бѣдѣ*, ст. 86];

ст 550, але ж у зразках своїх відміній ніде їх не наводить. За Смотрицьким пішов і Мразович, пор. ст. 102 (да *сѣдѣти* біль, да *сѣдѣтъ* біни), ст 105 (да *пітатъ* біль, да *пітатътъ* біни), ст. 121 (да *теврѣти* біль, да *теврѣтъ* біни) — і т. д.

¹⁾ пор. да читай, да чтѣ, да чтіши (ст 252), та ще „*приходâщи*“: да *съѣхъ чіль* да *съѣхъ читай* (ст 253), да *теврѣи*, да *съѣхъ теврѣи* (ст 289).

5) при творбі *gerundi-я praeteriti* (part. *praet. act. I*) Лучкай говорить тільки про *terminatio* й, про повстання таких форм, як *нс* (ст. 96), що (107), про яке при цій формі згадув Добровський (I, 385), не каже нічого;

6) додаток [непотрібний!] про закінчення *part. praes. passivi* *и*, *ом* *absque emolitione* (117) пояснюються тим, що Лучкай не зрозумів гаразд місця з *Institutiones* (562), де Добровський згадув про сербський спосіб писання: *славниь, иминьгъмъ¹⁾*;

7) зовсім Лучкаєва справа — полеміка про називу „*gerundium praesentis*“, до якого, мовляв, й *accedat*, чи цю форму вважати за *adjectivum*, чи, „*quibus ita placet*,“ звати її *participium* (117) — та всі ці відхили несутні.

В відділі прислівників, сполучників та викликів є в Лучкай декілька своїх додатків у прикладах, як: *нбо*, *любо*, *или* [укр. *альбо*], власне — окремі вилучення (124—125); в Добровського все це поміщене під *praepositivaе, postpositivaе* § 103, ст. 440—441.

Щодо двоїни, то одніока різниця між Лучкаєм і *Institutiones* така, що Лучкай не подає зовсім цих форм для особових займенників *аз*, *ты* (в Добровського є ці форми при самій відміні цих займенників, ст. 491, 497), хоч називає форми двоїни для займенників *сам*, *мой* (замітка, що відміняються як *два*), *наш* (тільки Gen., Loc, Dat., Soc.) та *и*, *и*, *и* (ст. 151). Піднести годиться, що Лучкай утворює форму двоїни для жіночого роду (номінальної відміні), правда, тільки для „твірного типу“: *сватама vel сватыма* (зложенна форма — обидві сплутані), ст. 129; Добровський для всіх трьох родів подає тільки форму чоловічого роду (515).

В синтаксі відступів од Добровського мало, а проте вони є. В відділі займенників, через те, що Й Лучкай і Добровський у *ass. sing.* та *plur.* особових займенників подають тільки форми енклітичні (ст. 76; Добр. 490), *Grammatica Slavoruthena* згадув про властивість (*peculiare est*) заступства західника формою родового відм. (*мине, тиъ* — не знав, що це форми Й *accusativ-a!* —, але також і *нг*, ст. 143). Ясно, що така заміна (при особах) існує загалом, і Лучкаєві не треба було зводити її з формами займенника (*нс, вас*) та достроювати до них іменники та прикметники; приклад: *помнай нас грѣшныx и недостойныx раб твоиx* (143₂) виразно це вияснює. Про

¹⁾ Автім цю заввагу могла викликати і замітка Мразовича, що, мовляв, для відрівнення форми 1. ос множ. деякі (сербські) письменники кладуть у формі дієприкметника стражданального на кінці *и* замісце *ъ* [*интѣмъ, тверѣмъ*], а хоч цій обичайній мінітса (ст. 28, 2. вид.), він у своїх зразках пише *интѣмъ* (110, 111, 113), *интѣмъ* (111, 112, 113), *тверѣмъ* (126, 127, 129), *ситетѣмъ* (127, 129).

заступство займенникової (відносної) конструкції дієприкметником (у Лучкаю: *gerundium*), що, на погляд Лучкаю, *ornat et abbreviat constructionem* (145), говорить наш граматик (145₁₁) за Добровським (ст. 609), та ще — що рідко буває — дає свій, дуже добрий приклад із Письма ся., з визначенням місця (якож лік *рыкам* ходит, искін і т. д. I. Petr. 5, 8). Про заступство *б, й, тъ* церковн. иже, ажє, еже (145₁₂) взято теж із Добровського (608), з тими самими прикладами, тільки слова *Institutiones*, що займенником *ажє* перекладчики „*gtaecum ei; to infinitivis praefixum reddere solent, praecipue recentiores*“ (ст. 609, § 24), Лучкаю переповідає в категоричній формі, що, мовляв, „*id ipsum tenendum, dum ажє ante infinitivum locatur*“, і дає часто цитованій ним приклад: *о ажє сподекитися нам* (н. пр., ст. 85, 116).

Syntax regiminis (ст. 146—153) виявляє теж деякі різниці су-проти такої самої частини синтакси Добровського (614—645, §§ 29—39). Передусім у Лучкаю не бачимо зовсім *regimen*-у *infinitiv*-а та супіна (Добр. § 45, ст. 645—649), *gerundivi* (§ 50—51, ст. 646—648), а *regimen* прийменників (Добр. § 52—59, ст. 648—667) Лучкаю втяг у *regimen* поодиноких відмінків, н. пр.: з *acc.* § 66₂—7, ст. 146—147; з *genit.* § 67₁₁ та 67₁₂, ст. 150 — останні з них прийменники прислівникові; з *dativ.* § 68₇, прислівникові: § 68₈, ст. 151; зі *social.* § 69₂—4, ст. 152; з *local.* § 70₁—4, ст. 153, „*particella*“ ск § 66₁₀ [Добр. ст. 499], при чому приклади ті самі, що в Добровського¹⁾). Крім цього, Лучкаю повилучував із системи *Institutiones* прийменники, що лукаться то з одним, то з двома відмінками, й теж поддавав їх до *regimen*-у поодиноких відмінків, н. пр., *ad* (Добр. § 57, ст. 658); *бо*, *на*, *над*, *пред*, *под* на питання *quo* (§ 57, ст. 658); *по*, *за* — *propter* (§ 58, ст. 660, 668) — в Лучкаю § 166, ст. 146, 147 і т. д.

В синтаксі родовика різниці повиходили з недогляду: Добровський говорить про заміну знахідника родовим відмінком при живих іменниках чоловічого роду [*masculinorum animatorum*, ст. 615] — в Лучкаю говориться загально, без огляду на рід: *pro accusativo usuatur (genitivus) rerum animatarum* (ст. 148, § 67₁), але з прикладу та пояснень (приймай гостя по виді) видно, що Лучкаю мав на думці чоловічий рід. За Добровським, який виступає проти російського вживання родового відмінського знахідника у множині таких самих іменників (*Russis ita placuerit*) та проти „*editores*“, що

¹⁾ В Лучкаю винішла помилка замість Добровського *construetur* [§ 54, ст. 655] надруковано в іншого автора [ст. 151, § 68] з додатком: *construetur cum Genitivo* (укр. конструкція: правило лежить у прикладі проти чакено українець відчує теж — *genitivus*), *sed melius cum Dative* [я Добровського: „*in recentioribus libris правило єт противъ etiam cum genitivo constructa inveniuntur*“, ст. 655]

„syntaxim russicam potius secuti sunt, quam slavicam” (ст. 616), протицься такому вживанню Й Лучкай, бо Його рідній мові такі форми були чужі: в Ruthenica, мовляв, інакше і сказати не можна, як: продам боли, куплю коня (148). Пояснення, чому в однині форма знахідника рівна називному „redderet sermonem dubium,” а у множині ні, бо, мовляв, у множині закінчення різні (н. пр., раби — рабы) — теж належить Лучкаєві. Цікаво, що пояснення, чому саме вживати родового відмінка, Лучкай находить часто у стилістиці: „nitiditas styli poscit”, щоб після зложених слів із Щ, из уживати родового відмінка (ст. 148, § 67s); після слів исполнити, напонти і т. д. „genitivus ornamenti causa supplet instrumentalem” [у Добровського: genitivus in loc. casu supplet instrumentalem, ст. 625], ст. 149, § 67s; „genitivus possessivus suppletur eleganter per adjectivum” [у Добровського: „possessivis adjectivis pro genitivo utendum est”, ст. 628], ст. 149, § 67s. Те саме бачимо і при оруднику. Добровський просто зазначає [notanda e formulae, in quibus Adjectiva cum Instrumentali construi solent, ст. 645]. Лучкай додає стилістичну завагу: „Adjectiva in descriptione cuiusdam personae aut rei (висок козацтвом...”), ст. 153, § 69n. Випадки, коли числівник від п'яті до 1000 (надруковано: тыщаць!), aut si placet usque тма, отже до 10,000, конструктується з dat. або loc. (дісяті тисячні мажем, по шести дніх, Добр. ст. 626), Лучкай збуває реченням: „salva (надруковано: salvo) Locativi aut Dativi casus exigentia, si sensus id poscat”, ст. 149, § 67s. Бувають іще й інші різниці. В Добровського читаємо, що praescirię comparativa прикметників вимагають родового відм. (§24), в Лучкай „comparativa omnia regunt genitivum”, ст. 49, § 67s; зате про родовий відм. після негації [Добр. § 32—33, ст. 719—621] Лучкай не каже нічого, може, тому, що Його рідна мова того закону так суверо не притримується [пор. у Лучкай Його народній приклад: про твою зімлю дішв не очтрачів, ст. 147, або Його приклад при поясненні чоловічої відміні, де, не згадуючи про заперечення, підносить, що „Accusativus in substantiis rerum non animatarum... Genitivo correspondet”: не загасан огнь, ст. 36].

В складні давальника найважніца різниця — сплутання самостійного давальника (dativus absolutus, якого Лучкай не називає, а тільки дає приклад ыдыш вим) з dativом sum infinitivo (но відкінію відм готовим вим). через що вийшла велика недоречність. Institutiones докладно зазначають, що dativus із gerundivом творить dativus absolutus (§ 46, ст. 636), який відповідає „Latinorum ablativo absoluto et Graecorum genitivo“, й далі зокрема говорять про dativus sum infinitivo (§ 45, ст. 643—636); в Лучкай обидва випадки це —

ommissio (в прикладі на dat. absol., н. пр., *instituitur*, себто, вставляється сут, § 68⁶, ст. 151). Крім цього, тут (§ 68^s) Лучкай не каже нічого про *dativus* після прикметників; може, це другарська помилка, або який недогляд, бо в відповідному місці в Добровського [§ 44; ст. 633] говориться і про прикметники з давальним відмінком, і в Лучкая читаємо навіть на це приклад [рабин Богъ, ст. 151], але тільки й усього. А так узагалі прикладів у Лучкая дуже мало, хоч у Добровського їх багато, та ще з цитатами. Є ще мала різниця у словах Добровського про *dativus genitivis*, qui a substantivo reguntur (н. пр., *свѣтъ человѣкъмъ, крачъ дѣшамъ и тѣлѣ*, ст. 629; Луч. 150), з тим, що в цій справі каже Лучкай: „*in locum Genitivi Dativus saepe usuatur*“ (§ 68^s), але це вже дрібниця.

Нарешті, в невеличкі різниці між *Institutiones* та Лучкавим у синтаксі орудника та місцевика. При оруднику, який „*absque praepositione dicitur instrumentalis, nam media ejus aliquid sit*“ (ст. 152, § 69^s) — Лучкай між прикладами, поданими в Добровського: напідати, насытити, исполнити (ст. 642), останнє дієслово пропускає [як це було і при родов. відмінку, пор. ст. 149, § 67^s, де пропущений прикметник „исполнъ“, хоч у прикладі: „исполнъ благодати“ Лучкай Його наводить], а при другому орудному відм., що „*pronitur ad instrumentalem*“, не подає замітки Добровського, що цей „*instrumentalis* (другий) *praedicatum agit primi*“ (ст. 643: дци моя дѣкою); таксамо трошки інакше устилізована замітка про *adjuncta temporis* [Добр.: *in Instrumentali quoque adverbia*, н. пр., седмицею, трими дніми, ст. 644; в Лучкая: *exprimuntur instrumentalis*, ст. 153, § 69¹⁰]. Цікаво, що Добровський не вказує прийменника *при* (*at loc.*) з Його часовим значінням „за“¹); Лучкай це значіння в себе подає, ще й дає приклад (ст. 153 § 70¹), здається, запозичений у Мразовича²), бо в укр. мові така фраза не — народня. Про дієслова, що можуть вимагати, побіч інших відмінків, і місцевика (Добр. ст. 637—639), такі, як: *прикасатися*, *прилежати..* — Лучкай не згадує, а обмежується тільки анальгічними прикметниками (Добр., *ibidem*), причому висловлюється про цю конструкцію обережніше за Добровсь-

¹) Мікльосіч подав таке значіння цього прийменника і в своїй синтаксі (*Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen*, IV, ст. 681: *при Константинѣ цари*) і у своєму старослав. словарі (*Lexicon palaeoslovenico-graeaco-latinum*, ст. 660); у такому значенні знає Його рос. мова.

²) Цей приклад, при е. г. Цари Константинѣ, у Мразовича: *пrij царѣ Константии* (ст. 182) — хоч без зазначення часового значіння прийм. *при*; таксамо й у Смотрицького [при Іоаннѣ, ст. 456].

кого (Його українське вухо не відчувало в таких випадках місцевого відмінка), мовляв, „in S. Libris occurrunt (подибується) cum Locali (153) adjectiva: приклонин, приліпин (Добр. приліпин); Добровський просто каже, що вони „regunt dativum“ (637). Зате „in nominibus locorum“ до загального правила Добровського „locali utebantur Veteres in nominibus loci et temporis“ (ст. 604) додав іще назви міст [civitatum; міст, не — держав, бо там читаємо приклади: Рѣмѣ, Москѣ, § 706, на зразок Добровського назв староруських міст: Кыиѣ, Ноиѣ-городѣ].

На цьому кінчиться синтакса Й сама граматика. Синтакси ordinis Добровського (§§ 60—63, ст. 667—671 в Лучкай немає. А замісць „Specimina e codicibus diversae aetatis“ (15 різних зразків, ст. 672—704), Лучкай дає свої дуже гарні арааки (specimina) stylis Ruthenici, ст. 154—175, — хоча „стилізовані“, як про це згадано вже на іншому місці, ст. 233).

* * *

Через те, що в кожній граматиці дуже велику вагу мають приклади, що їх уживає граматик для ілюстрації граматичних законів, то треба нам сказати дещо і про приклади, що їх поєде у своєму підручнику Лучкай.

Нам доводилося уже на різних місцях цієї праці зазначувати, що, крім граматичних законів (правил, приписів, констатовань), автор славяноруської граматики запозичав із праці Добровського Й Його приклади, часто й із помилками (з погляду сучасного стану славянського мовознавства). Ці приклади Лучкай або зовсім виписує з відповідної частини „Institutiones“, або трохи їх переробляє, то дещо до них додає, то дещо в них іскорочує.

Перше відноситься передусім до словотвору. Візьмемо для прикладу деякі виписи, що їх поробив Лучкай із науки про корені¹⁾ Добровського.

ст. 21: оѣм, Добр. ст. 267, оѣд 270...; бой 881, вей 87, гай 101.; бое 88; екъ 88, еок 88...

ст. 22: мѣж[ъ] 88, мыш[ъ] 89, нощ[ъ] 90...; пис 88s, пѣдъ 884; рѣкъ 91s...; ржа 91s, соль 96s...; сыр 96s; тѣкъ 93 (pro Slavico сѣкъ seu стѣкъ); чадъ 99, шир[ъ] 97...; брат 115, виѣк 112; гранъ 202 (в Лучкай додаток: aliis terminus inde граница, Ruthenis vivi carbones)...; дланъ 128; жиличъ 142; жирдъ 144; звен 138...; квас 317; листъ 124...;

¹⁾ Перші сторінки — з Лучкаової граматики числа побіч прикладів — сторінки з Institutiones Добровського.

²⁾ а на кінці — в Лучкай, в Добровського немає.

мысль 123...; паже 118...; чреп 1813 [Добр.: чрѣп³], чистъ 186...; бліск 114, блазнь (sic!) 114 (в Добр.: блаз), ворстъ 113 (в Добр.: врѣстъ) aetas...; горстъ 192 (в Добр.: грѣсть)..., гвоздь 191...

ст. 23: скорбь 164 (в Добр.: скрѣбъ), стекло 161; твердъ 133 (в Добр.: твѣрд), трость 135 (в Добр.: тѣстъ)... мерзость 129 (в Добр.: мрѣстъ)...

А ось декілька Лучкаевих виписів із наростків іменниковых:

ст. 25: дрѣжба¹) 287, злоба 287.., нрав 286.., критеа 286..., правдиво 287, пнво (ibidem²)...; мозг 311, чиртог (ibidem), супруга (ibidem)...; правда 297, громада 297, игода (ibidem)...; падеж 301, продажа 301.., кладязь 301, прѣязнь 301, колѣзнь 301, ожкоризна 301...; секток 313, избытек 313, пкек 301.., очченик 314.., стол (із Лучкаевим додатком: а стою) 295, очгль 292, мозол 293, начало 294, мыло 294..., Спаситель 293, отчинм 287; корчма 288.., племя, кримъ, бремя 288..³) і т. д.

ст. 26: стан 288, рожин 288..., стопнь 289, риминъ 289, парви 289., война 289, гривна 289 і т. д.; десятнина 290, павчина 290.., гѣмно 291, окно 291, колѣно 291.., пастына 991.., пищера 296, вѣтър 294, вѣхор 295.; шкаръ 295, гончаръ 295.., пастыр 296.., баснь 301...; колисе 301.., правость 302..; достоинство 303..., шестѣй 303.., войско 304..., юноша 304, пастош 304..., топорище 306, пристанище 305..., женище 306, дѣтнице 306.., пастыр 312.., сваха 313.., близнецъ 306, горнецъ 307... гудицъ 307.. вѣнцицъ 307..

ст. 27: гайцъ 309, тѣлци 310 і т. д.

Таксамо справа мається і зі зложеними Іменниками (ibidem): козраст 414, понес 405 і т. д. Розуміється, що Лучкая нераз мусіло коштувати багато праці, щоб шукати за прикладами та вибирати їх із системи Добровського для своєго ладу (за азбукою). Це останнє відноситься до прикметникових наростків (ст. 49), що всі в Лучкая повибирають з Добровського.

Майже всі приклади синтактичні взяті теж із Institutiones. Та тут Лучкая, виписуючи їх, часто не зазначає місця⁴) із св. Письма,

¹⁾ В Добровського — наростки: -са оса, -иа, -иа, -ог і т. д. в Лучкая — букви б, в, г, д і т. д (за азбукою)

²⁾ Прикладів на Добровського наростки: -иа, -иа, -и в Лучкая немає.

³⁾ Про такі Лучкаеві форми супроти Добровського: чрѣп, крѣма, крѣма, див ст. 281, зам. 2.

⁴⁾ Буває, що місця й зазначені, як і в Добровського, н. пр., єдіні два і мають єдинѣ, Genes. 2 24—25 (ст. 143; Добр. ст. 601), або приклади зі ст. 144 — Добр. ст. 604, 607; зі ст 146, § 653 — Добр. ст 691 і ін.

хоч вони зазначені в Добровського [н. пр., ст. 604: затверні двері свою, Ісая 26, — Лучк.: ст. 144, § 64; або ст. 655: проще мнѣ приближишася, Psalt. 37, 15 — Лучк.: ст. 151, § 68а — і т. д.].

Буває й таке, що Лучкай виписує приклад недбало, не до-
писув Його до кінця, й тим затемнює зміст цитати, яку тим важче
зрозуміти, що не зазначено місця, звідкіля вона взята, н. пр.:

<i>Добровський:</i> вліті шість приклонно юраслѣх іго. Єзекіїл, ХХІ, 8, ст. 639	<i>Лучкай:</i> приклонено юраслѣх. ст. 153, § 70s — і більш нічого.
---	---

Нераз відпис прикладу бездушний, Лучкай не звертає уваги на розділові знаки й утворює свої приклади, що не пояснюють гаразд того закону, про який автор говорить. У синтаксі давальника, н. пр., де мова мовиться про вживання давального відмінка, замісць родового, „qui a substantivo regitur”, Добровський (ст. 629) дає такі два приклади: царь всій землі Бог (Бог для цілої землі цар). царь цркви, и Гдъ Гдкм. Лучкай, не добавивши крапки, випустив підмет із другого речення й утворив таке своє речення: Бог (останнє слово з 1. речения) царем и Господъ Господем (ст. 150, § 68). Розуміється, приклад вийшов дуже важкий, натягнений і мало зрозумілий. З недогляду, з яким Лучкай переписує механічно приклади, виходять нераз і велики помилки. Ось декілька прикладів:

<i>Добровський:</i> во свом прінде и скон іго не прімша, ст. 606; затверні двері свою, ст. 604; старца (acc. plur.), може в вас молю, ст. 608, § 24	<i>Лучкай:</i> во свом прінде и скон его не прімша, ст. 144, § 6410; затверні двері свою, ст. 134, § 649; старци, иже во вас молю, ст 145, § 6412 і т. д.
--	---

Деколи Лучкай приклади змінює, українізуючи церковні форми, для яких стратив, може, чуття, н. пр.:

аще бы въдала дар божій, ты
бы просила очи ти, и дал бы ти,
Іоан 4, 10, ст. 691;

Болій пророка Іванна Крестите
лл никто же есть, Лук. 7,
28...

аще бы въдала вси дар бо
жій, ты бы просила і т. д. (цитата з Письма св. додана) ст.
146, § 655;
Болший пророка Іванна Крести
тель никто же есть, ст. 149,
§ 678... (цитата з св. Письма
додана)

Та часто Лучкай, беручи приклад Добровського, зміняє слова Його цигати, доповніє її (нераз укр. формами та словами), творчи з поодиноких висловів цілі речення, и. пр.:

Добровський:

пять их пале, Апост. 17:10, ст. 598;
шість дній ість, Лук. 13, 14, ст. 598;
день и нощ (acc. tempor.) § 31, ст. 618;
многа лѣта, (ibidem);

перший день vel перваго дне лѣта, ст. 618, § 31;

ищите царствія Божія, ст. 613;

все от Господи есть (відділ приймен.), ст. 649;

ш запада, щ східна, ст. 666;

сплемінє с дріва, ст. 666;

принесёте Господи славу и честь, ст. 629;

комъ дань даете, ст. 629;

взрастом мал, с. 645;

чорний лицем, гордый мыслю (ibidem);

Лучкай:

пять их віяло (укр.!), єгда сто стрілило, ст. 142, § 63з;

шість дній есть работати, ст. 142, § 63з¹⁾;

день и нощ робити, ст. 147, § 66з;

многам лѣта пребывал (замісьць, пребував есть) в Римѣ, ibidem;

перший день vel перваго дне мѣсяца дождило (укр.!), ст. 147, § 66з;

ищите царствія небеснаго, ст. 148, § 67з;

все от Бога есть, ст. 150 §, 67и;

ш запада и моря(?) щ востока, ст. 150, § 67и;

снем со дріва пречистое тѣло твоє, ст. 150, § 67и;

честь возвадити Господеви Бога нашимъ, ст. 150, § 68и;

комъ дань дань, комъ честь (укр.) ст. 150, § 68и — хоч цей приклад зовсім сюди не підходить, бо говориться про verba dandi aut tribuendil;

висок взрастом (помилка), ст. 153, § 69и;

черный очима, гордый мыслю [хоч у парадигмі „костю“, ст. 42], (ibidem);

¹⁾ Відповідне місце з еванг. Луки: ищеть дній есть къ наїзі достоянъ дѣлати, текст із московського видання евангелія славянською й укр. мовою, 1907. р., ст. 98, св. Луки.

междъ нами и вами, ст. 667;
но стѣнѣ (instr. supplet praepositiones), ст. 641, § 48;
маком бы напониχ, ст. 642;
енна, воды, ҳлѣка (gen. partit.),
ст. 627.

БЕЛКАЖ ВСТЬ ПРОПАСТЬ МЕЖДЪ
НАМИ И ВАМИ, ст. 152, § 694;
но стѣнам. ст. 152, § 696;
маком напонти, *ibidem* 697;
наклади огни, дай (укр.) воды,
напечѣ (укр. формал) ҳлѣка, ст.
148, § 672¹⁾ і т. д.

Різниць, як бачимо, доволі. Дадуться вони пояснити або поверховим знайомством Лучкая з твором Добровського, або, недоглядами, а то, може, й не надто великою підготованістю нашого автора для такої граматичної роботи.

Але багато різниць і, головно, помилок можна пояснити неправдивим поглядом Лучкая на церковнославянську мову, яку він ототожнює з народньою говоркою Підкарпаття. Буває таке, що Лучкай мішає українські мовні явища з церковними, закони церковнославянської мови виглядають у країнськими прикладами, які або сам видумує, або бере з уст народу; з другого боку, церковні приклади нераз пояснюють у нього явища мови народньої...

III.

Приглянемося ближче тим різницям, що вийшли зі своєрідного погляду Лучкая на церковнославянську (власне — славянорусську) мову.

Справу заступництва праслав. груп *tort*, *tolt*²⁾ у поодиноких славянських мовах Добровський трактував механічно, поверхово, а проте відрізняв докладно церковнослав. *glad* від поль. *glód*.

¹⁾ Розуміється, що в Лучкая і свої синтаксичні приклади, зовсім добре, такі, яких у Добровського не найдеш; здебільшого, це популярні вислови, що їх часто цитується в церкві, і пр.: маком огногодом на та над многи та постаклю (ст. 147 — прийм. з аесса.); Гди козац к тиѣк, оглыши мя ст. 151; во морю, по кодѣ плачющиа чеслан ст. 151; днис со мнюю єбѹши в рам, ст. 152, § 69 — декуди і з зазначенням мисьць із св. Письма днім и нощю осмѣйт, Час LIV, 10, ст. 153, § 6910.

²⁾ Про групу *tort*, *tolt* немає загадки і в Добровського, і в Лучкая. Про неї згадує Добровський коротко при 1. підносячи, що в рос. мові є велика „affinitas” між *т* та *т* що „librarii Russici amant” і замість *т* у повноголосих формах (врік прѣк, ерѣм, дрѣко). ст. 15. Ясна річ, що така завага не могла задовільнити Лучкая, який читав *т* за *т* (ст. 4); але ж він і тут іде часто за Смотрицьким, що з

russicum голод (дивись табличку, ст. 36). Лучкай уважає форми trat ta torot у церковній мові (і в укр.) за паралельні. Виписуючи свої приклади, де „*mutatur in e, si inter duas consonantes radicales vocem inchoantes, praesertim* (отже не виключно, а головно), *si secunda sit a aut o, e interponitur*“ (ст. 15) — до того тільки на початку слів: глас — голос, глад — голод, сланина — соленіна (приклади з Добровського) і т. д., він ніде не зазначує, що повноголос форми — не церковні. Тим то коли в деяких випадках (праса — нарост, ст. 23; кла́дъ — келодъзъ, ст. 25) повноголосі форми можна ще взяти за укр. пояснення [що пояснення звичайно дає Лучкай у дужки¹], то на інших місцях Лучкай просто вживав для церковних слів повноголосих форм: хворост (§ 5, ст. 25) супроти Добровського храст (ст. 221'); волоцьга (укр. приклад!) § 8, ст. 25; солома (§ 8, ст. 25) супроти Добровського слама (ст. 288); керовиці (ст. 25) супроти Добр. краківсько (ст. 306); голокице (ст. 27); керовля (deminutivum із епентетич. л¹), ст. 30); керокля (наросток -јъ, церк. кракля, звичайно в Лучкай: країн, ст. 50); деревгій — деревжій (62); мелодий — моложій (62); по голосів ст. 153.. З другого боку, в укр. частині бувають форми церковні (може, вони — словацькі!), пор. вдрів квдъ (ст. 60), златый ключъ ід. кождым дкірим придається (ст. 151, § 69), а то Й у народніх піснях Лучкай поправляє повноголосі форми на церковні, псуючи навіть риму, пор., н. пр.:

Скари мене Боже

На тай глаткой драз'к (замісць — на гладкій дорозі)

Шавським ж помыслити

О иней не коз'к (ст. 172⁴)...

-білоруська писав зам 4 — « [пор. парадигму в його граматиці „*krivo*“, ст. 38]. та за церковні книжками, я пише: пригній (ст. 52), срібний (52), хріні (47), крима (30), пінч (стор. 152 й на багато інш ст.), стріпи (136) і т. д. Аналізично пише й кіро (етим від *krivo* пол. *widro*, рум. *vâdră* або *prout Rutheni exprimunt k'iro* (ст. 136)

¹) пор. и пр., ил (кв. ст. 21), ил (тж. ст. 21; очік. *к'ирко*), ст. 21; лас (-, лоб помінка, чіло) ст. 22, стам (стана), ст. 24 нитомир (потиргач), ст. 28; клати (колоти), ст. 91; индъ (Ruth. инд). ст. 121; кси я (Ruth кси) ст. 121; сохма (сохм). ст. 120 і т. д.

²) розуміється, в аналізичному виданні — тут у віддлії про наростики.

³) пор поширення такого „л“ у рідній говорці Лучкай: жеребля, левля, Верхратський, Знадоби . I, ст 39; пор. ще О Брох, Угрорусское народное село Убли, 1899, (відбитка). ст 28 (*žereblá*)

⁴) Інші церковні форми в піснях країн (168), гавран, стражоказ (169), млада (174), прогвард (154), прогварди (155), — але це якже певне словацький уплив пісні, пол. строка без а (ст. 164, а строка подігласла) поплав свідомо, щоб не вийшло непримінне для укр. вуха двозначне слово¹ Автім словацькі форми трапляються частіше, пор. *numeralia ordinis* а сто — сотий et сістий (68) — і це має бути форма церковна, бо тільки при якому у дужках зазначено Ruth. дрѣгій: прийм.

Тесаме треба сказати і про праслав. групу *ort* (ст. 16). Лучкай приписує для Slavo-Ruthen-и обидві форми (*rat* та *rot*) у таких словах, як *praepositio* (*sic!*) раз, що у зложених словах „*a mutat in o: rorzebatn rezym..*”, таксамо в деяких позложених (*in simplicibus paucis*): *рекоть*, *локоть*, *родина* (*sic!*). Зате в народніх піснях він переписувє:

Богдай тоты исконали,
Что нас развлечили (ст. 172)...,

і в укр. прикладах (*in communi Ruthenica*) читаємо: *распата* (ст. 24), *распата* (*ibidem*), побіч дай ти Божі розуми (ст. 115) — у зразках укр. відміни скрізь *размѣтти* (ст. 101—102) і т. д.

Церковнослав. назвучне є Лучкай у прикладах замінює на *o*, н. пр., *оленъ* (прикметник) 50, *оленъ*, *олинъ*, *олинъ* (ст. 51), *дарма* що сам стойть за *o* та вважає, що це *o* дісталося а *Russis* (ст. 16).

Церковнослав. *сѣкыра* (Добр. 296) має в Лучкай укр. вигляд: *секира* (ст. 26); у церковних словах: *оловянъ*, *оловѣнъ* появляється в нього нове нарічеве укр. епентетичне!) „*л*“: *олекамъ* (ст. 50); таксамо *коровлѧ* (ст. 30) — розуміється, приклади мають бути церковні.

Церковнославянську паляталізацію т ‘щ’ Лучкай часто змішує у прикладах (церковнославянських) із українською ‘ч’: *плачи*, ст. 24, супроти Добровського — *плащи* (ст. 281, стрбл. *плаште*), *мачеха*, ст. 26 (Добр.: *машеха* ст. 313, стбл. *маштеха*), *онѹча* (ст. 23, стрбл. *онꙗшта*, отже по славянослов'янським: *онѹща*, *платити* — *плач8* (за *книг8*), ст. 147, § 66 — *мовляв*, *in locum* щ *Rutheni substituunt* ч (ст. 18), як ось *дващи*, *трищи*, *in Ruthenica* чи. *дѣчи*, *тѣчи* (120). Про такі форми в укр. частині, як дієприкметники *блюшій* (87), *орюшій* (90), *горящій* (100), *несвішій* (95), *держащій* (94), *размѣтюшій* (102), попри дієприслівники (*gerundium*): *біючи*, *орючи*, *горючи* (*ibidem*), *тверючи* (104) — останні навіть анальгічні народні формі — а то Й неможливі¹⁾ *погѣдчи* (108), *ѣдчи* від „*ѣсти*“ (ст. 107), нічого Й казати, бо ж перші в народі вимерли, й Лучкай замінив їх просто церковнославянськими.

Коли Лучкай замінює церк. жд (наслідок паляталазазії *л* у ж н. пр., прикметник: *вожъ* (51), *вильлюжъ* (51), *чвжъ* аут *чвждъ*, *чвжъ*

іро укр за. *про чмлю* (*propter terram*) ст. 123 „*виклик*“ почкай (ст. 126) *глама мацчина*, ст. 142 *сподучник* = *et*, ст. 124 (Добр. *sed. autem*), *instr sg. ыменем* (ст. 67) дракрат, трикрат, ст. 120 і т. д.

¹⁾ пор в рідному говорі Лучкай: *оловляний*, *дымляний*. *жеребля*. Верхратський, Знадоби до пізнання угор.-рус говорів, I, ст. 39.

²⁾ Верхратський занотовує форми: *відучий* чоловік [Знадоби, I, ст. 84] *повідуний* (ст. 85), але — це вже прикметники!

(51), прежній (церк. прѣждыны), ст. 52 — пояснює це ніби відпадом д (ст. 19) —, то це він робить не тільки за вказівкою Доброзвьского (ст. 48), що говорить тут теж про випад д, хоч і виступає проти таких форм (лес *hoc probandum!*), але на такі форми наводила Його Його рідна мова.

Часто буває таке, що, пояснюючи якийсь закон (звичайно, з Доброзвьского) Й подаючи (за Доброзвьским) приклади, він між церковнославянські всуває Й українські, вважаючи їх за церковні. Так у частині про нарости (§ 8) церк. слово „*сѣпрѣга*” насуває Йому на думку українські слова з наростком -чга (може, він і догадувався в слові „*сѣпрѣга*” такого наростка, хоч чга в цьому слові належить до кореня!), Й він додає свої українські приклади *contemptu parientia: болецъга, плюга* (ст. 25); таксамо слова *ѹченик* (Добр. 314), празник |навіть не — празник, староболгар. праздникъ, а як у сербів, див. Добр., ст. 48], *законник* (не — *законник*, староболг. *законъникъ*) — наводять Його на українські слова: *дымник, дѣбник, грабник* (ст. 25); здріблі слова на -ка, -ко, такі, як *рѣчка* (Добр. ст. 305) — на українські слова: *дѣка, кѣрка, дрѣгъко, винко, колѣнко* (ст. 25); з *humiliativ-ом* *женице* (Добр. 306) зводить він українські слова: *хлопчище, во-лище, корокище* (ст. 26); слово *пастѣх* (Добр. 312) — із *humiliativ-ами* (в Доброзвьского — нема) *сплюх, лижѣх, вѣдалах* [здається: *бѣ-долах*¹]; здріблі *Іменники столец, дворец* — з українським *хлопиц,* (ст. 26); Доброзвьский наводить *колесо* та *коло* (301), Лучкай дає як приклад тільки *коло* (26); *іменники (pulli animalium): жибл, щеня, тіла* (ст. 30) — дозволяють Лучкаєві додати українські *Іменники коровля, вolla* (ст. 30); на наросток *и* Лучкай дає український приклад *оловѣлан* (старослав. *оловѣньъ, оловѣнъ*), ст. 50, на *и* — *зирно-вит* (50), на *аст* — *криласт, рогаст* (50). Одне слово — всі ці приклади Лучкай наводить за слова *Slavo-Ruthena*.

Те саме і в інших відділах граматики. На церковнославянський *voc. sing. чоловічих іменників* на *и* Лучкай дає українські приклади *братьикъ, кѣмнъкъ* (37); між іменниками з „авгментом“ т фігурує український іменник *пота* (47); поміж церковнославянськими дієсловами читаємо українські *хромѣю* (102), *гѣстѣю* (102); між 2. ступнями прислівників бачимо такі українські форми: *вышши* (церковнославянське *выши, высочайши*), ст. 119, *легше* (церковнославянськ. *льжай-ше, лѣгчає* — і ці форми Й є далі через 5 рядків, ст. 119), Й такі на-

¹) Як уже сказано, в граматиці багато помилок, що нераз не розумієш слов *волество* (?), ст. 26), *плаца* (*ibidem*, чи не *віянца*?).

річеві підкарпатські¹) [їх знає й рос. мова, й на них могла Лучкаєві вказати й російська граматика Таппе, ст. 104), як: стрегій — строжій. дорогій [повноголоса форма!] — дорожій, молодий (теж!) — моложій (ст. 62); хоч „б“ перед ог, яке „Rutheni in communi usu ponunt, nullatenus probandum“!¹ (18) — ми бачимо між прикметниками (sic!) приклад ввій (55) [на ст. 21 ог!]; знаючи, що в українській мові форму західника одн. чолов. роду може заступати нераз і форма родового відмінка, та що після заперечення може бути й форма accusativ-a, Лучкай прикладає ці закони й до церковно-славянської мови (ст. 36), тільки приклад вибирає не дуже добрий, хоч знов український: наклади Огні (genet. partitivus!), подпали, позагаси Огні. мовляв, „utroque modo usuatur,“ чого церковно-славянська мова не допускала²).

Часто українська граматика дозволяє Лучкаєві додати таку форму, що її в Добровського не було (пор. voc. sing. п'яти, ст. 42, де б повинно бути: п'яти, як Господи³). Українські сучасні форми дають йому пояснення на старші (хоч і не староболгарські) форми церковних книг, що перейшли до нас за традицією. Ось, н. пр., у acc. plur. мякої чоловічої відміні³) він „usitatam terminationem (и) adhibuit“ (ст. 40), а не — А Добровського (ст. 471) та Смотрицького (ст. 120—122; 124, 126—127), крім іменників на ы, де він знає обидві форми (ст. 89); а то, мовляв, ніхто не міг би пізнати, що це acc. pl. (не gen. sing.!). та саме в gen. sing. [в пот. та acc. pl. затримує -и] жіночої мякої відміні ставить побіч А паралельне закінчення -и (44), бо „in libris impressis (себто, в українських церковних друкованих книгах) ubique -и substitutum habetur“ (44₂).

¹) пор Верхратський, Знадоби.. I, ст 56 · молоджисый [форма записана в рідному селі Лучкай], дорожисий, гладжисый (із поблизу від Лучок сіл)

²) В українській частині відміні Іменників Лучкай поклав у зразку край паралельні форми acc sing. краї авт край (54), маючи, певне, на думці якийсь конкретний приклад, до котрого іменники мають захід. родов, може, такі, як ось, н. пр., написати листа й т д Нераз важко й доміркуватися, чи Лучкай має на думці церковну мову, чи народну. Ось між апомінами чоловічого роду Лучкай ізгадує укр. іменник, „тіско“, eiusdem nominis vulgare (церк.-слав. тъѣ), й каже його відмінні як сми (ст. 41). Такого Іменника в церковнослов'янській мові не було, й тільки додаток „vulgaris“ та анальгічна згадка про чоловічі здрібнілі іменники на -ко [ст. 35, хроніко, що має відміннітися, як рес] та додаток Лучкай, що, мовляв, „haec dumtaxat in Ruthenica obtinent“ (ст 35) — каже згадуватися, що Лучкай має на думці українську мову.

³) Можливо, що для утворення такого погляду в Лучкай причинився : Мрзович, що в формах acc pl. мякої чоловічої відміні подає у зразках тільки форми на -и (афчтим, ҳәдәтән, ст. 67; царі ст. 68), після чи на -ы (чтици 60, отци 61, жерци й жирци 62).

Появу ӯ в voc. sing. Лучкай ізводить із українським сучасним законом, де тепер таке ӯ появляється найчастіше після задньопіднебінних: мовляв, ӯ мають імена власні in gutturales exentia [Добр. voc. 4, фаго ӯ, ст. 470], розуміється, з українським прикладом: Ільк (Яську), ст. 37, до якого додає ще два інші, теж українські, приклади: братик, квітник. При цій нагоді наш автор дає дуже цікаве для нього і для Його теорії пояснення, чому граматики „pop statuunt vocativum in -ӯ“: точу, мовляв, що свої спостереження опирають тільки на тексті святого письма „neglecto communi sermonе“ — дуже важне слово, що могло Й повинно було повести Його автора до далекосяглих висновків! — а тимчасом „святі книги не вичерпують цілком усієї мови“ („observationes eorum dumtaxat ad Libros Sanctos extensae... neglecto communi sermone, lingua vero nulla exhausta esset in S. Bibliis!“), ст. 37. Прислухаючись до мови „communis“, Лучкай відчуває не так, як нераз цього вимагала церковно-славянська граматика; н. пр., у видуманому ним самим прикладі (для церк.) „по голесі“ він чує, що це форма місцевого відмінка, і в дужках це Й зазначує (ст. 153, § 704) — а тимчасом у церковно-славянській мові прийменник по відомий у таких випадках тільки у сполучі з dativ-ом...

Народні чуття диктують Лучкаєві думку, що збірні та подумані Йменники не можуть мати форм множ., бо ж „collectiva jam continent pluralem“ (48) — і він це Й зазначує. Находячи у своїй рідній країні приклади помішання відмінні займенникової та зложеній прикметникової, він подає між прикладами зложеній прикметн. церковно-славянської відмінні Й сучасне утраїнське поетичне наши (52). З другого боку, входячи з того ж обсягу обох мов, Лучкай приписує українській мові існування всіх номінальних форм прикметника, таких: як ӯбест корокъ, коревле вымна, мѣсто страшне (ст. 60¹); а

¹⁾ Наслідки такого розуміння, чи власне — непорозуміння, виявилися в Його фантастичній відмінні укр. прикметника у множині, що нібито Його flexio è eadem cum Slavica. Важіши у прикладі, нікогод простаком (ubique їм) с'їм залишають нікогод жінам вікій не дають (ст. 61, § 26s) слова нікогд нікога — за прикметники. він утворює форму dat plur.. старом vel-им старом vel ым, старом vel старим. і вже до цього таорить, аналогічно ла номінальною відмінною прикметника, loc plur. masc. старих (арештою — від'їх, ст. 32), fem старац [жінах ст. 43], neutr старих (сміх ст. 46), і таксамо потр plur. та acc. plur стари [бо — раки], fem стары vel 4. neutr старі. при чому -и у жіночому роді (й середньому) роз'яснює собі як dualis' (ст. 61, § 26s), тільки в social-i та genitiv-i. Лучкай лишив на всі роди прикметникові форми: старых старими (ст. 60) На думку про існування всіх номінальних форм прикметників ув. укр. мові навели Лучкай форми жіночого роду (волоха нога, ст. 60), які ferme semper ув. укр. мові — indeterminatae formae; на око вони однакові,

тимчасом і в Його говірці залишилися з цієї йменної відміни прикметників тільки *останки*¹⁾, звичайно в формах пот. sing. masc. й neutr. — головно у присвійних прикметників (*бабино літо, зелено поле...*).

В числівнику *тысяча* (67) форма оруди одн. *тысячі*м приско-чила з української народньої відміни, сюди ж — із словацької (чи чеської) мови, де *tysiac* (*tisic*) — чоловічого роду²⁾; з цієї самої мови могла дістатися (якщо це не помилка) й українська форма (72) *instr. plur.* *сіма* (в чехів дуже часті *dualn-i* форми, пор. *těma*); на жаль, немає в Лучкаї української відміни *вісъ*, ст. 68 (де живе така дуальна форма: *всіма*).

В віддлі дієслів багато українських дієслів стає прикладами для законів Лучкаївої церковнославянської дієвідміни:

а) *нести* — *носити* — приносити *гн* (церк. *принашати*³⁾, сучасне приношувати або приносювати, ст. 81;

б) *праєс.* *плывъ* (староболг. *пловъ*, славяно-русь. *плывъ*), ст. 81;

в) нову західноукраїнську форму жіночої *Лучкай* уважає за церковну й за старшу від форми „*живъ*“ (жіночого *живъ*), ст. 89⁴⁾;

г) дієслово *граю* (укр. форма), part. *praet. pass.* *граи* (староболг. *играй* — *игранъ*), що ці форми не від „*грамти*“ (можна б подумати!) показує форма part. *граи* (89); коли б навіть поміркувати, що вона фальшиво утворена, як *краю* — *край* (*ibidem*), то дієслово *грамти* не знає part. *praet. pass.* як дієслово неперехідне;

г) спосіб наказ. від дієслова *вирѣзъ* — *вирѣзкъ*, замісце *вирѣзкъмъ* (*крайкъмъ*), ст. 97;

д) форма теп. час. від дієслова *дѣти*⁵⁾ — *дѣю* (77), тим і не диво, що *Лучкай* не помістив цього дієслова в своїй 2. відміні, побіч *пнѣ* — *пнѣти* і т. д. (92);

е) теп. час. від дієслів *кѣдѣти*, *смѣрдѣти* — *бдѣю*⁶⁾, *смѣрдю* (100).

як і стягнені з *ѧ*, та стягнення *Лучкай* тут не підоцрівні до жіночих форм, які він брав за номінальні, поутворював собі свої форми чолов. та середні роду, яких ніде не міг чути

¹⁾ пор. Верхратський, Знадоби I, ст. 71; II 79 [з наголосом постійним, де ще менше слідів цієї відміни].

²⁾ пор. Верхратський, Знадоби I, ст. 74 *два тысячи*, О Брох, оп. cit., ст. 101, 102.

³⁾ в такій формі відоме це дієслово в підкарпатських говорах із наголосом постійним, пор. Верхратський, Знадоби, II, ст. 89 *вымошати*

⁴⁾ Підкарпатські говори знають обидві форми *жсиву* (Верхр I, ст. 76 і *жсю*, Верхр II, ст. 87), О. Брох, оп. cit. 110 *шыу*, *шүеъ*.

⁵⁾ Верхратський, Знадоби, I, ст. 77 (*дудти* — *дүү дую*). О. Брох, оп. cit. 110

⁶⁾ такі форми на Підкарпатті рідкі, а проте Верхратський записав одну таку форму: *хытлю* від *хытти*, побіч *хычу*, Знадоби II, ст. 88.

Крім цього, попадаються в церк. прикладах і інші українські форми: 1. ос. одн. теп.: напіч (148), стрыж¹⁾ (137) — не від стрыгати (Лучкай пише: стрыгати), бо стрыгати — стрыгаю (ст. 92); 3. ос. plur. славлат (137) з а-епентетичним за 1. ос. одн.²⁾, хоч у цій формі „*s a e-re absque a legitur*“ (18). Коли Лучкай і для церковної мови в формах 3. ос. одн. і множ. imper. заводить описову форму з д⁴ (ст. 115 і в парадигмах ст. 82, 86), укр. най, то проте вважає, що українська й церковна мова тут не різняться між собою, й доказ (*testimonium*) на це дає Йому український приклад потєш ма Бог (ст. 167), де „*in Ruthenica, etiam sicut in V. Slavica, terlia imper. non differat a secunda persona.*“ Замітка Добровського (555), що Смотрицький уживає форм описового наказ. спос. для 3 ос. одн. та множ. (в Лучкай „*in codicibus*“), доводить Лучкай до того, що він подає цю форму скрізь у зразках відміни. Хоч [за Добровським] він говорить про правильні форми без д⁴, то проте, міркуючи, що „*contra genium linguae*“ не прогрішився, „*hanc particulam*“ таки залишає. Привід до цього дала Йому українська мова, де живуть майже виключно описові форми наказового способу в 3. ос. одн. та множ. (живуть іще в поодиноких фразах і давні форми, Лучкай сам їх подає: дай ти всіже розумя]. Крім цього, Лучкай уважав старі форми за нельогічні (*det tibi Deus rationem — contra leges logicas est*), ст. 115.

Форми т. зв. „*conjunction*“-а, яких нема в церковно-слов'янській мові (*plusquamperf.*, *futuri*), Лучкай просто перебирає для церковної мови „*ex usu communi Ruthenorum*“ (ст. 117), хоч на ст. 85. Й зазначує, що така форма в церк. мові „*saret*“, і на ст. 87 (*plusquamperf.*) подає, що — *sicut imperfectum*³⁾.

Про те, що Лучкай із-українська читає деякі букви (г — h, к — i, д — ph), в нас уже була згадка на інших місцях. Тут іще здається б зазначити, що Лучкай, зрозуміло, в цілій своїй граматиці Добровського з. к у сильній позиції переписує повними с. в. н. пр.:

¹⁾ На Підкарпатті живуть (бодай, донедавна жили) обидві форми: стара — леку, лекуть і анальгічна лечу, лечуть (Верхратський, Знадоби... I, ст. 77; II, ст. 86); Брох, op. cit., ст. 109: tonku й touči ст. 110: strihu й strižu; але ж, згідно з Лучкавовою формою: стрычи Верхр. I, ст. 77), яку він заводить і до церковнослов'янської мови, що знала тільки форму: стрыщти (слов'янорусь: стрыщи).

²⁾ пор у підкарпатських говорах із рухомим наголосом [в околицях для. Лучкай рідних] поширення такого я після губників, Верхр., ст. 38—39; тим то пояснюється її Лучкаве варіре для церковнослов'янської мови; пор Брох, op. cit. стор 116.; (fublāt) 117 (spfāt).

³⁾ Часто між якіс церковносл. закони Лучкан просто вкладає українські форми, зазначуючи тільки в дужках: apud Ruth, Ruth, и пр., приймен. як пришла ид силь (51), сподучи. гн гей *sicut*. ст. 124, якож ita (125), огюю Ruth. gaudii (interejectio) ст. 126 і т. д.

Добровський:
вісток, ст. 33
візрастом, ст. 645
гварнець, ст. 305

Лучкай:
восток, ст. 14
возрастом, ст. 158
горниць, ст. 27....

і таксамо солнце, сердця, ст. 14 — і т. д., й то відповідно до вказівки Добровського (ст. 20, зам.), що, мовляв, исполнъ, кровъ, долгъ „russico тоге legendum est“: исполнъ, кровъ, долгъ і т. д., й відповідно до того, як сам Лучкай і Його земляки скрізь читали ці слова.

Таксамо Лучкай не знає складотворчого ρ, і переписуве Його, згідно з українською мовою, єρ, єρ: Добровськ. врст 113 — вірстъ 22; Добр. грстъ 192 — герстъ 22; Добр. скрѣкъ 164 — скербъ 23; Добр. тврдъ 133 — твірдъ 23 і т. д.

Немалу роль грає в Лучкаевій праці українська мова і в Його граматичних прикладах, що їх Лучкай наводить як церковні, — і то українська мова з її формами, лексикою та фразами. В відділі словотвору находимо укр. слово жнд (церк. жиدهніз, жидиніз), ст. 22, чміль (22), чехізм наснак (відомий на Підкарпатті¹), ст. 52 (Добр. наразне, 434); юк — так, ст. 125 [крім вичислених на ст. 284: потата²], 47; ҳромъю³, 102; ғстѣю, 102; көрекла, көлә, 30 і т. д]. Ще більше таких прикладів у Лучкаевій складні. Там він наводить народні приповідки⁴, дає і свої власні приклади, але стилізує їх, підтягає українські форми під церковнославянщину, хоч на кожному кроці зраджується, якщо не а) звуком, то б) Формою, як не формаю, то в) синтактичним якимось явищем, а то просто г) висловом, чи народньою фразою. Порівняймо ці приклади:

а) єдин кол и жирдъ ии врокат заградъ (140); сокотисям члекѣка шимкющао что ятратити (148)... [чертіування на звучного у — ѿ]:

б) ногами ходити, рѣкамъ рекити [в церк. мусів би бути dualis: ногами, рѣкама], і вже за цими прикладами читаємо Й: очими видѣти

¹⁾ пор Верхратський, Знадоби II, ст 253 (наспак)

²⁾ Верхратський, Знадоби I, ст. 250

³⁾ Верхратський, Ibidem II, ст. 273

⁴⁾ и. пр., старость ии радость (ст 130), пріймай гостя по кицъ ии гости (imperat.) що по кіскѣдъ (ст 148, § 67), много кіскѣдъ мало что сідѣдти (140), гдѣ кес гостина, там глад підамъо (139), пор той самий приклад у Specimina-x stylis ruthenici где кес гостина там гоуд підамъо ст. 161, рядок 12; много людій, мало членкѣа (140 — хоч приклад не до теми); красно кіскѣдбіт пріятель практикож іннріатиль (139), красна кіскѣда кісланъ, грона странит (140, § 62), або перекладені латинські: там есть отчество, где зефи (139), о мірквіз и кільможац либо ҳкалло кіскѣдбі анее мілочі (153, § 70).

(ibidem); п'ять ҳлѣбок (149), де б треба ҳлѣб (так і Добровський: ҳлѣб, ст. 627); чловѣк віз оч (пор. віч!), ст. 150, § 671; дѣома (не дѣкома!) дѣкатома не виплачо сѧ (ст. 152, § 699) — відповідне місце в Добр.: дѣкома стома пѣнью ҳлѣбом не доказують им (644); віз та (би)нич (церк. ничто, ст. 69; а власне gen:ничесо) не будет (122); бо гнѣвѣкничто (церк.ничесо) нікончай, ст. 153, § 702; волїю (церк. болити — волїж) бути глава мачинна (чехізм), ык (церк. не жілн) хвост лов (ст. 142, § 626); многам лѣта пребываал (замісце: пребываал встя) в Римѣ, ст. 147, § 669; не иди на висотъ, скоро бо спади ѿти можеш (церк. можиши), ст. 146, § 665; наклади огниа, дай (церк. даждь) воды, напечъ (церк. напікв, останню форму Лучкай приписує і для Ruthenica: „in Ruth. in locum щ ронити ч, пекв, печи“, ст. 96) ҳлѣба...;

в) не можетъ быти ни щастливый, ни разъмный, кто не есть терпеливый (sic!, ст. 140, § 621) — приклад утворений за законами української мови, де зникла різниця між іменною та зложеною формою прікметника; церк. мова вимагає, як це й підносить і Лучкай § 624 ст. 141, іменної форми прікметника у присудку (*adjectivum, si agat praedicatum, indefinitam formam assumit*), таксамо: чим злочестивѣйшій, тѣм щастливѣйшій (ст. 141, § 623); кождый юзазливый легковѣрный (ст 139, § 611); церковні дієприкметникові конструкції Лучкай заступає реченням, як ув українській мові: мнози просмотъ воды, чтеки вина получили, ст. 148, § 673 — по церк. було б: ҳотяще вина й т. д.;

1) на *abusus*, що коли іменник у знахіднику, а прікметник у родовику — приклад: не мож панти добрых кони рго коній, *vel* добри кони (ст. 141, § 611), вислаю по книгу (147, § 667), плачъ (укр.!) за книгу (ibidem); звони ҳвалються по голесъ (додає Loc.!); лѣнивый роки исчисляетъ (церк. исчитаетъ), ҳрабрый неъзды ст. 146, § 661)...

Як бачимо, елементів української народної мови аж надто багато у граматиці Slavoruthen i, й вочи, ясно, ще більше віддають Лучкай твір від Institutiones Добровського...

IV.

Але ж куди більше відмін від Institutiones виходить там, де Лучкай сам запускається в пояснення, додає від себе свої приклади, що на око подібні до тих, про які говорить Добровський, утворює свої власні форми. Усе це, однаке, частіше указує на брак

відповідного граматичного підготовлення, на недостачу фільо-Льогічного чуття, доводить, що Лучкай не все як-слід розумів думки свого вчителя, механічно або поверхово їх ісхоплював, аніж що Його виклад — самостійний, оригінальний. Звичайно це бувають дрібниці, але ж бо й є поважні недостатки та хиби.

Приглянемося всім цим „самостійним“ виводам Лучкай за сторінками.

У слові рожин (praslaw. *огъпъ) Лучкай бачить „praerpositio“ роз, де з часом „et manuit“ (ст. 16, § 4). Слово родина підходить, на Його погляд, до праслав. групи *ort* і „перемінило“ а на *o*, як робота, лекота (ст. 16, § 4) — самостійний додаток Лучкай до прикладів Добровського на ст. 36. Українське й російське назвучне „*o*“, супроти старославян. є (Добровський каже, що „Russi pro initiali + seu и amant o, одн рго идни, ст. 37), звязує з нібито російськ. *пепил*¹) [quaeadem *пепил*, *озиро* а *Russis* про *пепил*, *евиро* *habentur*], ст. 16. Укр. протетичний звук *v*, про який Добровський окремо говорить [ст. 43—44], сполучує з т. зв. епентетичними *и*, *и* *д* і *т*. *д*. (Добр., ст. 48) — воко, ввхо, вин (ст. 18). Говорячи про групу слів із складотворчим „*o*“, що вони, мовляв, „aut in duas syllabas resolvantur, aut cum finalibus adjectionibus usuantur“ (мрвость — мервость), ст. 23 [власне, для граматики „славяно-русської“ ця заввага цілком непотрібна, навіть зі становища підкарпатських діалектів, бо явища цього в нас немає, але про це на різних місцях говорить Добровський, ст. 129, 211, 214 і т. д.]. Лучкай додає від себе, що сюди належить і *мъздра*, що ніби розвинулось з *мъдра* (ст. 23), дарма що Добровський, як і слід, зводить це слово з *мъс* (122). Так само сюди зовсім не підходить укр. *хрест* (Добр. *храст*, ст. 211), що теж наче б то розвинулось з *хрест* (*ibidem*²). Хоч Добровський пише правильно *любы*, *церкы* (ст. 280), в Лучкай читаємо: *любky*, *церкы*, ст. 24 [правда, і в Добровського стрічається: *кроkъ seu креви*, *церквъ seu церкви* ст. 280, 279], та ще до того він додає, що „заере в transit in м“ — *любky* рго *любовь* (ст. 29). Лучкай зводить такі неможливі паралельні форми [Й то у зразки], як *пом. plur. сыни* (ст. 32), *дѣн* й *дѣн* [39], хоч це останнє просто збірне Імення, як це й завважує Лучкай на ст. 24. Закінчення *8* в родов. одн. (*дои8*) в Лучкай *videtur ex dativo derivatum* (36, 61); „*8*“ в давальн. одн.,

¹) розуметься, що Russi знають тільки „пепел“, і укр. *полил* не могло перейти від росіян

²) Неправильне „*и*“ в слові *жирнов* (*ibidem*), *жирнов* (якщо це не помилка) пояснюються укр. мішанинам *е* — *и* в Лучкай, і пр., *сными* (= сельми, селами), ст. 46. *ги* = *гей* 165, 154, *нми* = *ще*, ст. 154

мовляв, „resolvitur in ὁς, inde est сынови“ (36), а щоб відрізняти форму nom. sg. від форми gen. plur. чоловічих іменників часто „additum -ос: сынъ“ (39), хоч ця „additio in Ruthenica регретua, in Stylo Biblico rarior“ (ibidem); таксамо закінч. родов. одн. жін. прикметників, аналогічно до ы в іменників (quod nihil aliud, quam dativus est, ст. 61), Лучкай ізводить із давальн., „сум sa eре in lingva Slavica Dativus Genitivi etiam vices subit“ (66). Невідомо, чому знахідн. одн. іменника братіј в Лучкай: братіј, не — братю (ст. 41), коли видно, що ця відміна йде за жіночими Іменниками. У З. ос. множ. дієслів із визвуком на губну перед наростком и, як ми вже на це вказували (ст. 56), чомусь sa eре legitur absque л (ст. 18, приклад: да копат брашна сиѣк), дарма що старослав. мова не може мати ніколи в цій особі форми з епентетичним „л“ [форми з „л“ суто українські!].

Бувають у Лучкай деякі оригінальні, але й дуже неймовірні Й недотепні пояснення деяких форм.

Як відомо, у „мяких“ відмінах іменників появляється и, супроти -к — у „твердих“. Пояснення Лучкай таке. Відомо, що к = ї (це він уявив із Добровського про вимову к, ст. 27; та Й сам він каже, що „Serbi et Bohemi proferunt к velut ie“, себто, він буде свій вивід на сербсько-чеській вимові, а то ж Його Ruthenicum к = і, ст. 4; як із таким к, мовляв, зустрінеться ы або и, то два и „supprimunt vocalem i“, і тому місцев. одн. в „affectis consonis et diphongis terminatur in -и: царн, врачи“ (ст. 38). Або ще таке, що українці стягають ї в к, і тому в називн. множ. з'являється в українській мові з форми пастьріє — пастьрї (ст. 39). Таксамо злегка Лучкай пояснює, що у прислівників із наростком -кі нібито визвучне і (далкі, скоркі, що ніби такі творива є і в укр. мові) просто abiit in й далкій (ст. 120) та ще Й дає укр. приклад: пречто не побѣдала всь скоркій (cur citius non dixisti)...

А бувають у Лучкай і свої „етимології“.

Церк.-слав. прислівник бохма, взятий із Добр. ст. 430 (стрбл. (важьма о лъс, prorsus, penitus, цілком, геть чисто; пор. іще важь, важьма, важниъ, серб. у бах = цілком) він зводить із укр. „бігме“ (переписує кохма бохма, vel важьма бж) та ще створює Його значіння: „quasi penitus me Deus perdat, si non dico verum“ (ст. 120io), бохма (бохм), мовляв, „est plebea formula jurandi“. Або знов таке. Треба було прикладу на прійменник през, через, видно, не було в церк. або тяжко було найти, то Й Лучкай дає приклад із Добровського (ст. 425), презима, согнотеп [властиво презима], Й передає Його таким самим щодо значіння своїм словом прізвиско (ст. 123), думаючи, що в цьому

слові *прай* + приrostок, або просто два з стяглися: *прай+звиско*. Ети-мольгю чесь. *přeče*, підкарп. *предуа* Лучкай зводить із *придесл.*, ст. 125 [стим. *prékъ*, adverb. *iz* loc.sing. *iz* праслав. *perk].

А то бувают чисто механічні пояснення.

Форми місцевика одн. іменної відміни прикметників чол. та сер. роду на *-ем* та *-ей* та давальника жін. роду на *-ей* (н. пр., о істиннім, о правей) Лучкай утотожнює механічно з сучасними займенниковими українськими формами прикметників (*et Ruthenicae proprius et Slavicae conveniens*), ст. 61, хоч повинен був би із зіставлення з українською відміною, де ставить закінчення *dat. sing. fem.* на *-ей* (старий, старий) пізнати, що це форми не рівноозначні¹.

Так механічно зводить Лучкай церк. *же* (autem, Добр. 448) із польським *że* — що, нім. *dass*, пояснюючи, що це *же Polonicum est* (125), хоч у такому значенні, що і в польській мові, можна почути *же* і в підкарпатських говорках (зі словаць. або й поль.). Про механічність у пояснюванні явищ паляталізації губчих та зубних у відміні IV. кл. див. ст. 78.

Декоди збиває Лучкай з пантелику хоч Смотрицький та Мразович [пор. форму 2. ступnia прикметника *горкій* — *горкшій*²], ст. 62, у Добровського: *горчайший*, ст. 334], хоч народні підкарпатські, чи російські форми [пор. згадані вже на ст. 69, компаративи: *строжай*, (Добр. *строжайший гладжай*), *рѣжай*]³.

Але найбільше поплутань виявляє граматика Лучкай відділі дієслів.

Він ізвязує одні з одними дієслова *жити*, *знати* та *плювати*

¹) На жаль, що таких поглядів не вільні й сучасні автори, пор. С. М. Кульбакинъ, Український языкъ, Харківъ, 1910, ст. 65: *новік мѣсти п изъ ижеіемъ* (т. изъ ѣ), *новій дат мѣсти п. сд ч изъ ижеіемъ* Ох Колесса. Південно-волинське Городище і Городицькі рукописні пам'ятники XII—XVI, Науковий Збірник Українського Університету у Празі, т I 1923, ст 44—45. є церк.-слав підкладу удержується згідно з укр фонемою *ѣ* і в loc. sing masc. gen на *-емъ*, а не — *емъ*, кілька разів *снѣгъ* в dat loc sing fem на *ѣй*, а не *-ой* або *-ей*. Ів Огієнко, Нариси з історії укр мози, Варшава, 1927 ст 69. *-ей* в давнього *-ой* або *-ѣй* -им з давнього *ем* чи *ѣм* або *ѣм*

²) див про це ст 48, Лучкай додає, що *горній* укр. форма (*in Ruth. горшій*), хоч на ст 63. подає цю форму як неправильну (*anomale*) укр і слав форму 2 ступnia прикметника *чай* (*чай* — *горшій чайний*).

³) Вся ця частина стилізованна дуже неясно Лучкай каже виразно (ст 62) *In Slavica et Ruthenica etiam лк. тк mutantur in ж: глаткий — гладжай, рѣткій — рѣжай;* а далі додає: *haec solum in Ruthenica usuveniunt, in Slavica гладший etc...* А проте лишеється, що, нпр, дієзок творить 2 ст. *доргай*(!), *близок* — *снїшай*(!), *дорогий* ('церк.') — *дорожай*, *молодий* (!) — *моложай*, бо ж виразно вище згадується про паралельні форми (*aut k mutantur in ч et tunc айшій terminatio adnectitur*) *кимчайний* ; *кимшай*(!), *глбочайший* ; *глбенай*.. (ст 62).

тільки тому, що старша форма (ї церк. слав. одинока!) першого дієслова **жнєв** (в Лучкая вона молодша, жнєв про жію, 89) та підкарпатська діалектична форма **знаєв** (= знаю), **плюєв** (= плюю!) мають **в**; до того всього він утворює „закон“, що, мовляв, „multa hujus conjugationis verba (I) pro -ю accipiunt εε : жнєв, плюєв, in Ru:henica admodum frequens знаєв, плюєв про жію, плюю, знаю, плюю...“; при чому *ipsum „ε“ jam in 2-a praesentis emanet: знаєв, знаиш“* (ст. 89)...; дієслово **забыти** має теп. час **забыю** [quaedam ε erentheticum assumunt: швін, забен, а шію. забыю], ст. 89; дієсл. **жати** (жати) *venit a forma obsoleta жаю* (81), таксамо **obsoleta** форма: **шидь** (109) [не зрозумів теоретичної думки Добровського: *ргаевент* (граматики) **шидь** (ст. 42), *si conferatur cum ходити*], стрбл. дієсл. **пловъ** (сл.-р.: **пловв**) має в Лучкая *infinitivus* **пловати** [церкса **плаѹти**], утворений наче з пня тепер. часу, а тимчасом *raes.* у нього **плывв** (нова укр. форма!), ст. 81; part. *praes. pass.* дієслова **держати** — **держім** (ст. 94): не знаючи, що тут наросток **-к-**, не **-и-**, Лучкай зіставляє це дієслово з дієсловом **рати**, й як **рати** — **рю**, **держати** — **держв**, то **й держім**, бо — **рюм** (91); про такі форми, як part. *praes. pass.* **кран** від **країти**, ст. 89 [*асоціація: знаю — знаш*, отже **краю** — **кран**, див. ст. 71], про форми тепер. часу **кди**, **смірдю** від **бдѣти**, **смірдѣти**, ст. 100, **скорбѣю** від **скорбѣти**, ст. 102; про те, що в дієсловах **граю** (*sic!*), **краю** „*4 ante -ю radicalis*“ (ст. 89), що, отже, це на погляд Лучкая, дієслова безнаросткові, що **знаю** — ми теж уже згадували на інших місцях [пор. ст. 268].

Справу **mutatio**, себто, паляталізації губних та зубних при відміні дієслів IV. кляси Лучкай трактує цілком механічно; виходячи від форми тепер. часу, він говорить про випад **ж** у зубних (ж *emanet*): **вжждь** — **вздити** (104); про заміну [*mutatur*] **ж** на **з** у сичних: **лажз** — **лазити** (при чому чомусь між сичні попав приклад **зинчожити**, ст. 105), **ш** на **с** (**мѣшв** — **мѣсити**), **щ** на **т** та **ст** (**посѣщз** — **посѣтити**). **мць** — **метити**. „*sed in part. pass. -и priores Literae redeunt: пѣши*“ (105), а не навпаки. Згадуючи про епентетичне **л**, каже, що воно появляється в *gerundii praeterito* (благословене), якщо ця форма „стягнеться“ *in ε* благословль, але зараз таки наївно додає, що „*non labialibus etiam in casu contractionis A non addicitur*“, н. пр., пригождъ ст. 105. — Добровський пояснює форму благословль із благословене **рејесто -и** (ст. 554). Виходячи з такого механічного пояснення, треба було вже, ясно, додати, що **слаждж**, **слаждити** — **ж reservat!** Тут Лучкай просто перейначив

¹⁾ пор. Верхратецький, Знадоби, I ст 77 (**знáу, знáву**) ст. 79 (**хупуу**), Брох, **ор cit. сїлáни** (102), **бунани** (106), **рѓани** (113) і т. д.

слова Добровського, що, мовляв „restituenda est characteristica consona primigenia“ (ст. 555). Буває так, що Лучкай і мішав це явище: „derivantur omnes personae a prima singulari, sed gutturales in suas analogas mutantur: г in ж, к in ч, х in ш, а — щ in ст (ніщ — ністиши! (ст. 112¹).

У практичних граматиках бувають пояснення, що коли в яких діеслів не можна з цих чи тих причин утворити яких форм (н. пр., загинули), то їх заступають анальгічні форми діеслів споріднених, але ж сюди не належить, н. пр., в'їжж — в'їждах від діесла. в'їжжати, бо діеслову в'їжжати має правильну форму *praes.* — в'їжж, ст. 112; Лучкай мав ув уявленні українську форму біжсу, що ми її звязуємо тепер із діесловом бійти, пор. наступне діеслово лазж, що наче б то творить форму аористу від лазити — лазиж (ст. 113).

Не зрозумівші гаразд Добровського (381), що діеслова III² та IV³, де, мовляв, „consona radicalis ante ю primaе personae transformari solet“, що ці діеслова можуть творити наказ спос. „aut secunda persona (легкти — легтиши), aut infinitivi consona respici debet, (себго, „т“). Лучкай каже цим діесловам творити наказовий спосіб просто од дійменника (115)...

Але в доволі хиб іще й у інших частинах. У формі льблм вна Лучкай уважає 4 за останок (*restantia*) de particula А4 (!), ст. 116; тільки ж це 4 було б, мовляв, правильніше (*rectius*) замінити на 0, форми окым, окысь (укр.) краще віддають *conjunctivus* (85), бо „particula ө etiam in Slavico styli supplet conjunctivum“ — і на це приклад: өже сподобитися нам [85, 116] Ще раз про те саме читаємо в відділі сполучників: „д4 ut, particula conjunctivi modi, inde 4 vel ө — оже“, (ст. 125).

В відділі присліпників [§ 48, 118], Лучкай пояснює, що прислівник дѣлъ утворений ab obsoleto дѣлъ, ще й дає приклад дѣллю (ніби то: дѣль ! но) вискдзет — rationaliter loquitur (дѣлкни, поль. dzielny — справний, ручкий, відважний!), а прислівник риди утворений із рад (Добр. каже гільки, що ці форми треба вважати за якісь local. i genitiv-i 426—427); прислів. осекъ Лучкай уважає

¹) Такі механічні пояснення читаємо и у Мразовича, тільки цен останній помагає собі етимологією, н. пр., глаголи кончяються на жб їми проникнедатив їмінъ кончаниця на ү или չъ проніжъ лицякъ називаютьъ ж на ү или չ ѿкъ стысь — стыжеся, стыдливо, слеза — стужъ, смішнъ и проѣ, ст. 131 Подібно шата — плачъ плачливъ, крѣтъ — крабъ, крабтливъ (*ibidem*), гласъ — гланѣ, гласливъ... ст. 132, гость — гостъ, гостливъ ст. 132. Так само і в Смотрицького, бки ж називають на д ѿкъ кінко, дини, . бки же на չ ѿкъ требючи інши бки притягають на չ ѿкъ незоче тини і т д, ст. 307

за *contractum* ізособно (121), не зрозумівши думки Добровського, що *separatim* уживається рго *щебено* (431). Узагалі Лучкай часто стягає: в нього ів стягається в *к*, ст. 39; кілька разів істягнене з *когдa*, ст. 120; форма *part. praet. act.* I благословль теж істягнене (*contractum*) із благословле, ст. 105; про стягнення укр. іменників на *-ів* в *м*, див. ст. 41. До прислівника *додол* (Добр. 435) Лучкай додає від себе ще й приклад довічера (ст. 122), хоч цей вислів [і в укр мові] зовсім не відчувається як одна тямка.

Слівце *ин* (pop) попадло в Лучкай між сполучники (ст. 25) через те, що він прочитав побіжно такі слова Добровського про *ин* (444): *quotiens absolute negat, est adverbium, quotiens conjungit, est conjunctio*, тим то між сполучниками бачимо в Лучкай *И ий · ita*, ст. 125¹!..

А нераз Лучкай переплутує, змішує одне з одним те, що до одної громади не належить. Він говорить, н. пр., про прислівники з прикметників на *и* (ст. 119) і дає за приклад *ище*, *Ruth. ищи*, хоч назвав Його вже межи справжніми прислівниками (*adverbia originalia*, ст. 118); між приклади на прислівники в формі компаративу всуває Й некомпаративи: *екачи, сици* (ст. 119). А деколи не знати, як що розуміти, як ось, н. пр., у відділі „*Mutatio litterarum*“ про випад *и post* в у слові *рек* рго *ріка* Чи це сучасна українська форма без *и* (він тільки ніде не говориться), чи не сплутує він [може, вважаючи за одну форму], *part. praet. act. I.* та *part. praet. act. II?* Уважаючи наросток *-де* за *particul-ю originalis*, ст 121, § 49₁₃, Лучкай протиставить Його церковнослав. наросткові *лк* укр. *где* (*кде*) — церк. *глк*, ніде — *индк*. з другого боку, церк. наросток *дк* протиставить укр. *ди* *кдк* — *кдм*, *твдк* — *твдм*, *сдк* — *сдм*, *индк* — *инкдм* (*sic!*), *иакожкоудк²* (стрбл. *вксмкальдк*) — *всмгдм*, так наче б то в укр. мові не було: *оноді*, *иноді*, *тоді*. Зате не порівнює між собою наростків *гда* — *гдм*, хоча в укр. мові буває: *засіди*, *тоди*; сюди належить і підкарпатське *всмгдм*, що Його згадує Лучкай (ст. 121).

Нарешті, Лучкай сплутує *dativus absolutus* (видно з прикладу „*мдз*

¹) Багато тільки плутанини і там, де Лучкай говорить і про прикмети укр мови Справа скороченого займенника, н. пр., іо *его* в *acc sing* не і тому, що він, як і в італійській мові, *postponitur*, ст 143 — де він живе, там може стояти і перед дієсловом (*я бачи ю* і *я ю бачи*), — а в тому, що в цій формі він — енклітичний це і відчуває і хотів сказати Лучкан, пишучи його докупи в дієсловом (*дай*), остаткові *(чайного)* як інші енклітичні форми займенника - *ми*, *ти* *си* (*наріч dat sing mS*), про що й Лучкай напікає (144) прикладом *кімъ дам грбшкъ* — *non tu vel si sed твкъ also сиѣмъ сиїржъ*. Форми *ти*, *си* — без наголосу, і в таких випадках іх ужити не можна

²) надруковано, *иакожкоудк* ст 121.

щѣ вмѣ") з dativом cum infinitivo Й говорить і тут і там тільки про різні роди „omissio“: в першому випадку, що треба додуматися сам (cum instituitur), у другому просто — omissio (по вілкію всѣм готовим сутні), ст. 151, § 686 (в Добр. відповідні місця, розуміється, відділені, ст. 634—636, §§ 45—46) ..

Багато є недоглядів через невважливість.

Виходить, и пр., що нашъ, наша (ст. 51) прикметники, бо Лучкай говорить про них у відділі прикметників; таксамо третій (ст. 58; в Добровського на анальгічному місці: numerale третій, ст. 504); прикметниками виходять: поташний (52), поташа (51), хвалний (52); імен. вѣй (та ще Й із приставним укр. в.) — теж прикметник і відміняється як „Господинъ“ ст. 55, хоч на ст. 21. фігурує як іменник; таке саме непорозуміння склалося з прислівником всѣ, який Лучкай умішує між прислівники з прикметників (ст. 119), хоч за Його поділом (і Добровського) йому місце між particellae praepositioнаles (вѣ — сїи так і в Добр.; про прикметник „вѣй“ Лучкай говорить на ст. 55); приклад тільки голівка (ст. 60) попадає між neutra (асоціяція — тіль!) між прикладами на прикметники з ч, ж, ш, щ перед закінченням подибуємо страшнem побіч іншемъ (post ж, ш, щ, ч in communi ore semper e auditur), ст. 60. Говорячи про заміну знахідника родовим відм. при „живих“, Лучкай не звертає уваги на рід і повторяє цей закон при прикладі „про твою змілю душеви втрачe“, „qui accusativus (душеви) in rebus animatis suppletur per genitivum“ (ст. 142), — хоч тут повинен би бути в церковно слав. мові родовий відмінок після цей закон відноситься, ясна річ, до чоловічих іменників, про які на анальгічному місці Й говорить Добровський (ст. 615).

Про поважні помилки у прикладах, пор. ст. 63 [въ свем прииде и свем его непознанша, ст. 144; затверниша дверь своя. ibidem; старци иже к кис мело], ст. 145 і т. д.]

Часто і приклади недоречні. Лучкай говорить, и. пр., про давальний відм. при діесловах, а дав приклад: комъ данъ, комъ чистъ (ст. 150, § 681); говорить про присудок у однині, коли підметом є збірне імя, а приклади такі: много кіскды мало что слыхати. много людей, мало чилюкка (ст. 140, § 617); говорить про пропуск сполучки (copula), а приклад дає: школъ швидкъ та (ст. 139, § 613), і т. д.

Тільки незнанням інших народніх славянських мов можна собі пояснити Лучкаеву думку, що, мовляв, аорист (Його — imperfectum) „evanuit sicut ex aliis Dialectis, ita ex Ruthenica quoque evanuit“ (ст. 112); в Добровського, розуміється, цього немає...

Як бачимо, недоладностей та недоглядів немало, а проте не так багато, щоб вони відразу падали в очі й обезцінювали Лучкаеву працю...

V.

Різниці між граматикою *Slavoruthen*-ою та твором Добровського виходять іще й із того, що Лучкай користувався у своїй праці й російськими граматиками. Ми вже зазначили на перших сторінках цієї праці, що наші граматик відрізняв російську мову від своєї рідної, що українську рову вважав за мову окрему, відмінну від російської (*diversam, Praefatio*, ст. XII). Ще більше. Де тільки була яка нагода, він указував на різниці між українськими та російськими формами¹⁾, звертаючи увагу на відхили в наголосах обидвох мов²⁾, анальгічно до російських наче б то впливів — за Добровським — на церковнославянську мову³⁾, поясняв і деякі українські форми як запозички з російщини⁴⁾. А проте з Його цілої праці виходить, що ро-

¹⁾ До зазначених на ст. 8—10. додаю ще такі *Rutheni* мають супроти церковнослов форми орудії жін роду *и* *и* *и* закінчення *-ek* *contra hunc Russi scribunt* саміткою *більшою* (ст. 45, останні форми вважаю Добровський за стягнені: *Russi contrahunt* *и*, *и* *и* *и* ст. 481), *Russi* з іменників чол. роду на *ий* *ий* *ий* (*in diphthongo*) тильки в останніх у формі *loc sing.* зберігають (*euphoniae regulam*) закінч. *-i*. *Rutheni* знову скрізь „*amant characteristicam*” (себто, *-i*), а коли не зберігають *in omnibus partibus neque in cunctis vocibus*’ (бо російни при інших дифтонгах мають *ъ*; *и* *и* *и* *и*, осьчай, змік), то користуються обома закінченнями (ст. 38), через те однаке, що в дифтонгах у цьому відмінку (*loc sing.*) чути *ъ* (себто, *i*) то Лучкай заводить окремий знак *и* себто *и* *cum accentu, aequivalent* *ъ* (ст. 39); *Russi* пишуть *единицяць*, але ж треба заховувати стимольоню (*radicalem*), бо ж не говориться чищ з лістю тому Лучкай пише по-укр *ліцаєць* *трицяць* і т. д., ст. 64.

²⁾ пор. „*Rutheni satis abservant accentus* (себто, церковнославянський наголос), *sed tamen in multis tam a Russis, quam Croatis differunt*”, ст. 118

³⁾ *ъ* замісці *и* в назвуці ст. 10, Добр ст. 26, закінч давальн. відм. множ. чолов. іменників *-ам*, *и*, ст. 48, Добр 477; закінч. іменни. відм. множ. *и* в іменників типу „*церкъ*”, ст. 44, Добр 484, закінч. місцев. відм. множ. *-ъ* у м'якій відміні чолов. та середн. род. іменників теж „*a Russis romanavit*”, ст. 47—48, Добр. 477, і т. д. На такі „*впливи*” вказувано на відповідних місцях цієї роботи.

⁴⁾ і пр., що закінчення *loc. plur.* на *-их*, *-их* іменників чоловічого роду „*a Russica Communi derivatum*”, ст. 41; що й *Rutheni* певне (*tute*) кажуть у назвині. множ. церкви, не — цікаві під російським упливом, що це значення (*-и*) „*ex Comuni Russica illatum*”, ст. 44; не називаючи росіян, але ж поканкуючись на До-

сійська мова мала для нього авторитетивну вагу¹), й що він прикладі своєї граматики мав під руками російські граматики й користувався підручниками російської мови, з яких у своїй праці подоповнював те, чого не міг найти в *Institutiones*. З цих граматик полишила деякі сліди на його творі передусім російська граматика Таппе (VI. видання з 1825. р.).

Про вплив цієї граматики ми вже говорили принагідно на різних місцях цієї праці, н. пр., про непотрібність *ъ*, див. ст. 25; приклади на *ы* — *и* (*был*, *шил*, *бѣл*), див. ст. 42; про вимову *д* як англ. *th*, див. ст. 43; про *ч* у грецьких словах перед голосними, див. ст. 42 й т. д.

Крім цього, цей уплив відбився на Лучкаєвому законі про перехід укр. *и* на *о* після шипучих²), і на деяких ортографічних зонах церковнославянської (славяно-руської) мови, на які Лучкай кладе велику вагу. Він, н. пр., скрізь, де тільки є до того нагода, повторяє, що після шипучих не можна вживати йотованих голосівок (див. ст. 57, 58, 60, 91 і т. д.), що після задньопідкебінних не слід писати *ы* (ст. 9, 40, 56, 120 і т. д.), тим то й не диво, що йому подобалася правописна таблиця Таппе (ст. 54), в якій останній подає „tabellarisch geordnete Hauptregeln“, такі важні „für die ganze Rechtschreibung eben sowohl als für die Declination“, і Лучкай переписує в себе цю таблицю під назвою „Recapitulatio“ (ст. 19—20) після звучні (*mutatio litterarum*). Для порівняння подаємо обидві таблички:

бронського (ст. 616), де останній говорить, що „Russis placuerit“ замінювати форму захід. множ живих [власне, нази звірів] формою родов. відм. Лучкай підносиТЬ, що *in Ruthenica* не може бути форми родов. відм. в таких випадках і подає приклад. предам волы възлю кони, ст. 148 росіян Добромського Лучкай замінив „святими книгами недавно (recenter) друкованими“ (*in St. Libros recentiter impressos*) куди закрадаються названі форми, але їх, човляв, уживати не можна...

¹) За доказ на це можуть правити, н. пр., поодинокі вислови, що торкаються російської мови. Говорячи, н. пр., про те, щоб не робити різниці між *и* — *о* — *ш* Лучкай зазначує, що після *Russi* в часі, коли утворювали свою літературу (*tempore efformationis suarum Litterarum*) не вважали за потрібне звертати на це увагу, а певні були б ізвернули, коли б були пізнані (*cognovissent*), що воно „ad essentiam linguae pertinere!“ А далі — що такої різниці не роблять „aliae cultae linguae“, що „caeterae Slavicae Dialectus, ipsa adeo Russica (dialectus) exemplo esse possunt“ (ст. 12).

²) Тут і приклади запозичені в Таппе, і звертає на себе увагу те, що Лучкай додає до шипучих ще *й* і та звіаув перехід *и* на *о* в українській мові з на-голосеністю *и*, що є законом для російської мови, але ж не відповідає зовсім звуковим законам української. Тим то пояснюється й обережність Лучкай в цій справі, його вислів „praesertim“ (де теж не відповідає дійсності). Для порівняння виписуємо відповідне місце з обидвох авторів:

Tanne:

1. Hinter *i*, *e*, *x*; *ɛs*, *ɛ*, *ɯ* steht
nie *ə*, sondern *u*
2. " *i*, *e*, *x*; *ɛs*, *ɛ*, *ɯ*, *y*,
steht nie *ə*, sondern *a*
3. " *i*, *e*, *x*; *ɛs*, *ɛ*, *ɯ*, *y*,
y, steht nie *ə*, sondern *u*
4. " *ɛs*, *ɛ*, *ɯ*, *y*, *u*, steht
nie *ə*, sondern *e*
5. " *i*, *e*, *x* steht nie *e*,
sondern *o*
6. " *i*, *e*, *x* steht nie *ə*,
sondern *ə*
7. statt *u* vor einem Vocale
steht *i*

Мала зміна:

8. statt *u* vor einem Vocal
steht *i*

відповідно до завваги на ст. 38, де російські приклади згодік, овчачк вязав Лучкай теж із Танне, ст. 58.

Крім цього, Лучкай додав сюди ще свій оригінальний (непорібний) закон (2) post vocalem non *a* sed *ʌ* (ст. 19, про *ə* — *ю* нема), — та що post *č*, *ʒ*, *ʃ*, *č̄* *ʌ* semper stat *ə* (ст. 20), але нема припису Танне, „statt *ə* nach einem Vocale steht *u*“ (?) — тільки це дрібниця, бо й без того тут залежність Лучкая від Танне незаперечна.

Із тої самої граматики Лучкай уявяє заввагу, що в формі родов. множ. жін. іменників „occurred etiam in affectis vocibus -ий (варф — зарф²), — в Добровського, розуміється, про це нема згадки. Що на

Tanne

Als o tön̄t es (себто е) wenn es den Ton hat. nach den Buchstaben ж, ү, ч, ы, ң. z. В жёлтый, лицемъ, чёрть, шёль, щётка (ст. 8). Herr von Karamzin und andere pflegen jetzt wenn e als ö oder o gelesen werden soll, über das e immer ein Trema (oder zwei Punkte) zu setzen (ст. 8)

Лучкай:

4. post г к ҳ ж ш ѿ ц¹) non ѡ
sed һ (19)
5. post г к ҳ ж ш ѿ ц non ʌ
sed ʌ (19)
6. post г, к, ҳ, ж, ч, ш, ѿ, non ə
sed ə (19)
7. post г, к, ҳ, ж, ч, ш, ѿ, non ə
sed ə (20)
8. post г, к, ҳ non ɪ, sed ə (19)
9. post г, к, ҳ numquam stat ə (20)
1. ante vocalem non һ, sed ɪ (19)

Лучкай

In Ruthenica sonat.. (e) post ж, ү, ң. (sic!) ч et ү velut o, e, g. жолтый, пошва, лицемъ чорт invicem жилтый, пошва, лицем чирт, sed nec hoc in omnibus vocibus, praesertim, si tonus eis non adhaereat, e.g. жилтюят д (ст 3) Russi in his casibus è duobus punctis notare solent ad designandum soni mutationem (ст. 4)

¹) ү, як бачимо, тут у Танне немає, бо в рос. мові пишеться після ү — ы, Лучкай, як відомо, дуже уважав на те, щоб ы після ц не писати

²) пор. у Танне: die Wörter auf ря.. nehmen oft (в gen plur. fem gen) ей und ə zugleich an, ст. 68, § 59, Anmerkung.

поділ відмінні Іменників на три деклінації міг мати вплив і Таппе, про це див. ст. 8, 31; таксамо на уклад прийменників та сполучників (Т. 206, 222; Л. 122, 126) за азбукою [пор. ст. 44]. Що, може, Й назва „frequentativum”, що її раз ужив для imperfect-a Лучкай (ст. 108) запозичена від Таппе (ст. 158), про це теж у нас була вже згадка (ст. 55), таксамо, як і про поміщення відмінні діеслова „быти” поперед усіх кон'югацій (у Таппе ст. 150, § 100, von den Helfsverben). І порядок форм, за яким іде відміна цього діеслова в Таппе, нагадує Лучкай лад. У Таппе форми йдуть одна по одній так: Praesens (я есмь), Praeteritum (я бывъ), Futurum (буду), Imperativ (будь), Infinitiv (быть), Participia: praesentis (сущій), praeteriti (бывшій), futuri (будущій); Gerundia praes. (будучи) і praeteriti (бывъ), ст. 152, такий лад міг стати в основу для порядку відмінні цього діеслова в Лучкай, який тільки додав після praesens — imperfectum (що in Ruthenica caret) і вплів свій conjunctivus (після imperativ-y¹), ст. 81—84. Назва „gerundium” на part. praes. i praet. (у Добровського: gerundivum) теж запозичена — в Таппе.

Крім Таппе, Лучкай мав під рукою Й Пухмаера „Lehrgebäude der russischen Sprache“ з 1820. р., але ж більшого впливу цієї книжки, крім цього, про що сказано на ст. 41 (про стягнення її в укр. на А), мені дошукатись не вдалося. Ще хиба тільки правильне пояснення, що хотів в „Gerundium а ҳещъ“ (ст. 125), може, взяте з Пухмаера (ст. 203); в Institutiones із цим поясненням мені стрінулось не довелося.

Коли Лучкай ізгадув ще російську академічну граматику (ст. 31), то тільки на те, щоб зазначити своє становище до поділу відмінні іменників; розуміється, що Й цю книжку він мусів мати під руками.

Із інших, не російських, граматик, що їх називає Лучкай, урахубу входить іще Мразович та Смотрицький. Щодо останнього, то Лучкай дивиться, здебільша, на нього крізь окуляри Добровського; на безпосередню залежність Лучкай від цього найвидатнішого нашого [і славянського] граматика XVII. ст. нема що говорити, коли власне

¹) В Лучкай так Conjugatio verbī есмь Indicativus: praesens (есмь), ст. 81 Imperfectum съх — Ruth caret, ст 82; Praeteritum I. (съм есмь), Praeteritum II (съх Ruth caret); Futurum (съхъ); Imperativus (съди) Conjunctivus (ст 83) Praesens, (забув дописати да съдах, Ruth. есмь vel съмъ есмь); Imperfectum (съмъ съмъ vel съмъ есмь); Plusquam. aut Perfect-II. (caret — Ruth съмъ съмъ есмь), Infinitivus (быти) Particip. praeter (съхъ) futuri (съдиши); Gerundium praes (съмъ), praeteriti (съхъ) Про порядок у інших відмінах і залежність од поділу Мразовича, див. ст 54.

Його „*ductor*“ при писанні Його праці був Добровський¹⁾): цей останній дуже докладно використав Смотрицького, часто з ним полемізує, і тут уплив Смотрицького на Лучкая був посередній. На відхили від Добровського і схожості зі Смотрицьким у граматиці Лучкая ми вже вказали на своїх місцях у цій праці; їх небагато, цих схожостей, навіть термінологія обох авторів не скрізь та сама²⁾; можна б хиба ще додати, що, здається, за Смотрицьким Лучкай говорить про 2. ступінь прислівників на -*къ*, хоч пояснення на повстаних їх укр. мові належить Йому самому (*et ab iit in І*, ст. 120). Говорити про ті взаємовідносини між граматиками Смотрицького й Лучкая ще зокрема — це виходить поза рамки нашого завдання. Те саме треба скласти про відносини Лучкая до Мразовича (перерібка Смотрицького). З тону, яким Лучкай висловлюється про Мразовича, можна винесувати, що він Мразовича ставив невисоко; про нього згадував тільки, полемізуючи з ним [н. пр., писання *и* після *ц*, ст. 9; про форми двоїни в дієслів на *ма*, ст. 130], не цитує сторінок Його книжки, а то й не називає ймення Мразовича [пор. нарости *Мъ* у part. *praes. pass* у Мразовича ст. 126 і ін., в Лучкая ст. 117], як і не приймає Його поглядів (н. пр., про поділ іменників на відмінні ст. 31). А проте вплив граматики Мразовича на працю Лучкая — видний, і на цей уплив ми приналагідно вказували³⁾.

* * *

¹⁾ Ця назва найбільше підходить, бо Лучкай студіював *Institutiones* самотужки; думка, що він слухав у Відні Доброрського [Бирчак, *Літературні стремлення на Подкарпатські Русі, Ужгород, 1921*, ст. 48, і за ним Др Гаджега, оп. сіт. 22], не відповідає дійсності.

²⁾ пор. ст. 288. А так пор ортографічні приписи: *и* після *г*, *к*, *х*, *не* — *ы* (ст. 62, Луч. 9—10); в відмінні жіночій м'якій закінч. gen. sing *и* (побіч *и*), acc pl *и*, побіч *ы* (ст. 68); подвійні форми при відмінні прикметників loc. sing masc та dat i loc. sing fem (142 і т. д.), паралельна відмінна (у зразках) прикметників номінальної та зложеній відмінні (14^а і т. д.). 2 ступ. прикметн. горкій — горкіший (41 — за ним Мразович 85; Лучкай 62); 3 ос sing. та plur. imper. із *да* + форми рглез, ст. 247, 248 і т. д.; так само „*conjunctivus*“, ст. 252 і т. д. Ясна річ, що таких схожих форм в куди більше, але вони є і в Доброрського, ѹ Лучкай не мусів їх перебирати безпосередньо від Смотрицького, н. пр., ортографічні приписи (ст. 12—13), в яких Лучкай не все погоджується, форми три^{хъ}, три^{хъ} (182), чисо, чисогш (202) *Р т д*

³⁾ Особтаються *rahestitutum* (вищий ступінь) і на *ъ*, якщо *къ* від *къ*, *сильнѣй*, *вострѣнѣй* і проч., ст. 44; число таких прислівників укр. мові дуже обмежене: *хутчій*, *далій*, *defectivum* *мершій*.

⁴⁾ н. пр., про [аналогічно, як у сербській мові] тверду вимову *и* після приголосних (содержить чи. тый скій гласъ, коли предъ собою согласной имать, ст. 6; в Лучкая: *i velut latinum e in medio et fine vocis: зими земле*, ст. 3); а та головно *и*

Але ж найбільше відбігає Лучкай від Добровського — найцікавішою для нас частиною своєї праці, тою, де виявив „*proprium sensum et scientiam pro fundamento*“ (ст. 176), де дійсно не мав ні попередників, ні вчителів, ні підпомагачів, тим, що для порівняння з церковнославянциною використав українську мову [коли ще залишити на боді Його теорію про цю мову та про мову церковнославянську], про що в нас була вже мова, див. ст. 224—226...

Українська частина Лучкаевої граматики потребує це окремого розсліду. Вознякова¹⁾ спроба її розбору не вичерпує цілого предмету: Возняк удоволився тільки витягом прикмет української мови, що їх виразно наводить Лучкай — до того й ці витяги неповні! —, він зробив тільки опис прикмет української мови в Лучкай, дав їм маленьку оцінку (ст. 92), але ж у Його праці не видно ні відповідних висновків, ні з неї не можна собі виробити образу Лучкаевої мови. Мова Його *Specimin-i* лишилася недоторканою, таксамо не звернено уваги на протиріччя у граматиці [теорія — практика!], що нераз творять додаток до граматичних законів української мови, які подає Лучкай. Тим то треба цю справу підати ще раз аналізі, й це, міркую, зроблено в окремій праці: „Українська мова в Лучкаевій Grammatic i Slavoruthen-i“²⁾, яка творитиме другу частину цієї роботи. Тим то в цій частині свідомо вилучено все, що відноситься до української мови в творі Лучкай, а коли де про це говориться, то тільки на те, що Його українські форми дають деяку характеристику автора Й пояснюють нераз Його своєрідну теорію...

як непотрібні знаки, ст. 32; вичислення прикметників на -ий (у сербській мові одна нова вимова -ый та -ий, в укр ця відміна перепуталася із твердою, ст. 24, Лучк. 52; деякі правописні закони, и пр., склади, сирди, смици, ст. 31 (ex radicalibus nulla exmittatur, ст. 14, приклади ті самі); попутні закони палятальнізації зубних у відміні дієслів IV. ка, ст. 131—132 (Лучкай ст. 104—105), може, відміна єсьм (133) перед відміною всіх інших дієслів (Лучк 81), може, й уклад за азбукою прийменників (ст. 154, А. 1/2 — дарма що прийменники вписані в Лучкай з Добровського) і т. д. Автім є ще й інші експресії, тільки ж вони помічаються і в порівнянні з граматикою Смотрицького [и. пр., відміни Іменників, прикметників із двома формами в dat., loc. sing. fem. та loc. sing. masc., дієслів] та Добровського, пор., и. пр., 1. ос множ. imp. ыждымы, гриєсті (ст. 118, у Смотрицького — гристи, ст. 343) і т. д.

¹⁾ Записки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка, т. XC, Львів, 1909, ст. 86—92.

²⁾ Має появитися німецькою мовою п. з. „Das Ukrainische in der Grammatica Slavoruthena von Lučkaj“ в „Ostslavische Studien“, Veröffentlichung der Slavischen Arbeitsgemeinschaft an der Deutschen Universität in Prag, herausgegeben von F. Spina und G. Gesemann.

Таксамо до завдань цієї праці не належала повна оцінка граматики Лучкай та її ваги в історії української фільольгії. Вже через те ні, що таку оцінку можна зробити тільки у сполучі обидвох її частин — славяноруської та української. А проте коротко можна сказати, що для нас далеко зартніша та друга її частина, ніж перша, пояснюльна, а не — основна. Тільки тим, що Лучкай хотів ізвязати в одне те, чого звязати не можна, й пояснюється, що Його працю свого часу оцінювали негативно (н. пр., Срезневський¹), та Й пізніше не звертали на неї належної уваги².

А проте відмовити вартості Й славяноруській частині Лучкаевої граматики не можна; вже тому ні, що це був перший на тодішній науковій основі укладений (хоч і з помилками) підручник церковнославянської мови для наших вищих шкіл, для духовництва, подручник, тоді такий потрібний! А що її використовували (Сабов³) та все ще використовують (Погорелов⁴) на те, щоб

¹) Журналъ Министерства Народного Просвещения, ч XXXVII, ст 49 („смѣшаль нарѣчіе церковное и народное, называемъ одно другимъ” — це почасти правда — хоч Срезневський хвалив етнографічний матеріал.

²) Праця Воинка, н. пр., з'явилася шісдесят років після виходу Лучкаевої *Grammaticae et Slavoruthen-a*.

³) Як відомо, Євмен Сабов написав „Русскую грамматику и читанку”, Ужгород, 1890 — власне, грамматику „угорорусского литературного языка” (?) — та Христоматію церковно-славянських памятниковъ, Ужгород 1893, де на ст 194 закідає Лучкаеві (зі своєго погляду!) „недостатокъ чистоты слова!”

⁴) Проф Погорелов (Карпатскій Свѣтъ, 1930) підносить, що вчені мало зважомі з граматикою Лучкаєвому, що, мовляв, вона написана латинською мовою (1925), перевідя головні Лучкаєві тези, передмову, оминаючи Його погляд про *Ruthenica ad diversa a Russia*. вибираючи з неї те, що Йому підходить для Його погляду. Що до оцінки праці Лучкаєв, то вона — поверхова, скрізь багато су перлятиїв (какъ хорошо известны были ему труды, посвященные грамматической разработкѣ этого языка; какъ внимательно былъ изученъ авторомъ церковно-славянскій языкъ 1024, всѣ эти книги, — себѣ, *Institutiones*, Мразович, Смотрицкій, — были ему прекрасно знакомы, ст 1029; Лучкай очень учѣло воспользовался всѣмъ материаломъ.. ст 1030; формы склоненія и спряженія даны имъ съ большой полнотой, ст. 1031 і т. д.) А вже що ніби то Лучкай мав сказати, що “у всѣхъ русскихъ, къ какому бы русскому языку, нарѣчію или говору они не принадлежали, долженъ быть одинъ общий языкъ” (ст. 1032) — то це погляд Погорелова, Лучкай цього ніде не сказав, відрізняючи „прекрасно” *communis Russica, communis Ruthenica*. Не міркую, що це справжня наукова метода, щоб погляди й категорії думання людей із ХХ століття приписувати людям із тринадцятих років XIX. в. і вплітати сюди Пушкіна Гоголя, ну і.. Карабелеша Ще одне. Із аналізу твору Лучкаєв виходить, що він користувався другим виданням граматики Мразовича („Рѣкоѣдство къ славѣнскѣй граматицѣ исправленїкъ ко супутнику славино-сербскому нарѣчному ѿчіанцѣ. Къ Бозинѣ, 1811 р.), а не першим, віден-

ніби то з історичної перспективи підсилити аргументи для своєї національно-політичної програми — без огляду на виразну позицію Лучка в справі української та російської мови (*Ruthenica a Russica diversa*, передм. ст. XII), — то тут ні при чому ні *Grammatica Slavoruthena*, ні її автор... Її велике значіння ще й у тому, що Лучкай не ю спопуляризував у нас Добровського, що своїми додатками з української народної мови доповнив *Institutiones*, що на Його книжці взорували свої граматичні праці Галичини¹), що спробу транскрипції в граматиці латинкою використав був свого часу Іречек²). А далі й у тому її немала вага, що це ж була перша друкована в XIX. ст. граматика на землях західноукраїнських, що вона перша дала хоч і невичерпаний, а проте дала досить докладний і вірний опис українського говору Підкарпаття на тлі славяноруської мови... Свого часу її високо оцінив був Колляр, умістивши за неї автора її у своїй „*Slavy dcer-i* [65, сонет із 1832. р.].

А в соту річницю її появи ми теж цим докладним розбором „*Gramatici Slavoruthen-i*“ хотіли б виявити віячність сучасного по-коління для її Автора.

* * *

Зібравши все сказане про граматику Лучка, ми можемо зробити про неї такі висновки:

1. Лучкай написав свій твір під переважливим упливом *Institutiones* Добровського; цей уплив виявляється в поодиноких частинах граматики, що її можна назвати взагалі невеликим витягом із твору патріярха славянської фільольгії.

2. Але ж Лучкай стояв під вагою своєї теорії, що склалася наслідком традиційних поглядів на літературну мову для всіх славян взагалі та для українців ізокрема, ототожнював часто українську мову з церковнославянською, й через те Його граматика, власне, не — граматика той самої церковнославянської мови, що в

ським із 1794. р., яке наводить проф. Погорелов (ст. 1029)... Про це згадано вже і в самій праці.

¹⁾ Про це Возняк, оп. ет. ст. 83—84.

²⁾ Über den Vorschlag das Ruthenische mit lateinischen Schriftzeichen zu schreiben von Josef Jireček... Wien, 1859. Іречек перебрав від Лучка й для і > о, ст. 40—41; на ст. 41. покликуються на Лучка — тільки ж це відноситься до розбору частини граматики *Slavoruthen-i*.

творі Добровського, а тої, що була книжною мовою на укр а-
їнських землях від XVII. в., мови славяноруської.

3. Ототожнюючи славяноруську мову зі своєю рідною, Луч-
кай прикладав часто ІІ закони до церковнославянщини, пояснював
прикладами з української мови закони церковно-славянської, сплуту-
вав мовні явища обидвох мов, із цього теж вийшли відхили від Institutiones. Із другого боку, притягаючи до порівняння з церковно-сла-
вянською мовою українські форми, Лучкай таким робом доповни-
вав Добровського, що, як відомо, у своєму творі ніде української
мови для порівняння не використав.

4. Цим можна пояснити собі відхили Лучкая від Добров-
ського, різниці між обидвома творами, різниці, що виходять іще
від того, що Лучкай був автодидакт, що відповідно підго-
товив, а то й фільольгічного чуття, він не мав.

5. Ці різниці пояснюються ще й тим, що Лучкай, хоч свідомо
відрізнявав українську мову від російської, користувався поде-
куди граматиками російської живої літературної мови, пояснюючи
нераз ІІ законами закони й української й славяноруської мови.

6. Оцінку твору Лучкая можна подати, тільки розираючи
обидві його частини, славянську й українську; але й без того слід
зазначити, що граматика Slavo-ruthena в історії укр. фільольгії
свое місце здобула, хоч би вже тим, що це перша в XIX. в. друко-
вана граматика на західній українській етнографічній території.

Revnice u Prahy, 10. VI, 1930; пере-
глянуто й доповнено в березні та
травні 1931.

ЙОСЕФ ТРЕЧЕК І УКРАЇНСЬКА МОВА.

(*До азбучної заверюхи 1859. р.*)

Ім'я Йосефа Іречка 1825—1989), визначного чеського вченого, політика й діяча партії чеських консерватистів 50. 70. рр. XIX. ст. — тісно в'язеться з т. з. азбучною заверюхою в Галичині 1859. р.

Перебіг справи відомий.

Австрійський уряд, за намовою тодішнього намісника Галичини гр. Агенора Голуховського, задумав пришипнити в українських краях (Галичина, Буковина й північно-східня Угорщина) вплив російської мови, що, на його погляд, загрожувала австрійській державі, й, додаючи велику причину цього впливу в спільному з росіянами кирилицькому письмі іще більш у історичному правописі, що назверх робив обидві мови однаковими — рішився завести в українських школах латиницю.

Власне, на такий радикальний крок зважувалася галицький намісник, що доносами про московістьство в Галичині промоціював полякам шлях до регабілітації в очах австрійського уряду за їх революційні виступи, щоб ізгодом могли поляки зовсім заволодіти цілою Галичиною. То й, улягаючи намовам галицького намісника, тодішній міністер освіти Лев Леопольд гр. Тун пішов на цей крок, хоч до цілої справи підходив дуже обережно.

Латиницю в цих абсолютистичних часах можна було провести шляхом звичайного декрету. Але міністер вибрає іншу дорогу, про неї мала вирішити комісія, що й склад запропонував намісник: визначні українські діячі, два німецькі та високі урядовці намісництва, сам намісник і референт міністерства школицтва. А на референта визначив гр. Тун — Іречка.

Іречкові, урядовцеві міністерства освіти в Відні, хоч із осьми правниками, діставалися не вперше від міністра доручення, зв'язані з фільольгією: то 1854. р. „ногемпрадем“ довелось ступіювати старослав'янську мову для пізнання літургічних серб-

ських книг¹), то вчитися всіх мов австрійської держави як укладчикові шкільних книжок слав'янськими мовами²). А взімі 1858. р. він дістав доручення заняться студіями української мови³). Хоч Іречекуважав себе в спринах мови за дилетанта⁴), то проте все виявляв великі лінгвістичні інтереси, які могли в ньому підтримувати родинні відносини (зять, Шафарика) та знайомство з Мільюсічем (від 1853.)⁵), но кажучи вже про зносини з чеськими фільольогами (Гаттала). Не диво, що до доручення міністра він поставився дуже поважно, перестудював усю то пішли українську граматичну літературу описову (Лучкай, П. Левицький, П. Лозинський, Я. Головацький) і порівняльну (Мільюсіч⁶), та, бεручи практичні лекції української мови в Богдана (Дідицького⁷), міг як-найкраще виступити в Комісії референтом у справі живої української мови. А вибрано його на референта не й тому, що коли б, мовляв, «це доручення дістав був який поет, то серед тодішніх обставин готовно затворили б будь-то про памірі полонізації; а приділило б було міністерство цю роботу якому українцеві, то пішла б думка, що він поліками підчленений. А на Іречка, чеха, що не був емісаром піакої партії, а просто

¹) Пор. лист Іречка до проф Томка 4 9 2 : 1854, ст 3 — у „Національному Музей в Празі“ (Pozůstalosti, знак 16 A 3).

²) Нім. автобіографія Іречкова — в „Нац. Музей“, знак 14 K 46

³) ibidem.

⁴) Пор. його листи до Гаттала (Іречків Архів у „Нім. Музей“, знак 2 F 51) з 24/8 1854 („smějte se této učenosti, je to pouhý dillitantismus“), з 21/12 1858 („ja vždy jsem jen vše meně dilltant“), або до Шафарика (ibidem 14 F 28) з 26,3 1858 („јemu“, себго, Гаттал, „neschází příprava jako nám dillantům, kteří každým krokem musíme učít se tomu všemu, co zkuseň filolog dávno již ví“...)

⁵) Це знайомство з кінцем 1853. р. став більше (лист до Томка з 23/12 1853. „zvláště je mi milé být s seznámením s Miklósičem“) Іречек бував в Мільюсіча доча (лист до Шафарика з 1851. недатоване), сходиться з ним у товаристві (лист до Шафарика з 21/IX 1858), цікавиться його науковими працями, про які споніщє свою тестя, звертає Шафарикові увагу на Мільюсічеві вклади про глаголицю, яких сам через брак чису не може слухати („když si moh jen ke dni pfislaviti ještě 12 hodin, rád bych ho slyšel“, лист із 24 IV 1858), але деколи таки не шкодує милого спання вранці (із 7 — 8 год.) і вде слухати великого сляніста (лист без дати з 1858. може, з травня) Ці відносини до Мільюсіча охоплюють в другій половині 1858. р. коли Мільюсіч почав становитися скептично до Королеводніцького рукопису, що ним був захоплений Іречек і зачахо боронити його непротрібності У листі з 25 7 1860. до Гаттала чигаємо, що Іречек із Мільюсічем „skoro 2 leta nemluvil“ і що не хоче „z všem vás něc mít“, що Мільюсіч по-старочеському не вміє, а лист із 20 I 1859. р відносить, що в Мільюсічевій порівняльній граматці є теж „několik troumlů v čestlině“, що Мільюсіч „čestlinu nezná“. А проте між особами, що ім Мільюсіч давкували допомогу в праці при словнику старослов.-чрець-лат назнанні у передмові з 1865 і Іречек..

⁶) Усю цю літературу цитую на різних місцях у своїму „Vorschlag“-у, „das Ruthenische mit lateinischen Schriftzeichen zu schreiben“, im Auftrage des k. k. Ministeriums für Cultus und Unterricht verfaszt von Joseph Jireček, Wien, 1859.

⁷) До К Студинського, Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850—62, Львів, 1905 (далі скорочено: Студ., op. cit.), ст 435, лист 5 Дідицького до Я. Головацького з 18/3 1859

делегатом цісарського уряду, такого підозріння ніхто кинути не міг»...⁹)

Що австрійський уряд існував з плянами ввести латиницю до українських шкільних підручників у Галичині, про те у краю знали й говорили вже два роки перед утворенням Комісії¹⁰). Але, видно, звісток, що про це доходили, ніхто поважно не брав, і ціла акція з 1859. р. немало заскочила тодішніх українських діячів і в Галичині, і в Відні. Мабуть, уряд думав приготувати потрохи українське громадянство про свій намір через поста М. Устяновича, що з початком 1859. р. був у власних справах у Відні, бачився з гр. Голуховським і, здається, за обіцянку дістати парохію, написав був до віденського «Вестника» про користь латиниці для українського письменства, та редактор Вислобоцький цієї статті не приняв¹¹). Але так узагалі й уряд цілу справу опонував чогось якоюсь таємницею. І Гречек чомуусь уважав за відповідне (ще в лютому 1859 р.) цілу справу исти-що замовчувати навіть перед Шафариком, своїм тестем¹²). І віденські українці, й то близькі до міністерських кот (шпр., радник міністерства освіти в справі шкільних українських книг Гр. Шашкевич, або редактор напів-офіційного «Вестника Вислобоцького») до останньої хвилини не знали нічого про начини уряду¹³). І Гречек «Vorschlag»¹⁴) друкувався якось тайком, й як і вийшов із друку з початком травня 1859. р., то до продажу не пішов, а тільки його роздавали «приватнимъ довѣренымъ лицамъ»¹⁵). Ще більше. Вихід із друку броншури Дідицького — з приводу появи віршів Венглінського по п'єсю ла-

⁹) Для Erwiederung des M. S. Jirébek auf die Auslassungen in dem Votum des Domkustos Kuziemski, Додаток, ст. 63–68.

¹⁰) Про це на вакації 1857. р. з'явилися в Дідицькому Я. Головацький, і Дідицький, який укладав тоді шкільну читанку, рахувався з тим, що або йому самому, або Головацькому доведеться додати в читанці декілька „латино-русскихъ сгатей“, якщо „бы необходимо было пакъ покориться латинѣ“ (лист Дід до Як. Головацького 23/X 1857, Суд., ор. сіт., ст. 368). Крім того, у протоколі Гречка з I засідання Комісії дні 30 травня Голуховський виразно заявив, що „man wusste, dasz die Regierung mit einem solchen Projekt imtgehe“, Додаток, ст. 60.

¹¹) Лист. Дідицького до Я. Головацького з квітня 1859 р., Суд., ор. сіт., ст. 441.

¹²) див. Додаток, ст. 68, лист із 8 II 1859, пор Л. Більський Листування Боднарського з Шафариком, ст. 21.

¹³) Пор. лист Ін. Головацького до брата Якова з 15 V 1859, Суд., ор. сіт., ст. 445; також лист Гри Шашкевича до Якова Головацького з 9/7 1859, там-таки, ст. 464.

¹⁴) Поясний заголовок, див ст. 2, замітка 6.

¹⁵) Пор лист Івана Головацького до Якона з 15/V 1852, Суд., ор. сіт., ст. 445 См. Гречек, належдаючи до Львова, 24/V 1859, післянні є розпорядку міністра кілька причінників урядово на адресу призначеної бібліотеки, просимчи Шафарика, щоб він їх вороздавав „die nadpisu“ (лист Гречка до Шафарика з 24/V 1859, див. Додаток, ст. 69.)

тинкою¹⁵ — брошури проти латиниці в українському письменстві¹⁶) (брошуря вийшла майже рівночасно з Тречківим проектом), мав викликати велике обурення в Тречка на Дідицького за те, що, мовляв, Дідицький своєму ученню нічого про свою працю не сказав¹⁷). Крім того, в цілій акції видко якийсь членник, як у всіх реформах того часу, поєхав. Межи Львовом та Віднем іде безнасташне листування. Вже 8. травня виходить розпорядок міністерства (ч. 637 CLM) про назначення Комісії, і вже 15. травня (ч. 2668/Pr.) президія галицького намісництва розсылает назначеним членам Комісії¹⁸) писемні запрошення на перше її засідання, — на день 30. травня 1859. р. в 12. год. дня в будинку намісництва, при чому кожний учасник діставав Тречково «пропам'ятне письмо», сеєто, поого „Vorschlag“); готовою Комісії мав бути сам намісник, граф Готуховський. Цей поєхав

¹⁵⁾ Nowy poeczy majoruskii, t. j., pisny, dumy, dumki, chory, tanci, ballady etc. w czystom jazyci Czerwono-Husyni wewla Žyitia zwyczai ich i obyskau narodnych utwory Lew Euſ. Wt'glinski, Lwihosod i Peremyszl. 1858.

¹⁶⁾ О неудобності латинської азбуки въ письменности русской, рожуждение Богдана А (індреевича) Д (Дідицького), Віден, 1859 У брошуру, друкованій кирилицею, Дідицький дуже заважає бореться з латиницею, тарма що в листі до Я Головацького (Студ., ор. сіл., ст. 368), а 1857, тон не такий воновничий, непримирений („что до латинскихъ буквъ, и вовсе не знаю, каково тамъ есть или будетъ рѣшеніе въ министерствѣ: но думаю, то не мѣшаєтъ дѣлу — читаніи, нимъ укладаній — мъ въ случаѣ, если бы намъ не необходимо было покориться латинѣ, могъ или самъ добавить нѣсколько латино-русскихъ статей въможе или... изволите Вы . трудъ вготъ винть на себѣ...“) На брошуру пояснилася дуже розумна, а лінгвістичного погляду, рецензія, в формі цілої розійки, в „Lemberger Zeitung“ 1859, № 120—122 — Єнсесій Черкавського (передрук у Франкії в Укр.-русь. Архіві, VIII, ст. 106—129). Дідицький, підозрюючи в рецензента Тречка, нахилювався, що побѣдъ ского рецензента свою відповідю (Лист Дідицького до Я Головацького в 12.VI 1859, Студ., ор. сіл., ст. 456, 458), але ж відповіді не було, бо для лінгвістичних аргументів Дідицький — не мав відповідної освіти. Доторкнувшись брошури Тречека на першому засіданні Комісії 30. травня, 1859 р., див. Додаток, ст. 62.

¹⁷⁾ Лист ІІ. Головацького до брата Якона в 15 V, 1859, Студ., ор. сіл., ст. 446.

¹⁸⁾ З Українії: вілескоп Спирідон Литвинович, лінгвіст іришанії Михаїло Куземський і Михаїло Малиновський, відомий граматик Йосип Лоцинський, гдішній парох Яворова, якого як колишнього оборонця латиниці (вр 1833—35 та ще в 1846. р.) в прошному окремим (див. „Die ruthenische Sprach- und Schriftfrage in Galizien“, ст. 4, заїтка), університетський професор Якім Головацький, директор гімназії Амвросій Яновський та Тома Полянський і краєвий школільний інспектор та член школільної краєвої ради др. Єнсесій Черкавський; із міцція-урядовців і членінців ради дюра Карль Мош (Mosch) та радник Ернст Зеліг (Selig), крім того, референт міністерства освіти — Тречек.

¹⁹⁾ „Die ruth. Sprach- und Schriftfrage in Galizien“, Lemberg, 1861, ст. 1—4 — виданий Я Головацького (в Франкії, Укр.-руський Архів, VIII, ст. XXIX), а його таки передчовою. Що видавцем був саме Головацький, пізнати і відповідно відмінено із засідань Комісії та утвореного нею відмінного комітету, поміщеніх у цій книзі (ст. XIV—XV), де всі виступи Головацького якось спеціально відзначені (пор. Holowackij gab die schlagenden Beweise. XXXII; dagegen bemerkten die anderen und insbesondere der Professo Hołowackij. XXXII; die historische Entwicklung der ruthenischen Orthografie wurde namentlich von Prof Hołowackij gehörig beleuchtet, XXXV і інш.).

можна собі пояснити хиба тим, що уряд задумував уже з вереснем нового шк. р. 1859/60 ввести нові школльні книжки, виготовлені правописом (і албукою), ухваленим Комісією. Через те й дискусія крутилася часто коло потреб школи²⁰), і зі становища школи доводилося й Тречкові мотивувати потребу переходу на латиницю²¹).

Комісія відбула чотири засідання (30/V, від 12 – 4 год. зпівудні; 2/VI; 6 VI; 8 VI), а щоб довгими дискусіями спріві не затягати, утворено на першому засіданні комітет²²) із 5 членів (Тречек, Черкаський, Малиновський, Головацький, Лозинський), що відбув, між засіданнями комісії, чотири сходини²³) (31/V; 1/VI; 4/VI; 7/VI) і, власне, проробив всю типографичну працю комісії. Коли на першому засіданні Комісії більшість членів-українців, навіть колишній пропагатор латиниці, Лозинський, висловилася проти латинського письма, член-німці й дехто з українців (Потіцький) стояли за обидві азбуки, а то німці виявили себе некомпетентними, і тільки один українець (Черкаський) заявився за латиницю²⁴) (на останньому засіданні переведено голосування ще раз, і до думки німців пристав іще один українець, Яновський) — Тречкової системи латиниці комісія вже й не розібрала, а приняла на останньому засіданні 8/VI (укладений на комітеті) зреформований правопис на засадах кирилиці, правопис, що вже на перше око відрізняв українську мову від церковнослов'янської та російської²⁵). Правопис затвердито міністерство освіти розпорядком із 25/VII 1859. (ч. 959/CUM), президія львівського намісництва розі传达ного розпорядком із 4 VIII. 1859. (ч. 4665 Pr.) єпископським ordinariятам, оповістила його в урядовий *Lemberger Zeitung* 11/VIII 1859, ч. 182, а львівська консисторія куреною з 30 VIII. 1859. (ч. 157) подала його до відома шкотам і духовництву.

²⁰) Там-таки, ст. XVIII, XXI, XXXII – XXXIII, LIV.

²¹) *Vorschlag*, ст 12–16

²²) Die ruth. Sprach- und Schriftfrage, ст XXIX, крім цього, Тречек, Dennik Ilovské cesty, 1859, ст 11;

²³) дн засідання Комісії й комітету віписано я Denniskr.

²⁴) Die ruth. Sprach- und Schriftfrage, ст. XXI–XXIII, XXVI–XXVIII; лист М. Малиновського до Г. Шішкинича з 5/6 і 8/6 1859 (Укр.-русь Архів, VIII, ст. 45–46, 50–51; Тречек, Звідомлення гр. Туноні, див. Додаток, ст. 58, 61)

²⁵) Що це була властина мета Комісії, про це далі, див ст. 56 у Тречковому звідомленні гр. Туноні: „Die Revision der cyrill. Schreibart hat die wesentlichen Mängel der bisherigen Orthographie beseitigt. und es wird dadurch der Zweck erreicht, dem ruth. Dialekte eine ihm angepasste u. von der russischen und kirchenslavischen Sprache prägnant verschiedene Schreibart zu geben” (Додаток, ст. 58) Те саме читаємо в листі міністра освіти гр. Тунадо гр. Болухонського з 25/VII 1859: „durch die vereinbarte Feststellung der ruth. Orthographie wird der Zweck erreicht, die Eigenthümlichkeiten der ruthen. Sprache zur Geltung zu bringen, und ihren Unterschied von der kirchenslavischen und russischen dem, der die cyrillischen Lettern zu lesen versteht, augenscheinlich zu machen” (Україн.-руський Архів, VIII, ст 74).

Але ж проти нової ортографії піднялося українське громадянство, поборювали його й члени Комісії, що й ухвалювали²⁴); не встигла вона ввійти й до шкільних підручників і, крім уряду, цим правописом не користувавсь тихо²⁵). На скарги нового митрополита Григорія Яхимовича²⁶) до цісаря австрійського уряд розпорядком із 13/III 1861. р. (ч. 1476) справу мови та правопису полишив українцям самим і відкликав усі розпорядки щодо занедення ухваленого Комісією правопису з участю Іречка розпорядком з 21/IV 1861. р. (ч. 3297²⁷) - велика «забучна заверюха» («азбуча тяганина», як їй звє Ом. Огоновський²⁸) розвіялась, «забучна війна», як її називав Франко, закінчилась ... на велику школу, на наш погляд, для ясності поглядів на народну мову в Галичині та на її роль в літературі...

Бо і справді. Чи варто було - зі становища самостійності української мови - тишитися з Головацьким²⁹), що уряд зреформовану кирилицю зниє? Із тим самим Головацьким, що 1859. р. хоч нещиро, а проте боронив самостійності української мови й до цього зреформованого правопису прикладав свою руку, головуючи за ним на Комісії? Чи з історичного погляду варто було вживати тут багато зусиль, щоб повалити хоч не своє, а проте, з погляду самостійності української мови, таке корисне діло з 1859. р.? І чи Іречкова вітиниця і нового становище в справі української мови не заслуговували на об'єктивніший оціні? Чи, спрощі, діяв тільки як стіпій викованець волі свогошнього начальника, чи не було тут певних переконань³⁰), що вирости з глибоких студій українізації?

Такі питання, невияснені досі, насуваються чимою і, і на них має дати відповіль, по змозі, ця праця. А то до цієї забученої

²⁴) и пр., Я. Головацький, пор. Його лист до Г. Шашкевича з 24/6 1859. (Укр.-русь. Архів, VIII, ст. 37; Суд, оп. cit., ст. 461) і напаки лист останнього до Я Головацького (Суд, оп. cit., ст. 467)

²⁵) виданий від 1860 р. „Реснераджены краєвых Sprach- для королівства Галиції та Краковини”, див Die ruth. Sprach- und Schriftfrage, ст XI. Огіноцький. Історія літератури руск., „Зоря”, 1887, ст. 35.

²⁶) їх було дві: в 21/IX 1860 та 23/IX 1860; вони написані в „Die ruth. Sprach- und Schriftfrage”, ст 211 213, 270 276

²⁷) гам-таки, ст. 277-278; при цій жоді розпорядок чомусь зазволяв собі на кригуни правопису, мовляв, нині „нібито” (angeblich) спирається на „зручні української мови” (ст 277); це „angeblich” поставлено, певне, зв'язку з консервативними меморандами митрополита Яхимовича, палекими від розуміння ауконічних законів української народної мови (пор. II. меморія, ст. 272-273), укр. звукі меморія просто змішує з буквами церковної

²⁸) оп. cit. „Зоря” 1887, ст 137

²⁹) Die ruth. Sprach- und Schriftfrage, ст. LIX-LXV

³⁰) Що ж, як не переконання, могло подиктувати Іречкові на папір такі непривичальні для львівського кардинала Михайла Ленницького, великого ворога народної мови, слова в листі до Шафарика, і то ще захадателі до львівської Комісії: „Levicki kard. Lvovský unfehl; nyní voh da nastane lepší doba Rusinům. Jež již kdokoli bude nastupcem, vždy bude přistál ruskostiny, o niž nebožtík ani slyšet nechtěl”³¹ (лист із 30/1 1858. р., чик 14 F 28)

заверюхи в нас підходили досі з погляду загально-національно-політичних інтересів українського народу в Галичині, і з цього погляду освітлює її публікація Я. Головацького „Die ruthenische Sprach- und Schriftfrage in Galizien”, Львів, 1861., оголошена друком зараз після того, як заверюха вищухла, з тодішніми почуттями та поглядами, ніж свіжим враженням того, що „Treue führt zum Siege”²²⁾, та на основі тільки відомих тоді матеріалів. Таке саме освітлення дає справі І праця Ів. Франка «Азбучна війна в Галичині» (Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, Львів 1913, т. CXIV, ст. 81—116; CXV, ст. 131—153; CXVI, ст. 87—125), де використана й публікація Головацького, й нові матеріали, надруковані Франком у VIII. т. «Українсько-руського Архіву» (Львів, 1912; деякі матеріали передруковані тут із збірника Головацького та і недоступної тепер ширшому загалові „Lemberger Zeitung”), і праця Броніслава Лозінського про діяльність тодішнього галицького намісника гр. Агенора Голуховського (Agenor hrabia Goluchowski w pierwszym okresie rządów swoich, Львів, 1901). Учасні Іречковій у «війні азбучній» присвячує Франко VI. (CXVI, ст. 87—96) та VII. (*ibidem*, ст. 118—125) розділ — але ж на його акції в справі мови він спиняється мало, звукові прикмети української мови, що на них Іречек будував усю свою працю — він пропускає, не розбирає ні системи латиниці, ні зреформованої кирилиці, вдоволяючись тільки невеличкою похваливою заміткою про латиницю (op. cit., ст. 96; те саме в Укр.-русь. Арх., VIII, ст. XVI). Франка цікавила справа з погляду національно-політичного, те, «яке значіння міг мати сам проект для Галичини і спеціально для Русинів» (*ibidem*), і тим то він так багатко місця присвячує (ст. 112—118) брошурі Дідицького, з й таюю невдалою з лінгвістичного боку аргументацією, але ж написаний із почутtenого боку сильно, — і воно не диво, бо Дідицький, як уся тодішня українська интелігенція, не без причини, добачував у занедбі латинської азбуки, хоч і не в польськім одягу, велику небезпеку для української народності в Галичині. А тимчасом головна справа була не в азбуці, а в мові, народній мові, що їй у 50. р. XIX. ст.грозив новий занепад тільки, серед повної дезорієнтації в справах мови, цього ніхто не бачив... А що Іречек був у цілій акції з 1859. р. осередньою особою, що він був автором проекту латиниці, то іому довелося за все поплатитися: вся пенаваність спала на його «особу»²³⁾, він увочах тодішніх українців став виновником «патентату» на нароці святоці, на азбуку... А отже вже об'єктивний розбір Іречкового »Vorschlag-у« не давав прямі так на його дивитися У світі ж нових матеріалів із Іречкового

²²⁾ Die ruth. Sprach- und Schriftfrage, ст. LXV.

²³⁾ див. про це ст. 22, поч. 91.

архіву в Національному Музеї в Празі³⁵), матеріалів, на які довелося наскоочити в пошуках за джерелами Іречкової латиниці — виходить той утертий у нас образ Іречка зовсім не об'єктивним і для Його особи — кривдним. Погляд, що, мовляв, «віденський урядник в азбучній війні 1859 відіграв визначну, хоч не дуже почесну роль» (Франко, Укр.-русь. Архів, VIII, ст. IV), той погляд треба спростовувати і вже що-найменше піддати Його повній ревізії...

Матеріали це такі:

1. *Denník Ivovské cesty 1859* — записник, спрощений у темносию шкіру, з цівочкою на оливець, формату 8×14; сторінки ненумеровані, але ж записано всіх 38 сторінок (нумерація сторінок моя); записи чорнилом, написом, по-чеському, деякі німецькі вклади; на 1. листочку, зліпленому з формациєю, записані один за одним дні побуту в Львові: 1 středa, 2 čtv., 3 pátek, 4 sob., 5 neděle, 6 pondělí, 7 úterý, 8 středa, 9 čtvrtok, 10 pátek, 11 sobota, 12 neděle, 13 pondělí; і цього „Denník“-а зроблено

2. реферат із подорожі до Львова по-німецькому (напис на документі: *Jireček Josef, Cesta do Haliče 1859*, архівний знак 14 K 46) дія гр. Туна, переданий пому б. пана, 1859, піт ч. 957

16¹, аркушевих сторінок;

3. *Bericht des Ministerial-Secretärs Jos. Jireček über den Erfolg der in Lemberg angesetzten Commission zur Regelung der ruthenischen Schreibweise* — з датою: Wien, 20. Juni, 1859: 14 аркушів, із них 25 сторінок записаних, на 26. ст. — 2½ рядка, 27. — порожня, 28. — т. з. рубрум; сторінки записані до половини, як це був вичин; концепт із поправками (архівний знак 14 L 51); в додатку до цього а) німецький протокол із першого засідання комісії (*Sitzung am 30 Mai*) — 6 сторінок аркушевих;

6) *Ansprache des M. S. Jireček in der am 30. Mai gehaltenen ersten Commissionssitzung* — 4 сторінки аркушеві;

в) *Erwiederung des M. S. Jireček auf die Auslassungen in dem Votum des Domkustos Kuziemski³⁶* — 14 сторінок аркушевих;

³⁵⁾ За ласкавий дозвіл використати ці матеріали та видрукувати їх — моя найщиріща подяка Управи Чеського Національного музею у Празі, п. директором дрові Йосефові Вольфові, і за допомогу в користуванні — п. асистентові дрові Грунтові. В. С.

³⁶⁾ Є це відповідь М. Куземського на Іречків „Vorschlag“, складена 4.6.1859, п. з: „Ansichten über den Antrag das Ruthenische mit lateinischen Schriftzeichen zu schreiben von Josef Jireček“ Відповідь цю, відбиту з наказу начинника на літографії (*Die ruth. Sprach- und Schriftfrage*, ст. XXVIII) дістала із кінцем 2 засідання (дік. Bericht, ст. 19) кожний член Комісії, як один примірник находитися й між паперами Іречка. На ці „Ansichten“ відповідає Іречек (*Erwiederung*) на З. засіданні Комісії [про цю відповідь коротко й необ'єктивно, а прописком сутніх справ, говорить публікація Головацького на ст. XXXVII-XXXVIII; зате чомусь докладно описано, як Черкаський подавав із наказу начинника Іречкovi воду... ст. XXXVIII]

4. Jireček Josef, Lvu hraběti Thunovi německé rodáni o rusinských poměrech, — з 2. липня 1859 (архівний знак 14 L 51) — два реферати того самого змісту, один на чорно, другий переписаний — 17 сторінок записного аркушевого паперу; той, що на чисто, зіштовхий чорно-жовтою ниткою³¹⁾.

Крім цього, в Іречковім архіві є літографіваний відповідь на Іречків Vorschlag M. Куземського та інші відповіді М. Малиновського з 30. травня, 1859, теж літографовані³²⁾. Обидві відповіді, як видно зі значків червоним олівцем, Іречек дуже докладно простуджував; на доповідь Куземського він відповідав (див. Erwiederung), про реферат Малиновського вистовився з великим признанням³³⁾.

Із звідомлення гр. Тулови виходить, що Іречкова поторож до Львова не обмежувалася справою азбуки та правопису, а що він мав „dle rozkazu ve Lvově se zorientovat”³⁴⁾, тим то він і робив щоденні записи, щоб нічого не забути і здати звідомлення міністрові про українські відносини в Галичині. З цього погляду це звідомлення й самі денніки дуже цікаві. Вони дають пояснення багатьох справ, про які ми не знали, або знали мало, а деякі Іречкові пропозиції в цьому звідомленні були просто відповідю на домагання гр. Голуховського, про які згадує у своїй праці Франко³⁵⁾.

Але ж поклавши собі на-тепер завдання вияснити роль Іречка тільки в справі розвитку української літературної мови та його заходи в справі правопису, ми в додатку друкуюмо лише 3. документ із його додатками, а 1., 2. та 4. використовуємо, наскілько в них порушуються ці справи. Всі вони, враз із відповідною розвідкою, друкуються деинде...

Нас цікавлять такі питання:

1. акція з 1859. р. з погляду на справу розвитку української літературної мови в Галичині;
2. система Іречкової латиниці та зреформованої 1859. р. кирилиці (какографії);
3. Іречек — і українська мова взагалі.

1.

Всі реформи в часах абсолютизму (1856—1860) австрійський уряд проводив із величим поквапом та на-стрімголов. А що при переведжуванні реформ не було піакої співучасти

³¹⁾ Наші скорочення: 1. Dennsk; 2. Нім. деннік; 3 Bericht, а) Sitzung, б) Ansprache, в) Erwiederung; 4 Podání.

³²⁾ Обидві надруковані в публікації Голокацького, ст 5—36, 44—112; перша відписана: Kuziemski m. р., друга — Michael Malinowski

³³⁾ Bericht, ст 19.

³⁴⁾ лист Іречка до Шаффера з 24 травня, 1859. р див. ст. 69.

³⁵⁾ оп. cit., ЗНШ, CXVI, ст. 100—101

громадянства, всі ці реформи викликували враження насили. Іх часто перемінювали або проголошували за тимчасові, тим то ніхто не вірив у те, що вони серйозні та що па-довго утримаються¹²). Так воно було і з задуманою реформою українського письма 1859. р. Й теж прияли за «насилиє»¹³, за *Gewaltstreich*¹⁴), атентат¹⁵), навіть за *Todesstoss*¹⁶), і, через публікацію Головацького (*Die ruth. Sprach- und Schriftfrage*), такий погляд увійшов у літературу та зробився загальним¹⁷)... Коли б справа залежала була виключно від галицького намісника, латиницю були б завели просто шляхом розпорядку. Але Віденсь був обережний. І тут Гречкові матеріали вносять інше світло в цілу справу, інш як у нас думалося досі, і в цьому світлі інакшою виходить роль й самого Гречка. Правда, не все ще ясне, що треба б вигребти багато з віденських та львівських архівів¹⁸), бо не думаємо, щоб, напр., львівські матеріали зовсім уже використав Броніслав Лозінський¹⁹). Та й так, узагалі, цікаво подивитися на цілу акцію з погляду тих, що її вели, а не тільки з тодішнього українського становища.

Передусім поміж Віднем і Львовом не було згоди щодо пегайнного введення латиниці. Гр. Тун від самого початку цієї акції хитався, боячись заворушень²⁰), і в довірочному листі до Голуховського, висланому до Львова перед Гречковим приїздом, наказував галицькому намісникові обережність. Очевидачки, що відшовідні інструкції діствали від міністра й Гречек. Тим то й зро-

¹²) Dr. Zdeněk Tobolka, *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby*, díl I (1848-1860). Прага, 1832, ст. 175.

¹³) Іван Гушалевич, пор. Студ., оп. cit., ст. 450, інші „евітети“: застя, зло-смралів ческое и ляцкое“ і т. д.

¹⁴) Литинович, Укр.-русь. Архів, VIII, ст. 3, 9, 10, 16 (листі до Григ. Шашкевича).

¹⁵) там-таки, ст. 3, 6, 10.

¹⁶) там-таки, ст. 1.

¹⁷) пор. Огоновський, Історія літер. рускою, „Зоря“, 1847, ст. 137 (наки-ни ути альфабет латинський); Ін. Франко, Нарис історії українсько-руської літе-ратури до 1890, Львів, 1910, ст. 106 (дещо поплутано: н. по „наради анкети, скликаної з ініціативи губерніальnego радника Гречка і інспектора Черкаського в справі примусового заведення латинських букв для руських видань“).

¹⁸) Проф. Францев, що теж цікавився правильними матеріялами, агадував мені, що віленські — авторіли.

¹⁹) Деяло, використане Б. Лозінським, цікаве і для нас: що перед скликан-ням Комісії тяглося довго листування між гр. Туном і гр. Голуховським, що для вісіддання Комісії був готовий і довгий реферат інсп. Черкаського, де він дохо-дить до висновків про користь фонетичного пракопису, і що той реферат мав бути предметом дискусії на засіданнях і т. д. (Франко, оп. cit., ЗНІІ, CXVI, ст. 125). Видно, того реферату під увагу не взяли з огляду на велику непопу-лярність Черкаського між українцями, щоб, мовляв, спрахи не занікніти. Ці-каве спостереження Б. Лозінського, що між Віденем і Львовом не було повної згоди щодо характеру й мети Комісії, потверджують Гречкові матеріяли.

²⁰) Франко, оп. cit., ст. 102, 125; *Die ruth. Sprach- und Schriftfrage*, ст. 202 („die Aufregung der Gemüther eine ungeheure sein werde“); нім. деннік, ст. 1, із 27/5 (dassz keine Aufregung im Volke entstehe)...

гуміла нехіть Голуховського, що виявилася при першій зустрічі з Іречком у Львові такими словами на адресу міністра: «Спершу скоче обидвома ногами в воду, а потім витягає лягтіль одну по одній. *Stet pro ratione voluntas!*.. Спершу каже працювати мені та вам, а опісля нараз все залишити (*bei Seite legen*). Питати духівництва! Тут ми й донідуюмося гарних речей (*was rechtes*). Народ уважає все, що пде від уряду, за добро; з того боку немає чого стражатися якогось опору. А попи підтакують один одному⁴¹⁾ (*beten einer dem anderen nach*)...»

А Іречек поводився, як цього бажав собі віденський уряд. Він раз-у-раз зазначував, що, правда, вин прихильник латиниці, заступає на Комісії свій проект (*Ansprache*, стр. 4., див. Додаток, ст. 63; *Erwiederung*, ст. 15., Додаток, ст. 68), але ж уряд нічого не накидає, а хоче тільки почути думку (*Votum*) українського громадянства (*Sitzung*, ст. 2., Додаток, ст. 60; *Erwiederung*, ст. 3, 15, Додаток ст. 63, 68), що сп'яна, мовляв, не вирішена (там-таки), як загально думають, що міністер навіть казав не вести протоколу зі засідань (*Erwiederung*, ст. 3, Додаток, ст. 64) і т. д. І, переконавши вже на першому засіданні Комісії, коли «українські члени комісії так рішуче висловилися у принципі проти латинського письма, що вже пі-чого від них сподівається, щоб вони захотіли обговорювати проект латиниці» (там-таки) — він і вважав «за вказане після третього засідання (комітету) не піддавати навіть співного проекту дебаті». І, коли після засідання 8/VI, де остаточно прийнято проект ізреформованої кирилиці, гр. Голуховський довго вмовляв у нього, щоб, не вважаючи на рішення, таки обговорювати латиницю попри кирилицю, і Іречек «дуже втомлений» (*stark ermüdet*) обіцяв „*die Aufnahme der lat. Schrift neben der cyrillischen zu befürworten*“ (нім. денник, ст. 11), то це треба розуміти тільки як викрут, щоб якось одчепитися від намісника: офіційальне звідомлення міністрові про це нічого не каже, та й українські члени Комісії дістали приватно від Іречка заяву, що «кирилиця залишиться»⁴²⁾.

Вопо й мусіло так бути, бо Іречек розумів видання утвореної міністрам ігр. Тупом Комісії так, що вона має перевагу із простити шлях до того, щоб усунути всі ті хиби (*Uebelstände*), які були позакрадалися до українського літературного життя в Галичині, та внести арозуміння того, як порівняно розвинута писемницька мова; і далі її завдання було переведені із довести до того, щоб люди ясно порозуміли ті хиби (*vor allem aber Einsicht in diese Uebelstände zu schaffen*, підкр. Іречкове). Правда, до завдання Комісії потрапило й устроїти справу, як українцям писати, це завдання Іречек вважав за важче, а проте воно в його очах було гітъки побічне,

⁴¹⁾ Dennsk. ст. 1: нім. денник ст. 1.

⁴²⁾ Укр.-русь Archiv, VIII, ст. 57 (правда — українці не вразли)

таке, що, ясна річ, давало змогу порушити всі ті питання, які з'ясувати видалося бажаним⁵³⁾.

І тут була розбіжність поміж плянами Відня та Львова, хоч у головній точці погляди центрального та краєвого уряду сходилися між собою: через завернення української літератури в народній бік спіннити розлив російщини по Галичині. Тільки інакше думав це робити начесник, і інакше міністри. Хвилю російських випливів, що, на погляд уряду, виявилися в російських видавницях («Семейная библиотека», «Лада» — Северина Шевченка; поросійщення мови в віденському «Вестнику» та «Зорі Галицькій») та в російських симпатіях, що з Загребу (був плян, напр., за спонукою Росії, скликати на 1851—52. р. слав'янський з'їзд, де російщину мали проклямувати за літературну мову всіх слав'ян, тільки що чехи та поляки на те згоди не дали) через Нешт, Віден, Словаччину, Підкарпаття (*Bericht*, ст. 4—9) перекочувалися до Галичини й почали зростати головно серед південних слав'ян, словаків та українців із початком кримської (східньої) війни 1854⁵⁴⁾) — цю хвилю краєвий уряд думав спіннити різними запорядками в дусі плекання народної мови (вживання народної мови в пропонідах⁵⁵⁾), переклад біблій на народну мову⁵⁶⁾), а то говорилося про переклад на народну мову щоденних молитов⁵⁷⁾), але ж усі ті розпорятки, серед повної політичної дезорієнтації й хаотичного розуміння ролі народної мови в літературі, робили враження провокації, викликували нездоволення, огорчення, нарікання⁵⁸⁾), які доходили й до Відня. Тим то, згожуючися в принципі з галицьким намісником (листом із 18 VII., 1858.), гр. Тун не годився з ним щодо способу, щоб проводити всю цю акцію згори, шляхом розпорядків. Він зізнав, що з буквами зв'язані в українців певні церковні традиції, й як католик-франтик боявся, з церковного погляду, непорозуміння і зайвих комплікацій⁵⁹⁾). Через те, з консенвенції, він і Комісії не міг був визначити іншого завдання; воно мусіло бути таке, як його назначував Іречек, а не таке, як його хотів

⁵³⁾ „die Aufgabe der... Conferenz war... vor allem darin gelegen, die Behebung all jener Unbillstände anzubauen, vor allem aber Einsicht in dieselben zu schaffen. Feststellung einer entsprechenden ruthenischen Schreibweise konnte ich nun als einen, wenn auch wichtigen Nebenzweck betrachten, der allerdings geeignet war, alle Fragen anzuregen, deren Erörterung wünschenswert erschien“ (див. *Bericht*, ст. 15, Додаток, ст. 56). Те саме чигавши в листі до Гагала: „Неједнalo сe тu o aвсeду, nybrž o jaśný pôhlede na včetí“, див. Додаток, ст. 70

⁵⁴⁾ про русофільські симпатії серед чехів від час кримської війни, див. З. Тоболька, ор. сіл., ст. 189, та про них Іречек, ясна річ, не вгадув.

⁵⁵⁾ Укр.-русь. Архів, VIII., ст. 105 (25 XI. 1858)

⁵⁶⁾ там-таки, ст. 94 (розпорядок № 3/2 1859, ч. 46.), лист Малиновського до Гр. Шашкевича; Die ruth. Sprach- und Schriftfrage, ст. VI.

⁵⁷⁾ там-таки, ст. 11 (лист Литвиновича до Гр. Шашкевича).

⁵⁸⁾ див., напр. Студенський, ор. сіл.. ст 420 (лист Ів. Гушалевича до Як Головацького з 21/XII. 1858 р.)

⁵⁹⁾ Франко, ор. сіл., ЗНІШ, CXVI., ст. 102

визначити Й. Голуховський і як його зрозуміли були українці. Власне, Іречек мав усе пізнати на місці і відповідно до того діяти...

Про нахили в мові галичан у бік російщини (шм. Russisieren, чесь. rusozování) віденський уряд був добре поінформований із реляцій галицького намісника (Франко, ор. cit., ст. 103). Новиці досліди з того поля виявляють, що та інформація була добре⁶⁰, тільки що неповні: про безпосередні зносини галицької «погодінської кольонії», як це виходить із цих дослідів, про зносини з російськими діячами уряд знаю пебагато. Але що й він спиняється, як на головному провіднику цілої пропаганди, на особі Якова Головацького, то це зовсім годиться з вислідами проф. Студинського⁶¹.

З усього видно, що Головацький пів свою акцію хитро⁶²), хоч із цими хитроціями не все почута таланило... Він не тільки давав російським виданням із Галичини й Угорщини «одинство ревнівое»⁶³), але й збирав на них передплату⁶⁴), а подночче— через брата Івана, віденського урядовця, все міг знати, коли Пому грозить яка небезпека... Всього цього Іречек міг і не знати, але ж про виразний відхил Головацького в російський бік і в його університетських викладах, і в писаннях, і в шкільних підручниках⁶⁵) був докладно поінформований із найпершого джерела як урядовець міністерства освіти⁶⁶).. Про його «росизування» знали і прихильники народної мови, і виступах проти народної мови в годиній пресі підозрівали саме Голова-

⁶⁰ див., К. Студинський, ор. cit., I—CLIX (студія, як передмова до листів)

⁶¹ Студ., ор. cit., ч VIII., ст. CXLIII—CLIX

⁶² Ціканий за цюю погляду лист Івана Головацького з 26 IV 1857, де він передав братоні Мікльосічеву просьбу написати статтю до „Slavische Bibliotek“: „Спросивъ Г. Миклоша, на какомъ языке должна быть написана эта статья, онъ сказаль, что лучше всего на рутенскомъ — таъкъ видишъ поинуиси, чтобы можно въ случаѣ сослаться на нее, будто ты и теперь еще на рутенскомъ языке пишешъ.“ (Студ., ор. cit., ст. 350) і так воно було в Як Головацьким від 1851. р. — скрізь..

⁶³ Студ., ор. cit., ст. 347 (лист. Ів. Раковського до Я. Головацького з 4 IV 1857)

⁶⁴ І гам-таки, ст. 243—247, 314—315, 379.

⁶⁵ і, пр., його друге видання граматики української мови з 1852 р., написаної на конкурсі з 1852 р., якої міністерство, через її мону, сильно поросійщену (М. Возник, Студії над гал.-укр. граматиками XIX в., ЗНШ, ХCV, Львів, 1910, ст. 84—86), не затверджувало і сім років (Die ruth. Sprach und Schriftfrage, XXIV), і так жона й залишилася ненадрукомна в архіві Народного Дому у Львові (некористані М. Возником у цит. праці) У червні (25 VI) 1859, р. Головацький просив Григорія Шашкевича, щоб він поправив її або ж він поправити та щоб замінів її хоч „пронзборично для науки руского языка въ нормалкахъ и гимназіяхъ“ (Укр.-русь. Архів, VIII, ст. 38; в листі на-чорно було „твърдше“: пронззорически, для русского яз. д., Студ., ор. cit., ст. 462). Та Шашкевич зізнав, що міністерство книжки не погнердит (Студ., ор. cit., ст. 467; лист Шашкевича до Головацького з 1/VII, 1859), бо вже намічувало нову програму для української граматики (Укр. русь. Архів, VIII, ст. 37) ..

⁶⁶ І Франко, ор. cit., ЗНШ, CXVI, ст. 98, 103.

вацького^{*)}). Бували з іх боку і спроби впливати на нього, щоб завернути всього на народний шлях^{**)}), були й якні закиди й йому, й його прихильникам, що вони, малиючи московиціну, извали на українців пеласку уряду^{***)}) — ало все це було ні на що...

У сиронах мої Головацькін зазнавав у Галичині все ще авторитету, ало ж його погляди на літературну мову в 50. роках XIX. в. дуже баламуті, далекі від думок ентузіяста народної мови років сорокових (див. Возняк, З Н. Ш. XCIV., ст. 129—141): тоді він уже свідомо кинувся в російський бік, писав і листувався по-російському, а для безпеки — замінюював декілька російських форм українськими. Гнучкий із цього погляду історично-етимологічний правопис, що дозволяв поодинокі значки читати і з-українська, міг усе оборонити перед закидами «росизування», а проти думки про скільку літературну мову з Наддніпрянщиком, можна було все виставити, й корисну для уряду, теорію про окрему літературну мову території — до Збруча. Коли Іречек у привітальному слові на першому засіданні Комісії з з похвалою підіш заходи на Україні від часів Котляревського^{****}) приспособити правопис до звуків української мови, і Черкаський за Іречком (Vorschlag, ст. 11) покликався на приклад Котляревського, Основ'яненка та Граматку Куліша, для Головацького «Котляревський і Основ'яненко не були мірилом: Котляревський, мовляв, писав полтавським говором (Volksidiom), — країни, що єдн Львова віддалена більш-менш як Міхен і Берлін, отже тут про ті самі звукові закони, що в Галичині, не

^{*)} и. пр., автором статті в „Зорі Галицькій“, підписаної псевдонімом „Андрей Иванович К.“ (— Дідицький, пор. Суд, op. cit., LXXXIX) и виміреної проти Лозинського, що в віденському „Вѣстнику“ боронив народну мову (ibidem, LXXX—XCV) — Лозинський перед Іречком приканав Головацького (Erwiederung, ст. 9, Додаток, ст. 66; Podánf — знак 141,51 — ст. 10. „lozinski bezeichnete ihn — Головацького — als den Verfasser eines pseudonymen Aufsatzes in der Zorja Halicka, worin die Idee vertreten wird, man dürfe sich von der russischen Literatur nicht trennen“...)

^{**)} пор. Denksk, ст. 29, нім. денник, 13: Яновський сам багато разів (upnoho-násobně; wiederholte) намовляє (přimluoval; zugeredet) Головацького, щоб залишили „росизування“ (Russisieren), але ж кін, мояляв, так уживає в російські книжки (hineingeziebt), що мимоволі лише на російський лад (russisierte). Такожмо в „Podánf“ (ст. 10), мовляв, міністерський радник Гр. Шашкевич ч нераз говорив Іречкові, що Головацький свідомо пішов у напрямку російському (absichtlich die russisierende Richtung eingeschlagen) і ніжним намовами не можна було ного повернути в той шляху; і цьому самому запевняювали його Ковальський і Вислобоцький ще до того часу, які дійшло до урядового розбору діяльності Головацького 1858. р.

^{****} Пор. лист Григ. Шашкевича до Як. Головацького з 9/VII 1859, що Шашкевич йому радить „блажити нового чоловіка, а облечини въ кѣтого, т. е онбю не жаль 10 лѣтъ“ (Суд, op. cit., 467); там-таки читаємо, що в нас „на нещастъ только слабыхъ сторонъ ского табору обживили корогамъ послѣдніми лѣтн, малпуючи мосьовщину не въ одиночъ на гайдѣ, какжъ въ что хочемъ, а собѣ скажѣмъ правду, же треба съ до Русинѣвъ вяги“... москонину, „котора оу нисъ подъ предводительствомъ Шехонича, Раковскаго и ин розналашилася была“ (ст. 465).

^{**) Пор Ansprache, ст. 3, Додаток, ст. 62.}

може бути мови!» (підкр. мое¹¹). Маючи в руках про Головацького як лінгвіста фаховий (негативний) реферат Черкаського¹², Іречек, нефаховий фільольцог, 34-літній, звичайній собі урядовець («зелена жаба», як його називав Малиновський у листі до Григорія Шашкевича, див. Укр.-рус. Архи, VIII, ст. 70), відшанувався не тільки радити поважному віком звичайному професорові університету, щоб «він знаєомився з науковими роботами, щоб у ділянці української мови працював науково, а не так тільки практично (*empirisch*), як досі» (Нім. деннік, ст. 9), але й посмів повчати його, «як його працювати, щоб зазнайомитися з науковими працями в інших народів», захвалювати йому для студій граматику Гаттала, напоминати, щоб «не занедбуючи старих творів», старався плекати й розвивати місцеву (*domácí*) народну мову (Dennfk ст. 21¹³). Та «Головацький» робив на-око (*äußerlich*) все, що йому говорили (Podáns, ст. 11), а своє собі думав, так що Іречек набрав був переконання про цього, що «той професор не має ні знання, ні сили характеру, щоб виконувати свій обов'язок щодо піднесення народної мови». Перед Іречком Головацький висловлювався, що «він тепер вистерігається запускатися в суперечки щодо мови», та Іречек міг це зрозуміти тільки так, що Головацький уважає за краще плисти з гечією» (ibidem, ст. 11)...

Та коли Головацький та його однодумці були свідомо «адезорієнтованими» у справах літературної мови, ведучи між собою листування по-російському, дописуючи до російських газет, а наверху проповідуючи якусь середню дорогу між речівницею та церковнослов'янічиною¹⁴ — то не краще воно було ні у прихильників народної мови, дарма що по журналах ішла між обидвох течіями завзятіюча полеміка про характер літературної мови¹⁵. І мова тодішніх «народовців» рябіє від церковних стів

¹¹) Die ruth. Sprach- und Schriftfrage, ст. 122.

¹²) Франко, op. cit., ЗНШ, CXVI, ст. 99.

¹³) Цікаво, що Головацький у таких випадках усе приоб笼罩ав „der verschafft alles“, Нім. деннік, ст. 9), або повертає разому на що інше. Коли Іречек звертає йому увагу на потребу народної (*populären*) літератури, чи «ідповідні наріканні на гутешні відносини» (Нім. деннік, ст. 4) і розповідає „o řídech a jejich řmejdech“ (Dennfk, ст. 10), та, що гречком доколи записати в денніках: „Těžko s těmi lidimi mluvit“ (ст. 10); „mit diesen Leuten ist es schwer ein vernünftiges Wort zu sprechen“ (Нім. деннік, 4). Про спрану з граматикою Гаттала вгадув Головацький сам теж у листі до Григорія Шашкевича (Студ., op. cit., ст. 461), але трошки інакше: „Бречекъ . . . менѣ . . . переворучилъ щобы сочинити Грамматику по образцу чешской Гаттала . . .“

¹⁴) пор. вислів Гунделекіча, що, мовляв „намъ лучше теперь держаться середины“ (лист до Я. Головацького в 25/X, 1859), Студ., op. cit., ст. 300); Іван Головацький дуже обурювався (хоч сам листувався з братом Яном по російській) на Раковського за його „ексцентричною формою языка“ (Студ., op. cit., ст. 225), яким є „неумѣление упражнѣнію“ (ibidem, ст. 406) — себто, що поспідніє вживання російської мови. Сам іні цікави видань своїх однодумців „церковно-русскою“ (ibidem, ст. 316).

¹⁵) Гарний і докладний обзор боротьби за мову діє книга статей Сутинського до „Кореспонденції Головацького“.

та форм, і нас тепер ні трохи не дивують, н. пр., слова, що іх кинув був на адресу Григорія Шашковича — Іван Гушалевич: «Г-днъ сов. повторяютъ ... о московицѣ, о какицизмахъ... но ихъ самъ много уже приягъ» (Студ., ор. сіт., ст. 259, лист до Як. Головацького з 9/ІІІ, 1856), або те, що сказав на редактора «Вѣстника» Вислобоцького — Іван Головацький: «Худо, что «Зоря» и «Лада» его (Вислобоцького) его собственнымъ оружіемъ т. е. russизмами, которыихъ въ «Вѣстнике» довольно, не поражали (Студ., ор. сіт., ст. 534, лист до Якова Головацького з 20/Х, 1853)... Не никаке воно было і з «територією» — вона теж у «народовців» не виходила поза (Збруч*)... Так над одними і над другими примарою пависала, з даними своїми традиціями, церковнослав'янинка, що їм шерат гідко було зрозуміти, як слова, яких уживалося рожками в одигу церковним — що вони не українські слова... До того треба дотичити іншій узагалі рівень лінгвістичної освіти між годинникою українською інтелігенцією, здебільши — духовними¹⁷). На кожному кроці вони силутоують церковнослав'янинку з українською мовою, звуки і — буквами. Одинока справді лінгвістично освічена людина, що стояла на рівні тоїншої «европейської науки»), рішучий прихильник та оборонець народної мови¹⁸), Свєсній Черкав-

¹⁷) З цього погляду дуже характеристичний літ. Василя Ковальського (теж «народовця») до Михайла Кокановича з 25.VIII. 1856, що післан був до «Вѣстника» скіні вірш, де ужин слова „Оукраїна“. Ковальський поробив у вірші різні (ненадалі) релакційні зміни й, нарешті, каже: „Дальше не могу въ б. оустуну поасстанови „Оукраїны“, аби нісь непосуждано о переморожанье съ Россию—оно дастесь добре амънти на „Нашия краины“... Правда, Ковальський боргться і з тим, „аби не постарялося“ і „слово Русь: лучше“, мокляв, „мѣсто этого „мы“ или „Русин“ — бо тов слово „Русь“ нач всегда лакуаютъ“ (Студ., ор. сіт., ст. 544).

¹⁸) Пригадаюмо, що, н. пр., члени-українці правописної комісії, крім Черкаського — всі духовні, дарма що три з них займали світські уряди (Головацький, Янонівський, Полянський).

¹⁹) Варго тільки прочитати ного розпрапку „Die lateinischen Schriftzeichen in der rutherfordischen Sprache“ („Lemberger Zeitung“ 1859, № 120—122, перепрукою Франкою ув Укр.-рус. Архіві. VIII, ст 106—129), яка й досі не втратила свої нартогти; пор. зам. 16, ст. 4 Тречек Черкавського змальовує (не замикнув очей на його велики хиби) як чотвірка „von ausgedehnter Bildung, einem scharfen Blick und einer zerfasernden Kritik... überlegen seinen Volksgenossen in jeder Beziehung, von ihnen hart verfolgt und den Polen nicht eben auch beliebt..“ (Podáns, ст. 9).

²⁰) Під час побуту ві Львові Черкавський показував Тречкомі українськы (malorusskѣ вѣс.) видання, друковані в Москві, „Русалку Дністрову“, видану за допомогою Головацького на Угорщині, й деякі інші українські (rusinskѣ) речі, низводив (pravil), які гарна це мона (краснѣ та ѡѣс), і як її тутешні люди (галичани) занедбують“ (Dennisk, ст. 3, Нім. деннік, ст 2). Тречек долає від себе: „А в томъ вѣти правду та!“ Черкавський поборював Головацького, як університетського професора, за його москаличення (Russiesieren), але ж і був проти того, щоб таги професуру пропонованому Голуховським (Франко, ор. сіт., ЗІІІ, CXLVI, ст. 101) Зигмунтові Савчинському, бо „Синчинський 1848, р був против украинців, доки никакими студіями з україністикі не займанся, і його по-кликання на кафедру більш пошиодило б, ніж помогло б“ (Dennisk, ст 19; Нім. деннік, ст. 6). Здається, з історичного погляду, розбір діяльності Євсе-

ський — не міг бути ні для кого авторитетом, як особа, на погляд тодішніх людей, із національного боку непевна, зненавиджена всюю інтелігенцією: для його наукових фільольгічних виводів (н. пр., фізіологія звуків) видавець книжки „Die ruthenische Sprach- und Schriftfrage“ знає тільки кппнн¹⁾... Не міг ним бути й великий захисник народнього слова, дуже почитливий самоук Яосин Лозинський, через відомий його пахил до латиниці, яку ви захвалює ще й у своїй гарній граматиці з 1846. р. (ст. 9.), використаній ущерть Голонацьким у його підручнику української мови з 1849. р. „Clověk trne (попадає в жах), slyše mnohé otázky, a pochybnosti... Pomyšlete si, ptali se mne, zdali myslím, že dual slov. vypříjet z řečtiny! O proměnách (звукові зміни) a změkčování terpve z mého spisku (себі, з Vorschlag-y) nabyla nějakého určitějšího (певнішого) roněti“ — читаемо в Іречковому штегі до Гагаті (ст. 70²⁾): «Брак фільольгічної освіти затемнє (zastiňuje) ім ділений погляд на справи³⁾. «Навіть між найосвіченішими нема глибшого розуміння суті (tiefer Einsicht in das Wesen) української мови». «Чи слово утворене за законами церковнослав'янської, чи української мови — це для них незначна, зовсім байдужа справа». Скрізь видно хаос, і «ніхто не знає, як із цього витісти». «Багато не може зрозуміти, чому треба залишити дотеперній шлях ублагороднювати мову церковнослав'янськими елементами й бойтися, вживуючи народну мову, стягнути на себе закид вульгарності⁴⁾. Скрізь пише «повна безпорадність, се-

вія Черкаського [1822—1896] з того часу, але розібр об'єктивний, sine ira et studio, дав би, може, трохи інший образ цієї цікавої на той час людини, фанатика народної мови, але ж зненавидженого всім тодішнім інтелігентним суспільством... Воно б цікаво в'ясувати, чому прихильники народної мови в тих часів, безкомпромісні вороги язичній російської літературної мови для Галичини, часто переходили в польський табор [Платон Костецький, Єв Черкаський]. Не можна ж думати, що мотиви для цього були тільки карієристичні.

¹⁾ Пор. ст. XXVI—XXXVII (wobei Hr. Czerkawski auf seinen Lauttheorien herumritt, dagegen der Prof. Holowackij Thatsachen aus dem Leben entgegenstellte), XXXIV (woegen Herr Czerkawski wieder auf das Brückesche System zurückkam); такі самі іронічні замітки читамо в Матіонського (Укр.-русь. Апріл, VIII, ст. 40, 47 weil die Cyrillica dem neuesten Brückischen Lautsystem nicht die schuldige Rechnung tragt.

²⁾ Те саме в чеськ. Dennik-y: „Ptáli se nine, mám-li dual. za Graecisimus“, ст. 20.

³⁾ Dennik, ст. 20 З цього погляду цікаві для нас думки Івана Голонацького (з 1850. р.), що сам пише по-російському, а в пригоду виходу слав'яносербської граматики Йоакиновича хвалить се; бік, що вони „ступили на єдино спасительну путь для всѣхъ славянъ — давній церковно-народной словесности“ — і нехай собі, мояляв, що хочуть іонорять Мікльо-січ, Вук el consortes, вони „той приди даже сонимъ геніемъ не перепрутъ“, і далі — хвала Богу, що „и наши Русины галицкіи начинаютъ проинчаться тымъ увѣренiemъ“, що й серби (Студ., оп. сіл., ст 516).

⁴⁾ Bericht, ст. 12, 13; єпископ Литвинович покликався на засіданні CO V на те, що багато поляків (між іншими, лат єпископ Баранецький доносив про грубість української народної мови, якої вживав духовництво, Римоні, й митрополит М. Левицький мусів туди слати відповідання..) закидає укр. народній мові

ред якої здезорієнтовані письменники бояться друкувати, щоб противна сторона (*Gegenpartei*) не робила ім закидів, що вони тягнуть до Москви, дарма що вжиті ними слова можуть однаково бути російські (*russisch*) і українські (*ruthenisch*)... Ніхто не відрізняє літературних точок погляду від церковних, національних, чи політичних. Догану за якийся прогріх у літературному творі вважають зараз за ворожий акт супроти церкви й нації... Є це стан хоробливої подратованості, що його подібно все скрізь там, де народ, який досі жив під чутиском, починає вільнице віддихати⁴⁴⁾...

Все це, ясна річ, хиби, і комісія мала завдання їх усунути. А шлях до цього внести ясній погляд у справі літературної мови. Через те ж, що «з боку українців не можна було сподіватись якоєї помочі, бо ж і поміж найосвіченішими з них звичайно почувався брак ясного розуміння істоти їх мови» (*Bericht*, ст. 12, Додаток, ст. 55) – мав це зробити Гречек. Ось вони, Гречкові думки в цій справі:

Освіту народові треба давати його мовою, речію, народу й освіта йдуть через літературу, тим то й література мусить бути народна (*populär*) не тільки в способі вивладу (*Darstellungsweise*), але й щодо мови. До селянина (*Landmann*) ми мусимо промовляти тою мовою, що він нею напочився думати... Міг би дехто завважити, що мова простолюдина бідна, недатна для вислову вищих тямок, що ті вислови треба запозичати з чужих мов, і вже тим самим мова його змінюються. Це правда, але ж запозички з чужих мов треба брати, прикладаючи до них звукові та словотворчі закони своєї мови, перетворюючи (*umgestaltet*) їх відповідно до духа мови, підходячи під народний смак (*dem Volke mundgerecht*). Розвиток мови завжди і скрізь виходить із нутра самої мови (*von innen der Sprache*), від її питомих прикмет, згідно з її звуковими та словотворчими законами... Всі мови були первісно мовами мужицькими (*Bauernsprachen*), але ж через літературу, ѹ тільки через неї (*einzig und allein*) вони ублагородилися (*Ansprache*, ст., 1–2)⁴⁵⁾.

тривіальність, і через те духовництво, щоб уникнути того закиду, було неначе (*gewissermaszeu*) приневолене провергніти до церковщини (*Sitzungen* ст. 1, див. Додаток, ст. 59).

**) *Bericht*, ст. 13, 14.

**) Супроти цього цікаво буде знати, як на літературну мову дивиться Я. Головацький. У мідлокіді Гречкою на його *„Vorschlag“* доторкнувся Головацький і розвитку української мови. «Українська мова (*ruthenische, russiniische oder kleinrussische*) самостійна мова, не діялект російської (*Grossrussischen*, *Die ruth Sprach- und Schriftfrage*, ст 114). Її розвиток сягає X–XI в.; її характер зберігся в писемніх пам'ятках звичайного (*prolaren*) амісуз й нині в старих церковних книгах (115); за польських часів вона, під впливом польським, по-піснулась; тоді ж «виринули» деякі відгинки та звукові відмінні (*Varietäten*) в устах народу, що, однаке, ніколи не набрали загального значення...» «Хоч можна виправдати (*entschuldigen*) той факт, що найменіці українські письменники від Котляренського, від власне письменники XIX ст., через

Розвиток слав'янських літератур іншов ділома підняхами: на основі народної мови, і в напрямі, пропоніданому однією партією (*einer Partei*) в Росії з метою, щоб інодом усі слав'янські племена, як каже один славутний (*gefeierter*) російський поет, посливалися в російському морі. В Австрії така пропаганда почала проявлятися від 1851. р., та пільки між слав'янами зі славним минулим та великим письменством, як чехи та поляки, вона посіву не нашла (*Erwiederung*, стор. 6 - 7); відкинули її були спершу І галицькі українці (*Bericht*, ст. 5), але ж після 50. років XIX. ст. нашла вона відчінні грунт поміж словаками, пізніше між угорськими українцями, від яких перекинулася до Галичини: російські видавництва на Мориціні (Раковський) і за ними в Галичині (Шехович) пропонують погляд, що «треба приняти російську літературну мову» (*Bericht*, ст. 8), що «українці не смуть відділітися (*trennen*) від російської літератури» (*ibidem*, ст. 9) — і через близькість російської мови до церковнослав'янської, з якою вона розвинулася (*ibidem*, ст. 9; *Erwiederung*, ст. 12; *Vorschlag*, ст. 5.)⁶⁶), а яку, як мову церкви, вся галицька інтелігенція здає російщині почти в залишку Галичину. «Спорідненість церковнослав'янської мови з російською служила тим, що свідомо (*absichtlich*) завергали

те, що Ти був невідомий великий мовний скарб опублікованих пізніше рукописів, що вони хотіли покласти гору народу (*Volksmundart*) як одноку підставу (*Basis*) для літературної мови, яка почала була наявно розвиватися — то гим не менш вони справедлива річ, щоб брати увагу (*frellektirt werde*) й на старші пам'ятки мови, що недавно з'явилися» (себто, літописи з XII—XIII. в., и. пр., віднайдені А. Петрушеничем і т. д.). Тут Головацький покликуючися на приклад хорватів, що принесли за свою літературну мову — мону письменників Дубровника, хоч вона сильно відрізняла (*weil entfernte Varietät*) від їх народної мови [але забунає, що це ж була народня мова хорватів, які зберігала всі її структуральні прикмети, а мона наших літописів для нас не народня!] — і закінчує патетичним реторичним питанням, чому ж українці [*die Ruthenen*] не смуть [*dürfen nicht*] нормувати своєї літературної мови на основі старших національних мовних пам'яток [*nach den älteren nationalen Sprachdenkmälern*], а чому їх відсилають ниключою [*werden ausschließlich gewiesen*] до народної мови?⁶⁷ [*Volksidiom*, *ibidem*, ст. 119]. Це одне цікаве. На основі декількох лекцій, загально відомих цигагів із церковних відправ, Готовацький робить такий висновок, що «віддалення церковно-слов'янськими від українського народного говору [*Volkssprache*] не таке значне [*wesentlich*], щоб це мова, як її читають з-українська, не була зрозуміла навіть простому селянинові, якщо тільки предмет не переходить обсягу його земок, — не таке як ось, и. пр., віддалення між німецькими діалектами» [*ibidem*, 127]..

⁶⁶ вор. лист до Гатталі [ст. 70]: „Ruština je divná řečba; čím dale tím vše vidím, že jest to srostlice ze staroslov a ruského jazyka, bez vší konsequenc, bez všeho rozumu...“ Актім, це потирджують і російські мовознавці. Об'юнський [Русская речь, 1927, I, 27] нараховув в російській літературній мові добру половину церковних слів, по, іще Н. Трубецкой. Общеславянский элемент в русской культуре [К проблеме русского самопознания] 1927, ст. 84. Цікаво, що винтворена ма Україні й українцями фольксографічна [Т. Прокопович і ін], граматична [М. Смогринський] і інша наукова германіологія на церковнослов'янській основі принесли зовсім у росіян [у і тичченительн-і, прилагательн-і, междumentн-я, наїт-яйт д], а ми [й серби] мусили творити її для себе заново в дусі народної мови...

на російську дорогу (*den Einlenkern in das Russenthum*), до замасковування своїх змагань; для інших знов, що ім така думка (*Absicht*) була чужа, ставала мимоволі приводом (*Veranlassung*) до того, щоб уживати церковнослов'янських і посередньо російських слів» (*Ansprache*, ст. 3). А в цьому «залика небезпека для української мови. Вживаючи церковних слів та форм *in crudo*, українці йдуть тою самою дорогою, що й росіяни, і з часом мусить українська мова зросійницитися¹⁾» (*Erwiederung*, ст. 11), між українцями запанує російська література мова і література, і з літературою між народом пошириться російська ідеология та схизма (*die russische vom Schisma und speziell russischen Ideen getragene Literatur*, пор. *Erwiederung*, ст. 13) — а це, мовляв, для австрійської держави не то річ небайдужа (*Bericht*, ст. 11), а й небезпечна (*Erwiederung*, ст. 13)...

Щоб усьому цьому запобігти, треба мати ясний погляд на суть української мови, яка сама для себе самостійна слов'янська мова, така, як чеська, польська і т. д.²⁾ (*Bericht*, ст. 10; *Vorschlag*, ст. 5—8), до того ж »юсім не бідна, має в собі що-найменше такі самі завдання розвитку (*bildsam*), як кожна інша слов'янська мова«, тільки ж для її розвитку треба використовувати закони звучні та словотвору народної мови (*Ansprache*, ст. 2). Суть мови не в азбукі, не в буквах, а зовсім у чому іншому (*Erwiederung*, ст. 4, Додаток, ст. 64), в її звучні, а тимчасом у Галичині зважають цю спріму за незначну (*unbedeutend*), перемінюють звукові закони та роблять зміни в побудованому на них словотворі і відміні — і пічого дивного в цьому не бачать (*nicht stossst daran*); раз-по-раз указують на вимову й винищують існуєці дивовижності (*das Befremdliche*) в письмі³⁾ (*Erwiederung*, ст. 11, Додаток, ст. 67). Знаки (букви) — для звуків, не — написки, і тому треба перевести реформу азбуки (перехід на тагініцю), чи правопису (зреформувати кирилицю), — а то дотеперішня кирилиця, створена першіною для зовсім іншої мови, або не від та образу українських звуків, або іх затемнює (*Vorschlag*, ст. 10)...⁴⁾

¹⁾ Пор. ще лист до Гатталь, ст. 70.

²⁾ У відповіді Куземському Іречек говорить і про погляд Шафарика на українську мову. Шафарик заличував ті вувики межі (література для простонароддя, пор. *Słowanský Národopis*, 1842, ст. 28) Та на його, Іречків погляд, Шафарик «вийшов від фальшивої передумови, начебто українська мова (*die kleinrussische Sprache*) була гонором (*Mundart*) російської (*des Grossrussischen*), і тут із фальшивого засновку аброня фальшивий мисленок, якого б тенер (себто, 1859), коли вияснене становище укр. мови, певне не повторити би» (ст. 9), див. Додаток, ст. 66.

³⁾ Для ілюстрації Іречек подає на іншому місці таке порівняння. «Українська мова в такому відношенні до церквоно-слов'янської, як італійська до латини. Тут та там народ можить винайти молитви мовою церквики відправи. Італівці, що знають літературну мову, розуміють латину більш-менш так, як українець церквоно-слов'янському. А проте в Італії досі нікому не впало на думку, через те, що латина її італійська мова між собою споріднені, висати, н. пр.,

Треба погодитися з Франком (оп. cit., ст. 89), що справа галицького русофільства в 50. р. ХІХ. ст. — дуже складна, що Іречків образ «анормальних явищ галицько-руського письменства» тих часів — цілком неповний, що тута входить у гру багато моментів натури національно-політичної: відпір проти зросту впливів польських у Галичині; оборона перед безліччю доносів, що їх слало намісництво до Відня, щоб скомпромітувати лояльність українців — з одного, і велич Росії з другого боку, задокументована в пам'яті сучасників переходоч російських військ на Угорщину 1848. р.; брак більших літературних талантів; публіцисти менш ніж середньої мірки; і найважливіше — сила літературної традиції, збудованої на значенні церкви, духівництва, вплив якого хотів Голуховський підкопати, і звязаної з цими традиціями церковнослов'янської мови та кирилиці й т. д. Але ж полишаючи на боці ці справи, та до того чисто австрійські державно-політичні Іречкові міркування, які були підставою для скликання комісії — мусимо зазначити, що Іречкова аналіза повної безрадостності галичан 50. р. ХІХ. ст. у справах мови є об'єктивним документом тодішнього низького стану граматичного знання серед загалу нашої інтелігенції й розуміння основних законів розвитку літературної мови. Не можна забувати, що всі ті Литвиновичі, Малиновські, Куземські — визначні на той час українські патріоти, — *bona fide* вважали за добре те, що вони робили в справах мови, вони відрікалися російства, були противники і ехізмі, й Росії. Й російської мови, були як-найльояльніші, не гірші за Іречка, австрійські патріоти й як-найцирінці католики... Таким самим хетів себе показати — в тяжкій для себе скруті: загрози втрати катехизи та Готовицькі, і навіть у (дуже пешції) відповіді на Іречків *Vorschlag* підносили різниці між українською та російською мовою²⁰). не добавачаючи в дотеперішньому правописі небезпеки, юзоб українська мова запрометилася в російщині». Але ж із цього видно, що Іречкова була правда в тому, як брак ясного погруду шкідливо відбився на розвитку української літературної мови в Галичині...

Зі своєї місії Іречек був зовсім задоволений. На його погляд, Комісія винесла своє зіставлення (*Bericht*, ст. 15). Через особисті зносини з найвизначнішими членами Комісії йому підібло вдалося заскріпити в цих переконачнях, що її скликано в найспільніших намірах для українців, і що і члени виразно це признали²¹ (*ibidem*, ст. 21); що «принципи його проекту видають за спільні (*richtig*) і що це зазначено в протоколі (*ibidem*, ст. 24); що взагалі «через приватний контакт із членами Комісії та парадами бодайсяся тільки, що ім у готових справах по-

Iraude, Iaude, замісьць Irode, Iode, так як ось по-українському пишуть dom, goh замісьць Jüm (дім), rüh (ріг)" див. Додаток, ст. 62 Порівняння, ясна річ, не дуже влучне...

²⁰) Die ruth. Sprach- und Schriftfrage, ст. 149, 151—153, 155 і т. д.

відкривалися очік (лист до Гатталі, ст. 70); що чинчик! Литви-
нович при прощальній візиті просив його, щоб він »не дався
відсташити цією спробою і зберіг і надалі своє шире серце
(Eifer) для українців« (*Bericht*, ст. 25). Та не знав Гречек того,
який тоді був »православний духъ межъ нациими«, що »руссій
хитрить« (з листа Гушалевича до Якова Головацького з 1857. р.,
Студ., ор. cit., ст. 323). Члени Комісії слухали його поук
та порад, приняті разом із ним зреформований правопис, під-
писали протокол, а нишком думали своє і в листах лаяли, як
могли, їй Гречка⁹¹⁾ і придуману ними самими враз із ним зре-
формовану кирилицю...⁹²⁾

Йому не вірили.

2.

Студуючи українську мову, Гречек прийшов до переконан-
ня, що найбільша хиба -- в її дотеперинньому правописі,
Ї воно не диво, бо правопис цей, такий, який він є, утворений
був не для її потреб, а для вимог іншої мови... Доки ж не
буде правопису, що відповідав би законам української мови,
не можна створити наукової граматики, без якої Ї будови україн-
ської мови пізнати не можна.

На його погляд, правопис, якщо він має виконувати своє
задання, мусить як-мога найнаглядніше (*mit der möglichst
Anschaulichkeit*) віддавати звуки мови, не закриваючи
граматичної структури мови (*ohne den grammatischen
Bau der Sprache zu verhüllen*). Прикмети доброго правопису
такі: кожний звук мусить мати свій окремий знак; конструкція
знаків має бути як-мога найпростіша, щоб іх можна розрізню-
вати, ані трохи не напружуючи ока; стимольгія поодиноких
слів мусить на письмі не мати свій вислів настільки, наскільки
це взагалі можливе, та тільки вона не сміє змінити суті звуків,
що їх чути в мові (*Vorschlag*, ст. 23); чисто фонетичний право-
пис добрий, але тільки для наукових дослідів над говорами,
для літературної мови, що »тримається загальню принятих за-

⁹¹⁾ Пор непристойні епітети на його адресу: »най чужа, беарога-
га нації царини не рицькає« (Я Головацький, лист до Григорія Шишкевича
з 25 VI 1859, Студ., ор. cit., ст. 461); »чешкій напастникъ«, »зє іена жабъ« (Малинов-
ський, до Григорія Шишкевича з 28 VII 1859, Укр.-русь. Archiv VIII, ст. 70). Інші,
впова Комісії, знали його »виновником своєї неслави« (Дідицький, Студ., ор. cit.
ст. 452), »хитрцем« (Іван Головацький, ibidem, 455), а Іван Гушалевич джоковик
собі накіть, щоб »отомстити за наши прискорбія« (Студ., ор. cit., ст. 451), на-
віршило, що кінчаяться так:

Най же Щ... въ свое ческе пино
А не въ нашъ медокъ пхав свое рыло,
Бо въ рыло приберемъ въ ходакъ,
Скажутъ Славине Щ... дуракъ!..

⁹²⁾ Н пр., Я Головацький, оповідаючи про цілу акцію в глумочі, назвав
цей правопис, над яким працювали сам за Гречком, який ухвалюват — ок-
гройованним (Die ruth. Sprach- und Schriftfrage, ст. LVIII—LIX).

ковів», він користи не приносить. Але ж іще більшу плутанину (*Verwirrung*) вносить «чисто-етимологічна ортографія». Такий правопис у слав'янських мовах зреонструував би стан, що колись міг бути, які праслав'янська мова (*Stammsprache*) розділилася на теперішніх вісім мов. Це довело б до того, що низосвічений лінгвістично слав'янин не розумів би своєї літературної мови. Кожна мова має свою власну звукову систему, свою власну граматику, — вона мусить мати і свій власний правопис. Не можна, щоб одна мова просто запозичала від другої правопис, навіть і тоді ні, коли ці мови між собою близькі. Ноодинокі правописні елементи з інших мов запозичати можна, але ж тоді треба їх викладати інакше, згідно вже з вимогами твої мови, що їм падали вони мають служити (*Vorschlag*, ст. 24). З того вигляд, що кирилиця, якої вживають у Галичині, не відповідає одиницям (*Einheiten*), себто, звуковим одиницям — генер ми сказали б фонемам — української мови; вона придумана для іншої мови, для староболгарської, й ніхто не пробував приспособити її для мови української, вона залишилася етимологічним правописом : своїй меті відповідає в обмеженій мірі (*Vorschlag*, ст. 25.); поодинокі букви мають подвійні функції: *и*, *е*, *я*, *й*, на один звук буває кілька знаків (на *у* — *ы*, *и*, *ї*, *ë*, *ö*, *ø* — *ї*, *é*, — *i*; *я* — *z*), бувають знаки непотрібні (*) деякі знаки мають не те значення, що первісно (*ѣ*, *ѧ*, *ѭ* і т. д.²³) «Звуки української мови визначається не так, як їх чути у властивій народній вимові, але буквами, яких вживає в відповідних випадках церковно-слав'янський правопис. При такій системі, хочби подавати всякі можливі поясняльні правила (*trotz aller erläuterten Regeln*), неможливо граматично є'ясувати української мови так, як цього вимагає її внутрішній характер (*Vorschlag*, 10). Це лихо — й йому можна зарадити тільки так, що або греба б кирилицю спеціально привести для української мови, або приняти латинську абетку з відповідними змінами (там-таки, ст. 10), як це для сербської мови зробив Караджич (там-таки, ст. 11), або як це зроблено на Україні (*Kleinruszland*), де такі спроби »приспособити ортографію до звуків української мови (*des Ruthenischen*) повторюються від Котляревського (*Ansprache*, ст. 3, цв. Додаток, 62), і то спроби більш чи менш удали (*gelungene*): досить указати на московське видання понісієї Основ'яненса з 1836 р та на прегарну (*treffliche*) петербурзьку Граматику Кутіча з 1857. року (*Vorschlag*, ст. 11)²⁴).

²³) Останнє, це не звич; узагалі між хібами кирилиці є й такі, що вийшли з непорозуміння, про них говоримо далі, ст. 28, 30—32, і пр.. про брає аналогі на потрійні л. що *ж* заступає *ја* та *је* і т. д.: всіх хіб нарахував Іречек — 14 (*Vorschlag*, 25).

²⁴) Іа неї подав Іречек у *Vorschlag*-у на аравок правопису (кулішівки) Псалом Шевченка (Чи є що краще, лучче въ світі нъ укѹпі жити... ст. 35) Також надрукував (ст. 35) в кінці II. тому Основ'яненкових повістей 4 ре-

Іречек подає свій голос за латиницю, вважаючи, що реформа українського правопису в дусі Кіраджіча сполучена з труднощами (там-таки, ст. 11), мовляв, потрібно було б як 12 нових значків (власне — тільки 9: 7 значків для начинованіх приголосних та ѹ, г залишалося б на Ь, зате греба б г, а про є, і, ї, див. ст. 31, 28, 32) Тільки ж за латиниця, на їїого погляд, мусить бути така, щоб «краще віддавала своєрідність (Eigenthümlichkeit) української мови, ніж як це досі було з кирилицькими значками» (там-таки, 17). Не сміс це бути латиниця польська, вже через небезпеку польонізації (там-таки, 17), не кажучи вже про те, що польська латиниця до української мови не годиться, як доказують дотеперішні спроби (там-таки, ст. 25—26)¹⁹) — а мусить бути своєрідна. Найкраще ж — вона мусить відповідати науковим вимогам, мусить бути збудована на звукових, почасти морфологічних законах української мови. Тим то і Іречек, перш ніж перейти до теоретичних своїх міркувань та опису системи своєї латиниці, подає, за Мікльосічем, огляд української звучані (там-таки, ст. 6—8), в порівнянні зі старостав'янською (в Іречка за Мікльосі-

---

чення (7 рядків — якіжком) та передрукувавши кирилицею з граматики І Лєнницького (+ 1834, *Anhang zur ruthenischen Grammatik*, ст. 47) піанописом Котляревського одну строфу з 1 пісні Енеїди (Снай колячка скаж Юнонік...), видання + 1808 (ст. 36). До речі, передрук кирилишею написав Франко (оп. cit., ЗНШ СХVI, ст. 95) куріозом бо „видані Енеїди з 1808 було друкарство граждянською“. Але ж Франко не порівняв Іречкового тексту Енеїди із текстом у граматиці Лєнницького, надрукованого саме кирилицею... .

¹⁹) Обговорюючи цю всю справу тільки з боку мови, я залишаю на боці Іречкову аргументацію про користі для українців із переходу на латинське письмо (*Vorschlag*, ст. 14—18), — над нею стинився потрохи Франко, оп. cit., ст. 93—94; а проте коротко ці аргументи зберу, бо деякі дуже цікаві та Й досі не втратили своєї важливи: аріст літератури, як у тих сербів (хорватів), що вживали латиниці; доки не вийде у світотомісті різниця між церковною й українською мовою, література не піднесеться (ст. 12); полегчення в школі, де вчать 3 різних письм; полегчення для неукраїнців і простих людей, як зникнуть одне письмо; церква нічого не тратить, бо будуть учити читати церковного письма, а цього досить (ст. 14), для укр. мови — читання мало; нічого боятися польонізації, бо а) уряд не допустить, б) користі полькам із того немав, в) українці утрималися в нахічах часах (ст. 17); через церковну мову література не могла розвиватися; рахуючись із потребами часу, інтелігенція польщилася; література краше була б розвинута, як би українці злявна рішилися бути вживати латинського письма (ст. 17); Іречкова латиниця не — польська; все залежить від самих українських письменників — треба сподіватися, що кони тим більш будуть старатися зберігати чистоту слові мови, чим виразніше в правописі виступатимуть різниці той мови від усіх інших слав'янських мов. і тим самим виявлятиметься її своєрідність; нікто ж не скоче твердити, що латинська азбука — польська, що приняти її, значить — польонізувати мову (ст. 18); збільшення національності українською мовою в боку лінгвістік; неча чого боятися розрізу в українськими земляками від Австроїї; при разумному й уgruntованому змаганні українці (der Kleinrussen) із України вирвати мову з гальмівних пут церковної ортографії, латиниця, що відокремлює науковим інформацією, зустрінеться з її симпатіями; українці ввійтуть у тісніший контакт із освітію заходу (ст. 18).

чес: старословінською) й іншими слав'янськими мовами, включаючи й Мікльосічевої термінології (перевук — *Steigerung*, здовжнення — *Dehnung* і т. д.). Різниці між українською мовою з одного боку, та російською і церковнослов'янською — підкреслені яскравище.

Ось ці закони (виписуємо для скорочення прикладами).

Голосні: 1. повноголос (брата — boroda; пікіх — polon);
2. **раза** — goz, лакатъ — lokof; 3. **ріка** — ruka; 4. **вхила** — pcola;
5. **меда** — mid, міса — nis (e wird zu ji, f gesteigert). 6. е не можуть попереднього приголосного; 7. **діва** — diva (ē wird zu ji gesteigert); 8. **идиць** — odyn; 9. **алиття** і та у в середозвику і визнучу слів, при чому той звук „wird zu einem gelinden y gesteigert” га не мав сили пом'ягчувати попередній приголосний; 10. **кенъ** — kün (довге о wird zu ū gesteigert); 11. о николи в вимові не переходить на а, як у рос. мові; 12. **придиць** v, h, j у називку; 13. **уже** — vže; 14. **дикъ** — deň, діска — doska; 15. є у визнучу м'ягчить передній приголосний, з відпадає; 16. „пухоме” (beweglic es) о, е — lavka — lavok, ovča — oveč.

Приголосні: 1. vydžu, mežy; pič, nūč; 2. īubl'u, ale — īubov, Jaroslav (тврдість губних); 3. mylo, plil; 4. назнучне ch — часто chv: chvoryj; 5. h, не — g (holova, toho); 6. did, tilo (не дзекання, як у польській мові); 7. čvit, žvizda (ст. 8).

Між звуковими законами вміщено деякі і морфотьогічні явища: 1. родов. оди. прикметн. чол. і сер.: -oho (супроти рос. -avo, церк. -ago), ст. 6.; 2. ю в м'ягких відмінах прикм., займ. і іменників (ieho — joho, noho, všoho, kolodijom, а далі й l'od, s'l'oz, mal'ovanyj), ст. 6.; 3. дієслівник на -ти: deržaty; в наказовому с: особі у не відпадає (kažy); 4. відпад t у з. ос. оди. дієслів після е (majе), ст. 8. Крім цього є ще одна прикмета словотворна: приrostок uу- супроти церковнослов. і південнослов. iz- (ст. 8).

Між ці закони вплетені деякі діялектичні явища, і то такі, що их Іречек уважає за говорози (1. а > е після č, ž, š, šč, ст. 6; 2. карпатське «складотворче» r, ст. 7. — літературне Іречек подає в таких випадках ог, н. пр., čorgnuj, volk), і такі, що вони их подає як характеристичну прикмету української мови незалі (ja > je, що розвинулось з праслав. e, н. пр.. zěf, opět, ст. 7.). Дещо попало сюди через непорозуміння, н. пр., ієнчанія в українській мові потрійного л (tolstyj, lyse, īubov)...

Розуміється, всі звуки (ї морфотьогічні) прикмети в Іречек не вичерпані; зате дещо попало сюди таке, що попасті не новинно було. Та про це на ст. 33, 30... Таке саме непорозуміння викликає погляд Іречків, що в українській мові є тільки два дзвізуки: eu та ou (ст. 7.).

Докладно обговорює Іречек усі ці закони ще раз на ст. 39—48 Vorschlag-у, мотивуючи ними свій латинський правопис, на тих законах побудований. Ціла ця частина виявляє Іречкове знання тодішньою граматичною літературою української і чужої:

він знає всі українські граматики, що вийшли були в Галичині та на Угорщині до 1859. р. (Лучкай, Левицький, Вагнерович, Лозинський, Головацький), простудюючись Мікльєсіча (*Vergleichende Lautlehre der slav. Sprachen*, 1852), Шафарика (*Slovanský Národopis*, 2. вид. 1840; *O přetvoření hrdebních souhlásek*, *Casopis Česk. Muz.* 1847) та Шляхера (*Formenlehre der kirchenslav. Sprache*). Він не тільки проходитиме порівняння з анальгічними явищами в інших слав'янських мовах (н. пр., «ікання» з чесь. та поль., ст. 40, 42 — при чому зазначає, що ці „*Steigerungen*”, переведені в українській мові з посиланням — *vollkommener* — послідовністю, під у тих мовах; протетичне v — поль. та чесь., ст. 41; злиття і та у — південностях, ст. 39; діалект. ja>je — чесь., ст. 43...), але й запускається в історичні екскурсії (o>i — в Іречка ї — ст. 41), цікавиться діалектичними відмінами поодиноких явищ (kuń, kün, kuīn, ст. 41; śv'atyj — у Іречка śvětyj — śvityj, ст. 43) та шукав для них пояснення (н. пр., на o>i, ст. 41; з цього приводу лисується з Шафариком, пор. лиса із 8/II, 1859, ст. 69). Довше спиняється Іречек над явищами паляталізації українських приголосних, відрізняючи історичне м'ягчення („*vollkommene Verwandlung*“) від сучасного („*Erweichung*“), при чому звертає увагу на характер українських губних (ст. 45), г (46) та на м'ягчення через асиміляцію (śmich, žvir, ... kūšť, hvüžď, ст. 45.., 46). Переход o, e в i, і Іречек (за Лозинським та за Головацьким) звязує виразно зі замкненим складом***) „die Verwandlung tritt in der Regel nur in jenen Fällen ein, wo das o zwischen zwei Konsonanten in einer Sylbe eingeklemmt wird“ ст. 39, та „sobald die Einklemmung aufhört, tritt der o-Laut wieder in sein Recht.“ ст. 40, та саме про e, ст. 42: тільки ж, не маючи ясного образу про історичний розвиток ікання (nū-čju, sūl-ju, zbū-že, rū-la, ст. 39) та не знаючи ще великої сили законів анальгії (kū-neć, dzwū-nycā, .. dū-stanu, zū-stanu ст. 39; meż gen. pl., ст. 42 — Іречек пояснює останнє в тим, що начебто воно повстало з e, міркуючи, що таке є в поть. мові — między — первісне!), міг тільки завважити, що ті „*Steigerungen sind... ja noch weiter, als die Regel fordert, durchgeführt*“ (ст. 42). Випадки, коли перезвуку немає (новоголос. o ѿ).

**) Власне Й. Лозинський [Grammatyka języka rosyjskiego (mało-ruskiego) Перемишль, 1846] перший підмітив це явине (н. пр., А. Паклонський ін'язивав його з односкладовістю слів, пор. Грамматика малоросійського наріччя. Петербург, 1848, ст. 2). На 26 і 27 ст він зазначає, що коли o та e в „pięciwastkową głoską słowa“ і в стиснуті, себто, коли на них „się następująca spółgłoska opiera“, то „e brzmi jak i (ѣ), po twardo syczących jak y (ст. 26), o brzmi jak i lub y“ (ст. 27); але ж як „opierająca się na e, o spółgłoska“ від них віддаляється, „patenczas e, o swoje właściwe brzmienie przed odzyskuje“. Лозинський ілюструє цей закон прикладами (ст 26 і 27) і подає „вийнятки“ від підміченого ним закону, які використав і Іречек Я. Головацький (Грамматика Ръскаго языка, Львів, 1849) просто ці помітки Лозинського у своїй книжечці дослідно переклав (ст. 14, 17).

е <ъ>, вставлене о, е, ст. 40, 42) — теж Іречкові відомі: тільки він тута створює деякі винятки і зв'язує їх із наростиами (*krasot, syrot* — нар.: -ota; *raimatočka* — нар.: -os, а, ст. 40). З цього погляду ця частина *Vorschlag*-у робить враження маленької історично-порівняльної граматики.

Іречкова латиниця — утвор комбінаційний. У цю комбінацію входять а) усі ті букви, що в усіх мовах слов'янських, які вживані в латинських літер, мають (більш-менше) те саме значення: а, е, і, о, у; р, б, м, ф; т, д; с, з, ѿ; г, н, л; к, ґ, с', ѹ; б) деякі літери взято з польського правопису: у; і — у спеціальній функції; dz; закони змягчення при огласинах та виникненні — ѿ, є, б, дз, н — поширені на всі українські напівізовані приголосні: є, д, І (f) і такий спосіб виникнуло для їх позицій і перед усіма голосними (ст. 45): desēf i fušun (ст. 52), mid' i dak, chodat, oš i ſuda, vožmy i vožat, oteč i otča, korol' i loml'u, deň i paňa, cisař i hūfkyj²⁰; так само змягчення через асиміляцію визначається як у польській мові: ſmich, žvir, hvüd' (ст. 45), čeſf (ст. 46)²¹; в) багато лише з чеської ортографії: v; č, š, ž, -- для цього окремо азбуки не треба (šč, ст. 46) — і, відповідно до того, утворено dž; č; и в функції діозинуків eu, ou; не без того, щоб чеська азбука не вплинула на утворення, на німецький пад, значка ѹ — теж ця спеціальній функції; а взагалі зразком була й комбіновані хорватсько-слов'янська азбука (пор. є; v; č, ž, š і т. д.), що збереглася на чеській. Вигода від таких запозичок із слов'янських літер така, що «чё треба придумувати нових знаків та вінювати суть самих латинських літер» (ст. 11). Таким чином Іречкова латиниця складається з 6 голосовок, 18 шестистрок, сюто, 24 поодиноких букв, із діакритичними знаками — і і (ü, č, і; č, ž, š; f, d, є, ž, б, І, н, ф), через зложение + (dz, dž; eu, ou), та ще для чужих слів, крім g, f — w, x — разом, коли не рахувати зложених, 40 значків, куди вже входять і букви тільки чужих слів.

Власне, що знаки на дзвінкі африкати Іречек інчого зокрема не говорить, а просто вденосяться транскрипцією: dzvün (45), dzvünyča (39), vydža (46), doždžove (57). Так само як транскрипція треба розуміти ролю ї в іменників із наростиами: де і тодішніх українських граматик не можна було вимірювати, як власне треба читати різні написання таких слів²²), і Іречек

²⁰) Шодо г — то Іречек непевний, чи буває воно в українській мові напівізоване; тим то часто приклади з г'юн славить у лжки; це, певне, під впливом Мікльосіча, що в I. вид Vergl. Lautlehre вважав укр. г, гарінні з іубиними, „keiner erweichung läufig“ (ст 340); у II. вид. (з 1879) говорить уже про те, що „g wird erweicht, aber nicht in demselben umfang, wie im altslov.“ (ст 444).

²¹) пор. у Мікльосіча (op. cit.). ſmich (369), hvizd' (357), але постійно тільки ſisf [342], kisf [357], česf [362] і т. д.

²²) н.пр., Левицький [Grammatik der ruthenischen oder kleinrussischen Sprache in Galizien, Перемишль, 1834] пише значенії, спасінні, здоріжнні [ст. 62, 63]. Й Лошинський [op. cit.]: ствержні [52], спанні, витни [55], мало де й

так і залишає: *iminje* (приклад із Головацького, ор. сіт., ст. 74), *iminja, iminju* (навіть родов. мн.: *iminj*, побіч *imj*), там-таки, ст. 46, *myloserdje, vesilje, stvorinje* (ст. 44), *zilje* (45), — хоч раз, помилково, здається, написано і *syve voloča* (52) — та ще й мотивує такий спосіб писання тим, що наче б то і в мові люду (*Volkssprache*) „*j mit dem vorhergehenden Konsonanten nicht überall und nicht vollends zusammeneschmolzen sein dürfte*”⁹⁹).

За звичайну транскрипцію кирилицького ї треба приймати знак ј у функції і спадного дзвінку: *kraj, zimuj, svüj, jij, sej*, (у Гречка: *postjotierte Vokale*, ст. 43). Відє приєднання потільки функції преіotaції голосних супроти подвійної ролі и, и, ю в кирилиці — це для українського правопису була річ нова (*javürg*, 43; *maje... jide... joho, juška*, ст. 44)) і сильно його упрощувала. Із приголосників, що улягають пом'ягченню, видлив Гречек губи, і після них ј — гітничи знак преіotaції наступного голосного, як у чеській мові (ст. 45): *bje, rje* (44), *rjanuj* (46). Також у зложеннях: *roziarytu, zjisty* (48), при чому наглядно виявляється непотрібність *¹⁰⁰.

Треба сказати, що справа зазначувати однаковим способом приголосні, що в українській мові можуть улягати патятализації (ст. 45—46) — чи не найсильніша сторона цілої системи. Ї хоч, може, не зовсім орігінальна, бо вкоронана на Мікльюсічі, але ж перевищус Мікльюсіча — постідовністю. Мікльюсіч теж уживає скрізь риски для паліяцизованих приголосників, але ж вилучає з тої системи І, зазначуючи на по-польський спосіб (не зовсім правильно!) твердість л — значком І, м'якість — 1¹⁰¹), пор. *lev*, але *Iva* (*Vergl. Lautlehre*, 341; *pole - pil*, ст. 344); у Гречка цілком правдиво — 1—І, як *t—f, d—d', s—š, z—ž* і т. д.

Вводить Гречек теж польський значок І, але ж у спеціальній функції, у праслав. сподуці ь1¹⁰² *cons.* (*volk*), для визвуки чоловічих іменників (*oreł*) та для чоловічих форм минутого часу (*pochodył*), покликуючись на анальгічні явища в сербській мові (ст. 47, завважа). Справа в тому, що Гречек — цілком фах-

мілосердій, спасіній [ст 55], і Вагилевич [*Grammatyka języka maloruskiego w Galicji*, Львів, 1845]: *кіндкій, жйтій, затъмкій* [ст 27], але й краткі [36], *кам'кны* [39], *пітти* [139]. Я. Головацький [ор. сіт.]: *ім'кны* й *імкніє* [74], *закончіны* [76], *сржжы* [77] і *нам'крінів* [77] *ев.дарініє* [79] і т. д. Народні *Лучкові* [*Grammatica slavo-ruthena*, Буда, 1830] форми на *ж* [ст 46, 49 і т. д.] були для Гречка діалектичні, ї він, перевинуючи свою латиницю за „*Specimina stylis ruthenicis*“ казку „*Тыкка и Д86*“ [ст. 154], то залишає ці форми « — ја [*lystja, Vorschlag*, ст. 54, 55; *kvitja*, ст. 55], то замінює їх на — є». *збріш* [154] — *зєрніє* [*Vorschlag*, 54], *сѣмъ* [154] — *simje* [54].

⁹⁹) Мікльюсіч писав як-слід [*Vergl. Lautlehre*, 1852]. *рубе* [348], *жерде* [349], *овоно* [346]...

¹⁰⁰) для наглядності Гречек при кожному прикладі латиницею піддає саме слово, написане кирилицею

¹⁰¹) пор. „*J*“ wird zu 1 *erweicht*“, оп. сіт., с. 340.

шиво — догадувався існування в українській мові потрійного звука л: 1. тверде (*hart*) — повніше, ніж чеське або німецьке l, але ж не доходить до повноти польського l (це його l, н. пр., *syla*); 2. зм'ягчене (*erweicht*), рівне польському l (себто, ľ) та 3. зміцнено тверде (*potenziert hart*), так, що чути має *(beinahe)* v або u (отже — таки л!), воно відповідає найбільшому польському l і стоять або в визвуку складів (*oreł, düt, vüł...*; *dohyj, tolstyj...*; *był, pliš*), або там, де примикає (*sich anlehnt*) до приголосного, який заміняє склад (*tołk, dołh*, ст. 46—47).¹⁰² Тут Іречка збирав запаналику погляд Ковбока, що подав дуже неясну характеристику українського л.¹⁰³ Іречек думав дати якісь закон там, де Ковбоків здавалося, що „*prawidła wensemno mnoho perospęgj*”. Крім того, тута грава роль цілком залишається стимольогізація, яку Іречек бачив і в Мікльосича.¹⁰⁴ Але взагалі введення цього непотрібного знака не то що не відповідало основам української звучні, а й комплікувало правопис (пор. *pocho-dyt*, але — *pochodyla*, ст. 54, *pytał*, але *zapytala*, ст. 56), і деякі явища — для консервенції — виводило в неправильному світлі (пор. *čołen* — човен, *połen* — повен, ст. 52), а то й утворювало цілком фальшиві, з погляду літературного української мови, твори (пор. *vüł*—*vola*, *düt*—*dolu* ст. 52)¹⁰⁵. Про характер українського л після голосних Іречек нічого не каже, дифтонгічної вимови в таких словах, як *dolüv* (53), *cerküvca* (56), *pav'lanyj* (57) і т. д. він не підозріває, бо про це в І. ніт. „*Vergl. Lautlehre*“

¹⁰² O Královském Rukopise s obzvláštním ohledem na ginoslowanské překlady geho (Casopis Českého Muzeum, XII, swazek III, IIparta, 1838). Так на 387 ст читамо: „Praeterita w rusjnských časownjků, wycházejcí w singulari na u neb w, powstała własna z wielimi hruběho l k. p. l'ubil, chodžiuwał zněj w uestech Rusjna goko l'ubiu neb l'ubiw, chodžiuwau, neb chodžiuwaw. Ostatně, mimo těchto minulých časownjků, rusjnské l není tak hrubé i plně gak polské !... Tak k. p. we slowě skala wyslowuje Rusjin plně, něž Čech, gednuk ne tak plně gak Polák swoje skola. Wúbec naše české l neodpowídá ani polskému ani rusinskému l ani 1... Tu prawidla wensemno mnoho perospęgj, třeba slyšet i gak Rusjna tak Poláka mluw' j h o“.

¹⁰³ Мікльосич (*Vergl. Lautlehre*, 1852) писав: *stolb, volk, dołh* [ст 349], *šot*, *pojšol* (345), *bul jem* (355), *navít* — *pił* (- пік), ст. 365, але ж виразно підносили, що це „*l vor consonanten und im auslautne ähnlich dem u und bildet mit dem vorhergehenden vocal einen diphthong*“ (361). Іречків закид Мікльосичеві (*Vorschlag*, 10), що він, мовляв, через недогляд (*aus Versehen*) писав — *kazavem* (*Lautlehre*, 362) — непорозумінні.

¹⁰⁴ Щодо визуваного л у іменників, то в Мікльосичевих синх (*bemerkenswerth ist, dass auslautendes l in substantiven in vielen gegenden seinen eigenen laut bewahrt: vol, doł, oreł, op. cit., 362*) видно, що він має сумнів, чи тут л зберігається Вагилевич [*op. cit.*, ст. 179] виразно приписув в таких випадках вимову w, отже, *blékъ*, *boldъ*, *oreł*, *stolъ* і т. д. читай — *biw* [*sic!*], *wiwi*, *orew*, *stiwi* і т. д. Так само Лозинський [*op. cit.*, ст. 30] *döł* — *dyw*; Голонацький [*op. cit.*, § 47, ст. 25] стоять за „л“, але ж непевно, вдоволяючись загальною увагою, що, мовляв, *blékъ*, *boldъ*, *oreł*... *blýməblájutъ* гдéквда: *dókъ*, *blékъ*, *oreł*... Але ж виразно пише: *nowenъ*, *čokinъ* [*tam-tam*, § 46, ст. 25].

нічого не згадує Мікльосіч¹⁰⁵), і нічого не говорять українські друковані граматики, ще більш, Левицький (оп. cit., ст. 5., пор. *rěka* — *rüff*, *бвця* — *wüffcia*) і навіть Лозинський (оп. cit., ст. 32.) кажуть визвучне в після голосного читати як і (пор. *rek mówi się rifi*). А проте Іречек знає два українські дзвозвуки *ou* та *eu* (*овъ*, *евъ*) у так шаній скорочений формі оруди. одн. жиноч. іменників (ст. 7., 43., 52.), на яку звернув, певно, його увагу Ковбек (оп. cit., ст. 371: *rukou*, *horou*), а яка так ішходила до погляду обидвох чехів про велику схожість української мови з чеською, і на що Іречек теж указує (ст. 43). Писати в таких випадках — *-ov*, *-ev* (як Мікльосіч) Іречек уважає за хибу, бо ж там «дійсно чути *ou* та *eiu*» (там-таки). Воно правда, але ж і звужувати такий спосіб писання на одну форму, коли в українській мові дзвозвукчу чується і *am*, де Іречек придумує і (і *am*, ді зберігає після голосного — *v*), — теж хиба

Схожість із чеською мовою бачив Іречек іще в переході в деяких західно-українських говорах їа на є, про що говорили й тодішні українські граматики¹⁰⁶, й Мікльосіч¹⁰⁷, і Ковбек¹⁰⁸, і про що він особисто мав нагоду переконатися, побувавши під час побуту у Львові в школі на годині української мови¹⁰⁹). Тільки ж чомусь Іречек це загальне явище деяких українських говорів розділяє: появу је на місці корінного їа після є, Ѽ, ѕ, вважає він за — діялектичну (ст. 5: *auf den galizischen Dialekt*

¹⁰⁵) Мікльосіч (оп. cit.) переписував однаково *knaživ* (342), *račiv* (343), *slivce* (344), *šavka* (346) і... *rukov* (347), *dušev* (347) ... Про нимому такого в нічого не тонорить, ще більше [невне, за Лозинським, оп. cit., ст. 32 та Я Головацьким, оп. cit., ст. 29—31], на ст. 369 читабмо, що *d, b, v i t, d, werden im auslauten wie t, p, f...* gesprochen.“ Тільки у другому виданні „Vergl. Lautlehre“ (1879) читабмо киріано, що „auslautendes v (krov, rövnu), rukov і g, d, lautet wie engl. w [ст. 450]. В 1852 р., здається, *av*, *ov* (бони, роун, оп. cit., ст. 362) він не читав за дифтонги, а то ж гільки *dal*, *stołp* каже вимовляти *dau*, *stoup* (361). Правда, Я. Головацький викладає на університеті як-слід про вимову в після голосних [пор. Воянек, Студії над гал-укр. грам. XIX к., ЗІІІІ XCIV, ст. 145], але про це не міг знати ні Мікльосіч, ні Іречек.

¹⁰⁶) пор., и пр., И. Левицький, оп. cit., ст. 4, при чому тут іде мона глаголи про „einige Gegenden“ та не робиться різниці між Ѵ та корінним їа; Левицький переписув таке їа — а, и пр., *ötčä* [ст. 204], *šäpkä* [205], попри — *porosč* [206]; Вагилевич, оп. cit., пише 4. *ä*, але каже вимовляти сріб'є, є *žel*, *des*, *wiezy*, *dieka*, *mieso* [ст. 173]; Головацький каже, що *ä* після согласного і а після ж. ч. щ. єц. вимоклюється як надлишок та вимовляється пар'чкою як *ä* та *ë* і або в: жель, чес... щестке, затякев п'ят... але по енцикл. *kylogeorg* малорськомъ п'ятине єж говорити и писати: жель, час... щестке, затякев, п'ятъ [оп. cit., ст. 6, § 11].

¹⁰⁷) оп. cit., ст. 341: *kurjatia und kurieta* (im Westen). *řjasnyj* (їєсну)...
¹⁰⁸) Конбек, що теж тут бачить „podobností i přibuzností s čestinou“ [оп. cit., ст. 370], не робить цього переходу залежним від пояснання їа, оскільки *pamieť* — рѣпенубе, *žiel*, *šierka* [ст. 371].

¹⁰⁹) Нор. Dennik під датою 9/VI 1859 (ст. 29): „Byl jsem v rusinske hodině. Děti i učitel mluvili řěč, roměnuty, učitel pak sám je korrigoval poměnuty...“ Але після конференції в листі до Гатталі (див. Додаток, ст. 70) пише вже, в Kolomyji říkají podnes svatý, kdežto všude jinde řvěty: nebo ſvjetuji...

beschränkt; ст. 44: *im westgalizischen Dialekt*), зате є < ја, що повстало з праслав. є, підносить до літературного українського фонетичного закону, та ще придумує для нього, за чеським правописом, окремий знак — ё. Ясна річ, що попри існування є та 'є — новий знак має викликувати труднощі, де його писати, тим то Іречкові довелося подавати для цього правила, отже: тільки там, де у старослав'янській мові є **а** або в польській **е**: *schnuty, děkovaty... ščěstje... devět, vězaty, měso, švěty, rěd... imě, husě, sě* (ст. 43), але — *rjenyj* (44), побіч *rjanyj* (46) — докладницце: ё появляється тільки у пні (*im Stämme*) слова, і крім слів: **тѣ, тѣ, сѣ, имѣ, племѣ** (отже, в т. зв. и-та ит-пнях) — тільки в середозвуці (*im Inlaute*); церклив **а** (в етимологічному укр. правописі) є завсіди ѿ: *lyca* **лица**, ст. 44... Закон, як бачимо, не тільки самовільний, але і він ускладнює правопис, противиться основним Іречковим зasadам, що на один звук повинен бути один знак, вимагає знація й інших слав'янських мов (польської), а то й історії мови, проти чого Іречек боровся...

Інде одна хиба Іречкової системи, на яку могли навести автора „Vorschlag“-у українські граматики першої половини XIX. ст. Всі вони, і за ними і Мікльосіч, і Іречек, відчувають різницю між *i<e* та *i<ø*, є, і Мікльосіч цілком правдиво віддає первіс значком і, друге — *i¹¹⁰*). Іречек теж, як Мікльосіч, передає *i<ø* в назвику й після голосних поточним і (*jí*), після приголосних і, таксамо *i<e*, що, на його справедливу думку, має „durchaus dieselbe lautliche Beschaffenheit“, що й *i<ø* (отже — *zilje*, там-таки). Через те, що в тодішніх гацьких граматиках є нагляк на рід здовжения такого *i¹¹¹*), Іречек то зумувається в переході *e>i* деякої анальгії з чеською мовою — анальгії, власне, нема — і радив (*scheint es angedeutet*) таку «довгість» зазначувати рискою над і (*i*). бо, мовляв, юно *in den meisten*

¹¹⁰) Нпр., *dil* (op. cit., 343), *stil* (343), *zirka* (343), *nič* (343), *sil* (343), але — *d'iva* (342), *s'ino* (342)... і *s'im* (342), *os'iň* (342), *kraďiž* (342) і т. д. Те саме бачимо в II виданні „*Vergl. Wortbildungsllehre*“ з 1876 (бентів 249, nіh 250... *švif* 252... Гід 251, фіс 273). Зате в II вид. порівняльної звукої з 1879 р. Мікльосіч заводить є на *i<e*, нпр., *kôň*, *nevôđ*, *veselôſr*, *lôkot* (ст. 430), є на *i<ø*, нпр., *pék*, *rék*, *uték*, (ibidem), але *širkuj*, *bl'idyj* (ст. 429). Таксамо в інших частинах своєї порівняльної граматики, нпр., *Vergl. Stammbildungsllehre*, 1875 (ізбір 10, *dôl* 8... *popěl* 8, *postěl* 57, кам'єп 8, побіч — *vesile* 68...; *čil* 57), *Vergl. Syntax*, 1883 та в етимологічному словнику слав. мов із 1888 (застір 321, *bôk* 17... *osép* 105, *postěl* 321, побіч Гід 162, *navif* 387...; *hřiv* 68, *vydity* 390 і т. д.).

¹¹¹) Пор Й Левицький, op. cit., ст. 9 (Die Russinen sprechen diesen Buchstaben — себто є корінне, та з е — ganz so, wie die Deutschen das ie in den Wörtern die, wie, nie, sie, Liebe, zB. *něký* (wiek), *těsto* (tiesto). Міркуємо, що це Левицького запознання від Лучкя (op. cit., 4: Ruthen... proferunt 'velut accentuatum i. seu Germanicum wie'). Головацький (op. cit. 7, § 13) зазначував вимову є «ак *ji* або діжі *mágoňky* і». Та це було 1849 р; 1860 р він переписув є, лат. ie, пор Diéckickij, *Russka Dniestrowaja* (Die ruth. Sprach- und Schriftfrage, ст. XI, 123) Про його погляди на є в тому часі, див. ст. 39.

Fallen lang", и. пр., nis-nesla, pšč-rečv (ст. 42) так як і є (ст. 44)¹¹²), і приклади на такі чеські транскрипці на Іречек **мф** вичитати в Casopis-i Ceského Museum¹¹³). Тільки, видно, ця заввага — до речі, хибна — має географичний характер, бо далі в тексті такої довготи і є в чи є не залишається. Але ж щодо характеру українського і є, то Іречка збігається з Ічкан¹¹⁴) (Grammatica slavo-ruthena, ст. 5, 32, 33, 34, 60, П. Левицький¹¹⁵), погрохи Вагилевич¹¹⁶), та історично-стимо льотичні міркування¹¹⁷) (Vorschlag, ст. 41). Він міркує сам (за Левицьким), що цей звук, як би ми тепер сказали, окрім фонеми¹¹⁸), завданий на цього скрізь іменецький піачок й (зокругутися і), вважаючи, що „diese Bezeichnung würde am besten mit der Aussprache übereinstimmen”; та ще з цього приводу подовживає з Мікльєвичем, закидуючи йому, що він цепко відібрав він тих місцях і (Vorschlag, ст. 10.: *kisf für küsf, hvizd für hvüzd*). Знову дуже вузьконарічеву приймету, не в етнографії, Іречек робить інтеркультурним явницем¹¹⁹) і знову коміктуючим систему свого привонесу, творячи виняток для зачітання паліглізації приголосних перед і є, є. Автім тут теж могла грати роль й здядає схожість із чеською товорою, то

¹¹²) „Довготу” укр ієк Іречек ізв'язув з наголосом, що, мовляв, здебільшого (in den meisten Fällen) падає на є (ст. 44); при цій нагоді він укаує, крім аналогії в чеській мові, і на схожість із дальматаціями говорами „іллірійської” мови.

¹¹³) Пор., впр., транскрипцію ігуцільських народних пісень у праці І. Вагилевича „Ljusulové” (С. С. М. XIII, 1839): diwcyňy (47), witer (48), týu nedíl (48), jei (47), swol (48) ... ziliečko (47). Такожмо в цьої праці про боліків (Bojkové, ibidem, XV): lisi (56), bili (57), šnhy (58), vinka (56) і т. д.

¹¹⁴) На ст. 5. чигасмо: o sonat inter Ruthenos in quibusdam partibus velut hungaricum ū, Gallicum u:nen rūp, næst rūszt, neawm volūm, alii amant e ut i vel k pronunciare ... alii Valachorum ducti ut es.

¹¹⁵) op. cit., ст. 13: wenn es gedehnt wird..., wird wie das französische oder deutsche ū ausgesprochen, und dieses ist die Eigenheit des russischen galizischen Dialektes...

¹¹⁶) У гуцульському говорі (Станіславівщина, Колочинщина, на Буковині) „o przechodzi w grube i (ū): ciąża, plątka,” оп. cit., ст. XX; тільки ю діам Ужгородщини, всупереч Іречкова (Vorschlag, 41), Вагилевич подає і (наїтка, кістка, ibidem, XX). Таку вимову вказує він як правильну для ієк (ст. 175; і є, що не можуть попереднього приголосного; для ієк — знак կ, ст. 174).

¹¹⁷) „der Übergang von ö — сейто, здовженого ... започатковано Й. Левицького (пор. поч. 115) що відходила до початку Іречка при ехолії обох мов — In ö wurde durch ein u und ui (на останнє мат Іречек указує в Штаffордському Slowanskому Národopis-i, II. вид., ст. 28) vermittelt”; і заходить Іречек у грамоті я 1421. р. і у творах українських письменників із XVI в.

¹¹⁸) Левицький подає такі приклади на ї (ö) — у: мёж — між, грóж — гриж, кóжка — киїж і т. д. (оп. cit., ст. 14).

¹¹⁹) Я Гоюнський (оп. cit., ст. 20) каже що „ö грóжне вимовляється (ніж ієк) „и не можуть предъядьщен соглаšенiem”. Лозинський характеризує цей звук як польське у (ніж амбігіальні приголосні, zlyſt, styl, plyt) або і (ніж інші, bív, wiz), але коли у, коли і „trudno jest oznać” (оп. cit., ст. 27); цого етимологічний знак на цей звук — о з перекернутим і над о

є подібний перезвук о—а. Різниця між знаками (о ă) — невелика...

Хоч Іречкова латиниця збудована на фонетичних принципах, то проте автор від них часто відступає, беручи за приклад інші слов'янські мови, дарма що анальгія між українською членкою й іншими — неповна...

І так ви проти протегичного у у літературній мові, готовно через те, що його не вказують ін поляки, ін чехи, хоч воно там відоме. Іречек не догадувався, що таке у з'явниках, и. пр., українського ікания зовсім не ге, що появя у названих мовах (Лозинський казав, що таке »w zawsze pisane być rozwino, ор. cit., ст. 21) й каже писати: *otća*, *ovća*, *odochnaty*, (*Vorschlag*, 42), пише *ovsa*, *on* (ст. 53), не кажучи вже про *ona*, *ony* (там-таки), *ujko* (ст. 53).

Таксамо літературна мова, на його думку, не повинна допускати форм із і в повноголосих слонах, хоч вони в мові загально живуть, отже слід писати: *berez*, *stereh*, *vorot*, так-само: *rozorvaty*, не — *rozürvaty* (ст. 43.), і *połk*, не *pulk* (sic!) остання форма є в Мікльосіча, ор. cit., ст. 357.

А далі — традиційне і прикметне для галицьких граматичних етимологізаування. Тільки впливом іх аргументації можна собі пояснити, що Іречек, принимаючи, згідно зі звуковими законами (ст. 7), один знак для українського звука и. «ця очищена двозначності», каже, всупереч цьому законові й українській вимові, робити різницю між (діалектичним) *ми* (мені) та *ми* (ми), *ти* (тобі) і *ти* (ти), між *мир* (рэх) і *мир* (*mundus*), врешті, між *бити* (*percutere*) й (наречевим) *быти* (*essere*), і в тих випадках, де кирилицька стимольогія вживала в — писати і: *mi*, *ti*, *mir*, *bity* (*Vorschlag*, 39). Чи не був цей неподільний «видніяток» усіченою для аргументації Цідицького, що у своїй брошурі (О недобности латинской азбуки, ст. 33, 34), наводить майже ті самі приклади, аргументації, яку вдало зробив був Черкаський (*Lemberger Zeitung*, 1859, див Укр.-русь. Архів, VIII, ст. 128) лінгвістичним контрагументом, що, мовляв, „*die Verschiedenheit der Bedeutung muss aus dem Zusammenhange der Rede erkannt werden?*“ А тимчасоч цей нечесній «видніяток» був проти Іречка аргументом у руках Я Головацького, який конструує в письмах симову¹¹⁰⁾ (*Die ruth. Sprach- u. Schriftfrage* ст. 140) і потребу двох законів умогивону+ саме Іречковими прикладами...

¹¹⁰⁾ У своїй граматиці з 1849. р Головацький виразно та же, що „само (=тільки) гор'ське нар'к'че розріжніє югокерх и и ѿ, инде о ё тратн-лес с в скже розвайчье и ѿ малорвскому письмѣ зживлються и и ѿ только для роздѣла (= різниці) слабъ...“ (ст. 7, § 14). Про його погляд 1860. р. див. ст. 38. Лозинський (ор. cit., ст. 20) наводить правила, де писати ѿ, але вони роблять враження самовільності, и. пр., рол. одн. жін. — ѿ, наань, і виах ми. чол. і жін. — и (45, 58); та аргумент „*dla rożnicy*“ в й у нього, майже в тими самими прикладами, що й у Іречка (ст. 20).

«З-етимольгічна» каже Іречек писати в назвику і (*inyj, istyj*, ст. 89); приписує замінникові форми: *im, ich, imy* (ст. 39), хоч і пише: *svoji, moji, mojim* (ст. 44); пише наросток *-ova-* (*vyucovaty* 55, *pochorovaly* 53, *dékovaty* 43), мішач *od-iz* *ot-* (*otpalo* 55, *otvažty* 56, *otminy* 53), не стягає й не викидає приголосних, де треба (*tovaryšstvo* 55, *kolyčstvo* 55, *slezskych* 55, *pozdnijše* 55) й винесує силу церковних слів між своїми прикладами з тодішніх українських граматик¹²¹⁾...

Іречек доторкнувся у своїй латиниці й писання чужих слів, тільки ця справа, в нас не така легка, винесла в цього коротка й занадто вже упрощена та недоговорена. Сказано тільки, що в чужих словах «треба писати і та у відповідно до правопису оригіналу» (ст. 39), що там слід писати *f, g* (47, 48). (пор. *fora, felony, ... galony, fagot, gumovany*, ст. 51), *x* (49) та *w* (47). Решту треба з прикладів догадатися, що всі чужі слова, головно імена аласн. треба переписувати так, як їх писуть чужі мови: *Würzburg, Würtemberg, Wright, Warwick, Węzyk, Wołowski* (ст. 47); *fabrika* (39,55), *psychologia* (39), *kapitaly* (55), *finansüv* (55), *spiritusu* (55), *ministerstvo* (50) і т. д. Тільки ж, із погляду структури української мови, не можна згодитися на такий загальний механічний перенес біблійних (грецьких, єврейських) слів, як іх Іречек приєнече писати (н. пр., *Davida*) ст. 39, або як іх перенесе: *Filipe* 51, *Maria, Josif, v galilejsküm mistečku Nazareti*, ст. 34, хоч уводночас там читасмо й зукраїнізоване *Havríil, Emanuil, Jakova*. Цікаво, що чужу сполуку *-ia* Іречек переписує декуди *-уја*, н. пр., на ст. 55: *v Halycyji, Rossyji, Moldavuji, kolonyjalnoho, a -io-* залишає: *akcionaruv...*

*

Цілий проект Іречкової латиниці робить таке враження, що автор задумував увести нею деяку нормалізацію в українську літературну мову, спираючись із деяких причин на говори з'хідньоукраїнські. Тільки ж самі правописні приписи, хоч як іх Іречек силкувавсь умоти вувати законами української звучні, а то й морфології -- такої нормалізації внести не можуть. Тут було потрібно граматики, зладжені на основі звучні й відміні народньої української мови, як про це і згадує Іречек у своєму рефераті до міністра¹²²⁾, і як про це наполягал Головацькому, радянчи пому написати граматику в дусі словацької граматики Гуттаті¹²³⁾. А

¹²¹⁾ Пор. *iskaty* 39 (Голов., ст 27), *slyšaty* 39 (Голов. ст 194, Багал., ст. 95), *doska* 39, *ubijaty* 39, *rěšaty* 43, 52. *sosid* 45, 62, *sosudy* 52, *vozměňuj* 47, *pachaty* 51, 52 (pašu), *čádo* (52), *jazycy* (52), *tamo* (51). і і д

¹²²⁾ Пор. Podání, ст. 12: „für die weitere Fortbildung der (ruthenischen) Sprache ist namentlich die baldige Herstellung einer ruthen. Laut- und Wortbildung Lehre von nöthen...“

¹²³⁾ Пор. ст. 15, замітка 73.

то ж у зразках, що їх подає Іречек своюю латиницею з усіх авторів та зі шкільних книжок¹²⁴) — аж рябів від ненародніх висловів (пор., н.пр., випис із 18. ч. віденського Вісника з 1859. р.) та від різних церковних і діалектичних, а то й хибних форм¹²⁵), за які, ясна річ, Іречек відповідати не може... А з дечого можна скласти собі образ, як деякі форми уявляють собі Іречек¹²⁶)...

*

Щодо самої латиниці, то вона викликує враження продуманості. Іречек не тільки продивився всі важніці й більше тоді знані¹²⁷) українські видання, друковані польською чи чеською азбукою (пор. *Vorschlag*, ст. 22), але і піддав деякі спроби польською (Лозинський, Падура) и чеською транскрипції криглиці (там-таки, 25—26)¹²⁸), вказав на хиби в одній і другій (н.пр.,

¹²⁴) З букваря, читанки для народних шкіл, із біблійної історії (ст. 51—54), з Лучкаївських „Specimini-styli ruthenici“ (ст. 54—55), з віденського Вісника ч. 18, 1859 (ст. 55), в хрестоматії Головацького для нащих клас гімназії (анекдоти, ст. 55—56), з читанки Ковальського, ст. 56. Крім цього, зі збірників народних галицьких пісень: Жеготи Пилі — З пісні (ст. 57—58) й Ваплиця з Олеська — І пісня (ст. 58—59) — та зі збірника Максимовича, вид. київське ч 1849 *Toska sestry po brati* (ст. 59) та *Son* (ст. 66) — не зачіпаючи в цих осіаніях моні: болай не переробляє я<є> на є, н.пр., тубає єа, рутає єа..., вживись форм *chodyt* (ст. 60), побіч: *idut, hudut* (ст. 59).

¹²⁵) Пор. засвіди о після є, Ѽ, ѕ, н.пр., *szczodryj* (Голов., оп. сіт. ст 20 шбрдый і щедрый, Вагил.: *szczodryj*, оп. сіт. 174), *żobrak* 37, *půlk* 43, *narüdnyj* 47, *vormüžnyj* 42, але і *hrom* 49 (пор. Голов., оп. сіт., ст 18 по чесома можна почутти грбмж), *kupel'* 45, 52 і т. д.

¹²⁶) Пор. місці одн. м'ягких відмін із історичними формами: *ro poly* 51, *na mory* 51, *na ulycy* 52, *na huly* (—гілка) 51; *rod* одн. чол ім *rüd* — *rodu*, *narüd* — *narodu*, *dül* — *dolu*, *rük* — *goku*, *vüł* — *vola*, *kuš* — *koşa*, *oborüh* — *oboroha*, але чомусь *nüs* — *nosu*, *zate büb* — *boba* (ст. 52); *rod* мн. пригол. відм: *kostyi* 43, *prystanyj* 55, *орудн одн* — *kosteju* 44 побіч *kosteu* 43; *rod*. мн. піл-пнів · *husete* 43, 52, *місц мн.* — *koñoch* 40... У притяжників і займ. наа. одн. чол все -уі — *malyj*, але й *hürkyj, jakuj* 53, наа мн. частіще -уі: *dobryj* 44, *suchyj* 39, *zaim syj* 52; наа. одн. жін. *krasnaja* 39, 43, *syfija* 43, *zana*, одн *krasnjuj* 44, *zelenuj* 44, хоч бував й *syva zazule* (voc.) 52, *l'ube lito* 52, *bose* 57... В займенників: *joho, čujojo, čujomu* 44, дав одн. *jíj* 43, але *rod. мн. ich* 39, побіч — *moji, mojim* 44. Серед діслівничих форм одмітимо: *zěbsty* 40; *netomu* 51, але — *bižu* 53, *lomlat* 43, побіч *famju* 52; *nakva*, сп *sadit* 52 Непримінно вражає, що наче в діслівнику *ležaty* на-росток а [пор. *ležaty* = *lehjaty*, ст. 44]... Дещо можна взяти за друкарську помилку: *nebe* 39 [чехіям], *terypy* 39, *růžnuj* 40, *kej* | *кий* 53, *uhel* 42, *chlárom* 43, *reněz* 45 [чехіями], *nař* 52 [чехіям або польоніям].

¹²⁷) Досить поважну Іречкову бібліографію українських творів, писаних польською латиницею, доповнив Франко [Укр.-русь. Архів, VIII, ст. IV—XIII]

¹²⁸) У „*Vorschlaſy*“-у Іречек подає деякі виписи українських творів латиницею, і то — друкованих польським правописом з „Литовської хроніки“, виданням Т. Нарбута [Вильно, 1848], ст. 27; з „Литовської метрики“, вид. гр. Дзялинського [Лозинань, 1841], ст. 28 — власне обидві памятки білоруські; — зі збірника народних пісень Вацлава з Олеська [Львів, 1833], ст. 29 та Жеготи Павла [Львів, 1839], ст. 30, з „Руского весілля“ Й. Лозинського [Перемишль, 1835], ст. 30 та з творів Тимка Падури [Львів, 1842], ст. 31; аї спроб, друкованих чеською латиницею: пісня про Стефана-воєводу вид Градія Й. Іречика [Віденський, 1857], з М. Шашкевичевого Й. Вагилевичевого перекладу Королеводвірсько-

сплутування в польській латиниці у з і, ст. 25 (писання: *molođyi*, *molođoi*, замісць — -уї, -ої, ст. 26), хиби, які виходили саме з того, що українські мови там накидувано спосіб писання, щоправда спорідненої, а проте чужої мови, не звернувшись глибшої уваги на внутрішню її будову (там-таки, ст. 26). Це та хиби, які виходять звичайно з транскрипції, чи з транслітерації. Але ж коли ми і про Лозинського, і про Падуря, і Коїбка, і Шафарика можемо сказати, що вони переписували українські слова чи по-польському, чи по-чеському (н. пр., Шафарик вживав я, ю, е, без огляду на їх звукове значення, переписував *ja*, *ju*, *je*, пор. *vivcja*, *chvasolja*, *kochaćca*, *lubov*, *Slow. Národopis*, ст. 26; про це, *Vorschlag*, ст. 26), не «дбаючи про внутрішню будову мови», то цього не можна сказати про Мікльосічеву латиницю. Всі Іречкові закиди на адресу Мікльосіча — непорозуміння. Що Мікльосіч не робив різниці між ѹ і діялектичним є (з є — про це ви і згадуєте), що зазначував (як і Ковбек) м'якість приголосних перед і е, є (пор. ст. 26), а і < о звичайним і, не є (*kisť*, не *küſť*, ст. 10) — то це все говорить за Мікльосіча, а проти — Іречка. Та ще Мікльосічева латиниця — не транскрипція, а — система, і вона зовсім не чеська, а як Іречкова — комбінована, і власне Іречкова система найбільш на Мікльосічевій узорована.

Зібралиши все докупи, ми можемо про Іречкову латиницю сказати ось що:

- 1) вона побудована на звуковій системі української мови, при тому на засаді, що кожному поодинокому звукові відповідає — один знак;
- 2) виходить із сучасної будови української мови і не дбає зовсім про те, з чого відповідний звук розчинився, як це робила вживана досі кирилиця;
- 3) одинаковий спосіб зазначування наявнізовані приголосні вирізняють і користують латиниці чеської, польської, хорватської та словинської, чим і автор пережажує Мікльосіча;
- 4) але ж вимкове становище палігатизованих приголосних перед є, де Іречкова латиниця, за чеським зразком, передбачує зм'ягчення голосного, не — приголосного, систему несе, вносячи до того в неї історичний принцип; крім цього, введення цього значка для одинокого тільки явища, і то суто діялектичного, доводить до ускладнення правопису; та поза цим випадком (є) — система стає ясна й супроти кирилиці — консервативніша. відрізняючи преіпотонані голосні в їх функції від палігатизованих приголосних;

го рукопису, друкованого в *Casopis-i Cesk-oro Muze-a* [Прага, 1838], ст. 32—33, із Шафарикового *Slowansk-oro Národopis-y* [Прага, 1842], ст. 42 та з Мікльосічової *Vergl. Lautlehre der slav. Sprachen* [Відень, 1852]. Тільки ж Мікльосічеву латиницю не можна назвати виключно чеською.

5) заколот у систему вносить і Іречків значок І, введений ним за вказівками тодішніх українських граматиків у Галиччині, роблячи вилім у загальній системі паліталізації приголосних (незазначування І);

6) хоч Іречкова латиниця комбінована з різних слав'янських латиниць, то проте вплив чеського правопису більший, ніж уплив латиниці інших слав'янських мов; він виявляється в тенденції зазначувати окрема морфольгічні прикмети мови (еи, ои — обмежені на оруди. оди.; поширені І, крім форм чол. род. минул. часу, Й на іменники, пор. *oreł*, *doleń*, бо *čořna*, а тож *l výl* + cons. теж І); така тенденція системі української мови не відповідає, Й обидва ці оригінальні супроти Мікльюсіча, додатки в Іречковій латиниці — зайві Й теж системі шкодять;

7) а так узагалі, Іречкова латиниця є розумний компроміс поміж фонетичним і етимологічним принципом правописення; зазначення асиміляції в дусі фонетики — в цій не видно; але ж страх перед перебільшеною фонетизацією може неуважати систему мови (*ovča*, *ovsa*), таксамо, як Й можуть неуважати етимологічні забобони (*ml* = мені, *ti* = тобі, *bity* ст. 39, *ubila* 35, *vbily* 58) — і недоцінювання асоціаційних законів у мові або анальгії (пор. *vorot*, *sterch*).

Та ці недостатки не відбирають Іречковій латиниці її варгости. Не треба ж забувати, що систему цю укладала людина чужа, і що це була перша спроба такої системи, опертої тільки на внутрішній будові мови, і то системи все-бічної (пор. чужі слова).

Про Іречкову латиницю, як систему, чи досі не читали критичного і об'єктивного оціну. Її підіздох фільольгічних заваг Григорія Шашкевича¹²²⁾ можна тільки дві, про і (ст. 185) та про незручність є (192) та ще загальні уваги про г (186) грактувати серіозно; решта — це сплютування фільольгічних принципів із прив'язанням до традиційних букв, пор.: *не діється заступити їкаким латинським знаком, бо його чути то як є, то як ѹ (ст. 189), а свою природою воно і ю чи ѹ. ю є чи ѹ, ю є чи ѹ, ю є чи ѹ, ст. 190; „Vokal“ В (ст. 197-198) — начебто «відповідно до свого місця при інших буквах (Lautzeichen) має значіння то і, то ѹ, то ѹ», а «основою природою є не і а є», ст. 188, отже його відданість латинським і не можна при тому мішавати колишнє правописне укр. *k=ɪ* з *k=ɛ* в закритих складах; в укр. мові є 4 роди і, и на це приклад: лъєсь (l'is), лисъ (lys), лôл (lij), лысь (lysyj), ст. 192; є та є — в укр. мові є „wesentliche Vocale“, що хоч звучать

¹²²⁾ „Memorandum über das Projekt im Ruthenischen statt des bisherigen griechisch-slavischen, sogenannten cyrillischen, das lateinische Alphabet anzuwenden, vom k. k. Minist.-Rate im Ministerium für Kultus und Unterricht Herrn Greifor Szaszkiewicz“ (Die ruth. Sprach- und Schriftfrage, Т 173—202) — дата: 9 травня, 1859, отже — до засідання Комісії.

задебільша (*meistens*) глухо (підкр. Шашк.) як французьке є без наголосу, а проте частіше, готовно, як піде на них інготес, або так узагалі, як вимова тяжка, чути ъ як ё, чи то ё, а як ё, або є (ст. 192—193), отже іх відкидати не можна, ст. 192—193; хоч кирильсько-руське и чистя приголосних звуків як кирильсько-руське ѿ (ст. 190) — то проте затримані трохи обільза знаки, щоб могти відрізнити значення таких слів як *mit die Seife* — мию *lieb*, быти (!) *sein* — бити *schlagen* і т. д. — і далі: для ѿ нема відповідного латинського значка, бо, и. пр., у чеській мові звука у нема, а в Угорських русинів у практиці воно має значення є (ст. 191) .. Ясна річ — тут ніякого розуміння системи українського латинського правопису немає.

Те саме треба сказати про відповідь Якова Головацького¹³⁰⁾. Є це, властиво, оборона кирилиці та етимологічного принципу правопису — етимологічного, в тощому розумінні, зі збереженням усіх уживаних у церковних книгах букв

але дещо доторкається й Гречкової латиниці. Цілком справедливі заяваги Головацького щодо потрійного Гречкового л (ст. 150) та є (ст. 148), яому не подобається велика кількість діакритичних знаків (ст. 147—148); але ж усе інше з його 14 точок (ст. 136—156), це його — 1) оборона етимологічного принципу, до якого Головацький рідить пераз підіягати вимову, и. пр., однаково вимона ѿ та є «*unorganisch*», треба засвоювати собі „*eine richtige Aussprache* ѿ, ст. 140; 2) появляється від часів «упадку» (*seit dem Verfalle*) української мови (ст. 144), треба залишити ё, бо воно „*veranschaulicht die Ableitung*”; 3) залишилось як голосний звук (Vocal) у Карпатах — його треба залишити на основі привы його 900-літнього існування, та ще з педагогічних мотивів, щоб діти, мовляв, уміли відрізняти тверду та м'яку відміну (*die Klassifizierung der Substantiva auf ѿ und є*) іменників (ст. 145—146 і т. д. або: 2) — неправдиві твердження, и. пр., що у словах *smich, évit, žvir* „*in der echten vom Polnischen nicht beeinflussten ruthenischen Aussprache der Consonant ѿ, є, є gar nicht erweicht wird*” (ст. 154); що ю не чути в Галичині, що це мовляв, російський закон (ст. 151—153) і не може „*als Lautgesetz der ruthenischen Sprache angesehen werden*” (158); що ѿ, є, ю після приголосних мають не етимологічне значення для українців, а фонетичне (ст. 137—138 — він виступає проти вживання палятилізації рискою); такожмо неспільній закон, що Гречек не підводить під закон українського членчення й шипучих, а якби то, мовляв, виглядало, як би до шипчиків є, Ѷ, ѕ ще й додати їхоку риску (ст. 147); що як писати після є, ј, ѿ

¹³⁰⁾ Einige Worte über den vom Min.-Secretär Joseph Jireček gemachten Vorschlag das Ruthenische mit lateinischen Schriftzeichen zu schreiben, von Universitäts-Professor Jakob Glowackij (Die ruth. Sprach- und Schriftfrage, ст. 113—157) — дата 19. червня, 1859, себто, після конференції.

о — а не е, коли о чути, то це приведе українську мову до російщини, ст. 154 і т. д. або: 3) — роблять просто враження крутістства, як, н. пр., вивід про букву г, що в церковно-слов'янській мові мала первісно значення g: Головацький бойтесь, що як так викладати, як Гречек (що, мовляв, г первісно знак на г), то будуть у нас синнати: *Gospodi b^{og}oslowi* (ст. 55); або про k, що воно має значення б то „*bel den Ruthenen einen eⁱgenthümlichen Laut, der weder dem polnischen, noch böhmischen oder dalmatinischen i, j, gleichgestellt werden kann*“ (ст. 150).

Все це доторкається самої системи латиниці п'ятьки посередині. Головне завдання Головацького показати не-пригожість латинського письма для українського письменства, або тільки перевагу кириллиці над проектованою Гречком латиницею.

І так треба дивитися на всі виступи проти Гречка. Вони — принципіальний характеру, і хто навіть схильний був теоретично погоджуватися з його латиницю (Липинович, *Die ruth. Sprach- u. Schriftfrage*, XX, LV), поборював ї — з принципіальних мотивів. І вважали, і то не тільки члени Комісії¹³¹), а й люди збоку, за акт чисто політичний, що з фільольгою не має нічого спільногого¹³²), акт, що загрожує церкві¹³³), що якої і

¹³¹⁾ Лист Малиновського до Григорія Шашкевича 9 VI 1859, Укр-русь Архів, VIII, 53.

¹³²⁾ З цього боку дуже цікаві погляди тодішнього директора поліції, пізнішого [від 1861. р.] сеніора львівського Ставропігійського Інституту, Якима Хомінського [1796—1867]; іх собі Гречек записав у деннік своєї працьової подорожі [ст. 25—27] й подав гр. Тунові в нім перекладі [ст. 11—12]. Гречек провідан Хомінського 8. червня, після останнього засідання й почув під нього ось що „В Галичині треба відрізняти два елементи, що через узаймний опір удержують рівновагу. Українці (*Rusini*; die Ruthenen) — слабі й молоді, чисті (*grave*) діти. У своєму примітивному стані цілко (pevné) тримаються церкви. Коли ж від'єднатися від тої спільні (od svazka; von diesem Bande), пороблятися поляками, і це мета, що до неї прямує відома партія [себто, поляки, В. С.] Українці не можуть дерево, що йому стинають (useđen; wird abgeschlagen) вершок, але ж що його коріння цілком задорове. Горішини галузя відпадає, освіченіці українці потішаться. Але пневі це менше шкодить, як довгого коріння має задорону силу. Та як тільки піchnута ідолини ріти, ціле дерево загине. Горе буде, якщо не перестануть підкупувати внизу основ українського народного характеру — а ними є церква й мова та тісно з нею звязана азбука. Коли це все українцям заради, куди іх заженет? До поляків або до росіян (k Rusin; zu den Russen). Ні одне, ні друге австрійському урядові не годиться. Він повинен діяти, щоб пень тої у своєму задорі залишився задороним. Ціла справа [себто, акція в справі переміни азбуки] — дуже дрібна (velmi malicherná, zu geringfügig — підкр. мое). Розуміння було б зроблено, коли б уряд був склав комісію з самих українців, щоб вони самі склали собі, що ім треба. А так ачинилися рейвах (у чеському de lana caprina!) страшний, що не стоїть у никакі пропорції до важких справ. Українці — прибиті або роздратовані, поляки викрикують із радощів, наскільки вони — радикали, ходять задумані (zaražení; nachdenklich), наскільки вони ними не є. Теперішню справу [себто, азбуки] розбирали вже 1848 року. Ті й іх власне робить тяжкою, що її зводять із революційними [розуміється, польськими] спробами, яким уряд неначе простягає свою руку. Тута справа не є в фільольгої, а в це питання політичне (niedröh se tu o filologii, něbrž o politické poměru, es hande sich da nicht um Philologie, sondern um eine politische Frage). Еміграція [поль-

усуненням кирилиці відпаде народ, а то й вірі: що «з латиницею пропаде й дух 'українського народу й віра'¹³⁴; за акт явно політичний, ворожий для української нації, акт накинений, придуманий чужими на затрату «народності рускої»¹³⁵. Дехто додгадувався, у звязку з роллю Іречка, що тута грають роль чехи¹³⁶, які хотять загарбати провід над слав'янами, тим то дехто схилявся вже більш до польської латиниці, ніж до чеської¹³⁷. Але ж найбільше зв'язували цілу акцію з ыгайним становищем українців у Австрії¹³⁸, і головно з наміром начісника та поляків скомпромітувати українців перед Австрією, щоб відтягнути їх від вірності цісареві¹³⁹. Цікаво справедливо підносили¹⁴⁰, що латиниця внесе розбрат (*Zwiespalt*) між український народ, не кажучи вже про загальне недоволення. В обороні перед заведеним латиниці було, і оглянути не важко часи, що їх переживали тоді українці в Австрії, багато недовіданого. З огляду на вічні підозріння в симпатіях до Москви члени Комісії не могли отверто підносити одного з дуже важливих аргументів проти латиниці, який ім диктувало почуття національної єдності з Наддніпрянщиною. Тимто всікто тут аргументу

ська, розуміється] безпечно вхопиться цілою справою и використає та у своюому дусі і т. д.

¹³³ лист Куземського до Григорія Шашкевича, Укр.-русь Архів VIII, ст. 73

¹³⁴ пор., „ча письомъ руне церкви и обряды.“ (*ibidem*, ст. 74)

¹³⁵ пор. лист Івана Головацького до брата Якова в 15 V, 1859 [Студницький, оп. *cit.*, ст. 446].

¹³⁶ пор. лист Малиновського до Григорія Шашкевича, мовляв, «між слав'янами поляки, росіяни та чехи воюють за перевагу, за принципи», чехи хотять нам свою панування накинути, а, ми, як не хочемо мати нічого спільнога з поляками й росіянами, бо не хочемотрати великої світової політики, то і не хочемо чеського принципів! [*wollen wir das tschechische Prinzip nicht haben*], Укр.-русь, Архів, VIII, ст. 53, лист VI, із 9 червня 1859. В тому самому дусі києловській Гр. Шашкевич у листі до Як. Головацького в 9 VII, 1859 [здатськ, під впливом поглядів Малиновського]: „аби верховість чеснини до якої спреміяла чехи хотія над австрійськими Слов'янами оутвердити і над Русинами, що якъ долго албуха стояти буде, абсолютно видітся неможливимъ“ (Студн., оп. *cit.*, ст. 465). Про ту „світову політику“, у якій та латиницю, згадув Малиновський іще раз (*ibidem*, ст. 66), що мовляв, „спір за кирилицю иникликаю тільки тому, щоб „uns Ruthenen, die wir in die Weltpolitik nicht spielen wollen, aufzurütteln und in dieselbe hineinzuführen““ [там X з 20 VI 1859].

¹³⁷ „Latein-tschechisch wird Niemand von den Ruthenen schreiben, sondern lieber schon polnisch (підкр. Малин.), und zwar um so mehr, als unsere Annäherung an die Polen uns manche Sekaturen ersparen würde. Ja, die Ruthenen würden ihren Sprachunterricht lieber ganz fallen lassen (підкр. мов), und sich dem polnischen (підкр. Малин; надруковано помилково politischen) zuwenden, sich dann aber begnügend, dass das Kirchenslawische des Ritus wegen nach alter Art gelehrt werde“ (підкр. мов). Укр.-русь Архів VIII, ст. 53 [Лист М. Малиновського до Григорія Шашкевича в 9 VI, 1859]

¹³⁸ Укр.-русь Архів, VIII, ст. 67 [лист Малиновського до Григорія Шашкевича в 1 VII 1859].

¹³⁹ *ibidem*, ст. 69 [лист Малиновського до Григорія Шашкевича в 6 VII, 1859]

¹⁴⁰ Die ruth. Sprach- und Schriftfrage, ст. XXII, ст. 160 [Й Локинський, Bemerkungen über den Vorschlag і т. д.]

релігійного; а заведенням латиниці, мовляв, галицькі українці важко зможуть виконати завдання, що на них колись поклав був папа Урбан VIII. (відомий вистов: *O, mei Rutheni, per vos ego Orientem spero convertendum*¹¹¹). Але ж у приватному листуванні проскакує виразно і цей аргумент¹¹²). Та найнажищіше, чого боялися українці, це – відірвання від давньої традиції, ірвания з давнім українським письменством, як це видно з відповідей і Малиновського, і Куземського, і Головацького, з гисячотітівкою, як казали тоді, історію. Виходячи з цього чисто емоціонального аргументу, можна, нарешті, і зрозуміти вигук Івана Головацького, що на чутку про наради Комісії у Львові писав братові Якову *finis Rutheniae!* (лист із 15 V., 1859, Студ., op. cit. ст. 166). Коли з цього тільки боку підходить до сирви, то, може, і зрозуміли будуть ті аж надто сильні слова, таки кри в дні для Іречка, що ними обкідувало саму акцію¹¹³, і ясний стане той відшр, із яким до неї поставилися члени Комісії. Педагогічний бік – грав тут роль незначну; нівеліка користь для школи з переходу на латиницю не могла, мовляв, зрівноважитися зі школою для самого народу, і це бачили не тільки українці, а і члени Комісії – німці, що допускали паралельне інчування обидвох азбук для української літератури¹¹⁴). Найякінні контрапозити були – лінгвістичні, але тут маши доночогти Комісії голоси найавторитетніших тогочасних слів'ястив – П. П. Шафарика¹¹⁵) і, як воно не дивно, і творця наукової системи

¹¹¹) Ibidem, ст. XXVII [Литвинович]

¹¹²) Пор. V лист Малиновського до Григорія Шашкевича в 6 VI, 1859: „Wird uns die Latinica von Ruszland abschneiden, ungeachtet welcher die Polen so sehr für Ruszland schwärmen? Welches Mittel wird man ergreifen, um die Polen (підкр. Малин.) von Ruszland abzuschneiden? Man gestattet den Polen ihre Literatur aus Russisch-Polen zu beziehen: warum will man uns von der Literatur der 13 Millionen Ruthenen in Ruszland abschneiden?” [Укр.-русь Архів, VIII, ст. 49–50]

¹¹³) Пор. пислови Литвиновича [в листах до Гр. Шашкевича, Укр.-русь, Архів VIII]: Todesstoss [т. 1], Gewaltstreich (1, 9), Attentat (1, 6, 10), Teufelswerk (2), Höllenwerk (5), Machwerk (6), Куземського (Die ruth. Sprach- und Schriftfrage); Machinationen (16), unglücklicher Antrag (34); Головацького (ibidem, ст. VIII) hinterlistige Intrigue і т. д.

¹¹⁴) Die ruth. Sprach- und Schriftfrage, ст. 193 [Григорій Шашкевич], 165 [Лозинський].; німець Мош звертає у приватній розмові з Іречком [28 VIII 1859] увагу на те, що селяни тому вчать свої діти, щоб вони могли „gleich dem Djak Kirchenbücher lesen”, і коли буде запалена латиниця, то „запал для школи в селян відасне” [Нім. деннік, ст. 2].

¹¹⁵) Про це читако в листі Малиновського до Гр. Шашкевича в 5 VI 1859 р. [Укр.-русь. Архів, VIII, ст. 46]: „Ich habe heute zum Protokoll die mir von Wien zugesendeten Gegeneklärungen [підкр. моя] des Miklosic und Szafarziks übergeben”. Те саме вгадується в „Die ruth. Sprach- und Schriftfrage”, ст. LIII. Не думаємо, щоб Шафарик окрім цього писав, а просто все біло – via Відену. У листі до Якова Головацького в дня 30 V 1859 Б. Дідицький писав також: „дonesу Вамъ еще, что и самъ і П. Шафарикъ, тестъ Гна Єр., во все неудоленъ наъ своего зяя, что тотъ же далеко пошоль на не свое поле! О семъ писаль недавно молодый Шафарикъ съынъ къ одному наъ монахъ профессоровъ [І. А. Людківъ], а тотъ вѣзаочи

української латиниці, що з переконання вжив Й у своїй *Vergl. Lautlehre*, 1852, р.¹⁴⁶), — Фр. Мікльосіча, який ще рік перед Комісією висловився був за реформу українського правопису в дусі Вука Караджича¹⁴⁷)...

Та тільки Й ті вчені — системи Гречкової латиниці не розбирали. Не займався нею ніхто з наших учених, піддаючи про неї тільки приналідно¹⁴⁸). І тільки Франко, поминаючи Й розбір

о нашомъ дѣлѣ, ивѣстіль мене о томъ приватно" [Студ., оп. cit., ст. 449] Все, як бачимо, йшло через руки Головацького [таксамо Й думка Мікльосічека] — та Головацький, щоб не надто видно було його руки, відступив цю справу Малиновському, щоб він дав її до протоколу. Буце „mittlerweile eingehogene Auseinandersetzung der berühmtesten slavischen literarischen Autoritäten" (Die russ. Sprach- und Schriftfrage, ст. LIII) — а другої руки. В листуванні між ним і тестем — немав згадки про становище Шафаріка в цій справі.

¹⁴⁶) Пор його слова: „Was das alphabet anlangt, dessen Ich mich in dieser abhandlung bedient, so habe ich das bulgarische und das kleinrussische, von denen das erstere mit einer einzigen ausnahme, das letztere gewöhnlich (відкр. мое) mit cyrillischen buchstaben geschrieben ward, mit lateinischen buchstaben geschrieben, ich habe die überzeugung gewonnen, dass das entsprechend vermehrte lateinische alphabet zur bezeichnung der laute beider sprachen angemessenest ist, als das cyrillische. Ich erlaube mir diese abweichung von dem herkommenen um so eher erlauben zu können, als weder bei der einen noch bei der anderen sprache eine etwa vorhandene literatur berücksichtigt war". (*Vergleichende Lautlehre der slavischen Sprachen*. Wien, 1852, ст X)

¹⁴⁷) Пор лист Івана Головацького до брата Якова з 28 VII, 1858 „Мика говорилъ... добро говорить было бы, если бы Русины оставили свою дотеперьшнюю ортографию, а приняли бы что то въ родѣ Вука Караджичевой" [Студ., оп. cit., ст 407]. Ці слова важко погодити з тими думками, котрі в імені Мікльосіча надрукував Дідицький у листі до Як Головацького з 30/V 1859 (Студ., оп. cit., 448), мовляв, він, Мікльосіч, уважає „die slavisch-ruthenische Schrift als die einzige" підпонідне для української мови, та що він „in keiner anderen Schrift". які він анал, не находить відповідних знаків на и, я, ё, і передусім на чистослав'янське (echt slavisch) є. . Останні слова приневолюють віднести до автентичності заяві — я недовірям [Мікльосіч усе і скрізь писав за укр є — і]. А так Мікльосічеве становище в цій справі не зоксім ясне. Чи не грава часом тут ролі амбіція, що його до акції не запрошено? Такі думки насуваються, як читати лист Дідицького до Головацького з 30/V, 1859. Коли Мікльосіч говорив перед викладачами на університеті про української латиниці й цілі акції 1859, р. „сьм'якимъ пристрастіемъ справедливого оскорбління", і коли Дідицький його поспітав, чи не має він яких указок або завітів „наль выше, отвѣтиль рѣшительно, що уже выше 4 лѣтъ В. Міністерство не призыває его никогла къ якому соѣту и ему вадаєся, яко бы отъ того часу всю ласку и довѣре утратить" [Студ., оп. cit., 448—449].. Заяву Мікльосіча про латиниці, ві слів Дідицького, яраз із листом його, Мікльосіча, редакторові Дідицький посилає [Мікльосіч довгенько тягне з дозволом, пор Студ., оп. cit., ст 453, 455] до редакції „Lemberger Zeitung" [Студ., оп. cit., 457, лист до Як. Готов з 13/VI, 1859], але, вадається, й там не надрукували. Тоді Дідицький видав її метеліком у перекладі на українську мову [кирилицею] п. а. „Оскільки рѣскон авзьки дотычающіе" [передруковане Ів. Франком, Укр.-русь. Архів, VIII, ст. XIX—XX].

¹⁴⁸) Ом. Оконовський, Історія літератури рускої. „Зоря", 1887, ст. 136—137 [помітка]

на боць, висловився про Іречків правопис, що він «справді має високі прикмети науковості»¹⁴⁹)...

А проте Іречкова система латиниці в історії української фільользогії своє місце має, має вона своє видне місце і в історії розвитку ідей про латинське письмо в нашому письменництві, і в історії спроб української латиниці. Вже хоч би через те, що Іречків „Vorschlag“ появився був друком...

Тільки ж треба зазначити, що Іречків проект на наші системи української латиниці впливу не мав, як це показано в праці про «Правописні системи Михайла Драгоманова» («Драгоманівський Збірник» Укр. Висок. Недаг. Інституту, Прага, 1930 32, ст. 172—173, відбит., ст. 30—31), хоч деяка схожість між Драгомановою та Іречковою системою — очевидна...

*

Хоч Комісія висловилась у принципі проти латиниці й навіть її не розбирала, то проте дебати в ній допомогли (на другому засіданні) Іречкові усунути «ненеличні нестотності» (*die wenigen Unzükönlichkeitkeiten*) його проекту („Bericht“, ст. 24). Це пізнані і з додатку до кінцевого протоколу, отриманого до розпорядку міністерства освіти з 25. липня 1859 (ч. 956), яким запроваджувало зреформовану кирилицю у школах¹⁵⁰). Там визнано ще раз усі звукові закони української мови, і порівняння їх тексту (ст. 205—208) з надрукованими такими самими законами в „Vorschlag“-у (ст. 6—8) доводить, що їх автором був Іречек¹⁵¹). Так само — П. додаток (ст. 204—210).

¹⁵⁰) Азбучна міна в Галичині, ЗНШ, CXVI, ст. 96, Укр. рус. Архів. VIII, с. XVI.

¹⁵¹) Надрукований у „Die ruth. Sprach- und Schriftfrage“, ст. 203—210.

¹⁵²) За ненеличними несутніми змінами [н. пр., покроповано порівняння з іншими слов'янськими мовами] та скороченнями, наскільки стилізація, ідеальніша, та сама [декуди вигладжена], ті самі приклади [тільки церконослов'янські букви старослов'янських слів „Vorschlag“-у замінено у протоколі — латиницею, н. пр., бра́да — brada, рака — raka, лакътъ — laktъ i т. д.], нерав із тими саними помилками (vydušy: Vorsch. 7; проток. 207), а тим самим порядком обговорюючих азбуки [азбучним у голосних — вихотячи як звуків старослов'янських, як ще все робив Мікльосіч в. а. е. є. ѡ, є і т. д. — та фізіотерапічним у приголосниках: д, т; һ; мягчення ..]. Пор., н. пр. для прикладу:

VORSCHLAG:

ст. 6—7

а (altslovenisch, südslavisch und russisch) verwandelt sich in о: раз —
— гоz. лакътъ — lokoф. ладни — loda (ст. 6)

е (altslovenisch, südslavisch, russisch und čechisch) geht nach ё, ѕ, ѕѣ und Ѽ in о über: бѣчла —
— р҃оља, Ѣщдръ — Ѣшодруј, Ѣшлкъ — Ѣшлк, жена — Ѣона (ibidem) і т. д.

VOKALE:

КІНЦЕВИЙ ПРОТОКОЛ:

ст. 205—207

а verwandelt sich in о. раз — гоz,
лакътъ — локоф. ладна — лода [ст
205]

е nach ё, ѕ, ѕѣ und Ѽ geht in ein
о über: бѣчла — бѣчла; Ѣшлк(ъ)
— Ѣшлк (ibidem) і т. д.

з законами нової кирилицької ортографії, треба вважати, теж переважно за Іречкову працю — й ми мусимо нею теж занятися. Порівняння обидвох текстів виявляє саме ці „Unzükömmlichkeiten“ Іречкової латиниці — вони просто в кінцевому протоколі по-іропускани, я коли б він мав був змогу ще раз повернутися до своєї системи латиниці, він був би ці недостатки вирівняв. Поміж звуковими законами кінцевого протоколу немає таких прикмет Іречкової латиниці: 1) переходу *a* (*ja*) в *e* (*je*) цілія шипучих (*čes*, *šepka*, „Vorschlag“, 6); 2) переходу праслав. *ę* (в Іречка старослан.) в *ě*, там-таки, 6, кінцевий протокол домагається писати скрізь *ja* (ст. 206) — таким чином, відпадало з Іречкової латиниці *ě*; 3) «ступіньованій» (*gesteigert*) звук і *z* о визнано за «непрійотовані» і *u*, ст. 206), тим го відпадало Іречкове — *ū* (*Vorschlag*, 7); 4) через сконстатування, що українська мова має тверде та м'ягке *l*, що воно в середозвуці перед приголосними і в минул. часі дієслів переходить у *v* (*u*) (ст. 207—208), а в іменників вимова, мовляв, хитається, і там слід писати *l* (ст. 208) — відпадав Іречків значок *l* у таких випадках, і з ним цла теорія про потрійне українське *l* (*Vorschlag*, ст. 8, 46—47), і таксамо відпала 5) теорія про існування в українській мові тільки дифтонгів *oi*, *eu* і то гільки в орудн. жіл. род. ім., займ., прикм. (*Vorschlag*, 7, 43). де полішено паралельні форми на *-oju*, *-eju* та *-ov*, *-ev* (ст. 207) — все це ті недостатки, про які в час указано на ст. 30.

Крім того, дискусія довела до деяких змін у напрямі стимольгії. Кінцевий протокол говорить про укр. два знаки на звук *i*, при чому характеризується *i* там як «непрійотоване і (208); супроти вимови одного українського звука *i* (чи та *i*) як „gelindes u“ в *Vorschlag-u* (ст. 7) — злиття обидвох звуків приписується тільки *der Volksprache*, в літературній мові мовляв, треба відрізняти *i* та *u* (ст. 206)¹²¹) Таксамо цей принцип

KONSONANTEN:

ст. 7—8

Die vollkommene Verwandlung des *d* vor präjotirten Vokalen ist *dž*, seltener *ž*: *vydžu*, *mežy*. Altslowenisch *žd*, russisch *ž*, südslavisch *dž*, *ž*, neu-slowenisch *ž*, polnisch *dz*, čechisch *z* (ст. 7)

c, *s*, *z* im Anlaut werden auch dann erweicht, wenn zwischen ihnen und einem nachfolgenden präjotirten Vokale ein Weichlaut oder ein Labial steht: *ćvit*, *światyj*, *żwizda*. Gleicher geschieht, wenn im Auslaut ein Weichlaut folgt: *küſt*, *hvüſz*... (ст. 8)

Правописні зміни пояснюються вислідами наради

¹²¹) Як виглядала б ця зміна в латиниці [коли б було до неї дійшло] — невідомо. Здається я — дістало б було знак *i*, *u* — *u*, як воно видно з Іреч-

ст. 207—208

Die vollkommene Verwandlung des *d* vor präjotirten Vokalen ist *dž*, seltener *ž*, nicht *žd*: *vydžu*, *mežy* [ст. 207]

c, *s*, *z* werden im Anlaut auch dann erweicht, wenn zwischen ihnen und einem präjotirten Vokale ein Weichlaut oder ein Labial steht: *ćvit*, *światyj*, *żwizda*. Gleicher geschieht, wenn im Auslaut ein Weichlaut folgt. *kyſt*, *hvüſz* (*kōſt*, *hvōžd*) ... ст. 208 і і д

переважив фонетичний у написаннях: *svit*, *cvit*, ... *kyſt*, де зм'ягчення *s*, *z*, *s*, яке передбачав „Vorschlag” (ст. 8), кінцевий протокол каже на письмі не зазначувати (ст. 208).

Кінцевий протокол подає ще й інші зміни та додатки¹⁵¹), але ж вони для системи Іречкової латиниці вже не сутні; вони мають значення для зреформованої кирилиці, пододавано їх на те, щоб ними зазначити різниці української мови від російської та церковнослав'янської, наскільки цих відмін не передбачено вже в *Vorschlag-y*¹⁵².

*

Зреформована кирилиця теж — діло Іречка, дарма що складала її Комісія і прияла її, щоб... не приймати латиниці. Вона видавалася всім занадто радикальною. І хоч у ній дуже сильно заступлений етимологічний принцип (*é*, *i*, *ы*: *и*, *ю* і т. д.), то проте в очах тодішніх українців вона була за мало інорична, за далеко відходила в бік фонетики. Звідтіль її Гумліва пазва — *какографія*¹⁵³, бо зортографією (на IX

кової транскрипції українських слів у рецензії Головацького „Очеркъ старославянского баснословия” (*Casopis Ceského Muzeum*, 1864, II, ст 218—227). Там читамо: *halicko-ruskojí maticí* [ст. 220], *ne imili opredilenneno dla duš umeršich mistea* (ст. 221), *hovorit* (*ibidem*), *ale — buv, pohyb* (*ibidem*)... Іречка зробив тут інавантажку принцип розрізнювати письмом значення слів, на не користь фонетичної системи української мови, й це його хитання використали його противники (*Die ruth. Sprach- und Schriftfrage*, ст 139; Головацький, 191: Григорій Шашкевич): на конференції, де ще й Лозинський, певно [як у своїй граматиці, ст. 20], стояв за *ы* задля „розрізнювання” — Іречек давав „переконані”, що один знак *[y]* на кирил *и* та *ы*. ще теж — одна з „Unzukömmlichkeiten” його латиниці...

¹⁵¹) и пр., замісце „e, je wird namentlich in der Deklination der Adjektiva und Pronomina zu o *gesteigert*” (*Vorschlag*, ст. 6) сказано „e wird in der Deklination i та d namentlich *vielfach* zu einem prä-jotirten o *gesteigert*” (ст. 205); пропущено приклади *I'od*, *sl'oz*, *mal'ovanyi*, при чому зазначено, що „цей звук треба їх писати *durch ein präjötiertes o*”; може бути *odyn* та *oden* (206; у *Vorschlag-y*, ст 6 — тільки *odyn*); пропущено про приставне *v* перед *o* (*Vorschlag*, ст. 7), дарма що Іречек рідні його не зазначувати (*ibidem*, ст. 42), так, що зреформована кирилиця казала писати *бди*, *брда*, ст. 209; таксамо у словах: *chvoryj*, *chvorüſt* (ст 8). Щодо додатків, то вони мають характер остероги перед церковною, и. пр.: що *ta*, *la* замісце *oro*, *ao* допускається як війнятки, наскільки вони „in der Volkssprache beſtündet sind” (ст 205), що *d* не може м'ягчитися на *žd* (ст. 209), а є ще як наслідок м'ягчення *t*, „kommt nur ausnahmsweise in ruthenischen Wörtern vor” (ст. 217), що є тільки знак м'ягчення (ст 206) та що *k* відпадає, отже „не треба його писати” (*ibidem*). Непотрібний із погляду літературної мови — а тут скрізь підноситься різниця між *Schrift-* і *Volkssprache* додаток, що в З ос одні дієслів т відпадає не тільки після *e* [як було в *Vorschlag-y*, ст. 8], але й після *a*, і приклад на це *sbyrat* [ст 207]...

¹⁵²) и. пр., що *e* не має сили м'ягчити попередній приголосний (*Vorschlag*, б; прот. 205), таксамо як і *u* (7; 206); що закінч *gen.*, *sing.*, *adj.*, *masc.* і *neutr.*, *-oho*, а не *-ago* (*russisch -avo*, *Vorsch.* б; прот. 205); що коротке *o* [себе] *gake*, що не перезвучується] в вимові на *o* не переходить [7, 206]; що українці знають *h*, не — *g* (8; 207), приrostок *vу-* не — *iz-* [8; 208] що в інг закінч *-ly* не скорочується [7; 206] і т. д.

¹⁵³) *Die ruth. Sprach- und Schriftfrage*, ст. LXIX.

погляд) могло бути тільки те, що мало в собі всі прикмети історичності, етимольгій...

Справді, какографія — так будемо звати її ми, хоч ювсі не у глумливому значенні, а просто для скорочення, щоб вона мала якусь ім'я — какографія мала багато фонетичних елементів: відкидала всі ненадійні в українській мові церковні значки: Ь, Ѱ, д, в; * на кінці слів, залишаючи його тільки у зложених словах та перед преіотованими голосними (розважити, схісти, адлюстант); викидала з ужитку * та ڇ, замінюючи їх одним значком ڻ та ڻ; вводила ڻ, щоб одрізнати його від ڻ, утворювала, анальгічно до ڻ (ja), ڻ (ju), ڻ (ji) — значок на преіотововане ڻ (и) та ڻ (ie) — писати замість ڻ — ڻ не дозволялось (ст. 209); заводила, анальгічно до фонетичного значення ڻ після голосних (ст. 209), ڻ і в сполучках ڻ + cons. і в II. дієприкм. чинул. часу (текстий, ڳوک; писав, -ла, -لو). задержуючи ڻ у визику іменників (ст. 210); після ч. ж. щ казала писати ڻ скрізь там, «де народ виразно вимовляє о (чорний, шовк, 209); сполучувала одним знаком (ڻ) i<ڻ, e (ٻڪا, ڻستي, ڻڪل, ڻڪڪل, ڻٽڻرڪن, і навіть солов'ї та келڪ, ст. 209)...

Але ж віддавала вона поважну ланчину І етимольгій: залишала два знаки на звук и (з «етимольгічними» прикладами: бити *schlagen* і быти *sein*, при чому форма теп. час. чомусь ٻين, ст. 208), залишаючи, що «в літературній мові слід обидва звуки відрізняти, хоч народна мова знає ту різницю тільки в поодиноких говорах» (ст. 206); казала для i<ڻ «з етимольгічними оглядів (*Rücksichten*) уживати в письмі ڻ з циркумфлексом» (ст. 206), але ڻ перед ڻ не зазначувати. ڻцию, ڻра (ст. 209); преіотовані — їх треба писати тільки: ڻ (ja), ڻ (je), ڻ (ji), ڻ (jo), ڻ (ju), мають подвійну функцію: ڻсний, ڻмы, ڻдеви, ڻасکли; ڻсти, ڻкоролڪ; ڻалюваный, на ڻе — јо прикладу нема: ڻжю, ڻрафлю (ст. 209); у визику складу м'ягчення приголосних (іх 8: ڻ, ڻ, ڻ, ڻ, ڻ, ڻ, ڻ, ڻ) залишає — ڻ (ст. 209—210);...

Є ще й багато недосказаного; деякі закони можна собі скласти з прикладів, як і в латиниці, н. пр., що закінчення прикметників по к, г, х є — -й, не -ый (ٻڀي, ڳوريي — sic! — ст. 209, ڻажкий, 210), в латиниці — у (пор. *molodeńcyj*, *Vorschlag*, 58; *velykuj*, 54 і т. д.); що треба писати - ڻм, ст. 208 (етимологічні), але — ڻمڪ, ڻمڪم, ڻدڪرڪ, ст. 209 (фонет.); що скрізь треба зазначувати наляйт. ц в наростиках -ець, -ця: ڻتىك, ст. 210, лици, ст. 209, ڻцию, ег. 209... але ж це все могла дати тільки граматика української мови, складена на основі цього правопису...

Какографія забезпечувала назверх сяк-так українську мову, щоб її не сплутувати з церковнослов'янською й російською. Тим більш, що ще мала бути придумана окрема форма цивільного письма, відмінна від російської гражданки¹³⁶), а до того часу можна було вживати тільки — кирилицьких букв, що їх мали українці в церковних книжках (ст. 203)...

В історії розвитку нашої правописної справи в Галичині цей правопис був величим кроком наперед, як спроба примирити давні традиції (церковні) з вимогами народньої мови — вин браше промошував шлях до т. зв. кулішівки, відже максимовичівка, що її залиено в школах Галичини и Буковини в 80. рр. XIX. ст., і що проти неї так воював Драгоманів... А проте його не приняли і прихильники народньої мови в письменстві¹⁶⁰), не кажучи вже про т. зв. об'єдинителів, що над викиненими буквами гіркі слози проливали¹⁶¹). Усі на його лаялись, і «акографія» була для нього назва обох тaborів¹⁶²). В найліпшому випадку про його говорили з апатією¹⁶³... Навіть із історичного погляду не зазнав цей правопис справедливого оцінення¹⁶⁴)...

Доля какографій відома; про неї ми згадували на стор. 5—6.

А на її долі Гречек, творець такої цікавої системи української латиниці та співтворець народності української ортографії на кирилицькій підставі, міг переконатися, що правопис — не виключно лінгвістична справа, що реформу ортографії, з якою люди живлися, проводити тяжко, та ще й то, як беруться до того люди чужі, й за реформою, хоч і як скромно, ховається політичний підклад... Тоді її найбільш логічний, і найпослідовніший, і найбільш науковий прапорщик, складений за всіма вимогами законів мови — не прийметься...

Гречек, ясна річ, цього не здав, хоч робив свою роботу в найкращих намірах...

¹⁶⁰) „eine скоропись nach unserem alten MS (= Manuskripten) herzustellen“ [лист Малиновського до Григорія Шашкевича, Укр.-русь Архів, VIII, ст 51, лист із 8/VI, 1859].

¹⁶¹) Пор. лист Гр. Шашкевича до Я. Головацького я 9 VII, 1859 (Студійський, ор. cit., ср. 467): „щобудь-бы тамъ Ваша славетна коміссія составлена наъ такихъ Русиновъ якъ Гол. Мошъ, Сѣлибъ або и Черк., Гречекъ, Полянскій о рускѣй правописи оухвалила, то оставляю той коміссії самой, нехай собѣ пише: для мене она не была и не буде законодательною къничѣмъ“; або лист Івана Головацького до Якова в 14/III, 1860 (*ibidem*, ст. 491): „новой ортографії Вы слово оцкій подъ никакимъ условиемъ не приметъ, скорѣе откажется иского; такъ по крайней онъ говорить...“

¹⁶²) Пор. лист Івана Гушалевича до Я. Головацького в 1860 р: „одно что не могу Вамъ отпустить есть то: почему Вы дали нашему въ упасти. Ахъ Боже мітъ гакъ опасно и скучно бѣзъ чѣто не могу съ тою мыслию привыкнуть. Все то уже наше паденіе...“ (*ibidem*, ст. 498). Таксамо Криницький, *ibidem*, ст. 460. Дідичукъ уважав „уступки, сдѣланіи въ комитетѣ — пораженіемъ, которое нанесе на насть такихъ же еще больше“ (*ibidem*, ст. 458 лист із 13 б 1859).

¹⁶³) Григорій Шашкевич, Студ., ор. cit., ст. 499, лист до Я. Головацького 3/2 1861, Die russ. Sprach- und Schriftfrage, ст. LIX.

¹⁶⁴) Н. пр., Малиновський у листі до Григорія Шашкевича 8 VI, 1859. [Укр.-русь Архів, VIII, ст. 51], або Іван Головацький до Якона, лист із 12 XII, 1859: „Это уже слишкомъ Несправедливо, чтобы людей старыхъ и вжившихъ изъ какую ныбудь привычку, принуждать по старости учиться писать. Пусть бы правительство попристало только на новомъ, молодомъ поколѣни, а старыхъ бы лучше оставить въ покое“ (Студ., ор. cit., ст. 480).

¹⁶⁵) Н. пр., Ом Огоновський найшов для неї тільки таку характеристику. „Не донго ждали [Русини] усуненя тов непотрѣбной новизны“ [Іст. літ. руском, „Зоря“ 1887, ст. 35].

До думки про самостійність української мови, про потребу її розвитку на основі народної мови, про конечність зміни дотеперішнього й церковнослав'янського правопису чи на латиницю, чи з поліщенням кирилиці, але на сильно зреформовану, таку, що характеризувала б цю мову як самостійну, відмінну від церковнослав'янської та російської — Іречек дійшов на основі славістичних студій, зв'язаних із його становищем як голова видавництва шкільних книжок. Крім того, як ми вже бачили, він занявся українською мовою зокрема ще у зв'язку з відомою нам акцією австрійського уряду в 1859. р. Але ж не був це тільки «службовий обов'язок», а дійсно, Іречек, пізнавши будоку української мови, як тільки можна було чужинцеві й пізнати на основі бідної тодішньої української граматичної літератури (*Vorschlag*, ст. 10) — пізнавши її фонетичні та словотворні закони, зацікавився нею, виробив собі існий погляд на структуру цієї мови й не змінював цього погляду вже николи.

Зацікавила Іречка українська мова, головно, тому, що вона на його погляд, «займає свою звуковою системою серединнє місце чи ж чеською й польською з одного, російською (старо¹⁴²) й новословінською та південнослав'янською (собто сербською) — з другого; що вона у своєму ладі зберігає деяко таке, що може причинитися і спричинитися до розв'язання проблем у інших слав'янських мовах» (*Vorschlag*, ст. 8). Але ж пізній українська мова притягла його увагу тим, що, на його погляд, це «мова для чехів незвичайно цікава (*přezajímavý jazyk pro nás*), хоч і як важко й пізнати через те, що українці нею не пишуть (*Rusíni jím nepisí*), несучи її, здебільша, русинами та церковнославізмами» (з листа до Гаттагі з 18/V., 1859)¹⁴³ .. «Українська мова така цікава для фільтъєго, і саме для чеського така важна (підкр. мое)! Бодай я, бувши при суджений студіювати ту мову, не перестану вже хоч трохи з неї користати (*těžití s ní*) для нашого (чеського) мовознанства... Незвичайно важне (*předůležité*) студіювання українських говорів — для пізнання того, який давній парот слав'ян. «В Коломні, и. пр., говорять до сьогодні *svatyj*, зате скрізь інакше *švětyj* або *švjatyj*. Узагалі схожості із чеською мовою попад міру багато. Тільки тут потрібно розуму та якого погляду, щоб все це було зібране з користю... Про історію та давність слав'ян піде країце й певніце из можна зачерпнути, як у плечі, де й досі є багато говорів, у словаків, українців (*russin*: південних слав'ян, а то, може, й росіян (*Rusů*)¹⁴⁴). Сам Іречек признається що, студіюючи Короленківський рукопис, то де-

¹⁴²) Старословінська мона. на Мікльосічевою термінологією — староболгарська.

¹⁴³) Лист у Чеському Національному музеї у Празі під знаком 2 F 51.

¹⁴⁴) Лист до Гаттагі після повороту зі Львова, ст. 3—4, див. у нас, стор. 70

яких старочеських властивостей дійшов через студії української мови (*rusinštiny*)^{145).}

Автім ту схожість між українцями, передусім карпатськими — він думає, що Карпати є «без ніякого сумніву котискою і чехів» — та чехами Іречек добавляє не тільки в мові, але і «у звичаях, обичаях, у піснях, приповідках і взагалі в народньому житті»^{146).} На жаль, із українського боку мало на тому полі зроблено; на жаль, «українцям узагалі, і передусім галицьким недостає (*scházi*) Караджича»¹⁴⁷⁾ (індкр. мов). Коли воно карта розібрать все життя цих людей, — що «зберегли багато недоторкнутого західньою освітою й оригінального» то слід «простудіювати й говорити та швидковори (*podřečí a ruznořečí*) українські в усіх околицях (*konečinách*) галицької та угорської Русі, відповідно до сучасних потреб і наукових вимог, треба скласти словник усієї народинської говорки (*mluvy*) більш-менш таким способом, як його склав для сербохорватів (*Jihoslovani*) Караджич (там-лаки, ст. 220).. .

Іречек не переставав безнастінно вказувати на калічення української мови галицькими письменниками, коли ... доки взагалі ще думав, що це на щонебудь може здатися. Ще з початком 1866. р., пишучи дуже прихильну звістку про віднову діяльності Галицько-руської Матиці¹⁴⁸⁾, у зв'язку з постановою (в Чернівці, 1864. р.) видавти «Науковий Сборник» та бажаючи «Сборник»-ові набути для українського народу та ваги що й для чехів від 1827. р. набрав орган Чеської Матиці *„Casopis Českého Muzeum”*, — Іречек ізвертає увагу редакції на те, що «прияті до «Сборника» статті менше віддаляться від характеристичних форм української мови як це можна було замінити в дотеперішніх спільнотах» (ст. 164).

Але дали, коли прийшли відомі публічні засідання в Галичині про «одну мову та дві вимови», про літературну спільноту мову з росіянами — коли явно вишили наверх приховані чи ніправописом «р’єзаційні» тенденції більшості галицьких письменників, проти яких Іречек 1859. р. боровся — ми вже підігне не читаємо її його огорожу, що його увагу про українську мову вигадав. Маючи потвердження в виступах галицьких українців, що, мов іяв, до-

¹⁴⁵⁾ З листа до Гаттала з 28 XI, 1859 р.

¹⁴⁶⁾ Рецензія [підписана відомим Іречковим — І. І] на «Очерк старословянского баснословия или мифологии», составленъ Я. Ф. Голеніщевымъ, 1860 у *Casopis-1 Českého Museum*, 1864. II, ст. 220.

¹⁴⁷⁾ *Ibidem*, ст. 219

¹⁴⁸⁾ Терміни Шафарика в його *Słowansk-ому Národopis-1* II вид., 1842 р., ст 3.: *jazyk*, *mluva*, *řeč*, *nářečí*, *podřečí*, *různořečí*.

¹⁴⁹⁾ *Der ruthenische Literaturverein Halicko ruska Matica in Lemberg, „Oesterreichische Revue”, IV. Jg., 1866. I. Heft, Januar, Wien*, ст. 162—161. Стаття підписана теж початковими буквами І. І — але ж пр’ неї Іречек ізгадує, як про свою, у списі своїх творів, долученому до автобіографії на стор. 4, під роком 1866.

поси Голуховського правдиві, Іречек, усе зорієнтований проти Росії й російщини. Іречек, австрійський міністер освіти за міністерства Гогенварта (1871), але й чеський патріот у дусі тодішніх чеських консерватистів – хвалиться у своїй автобіографії, що, мовляв, його „*hlavní snahou bylo, aby provedl rovnoprávnost v vyučování vyšším*”, і що це йому „*úplně se povedlo v Haliči, kde na universitě lvovské zavedena... polština*”¹¹⁰). В цій автобіографічній згадці говориться про введення в життя багатьох шкіл чеських та сербохорнатацьких, за що Іречек „*od protivinských rovnoprávnosti národní byl stíhan*”, але ж про українські школи «здобутки» не говориться нічого.. Від 1867. р. всі школи у Східній Галичині були спольонізовані, центральний уряд полонішив українців – полякам.

А проте ще 9 літ перед своєю смертю, вже з Праги, як голова чеської корол. „*Společnosti nauk*”, листом із 2. серпня 1880. року, Іречек ізвертається до польського фільноського Йигі Гануша, щоб він використав на оду, живучи на „*půdě ruské*”, її «докладно проаналізував (*propátral*)» наглядно (*očítě*) описав гонір (*podřečí*) тамошньою околиці (*končiny*), яка невно містить у собі багато цікавого не тільки до пізнання української мови (*jazyka maloruského*), але взагалі для слав'янської фільмољогії¹¹¹). Як свідчить сам Гануш, слова «шанованного чеського вченого» дали йому спонуку до того, що він почав звертати пильну увагу на українську мову¹¹².

Це доказ на те, що Іречек до глибокої старості непохитно стояв при поглядах щодо української мови, які зробув собі недобровільними студіями українціни, поглядах, які даремно старався прищепити українським членам працюючої Комісії в червні 1859. року...

А, може, дальші розшуки по архівах дадуть ще які свідоцтва про «щире серце» (Eifer) Іречка для української мови, та що

¹¹⁰) див. „*Pozůstalosti*”, зн. 14 K 46, ст.2. [окремий листок]; та сама біографія, написана рукою Константина Іречка й повинувлювана батьком Йозефом, зн 14 L 55.

¹¹¹) Dr. Jan Hanuš, O jazyku maloruském. „*Slovanský Sborník*”, II. ročník, Прага, 1883 р. ст. 184. [випис із листа поміщеній удовині статті як помітка].

¹¹²) ibidem, ст 185. Ян Гануш (Hanusz), родом із Східної Галичини [1858 – 1887], від 1884. р доцент порівняльного мовознавства на віденськім університеті, написав багато праць із польської граматики, й від 1883. р займається й українською мовою Крім ізгаданої розвідки, надрукованої у „*Slovansk*”-ому „*Sborník*”-у (ст 184–190, 243–249, 291–299) – де він, добрий знавець української мови, виявляється цілком добре зорієнтованим у тодішній українській граматичній літературі, дав свої ортографічні помітки й поради [сache тоді почав виходити зшитками Желехівського укр.-нім. словник, пор., *Sborník*, ст. 294] – він полонішив ще розправу [1884] про наголос українських іменників (Über die Betonung der Substantiva im Kleinrussischen. „*Archiv für slav. Philologie*” VII., ст. 222–255, 325–385) та реферував про українські фільмољогічні видання у „*Przewodnik*”-у „*naukowym* та *literackim* із 1884. р. (O kilku najnowszych pracach nad językiem Rusinów).

нове покоління, з історичного погляду, направить ту кривду, яку заподіяли йому сучасники й учасники акції з 1859 року, акції, що для Тречка, крім неприємностей, не мала ніяких інших наслідків.¹⁷³

Може Гануш був не одинокий, що його Тречек загрівав до студіювання української мови?

Ржевніце біля Праги, 1930/1932

¹⁷³ Ottov Naučny Slovnik, XIII (1898), 543

ПРАВОПИСНІ СИСТЕМИ М. ДРАГОМАНОВА

(латиниця, драгоманівка)

Декілька слів для вводу.

Я знаю, що для студій над правописом, що для повного образу правописної системи потрібно брати за джерело — рукописні твори. Алеж Громада, що відгукувалась якось на цю чи ту систему, вона мала все в руках — друковане слово, писане було призначено тільки для невеликого гуртка близьких для автора системи людей. Тим то використання друкованого мас теж своє значення. Крім цього, серед теперішніх обставин не так легко дослідників дістати в руки рукописну спадщину. Вибираючи з друкованого матеріалу все *певне*, все, що для якоїсь мети *годяче*, можна, думалось, теж відповісти своєму завданню...

Тільки треба підходити до джерел обережно: з друкованих праць можна брати як субстрат для розсліду тільки ті, щодо яких можна міркувати, що друковане в них слово супроти писаного змін не виявляє. З цього погляду тута входять у рапубу твори Драгоманова, що вийшли з-під редакції його самого в Женеві, з листування ж те, що видавав Павлик, який, із відомого нам усім пістизму до своєго вчителя, не важився ніколи змінити в його тексті „ніже титли, ніже тії коми”. Сюди треба втягнути й академічне видання листування Драгоманова з Франком, зладжене акад. М. Возняком. До цієї думки можна було дійти з порівняння поодиноких правописних явищ цього видання з виданою „Перепискою” Павлика, з одного боку, і з виданням цих листів Франком самим. Виявилось, що для *нашої мети*, і взагалі для студіювання мовних явищ у листуванні Драгоманова з Франком — видання Франкове несудне: наш поет перейначував правопис (деколи й мовні явища) Драгоманова. Для прикладу досить вибрати декілька місць із листа з 29 березня — 1 квітня 1890, надрукованого у Франка в „Листах до Ів. Франка й інших” 1887-1895, Львів, 1908, стор. 173-176, і в виданні Укр. Акад. Наук, Київ, 1938, стор. 316-318:

Франко :

Возняк :

	стор.		стор.
пірамід	174	пирамид	317
єгипетські	174	єгипетські	317
міністерство	174	министерство	317
план (хоч далі: планів)	175	план	318
скінчiti	175	зкінчiti	317
шкідливого	175	шкодливого	317
піти	175	пітти	318
осьміливсь	175	осміливсь	318
недоведеного	175	недоведенного	318
вопіjучих	176	вопіjущих	318
нема	176	не ма	318
мусів	174	мусив	317
съвату	173	съвату	317
съвitu	173	світу	317
всьmіхајусь	174	осмільујусь	317

і т. д.

На іншому місці:

розкидатись	230	роскидатись	408
-------------	-----	-------------	-----

Бувають і в Возняка написання, що викликають сумніви: *признас* (317 — у Фр. признає 173), *причепляєсь* (273 — у Фран. причепляєть съа — теж неправдиво, бо Драгоманів писав „съа” докупи з діесловом) і т. д. — алеж це явні — друкарські помилки. Тим то Франковим виданням доводилося користуватися тільки там, де важна сама думка, не написане слово („Три листи до редакції „Друга”, вид. Листів із 1908, стор. 307-335; „В справі реформи нашої правописі”, там таки, стор. 374-389). І тільки надрукований латиницею „Лист до редакції ‘Ргасы’: “Welyko-miška vse-narodnist’ i krajeve narodovstvo v schidnij Halycyni” в Листах із 1881-1886, Львів, 1906, стор. 4-11, взято (з великою обережністю) за підkład для розсліду — просто, з тої причини, що іншого джерела для пізнання чесько-польської латиниці Драгоманова — немас.

А так для праці використовувано такі твори й видання Драгоманова (з зазначенням наших скорочень):

M. — Marija, maty Isusowa, wirszy Tarasa Szewczenka z uwahamy M. Drahomanowa, Zenewa, 1882 (Wid wydawcia, стор. III-VII; текст, стор. 1-39; Uwahy, стор. 41-66; текст, 4 сторінки окладинки, оголошення латиницею).

Пол. піс. I, II. — Політичні пісні українського народу XVIII-XIX ст. з увагами М. Драгоманова. Частина перша, розділ перший, Женева, 1883; Розділ другий, Женева, 1885 (тексту пісень для розбору не вважено, а тільки — уваги).

- П.П. II-VIII — Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876-1895), зладив Михайло Павлик, видав д-р Лев Когут, т. II-VIII, Чернівці, 1910-1911.
- Л.Ф. I — М. Драгоманов, Листи до Ів. Франка і інших, 1881-1886, видав Іван Франко, Львів, 1906 (на увагу приходить ізгадана стаття латиницею).
- Л.Ф. II — М. Драгоманов, Листи до Ів. Франка і інших, 1887-1895, видав Іван Франко, Львів, 1908 (використано думки названих вище статей).
- Л.Ф., ак. — Матеріали для культурної й громадської історії Західної України, видав Комісія Західної України Всеукраїнської Академії Наук, т. I, Листування Ів. Франка і М. Драгоманова, Київ, 1928.
- Гр. 1878 — Громада, українська збірка, впорядкована Михаїлом Драгомановим — „Переднє Слово”, Женева, 1878.
- Гр. IV — Громада, українська збірка, впорядкована Михаїлом Драгомановим, № 4, Женева, 1879; на увагу приходить стаття Драгоманова: „Шевченко, українофіли є соціалізм”, стор. 101-230.
- Гр. 1880 — Громада, українська часопись, рік V (Женева) 1880, № 1, Ноябрь — декабрь (використано для порівняння й оповідання сестер Павликівен, зредаговані Драгомановим — у II частині „Мої є луцькі гріхи, а панська та попівська правда”, стор. 153-205, та „От хто робит поръядок межи лъудьми”, стор. 205-213).
- Гр. V — Громада, українська збірка, впорядкована М. Драгомановим, № 5, Женева, 1892.
- Пов. Фед. — Повіті Осипа Фед'ковича, з переднім словом про галицько-русське письменство Мих. Драгоманова, Київъ, 1876.
- Шев. — Поезії Т. Гр. Шевченка, заборонені в Россії, Женева, 1890.
- М.П. Др. — Михайло Петрович Драгоманов, 1841-1895, его юбілей, смерть, автобіографія і список творів, зладив і видав М. Павлик, Львів, 1896.
- Чуд. дум. — Чудацькі думки про українську національну справу, написав Михайло Драгоманов, друге видання, Львів, 1892.
- Невеликий витяг із цієї праці був івангураційним викладом із нагоди ректорської інсталяції дня 18 грудня 1926, сполученої з інститутським святом у честь Драгоманова того року. Його заголовок був: „Драгоманівський правопис, його науковість (фонетичність), практичність та його майбутніс” (латинку трактовано в викладі мимохідь і побіжно). Тепер праця виходить цілком перероблена й доповнена новими матеріалами.

1926 (*Všenory u Prahy*).

1931/32 (*Řevnice u Prahy*).

1.

„Все те гарне, скажете Ви, але хвонетика, але кулішівка. Ей, та годі з тим. Чи ж ми розкольники, щоб толкувати про букви... Чи ж тепер такі часи, аби розходитись задлья таких дрібниць”.

(Драгоманін, Перший лист до редакції "Друга", Л.Ф. II, 314).

А проте люди розходились, і Драгоманову доводилося „толкувати про букви”. Ще більш. Йому доля судила бути творцем пра-вопису, що й досі за ним зветься „драгоманівкою”, доводилося говорити і про букви взагалі... Він не вважав себе за енциклопедиста, що „міг би писати про всякі науки” (Чуд. дум., стор. 98), і вже зовсім не встравав до питань лінгвістичних. Признавався, що, напр., про лінгвістичні твори Потебні він „не компетентний говорити” (там таки, стор. 79), хоч праці щодо мови, граматика в його очах були „все те добре й пожиточне” (там таки, стор. 82). Тільки ж справи самої мови, як явища наскрізь соціального, обійти Драгоманів не міг. Тим більш ні, що життя вимагало на ці питання мови відповіді; з психологічного боку зрозуміло, що урядові утиски українського слова в Наддніпрянщині (1876 рік!) та нехтування народної мови одною частиною галицького громадянства могли витворити серед кол свідомої інтелігенції погляд про величезне значення мови, як одинокої ознаки національності, — звідкіля до визнання мови як національних святощів уже недалеко. Та проти того підніс свій голос Драгоманів.

Драгоманів дивився на мову як на „форму народності” (III. лист до редакції „Друга”, Л.Ф. II, стор. 333),уважав її за „ознаку породи” (Гр. IV, стор. 133: „поки що ознакою породи служать більше поверхові одміни її, напр., мова”), але ж оцінював її не з погляду емоціонального, а з погляду утилітарності, дивився на неї як на щось, що „має найбільш практичної ваги”, як на „спосіб, котрим люде розуміються, через котрий іде до людей освіта” (Чуд. дум., стор. 282). Тільки ж не можна доводити до того, щоб „дивитись на неї як на святощ, висшу від людини” (там таки, стор. 283). Мова — „не святощ, не пан людини, народа, а слуга єго” (там таки, стор. 291). Як живий організм, що живе, зростається й розвивається з людьми й між ними, з громадою й між нею, „мова мусить рости й перемінюватись відповідно зросту людини, громади” (там таки, стор. 283); відповідно до потреб людей, громади, вона розвивається, багатшає, набирає нових слів для нових тямок, користає з надбання сусідів і т. д. А коли воно так, коли мова тільки знаряддя для ширення освіти, то „прихильність до нашого народу (інше слово „люобов”) примушує... бажати, щоб мова була струментом для проводу в народ думок поступових, а не старосвітської гнилизни й темноти” (там таки, стор. 54). Для ширення ж таких думок треба поступу і для мови (отже, і для української), треба

для неї розвитку, а то нерозвинутою мовою всесвітніх думок поступових не проведеш.

Щодо української мови, то Драгоманів стояв на становищі тогочасних українських лінгвістів (А. Потебня, Два исследования о звуках русского языка, Вороніж, 1866, §42, стор. 138; П. Житецький, Очерк звуковой истории малорусского наречия, Унів. Ізвест. за 1875, Київ, стор. 609): мовляв, „генеалогія українців серед Славян не така: батьки — Славяне, сини: Чехи, Поляки, Серби, Українці, Великоруси й т. д., а така: діли — Славяне, сини Славян: Чехи, Поляки, Серби, Руси; сини Русів: Українці, Білоруси, Великоруси” (там таки, стор. 287), при чому цілком справедливо завважує, що „при такому стані річей відкривається простор однаково і для теорії повної відрубності Українців від Великорусів, і для теорії *панрускої*”. Правда, тоді (70-80 рр. XIX в) знана була вже зовсім одмінна теорія Мікльосіча (поділ слов'янських мов, отже й повстання їх за більшим чи меншим їх спорідненням). Але Драгоманову ця справа була далека, љак практичний український діяч, він виником української мови як самостійної мовної слов'янської одиниці не цікавився, для нього важне було сучасне. Думаючи, що більше зрозуміло для широких кол мовою можна краще проводити в низі освіту, він стояв за літературу — українською мовою. А проте він знов, що „літературна мова завше щось штучне в порівнанню з народньою, котра в дійсності є певна купа красивих діялектів” (там таки, стор. 290). А що література в широкому, розуміється, значенні цього слова, — „мусить нести в маси народа просвіту як-найлекшим способом” то — „для того мова літературна мусить бути як-найблизша до простонародної” (там таки, стор. 291). Тим то, коли ми освічених людей не хочемо виділити в окрему каству... „ми должны, елико возможно, стараться выражать наши мысли готовым языком 'хлопов', а где нельзя, то словообразования наши должны делать в духе народной речи, и как можно понятнее” (Другий лист до редакції „Друга” з 1875 р.; Л.Ф. II, стор. 324). Іншими словами: розвиток української мови повинен іти в дусі законів народної моєї української; нові слова можна творити тільки згідно з законами народної мови — літературна мова не повинна сходити зі шляху утилітарності; вона повинна бути широко зрозуміла й за поправи в мові нічого обурюватись (пор. „Ви пожалуєста поправляйте, що знаєте не до ладу”, П.П. VI, стор. 209; „поправляйте лексікон і розрізайте фрази, коли треба” — там таки, стор. 224 і т. д.)¹⁾.

¹⁾ Коли Драгоманову звертали увагу на те, що він не надто вважтив ставиться до своєго вислову, що вживав важких конструкцій, він виправдовувався, що, мовляв, „стоїть за думки, а не за форму” (форма — мова, в яку вкладена думка) П.П. VI, стор. 209.

Не будемо спинятися над виступами Драгоманова проти якоїсь окремої мови для галичан (Другий лист до редакції „Друга”, Л.Ф. II, стор. 321; пор. іще: „,галицької народності“ і „галицького языка“ отдельных от украинского я не вижу“, III, лист Л.Ф. II, стор. 333), не будемо торкатись поглядів його про спільну мову всіх українців (там таки, 323: „чтоб галичане писали по-своему, по-народному, и оно уже само собою выйдет в главном и по-украински“), не будемо розводитись над порадами галичанам не копіювати дрібних особливостей придніпрянських говірок (українського діалекта) та відрікатися своїх (там таки). Так само лишимо на боці підкresловання потреби вивчати „форму народності — народний язык, в пословицах, песнях и сказках народных“ (II лист Л. Ф., стор. 327) — бо все це виходить поза рамці нашого огляду, й може бути предметом окремої статті. Додати годиться хіба ще тільки те, що Драгоманів засуджував теорію Наумовича (й галицьких москвофілів), який брався виробляти новий, „твердий русский язык высшей культуры из росийского и малорусского на основе церковно-славянской“ (Чуд. дум., стор. 290). Цю теорію він визнав за „абсурдну з практичного боку“ та міркував собі, що ІІ побити можна, тільки закинувши погляд на мову, як на святощ, а глянувши на неї „з радикально-демократичного и утілітарного боку“ (там таки, стор. 291).

Ще одне: Драгоманів, хоч не лінгвіст, розумів, що українська мова, займаючи між слов'янськими мовами (географічно) осереднє становище, не так відбігає від інших слов'янських мов, як, напр., північні (чеська, польська, російська) від південних (словінська, болгарська) і що вона „може бути належною до розуміння всім славянам, а також тим з чужих, хто систематично вчив славянську лінгвістику, — коли б тільки докладній словник український давав потрібну на перший раз поміч“ (Гр. 1878, стор. 98).

Такі погляди Драгоманова на мову, зокрема на мову українську.

2.

Ми трохи відійшли від теми, спинившися над поглядами Драгоманова про мову. Алеж воно логічно. Коли мова — форма, в яку вливається думка, і мова — річ практична, формальна, то й правопис, форма мови, річ теж зовсім практична, цілком формальна (пор. „письменна мова є правопис — формальні річі“, Л.Ф. II, ст. 385), і коли мова не є ніяка національна святощ, то правопис і поготів.

З формальних речей не слід робити справ — принципіальних. Який правопис, яка абетка — однаково, аби тільки одне і друге

було практичне, легке, просте, щоб усяка дитина могла „вивчитись читати і писати”, щоб „усъакий мужик міг раз-на-все задержати собі в голові ортографію, не бојатись граматичних помилок, обходитьсіть без писаря”, Л.Ф. II, стор. 383.

Алеж реформу традиційного правопису, до якого люди вже звикли, Драгоманівуважав не за таку просту річ. Це пізнати з його становища до реформи українського шкільного правопису в Галичині й на Буковині 1886 р., реформи, що викликала величезну бурю серед галицького суспільства й ініціаторам самим (проф. Черновецького університету Смаль-Стоцькому та Гартнерові) принесла була багато неприємностей (Степан Смаль Стоцький, „Федір Гартнер”, Зап. Наук. Тов. ім. Шевч. СХХХVI—СХХХVII, стор. 240). Під час тої завірюхи Драгоманів не обзвивався, вважаючи, що полеміка „велаась з усіх боків способом недостойним”. Алеж, як бура трохи ущухла, він написав 1887 р. статтю: „В справі реформи нашої правописі”, що мала була первісно вийти в видаванні Франком „Науковій Бібліотеці” у Львові (Л.Ф. ак., стор. 260, лист із 19/3 1888), та, коли це видавництво після другої книжечки впalo, готовилася для 2 числа журналу „Товариш” (там таки, стор. 271) та ще з додатком листа, що його у справі правопису написав Драгоманів до проф. Стоцького (там таки, стор. 273). Тільки ж, коли „Товариш” після І випуску завмер — цій статті так і не поталанило побачити друку: її надрукував щойно Франко 1908 р. додатком до Листування Драгоманова з ним самим, стор. 374-389.

Стаття знайомить із історією реформи, запускається у критику українських правописів (максимовичівки й кулішівки), характеризує „женевку”, себто правопис Драгоманова як ортографію „радикальну”, „фонетичну”, „наукову” й полемізує з ініціаторами реформи щодо правдивості шляху, який „вибрали два черновецькі професори” (стор. 381), а саме — шлях адміністративний, а не громадський (стор. 377). На його погляд, не треба людей офіціяльно примушувати „садовити по огородах картопльу, поки в ній душі предків бачать, а дати трохи порозумішчати під натиском вільної ініціативи” (стор. 382). Вінуважав, що реформу почато „раніше, ніж до того була приготована громадська думка” (стор. 377), що навіть колишні прихильники реформи, українці, які вживали вже фонетичного правопису, не витримали „протифонетичну атаку старшої (московофільської) партії” й самі „дали ѹї у руки... половину аргументів проти фонетики” (стор. 381) і т. д.

Не будемо входити в цілу цю критику, що так заболіла була одного з ініціаторів реформи (Смаль-Стоцький, ор. cit., ЗНТШ, 242). Із усього цього нас цікавить тут те, що проповідник погляду, начебто правопис „дрібна, формальна справа, через яку не варто людям розходитися” (Л.Ф. II, 314; перший лист до редакції „Дру-

га"), що й він добре розумів, що „реформа, та ще радикальна, ніколи серед льудеј не зостається сама в однім крузі, а веде за собою інші, в других кругах” (стор. 382) — й тим то зрозумілій опір деяких кол проти реформи. Через те він уважав, що переміну правопису слід полішити гасові, аж люди зрозуміють від неї користь (стор. 387). Не берусь „цьу справу судити подрібно в прикладі до Австрійської Русі”, Драгоманів допускав, що можуть бути інші погляди на спосіб переводжування реформи правопису, що інші люди з практичного досвіду (підкреслення його) можуть мати в цій справі інші думки. І ці люди повинні б найти певен компроміс між давнім правописом (етимологією) й радикальним фонетичним (його драгоманівкою) — а це буде переходовий час для запанування правопису раціонального (там таки, стор. 307). Як узагалі еволюціоніст, Драгоманів стояв і на точці реформи правопису на еволюційному становищі... А що деколи в таких випадках потрібно плисти проти хвилі, як це показало життя, цього Драгоманів не допускав.

А проте погляд на правопис залишається той самий: річ, що правда, „важна, а таки формальна”. А коли так, то як що до чого, „як би цього для чого було треба”, то він готов писати „хоч і гіерогліфами” (там таки, стор. 374). З того ж виходить, що коли є практична потреба, то можна в нашому письменстві користуватися й латиницею. І дійсно Драгоманів обороняв латиницю для нас із теоретичного становища й уживав її в деяких своїх виданнях із практичних причин.

На погляд Драгоманова, за заведення в нас латинської азбуки промовляють аргументи, що їх досі треба визнати ще за дуже важні: „цими літерами”, мовляв, „пишуть найсвітліші народи: італіанці, французи, англіки, німці й інші...; між славянськими людьми... латинськими літерами пишуть не самі поляки (натяк на те, що латиниця в нас пополячила б нас), а й чехи, словаки, хорвати й інші” (М., стор. III-IV)²⁾; латинська азбука „зблизила би нас з більше цівілізованим світом” (Чуд. дум., стор. 280): є багато українців, „котрі знають тільки азбуку латинську і тепер зостаються зовсім без руских [українських] книг і через те читають виключно польські, волоські і т. і. та переходять до чужих національностів” (там таки, стор. 280), є ж, напр., у Галичині „люде, що говорять по-русъки, а письма іншого й не знають, окрім польського, так що цілком не можуть читати руських книжок” (М., стор. V); те саме буває і в інших краях, де живуть українці між людьми з латинською азбукою, і скрізь там „премудрі наши патріоти, длья которых національність одно з церковним обрядом і навіть з азбукою, залишають таких русинів на „лектуру” поль-

²⁾ З технічних причин транслітеруємо з польською латиниці.

ську або словацьку, румунську, мадьярську" (Л.Ф. ІІ, стор. 381) і т. д.

Драгоманів не спускав із ока того, що „перемінити азбуку — справа не легка” (Чуд. дум., стор. 280); він знат, що „найбільш об цім клопочутися ті з поляків, котрі хотять затерти руський народ або привернути його під начальство польських ксьондзів” (М., стор. III); він розумів, чому „наши народовці всіх сортів ворогують з латинською азбукою, називаючи її „польським абецадлом” (Чуд. дум., стор. 280), чому „опираються тому, щоб писати по-руськи латинськими літерами” (М., стор. III). Алеж на все це відповідь: з ортографії не можна „робити святощів, як це роблять українці з т. зв. кириловською азбукою”, з неї не можна „робити фетіша й переносити того фетішізму і в народ”³⁾ (Чуд. дум., стор. 280). А далі йде теоретична заввага, що воно взагалі було б ліпше, щоб усі люди вживали однакових літер, як однакових мір, ваги та грошей, що воно до того в Європі вже йде й тепер і що вже буде таки не дуже забаром час, коли там „усі люди будуть писати одинаковими літерами, котрі, певно, будуть теперішні латинські літери” (М., стор. IV).

А втім Драгоманів допускав існування в українському письменстві на якийсь *гас* двох азбук, при чому латиниця могла б служити практичним потребам пропаганди, допомагала б втягти до боротьби з порядками в Галичині й „півпольськів і чистих польськів в західній Галичині... і польськів в західній” (Гр. 1880, стор. 223). А так, мовляв, українцям „треба побільш виданьнь українських, котрі покищо нужда велить печатати кирилицею церковною” (в Галичині, напр., „Просвіта” довго видавала книжки для народу церковною кирилицею, шкільні читанки для народніх і середніх шкіл теж друкували церковним письмом), чи „гражданською” видавати „книжки є листівки... українські латинською азбукою — поки не вироблена розумна спільна азбука длья всіх славянських, коли не длья всіх європейських мов, то звичаюю польською” (там таки, стор. 222)...

Такі теоретичні думки Драгоманова про латиницю в нашому письменстві.

³⁾ Натяк на те, що в боротьбі за реформу правопису в Галичині в 60 ("азбучна лійна") і пізніш у 90 роках москвофили скрізь підбурювали народ проти реформи, збиралі підписи, робили віча, писали петиції й т. д. В формі правопису вони, цілком справедливо зі своєго становища, добавачали кінець своєму "історичному началу", як тоді говорилося, гріб теорії Дідицького, що є, мовляв, один "руський" народ із одною ортографією та двома вимовами, теорії, що її трималася молодь у 70 роках XIX ст. Драгоманів знат цю теорію і глузував із неї: "Такої дурниці, яко буцім то великоруська мова ріжкнітися від малоруської лише вимовою, і в Росії ніхто не говорив" (Перш лист до реє "Друга", II, стор. 310).

Як повинна б виглядати така українська латиниця?

Подаючи „зори (себто, теоретично, a priori) свій голос за латинську азбуку”, Драгоманів і уявляє собі, яка повинна бути в нас та „общеворопејська, тільки ж зреформована” (Л.Ф. II, стор. 381) азбука, трохи „змінена й ліпше прилагоджена до вимови людської” (М., стор. IV).

Він уважає, напр., що польські подвійні знаки ch, sz, cz, rz, — „цілком дурниця”, що тут „уже кириловське письмо, чи кирилиця, — ліпше письмо, хоть в нім є свої недостатки”, що „як би до латинських літер додати кириловські ж, х, ч, ш, та як би скрізь ставити однаково над літерою значок”, коли вона вимовляється міяко, то б то не тільки: kołyś, promiń, але й самгупа, пеña, папка, robytyśa, radost’ і т. д. — то б таке письмо годилося однаково і для русинів, і для поляків, і було б простіше й лекше, ніж теперішнє польське письмо” (М., стор. IV-V).

Звідкіля в Драгоманова могли зродитися такі думки, про те ми скажемо пізніше. Тут тільки зазначимо, що перша комбінація в історії слов'янської філології не нова, що спроби мішати латинські букви з кирилицькими сягають у чехів та словінців перших десятиліть XIX ст.; щождо пропонованої Драгомановим системи зазначувати рискою м'якшення зубних приголосників, то вона вже знана в початках шістдесятих років. Крім цього, вже тут треба сказати, що ця риска над латинськими зубними відповідає зовсім докладно ірові (ъ) в системі „женевки”, про що теж на своєму місці поговоримо.

Усі ці думки, і пропонована Драгомановим система української латиниці, мають теоретичну вагу, сам він для власних потреб латиницею не користувався, не вживав її в листуванні. Ще більш теоретичне значення має його думка про запозички деяких кирилицьких літер для слов'янських латиниць. Ніде не маємо того погляду, прикладеного до життя, ніде не видко спроби використати таку комбінацію в виданнях Драгоманова. Та й із системою латиниці, пропонованої Драгомановим, не краще. Коли ми маємо видання Драгоманова латиницею, то та латиниця не скрізь однакова: раз — польська, другий раз збудована більш на чеській основі, з домішкою елементів латиниці польської. Крім цього, Драгоманів уживав латинських літер тільки для певної мети, там, де на його погляд, вимагала цього потреба (поширення певних поглядів українською мовою в польській пресі, поміж робітництвом, що не знало кирилиці⁴), видання поеми Шевченка для міського

⁴⁾ Пор. кінець передмови до його видання "Mapii" (переписуючи, як і в оригиналі, для показу) Nechaj czytajut' usiaki lude, ukrajinsku knyžku, nadrukowanu poláskym pystom, nechaj prywczajut'šia do spil'nosti, a ne do worohowania.

населення). Тим то на перший погляд ця латиниця чи в одягу чеському, чи польському робить враження простої транскрипції (а то її транслітерації) українських слів польською чи чесько-польською латинкою. Тільки ж крізь цю транскрипцію можна додбачити й деяку систему. Це покаже докладна аналіза обидвох розділів латинки, що ними користувався Драгоманів: польської (видання Шевченкової „Марії” в Женеві, 1882) та комбінованої чесько-польської з перевагою чеського елементу (лист до редакції „Pracy”, з 1881 р., передрукований у „Листах до Івана Франка і інших” самим Іваном Франком у Львові, 1906, стор. 4-11). Хоч латиниця обох праць припадає більш-менш на той самий час (1881-1882), то проте треба думати, що на чесько-польській її формі спинився Драгоманів раніше. Не тільки тому, міркуємо, що стаття, написана для „Pracy”, випередила видання „Марії” на рік, а більш через те, що вже з часу перебування Павлика у Швейцарії ми маємо (з 1879 р.) спроби такої латиниці в листах його до Драгоманова (лист із 31/VII та 5-8/VIII, П.П. III, стор. 102, 107-109) — латиниці, комбінованої з іще більшою кількістю польських елементів¹). І хоч про те докладніших указівок немає, то ця форма латиниці в листах Павлика з 1897 р. може викликати здогад, що про неї у Драгоманова дискутувалося давніше і що листи ці є с, власне, спроба використати цю форму в практиці. Тим то, йдучи за хронологією, слід було б іспочатку зробити огляд чесько-польської латиниці. Алеж через те, що в т. зв. чеському типі є й польські елементи і що в виданні „Марії” (поль. лат.) є теоретичні міркування Драгоманова щодо вигляду української латиниці взагалі, ми спинимося спершу на польській латиниці Драгоманова.

Як уже сказано, ця латиниця робить на перше око враження звичайної транскрипції: літери польської латиниці відповідають буквам української кирилиці: б — b, в — w, г — h, ґ — g, і — i, и — u...; я — ja, с — je, ю — ju...; ц — c, ж — ž, ч — cz, ш — sz, щ — szcz і т. д. Паліталізацію зубних зазначає Драгоманів зов-

polaky, rusyny j remisnyky-żydy. Pry dobrych dumkach, ot takych, jak Szewczenkowy, cia spil'nist' powernet'sia ne na te, szczob polakam i żydam panuwaty nad rusynamy i ne na te, szczob bldnym polakam, rusynam i żydam buty w niewoli w paniw, bohaczliw-żydiw, popiw, rabiniw ta ksondziw, a na te, szczob usim buty wil'numy bratamy (M. c. VI-VII).

²) Павлик, наприклад, зазначує на паліталізацію в середознущ на польській лад, чого в Драгоманова чесько-польській латиниці немає: prujšfisia (П.П. V, 102), vydania (102), žytia (103), pravoryzci (104). А втім у своїму зистуванні з Ржегоржем чеською латиницею (Петро Богатирек, „З зистуванням Франтішка Ржегоржа”, За сто літ. IV, Київ, 1929) ми находимо з цього погляду підтанину: misiac (283) i nudyt'sa (283), а то її rečenčia (284), хоч так узагалі чеська латиниця перенесена досить консеквентно (листи з 1894-1895). Те саме (ще більше) бачимо і в зистуванні Франка з Ржегоржем: rozvuvajte sia (274), vydania (275) misacia (275) .., а то її sia (277).. В визвуку обидва вживають риски над шелестівкою.

сім за законами польської ортографії: у середозвінці буквою і, пор.: *dytia* 9, *tiażko* 12, *stiały* 14, *tiurma* 34...; *sydiaczy* 2, *diakuj* 14...; *beret'sia* 3, *siohodnia* 16...; *koriatoczkom* 2, 6, *chazajin* 15, *zirnycia* 10, *żytnyciu* 10...; *bondaria* 1, *riasnij* 5, *czotyrioch* 44, *uzriu* 17*), *spyniaš* 2, *maternie tono* 29, *remenii* 24 — у визнанці складів рискою над шестівкою: *smert'* 2, *bat'ko* 14; *ħład'* 18...; *na ryśmi* 52...; *kugłowski* IV, *podiwś* 13...; *pryzbi* 24...; *paleć* 37...; *tychenko* 3..., при чому при бачимо плутанину: *car'kam* 60, *ca'kiw* 61, *bur'* (gen. plur.) 24, *kobza'* (на четвертій сторінці окладинки), але й — *car* 62, *bondar* 22 і павіті *howorat'* 44, побіч *howoriat'* 44, хоч так узагалі тверде г у Драгоманова докладно відрізняється від паліталізованого, пор. *burjan* 26, 29, 31, 39 і т. д.

Так само за польським правописом Драгоманів зазначує здебільша паліталізовані *s*, *c* перед сполучкою: губний + є або *ja* (з *ę*): *świte* 4, *świenkum* 29, *śmijet'sia* 2, *uśmichnułaś* 6, *światoho* 2, *światuji* 33, *ćwit* II, *rogćwila* 1 й т. д. і навіть (згідно з переважною вимовою) *śriwajesz* 23 (так писав усе Нехуй-Левицький, пор. „Нові повісті й оповідання”, VIII, Київ, 1911, стор. 3: съпіває в опері, та *Kulish*, пор. „Дзвін”, староруські думи й съпіви, Женева, 1893, стор. 5: засъпів), а то й *świj haj* (дівчі) 25 (як чується в деяких околицях північної Полтавщини й Чернігівщини й як писав Куліш, пор. „Дзвін”, стор. 12: „леміш съвій чудотворний”). Закони польської ортографії бачимо й у спробах зазначувати деколи обидві паліталізовані приголосні: *hiſt'* 8, 26, *teſlar* 1, 14, *ślipyt'* 6, *ślidkom* 36, *ślorach* 26, 27, 29, 30, *sońcia* 19.

Та тільки й тут, і в попередньому випадку, бачимо у Драгоманова принцип українського історизму: він (як це є правилом його „женевки”) деколи пише: *switi* 21, *swiatiji* 33... і переважно: *hiſt'* 9, 10, 11, 13...; *hostia* 9; *radost'* 32, *wilnist'* 41, *widomist'* 53, *soncia* II, *misciach* 43, 46...; *slawianskymu* III, *tatyńskymu* IV, V, *ukrajinski* V, *podniprianskoji* V, *romanskyj* 35...; *dast'* 35; *zamist'* 58... Ясна річ, що це не відноситься до займенників дієслів, де в формах перед *ся*) (як і в його „женевці”) все зазначена паліталізованість, напр., *beret'sia* 3, *dywyt'sia* 1, й т. д., та до віддієслівних іменників із колишнім наростком *-ije*, де (як і в його „женевці”) обидві шестівки мають зазначену паліталізацію: *rowincgatnia* 12, *rogput'tia* 14 і т. д.

Зокрема треба поговорити про передавання польською латиницею губних та л. Тут бачимо часто поплутаність: Драгоманів

^{*)} Такі написання відразу викличуть непорозуміння в тих, що зникли, напр., до фонетичного читання, або знають і користуються іншою, напр., румунською латиницею: вони читатимуть це слово “узрів”, так, як *cariu* (*voc sing*, стор. 3) візьмуть за “шарів”. Із другого боку, написання *merzlo* (стор. 9), себто, “мерзло”, тоб, що знає польську латинницю, прочитає за “межло”.

^{**) Як у “женевці” — транскрипція *śla* та *ty* докупи.}

відчував, що в обох цих випадках *не можна* польської латиниці *живцем* прикладти до української мови, хоч про це зокрема в передмові своїй нічого не каже. Губні, як відомо, улягають у польшині паляталізації, й це унагляднює в середозвуці польський правопис (на кінці паляталізованості не зазначус). Идучи за цим польським законом, Драгоманів деколи й пише: *chłopiatoczko* 32, *patniataw* 54, *opatniataś* 27 (у помітці), *na patniat'* 54, *ślawiański* у III, *gorpiatoho* 15. Алеж узагалі він у таких випадках, проти законів польського правопису вживав ѹ, зазначуючи тим фонетичний закон української мови, що не знає в таких випадках паляталізованих губних: *parjet'sia* 2, *ubjut'* 11, 13, *simju* 46, *imja* 52, *imji* 58, *gorgraly* 14, *gorgralaś* 19, 33, 37... Ясна річ — там, де в нас чути паляталізовані губні (під уплівом довкілля), він (як і в „женевці“) *ніде* йоти не ставить: *świątyj* 24, 26, *świątoji* 27, *świątij* 27, *świątiju* 33, і далі 35, 36, 38, 44, 45..., *roświąscenpu* 46 і т. д.

Вибравши для двох українських звуків л (своєго полтавського середнього чи загального твердого та для палятального) польські значки ɿ та l, Драгоманів *міг і не знати*, що останній значок у польській мові в деяких позиціях визначає середнє л (*lato, los*). У свідомості, в вимові та в вусі галицького *українця* (а то й у східноукраїнського поляка) чується в таких випадках палятальне л. Тим то і Драгоманів не тільки в польській латиниці писав ɿ (= л, l) та l (= ль, l'), але й завів ці два знаки (за порадою, певне, своїх галицьких товаришів) й до чеської (див. стор. 408*)). Алеж, видко, його *власне почуття* проти цього бурилось,

*) Можна думати, що на введення цих двох значків міг на Драгоманова вплинути Павлик (1879 — 1881 був у Женеві). Слід такого впливу видко і в ужинанні на західноукраїнський спосіб ленкіх форм, шоб, мовляв, галичани лішче ще розуміли книжечку, для них призначено. В Шевченковій поемі Драгоманів пише на придніпрянський (і літературний в теперішньому розумінні) спосіб *tuńlu* 34, *gorput'tia* 14 і т. л., зате в "Uwahl"-ах (стор 41-66) читаємо *oprowidanie* 66, *bażanie* 65, *worohowanie* 65 . *rozjide sia* VI, *drukuje sia* (4 стор обкладинки), зайченикові форми *ceho* 44, *neho* 66, 53, ро въему 57, јеј IV — цих форм лекони вживава Драгоманів і в листах до Франка та Павлика, теж під упливом галицьких газет і листування своїх галицьких приятелів. Певне, Павликові треба приписати й пояснення слів у "Марії" (не всі відні, напр., неізреченная радость, себто невимовна — *bez kincia*, стор. 32, ниже — *nawlit'*, стор. 14). напр., пренепорочній — *bez żadnoj zmazy*, стор. 36, брак — *wesile*, стор. 13 і в "Uwahl"-ах Драгоманова — *sumniawsia* (не *wontpyw*) 45, *riwniaty* (*prymiriaty*) 57, *přemieni* (*narodu*) 59, *naczalstwom* (*panamu*) 59, *pokfadawsia* (*spuskaw-sia*) 56, *monachy* 63. Хоч "Марія" вийшла з друку 1882 р., коли Павлика не було вже в Женеві, то до друку, певне, була готова з кінцем 1881 р., і, коли Павлик у листі до Драгоманова з 15 лютого 1882 (з Мюнхена) згадує про те, що словаки (з якими він здібався по дорозі) розуміли б Шевченкону "Марію", надруковану латинськими буквами (П.П., IV, стор. 8), то він мав на увазі видання Драгоманова. На те, що "Марія" вийшла в першій половині 1882 р., вказує лист Павлика з 26 червня т. р., де Павлик ізгадує, що "6 с.м. сконфісковано Mariju" (П.П., IV, стор. 36).

дарма що ми скрізь читаємо перед а, е, о, у — і: *mowyła* 17, *dakę* 2, *łazy* 22, *bili* 2, *szapłyszrok* 22, перед і (Драгоманів не відрізняв ніде, і в своїй „женевці” ні, і < о від і < е, є, ні в прикметникових закінченнях) та на означення палятального л — і: *malij* (дитині) 23, *ne weseli* 23...; *pohladaje* 3, *zlakane* 9, *dola* 3, *ślozu* 5, *namalowany* 8; *lude* 14, *lubo* 7, *lubyła* 2...; *peczal* 13, *kupil* 20, *mył* (gen. plur.) 7...; *pekelnyj* 5, *zelnuyj* 4°) і т. д. Що бурилося, то на те вказують такі „помилки” з погляду польського правопису: *perekładu* 57, *bezplatno* (4 стор. обклад.), *welcno* 64, *woly*, *Bilyka* (4 стор. обклад.), *anhlyky* III з одного боку; *naliahały* 49, *rozmowlaty* 64, *zemlia* (4 стор. обклад.) — з другого. В першому випадку і віддавало краце його полтавське середнє л, для пом'якшення якого йому треба було додавати і, як це ми бачимо у других прикладах; з тих самих причин Драгоманів у менше вживаних чужих словах задовольнявся знаком і на західноєвропейське середнє л (у драгоманівці він вживав скрізь „л”), пор. *plebej* 35, *legion* 20, *Flawij* 62, *Nil* 25, *zga Nilu* 22, попри і у більш відомих біблійних назвах: *Weſlejem* 19 (*Wyſlejem* 18), *Kani Haſylejskij* 42, *Hothofi* 34, *Haſatiw* 42.

З цих прикладів-„помилок” видно ясно, що укр. л вилучати з системи інших приголосних, які підлягають паляталізації — не слід було.

Цікаво, що у сполучі *ki*, *chi* читаємо деколи *ki*, *chi* побіч (переважно) *ky*, *chy*, пор. *chatynoczki* 2, *dumońki* 3, *neboraki* 21, *spatonki* 29, *mowczki* 34 (побіч частішого *mowczky* 16), *roki* 25, 34 (побіч *rokы* 6, 18), *tilki* 16 (побіч *tilky*), *chiba* 2 (пор. *хіба*, Гром. № IV, 1879, стор. 127), *pochiłyłaś* 9... і так само в чеській латиніці, пор. *robitnyki* (побіч *robitnyky*, стор. 8), Л.Ф. I 5 (сім разів), 8..., *po-ruški* 6, *po-polški* 6, 7 — але й *romyłky* 10, *dumky* 11, *vidky* 8, 11, *prychylnyki* 8 і т. д. Алеж із таких написань можна зробити тільки такий висновок, що укр. фонему и Драгоманів реалізував звуком, близьким до і, бо такі поплутання находимо і в „женевці”, й то не тільки після к, х (земльакі, Гр. IV 138, книжечкі, Гр. 1878, 78, 97, думкі, Гр. V 114, жінкі, Гр. V 84, тількі, Гр. 1878, 88, прихільни, 1878, 76, 79, 80... Гр. IV 88 і т. д.), але й після інших приголосних (широкі, Гр. 1878, 87, котрім dat. plur. Гр. IV, 209, добріх, Гр. IV 155...). А втім не виключене, що Драгоманів і тут хотів „зробитися зрозумілішим” галицькій громаді, яка в таких випадках (головно покутяні та гуцули — перед е, и) вимовляє палятальне к, х, й на

^o) І так само в чеській латиніці (Л.Ф. II). *hovoryła* 5, *płęcach* 8, *małomiškym* 8, *hofos* 11, *spíškoju* 9, *kołyś* 10, *śluhy* 6... але: *roblat'* 19, *lipše* 9, *stali* (*robitnyki*) 5, *Lviv* 8, *najbilše* і т. д.

це він мав докази в вимові покутянини Павлика та в писаннях сестер Павликівен¹⁰).

Цікаво, що укр. і в називку Драгоманів скрізь передає значком *i*: *inodi* 36, *inszi* 51, 56, 61..., *inaksze* 51, *iskry* 3... і так само в чеській латиниці: *inakše*, Л.Ф. I, 5), а тільки в чужому слові *Yrod* 20, 21 (*Yroda*) пише *u*¹¹). Сам він у своїй кирилиці в таких випадках уживає скрізь „и“ (те саме бачимо і в Павлика, хоч у його латинській транскрипції читаємо тільки *i*)¹²). Можливо, що й тут міг зауважити поширеніший тоді в Галичині погляд Огоновського, що, мовляв, „das anlautende *u* hat grossentheils die Geltnug eines *i*-Lautes“ (Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache, Львів 1880, стор. 38), що, очевидчайко, правді не відповідає і про що Драгоманів міг переконатися вже хоч би з дописів сестер Павликівен до женевської „Громади“, списаних по змозі зовсім фонетично. Найпевніше

¹⁰) Пор. „съпіванку“ в оповіданні Анни Павликівни „Мої з львівські гріхи“ (Гр. 1880, стор. 173) „А от у нас льуде съпівајут таку съпіванку

Ци польакі, ци руснакі —
Будьмо собі рідні браті,
Руки собі подавајмо,
За правду съя вспоминајмо“...

Інші приклади кішемі 196, дарункі 205, до сорочкі 178, балабухі 178 і навіть къндаје 193 з зазначенням палітального *k*. Що в віршікі римуються слова, руснакі — браті — не диво. В устах покутянини, гуцул, північного буковинця *K'i* та *t'i* звучать майже однаково, пор. написання *кіло* (*тіло*) львівське (там таки, стор. 194).

Це оповідання редагував до друку Павлик, що сильно додивлявся, щоб відапати на письмі сестрину фонетику, але ж ця його велика дбайливість, доводила до деяких неконсеквенцій, яких не міг не заважити Драгоманів. „Още робльу корректуру Парасчинного оповіданьnya (надрукованого в тій самій книзі, стор. 205-213 після Анниного; — Павлик був тоді в Подолинського, в Монпельє у Франції) є бачу, що в юному вже правопись *инша* од Ганниного (стор. 153-205) — і впіять в кожному слові *инша*. Певне ж мусьять бути якісь закони. А то пишете (Павлик, видно, переписував оповідання до друку, проредагувавши його) *кричыти* — і тут же *счісти*, — *ян* і *пускаje* (П.П. III, 396, лист із 17/III 1881) Книжка вийшла з друку з кінцем березня 1881 (оповідання Параски зазначене датою з початку 1881), але почала друкуватися 1880, як це й позначено на заголовку.

А втім такі написання (помилки) подибуємо у Павлика і в його листах, писаних до Ржегоржа чеською латиницею („За сто літ“, IV друкарі 292, лист із 19/VI 1895, *intrýgi*, там таки, лист із 13/III 1895) — а так скрізь *ky*, *gu*. Цікава для Павликової вимови транскрипція укр. *таке* — лат. *take* (*bačiūčy take*, стор. 289, лист із 13/XI 1894).

¹¹) Пор. Його листи до Ржегоржа („За сто літ“, IV) *Inšoji* 285, *Inšumy* 295, *inakše* 289, *inébym* 289 (листи з 1893-1895), навіть *dejlnde*, стор. 284 (лист із 6/II 1891); зате в листах, писаних драгоманівкою *иноді* 295, *инше* 281 (листи з 1888-1889), хоч і *инакше* стор. 297 (лист із 9/IV 1898), так само Франко *ináim* 279 (5/12 1890), але ж кирилицею різно: *иншиj* Л.Ф., ак., стор. 24, *инше* 28, 29, *переінчує* 37 — іменно 3, *инњоj* 5, в пізніших часах: *иншиj*.

¹²) Пор. *инчу* 153, *инакше* 153, *Иван* 154, *инла* 155, *иду* 175, *идt* 195 і т. д (Гр. 1880).

відіграв тут ролю польський та чеський правопис, де чисто польські чи чеські слова (не чужі!) не знають на початку букви „у”... Щодо „у” в таких формах, як *tuł* (gen. sing. fem.) 5, *zasyjał* 9, *osyjala* 22, *syjaje* 34, *na gogrytuł* 36 (побіч іпупіє 38), то воно (як і в „женевці”) має фонетичне значення „і” без м’якшення *попереднього* приголосного, яке Драгоманів, маючи для українського і тільки одну фонему (пор. стор. 163), чув як „и”.

Здається, під упливом Павликової вимови (порівн. його написання: *льуцка*, П.П. IV, 120, *льуцькі*, П.П. III, 233, так само в листі до Ржегоржа: *lućki*, „За сто літ”, IV, стор. 294; в оповіданні сестри Анни: *льуцькі гріхи*, Гр. 1880, 153, *льуцьких*, стор. 154, попри *льудські* там таки, стор. 186, а навіть: *льудзьке кіло*, стор. 194), Драгоманів дозволив собі на гіперфонетичне: *lućki* (М., 52), побіч *ludškoji* (там таки IV), бож таких форм у його кирилиці в таких випадках не подибуться.

Зате тут бувають хитання, що їх ми бачимо й у драгоманівці, і про них на відповідному місці й говоритимемо, пор. *bohactwo* (4 стор. обкладинки), *bractwo*, стор. 62; поява *z* перед глухими приголосними у спиросткованих дієслів: *zchodyt’sia* 42, побіч *schodiąt’sia* 48, *zkincrajet’sia* 4 стор. обклад. — прийменник з має тільки одну форму *z* (*z koziatoczkom* 2, *z swoim* 21, *zpid* 6 і т. д.); вживання *gor-* та *ros-*, при чому цікаво, що *в самому тексті „Марії”* Драгоманів ніде не зміняє перед глухими приголосними *z* на *c*: *gorput’tia* 14, *gorpjały* 14, 36, *roztaszwałys* 32, *gorpiatoho* 15 і т. д., а в кінцевих увагах — майже скрізь читасмо в таких зłożеннях *ros-*: *roskazujet’sia* 41, 48, 55..., *rosptyuwaś* 53 і т. д.; зазначування чергування *w* (*v*) — *u* та *i* — *j* (*witcem usich ludej...* і *usich ludej* 50; *a wże daleko... szczo Isus uże* 50 і т. д., *dumaly j исгепуky* 50, *сгиш i żyw* 56; форми *riżno* 55 і *riżno* 52; комплекс *čn* — упрощений на *šn* (*serdesznyt* 2, *swiatesznyj*); але всупереч „женевці” *в обидвох латиницях* у дійменникових формах читасмо тільки *-isha-* (-*sha-*): *buduwały* 22, *nahoduwały* 21, *dyktiwaś* 48, *poradkuwały* 51 і т. д.... *uupiwały* (Л.Ф. I, 5), *upor’adkuvaty* 9, *nadrukuvaty* 10, 11; те саме треба сказати про наростики *-ник*, *-ний*, де в латинниці бачимо тільки одне *n* (*исгепuk* 50, *тисгепuk* 50..., *naprysanoho* 48, *poswiaczenju* 46), у „женевці” подибуємо хитання; що й тут деколи ненаголошено *e* переписане знаком *u* (*kogenia* 17 і *kogupna* 17; *muni* 13), ненаголошено *u* буквою „i” (*mini* 3, 17; *pyśti* 52 і *piśmenniszczci*), що появляється *e* замість *u* під упливом *e* у найближчому складі (*Wyflejem* 18 і *Weflejem*) — то це справи, що торкаються вже самої мови.

Щодо чужих слів, то Драгоманів їх переписує здебільша в формі в нас *прийнятій*, пор. біблійні слова: *Hałatiw* 42, *hałyłejskij Kani* 42, *Jeremiji* 19, *na Jeleonu* 34, *Jehypet* 22, *Jemanuiłom* 19... *Tawor hora* 6...; *faryseji* 34, *w wyssoni* 34 і т. д. Сполучу *-iš-* в назвах, відповідно до того, як І бачимо в Шевченка, передає або просто

сполукою *ju* (*Juda* 42) або *-iju-* (*ijudejskyj* 35, *wo Ijudei* 20 або *Ijudeji* 10); так само *-ija-* та *-ijo-* в називку (*Jakiw* 43; *Josij* 44, *Josyp* 2, побіч *Iosyp* та *Ijosyp* 22). У середині слів комплекс *-io-* та *-ia-* зазначений засіди з преіотацією, як *II чуги* в вимові, а не як у „женевці”, де бувають хитання: *Semijon* 17, *Sijona* 12, *legijon* 20; *Tuwerijado* 3, *Tuwerijady* 11, *Tuwerijadi* 14, *Tuwerijadu* 2; у словах „християнин” — *-ija-* й *-uja-*: *chrystianški* 44 та *chrystyjanški* 49; те саме в чужому наростку *-ia*, *-ie* (після зубних): *Messiju* 10, 22, *rewiziju* 16, *postanijamy* 46, побіч: *Francyji* 52, *Szwajcaryji* 66, церк. *gorgrityj* 36 та у грецькому зложенні з *apxi-*: *archijerej* 32 та *archujerej* 34. Хитання в переписуванні і в чужих словах (напр., після губників, пор. *temfisskijj szlach* 21, *pyramidy* 22), як і в „женевці”; цікаво, що назвучне *e* в біблійних словах мас в латиниці преіотоване *e*: *jewanhelijam* 41, *jewanhelijach* 43, *jewanheliji* 45, *Jehypet* 22, *Jemanułom* 19 і т. д. — у „женевці” в цьому слові назвучного *j* немас: евангельським (Гр. IV, 130), евангельцем (там таки, 140), евангелія (там таки, 140) і т. д.

Така сама різниця між латиницею та „женевкою” в переписуванні чужого *g* та *l*; усупереч драгоманівці, в латиниці бачимо різниці в передаванні цих звуків між старшими й біблійними словами, де читаємо *h*, *ł*: *synahohu* 32, *Hrekam* 63, *anhłyky* 1 (в чеській латиниці: *anglijškumu*, Л.Ф. I, 7), *Hałylejskij* 42, *Hałatiw* 42, *Hołhoſi* 34 — й запозичками з новіших часів із *g*, *ł*: *Juda z Gamaly*¹¹⁾ 61, 62, 63, *plebej* 35, *Flawij* 62, в чеській латиниці: *gazeta* (Л.Ф. I, 4, 10 — в „женевці” тільки: *газета*), *vengerkij* 10, *anglijškumu* 7 і навіть: *geografiji* 7, *etnografi* 7 (в „женевці” тільки: *географії*, *етнографії*). З цього погляду, та ще коли взяти на увагу випадки, наведені на стор. 406, латиниця Драгоманова *послідовніша*, ніж його „женевка”, виявляє більше продуманості, систематики і зближається більше до сучасного, більш усталеного правопису, ніж драгоманівка.

Чеська латиниця Драгоманова мало чим у системі відрізняється від польської. Власне, як ми вже показали, це комбінована чесько-польська латиниця: польське *ł* (ł) та *l* (ł'), з одного боку (*dokladno*, Л.Ф. I, 5, *rozlahłośa* 6, — *lud* 9, *bezohladnoji* 11...); *консекментне* зазначування скрізь паляталізації рискою над зубною шелестівкою (*t'ažkoji* 5, *rozchod'ucyś* 9, *muśat'* 5, *vzaty* 9, *praćuvaty* 5, *hovorat'* 6, *vrofadkuvaty* 9), а не тільки, як у польській ортографії в визвуку (*vydajut'* 10, *małeńku* 10, *ukrajinśkyj*), то знов — чеські значки на шипучі: *č = cz = č*, *š = sz = š*, *ść = szcz = ź*, *ż = ż = ž*.

¹¹⁾ Прикладів із поясненням деяких слів з „Марії”, як *gospodar* 15, *figowe de-rewo* 35 — не наводимо з обережності, бо може ці пояснення давав Павлик Останній міг мати вплив і на написання *Nil* 25, *Nilu* 22, бо біблійна традиція передала нам ці назви в формі: *Nil*, *Nilu*. як надруковано і в женевському виданні поезій Шевченка (заборонених у Росії), стор. 197, 195.

та v = w (učenoju 5, bilých 7, Połšču 7, deržyt'sa 11; lvivškyj 9, lubvy 11, dawno 10), при чому цей останній знак скрізь відповідно до кирилицького „в”, як і в польській латиниці (wody M. 9, mowczky M. 9, dywno M. 9, zasyjaw M. 9; vid Л.Ф. I, 9, pidhotovy 8, dyvnoho 7, robitnykiv 6, zvernuv 6). А далі все так, як у польській латиниці: vjazatyśa 7, zviazku 7, 8, objasnyty 8 (пор. стор. 403); możnist' 6, vsenarodnist' 4, хоч siłskym 7 (пор. стор. 402); rozijdut'sa 9, deržyt'sa 11 (пор. стор. 403); roskazamy 11 i rozchod'učyś 9 (пор. стор. 406); robitnyki 8 й vidky 8 (пор. стор. 404); inakše 5 (пор. стор. 405); stojit' u tim kraji 5 та Lvova v kraj 5... chot' i nenaavmysnu 6 i bo j teper 9 (пор. стор. 406); -uvaty (пор. стор. 406); tilko 6, 7, odnij 7... siłskym 7, ciliј 7, zaciikauyuśa 8 (пор. стор. 404) і т. д. Про чужі слова сказано вже теж на стор. 406¹⁴).

Таким чином у системі латиниці Драгоманова ми бачимо:

1. Механічне переношення поодиноких літер із системи кирилицької азбуки до латиниці з затриманням певних законів кирилиці, напр., w чи v і після голосних і то без огляду на повстання того v (транскрипція);

2. Всі голосні мають свої окремі знаки (a, e, u, i, o, u); пре-йотованість зазначена йотою (j), при чому крізь польську латиницю проходить виразно змагання після губних та твердого r зазначувати йотою нездатність цих останніх улягати паліталізації (vjazaty, burjan), крім випадків, коли цього вимагає фонетичне оточення; у цих випадках йоти не буває (swiatyj чи svatyj);

3. Опозицію „твердих” і „м'яких” зубних (t, d; s, z, c, dz; r, l, n) виявляє в польській латиниці польська система, в чесько-польській скрізь риска над шелестівкою; вилучення з цієї системи, за польським правописом, l — вказус на хибу системи, хоч у деяких „помилках” у польській латиниці можна добавити змагання (несвідоме) — цю хибу направити;

4. В поодиноких випадках видно тенденцію зазначувати (як у „женевці”) фонетичні закони sandhi (i — j, u — v); відповідна (хибна) реалізація деяких фонем (и) доводить до хитань у правописі, однаково, чи в латиниці, чи кирилиці (robitnyki, пісьмо);

5. В інших випадках видно боротьбу між принципом фонетичним польського правопису (зазначування м'якшеннів двох приголосників: hišt') та історичним українського (hist'); останній у чесько-польській латиниці — панівний; за раціональний вийня-

¹⁴⁾ На жаль, усі ці виводи робимо на основі сімох сторінок, при чому я до них треба поставитися з резервою: мова в статті "погаличанена" (žyt'e 5, vydañach 8; dat sing. ludovy 8, 10, gen sing. lubvy 11, прикм. ostatne 9, doteperišnū 10, vsenarodne pole 10; займ јети 10, сехо 8, числ. ова і т. д.) — хоч і стиль Драгоманова, і спосіб викладу його, і вислів. Крім цього, бувають помилки krajiw (не думаю, щоб w було знаком для білябільного v, бож є й wychodyt'/ 4, mužyczta 6), wrocchujut' 8 і т. д.

ток треба прийняти випадки, коли перед Драгомановим виступає свідомість морфологічної форми (*deržyt'sia* чи *deržyt'ša*; укр. форма віддіслівних іменників на *-ije*);

6. З істоти самої латиниці випливає більша послідовність і систематизація писання чужих слів, що проявляється в куди меншій кількості хитань, ніж у кирилиці драгоманівській;

7. Узагалі ж система латиниці Драгоманова тісно в'язеться з його кирилицьким правописом (пор. риска над паляталізованими зубними в чесько-польській латиниці й у „женевці”; ѹ у його функції; v; фонетичні закони у правописі й т. д.).

4.

А тепер декілька слів про те, як могли у Драгоманова скластися теоретичні погляди на латиницю в різних її формах.

Ми вже на стор. 400 зазначили, що справа комбінації латинських букв із деякими кирилицькими у слов'янській філології не нова. Доволі згадати спроби В. Ганки з двадцятих років XIX ст. в чехів (І. В. Ягич, История славянской филологии, Петербург 1910, стор. 253) та П. Дайнка або Ф. Метелка у тридцятих роках — у словінців (Ягіч, там таки, стор. 436), головно, останнього („метелниця”), що своєю реформою викликав бувного часу азбучну війну (*der slovenische ABC-Streit*), яка покінчилася повною поразкою реформатора. Чи знав Драгоманів про всі ці заходи західніх та південних слов'ян-латинців, сказати нам важко: на те ніяких указок ні в листуванні, ні у творах Драгоманова немас. Коли ж знав, то його проект комбінації був би спробою ще раз переглянути цю справу — хоч у нас, коли вона у слов'ян-латинців провалилася. Комбінація латинських букв із деякими кирилицькими має деяку вигоду: вона усуває потребу діякритичних значків у абетці — а для графіки це своє значення має. Тільки ж це *деі різні* системи, тим то Драгоманів і не пробував використовувати цієї своєї комбінації у практиці. Ще одну перевагу має Драгоманів над „метелницею”: він не входив, як Метелко, у різні *перерібки* кирилицьких букв (це теж причина, чому „метелниця” провалилась), як це проповідував колись Копітар, а говорив просто про заміну декотрих латинських комбінованих літер — деякими готовими вже буквами кирилиці, чим справи не ускладнювалось... А проте в нас іще й досі не було спроби переводити цієї думки Драгоманова в життя.

Щодо самої латиниці Драгоманова, то над польською її формою ми не спиняємося. Спроби вживати польської латиниці, спроби *свідомі* (Лозинський Йос.), чи *несвідомі*, чи просто з не-знання кирилиці (письменники-поляки: Ценглевич, Цибульський, Венглінський, Вацлав з Олеська), чи з інших причин (Плятон Костецький, Осташевський, Тимко Падура) — в нас відомі. Інша

справа з чесько-польською формою латинки Драгоманова; вона цікава й у теоретичній своїй частині (щодо зазначування палята-лізації зубних, пор. М., стор. V), й у практичнім її використанні Драгомановим. Спроби транскрипції українських слів чеською латиноцею ми бачимо вже в 40 рр. XIX ст. в журналі "Casopis Ceského Muzea", алеж у системі її видко вперше в Мікльосіча, в його "Vergleichende Lautlehre der slavischen Sprachen", Wien, 1852, стор. 340. Цікаво, що Мікльосіч ісполучує чеську латинку з польською там, де і Драгоманів, саме — в переписуванні укр. л (пор. lev, але — lva, стор. 341). Коли відкинути Мікльосічеву етимологізацію, вживання і у part. praet. act. II (роjšol, стор. 345), у таких словах, як „пів” (pił, стор. 356) та у праслов'янській сполуці ыл (vołk, стор. 349, 360), та ще його погляд, що укр. "r ist keiner Erweichung fahig" (стор. 340), через що він пише: hospodarja стор. 359, varju (359), то й вийде Драгоманова система латиниці (пор. у Мікльосіча: jahňa 340, čatka 340, ušuda 347, š, ž, č, j і т. д.). Правда, Мікльосіч іще виразно відрізняє піč (343), sil (343) і т. д. від nis (352), osiň (342)..., hnízdo (342), чого у Драгоманова немас; алеж такого відрізновання нема в Іречка ("Über den Vorschlag das Ruthenische mit lateinischen Schriftzeichen zu schreiben", Wien, 1859), що свою систему взорував на Мікльосічі (враз із І у таких самих випадках, що й у Мікльосіча, стор. 47): soroci, dorozi, стор. 45 (правда, в нього і < о мас свій етимологічний знак: u, стор. 41)...

Чи користувався Драгоманів системою Мікльосіча, чи знав брошуру Іречка? З джерел ніде того не видко, алеж подібність систем аж надто б'є в очі (пор. іще в Мікльосіча: šist' 342, čast' 362...; zivjanuty 345...; vivčar 369, īavka 346...; rosplyaty 352, rostvoryaty 353.. — хоч: švijatyj 341, śmich 369, čvit 367).

Можна б іще спинитися над близькою до Драгоманова чесько-польською системою латиниці Антона Кобилянського та Костя Горбала з 1861 р. (Slovo na slovo do Redaktora "Slova", "Holos na holos dlia Halyčyny", Чернівці, 1861); алеж обидві системи відбивають одна від одної. Кобилянський не знає польського І (slovo, pryslaly), паляталізацію приголосних зазначує то спольська в середозвуку (seliana, dlia, budivliu, smitiu, nevydiet = не видять, gobiet = роблять, deržu sie = держуся..., "Slovo", стор. 3), то знову на лад словінців у визвуку (blyzkých, včytelj, blahoslovenjstvo, rysmenistj, kiljkoma pisenjkamy і т. д., там таки, стор. 3)... Та ї узагалі постать Кобилянського, хоч і як оригінальної людини, — не могла зацікавити Драгоманова, ѹ його брошурки (хоч у першій із них уперше з'явилися твори Федъковича, стор. 7-10, окремий додаток) по аркушеві, по півтора, видані далеко від Женеви в Чернівцях, певне не могли бути йому відомі.

Для своєї системи латиниці Драгоманів мав свого часу однодумців у своїх молодих прияталях галичанах. Павлик пробував був навіть листуватися нею з Драгомановим у 1879 р. (див. стор.

401) Й написав нею (з великими уступками для польської латиниці) переднє слово до своєgo польського перекладу „Білоручки”, де між іншим його погляди про мову нагадують думки Драгоманова (“praktyčna cina”) в цій справі й де читасмо таку цікаву думку про вагу латинки для української мови: “my stavymo princip: hovoryty vsiakomu tilko pro te, ščo dla neho cikave, a pry tim takoju movoju, jaku najbilše ludej zrozumije... v pytaniach cikavych dla ruškoho ludu — movoju ruškoju, ale latynskymy bukvamy, ščo vlekšť zrozuminie dumok našych vydáň dla polakiv, hał. i ukr. žydiv, čechiv, serbiv, slovakiv i t. d. i dast’ dokladnu fotografiju zvukiv našoji mou dla učenoji Evropy” (П.П., III, стор. 107). Ще 1882 р., сповіщаючи Драгоманова про упадок „Світу”, Павлик розважає, яким правописом треба б писати українцям у Галичині, і спиняється над латиницею. „З усім тим, будущі наші газеті в Галичині (ця газета мала бути додатком до польського часопису “Praca” й мала називатися спершу “Robota”, пор. П.П. IV, стор. 140, потім “Wilna Spilka”, пор. П.П. IV, стор. 150, лист із 12/2 1883) треба буде друкуватись польською (латиницею) правопису, хоті ја ще в цім вагујусь” (П.П. IV, стор. 105).

Розуміється, Павлик „вагувався”, й вагувався не тільки щодо латиниці, але з огляду на обставини не зважився й на „драгоманівку” в „Народі”, за що йому доставалось від Драгоманова (пор. Л.Ф. ак. 432). Алеж, як бачимо, й він, і Франко користуються тою комбінованою чесько-польською латиницею в листуванні з чехом-українофілом, етнографом Ржегоржем (із деякими невеличкими, несутніми змінами), між рр. 1887-1895 („За сто літ”, IV, стор. 274-278, 283-293), й я міркую, що обидва вони, дійсні члени Наукового Товариства у Львові (Павлик до того бібліотекар Товариства), могли найбільше спричинитися до того, що ту форму латиниці заведено для транскрипції українських імен власних. Ясна річ, що Київській Академії Наук не треба було шукати окремого способу переписувати латиницею українських імен — вона перебрала вже її готову від львівського Наукового Товариства.

В цьому, розуміється, з історичного погляду, спроба Драгоманова ввести для практичної мети латиницю в українське письменство, мас свою вагу.

5.

За латиницю в „Марії” довелося Драгоманову зазнати багато неприскінностей. Хоч у вводі зазначена була мета такого видання, Омелян Партицький, тодішній редактор „Зорі”, сповіщав, що Драгоманів „закинувъ славянскій буквы и правописъ нимъ самыиъ придуману (такъ звану „драгоманівку”) и принимас до своихъ соціалистичныхъ выданъ латыньске письмо зъ правописею польскою” („Зоря”, 1882, стор. 160), — себто Драгоманів „дістав грубу

брехню від д. Ом. Партицького" (Чуд. дум., стор. 280), галицькі народовці почали добавати в цьому виданні мариво польонізації, ї "Зоря остерегала свою публіку проти полонізаторських цілів виданьnya" „Марії" („До суду земляків", з брошюри Драгоманова, передрукованої Л.Ф. І, стор. 232; П.П. V, 108). Входить в суть міркувань Партицького не будемо: досить буде сконстатувати, що його думки зовсім необ'єктивні, а страхи перед маривом польонізації виходили з цілком нераціональних поглядів на правопис, на букви, як чи не одиноку ознаку національності (в них „національність одно... з азбукою", говорив про них Драгоманів, пор. Л.Ф. II, стор. 381). Тут дороги між Драгомановим і провідниками галицьких українців розходились. Не тільки латиниця, а й кулішівка в вісімдесятих роках XIX в. видавалась тоді „маривом", і багато з тих (Огоновський, Партицький), що не жахались давніш фонетичних правописів (Куліша чи Драгоманова), круто повернули до максимовичівки, щоб „заощадити Галичинѣ всякихъ спорѣвъ и пробъ правописныхъ" („Зоря", там таки; Листи до Ів. Франка, II, стор. 380).

Тимчасом Драгоманів, „тільки подавши згори голос за латинську азбуку, як за общеевропеjsьку, тільки зреформовану" (Л.Ф. II, 384), ніколи „і не думав закидати славянськихъ бuke" (там таки) і писав у різних часах різними українськими правописами: до переїзду в Женеву, до 1877 р., всі його київські видання (тексти в „Історическихъ песняхъ малорусского народа", 1874, Про українськихъ Козаків, Татар та Турків, 1876, Повісті Осипа Фед'ковича, з переднім словом про галицько-руське письменство, 1876), його статті у львівській „Правді" (Література росийська, великоруска, українська і галицька, 1873; Археологічний зъїзд у Києві, 1874; Антракт з истории украинофильства, 1876), друкувалися „кулішівкою", такою, як її тоді вживали українські інтелігенти у своїхъ виданняхъ, і, хоч воріг максимовичівки, Драгоманів не гербував нею, коли було йому потрібно, друкував нею, напр., у львівському журналі „Другъ" 1877 (Матерялы для малорусской истории въ итальянскихъ архивахъ, ч. I; Опознаймося, ч. 2; Помылка хорватского професора, не поправлена рускимъ, ч. 3-4; Зъ заграничныхъ журналовъ про послѣдній выданія украинскій, ч. 5 і т. д.), у „Зорі" (Листъ И. С. Тургенева про галицько-руські справы, 1885), в „Ділі" (Одповѣдь рецензентови „Дѣла" на III и IV выпуски Австро-руськихъ споминівъ", 1890, ч. 144, 146, 150), написав нею лист до редакції московофільського часопису „Новый Проломъ" у 1886 р. (П.П. V, стор. 96-97) і т. д.

Тільки ж від 1887 р. починають його твори та видання появлятися його власним правописом (вперше у статті: Вольності Війська Запорожського, — не „пущений у світ"; вона мала піти до II т. „Громади", див. „Спис праць М. П. Драгоманова — М.П.Др., стор. XII). Цей правопис сам творець його називав „женевкою"

(Л.Ф. П., 245; Л.Ф. П., 251, там зазначує, що, мовляв, йому „долья судила бути батьком женевки”), дехто звав його просто „женевським правописом” або правописом „Громади” (розуміється, женевської); алеж найбільш поширену його назва „драгоманівка” (повстала в Галичині; здається, перший у літературі пустив її Партицький у 1882 р. в „Зорі”, стор. 160). Цього правопису вживав Драгоманів консеквентно в усіх своїх творах, видаваних ним у Женеві, в усіх працях, що вийшли або виходили за його редакцією, нею користувався до кінця життя у своїм українським лістуванні, навіть писав нею до „Народу”, що друкувався „кулішівкою”, і Павликів доводилося аж просити, щоб він писав „такою правопису”, як у „Народі”, а то всі статі треба *переписувати*” (П.П. VI, 131, лист із 11/ІІІ 1891).

Цікаво, що Драгоманів, переходячи від кулішівки до свого правопису, ніде цього переходу не обґрунтовував, ніде не подавав законів своєї женевки, а так просто *погав нею писати*, завів її у свої видання, і вже від нього перебрали її його співробітники (С. Подолинський) та молоді галицькі радикали. А проте, де було треба, боронив її та виступав із критикою інших українських правописів.

Галицьким прихильникам історичного правопису доказував, що „хвонетика” та кулішівка річі не такі страшні, що до 1856 р. в Росії ніхто на кулішівку й „не думав плакати”, потім трохи поплакали й заспокоїлись (Л.Ф. П., 314, перший лист до редакції „Друга”). Ще більше. Він уважав, що для етнографічних записів не можна, як це зробив Яків Головацький, уживати ні максимовичівки, ні інших галицьких правописів, бо ті „правописи маскують звуки до невозможності встановити последовательно их настоящий характер” (Л.Ф. П., 316, II лист до редакції „Друга”). А для молодих галицьких радикалів був він просто авторитетом у справах ортографії. Франко збиралася (1877) видавати ряд перекладів європейських авторів і радиться Драгоманова (хоч це останньому „буде видаватись певно ще съмішніше та пустіж!”), яким правописом (і мовою) йому друкувати свої переклади, а то, мовляв, „писати какографією „Слова”... не хочеться, а напиши фонетику, ныхто не читатиме; остається правописъ Осадцы и Просвѣти” (Л.Ф. ак., стор. 6). Так і Павлик. Він знає, що т. зв. історична правописъ „ненагідна до нашого йазика”, алеж у Галичині на всяку іншу „кидають анатему — то й Друг би упав, як би скотыів пригнати трохі правописъ до виговору” (П.П. П., стор. 4, лист із 10/4 1876). Відповідей Драгоманова на ці справи ми не маємо. Алеж коли 1878 р. Франко почав видавати „Дрібну бібліотеку” женевкою, коли Павлик у тому самому році друкував усі радикальні журнали („Дзвін”, „Молот”, „Громадський Друг”) „драгоманівкою”, то знак тому, що молоді приятелі Драгоманова скорились перед його авторитетом, погодились, що без огляду

на дуже малу кількість передплатників („Гром. Друг” мав 15 передплатників, — Л.Ф. ак., стор. 15, лист 10) не варто закидувати радикального одягу в письмі, за який уважав кожний тодішній читач у Галичині драгоманівку. Алеж так узагалі Драгоманів розумів такі „формальні компроміси”, як зміна правопису, коли на те були свої причини. Він тільки ніяк не міг порозуміти, чого галицькі українці 1880-1882 р. могли покинути кулішівку для „етимології” (Л.Ф. II, стор. 380: „ніjakих наукових резонів в підпору такої зміни львівські редактори не виставляють”)¹²; він уважав просто, що Партицький (у „Зорі”) та В. Барвінський (у „Ділі”) „зробили велику дурницьку своїм поворотом до етимології”, бож „народ (підкреслення Драгоманова) лъбісінько читає нашу українську фонетику”; що тут „народовці погналися за попами і випустили народ, і колись приjdеться ж вертатись і од цієї дурости на покинуту розумну дорогу” (Л.Ф., ак., стор. 136, лист 70). Власне, правдивою причиною такого повороту до максимовичівки був страх, що народовські видання тратять пренумерантів (П.П. IV, 117), тим то деято з молодих і думав „ратувати „Світ’ етимологічною правопису” (П.П. IV, 105). Зате, коли „Зоря”, яка ніколи не друкувалася кулішівкою, й далі виходила правописом Максимовича й до неї пристав співробітником і Франко (проти бажань та порад Драгоманова), то Драгоманів міг із цим фактом помиритися та ще й навчав Франка: „Починајте, або ліпше проводжујте, максимовичкою, та тільки не бороніть її теоретично [як це робили тодішні українці] ї навіть їдіть до того, щоб звести її на раціональну фонетику [себто, „женевку”]. А длья того трохи згодом підніміть в Зорі питаньна про педагогигну вартість фонетики ї максимовичівки — запросять, напр., вчителів, щоб прислали Вам свої замітки про те, jak в них ѹде діло навчінья дітей азбуци ї т. и.” (Л.Ф., ак., стор. 93, лист 47). Алеж, коли Франко починав самий видавати „Світ” (1881) кулішівкою й жалувався (1882), що журнал занепадає (тоді, як „Дѣло ї Зоря їдуть в гору”), Драгоманів не втерпів і закинув Франкові опортунізм „починајучи з правописі, котру, не знаю, почому Ви не вдергали” (там таки, стор. 38, лист 24 з 27/XII 1882).

¹²) Проти цього повороту до максимовичівки ставав і Павлик, вважаючи його за шкідливий „Як би вони (народовці, „Дѣло“) ї „Просвіта“ достоїали по подіях 1880-82 в Галичині з своєї „кулішівкою“, то лъбісінько всі в Галичині були би єї приjmали, а так кладуть ще вишчij поріг між гал. І росс. Україною, що особливо буде досадно, коли в остатці буде можна хоті в народних школах та гімназіях учити по нашому .. Як би тілько Барвінські почули, jak читајуть їх „Дѣло“ лъude, тримајучись букви, напр. полицьза зам. поліціja і т. и.” (П.П. IV, стор. 105). Павлик міркував собі, що „за такими дрібними уступками, jak переміна вигіднішої „кулішівки“ на „етимологічну правопис“, з 8 знаками на один звук і ї т. і. галицькі народовці уступили попівській галицькій публіці і в ідеях” (Парадний уніатський марш галицьких народовців, П.П. IV, стор. 117).

А вже щодо *етнографічних матеріалів*, то Драгоманів ніколи не сходив зі своєї лінії: на його погляд, правопис тут не повинен маскувати звуків народної мови (Л.Ф. II, стор. 316), записи з народніх уст треба було невідмінно друкувати правописом „найбільш фонетичним”¹⁶). „Етнографичний матеріал — не можна печатати Вашею „етимологією” (Л.Ф. ак., стор. 136, лист 70), і навіть галицькою кулішівкою ні: матеріал фольклорний треба б давати женевською [підкреслення Драгоманова], бо інакше він не буде гідний для фонетичних студій”¹⁷) — дас пораду Франкові для журналу „Житє і Слово” листом 17/29/X 1893 (там таки, стор. 427, лист 274). Крім цього, Драгоманів міркував собі, що коли, напр., „Зоря” почне друкувати хоч етнографічні матеріали фонетичним правописом, то це може бути початком повороту народовців до кулішівки; та тільки ж ці матеріали радив він також друкувати фонетикою „радикальною”, „громадською”, якою друкована женевська „Громада” (там таки, стор. 136).

І тут уже ми переходимо до справи самої женевки й тої боротьби за її вищість від кулішівки, як думав Драгоманів.

В очах Драгоманова його женевка була „најбільш наукова по крайній мірі єдино логічна з усіх наших правописів” („В справі реформи нашої правописи”, Л.Ф. II, 374). Вона — правопис фонетичний; фонетика цього правопису „тільки власне є заслугує імені фонетики ї має всі єї користні боки”; проти неї „з наукового боку всъакиј, хто тільки признаєсь до принципу фонетичного (а хто справді образованій чоловік до того тепер не признаєсь!) не може нічого сказати” (там таки, стор. 386). Супроти фонетики Куліша женевка вже „через саміj час свого появу мусила статись радикальнішою, логічнішою і простішою”; після її появи, старша фонетика, кулішівка, „сама стала свого роду етимологією, котрої держатись стали деякі фонетики тільки з огляду не наукових, а консервативних, кружкових і навіть особистих” (там таки, стор. 378). Розуміється, максимовичівка, з її „явними дуростями” (там таки, стор. 387) ще гірша від кулішівки, вона й російський етимологічний правопис „подібні між собою своєю у штучності, нелогічності, і через те труднотою” (там таки, стор. 375). Драгоманів дуже плачеться в листі до Франка (Л.Ф. ак., стор. 432, лист із 12/24/XI 1893), що доля судила йому бути батьком женевки, а він не може „сміло виступити лицем'єю єї адвокатом”. Він ніяк не міг зрозуміти, „як можуть розумні лъуде”, як

¹⁶) Це розумів вже 1876 р. Павлик, коли збирался зтворювати в „Друзі” новий відділ „Із уст народа” і бороня за те, щоб „вибити хоть тут чисто фонетици”. Тільки ж боротьба тоді не вдалася, й довелося „містити Максимовичевою, що таки не віддасть усего” — себто звуків нашої мови (П.П. II, стор. 4, лист із 10/IV 1876).

¹⁷) У виданні Франка, Л. II, стор. 245 „до філологічних студій”

Франко й Павлик, „писати такою челогігию правопису, як — галицька кулішівка”; як нею вони обидва видавали, з практичних причин, радикальні газети, журнали („Народ”, „Житє і Слово”, „Товариш”) та бібліотеки („Наукова Бібліотека”, „Літературно-Наукова Бібліотека”), навіть твори Драгоманова... „А до того ще Ви”, кінчак Драгоманів, „пишете на один лад, а „Народ” [різниці справді були досить поважні, в „Народі” Павлик завів багато „галичанщини”] на другій — і я бідни навіть не знаю, jak мені писати Вам навіть слово руский — руський і т. д. Кого Ви боїтесь, кому Ви додогдаєте, одкидаючи женевку? Не розуміју!” (там таки, стор. 432)...

Іще декілька прикмет, які приписував Драгоманів своєму правописові: його фонетика, мовляв, фонетика раціональна (Л.Ф. ак., стор. 95), радикальна, „громадська” (там таки, стор. 136; лист до Б. Бачинського, Л.Ф. I, стор. 207).

Розберемо всі ті характеристичні прикмети „драгоманівки”, що їх дав своїй дитині сам батько.

Коли Драгоманів говорить про логічність женевки, то має на увазі свою найважливішу реформу, а саме, усунення з абетки давніх історичних значків я, ю і пізнішого с з іх подвійною функцією; замість цих літер він уводить 1) латинське j і сполучує його з голосівками: a, u, e та і на означення йотованих голосних (*якоju*, *Легова*, *jix*) та після голосних для означення двозвуку, замість кирилицького „й” (баці, *ja*, ради, котрі ј тепер..., — приклади з Л.Ф. II, стор. 206); 2) для означення м'якого попереднього приголосного (після т, л, с, з, ц, р, л, н, дз) зазначує скрізь, отже й перед голосними, це м'якшення м'яким знаком (*хотъять*, *пошкодъять*; *усъаких*, *възъатись*, *границу*, *уръал*; *миръаться*, *льудім*, *переднѣе слово* — прикл. з Л.Ф. ак., стор. 130-132).

Цікаво, що в цьому останньому випадку перед і ніколи м'якого знаку не бувас, як воно було і в кулішівці. В мові Драгоманова була тільки одна фонема „i”, в його почутті чи у свідомості різниці між і (з твердою вимовою приголосних перед ним) та ї (з м'якою вимовою перед ним) не було, хоч такі часті сплутування форм *тиjeї*, *тиjeу* (Гр. IV, стор. 176, 197, Гр. 1878, стор. 24, Гр. 1882, стор. 232 і т. д.) та *тиjeї*, *тиjeу* (Гр. IV 102, 133, 134, 138, 151, 176, Гр. 1882, 232) можуть указувати на те, що в реалізації цих двох фонем різниця була, що, напр., у цих формах Драгоманів вимовляв і без м'якшення попереднього приголосного¹¹).

¹¹) У „драгоманівці” Павлика, власне, в оповіданнях його сестер, перед і стоять часто ь, хоч — без системи цылиј (Громада 1880, стор. 154), неправди (там таки), хвалитисы (там таки), колыду (стор. 175), съліваным (стор. 178), — але й подыбниј (стор. 153), паныів (стор. 155), малы книжки (стор. 155), розумны, дурны (стор. 155) побіч розумнї, дурнї (там таки). Але від стор. 181 тільки — і. Видно, що до цієї сторони редакцію вів Павлик, який любив “пере-

Зразком для такої новизни був Драгоманову сербський правопис Вука Караджіча, що в тому часі встиг був зовсім прийнятися в сербському письменстві. В сімдесятіх роках помітне було зацікавлення сербами на Україні, головно в Києві — у зв'язку з герцеговінським повстанням: сам Драгоманів, Ідучи тоді до Галичини (1875), віз гроші, зібрани киянами, для герцеговінців (Автобіографія, М.П.Др., стор. 370-371), писав про нього в часописі „Киевский Телеграф”; крім цього, зазнайомився із системою сербського правопису Драгоманів міг іще і в Відні (1871, 1872, 1876), в тодішньому центрі слов'янознавства. Щоб на нього могла мати який уплив спроба з латинським і галицького граматика Йосипа Левицького з 1838 (Стихъ во честь... Ioannu Сиѓурскому... во день Его высокого тезоименитства), на те ймовірності мало. Раз, що Драгоманів міг і не знати цієї брошури — між творами цього галицького діяча, що іх вичисляє в передмові до Повістей Федьковича, стор. IX, XIV—XV, цього віршу не згадується, — а, певне, Драгоманів був би його згадав, бож він написаний до сить чистою народньою мовою¹⁹); подруге, система в Левицького таки інакша: Левицький пише *ja, je, ju, jo* (*стојало*, стор. 4; *прериваје*, стор. 3; *видјају*, стор. 3, *манастирјомъ*, стор. 4), але ж залишає *й* (*солојтъ*, стор. 3, *знаменитъ*, стор. 7 і т. д.), *А*, *ю* після приголосних (*живлѧтъ*, стор. 13; *всюды*, стор. 17), *ѣ* в його історичному значенні (*лѣта*, стор. 7, *вѣ*, там таки *й* т. д.) та на *ї* з *е* (*вѣ нѣмъ*, стор. 4), в цілому правописі є багато „етимологічних дуростів” (*вашомъ*, стор. 14, *Татрѣвъ*, стор. 17, *звоночку*, стор. 6 і т. д.).

У цій новизні [Драгоманова] виявлялася ясна логіка: не треба вживати значків із подвійними функціями. Та ще до того з неї виходила велика зручність, бо з уведенням її раз на все усувалося питання — як на письмі зазначувати *нездатність українських губних приголосних до паляталізації* (кулішівка залишала в таких випадках ъ) у таких словах, як: *обов’язок* (Л.Ф., ак., стор. 130), *пам’ятається* (там таки, стор. 131), *відливість* (там таки, стор. 131), *кам’яними* (Гр. IV, 142) і т. д. Ясна річ, що, маючи дуже чутке вухо для української фонетики, Драгоманів зазначував паляталізацію губних у тих сполучках приголосних, де в мові таку паляталізацію чути, напр.: *святий* (Гром. IV, стор. 122, 125, 130, 117 і т. д. — тільки так!), *посвятив* (там таки, стор.

фонетизовувати” говірку покутську (пор. заявагу Драгоманова: “мусъять бути які закони”, П II III, 396), а від тої сторінки, не найновіши в редакції Павлика “нікіх законік” на його фонетику, — Драгоманів самий.

¹⁹) Примірник у Празькому Національному Музеї, зн. 79A71. Заголовний лист цього панегірика — мішання кирилиці та граjdанки; в тексті букви граjdанки, поперемішувані з кирилицькими / 8/; російське мотто з Петрова, теж має лат. ј (jestestva, дыханія його... есть).

129), висвачували (Гр. 1882, 114), святило (Гр. 1878, 76), священик (Гр. 1878, 26, 27) і т. д., але, правда, чомусь, із одного боку, мертваки (Л.Ф., ак., 111) замість „мертваки”, з другого: Вънишча (укр. село) (Гр. IV, 149), кожем'яки (Гр. 1878, стор. 26, 29) замість: Вјунишча, кожем'яки²⁰).

Логічна потреба утворити таку систему для преюотації голосних та м'якшенні приголосних виходила ще й із того, що українські азбуки (ні максимовичівка, ні кулішівка) не мали аналогічного до я, ю, е значка на *прейотоване о* в таких самих функціях (дехто вживав на російський спосіб „ё”), а чим далі, тим більше вживалося двох знаків ю, ьо — кожного для іншої функції, то Драгоманів потребував тільки поширити цю останню систему на всі інші голосні...

А далі, коли кожний знак визначас один звук, то не потрібно зложені букви „щ”, яку Драгоманів передас скрізь двома знаками щч (напр., Польщі. Гром., 1880, стор. 85, щчо, там таки, стор. 84, простіше, стор. 84 і т. д. — теж безпосередній вплив Караджічевого правопису (пор. щч, щ, Ѯ). Таким чином, число літер кулішівки з 32 Драгоманів ізредукував на 27, коли не враховувати чужого „g”, дуже зрідка вживаного в його виданнях для чужих слів. І тут ураз із „логічністю” правопису лучиться його раціональність, про яку говорить Драгоманів, не кажучи вже про упрощення, з яким ізв'язана й більша легшість засвоїти собі правопис.

У цьому й уся радикальність і більша фонетичність (це слово покривається у Драгоманова з — *науковістю*) драгоманівки супроти кулішівки. Бож усі „явні дурости” максимовичівки (вживання „ы” та „и”, „знамениті дашки”, Л.Ф. II, стор. 276, ъ, ъ) відкинула була вже кулішівка, заводячи „и” та „и”. А так у нього просто борються між собою два принципи: історичний та фонетичний, і це помічається на кожному кроці.

На цій боротьбі ми і спинимось.

6.

Усупереч своїй польській латиниці (див. стор. 402), Драгоманів не зазначує м'якшенні двох приголосних, а пише згідно з традицією: *ненависть*, Гр. IV, 151, *прихильність*, Гр. IV, 104, *єсть*, там таки, 102..., *місцями*, Гр. IV, 247, *наслідниці*, там таки, 103, *повістях* Гр. IV, 96, *піснях*, Гр. 1878, 19, *кінця*, там таки, 85,

²⁰) Усе це помилки, пор. ще *славянолубства* (там таки, стор. 102), побіч звичайного *славянішників* (там таки, 130), *славянської* (теж, стор. 105) і т. д. Цікаво, що у творах галичан, напр., у оповіданні Анни Павлик, Драгоманів залишає, згідно з вимовою покутян, твердість губних у таких випадках, пор. *съваті* (Гром. 1880, стор. 170) і інш.

українці, Гр. IV, 101 і т. д. — хоч м'якість л серед таких самих обставин зазначена, пор. умільца, Гр. IV, 187, стрільців, Пол. піс. I, стор. XXXVIII, чорнопередільца, П.П. III, 382 і т. д. і навіть спільці, Гр. 1878, 10, 12, 54, 55 побіч спілці, там таки, стор. 80, 85 і т. д.

Те саме перед наростком -ъскъ, що в Драгоманова має все паліталізоване с та ц (напр., поліцеєських, Гр. IV, 254, московських, там таки, 96... чиновницьким, там таки, 254, мужицьку, там таки, 96, Хмельницького, там таки, 148..., або леїцігської, там таки, 120, најмитських, Гр. 1882, стор. 62, пештських, Гр. IV, 91 і т. д.), пор. української, Гр. IV, 97, Чужбінський, там таки, 97, громадського, там таки, 97, людське, там таки, 125, французьких, там таки, 97... — за ними: близький (в різних формах), Гр. 1878, 34, 43, 60, Гр. 1880, 60, Гр. IV, 119, 131, Гр. 1882, 60, П.П. III, 414, узькотою, Гр. 1880, 227 і т. д., хоч боазкі, там таки, стор. 217 — але: польської, Гр. IV, 102, подольських, Гр. 1878, 20, 69, провансальські, Гр. IV, 96²¹) і т. д.

Бувас тут, що й обидві приголосні зм'якшені, напр., кубанського, Гр. 1878, стор. 7 (побіч частішого: кубанського, там таки, стор. 8), повстанській уряд, Гр. 1878, стор. 71, гетьманьців, Пол. піс. I, 46 — алеж написань таких дуже мало, й пояснюються вони здебільша спорідненими формами, де обидва приголосні зм'якшені, пор. Кубаньну, Гр. 1878, стор. 8, повстаньна, там таки, стор. 71...

Зате в здовжених приголосних, що з'явилися у нас із прсл. -iја -iјe -iјi і т. д., де тоді ще усталеної традиції не було, Драгоманів усе зазначує м'якість обидвох приголосних, що графічно віддають ту довгість: безладъль, Гр. 1878, 42, знатьль, там таки, II, Гр. IV, 345..., статьті, Гр. IV, 125²²), судъді (наз. мн.), Гр. 1880, 224, виданъну, П.П. V, 167, мітъту (= миттю), Л.Ф. ак., 488, сильльу, Пол. піс. I, стор. XIII, прольльуть, Гр. IV, 163... і навіть: облыгъчъа, Гр. IV, 350, помічъчу, там таки, 123, 127, оружъжъа, Гр. 1880, 221, молодіжъжъу, там таки, стор. 115 і т. д., хоч, певне, шипучі ні в його мові, ні в говорці його околиць тут не вимовлялися м'яко. Це була просто послідовність, що казала йому писати й: черньну, Пол. піс. II, стор. 63, злостьту, там таки,

²¹) Те саме бачимо перед наростком -ътъво, де у Драгоманюва визвук пия все твердий, напр., українство, Гр. IV, 101, панство, там таки 97. всеславянство, там таки ., але начальство, там таки, 341-345, насильства, Гр. 1880, 227, насильства й беззаконства, там таки, 214 і т. д.

²²) Це слово в різних своїх формах має різні написання, пор. статьті (род одн.) Л.Ф., ак. 432, статьтъу, Гр. IV, 346, статьтъам (дав. мн) — там таки, 34, статьтъах, Гр. 1880, 227 (місц. мн.), статьтъу, Л.Ф., ак. 274, 313, статьтъу, там таки, 137, статьтъу, там таки, 274, Гр. IV, 346, 363, статьт (род мн) Л.Ф. ак 432, статьт, там таки 432, Гр. IV, 346 і т. д.

стор. 129, скупостъу, там таки, стор. 129 — проти законів української фонетики, що не допускає в таких випадках довгих, як і не допускає їх у формах родов. множ. іменників із праслов. наростком -ije: оповіданьнь, Пол. піс. II, стор. 130, бажаньнь, Гр. 1878, 19, виданьнь, Гр. IV, 34, повстаньнь, там таки, 200, 201, обушканьнь, там таки, 109, змаганьнь, там таки, 153, писаньнь, там таки, 123, 136, 187 і т. д. Розуміється, в одному і другому випадку бувають і форми звичайні, пор. смертьу, Гр. IV, 342, болізнуу, П.П. III, 413, дуростъу, там таки, 416, радістъу, П.П. V, 258... повстань, Гр. 1882, 241, писань, Л.Ф. ак., 439, оповідань, Гр. 1880, 228... Цікаво, що при р здовження (здвоєння) не бувас, й тим то тут бувають різні написання: недовіръа, Л.Ф. ак., 391, довірја, П.П. IV, 225, недовірја, П.П. VIII, 93, пілгрірја, Гр. 1882, 230, матірју, П.П. III, 413, Пол. піс. II, стор. 134...

Відчуваючи вагу форми, Драгоманів усе залишав м'якість т перед ся в 3 ос. одн. та множ. тепер. часу (як і в латиниці, див. стор. 402), й писав постійно, напр., видається, Гр. 1878, 5; зовутсья, там таки, 5; скінчиться, П.П. V, 257, народяться, там таки, 238 і т. д.

Зате всупереч польській латиниці (див. стор. 402) драгоманівка не знає съ, зъ, цъ перед губними в позиції перед і (з є) та ja (з ё): світом, Гр. 1878, 21; світським, там таки, 34; світогльяд, Гр. IV, 133; всмільуваєсь, Гр. IV, 103, посміла, там таки, 114; свіжішого, П.П. V, 224; насміхавсь, Гр. IV, 149, висміяв, там таки, 130; святе, Гр. IV, 122, 125, 130, 170²¹) і т. д., й т. д.

У всіх цих випадках треба зазначити певну послідовність, із перевагою історичного принципу, або краще сказати — певної традиції правописної. Сюди ще належить ортографія числівників (колишніх зложених числових імен) із етимологічним д: п'ятнадцать, Гр. 1880, 79, дев'ятнадцать, там таки, 87, двадцять, Гр. 1878, 34, тридцять, там таки, 34... Так само цілком етимологічно передає Драгоманів числівник п'ятьдесят, Пол. піс. II, 161.

Ніяких змін не бачимо і в приrostку без- (себто переходу кінцевого з на с перед глухими): безпечні, Гр. 1880, 69, збезпечені, Гр. IV, 143, безпримінно, там таки, 133, безсвіязному, там таки, 130, безсистемна, П.П. V, 237, безхлібја, Гр. IV, 34 і т. д.

Алеж у цілому ряді явищ іде боротьба між цими принципами.

²¹) Однокожий приклад "съмілих" Гр. 1880 стор. 226 пояснюється тим, що Драгоманів саме цитував три рядки вище львівський "Світ" (№ 3), який вин переписує скрізь так, як його друкували (там таки, стор. 224, 225, 226); від себе пише "світ", напр., стор. 225, четвертий рядок після процитованого "Світа". Цікаво, що в оповіданні Ганини Павликівні в тому самому річинку "Громади", редагованому Павликом, надруковано: съміштесь, съвіта, съвіті, стор. 170, съвітими, стор. 187, а в Парасчиному, що його прокоректовував Драгоманів, (див. стор. 405, помітка) читаємо "чи съ так смішані" (стор 208).

1. При зустрічі приголосних перед наростиами *-ъкъ* та *-ъство* читаємо — з одного боку: *пражський* (в різних формах), Гр. IV, 107, 118, 119, 120, 121..., *Запорожський* (у різних формах), Гр. 1878, 10, 13, Пол. піс. I, стор. X, XIII, XXIII, Гр. 1882, стор. 225, 226, 229...; *Воронежської*, Пол. піс., II, стор. IV; *Острожська*, Гр. 1878, 13; *поволжська*, Гр. 1878, стор. 188; *Петербуржці*, Л.Ф. ак., 471, 127 (Петербуржця) і т. д., з другого боку — *Запорозі* (в різних формах), Пол. піс. I, стор. IV, VIII, XVII, XXIII, XXV, XXX, XLVIII, LI..., Пол. піс. II, стор. 6, 7 і т. д. (так само: *в книзці*, Л.Ф. ак., 446, Гр. 1880, 223, 224, хоча звичайно — *книжці*, пор., напр., Гр. IV, 121), *запорозький* (у різних формах), Пол. піс. I, стор. XXIV, XXIX, XXXII, XXXIV XXXVIII, XXXIX, XLVII, XLVIII, LI, LII, Пол. піс. II, стор. 6, 10, 75 і т. д.; із одного боку: *льашського*, Пол. піс. II, стор. 25, *воловський*, Гр. 1878, стор. 12, 13, 96..., *чеський* (в різних формах), П.П. VIII, стор. 137, Л.Ф., ак., 475, *латишьких*, Гр. 1880, стор. 94 — з другого: *товарицького*, Гр. 1878, стор. 73, Гр. 1882, стор. 61, 62; Драгоманів пише звичайно: *французький* (у всіх формах), Гр. IV, 128, 129, 131 і т. д., *кавказьких*, Гр. 1880, 95, але й *французької*, Л.Ф. ак., 500, *кавказьке*, Гр. 1882, 230. Крім цього, ми можемо ще прочитати такі форми, як: *петербургським*, Гр. IV, 143, *лейпцигської*, там таки, 120, *цурихських*, там таки, 105 і — *петербурський* (у різних формах), Гр. IV, 139, Л.Ф. ак., 449 (Петербуржкої), Гр. 1880, 87 — (петербурською), *strasбурський*, П.П. III, 382, і навіть — *Петербурцем*, *Петербурцьам*, Л. Ф., ак., 137²⁴⁾; так само — *магнатською*, Гр. IV, 106, *уніјатського*, там таки, 106, *світським*, Гр. 1878, 34, *закарпатській* країні, там таки, 33, *прутській* поход, Пол. піс. I, 65, 69, *азіјатськими*, Пол. піс. II, 39, *салдатських*, там таки, стор. 14, 17... і знову: *свіцький* похорон, Л.Ф. ак., 164, П.П. VIII, 190, *по кандідацькому*, П.П. VIII, 189, *уніацьку* церкву, П.П. V, 238, *азіјацьких*, Пол. піс. II, стор. 129, 138 (азіацьких); *братство* (в різних формах), Гр. IV, 123, 124, 125..., *ильяхетством*, Пол. піс. I, стор. XV і *брацтво*, Гр. 122, 123, П.П. V, 130, Л.Ф. ак., 274, *банкруцтва*, Л. Ф. ак., 469...

У словах із визвуком пня на *к* читаємо все в таких випадках *ц* (гаїдамацької, Пол. піс. I, стор. II; *воацькими*, там таки, V..., *мужицтво*, Гр. IV, 126, 132, 135..., *гиновництво*, там таки, 138, *пиацтво*, Пол. піс. I, стор. XXIX...). Якщо пень кінчається на *л* — драгоманівка зберігас етимологію: *льудський*²⁵⁾ (у різних формах), Гр. IV, 125, 133, 139..., Пол. піс. II, стор. 40, *громадський* (у різних формах), Гр. IV, 106, 118..., Пол. піс. I, стор. I, III...,

²⁴⁾ Про важкі й ненародні творини, такі, як *букарештські видання* Л.Ф. ак. 137, *наїмитських*, Гр. 1882, 62, *брестському*, Гр. 1878, 26, *пештських*. Гр. IV 91 і т. д. — не згадчено, бо це справа мови, не — правопису.

²⁵⁾ Про форми "люцький", див. стор. 406.

Слобідськиj, там таки, стор. XIII, персидсько-турецький, Політ. піс. II, стор. 41, *шведськиj* (у різних формах), Пол. піс. II, 25, 44, 60, 61 і т. д.²⁶).

Той самий принцип у інших випадках: *братчики*, Гр. IV, 125, Пол. піс. I, стор. LII, *салдатчини*, Гр. IV, стор. 138, Пол. піс. I, стор. LI, *рекрутчини*, Пол. піс. I, стор. XII, *Слобідчина*, там таки, I, стор. XXX; II, стор. IV... (побіч: *Слобідчина*, напр., Гр. 1882, стор. 228), *Миргородгині*, П.П. III, 79. Цікаво, що Драгоманів пише й *Туречина*, Пол. піс. I, стор. XXV, XL, 102... (побіч *Туреччина*, Гр. 1878, 9, 14), *козачина*, Л.Ф. ак., 446 (побіч звичайного *козаччина*, напр., Гр. IV, 125), зате часто й *Галиччина*, Гр. IV, 143, Гр. 1878, стор. 9, 13, Гр. 1882, 35... (теж побіч: *Галичина*, Гр. 1880, стор. 95, П.П. VIII, 190, IV, 327, Л.Ф. ак., стор. 163 і т. д.).

2. У сполучках приголосних *-стн-*, *-здн-*, *-ждн-*, *-стл-* Драгоманів то залишає (частіше) етимологічне *т*, *д*, то викидає: *користниj* (у різних формах), П.П., 165, Гр. IV, 195, Гр. 1878, 78, Пол. піс. I, стор. XVII, XVIII (своєкористниj), *жалостні*, Гр. 1878, 15, *участник*, П.П. V, 168, *почастно*, Гр. IV, 132, 138, Пол. піс. I, стор. LII, *устниj*, Пол. піс. II, стор. 139, Гр. IV, 122, 125 (устне)..., але — *честно* (в різних формах), П.П. VIII, 217, Гр. IV, 5 (најчестніjшиj), Гр. 1882, 271, Гр. IV, 344 (почестним)... і *гесно*, Пол. піс. I, стор. LI; *ненавистноjу*, Гр. 1882, 231 і *ненависниj*, Пол. піс. I, стор. XLVII; *намістника*, П.П. VIII, 200 і *намісник*, Гр. IV, 5, Гр. 1882, 223; *своеістнішчих*, Гр. IV, 68 і *своеісніх*, там таки, 67, *безсовісніх*, Пол. піс. I, стор. XLVIII; *несчастному*, П.П. V, 108 і *несчасну*, Л.Ф. ак., 286, Гр. IV, 202..., *радісниj*, Гр. 1882, 232 — так само в чужих словах: *протестантських*, Гр. IV, 139, 140, *сектантських*, Л.Ф. ак., 96, *студентські*, Гр. IV, 183, 193 і — *протестанські*, Гр. 1878, 26, Гр. IV, 168 і далі: *протестанства*, Гр. 1878, 27, Л.Ф. ак., 59, *діллетанства*, там таки, 107, Гр. IV, 343, *інтенденства*, Гр. 1878, 27; *піздно*, П.П. VIII, 125, 155 і *пізно*, Л.Ф. ак., 439, Гр. IV, 125 (пізнішчих), *уїзного* (начальника), Гр. IV, 222, і *звісну*, Гр. IV, 135, Пол. піс. I, стор. VIII, XLI, LI і т. д. (майже все) і *звістно* (дуже рідко), Гр. 1880, 122, *дієний* (у різних формах), Пол. піс. I, стор. XLIV, XLVII, Гр. IV, 137, 341 і т. д., *власниj* (у різних формах), Гр. IV, 116...; на *тиждні* (7 п'ятниць), П.П. III, 382 і на (поминальному) *тижньу*, Гр. 1880, 69; *счастливcij* (в різних формах), Л.Ф. ак., 286, Гр. IV, 194 (несчастливу), Пол. піс. I, стор. XXXVI, XLVIII (несчастливішча), *ущастливельть*, Гр. 1880, 222... і *счастливcij* (у різних формах), Пол. піс. II, стор. 135, I, стор. XV (несчастливоj), Гр. IV, 361 (шчасливо) і т. д.

²⁶) Написання *шведськиj*. Пот. піс. II 13 належать до тексту *пісні*; *швецькиj*, там таки, 20, побіч *шведськиj*, до тексту *оповідання*, що їх Драгоманів наподіть

3. Те саме бачимо у сполуці -сч-, -зч-, -сл-, де драгоманівка або її зберігає, напр., счастья, Л.Ф. ак., 476, Пол. піс. II, 70, *счастливи* (у різних формах), Пол. піс. I, стор. XIII, XV, XXXVI; II, стор. 135, Гр. 1882, 224 (посчастилося), П.П. V, 108 (посчастило), Л.Ф. ак., 286..., доносчик, Гр. 1882, 259, Л.Ф. ак., 437, *переписчики*, Гр. IV, 1882, (русизм) *на счет*, Л.Ф. ак., 445...; показчика, Гр. IV, 190..., або асимілює с на ш: *щчастья*, Гр. 1878, 43, Гр. IV, 125, *щгасливо*, Гр. IV, 361, 145 (нешастливо), Гр. IV, 344, (пощастилося), Гр. 1880, 221, Гр. IV, 217 (пощастило), Гр. 1880, 222 (ушастливльять)..., *перепишчики*, Гр. 1880, 216, (русизм) *щчот*, Гр. IV, 219, 220, Гр. 1882, 62 (щчотчиків)...; *показгиків*, Гр. IV, 146.. Драгоманів пише: *Парасчиного* (оповідання), П.П. III, 396, але скрізь: *Конищчина*, Л.Ф. ак., 471, *Баревинщчина*, там таки, 450, *рушчина*, Гр. 1878, 34... З одного боку, читасмо: *слуби*, Гр. IV, 192, з другого — *шльуби*, там таки, 98, 194...

Зате в формах дієслів (зворотних, чи займенникових) свідомість форми ніколи не допускала до асиміляції, Драгоманів пише скрізь так, що закінчення 2 і 3 ос. одн. та 3 ос. мн. на письмі не затираються: *запутајешсья*, Гр. IV, 120, *продержишишсья*, Гр. 1882, 229; *признаєтьесья*, Гр. 1878, 84, *сваритьесья*, Гр. 1880, 216; *одхришчујутьесья*, Гр. 1882, 229, *росходльатьесья*, Гр. IV, 219...

Алеж у вищих ступенях прикметників перед наростком -чий (його вживає Драгоманів побіч -ший) сичні часто асимілюються, переходячи в шипучі: *вишчij*, Пол. піс. I, 118, Гр. IV, 128, 133 — це виключна форма — низче, Пол. піс. I, стор. XLIV, Гр. 1878, 18, (на)блізгиj, Пол. піс. I, стор. 133, Гр. IV, 101, 118, 119, і — *ближчij*, Гр. IV, 97, Гр. 1878, 18 (на)ближчий).

4. У сполуці -чи-, -чт- (див. стор. 406), здебільша збережене ч: *помічницья*, Пол. піс. I, стор. LII, *шидигник*, там таки, 143, *місьчачник*, Гр. IV, 102, *конечну*, Гр. 1878, 24, безперечно, там таки, 38, столичної, там таки, 27, безчоловігних, Пол. піс. II, стор. 43 і т. д.; алеж бувас й ш: *помішники*, Пол. піс. I, стор. XLIV, П.П. III, 413, *незрушно* (=незручно: замінено гетьманців раїцями, та н.), Пол. піс. I, стор. 46... Зате скрізь тільки: *пошта*, П.П. VIII, 130, П.П. III, 482, 483, Гр. 1880, 85..., хоч — *поштальоном*, П.П. V, 233.

5. Відповідно до того, з чого *виводити* слово Драгоманів пише: замість (ст.-укр. „місто”), Пол. піс. I, стор. XLIV, Гр. 1880, 94, Гр. IV, 178... і (частіше) замісьць (ново-укр. „місце”), Пол. піс. II, стор. 40, I, стор. XIX, Гр. 1878, 43, Гр. 1880, 216, 221, Гр. IV, 347, Л.Ф. ак., 457, 462..., *натомісць*, Л.Ф. ак., 457; що при цьому слові гравала роль тенденція зберігати етимологію, доводить написання з *містць*, П.П. III, 382...

6. Хитання між старими (етимологічними) та новими формами видно з поплутання приростків од- та от-; з одного боку, читасмо: *одходити* (в різних формах), Пол. піс. I, стор. XIX, L, *одсту-*

нити, Пол. піс. II, стор. 7, одкрива, там таки, 40, одкупивесь, там таки, 143 (не кажучи про діеслова з дзвінким приголосним у називу: одрізъяєтъся, Пол. піс. II, 46, одласть, Пол. піс. I, стор. XLIV..., або одіратись од царя, там таки, стор. XXVIII)..., з другого: отбіра, Пол. піс. II, стор. 142, отбити, Пол. піс. II, 6, 7 (отбитки), Гр. IV, 107 (отбивајусь), П.П. V, 202, отдать, Пол. піс. I, 68, II, 9 (отдав), 43 (отдає), отнятьти, Пол. піс. I, стор. XLIV, XLV (отнимати), 43 (отняв); отлені, Гр. 1882, 240 (побіч одділено, там таки, стор. 241) і т. д. Зате читасмо одверто, П.П. V, 260 (побіч отверто, Л.Ф., 456), одже, Гр. IV, 219...

7. Щодо приrostка *роз-*, то (під упливом російського правопису) визвучне його з перед глухими приголосними Драгоманів асимілює (крім виданого ним тексту Шевченкової „Марії”, див. стор. 406) на с. Бувас, правда (дуже рідко), й корінне з: *розкрилось*, Гр. 1882, 43, *розпускальня*, там таки, 70, *розтопльялось*, Гр. 1878, 96, *розчухувавось*, П.П. V, 210 і т. д. — алеж так узагалі драгоманівка знає в таких випадках тільки *рос-*: *росказувати* (в різних формах), Пол. піс. I, стор. XVI, XVII, XLVII..., Гр. IV, 127, 132..., Пол. піс. II, стор. 6, 7..., П.П. III, 395..., *роскупитьсья*, Л.Ф. ак., 444, *росплутати*, Пол. піс. II, стор. 5, *роспалитись*, Гр. IV, 125, *роспитавши*, Гр. 1880, 78, *роспуку*, П.П. VIII, 189, *росходитись*, Пол. піс. I, стор. XIV.

8. Прийменник з подибується у Драгоманова майже виключно в цій формі, напр., з *породи*, Гр. IV, 129, з *поводу*, Гр. 1880, 87, П.П. III, 382, Л.Ф. ак., 377, з *під* (печати), П.П. VIII, 191, з *того*, П.П. VIII, 190, з *тих*, Л.Ф. ак., 455, П.П. III, 383, з *судових* (справ), Гр. 1880, 85, з *котролі*, Гр. IV, 138, з *Києва*, П.П. III, 382...; з *принискою*, Л.Ф. ак., 465, з *політичними*, там таки, 457, з *похвалою*, Пол. піс. I, стор. XVIII, з *Польщено*, там таки, стор. XIX; з *такими*, Гр. IV, 134, з *тими*, там таки, 134, (што нам) з С. А. (зостанетьсья), П.П. III, 382, 395, з *споминами*, Пол. піс. I, стор. XIV, з *чим*, П.П. III, 383, *ні з ким*, там таки, стор. 396 і т. д. Але треба сказати, що бувас (дуже рідко) с, напр.: *с котрого*, Л.Ф. ак., 131, *с платою*, Л.Ф. ак., 390, *с Солодким*, там таки, 207...

Цікаво, що Драгоманів уживав деколи й форми із (виділилась із спільнога мужицтва, Гр. IV, 139, виселімінувати із Сойму, Л.Ф. ак., 462, що буде із згоди, там таки, 462, щоб із підданства висвободити, Пол. піс. I, стор. XXIII і т. д.), але не міркуємо, щоб це було для евфонії, коли в різних місцях читасмо: згодивсь з Мазепою, Пол. піс. I, 68, погодивсь з татарами, там таки, стор. XLVII, злучитись з шведами, там таки, стор. XLVIII, всьакій знакомій з самою, Л.Ф. акад., 477 і т. д.

Тенденцію зберегти одну форму цього прийменника і в функції його як приrostка видно в тому, що у зложених перед глухими приголосними Драгоманів часто вживає з- (побіч *с-*), як це ми бачили і в його латиниці (див. стор. 406): зкинути (в різних

формах), Пол. піс. I, стор. XLVI, 66, Гр. 1878, 10 побіч — скинути, напр., Гр. 1878, 22; зкінчити, Пол. піс. I, XLVI, Гр. 1882, 223, Пол. піс. II, 123, Гр. IV, 146, 206 (зкінчилось) — скінчити, Гр. 1880, 6, 7, Гр. 1882, 223 (скінчениj); зкласти, Пол. піс. I, 66; II, 14, 68, 125, Гр. IV, 202, (зкладається) — скласти, Пол. піс. II, стор. 14, Гр. 1878, 14, Гр. IV, 199; зпинилось, Гр. 1878, 22 — спинивсь, там таки, 27; зпоминається, Гр. IV, 152, зпоміанутої, там таки, 173, зпомини, Гр. IV, 344 — споміна (3 ос. одн.), Гр. IV, 361, спомінутих, Гр. 1880, 224, спомини, Гр. IV, 352; зхаменулась, Пол. піс. II, стор. 63 — скаменулось, Гр. 1882, 187 і далі: зхід (в різних формах), Гр. 1878, 7, Гр. 1882, 233, зхідній, Пол. піс. II, стор. XI, Гр. 1878, 7, зходити (в різних формах), Гр. 1882, 61, Гр. IV, 133, 138, 184, Пол. піс. II, стор. 6, 68..., зхотіти (в різних формах), Гр. IV, 146 (зхотіла), 167 (зхоче) і т. д. Алеж, із другого боку, впливові російського правопису треба приписати с- перед дзвінкими в таких випадках, як: сбратись, П.П. VIII, 24, Л.Ф. ак., 469 чи сбрати, Гр. 1880, 228 (побіч частішого: збрати, пор., напр., Гр. 1880, 228 в тому самому рядку, і 4 рядки вище: збрајутьсь), сбори, Гр. IV, 345 (і збори, там таки, 364), сбірки, Л.Ф. ак., 476, 488 (і збірка, там таки, стор. 496), сдирства, Пол. піс. I, стор. LV (і здирство, Гр. 1878, 17, Гр. 1882, 60, 63 і т. д.) — і далі: сближујутьсь, П.П. VIII, 76, Пол. піс. I, 132, сбрехав, Гр. IV, 187, сбрехав, П.П. VIII, 7, 242 і т. д.

Перед ч бувають і з-і с-: зчезла, Пол. піс. I, стор. XX і сchezнуть, Л.Ф. ак., 450, зчепилася, Гр. 1880, 69 і счеплено, Гр. 1878, 13, Гр. IV, 152, зчинили (крик), Гр. 1880, 69 і т. д. Алеж російський правопис полишив свої сліди не тільки в цьому випадку, і про них ми говоримо ще зокрема (див. стор. 432 і далі).

9. Таке саме хитання бачимо в уживанні дієслівного наростка -ова- (етимологічно) та -ува- (фонетично) в діємениникових формах дієслів VI кляси наросткової (див. стор. 406), де бувас· буловать (в різних формах), Пол. піс. I, стор. XXXVI, XXXVII, Гр. IV, 159 (побудовав)..., засновати, Гр. 1878, 75 (засновались), пробовавши, Гр. 1880, 73, бунтовати, Пол. піс. I, стор. XLV, Гр. 1878, 65 (бунтовалися)..., надруковали, П.П. V, 210, літографувати, Л.Ф. ак., 450, командовав, Пол. піс. I, 67, торжествувати, П.П. V, 142, виеліменовало, П.П. V, 110 і т. д., і т. д., то знову: мудруває, Гр. IV, 352, спожиткували, Гр. 1878, 75, примушували, там таки, 97, вдергуватись, Пол. піс. II, стор. 14, почував, Гр. 1880, 87, ворогувати, Пол. піс. I, стор. XLII, здобувати, там таки, XLII..., по-тітікував, Гр. IV, 352, сконфіскували, П.П. V, 133, полемизував, П.П. V, 123, фальшував, Л.Ф. ак., 440, коштувало, там таки, 445 і т. д. А то читасмо: зруйновати, Пол. піс. I, стор. XLII, II, стор. 61 (зруйновав); I, стор. LXIII (зруйновали) і — зруйнувати, Пол. піс. I, стор. XLIV, 2 (зруйнували): скасовавши, Пол. піс. I, стор. XV і — скасувала, Гр. 1878, 12; жалковав, Пол. піс. II, стор. 14 і жал-

кував, Пол. піс. I, стор. XIX, XXIV; *аренитовали*, Гр. 1880, 73, 75... і (за) *арештував*, там таки, 73; *потребовали*, Пол. піс. I, стор. XLIX, Гр. 1878, 97 (потрібовали) і *потрібуває*, Пол. піс. I, стор. XLV, Гр. IV, 353 (трéбували) і т. д. Зате в дієсловах на староукр. -*евати* доводилося находити тільки наросток (ненаголошений) -*юва-*: *працьувати*, Л.Ф. ак., 490, *воювати*, Пол. піс. I, стор. XXXVI, XLII, *наговорить*, там таки, стор. XLIX і т. д.

Те саме в віддієслівних іменниках, із перевагою -*ува-*: *поступованинъа*, Пол. піс. I, стор. XXXIX, *образование*нъа, Л.Ф. ак., 444 і — *образование*нъам, Гр. IV, 187, *гетьманование*нъа, Пол. піс. I, стор. XXXVIII, *вторьадование*нъа, Гр. IV, 162, 229, *панование*нъа, там таки, 158, *польование*нъа, Гр. 1878, 39, *пересование*нъа, там таки, 61, *перекручование*нъа, Гр. IV, 355, *ловідуваньну*, Гр. 1880, 214, *в'елімінуваньну*, П.П. V, 132 (пор. *виеліменовало*, П.П. I, 110) і т. д.

Або в прикметниковому наростку -*еватий* (-*уватий*): *свиневаті*, П.П. VIII, 190 і *кацапувате*, там таки, стор. 190 і т. д.

Як бачимо, хитань цих доволі, і в поодиноких випадках важко й рішити, де котрому принципові Драгоманів дас перевагу.

7.

А тепер подивимось, як драгоманівка нідбивас деякі інші характеристичні звукові закони української мови.

1. Драгоманів іздебільша пильнус (гл. стор. 406), щоб ізберігати чергування *в* — *у*, *і* — *й*; ось декілька виписів:

невигодні для них *умови*,
Гр. 1880, 69; на тій *умові* вкупі,
Пол. піс. I, стор. L

проходить по цим *угасткам*,
Гр. 1880, 69

пришов *уръадник*, Гр., 69
і т. д.

то знов:

мусіло дуже *вразити*, Пол.
піс. I, стор. XLVI

що *всьакі* Кониські, Л.Ф.
ак., 423

лихо в *Криму*, Пол. піс. II,
стор. VI; сісти в *повозку*, Гр.
1880, 69...

на всъакі *вмови* приставати,
Гр. 1880, 68; Татари вказували
на *вмоу*, Пол. піс. I, стор.
XLVII

деякі *вчастки*, Гр. 1880, 69

царському *връаду*, Пол. піс.
II, стор. 142

не так *уражала* вчених
українців, Пол. піс. I, стор.
XXIV

то в *усъакім* разі, Л.Ф. ак.,
423

погибелъ у *степах*, Пол. піс.
II, стор. VI; дістатись у *руки*,
Гр. 1880, 69 і т. д.

подібно: коли б улізти в архиви, Л.Ф. ак., 473, думка про *всіль-ненья*, Пол. піс. II, стор. LX, викликані були... між ними *вступ-ками* ј обіцянками, там таки, LV, бажаю всьакого *вспіху*, Л.Ф. ак., 207

сам *Іван* Петрик, Гр. IV, 215

повстаньна *Івана* Петрика, Гр. IV, 215; Петра *Іваненка*, Пол. піс. I, стор. XLIV

за „Словом” іде, Гр. 1878, 97; світ іде і *jtиме*, там таки, 43

котрі *jlуть*, Гр. 1878, 74; не *jti*, там таки, 20, 60, 40 (та інш.)

один і єсть, та ѹ тої заньатиј, Л.Ф. ак., 418...

Алеж це тільки *тенденція* до зберігання цього закону, бо *по-слідово* він у драгоманівці *не переведений*; не тільки там, де це зрозуміле, подиктоване вимогами стилю (напр., вичисловання: не мало і по лекціям, і по народу, Л.Ф. ак., 417; не знаю, jak f бути, і не хотів би рвати з нею, і противно мені, Л.Ф. ак., 418), але навпаки, там, де збіг слів аж допрошується використати цей закон: не було їм резону *jti*, Л.Ф. ак., 483, повернулись *в хортів*, Пол. піс. I, стор. XXX, участь *в зіздах*, Л.Ф. ак., 468, єсть *в громаді*, Гр. IV, 138... З другого боку, використовує його там, де цього зовсім *не треба*: спільноти *усієї землі*, Гр. 1878, 16, вигнати *усьаке* панство, там таки, 19..., вирвались *в славного Сірка*, Пол. піс., стор. XXX, діло тим *еважливішче*, Пол. піс. I, стор. XXV, Петрик *етік*, там таки, стор. XLVII, вибрали гетьманом *етеклі* козаки, там таки, стор. LII, московських *ечених*, Пол. піс. I, XVIII, уваги од *ечених*, там таки, XIX..., льудеј *ј товариств*, Гр. 1878, 41, в Німеччині *ј* в самій Франції, там таки, 75, що *ј* в Россії, там таки, 88, а то *й* — знати *ј* еміти, там таки, 62... Видно, *кожне* назвучне *в* в Драгоманова було *двогубне /w/*, близьке до нескладового *у /y/*, й тим пояснюються такі незвиклі для нашої свідомості форми в написаннях: *еръаду*, *встутками* (після голосних) і написання *етеклі*, *ечених* після приголосних. Тим і не диво, що такий пропагатор „радикальної фонетики” не зважився заводити тут ніякої новизни (як і в латиниці, пор., стор. 406), без ніяких вагань ставив *в* і в визвуку складів після голосних, і то без огляду на його виник на українському ґрунті (пор., напр., *побачивши*, Гр. 1880, стор. 69, *євторок*, там таки, 69, *допевнити*, там таки, 72... і *примовчати*, П.П. III, 414, *вернувсь*, Гр. 1880, 69 і т. д.). В цьому нас упевнюю *й* (здастесь, помилкове) написання *упраульяущи*, Гр. 1880, стор. 69 (побіч загального *управльяущи*), там таки, 68, 69 і т. д.). Це була, видно, для Драгоманова — одна фонема.

2. Всупереч латиниці (стор. 405) Драгоманів згідно з вимовою й фонетичними законами зберігає в назвіку *и: иниши* (у різних формах), Гр. IV, 122, 125, 127, 141..., Пол. піс. I, стор. XV, XIX

(инчиј), XLIV..., инакше, Пол. піс. I, стор. XXVII, XXXIV, Гр. IV, 132...; штолі, Гр. IV, 130, 136, Пол. піс. I, стор. XIV (іноді, там таки, стор. XXIX), имја (в різних формах), Пол. піс. I, стор. XIX, Пол. піс II, стор. 9 (именем), 69, 70 (имені), Л.Ф. ак., 482, Гр. 1880, 235, іменительні (спадки = відмінки), Пол. піс. II, стор. 57, іменно, там таки, 41, Пол. піс. I, стор. LI, безименне, Гр. IV, 175..., індичник, Пол. піс. II, стор. 143, іскра, Гр. IV, 142, з *Искрою*, Пол. піс. II, стор. 64...; в іменах: *Игнат* Галаган, Пол. піс. II, 129 (побіч *Игнат*, там таки, 142), *Иржавець*, Гр. IV, 147, в *Ижорській* церкві, Пол. піс. II, стор. 20... і то навіть чужих: *Ирод*, Гр. IV, 137, *Искандер*, там таки, 136...

У чужих словах у називу переважає і: імператор, Пол. піс. II, стор. 40, імперіја, Гр. IV, 125, індукти, Пол. піс. II, стор. 17, історичні, Пол. піс. II, 61, I, стор. XIX і т. д., інтерес, Пол. піс. I, стор. XXVII, XL, XLIII, XLVIII..., інтересна, там таки, XLVIII, ініціатива, П.П. V, 10, П.П., III, 325, ікона, Гр. IV, 117, ідоли, там таки, 118, інтермедіја, там таки, 350, ідеалом, там таки, 353, інституциј, П.П. V, 168, індівідуального, П.П. V, 178, ільльузіј, П.П. V, 168 — алеж, за українськими словами, бувас й и: імператор, Гр. IV, 122, імперіја, Гр. IV, 122, індукти, Пол. піс. II, стор. 14, історичниј, Пол. піс. II, 39, П.П. V, 398, інтересна, Пол. піс. I, стор. 134, заинтересовавсь, там таки, стор. IX, інтересом, П.П. V, 398, ініціатива, П.П. V, 202, іронично, П.П. V, 257, іпокрізіј, Л.Ф. ак., 175... Так само в поукраїнцених словах: істнује, П.П. V, 133, побіч істнују, П.П. VIII, 238, Гр. 1882, 37 (істнујучим), істнуваньна, там таки, 238...

3. Корінне о перед наголошеним складом (із а) у драгоманівці майже все переходить у а: багатиј (у різних формах), Гр. 1878, 37, 17 (багато), 25, Гр. IV, 188, 127 (багатшого), багатство, Гр. 1878, 39, 61, обагачујуть, там таки, 26, багатирів (у різних формах), Гр. 1878, 69, 48 (багатирство), Гр. IV, 156 (багатирських) — але й богатиј (вийнятково), Гр. 1880, 219, Л.Ф. ак., 110 (богатиј)...; гаръагиј (у різних формах), Гр. 1878, 19, 44, 57, 103..., Гр. IV, 172, Пол. піс. I, стор. XLIV (најгаръачішче), Гр. 1878, 34 (гаръачішциј), Л.Ф. ак., 464 (погаръачились)... і так само: манах, Гр. 1878, 26, Гр. IV, 151 (Гр. IV, 139 — монахам), Л.Ф. ак., 496 (манашка), отже й манастир, Л.Ф. ак., 496, Гр. IV, 139, 143 (манастири) — дуже рідко: монастирях, Гр. 1882, 120; салдат, Гр. 1880, 79, 81; хазъајни, Гр. 1882, 129, хазъајство, там таки, 129, Гр. 1878, 60 (хазъајнувати), 93 (хазъајнували).

Зате чомусь у наворотних діссловах — о: домогались, Пол. піс. I, стор. XLIV, помогати, Гр. 1880, 221, 227 (помога), перешкоджа, Гр. 1878, 32 і т. д.

4. У праслов'янських сполучках гъ + приголосний, гъ + приголосний (у слабих позиціях) бачимо то -ри-, -ре-: одхришчуватись, Гр. IV, 111, Гр. 1882, 229 (одхришчујуться), хрещеником, Пол.

піс. II, стор. 38, окрещеніє, Гр. 1878, 119, то -ро-, -рі-: кроваві, Гр. 1878, 37, Гр. IV, 197 (кровавішча), П.П. III, 416 (кровіана), крівець, Гр. 1880, 81, здрігнути, Пол. піс. II, 42.

5. Нове епентетичне *и* після *м* у позиції перед *я* (з ę) подибується у слові: *мњакиј*, Гр. IV, 163 (мњакого), там таки, 139 (мњакше), Пол. піс. I, стор. 116, П.П. III, 395 (умнњакшити), Гр. IV, 154, 155 (вмнњакчила) — зате: *имја*, Л.Ф. ак., 482, Пол. піс. II, 70, *мјаса*, Пол. піс. II, стор. 39 і т. д.

Власне, багато з того, що тепер сказано, належить не до характеристики правопису, а самої мови, алеж подекуди важко відділити одне від одного. Те саме треба сказати і про інши явища:

1. Наросток -ший чергується у драгоманівці з новішим -чий; побіч багатшиј, Гр. IV, 127, *најгірше*, П.П. III, 415, *наjlіпше*, Гр. 1878, 41, *мњакше*, Гр. IV, 166, 139 (побіч вмнњакчили, там таки, 154, 155), *менше*, П.П. VIII, 414, 382, Гр. 1878, 34, 45, Гр. IV, 159, Пол. піс. I, стор. XXX (меньше), отже і вменшити, Гр. 1878, 40, Гр. IV, 186, *вменьшаньња*, Гр. 1878, 50, *низше*, Пол. піс. I, стор. XXXV, *лучше*, П.П. III, 383, *иншиј*, Пол. піс. I, стор. XV, і навіть *најдорогші*, Л.Ф. ак., 495 і т. д. читасмо: *најбагатчі*, Гр. 1880, 219, *вищиј*, Пол. піс. I, 118, Гр. IV, 128, *менге*, Гр. 1882, 120, *низчиј*, Пол. піс. I, стор. XLIV, 133, Гр. IV, 118, 142, Гр. 1878, 25, 18 (најближчі, пор. стор. 423), *шевидче*, Гр. 1878, 37, *глибчиј*, Пол. піс. I, стор. XXV, *дужчиј*, Л.Ф. ак., 495, *наjlуччих*, Гр. IV, 132, *рідге*, там таки, 215, *најлегче*, Гр. 1878, 41, отже й полегчити, там таки, 43, *инчиј*, Пол. піс. I, стор. XIX, XLIV, Гр. 1878, 36, Гр. IV, 176 і т. д. З інших наростків 2 ступеня прикметників (і прислівників) відомий тільки -іцій: *пізнішче*, Гр. IV, 125, *гастішче*, там таки, 134, *подібнішчі*, там таки, 134, *наjlубішчі*, там таки, 135, *јаснішче*, Пол. піс. I, стор. 5 отже й *јаснішчала*, Гр. IV, 214), *прихильнішчиј*, Пол. піс. II, стор. VIII, *повнішгиј*, там таки, II, стор. 70, *ранішче*, П.П. III, 83, *логичнішчі*, Гр. IV, 104, 113 і т. д. Скорочення: *скорішч*, Гр. 1880, 79, *вірнішг*, там таки, 81, *ранішч*, Гр. IV, 139 (побіч частіш, Гр. 1882, 119, сильніш, там таки, 117)...

2. Дзвінкі африкати драгоманівка передає двобуквами *дз* (*дзигаріє*, Гр. IV, 203, *ксондзи*, Гр. 1878, 27, Гр. IV, 154 — але *ксонзами*, Гр. 1882, 115) та *дж* (*джерело*, Гр. IV, 158, *джерло*, Гр. IV, 99, *джурчати*, Гр. 1882, 117); прасл. *dj* мас рефлекс *дж*: *приходжан*, Гр. 1882, 119, *досліджуваньња*, Гр. IV, 118, *скрив-дженіх*, Гр. 1880, 217, *враджено*, там таки, 218, *ошаджувати*, там таки, 220, *першкоджа*, Гр. 1878, 37, Гр. IV, 96 (підлагоджувались) та *ж*: *прилагожувати*, Гр. 1880, 206, *згожується*, там таки, 115, *вигорожували*, там таки, 108 і т. д.

3. Бувають паралельні форми: а) *різниј*, Гр. IV, 133, Пол. піс. I, стор. XXIII, П.П. VIII, 155 (різно), Пол. піс. II, 46 (одрізну-ється) і частіше — *ріжниј*, Пол. піс. II, 133, Гр. 1880, 85, Л.Ф. ак., 143...; *передразньувати*, Гр. IV, 96 і *передражньували*, там

таки, 96; Залізняк, Гр. IV, 164 і Жалізняк, Гр. IV, 216...; про близчиј і ближчиј, див. стор. 423; б) гръаницъа, П.П. VIII, 82, П.П. V, 38 (загръаничној) і — границъа, Гр. 1880, стор. 183; пръамо, П.П. III, 415, 485 (напръамку) і випрамльатись, П.П. III, 414, хоч Драгоманів скрізь докладно відрізняє тверде *r*, напр., командір, Гр. IV, 352, повістар, Гр. IV, 137 (хоч — повістаръа, там таки, 135) і писарь, там таки, 352, кобзарь, Гр. IV, 127, кобзаръа, там таки, 129, царь, Пол. піс. I, стор. XXVII (навіть царьським, там таки, стор. XXXI, див. стор. 419), Харьковичині, там таки, стор. 131, Гр. IV, 183 (Харькові), побіч Харкові, Гр. IV, 175; в) деічі, Гр. 1878, 23, тричі, там таки, 23 і — дейчі, П.П. III, 395; г) занънъати (з асиміляцією й до сусіднього *n*), Гр. 1880, стор. 68, занъавшишь, П.П. III, 415 — і приjnъати, Л.Ф. ак., 464, 457...

4. Переходи ненаголошених *e* — *u*, *u* — *e*; *e* — *i*; *u* — *y*, що з різних причин появляються в українській мові, теж нашли свій вислів у драгоманівці, пор. а) кўринъа (= куреня), Гр. 1878, 40, мині, Л.Ф. ак., 465, чипльяутишьса, Гр. 1880, 214, зчильавсь, П.П. V, 257, не чипаe, Гр. IV, 185, побіч — причепльяєсьа, див. Евід, стор. 4), Л.Ф. ак., 273, зачепили, Гр. IV, 163, нівичили, Пол. піс. II, 81, б), витремати, Гр. IV, 114, 209, повірете, Гр. 82, 132, пілперати, Гр. 1878, 26, Гр. IV, 168 (підперала), побіч — пілпирати, там таки, 168, оберати, Гр. 1882, 114, 117, вмерали, Гр. 1882, 114, епевнемось, Пол. піс. I, стор. XXX, зупеньяваєсь, Гр. IV, 142, 156, 197 (побіч опинивсь, Гр. IV, 173, спиньала, там таки, 167), кешені, Гр. 1878, 84 (побіч кишенеју, Гр. 1882, 116)...²⁷⁾; в) воjівода, Пол. піс. I, стор. XXVIII, XXIX, XXXVI, XXXVII, XL, XLII, Гр. IV, 151, воjівoлством, Гр. 1878, 13, јіднати, Гр. 1878, 86 (ііднајуть, поjіднала), побіч једнались, Гр. 1882, 117, поевропеїних, Гр. IV, 141 (побіч поевропеjениj, там таки, 219)...; г) міні, Л.Ф. ак., 468 (див. під а), наjsмірніше, Гр. 1878, 100, пісъменнimi, Пол. піс. I, 118 (побіч писъменні, там таки, Гр. IV, 348), ненавістъу, Гр. IV, 348 (побіч: ненавистъ, там таки, 362), міттуу, Л.Ф., 488...²⁸⁾; пілтрімльује, Гр. IV, 125, царіградськоj, Пол. піс. II, стор. 40, добріх, Гр. IV, 155, котрім, там таки, 209...; широкі, Гр. 1878, 87... і найбільш після *k*, *x*: Кijів, Гр. IV, 104 (побіч загального Кijів, Гр. IV, 110, 104, 105), московськім і польськім, Гр. 1886, 74, затъажчикі, Пол. піс. I, 76, земльакі, Гр. IV, 138, думкі, Гр. IV, 197, прихильник, Гр. IV, 147, 148, 153, 183, Пол. піс. II, 8, 15 (прихільниj), побіч прихильник, напр., Пол. піс. II, 11, захіст, Гр. IV, 102... див. стор. 404;

²⁷⁾ е замість и у слові велекиj. Гр. IV, 137 — просто ортографічна помилка, що викралася через е в попередньому складі.

²⁸⁾ З другого боку: на лівим боці, Пол. піс. I, стор. XXXIII, XXXIV, побіч на лівім, Гр. 1880, стор. 15; і це до певної міри доповнене наш здогад (див. стор. 404), що Драгоманів реалізував — ті дві окремі в нас фонеми не раз тими самими звуки, сплутуючи їх між собою.

форми збірати, Гр. 1880, 228 — збирати, там таки, 228... сюди, розуміється, зовсім не належать; г) онуки, Гр. 1878, 40, але — еслабів (ослабів, ненагол. о у), Гр. IV, 150, див. іще стор. 426.

Ясна річ, що писання е чи и в називн. множ. таких іменників, як льуде, Гр. 1878, стор. 76 і льуди, там таки, 77 і далі: молдаване, там таки, 59, хлопомане, Гр. IV, 170, Славяне, Гр. IV, 344, просвітлане, Гр. 1880, 215, сельване, там таки, 220, громадльане, там таки, 214 і т. д. — це справи вже — чисто морфологічні. Так само й те, що Драгоманів докладно відрізняє твердий тип відміни прикметників од м'якого (пор. сьогоднішній, П.П. III, 483, остатній, там таки, 416, природній, Гр. 1878, 24, західній, там таки, 26; теперішнього, там таки, 16, всесвітньої, там таки, 24, 60; народній, там таки, 45; заранніми, там таки, 45, тутешніми, П.П. III, 414, остатніми, там таки, стор. 414 і т. д.); що в формах жіночої відміни йменників на два приголосні бувас (частіше) и (кладуть кінець спільноти, Гр. 1878; по совісти, П.П. III, 484...) і (рідше) — і (в волості, Гр. 1882, 99) і т. д.

Цікаво, які у свідомості Драгоманова категорії зложених слів чи форм устигли вже бути утворити одну тямку й які ще творили в нього двос окремих слів так, що він їх пише то зокрема, то докупи.

Займенник ся та форми помічного дієслова -му, -меш, -ме не були вже у Драгоманова самостійними словами у своїх функціях, тим він їх пише скрізь докупи; кілька прикладів: пробрехавсья, Л.Ф. ак., 151, виголошується, Гр. IV, 119, роздумаується, Гр. 1878, 77, заганьавсья, Пол. піс. II, стор. 143, дивившијсья, П.П. V, 257..., іде і їтиме, Гр. 1878, П.П. III, 145²⁰).

Зате форма нема (= es gibt nicht, чесь. není) не злилася ще у Драгоманова в одну тямку, коли він згодно пише: не ма, Гр. 1880, 73, Гр. 1882, 241, Гр. IV, 142, 143, 153, 155, 161, 177, 179, П.П. III, 303, 384, 260, П.П. V, 258, 259, 260, П.П. VIII, 192, Л.Ф. ак., 439, 446, 463, Гр. 1878, 35... і так само не має (Дніпра), Гр. IV, 153 (нема, Л.Ф. ак., 473)...

Те саме бачимо і з іншими словами (прислівниками): в загалі, Гр. IV, 138, 188, 195, 221..., на решті, Гр. 1878, 23, Гр. IV, 199, Л.Ф. ак., 391..., на кінець, Гр. IV, 165, в кінець, там таки, 167, 169, Гр. 1878, 23, в кінці, Гр. IV, 185; де коли, Гр. 1882, 119; хто небуль, Гр. 1878, 40, 43, Гр. IV, 191, що небуль, Гр. IV, 199, де небуль, Гр. 1878, 23, який небуль, Гр. 1882, 117, якого небуль, Гр. IV, 202, в чому небуль, Гр. 1878, 47, скільки небуль, Гр. IV, 174, коли небуль, Гр. 1882, 99..., серед де яких, Гр. 1878, 43; з за (соціалізму), Гр. 1880, 215, з під (чужих), Гр. 1878, 37, 86, по заду (були), Гр. IV, 195, про між (себе), Гр. 1878, 25, в гору (пішли), Гр. IV, 168,

²⁰) Мовчати муть, П.П., III, 383 — треба вважати за почиликі

по мимо (волі), Гр. 1880, 218..., до купи, Гр. 1880, 222, 1882, 98, в купі (з козацтвом), Гр. 1878, 76, 86, 87 (з усіма), по троху, Гр. 1878, 89, з гори вниз, не знизу в гору, Гр. 1880, 221 (побіч — згори вниз, Гр. IV, 114, знизу вгору, Гр. 1880, 222), з далека, Гр. 1880, 224...; не забаром, Гр. 1878, 80, Гр. 1880, 223, 236 (побіч — незабаром, Гр. IV, 157) — хоч (дуже рідко) бувас: наперед, Гр. 1878, 40, попереду, Гр. IV, 193, позаду (нас), Гр. IV, 125, поправді, 1880, 227 і завсіди: спраєди, Гр. 1878, 38, 40, 41, П.П. III, 396, 416 і т. д.¹⁰).

При кінці треба звернути увагу на явні впливи російської ортографії на драгоманівку, що, крім випадків, згаданих на стор. 425, та транскрипції чужих слів (стор. 434 і далі) проявляється в:

1. подвійному *и* у формах дісприкметників стражданального стану: *утоплениа*, Гр. IV, 134, *обіленними*, Гр. 1880, 92, *встроєнному*, П.П. VIII, 91, *зворушенної*, Гр. IV, 158, *спольаченному*, Гр. 1878, 17, *помосковленного*, там таки, 23, *переложенным*, Гр. IV, 196...; *показаних*, Гр. IV, 111, 196, *сказаниого*, Гр. IV, 121, *названому*, Гр. IV, 154, *напечатанних*, Пол. піс. II, стор. XII, Гр. IV, 102, Гр. 1878, 99, *вписанних*, Гр. IV, 174, *написаному*, там таки, 170, *посіянного*, Гр. IV, 192...; *впорядкованної*, там таки, 179, 183, *образованому*, Гр. IV, 139...; *виданному*, Гр. 1880, 74, Гр. 1878, 37 (подданні), 39, 42 і т. д.; хоч, щоправда, видно тенденцію, в тих самих формах писати й одне *и*: *признана*, Гр. 1878, 31...; *скінчена*, П.П. III, 483, *розділених*, Гр. 1878, 27, *заложени*, Гр. 1882, 64, *зроблена*, П.П. III, 383, Гр. 1878, 42 (заробленим), Пол. піс. I, стор. XXXII (наробленого), Гр. IV, 186 (необрблених), *поневолені*, Гр. 1878, 70, *переложени*, Гр. IV, 196...; *перепечатани*, Пол. піс. II, 147, Гр. 1878 (напечатана), *писаного*, Гр. IV, 131, *вислану*, П.П. III, 383...; *закованим*, Гр. IV, 194, *впорядковањ*, Гр., 163, 175, 183...; неособові вислови мають тільки одне *и*: *внесено*, Гр. IV, 121...; *оброблено*, Гр. 1882, 59, Гр. IV, 120 (зроблено), добавлено, там таки, 59, *получено*, П.П. III, 415...; *написано*, П.П. III, 383, *сказано*, Гр. IV, 120, *напечатано*, там таки, 120...;

2. в формах діємennника *іти*, Гр. 1880, 133, Гр. IV, 169, Л.Ф. ак., 131, *пітти*, там таки, 163, Гр. IV, 153, 175¹¹) побіч — *іти*, Л.Ф. ак., 278 або *јти*, Гр. 1878, 21, 24, 40...;

3. в уживанні *є* та *з* в іменах власних: *в Аєинах*, П.П. V, 256, *Аєанасєвим*, там таки, 123... *Эльсицу* (дав. одн.), П.П. III, 313, *Эльпидин*, Л.Ф. ак., 24, П.П. III, 384 (Эльп.) — Павлик пише сам *Ельпідіна*, П.П. III, 384;

¹⁰) В моєму рідному селі (Гадинківщина Гусятинщині) цей прислівник має тільки форму *зіправди*. З літературною формою *справді* воювали постійно Іван Верхратський.

¹¹) Такі форми і в Нечая-Левицького, пор. Повіті й оповідання, VIII, 108.

4. в написаннях: *сосідніх* (держав), Пол. піс. I, стор. XXVIII, *сосідоночки* (в пісні), Пол. піс. II, 163, побіч — укр. *сусідського*, Пол. піс. II, 126...

**

Така система драгоманівки. Як бачимо, про *повну фонетичність*, про те, що тільки вона має право зватися „справжньою фонетикою”, — говорити не можна. Навіть і великих сутніх різниць між т. зв. кулішівкою 60-70 рр. не багато...

Зате новина, внесена Драгомановим (стор. 416), робить його правопис раціональнішим, логічнішим (про практичність не говоримо) і більше фонологічним за кулішівку Й за теперішню ортографію¹²⁾. Ціла „фонетичність” драгоманівки, як Й розумів Драгоманів, і зводиться до цієї новини. Інших змін у напрямі фонетичному Драгоманів *свідомо* не вносив, знаючи, що послідовна фонетизація, напр.: *зазначування всіх асиміляцій*, що Їх у мові чути, алеж що Їх мало хто з читачів чи з тих, що говорять, собі *свідомий* — що вона не тільки не практична, а й шкідлива з практичного боку, зміняє не до пізнання образ того самого слова, вносить непотрібний *заколот*¹³⁾). Що Драгоманів використовує у пра-

¹²⁾ Відразу на перше око видно, напр., кореляцію твердих та м'яких приголосних не тільки в визнані складів, як це бачимо в кулішівці Й у сучасному правописі (трат — трать, рад — радъ...), але Й у середозвучі, пор. суди — съуди, прала — пръала, рад — ръяд, сину — синъу, цап — цып, лах — лъах, орле — орлье, соме — съоме Й т. д., там само кожний відразу може знати, що українські губні такої кореляції не знають і т. д.

¹³⁾ Досить тільки взглянути в фонетику Куліша, більш-менше справжній фонетичний правопис, що він його вживав у своїх творах і виданнях 1882-1897 рр. *Хуторій поезія*, Львів, 1882, *Шекспірові твори*, том перший, Львів, 1882, *Магомет и Хадіза*, Львів, 1883; *Дзьвін* (вірші), Женева, 1895. Позичена кобза, Женева, 1897. Там бувають не тільки такі написання, як власТЬ (Дзв., 136), наслідникам (там таки, 12), зълюк (там таки, 8, 47), каменьца (там таки, 11)... съйт (там таки, 11), цъвів (теж, 30)..., шісъдесят (Шекс. тв., 177) — але Й: Відъю (Дзв., 133), чыслі (Дзв., 217), руінны (теж, 5), просытіро (теж, 144), чизерній (теж, 6), тъвій (Поз. к., 33), зъняв (теж, 33), чаньдрівія (теж, 32), розътігся (теж, 26), городзьких (Шекс. тв., 9), дармоідзтвом (Дзв., 20), ліцький (= дітський, Дзв., 214), а то Й таки, де образ слова в формі цілком затирається оцця (- отця). Дзв., 133, 205, або оцця (Шекс. тв., 34), ощем (там таки, 29), але очче (Шекс. тв., 32), очцизі (М і Х., 39), можновлащи (= можновладці, Хут поез., 123); кг землі (М. і Х., 25), кг отъвіту (Поз. кобза, 41); дощи (= дочки, Ш. тв., 15), свіччення (там таки, 49), ш чого (Ш. тв., 64, 134), ш черева (Хут поез., 105), ш шаблюкою (М. і Х., 19), але — ж женою (Ш. тв., 74), ж жертвами (Хут. поез., 81), хоч — с того (Шекс. тв., 13), бѣж жалю (Ш. тв., 86), перет тобою (теж, 45), через те (теж, 108), піт тв (Хут. поез., 129), віт тебе (Ш. тв., 123), оччаюсь (= одчаюсь, Ш. тв., 69), ощураюсь (теж, 95), звішні (М. і Х., 11, Шекс. тв., 62, 78, 124), швичче (Ш. тв., 99); звесся (М. і Х., 9), хоч — звеш, загоряція (Ш. тв., 92). хоч — горять, здаєця (Ш. тв., 95), хоч здасть і т. д., і т. д. Ось послідовна фонетичність, нерозумна, непрактична, алеж — фонетичність, і то — радикальна.

Докладний образ системи різних правописів Куліша дає окрема праця на ту тему, прочитана на засіданні Укр. історично-філологічного товариства в Празі в лютому 1927 р.

вописі характеристичні фонетичні закони, це так, але ж це ще не повна фонетичність, та й то ми бачимо, що він часто в них губиться (*v* — *y*, *z* — *із* і т. д.); бувають і в нього відскоки в бік повної фонетизації, але ж так узагалі переважас розумний компроміс між історичним принципом і фонетичним, як у кулішівці: його правопис, збудований на засадах фонології, як український правопис сучасний.

8.

Залишається нам поговорити про переписування гужих слів та чужих імен.

Переглянувши цю транскрипцію, ми доходимо до висновку, що, власне, продуманої одностайній якоєві системи перепису чужих звуків та їх сполучок у женевці немає, що Драгоманів раз-у-раз хитається між оком — російські закони транскрипційні, перевернуті на український лад: рос. *и* — укр. *и*, рос. *г* (зах.-евр. *h, g*) — укр. *г*, рос. *ля, ла, лю, лу* (зах.-евр. *la, lu*) — укр. *лья, ла, льу, лу*, рос. *ю* (нім. *ü*, фр. *u*) — укр. *ъу* (навіть після губних) і т. д. — та *вухом* — укр. *вимова* зах.-евр. і то як *i*, то як *u*, сполучки *-ia-, -ie-* — укр. *-ija, -ije* і т. д. Покажуть нам це найкраще приклади.

1. Західно-европейське і,

а) після губних: біблейських, Л.Ф. ак., 317 і біблейство, Гр. IV, 160, біблію, Л.Ф. ак., 373, 445; бібліотека, Л.Ф. ак., 69, 277 і бібліотека, Л.Ф. ак., 432; амбітности, П.П. V, 122 і амбіції, Л.Ф. ак., 50; капіталу, Гр. IV, 201, і капіталісти, Гр. 1878, 94; провінціальним, Гр. IV, 230 і провінціальність, Гр. IV, 223; привіліованні, Л.Ф. ак., 111 і привілії, Гр. IV, 167, кальвінами, Гр. 1878, 24 і кальвінства, там таки, 27, візантійські, Гр. 1882, 117 і візантійські, Л.Ф. ак., 53, Гр. 140 (візантіїцем); українофілів, П.П. V, 233, Л.Ф. ак., 97, українофільству, Л.Ф. ак., 73 і українофілів, Гр. IV, 101, 102, П.П. V, 167, Л.Ф. ак., 97, українофільством, Л.Ф. ак., 73, філософські, Гр. IV, 142 і філософ, П.П. VIII, 148, офіцер, Гр. 1880, 87 і офіцер, Гр. IV, 183, міністерство, Л.Ф. ак., 317 і міністра, Л.Ф. ак., 480... і далі: юбілеj, Л.Ф. ак., 164, П.П. VIII, 232, утопист, Л.Ф. ак., 440, пессімізм, Л.Ф. ак., 391, комисари, Пол. піс. I, стор. XLIV, мизерному, Гр. IV, 181, пирамид, Л.Ф. ак., 317, браминові, Л.Ф. ак., 335... і — децемвірів, Л.Ф. ак., 457, позітівісти, Гр. IV, 143, віцепрезідента, Гр. IV, 179, фігуру, Л.Ф. ак., 317, Пол. піс. II, 133 (фігурно), конфіскація, Л.Ф. ак., 173, мітінг, П.П. III, 325, компроміссами, Л.Ф. ак., 67...;

б) після *л* та *н*: лініју, Пол. піс. II, 79, 80 і лініју, Пол. піс. II, 79, лирика, П.П. VIII, 232, Л.Ф. ак., 133 (лиричних), Л.Ф. ак., 274 (лірника), П.П. VIII (лірницькі) і лірізм, Л.Ф. ак., 175, Гр. IV, 186 (лірічних), республици, Гр. IV, 129, публиці, Л.Ф. ак., 203 і республіканців, Гр. IV, 127, публіка, Гр. IV, 129, Л.Ф. ак., 178,

політичному, Л.Ф. ак., 249 і політика, Л.Ф. ак., 447, 457, П.П. V, 233, Гр. 1880, 216 (політики), Л.Ф. ак., 457 (політично), Гр. IV, 129, соціалістом, Гр. 1878, 21 і соціалізм, Гр. IV, 129, федералист, Л.Ф. ак., 258, централіст, там таки, 257, 258 і федералист, там таки, 258, націоналісти, там таки, 96, раціоналістів, Гр. 1878, 89, капіталізм, Л.Ф. ак., 73 і феодалізм, там таки, 73, реалізму, там таки, 204³⁴⁾, гуманістів, Гр. IV, 122 і гуманісти, там таки, 123, університет, П.П. V, 202, Л.Ф. ак., 249 і університетського, Гр. IV, 129, міністерство, Л.Ф. ак., 317 і міністра, там таки, 480, хроника, П.П. V, 245 і хроніку, П.П. III, 302, і далі: журналистика, Л.Ф. ак., 439, криміналистика, там таки, 120, шиллингів, там таки, 432... і — стілізовати, Л.Ф., 462, целібат, там таки, 407, поліцію, там таки, 97, параліж, там таки, 178, деморалізовати, там таки, 178, псевдонімами, П.П. V, 234, нігілістъячих, П.П. III, 413, оппортунізма, Л.Ф. ак., 96, маніфест, Гр. IV, 192...;

в) після задньопіднебінних та з: анархист, П.П. VIII, 130, Л.Ф. ак., 257 і анархістів, Гр. 1878, 92, Гр. IV, 205, монархізм, Гр. IV, 207 і монархізм, Гр. IV, 205, оригинал, П.П. V, 209 і оригінальним, Пол. піс. II, 139, гімназіју, Л.Ф., 450 і гімназіју, там таки, 450 і далі: хімик, Гр. 1878, 73, хірургична, П.П. IV, 230, логикою, Л.Ф. ак., 279 і — нігілістъяки, П.П. III, 413, еківоків, Л.Ф. ак., 107 і т. д.

2. Західно-европейське і після зубних — принцип вимови української (и), що збігається з російською транскрипцією, та російської вимови, яку Драгоманів передав нашим і:

а) т, д: політика, Л.Ф. ак., 447, 457, 458, П.П. V, 233, Гр. 1880, 216 і політика, П.П. VIII, 382, Гр. IV, 123, 125, Л.Ф. ак., 458, Гр. IV, 185 (політіком), 354 (політіків), 351, критику, Гр. IV, 346 і критіку, Гр. IV, 352, 363, карантин, Л.Ф. ак., 390, 391 і карантін, Л.Ф. ак., 390, патріотизм, Гр. IV, 347 і патріотізм, Гр. 1882, 235, Гр. IV, 205, 347, демократизм, Л.Ф. ак., 110, 453 і демократізм, Л.Ф. ак., 111, консерватизм, Л.Ф. ак., 126, пієтизм, П.П. VIII, 76 і романтизм, Гр. IV, 136, сепаратізм, Гр. 1878, 19, сепаратистичною, Л.Ф. ак., 131 і сепаратіст, Гр. IV, 101, типографських, П.П. V, 234 і тілічні, Гр. IV, 139, стереотіпів, Л.Ф. ак., 317; диктујуть, Л.Ф. ак., 111, 127 (продиктовала) і дікторкам, П.П. V, 233, радикальнішчого, Л.Ф. ак., 104 і радікал, Л.Ф. ак., 279, Буддізму, Л.Ф. ак., 445 і Буддізм, там таки, 469, директори, Л.Ф. ак., 450 і діректор, Гр. 1880, 150, і далі: дисертації, Л.Ф. ак., 445... і — мотів, П.П. VIII, 155, тірана, П.П. III, 382, сатиру, Л.Ф. ак., 87, сантиментальні, Пол. піс. II, 60, стілізацію, П.П. VIII, 79, Л.Ф. ак., 462 (стілізовати), 456 (над стілем), індівідуальних, Пол. піс. II, 41, авдіторії, П.П. VIII, 105, кандидатуру, Л.Ф. ак., 278, пропагандіст, Гр. IV,

³⁴⁾ Церковне Ямення Гликерія має у Драгоманова форму Ликерез, Гр. IV, 146 і Лікері (лав.), Гр. IV, 145.

184, кандіатуру, Л.Ф. ак., 278, П.П. VIII, 189 (кандіатському) і т. д.;

б) с, з: університетські, Л.Ф. ак., 249 і університетського, Гр. IV, 127, 129, Л.Ф. ак., 249 (університетські), прогресист, Л.Ф. ак., 248 і прогресістів, там таки, 96, 207, прогресивних, Л.Ф. ак., 190, 207 і прогресівна, там таки, 50, систематично, Л.Ф. ак., 445, 248 (систематичнішче) й систематичніj, П.П. VIII, 155, Гр. IV, 129, 130, 131, 120 (системи), гімназист, Л.Ф. ак., 19, і гімназіста, Гр. 1882, 382, скептицизм, Л.Ф., 431 і класцізм, Гр. IV, 135, 136, і далі: цифри, Л.Ф. ак., 127 і — субсидію, Л.Ф. ак., 317, малорусізм, там таки, 450, психологичних, Пол. піс. II, 42, крізис, Гр. 1878, 44, позітівістах, Гр. IV, 143, цітују, Л.Ф. ак., 343, публіцистику, там таки, 270, ціркульяр, П.П. III, 482, 483, цінізм, Гр. IV, 187, 188, цівільні, Гр. IV, 192...;

в) р: історик, Пол. піс. I, стор. XVIII, Гр. IV, 174 і історік, Гр. IV, 101, 153, 348, 349, беллетрист, Гр. IV, 346, беллетристика, Л.Ф. ак., 53, 88 і беллетристіка, Гр. IV, 350, Л.Ф. ак., 53 (белетристиці), критики, Л.Ф. ак., 204 і критіка, Гр. IV, 136, 137, 138, 186 (крітики), принципах, Л.Ф. ак., 86, 100, 107 (принципальним) і принципи, П.П. III, 414, Л.Ф. ак., 110, 278, 414, декабристів, Гр. IV, 129 і декабристів, там таки, 147, і далі: тарифи, П.П. III, 483, лирика, П.П. VIII, 232 і — карікатур, Гр. IV, 131, пріватниj, Л.Ф. ак., 277...

3. В чужих іменнях теж багато непослідовностей, Драгоманів пише Едіп, Пол. піс. II, 40, Полібіях, Л.Ф. ак., 431, але чомусь: Шекспира, Л.Ф. ак., 445, Аристотельях, там таки, 431...

4. Наросток -ичний мас здебільши форму -ичний без огляду на приголосний перед і, отже, не тільки: реалістичноj, Л.Ф. ак., 207, романтичниj, там таки, 97 (хоч — романтик, Гр. IV, 136, 137, романтика, там таки, 186), тактичне, там таки, 207, практично, там таки, 207, політичниj, там таки, 457, Гр. IV, 129, фактично, Л.Ф. ак., 174...¹⁵⁾, класичним, Л.Ф. ак., 87, фізично, П.П. III, 415, 395, гімназичного, Л.Ф. ак., 126..., риторично, Гр. 1882, 208, історичного, Гр. 1882, 234, Гр. IV, 161, Л.Ф. ак., 164, 24, Гр. IV, 353, — але й: органичних, П.П. III, 413, иронично, П.П. V, 257..., типографичниj, Л.Ф. ак., 395, апокрифичних, там таки, 272, етнографично, Гр. 1880, 240, географичноj, Пол. піс. II, 62, бібліографичниj, Л.Ф. ак., 95, Гр. IV, 357 (бібліографичні)..., комічні, Л.Ф. ак. 445, полемичниj, П.П. III, 314..., логично, Гр. 1882, 235, Л.Ф. ак., 255 (нелогично), там таки, 432 (нелогичноj), Гр. IV, 104, 113 (логичніші), педагогично, П.П. III, 382, V, 172, психологичниj,

¹⁵⁾ Драгоманів пише чомусь теорітичну, теорітично, пор. Гр. 1878, 53, 99, Гр. 1880, 224, Гр. 1882, 59, 99; Гр. IV, 139, 208, 229, П.П. V, 133. асоціюючи цей прикметник (прислівник) із іменником теорія, а не теоретик. Це один із прикладів вульгаризації чужих слів. Див. інше стор. 443.

П.П. III, 396, трагична, Л.Ф. ак., 314, енергічним, Л.Ф. ак., 190, методологична, Л.Ф. ак., 312... — все це рід адаптації до українських прикметників: звичний, зичний, клічний і т. д.

Алеж проскакус декуди й форма -ічний, і знову таки не тільки після губних та задньопіднебінних, напр.: етнографічних, Гр. IV, 353, 347 (етнографічного), географічна, Гр. IV, 197, бібліографічно, Гр. IV, 357..., економічних, Л.Ф. ак., 111..., енергічніше, Л.Ф. ак., 190, П.П. V, 260 (енергічнішчи), біологічної, Гр. 1878, 78...; після зубних, *r* та *l*, пор. фізично, П.П. III, 382, історічні, Гр. 1880, 215, Гр. IV, 47, 353, лірічні, П.П. III, 314, публічних, П.П. III, 315, Гр. 1880, 87 (публічни) — побіч публичного, П.П. III, 314...

Хитання бачимо і в наростику -івний, пор. суб'єктивний, Л.Ф. ак., 164, П.П. IV, 227, об'єктивними, П.П. III, 314 і об'єктівну, П.П. III, 314, 416, прогресивних, Л.Ф. II, 190, 207, Гр. IV, 366 (прогресивні) і прогресівна, там таки, 50, Гр. IV, 366 (прогресівним)...

Так само у грецьких словах із *анти-*, *архи-*: пор. антипатичний, Л.Ф. ак., 131, і антипатизувати, П.П. V, 258...; архієреј, Гр. 1878, 25, 28, архімандрит, Гр. IV, 216, архіепископом, Гр. 1882, 124 і т. д., отже й Архимед, Гр. IV, 137, і — архієписк(опом), Гр. 1878, 16 (див. стор. 407).

5. Сполука лат. (і гр.) -ia- в середині слів мас в драгоманівці декілька форм: а) -ia- (за російським способом), б) -ija-, в) -ja-, г) -ъа-, г) -ъја-: соціальний (у різних формах), Грому. IV, 118, 136... і соціальні (демократії), Л.Ф. ак., стор. 110; матеріалу, Гр. IV, 118, матеріалістах, Гр. IV, 107, 143 і матеріальний, Л.Ф. ак., стор. 50, але найчастіше: матеріал, Гр. 1882, 59, П.П. VIII, 89, Грому. IV, 119, 134 і т. д.; варіантів, Л.Ф. ак., 432, і майже скрізь: вар'ант, Пол. піс. I, стор. IV, VIII, XIV, XV, XXV, LI, 43, 65..., II, стор. 35, 38, 39, 41..., Грому. IV, 120, 121, 134 і т. д.; уніатський (в різних формах), П.П. V, стор. 111 (уніатського), П.П. V, 238 (уніацьку) і уніатського, Гр. IV, 106, уніатів, Л.Ф. ак., 104, уніацтво, там таки, стор. 104; азіацьких, Л.Ф. ак. 431 і азіацьких, Пол. піс. II, 129, Л.Ф. ак., 431 (азіацькі); христіяне, Гр. 1878, 27, Гр. IV, 139, 142 і христіянська, Гр. IV, 122 (так само: крестьянській на рос. спосіб, Гр. 1878, стор. 76) і христіянський, Грому. IV, 141, 142, Л.Ф. ак., 337 (християнське) і христіяне, Гр. 1878, стор. 27, Л.Ф. ак., стор. 137 (христіянство), ініціатор, П.П. III, 325 і ініціативаю, П.П. V, 110 і італіянця, Л.Ф. ак., 274 і італіянців, Пол. піс. I, стор. V, Л.Ф. ак., 139... і далі: фіакер, П.П. VIII, 117, прононсіаменто, Л.Ф. ак., 477, діалекти, Л.Ф. ак. 343; соцініанами, Гр. 1878, стор. 25, патріархальної, Гр. IV, 143, Адріатицького, Гр. 1878, стор. 90, ініціалами, П.П. V, 108, прінціпіальну, П.П. V, 111, 167... і пров'ант, Пол. піс. II, 79, 83, Лукjanівському, Гр. IV, 220, мадяр, Л.Ф. ак., 111... і Маркіян, Гр. 1878, 31, феніатські, т.т., 90, і дъякон, Гр. IV, 193...

Прикметники (й іменники), поутворювані з латинських (і грецьких) іменників із наростком *-ia-*, мають, майже, скрізь і: партійність, Л.Ф. ак., 105, П.П. V, 110, тенденційних, Л.Ф. ак., 104, адміністрації, Л.Ф. ак., 107, редакційна, там таки, 120...; буддійською, Л.Ф. ак., 87, россійській (скрізь, пор., напр., Л.Ф. ак., 132 і ін.), австрійській, Л.Ф. ак., 391, нумидійських, Л.Ф. ак., 130... і т. д.

6. Сполука *-ie-* має теж різні форми: а) *-ie-*, б) *-ье-*, в) *-је-*, г) *-ъе-*: п'єтисти, П.П. VIII, 76, п'єтизм, там таки, стор. 76, квіетизм, Л.Ф. ак., 211...; рельефам, Л.Ф. ак., 344, фельєтонів, там таки, 127, Тьєрі (Thierry), Гр. IV, 162...; п'єс, П.П. V, 133, суб'єктивний, Л.Ф. ак., стор. 164, об'єктівно, П.П. III, 416, кар'єру, Л.Ф. II, 379...; п'єсок, П.П. V, 124 (рос. способ), в Шез'єрі, П.П. V, 233, Фуррье, Гр. IV, 157...

7. Те саме зі сполукою *-io-*: а) *-io-* (найчастіше), б) *-ijo-*, в) *-jo-*, г) *-ъjo-*, г) *-ъо-*: інтернаціональних, Л.Ф. ак., стор. 408, привіліювані, там таки, стор. 111, бібліотеки, там таки, 432, патріот, Гр. IV, 101, Гр. 1882, стор. 234 (патріотізмом), ембріологія, Л.Ф. ак., 330, аксіома, П.П. III, 396...; вистудіюваньnya, Л.Ф. ак., стор. 107, 131...; кур'юз, Гр. IV, 362, кур'юзно, Л.Ф. ак., стор. 296, сур'озного, там таки, стор. 330; мильонів, Гр. 1882, стор. 235, Гр. IV, 134...; батальйонів, Гр. 1880, стор. 69, почтальйоном, П.П. V, 233, Авіньйоні, Гр. IV, 343...; мильонів, 1882, стор. 234, Гр. IV, 134, кур'юз, Л.Ф. I, 217 (2 лист до Кіян із 1886)...

8. Зате після голосного в середині слова і майже все йотоване: гебраїст, Л.Ф. ак., 317, прозаїчний, Гр. IV, 344, архаїстичних, Л.Ф. ак., 132, Рафаїл, Пол. піс. I, 121...; деїзм, Гр. IV, 141, деїст, Л.Ф. ак., 163, Гр. 1878, 27, Гр. IV, 141 (деїсти), ідеї, Л.Ф. ак., 432, атеїсти, Л.Ф. ак., 174, поевропейшихсья, Гр. IV, 139...: героїчний, Гр. IV, 351; єзуїтів, Л.Ф. ак., 73, Гр. IV, 363 (єзуїтові), руїна, Гр. IV, 214, 169, 157 (руїна, Гр. IV, 147), Самуїл, Гр. IV, 152, 158... і також проект, П.П. V, 257, Гр. IV, 363, побіч проект на рос. способ, П.П. VIII, 147...

У назvuці грецьких або погречених слів перед *e* (всупереч латиниці, стор. 407) йотації здебільша не бувас: євангелія, Гр. IV, 140³⁶), євангельцем, Гр. IV, 140, євангельським, там таки, 140, єгипетські, Л.Ф. ак., 317, еллінів, там таки, 431, єпископів, Гр. 1882, 129, 124 (архієпископ), але й архієписк/оп/, Гр. 1878, 16, епархієжу, там таки, 124, 126 (епархіју); алеж: єреj, Гр. 1878, 114, 125 (архієреj), ієромонахи, Пол. піс. I, 125, Єгова, Гр. IV, 160 чи Іехова, Л.Ф. ак., 329, Єрихон, Гр. IV, 208, Йессеїв, Гр. IV, 135, Євг/ен/, Пол. піс. II, 176 — а й так: Йуда, Пол. піс. I, 78, побіч іудиним, Гр. IV, 151, Ісаїа, Пол. піс. I, 69, побіч Ісаїї, Гр.

³⁶) В народних оповіданнях (Пол. піс. II, 20) євангеліју раз читаємо на-піть герезів, Л.Ф. ак., 274.

IV, 159, Яков, Гр. IV, 129, Пол. піс. II, 78, пор. стор. 406; слова: Европа, Гр. IV, 213, 214, європейськиј, Гр. IV, 213, 214, 217, 219..., поєвропејениј, там таки, 219, поєвропејівшихсьа, Гр. IV, 139 — ніде прејотації перед *e* не мають.

Як бачимо, одної системи тут немає, скрізь різні критерії, на-
віть якась самоволя, скоки на всі боки. Розуміється, справа пере-
пису чужих слів — річ нелегка. Коли нема ще певної традиції,
мусять повставати хитання, а в складніших випадках, просто —
механігний перепис із найближчої для письменника, найбільш
відомої йому, виробленої вже чужої системи, — у Драгоманова,
з системи російської мови.

1. Нім. *ÿ*, франц. *ü*, що його російська мова передає значком *ю*, драгоманівка транслітерус своїм *-ью-*, хоч такий спосіб транслі-
терації після губних, задньопіднебінних, шипучих може в україн-
ській мові вести до неправдивих висновків, після зубних приво-
дить у вимові до паляталізації цих приголосних, пор. *бьюр*, П.П.
III, 484 (*bureau*), *бъурократія*, Л.Ф. ак., 384, *Бъухнера* (*Büchner*),
Гр. IV, 142; *Къунен* (*Kuennen*), Л.Ф. ак., 317, *Гъуго* (*Hugo*), Гр.
129..., *Дъурінг* (*Dühring*), Гр. 1878, 43, *тъубінгенська* (*Tübingen*),
результат, Л.Ф. ак., 68, 175 (резульматив), съужет, там таки, 69,
408, 432, съурприз, П.П. V, 189, Л.Ф. ак., 313, у *Цъуриху* (*Zürich*),
Гр. IV, 105, брошури, П.П. V, 114, Л.Ф. ак., 68, 236 (брошуроу),
П.П. V, 168), *Рекльу* (*Reclus*), Гр. IV, 178, навіть: оппортууніст,
Л.Ф. ак., 131, ясна річ, що і *Бръулов* (*Brühlow*), Гр. IV, 127, 135
(Бръуловського)³⁷⁾...; ту саму систему видко і в транслітерації.

2. Рос. *ѣ*, я у російських словах або з інших слов'янських мов,
де російський правопис уживав *ѣ*, я: *Бѣлінський* (Бѣлинській), Гр.
IV, 135, 136, *Бѣльяев* (Бѣляевъ), Гр. 1878, 44, *Побѣдоносцев*, Л.Ф.
ак., 274, *Микѣшин*, Гр. IV, 119, 135, 180 (Микешин), високопъ-
нєшество, Гр. IV, 129, отдельеніе, там таки, *Кирѣевських*, Гр.
IV, 212 або *Кирѣевського*, Пол. піс. II, 77 (рос. Кирѣевскій, Пол.
піс. II, 38)..., *Собѣеськиј*, Пол. піс. I, XLIV (Собѣскій — Sobieski),
Мъерославськиј, Гр. 1882, 240, *Броніслава Зальеського* (рос. За-
льскій), Гр. IV, 176, *Бѣлграді*, Л.Ф. ак., 337..., *Румъанцову*, Гр.
1882, 118, Пол. піс. I, 57 (Румъанцева, побіч Румъанцева, Пол. піс.
I, 57), 58, *Помъаловського*, Гр. IV, 352, *Бѣлоорлович* (Białołor-
owicz), Гр. IV, 346, 347...; при цій нагоді варто зазначити, що рос.
e (в іменах власних) Драгоманів переписує після приголосних *e*,
після голосних — *je*: *Веселовського*, Пол. піс. II, 138, *Голубевим*,
Пол. піс. I, 121, *Меншиков*, Пол. піс. II, 61, 130, *Некрасов*, Гр. IV,
196, *Теплов*, Пол. піс. I, стор. XVIII..., але *Воєjkov*, Пол. піс. I, 58
(побіч Войеjkov, там таки, 57), *Достоєвськиј*, Гр. IV, 136, 155 і т. д.

³⁷⁾ Нім. місто *Küstrin* переписує Драгоманів Кистрин, Пол. піс. II, 191 тільки
тому, що в такій формі знає його народна пісня

3. Нім. *ö* — *e*: Кенігсбергу (Königsberg), Л.Ф. ак. 265, Геттинген (Gottingen), Л.Ф. ак., 265; франц. *eu* навіть є¹¹), пор. Монтрё (Montreux), П.П. V, 399 (двічі)...;

4. Нім. і франц. двозвуки *ai*, *ou*, — *ay*, *oy*: Гакстаузен, Гр. 1878, 44, Брокгаузу, Л.Ф., 432, Велльгаузен, Л.Ф. ак., 235, Майер, Гр. 1878, 44, Оуен, Гр. IV, 135, 162, 185, побіч Овен, Гр. 1878, 79; нім. *ei*, *ee* як у рос. — *ej*: Ейлер (Eiler), Л.Ф. ак., 265, Швецарія, Гр. IV, 167, Геїне, Л.Ф. ак., 343, Рейс (Reiss), там таки, 235, рос. діячі: Веєсбах, Пол. піс. I, 96, 100, Манштейн, там таки, II, 145, 157; Феєрбах (Feuerbach), Гр. IV, 162, 185 і т. д.

5. Чуже *h* та *g*, як у рос. правописі, а всупереч латиниці, див. стор. 407 — віддає один знак — *z*, і то не тільки у словах, що могли так на Лівобережжі вимовлятися: газет, Л.Ф. ак., 318, магнатами, Гр. IV, 137, гімназіста, Гр. 1880, 87, омегою, Гр. IV, 122, гегемоніју, там таки, 110, параграфом, Гр. IV, 122, алгебри, Л.Ф. ак. 372 і т. д., але й у давно зукраїнщеному слові *грунт*, Гр. IV, 118, 129, 130, 136, Л.Ф. ак. 279, де *г* чути (на вимову *г* вказує слово *кгедз*¹²), Л.Ф. ак., 101); і так скрізь, навіть у чужих іменах власних — тільки *г*¹³): Гьюго (Hugo), Гр. IV, 120, Гегелевськоју (Hegel), там таки, 137, Гуттенберг (Guttenberg), Л.Ф. ак., 126, Гроссе-Легердорф, Пол. піс. II, 184, польський Гордон (Gordon), Гр. IV, 146, 156 (пор. Gordon "Soldat", Гр. IV, 152), Гданськ, Пол. піс. I, 106, Юнгман(ів), Гр. IV, 229, Грэгр (чех Gregr), Л.Ф. ак., 318, Гарібальді (Garibaldi), Гр. 1878, 18, Гр. IV, 185, Гент (Gent), Гр. 1878, 45, Гугенотів, Гр. IV, 344, альбігоців, там таки, 344, Геттинген, Л.Ф. ак., 265, не кажучи вже про російські прізвища: Тургенев, Гр. IV, 136, Огарьов, там таки, 342... Зате чомусь жидівський Єгова, Гр. IV, 160, мас *й* форму Їехова, Л.Ф. ак., 329...

6. Зах.-европ. *-la-*, *-le-*, *-lu-*, зовсім за рос. правописом, то *-лья-*, *-льу-*: ціркульар, П.П. III, 483, екземпльар, П.П. III, 484, секульярист, Л.Ф. ак., 440, аккумульаціју, Л.Ф. ак., 344, льандміліцієју, Пол. піс. II, 82 (пор. рос. назва „Ландмилиціє полки”, там таки, 80), Фінльандіју, П.П. III, 83..., інфльуенца, П.П. VIII, 16, революціју, П.П. VIII, 147, абсолютнојі, П.П. III, 485, ільльузіј, П.П. V, 137 — то знову: *-ла-*, *-ло-*, *-лу-*: план, Гр. IV, 132, панславіст,

¹¹) В кулішині такоого знаку вживав Драгоманів на своє *бо*, *ю*, пор. (Пов. Фел.) *єго* VIII, IX, XVII, своєму XXXII, нинє XI, цією XIX (з "Переднього слова")

¹²) "Козаків в драконіју ј солдати перенвернути" — переписує Драгоманів своїм правописом (Пол. піс. II, 15) із Чтеній въ Моск. Общ. 1859 р.

¹³) Цікаво, що в оповіданнях сестер Павліківен (Гр. 1880) читаемо. родатки 213, гмінної 212 (побіч гміни, 195). параграфів 193... Так само у тексті Фельковичевих оповідань, зредагованих Драгомановим і виданих ним кулішинкою (1875) *грунт* 74, 76, 78, 79, 81, *господарює* 75, *газдами* 77, *регемент* 80, а то і *іграти* *циук*, *кгазда* (у словнику, доданому до видання спереду). Але в "Передньому слоні" (про гал.-руськ. письменство) самого Драгоманова читаемо теж тільки *г* губернії II, гімназій XX, графі *L*, магнатами LIV . Гете (Goethe) *L*.

Л.Ф. ак., 279, парламент, Л.Ф. ак., 255, проголомація, Л.Ф. ак., 96, ірландці, Гр. 1878, 89, фланандці, там таки, 89, латіфундариї, там таки, 27..., дипломацію, Гр. IV, 122, фольклорної, Л.Ф. ак., 343, салон, Гр. IV, 131, колонізацію, П.П. III, 233, баллотировати, Л.Ф. ак., 255..., експлуатувати, Гр. 1878, 94 і т. д.; польське слово *blaguer* зберігає у Драгоманова м'яке л: бльагером, Л.Ф. ак., 252. Алеж у іменах власних бувають хитання: *Лассаль*, Гр. 1878, 98 і *Лъассаль*, там таки, 43, Гр. IV, 200, *Ланге* (*Lange*), Гр. 1878, 44 і *Лъанге*, П.П. III, 76, *Луї Блан*, Гр. IV, 162, 185 (*Луї*) і *Лъуї Блан*, Гр. 1878, 43...

Зах.-евр. *-le-* переписус Драгоманів (здається, з огляду на середнє полтавське л у складі *-ле-*) завжди (в рос. теж *-ле-*) — ле: клеркали, Л.Ф. ак., 440, плевріт, Л.Ф. ак., 440, лексикон, Л.Ф. ак., 410, елемент, там таки, 132, Гр. IV, 255, білет, П.П. VIII, 191, полемизував, П.П. V, 133, привілегії, Гр. IV, 167, галерників, там таки, 150, памфлети, Гр. IV, 352 і т. д.; так само в іменах власних: *Лавеле*, Гр. 1878, 44, Наполеон, там таки, 18, Шефле, там таки, 44, Сихлер, П.П. V, 123, Адлерфельд (шведський історик), Пол. піс. II, 40, леїпцігської, Гр. IV, 120... і навіть у рос. слові *отдєленіє*, Гр. IV, 129...

Через рос. форму *манеру* Драгоманів франц. слово *manière* переписус: манер/а/, П.П. III, 413, Л.Ф. ак., 278, Гр. IV, 152, 186 (манері), і так само манерності, Гр. IV, 187, неманерних, Гр. IV, 136 і т. д.

7. Впливом російського правопису треба пояснити тенденцію зберігати в чужих словах подвійні приголосні (*незмінний образ слова*), бож українська писемна традиція (здається, не без польського впливу) такої тенденції не знає: груши, П.П. IV, 236, Л.Ф. ак., 248 (сгруппованіся), оппортунізму, Гр. IV, 119, оппозиційних, П.П. V, 258...; програчми, П.П. V, 133, Л.Ф. ак., 278, 408, Гр. IV, 200, телеграмма, Гр. 1880, 87, Гр. IV, 105, грамматіка, Гр. 1878, 15, коммуна, Гр. IV, 119, комісса, П.П. V, 141..., офіційни, П.П. V, 257, Л.Ф. ак., 96...; аттестати, П.П. III, 79...; асоціації, П.П. V, 333, пресса, Л.Ф. ак., 459, Гр. IV, 106, класицизм, Гр. IV, 135, класси, Гр. IV, 224, 200 (класове), касса, Гр. IV, 171, россіянами, П.П. V, 257, 259 (російського), профессура, Л.Ф. ак., 317, інтересуєшомусь, П.П. IV, 229, масси, Л.Ф. ак. 474, масс, там таки, 474, прогрес, Л.Ф. ак., 317...; беллетрист, Гр. IV, 346, колективни, Л.Ф. ак., 247, паралельях, там таки, 235, інтеллігенція, Гр. 1880, 225, Л.Ф. ак., 73, діллетанство, Л.Ф. ак., 107, Гр. IV, 343, 345, шиллингів, там таки, 432, колегами, Л.Ф. ак., 391, аллегорії, там таки, 373, новелли, Л.Ф. ак., 87, новелл, там таки, 317, 476, їльльузії, П.П. V, 137...; террор, Гр. 1880, 87, корреспондентського, Гр. IV, 35, корректура, П.П. V, 168...; аккумульацію, Л.Ф. ак., 344, аккуратного, Гр. IV, 121, Л.Ф. ак., 316...

Тим більше — в іменах власних: Мільль, Гр. 1878, 44, Діккенс, Гр. IV, 194, Теккерей, Л.Ф. ак., 373, Льассаль, Гр. 1879, 43, Штоссмаєр(а), Л.Ф. ак., 274, Геттинген, Л.Ф. ак., 265, Мацціні, Гр. IV, 185 і т. д.

Алеж декуди проскакує й українська традиція: комисари, Пол. піс. I, стор. XLIV, комісією, П.П. III, 83, комітет, Л.Ф. ак., 107, 277, програми, Гр. IV, 218...; прогрес, Гр. IV, 197, 214, 213 (прогресивного), конгрес, Л.Ф. ак., 51, П.П. III, 484 (конгресу), Гр. 1878, 45 (конгресах)...; інтелігенція⁴¹⁾), Гр. 1880, 225 і т. д.

У чужих іменах власних, наскільки коли не заважував образ цих слів у російській транскрипції, бувають чисто фонетичні написання: Жоміні (Jomini), Пол. піс. II, 192, Рішельє (Richelieu), там таки, 221, Вікрамадітіју (Vicramaditya), там таки, 138 (побіч, Вікрамадітіју, там таки, 138), а то й просто в латинському одязу оригіналу: Benfey, Пол. піс. II, 138, Waclaw z Oleska, там таки, 165, Kostlin, Л.Ф. ак., 307, Montreux, там таки, 108, Cosquін, там таки, 388, Haret, там таки, 317 і т. д.; закінчення в відміні відзначенні апострофом: Kern'a (Л.Ф. ак., 343), Child'a (там таки, 432)... і так само у звичайних чужих словах: index'ом (Л.Ф. ак., 408), index'у (там таки, 437), Zollstück'ами (там таки, 489) і т. д.

Зокрема варто вказати на те, які закони драгоманівка має для перепису слов'янських імен власних, головно російських та польських. Тут можна замітити дві тенденції: механічного перепису (Голицин, Пол. піс. I, 62, Мартъянов, Гр. IV, 202, Некрасов, Гр. IV, 196, Васильчиков, Гр. IV, 203, Долгорукий, Пол. піс. I, стор. 11, — є й зукраїнізоване: княжни Довгорукој, з рос. закінченням родов. відм. одн., Пол. піс. II, 102 — Вельяминов, Пол. піс. I, 77, II, 220, Жежчужникօ, Пол. піс. II, 122, 214, Меншиков, там таки, II, 61, 130 і т. д.) або принцип більш-менш фонетичний (Бєлінськиj, Гр. IV, 136, 137, 177, 188, Афанасьев, Гр. IV, 127, 131, пор. Аванасьев, П.П. V, 123, див. стор. 432, Рігельман, Пол. піс. I, 79 і Ригельман, там таки, II, 187, Minix, там таки, I, 101, 106, II, 80, О. Міллер, там таки, II, 149... Коніськиj — білоруський архієпископ — Гр. 1878, 16, Гр. IV, 147, Духінськиj, Гр. IV, 105, Зальєськиj, Гр. IV, 154, 176...), при чому де в яких іменах бачимо обидві тенденції (Мікъешин, Гр. IV, 119, 137 і Мікъешин, Гр. IV, 146; Чужбінськиj, Гр. IV, 130 і Чужбінськиj, Гр. IV, 127, 172), деколи навіть імена зукраїнізовані: Браницького (Branicki), Пол. піс. I, 58, Лъубомирськиj, Пол. піс. I, 58 (побіч: Лъубомірськиj, там таки, 60), Руликовськиj, Пол. піс. II, 190 і Руліковського, Пол. піс. I, 136, а то й за основу взятий російський образ імення, її відповідно до того бувають написання: Лешчинського (Leszczyński), Пол. піс. I, 2 і Лешчинським, Пол. піс. I, стор. XIX.

⁴¹⁾ Таке саме хитання бачимо між російською назвою Румунії, П.П. III, 383 й укр. Румуніју, там таки, 384. чи Румуніју, там таки, 395 ..

Щодо слов'янських наростків, в якій формі вони виступають у поодиноких слов'янських мовах, то Драгоманів іх або приспособлює (адаптація) до українських, або залишає їх у формі оригіналу. І так:

1. рос. наросток *-ский*, *-цкий*, поль. *-ski*, *-cki*, чесь. *-ský*, *-cký* здебільша має українську форму *-ський*, *-цький*: Жуковський, Гр. IV, 121, 136, Достоївський, Гр. IV, 136, 155, Островський, Гр. IV, 136, Чернишевський, Гр. IV, 157..., Духінський, Гр. IV, 105, Зальєським, Гр. IV, 154, 176, Лещинським, Пол. піс. I, стор. XIX, Браницького, Пол. піс. I, 58, Чарноцький, Пол. піс. II, 3...; Палацьких, Гр. IV, 229; але ж бувас *й*: Успенський, Гр. IV, 358, Чернишевській, там таки, 358, Островський, там таки, 388...; Стемповського (Stepkowski), Пол. піс. I, 58, Руліковський, там таки, I, 130...; у Бобруйську, Пол. піс. I, 32, Смоленск, Гр. IV, 198 (але — смоленської школи, Пол. піс. I, 121), Мінск, Пол. піс. II, 53, Гданськ, Пол. піс. I, 106; рос. наросток *-ской* так і залишається: Шаховської, Пол. піс. II, 80, 81 (род.: Шаховського, там таки, 80);

2. рос. наросток *-ин* то залишається як *-ин*: Пушкин, Гр. IV, 187, 120 (Пушкінових), Головкин, Пол. піс. I, 67, 96, Пипін, Гр. IV, 358, Голицин, Пол. піс. I, 62, Царицин, Пол. піс. II, 78..., то переписаний фонетично укр. *-ін*: Репнін, Гр. IV, 129, Бакунін, Гр. IV, 202, 204, 207, Ст. Разін, Гр. IV, 199, 204, Шчедрін, Гр. IV 358...; а то бувають обидва написання в тому самому слові, пор. Мікьешин, Гр. IV, 119, 135, 146 (Мікьешин) і Мікьешін, Гр. IV, 180...;

3. рос. наросток *-ов* залишається: Доброльубов, Гр. IV, 185, Меншников, Пол. піс. I, стор. 3 чи Меншников, Пол. піс. II, 61, 130, Петров, там таки, I, 121, Безсонов, там таки, II, 69, Теплоє, там таки, I, стор. XVIII, Борисов (білоруське місто), там таки, II, 53 — але *й* Голубів (київський професор), Пол. піс. I, 121; *-ев*, відповідно до наголосу, то залишається: Афанасьев, Гр. IV, 127, 131, Огарев, Гр. IV, 157, Румянцев, Пол. піс. I, 58..., то пишеться *-ов* (навіть у тих самих словах): Пугачов, Гр. IV, 200, Огарьов, Гр. IV, 124, 181, 210, Румянцов, Пол. піс. I, 109..., при чому після губних то зберігається їх твердість: Муравйов, Гр. 1882, 72, Солов'єв, Пол. піс. I, стор. XVII, XXX, то просто переписується із рос.: Солов'єв (Соловьев), Пол. піс. I, стор. XVII, XXIX, XLVIII і т. д.;

4. наросток *-icz* (поль.), *-ic* (серб.-хорв.), *-ik* (чесь.) приспособлені до укр. *-ич*, *-ик*: Міцкевич, Гр. IV, 170, 129 (Міцкевичеві), 132, Караджич, Пол. піс. II, 40, Шафарик, Гр. IV, 125, 229...

Нарешті, треба згадати про деякі *вульгаризми* в формах чужих слів, здавна прийнятих у народі: дірехтор, Гр. IV, 1880, 105 (директор, Л.Ф. ак., 450), кумедія, Гр. IV, 109, 173, Л.Ф. ак. 107 (кумедна), сурозіно, Пол. піс. I, стор. LXIII, Л.Ф. ак., 177, кумпаніју, Л.Ф. ак., 104 (пор. компанії, Гр. IV, 141); канцільварії, Гр. 1880, 214, канцільварської, Пол. піс. I, стор. XXXIV, канцільвариста,

там таки, стор. XLVII (пор. Генеральна Канцелярія, Пол. піс. II, 80)... Є це певна тенденція — аж надто великого популяризування, якої, зрештою, дійні в Драгоманова з його тактом у таких справах — не видно; вона виходять іще з заступства чужого *ф*, *в* нашим *хв*, *х* у таких словах, як: акахенст, Гр. IV, 107, хебрика, там таки, 34 (побіч фабрика, там таки, десять рядків вище: в фабриках Струсберга, в Чехах), Мехедієвським, Гр. 1878, 18 (побіч Мефодієвського, Гр. IV, 354), архіметики, Л.Ф. ак., 300⁴²). Сюди можна ще втягти драгоманівське „теоретичну“ (пор. стор. 436, пом.) ; щодо форм: компрометує, Гр. IV, 165, скомпрометовати, Гр. IV, 364 — то вони поутворювані просто з рос. компрометувати. Алеж це все вже, власне, справа самої мови, не — правопису.

Такий образ перепису чужих слів у Драгоманова. Велика сила хитань у транскрипції мимоволі підказує думку, що Драгоманів над цією справою ніколи не спинявся, й не обмірковував, не доцінював ваги й для правопису. Говорити тута про якусь систему — не можна; ще найбільш можемо говорити про деякі тенденції, і то

а) сильнішу: переписувати чужі слова *механічно*, я то за прийнятими в російській ортографії законами та перебраними вже в вимові тодішньою інтелігенцією українською: *i*, *u* — *и*; *h*, *g* — *г* — *г*; *la*, *lu* — *ла*, *ля*, *лу*, *лю*, — *ла*, *лья*, *лу*, *льу*, *lo* — *ло* — *ло*; *u* (*u*) — *ю* — *ъ*; *o* — *еи* — *ё* — *е*, *e*; *ai* — *ау* — *ау*; нім. *ei* — *ей* — *ej*; нім. *eu* — *ей* — *ej* і т. д.,

б) слабшу: прикладати деякі українські фонетичні закони (іотація між голосними, щоб оминути роззів) та використовувати вряди-годи той спосіб транскрипції, який нам давала традиція від XVII в.; обидві ці тенденції

в) *перехрищуються* між собою, створюючи ту велику силу хитань, що ми й бачили: *ia* — *ia*, *iya*, *ja*; *i* — *i*, *и* без огляду на характер попереднього приголосного та *i* (після губних, *л*, *н*, задньопіднебінних) — *и* (після зубних); *ie* — *ie*, *ije*, *je*; *io* — *io*, *jo*; подвійні чужі приголосні — подвійні й одна приголосна й т. д.; ті самі тенденції видно і при транскрипції чужих

г) *власних імен*, при чому тут фонетична тенденція пробивається — *сильніше*;

г) механічна транскрипція замітна при переписі *слов'янських імен власних* (рос. *ъ* — *ъ*, рос. *е* — *е*, рос. *и* — *и* і т. д.); при чому неросійські ймення злебільшого переписуються зросійська (поль. *ie*, *ia*, рос. *ъ*, *я* — *ъ*, *ъ*) рівночасно ж

⁴²) Цікаво, що так узагалі Драгоманів у чужих словах *Ф* зберігає. Але, маючи в усій рос. реалізацію визвучного в після голосних (як *Ф*, або близьку до *Ф*) і реалізуючи та саму фонему зукрайнська, він міг допуститися такої помилки, як філосовствувати, Л.Ф. ак., 391 (- філософствувати).

д) деякі слов'янські наростики драгоманівка то пристособлює (адаптує) до українських (рос. -ский, -цкий, поль. -ski, -cki, чесь. -ský, -ský — укр. -ськиj, -цькиj; рос. -ин — -ин; поль. -icz, серб. -ic —ич...), то залишає в оригінальній формі (рос. -ский, — -скij, -ин — -ин, -ов, -ев — -ов, -ев) і т. д.

**

Зібравши все докупи, ми можемо про драгоманівку як правописну систему сказати ось що:

1. з історичного погляду правопис Драгоманова перебрав багато сутніх змін то з максимовичівки (*в* — без огляду на його повстання й фонетичне значення після голосних; зазначування лекули чергування *в* — *у*, *и* — *й*), то з кулішівки (і без огляду на його повстання; *и* для історичних *и* та *ы* т. д.); алеж, хоч ізбульована на цих двох попередніх системах, драгоманівка

2. вносить багато нового: полишаючи прийняті значки на африкати *ч*, *ц*, залишаючи *дж*, *лз*, вводить, ізрештою, зasadу, щоб, крім цього (для практики письма важного й доброго) випадку, кожному поодинокому звукові відповідав один знак: відкідає скрізь і раз на все *з*; відкідає *щ*; для паляталізації приголосних заводить скрізь (і не тільки в визвуку складу) *ъ*: для йотації голосних уводить, на сербський спосіб, *ј*, цим викидає історичні значки *я*, *ю*, *е* і з кулішівки *е* з їх подейними функціями і водночас упрощує правопис, скорочуючи число літер кулішівки 70 пр. з 32 на 28; при тому виходить цілком зайвий *ж* чи (за рос. правописом, проти системи української мови) *ъ* після зубних та перед йотованими голосними⁴¹⁾), при цій реформі відразу паде в очі характер українських губних, а це і є на означення м'якшення скрізь — робить драгоманівку, вже на перший погляд, більш фонологічним правописом, ніж кулішівка є сучасний правопис;

3. з цього погляду драгоманівка заслуговує справді назви зреформованого правопису, навіть радикального;

4. а проте женевки не можна назвати чисто фонетичним правописом, як міркував Драгоманів, бож на кожному кроці бачимо в ньому хитання між історичним принципом і фонетичним (фонетичні закони — послідовно не переведені), вона взагалі творить розумний компроміс між обидвома принципами — і це дас доказ на те, що її творець мав великий лінгвістичний такт;

5. на драгоманівці заважив сильно вплив російського правопису, що відбилося головно в переписі чужих слів;

6. відділ чужих слів необдуманий, виявляє теж великі хитання, певної системи в транскрипції — немає.

⁴¹⁾ Пор. "Переднє Слово" до Повістей Федьковича. томъ VII, пятьсот XXIII. впльть II, вийласъ XXXIII, обывають LVI, зъявляеться LIV і т. д.

Іще одне. Треба мати на увазі, що не всі правописні явища та тенденції, які подано в описі драгоманівки, треба віднести виключно до „женевки”, бож Драгоманів у поодиноких випадках і без свого окремого правопису писав би так, а не інакше⁴⁴). З другого боку, напр., драгоманівка знає *г* (*g*), алеж Драгоманів цього знаку у своїх писаннях не вживав, а скрізь писав *г*. Тим то цілу цю працю (власне, другу ІІ частину) треба розуміти ширше: є це опис правописної системи Драгоманова взагалі, а не тільки зібрання „драгоманівки” в систему...

9.

А тепер іще декілька слів про долю драгоманівки.

Драгоманів уважав свою женевку за одинокий т. зв. фонетичний, у його розумінні — науковий правопис, поборював кулішівку за те, що вона супроти його ортографії стала чимось таким, як етимологія, що вона правопис ненауковий і т. д. (див. стор. 415). Який дійсно чисто фонетичний правопис — драгоманівка, ми бачили з його розбору. Він, правда, раціональніший, логічніший, більш фонологічний, ніж кулішівка й сучасний правопис; але щодо науковості, як ми ІІ розуміємо, то драгоманівка однаково наукова ортографія, як максимовичівка або кулішівка. Науковість — тут ні при чому; вага правопису — в його практичності, живучості й головно в тому, як до нього люди звикли...

Справа змін правописних у всіх народів, навіть із не дуже великими традиціями, річ складна. Правопис, як назверхня одежда писаної мови, — а вона супроти говореної мова автономна, — консервативний, як консервативна сама писана мова. Ортографія, хоч непослідовна, хоч і „ненаукова”, навіть нерозумна, непрактична — тримається довго, бо до неї позвикали цілі покоління. зміни правопису, ще й до того радикальніші, приймаються поволі, проти них довго буриться звичка, усвячена часом, традицією. Сам Драгоманів добре розумів, що „старі звички живуть в льудіх

⁴⁴) Новина ще, крім сказаного на стор. 445, напр., супроти кулішівки Драгоманова з 1876 є традиційне писання (цитуючи з „Переднього слова” до Повісті Федьковича, які він самий редактував) статтю XIV, видання I, Підгіррю II (пор стор. 419), а так, як у „драгоманівці” світ VIII, священиків (пор стор 420), книці I — книці IX (стор 421); багато XXVI, гаряче LIII (стор. 428), користний, XLVI (стор. 422), збирались XVIII і сбирається X, зхідну XLVIII, зліннити XVIII (стор 424); важніші XVIII, живіщи IX, XVII (стор. 429), одрізнятись XXVI (стор 429), замість XXXI (стор. 423), інакші XX, им'я VII (стор. 427), росказув II, XXII, росплодити XI (стор. 424), мішаною VII і вченінні VII, виданих IX (стор 432); май же VIII, XXIII, LIV, де які XI, з годом XVIII, ні хто LIV, не ма XXXV, і т. д. (стор. 431); письменство XIX, XXIII і письменство VI, VII, XX, трохи XII, чи XLVII, LI, Колочії XXVIII (стор 430), і т. д. I далі Пушкін X, Карамзін X, Державин XXIII, Крилов X, Ленітов XXVI, але — Сліпцов XXVI, Писемський XXIII і т. д. (стор 443).

довго ј довго заховујуться" (Гр. 1878, 93), алеж не хотів розуміти, чому його учні (Франко, Павлик), вважаючи взагалі драгоманівку „для дітей, тај для дорослих *non plus ultra*" (П.П. ГV, 105), сподіваючись, що народні вчителі „руками ј ногами згодили би съя на нашу правописъ [себто женевку] в школах", що вони — досить скоро перемінили драгоманівку на „таку нелогичну правописъ, как галицька кулішівка" (Л.Ф. ак., 432). Іще 1893 р., як уже заведено зреформовану кулішівку по школах Галичини й Буковини, ще тоді він мав надію, що драгоманівка таки прийметься і що навіть „розльучені на кулішівку москвофіли стануть милостивіші до женевки" (Л.Ф. ак., 427)... Але для москвофілів, що повели вперту боротьбу проти заведення зреформованої кулішівки у школах (пор. статтю акад. Смаль-Стоцького „Федір Гартнер", З.Н.Т.Ш. 136-137, стор. 244) — драгоманівка була тоді вже зовсім неактуальна, вона перестала їх цікавити: радикальні діячі після спроб 1878-1879 круто повернули до кулішівки; з українських філологів Ом. Огоновський, що користувався в 80 рр. XIX ст. драгоманівкою (*Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache*, Львів 1880; *O ważniejszych właściwościach języka ruskiego*, Краків 1883) видав шкільну граматику (1889) на основі максимовичівки, *Ст. Смаль-Стоцький*, що теж уживав драгоманівки у своїх перших працях (*Über die Wirkungen der Analogie in der Deklination des Kleinrussischen*, 1885), склав на основі кулішівки, зреформованої Євгеном Желехівським у його „Малоруско-німецькому Словарі" (Львів, 1886), окрему систему правопису, яка через школу (від 1893) запанувала з часом у цілому українському громадському житті Західної України та з малими змінами вживалася була (1907-1917) в науковій літературі в цілій Україні. При драгоманівці залишився до кінця свого життя — сам-саміський Й творець. І тут ціла трагедія і Драгоманова, і драгоманівки. Тільки засади її проведено свого часу в етнографічних виданнях Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові — та для такої справи правопис Драгоманова з погляду вимог лінгвістики — недостатній.

Ще 1927 р. силкувався Й найважнішу рису (*ї* та усунення значків: *я, е, і, ю*) провести на правописній конференції в Харкові (травень-червень) проф. Євген Тимченко з кількома іншими лінгвістами, після того, як провалився проспект на заведення латиниці⁴⁵⁾..., але без успіху.

Причина того, чому драгоманівка не прийнялася в 80-90 р.р. XIX ст. — це Й великий на той час радикалізм, принаймні, то-

⁴⁵⁾ Проект проф. Тимченка був розісланий усім учасникам конференції заздалегідь. Він складений 31 липня 1925 р. в Кисловодську в формі листа до голови конференції наркочика Скрипника Й обіймає 3 найважніші пункти його реформи. Лист писаний — драгоманівкою.

дішнє покоління прийняло новини Драгоманова, хоч які вони раціональні, за дуже радикальні зміни й чік не могло до них привикнути, з ними зжитися. Хто пробував їх переймати — незабаром од них відскакував...

Не можна сказати, щоб тут не заважив і практичний бік у системі драгоманівки. Наслідування Караджіча з його способом зазначувати скрізь паліталізацію приголосних значком ъ — треба мати на ввазі, що в сербів це обмежується тільки на л та н, для чого і створено љ , њ , в українському письмі паліталізованих *дея'ять* — викликає, треба сказати, деяку незручність: око не так швидко привикає до тъа, лъе, съу, нънь і т. д. Тільки це справа — другорядна.

Найважніша причина того, що не прийнялася драгоманівка в Галичині — Велика Україна тоді ролі грati не могла — зв'язана таки з характером кожного правопису взагалі, той його консерватизм, такий для кожного правопису прикметний. У країні, де ніколи не переривалася правописна традиція, перехід на кулішівку викликав був бурю протестів — а що говорити про драгоманівку! Тимчасом сам Драгоманівуважав кулішівку за той практичний компроміс між „фонетикою (в розумінні Драгоманова — між його женевкою) і правопису звичаєною“ (себто, історичним правописом Максимовича, до якого в Галичині були звикли!), та ще й „без явних дуростів теперішньої етимології“ (Л.Ф. II, 387) — то й кулішівка могла скоріш прийнятися, вона ж для тодішнього суспільства була „досить консервативна, по-заякъ не добавачасмо въ нѣй йоты (j), та й мягчене спбзвзуковъ не выражас ся стбйно знакомъ ѿ“, мовляв Огоновський („Історія літератури рускої“, „Зоря“, 1887, стор. 155)...

Іще була причина — така сама важна, як характер правопису: сама особа творця женевки. Хоч Драгоманів цьому дивувався, але — догадувався, що люди не приймають його правопису через один гріх — його „женевських хрестин, коли не родил“ (Л.Ф. II, 386). Драгоманівка була тісно зв'язана з особою її батька, видання, друковані нею, мали певне політичне (радикальне, соціалістичне, навіть на той час революційне) забарвлення, тим то консервативне з природи й вихованням українське громадянство Західної України її попросту боялося. А щоб уже австрійський — польський у Галичині — уряд дав був свою згоду на те, щоб драгоманівку заведено по школах, про те не могло бути тоді й мови (Смаль-Стоцький, ор. cit., стор. 241). Серед таких обставин учням Драгоманова довелося шукати захисту в кулішівці, щоб могти вести свою виховничу політичну працю в дусі ідей Драгоманова...

Тяжко сказати що про майбутнє драгоманівки, власне, про раціональну її частину (введення j, усунення я, е, ѯ, ю з їх подвійними функціями, та наближення цієї системи до ѿ, ѹо). Комісія, що 1931 р. займалася реформою російського правопису, прийняла

до нього дещо з основ драгоманівки (*ja, je, ju, ji* — побіч *я, е, ю, і* після приголосних). Коли в нас не буде крутого переходу на латиницю, то може „женевка” буде переходовою до неї стадією: все ж один крок ближче... А як обставини складуться так, що безпосередній перехід буде можливий, то драгоманівка в історії українського правопису лишиться явищем тільки справді перелетним, алеж і явищем — не таким уже буденним...

BIBLIOGRAPHY OF SIMOVYČ'S WORKS REPRINTED IN THIS VOLUME

- (1). *V. Simovyč. *Hramatyka ukrajins'koji movy dlja samonavčannja ta v dopomohu škil'niж nauci.* Leipzig — Kolomyja — Winnipeg 1921.
- (2). *V. Simovyč. *Na temy movy.* Prague — Berlin 1924.
- (3). **Studen[t]s'kyj visnyk* 4, 11, Prague 1926.
- (4). *Knyholjub 2. Prague 1927.
- (5). *2. ukrajins'kyj naukovyj zjazd u Prazi. Prague 1934.
- (6). **Zapysky Naukovoho Tovarystva im. T. Ševčenka* 99. Lviv 1930.
- (7). *Juvilejnyj zbirnyk na pošanu akad. Myx. Hrušev'skoho z nahody 60-ričja žyttja ta sorokovyx rokovyn naukovoji dijal'nosty*, 2 (Zbirnyk Istoryčno-filolohičnogo viddilu Vseukrajins'koji Akademiji Nauk 76). Kiev 1928.
- (8). *Sborník prací 1. Sjezdu slovanských filologů v Praze* 2, 1929.
- (9). Praci Ukrajins'koho Vysokoho Pedahohičnoho Instytutu im. M. Drahomanova. *Naukovyj zbirnyk* 1. Prague 1929.
- (10). Ukrajins'ka Akademija Nauk. *Zbirnyk Komisiji dlja doslidžennja istoriji ukrajins'koji movy* 1. Kiev 1931.
- (11). *Naukovyj zbirnyk tovarystva "Prosuita"* v Užhorodi 7-8. Užhorod 1930 — 1931.
- (12). *Praci Ukrajins'koho Vysokoho Pedahohičnoho Instytutu im. M. Drahomanova. *Naukovyj zbirnyk* 2. Prague 1932.
- (13). *Praci Ukrajins'koho Vysokoho Pedahohičnoho Instytutu im. M. Drahomanova. *Drahomanius'kyj zbirnyk.* Prague 1932.

Simovyč's linguistic studies and articles in this volume are presented in chronological order of their publication with a few minor departures motivated by topical ties among them. The articles of the same years known to the editor which are not included are listed, with the bibliographical reference, in the introductory article. Book reviews, literary articles, publicism, and reminiscences by Simovyč lie outside the framework of this collection. In the included writings the language peculiarities are preserved, the spelling has been modernized in the items marked in the above list with an asterisk.

TABLE OF CONTENTS

ЗМІСТ

Vasyl' Simovyč and His Work. By George Y. Shevelov	7
(1). Вступні розділи з „Граматики української мови”	57
(2). На теми мови	73
(3). Пам'яті Володимира Гнатюка	108
(4). Латинка для нашої бібліографії	112
(5). Система української латиниці	117
(6). Спроби перекладів Св. письма у творах І. Галятовського	119
(7). Українське що (<i>ъ</i>)	144
(8). Українські іменники чоловічого роду на -о в історичному розвитку й освітленні	150
(9). Українські чоловічі імення осіб на -ко	215
(10). Історичний розвиток українських здрібніліх та згрубіліх чоловічих хресних імен із окремішньою увагою на завмерлі суфікси	240
(11). Grammatica Slavo-ruthena M. Лучкая	249
(12). Йосеф Іречек і українська мова	339
(13). Правописні системи М. Драгоманова	391
Bibliography of Simovyč's works reprinted in this volume	450

